

UDK 39

ISSN 0350-0322

ГЛАСНИК
ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА

К Њ И Г А
67 - 68
2003–2004.

2004.

Главни и одговорни уредник
Велибор Стојаковић

Уредник
Мр Весна Марјановић

Редакција
Академик Петар Влаховић,
Мр Весна Марјановић,
Вилма Нишкановић

Секретар редакције
Милош Матић

Технички уредник
Катарина Стојсављевић Новаковић

BULLETIN
OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

VOLUME

67 - 68
2003-2004.

2004.

Editor in Chief
Velibor Stojaković

Editor
Mr Vesna Marjanović

Associate Editors
Academic Petar Vlahović,
Mr Vesna Marjanović
Vilma Niškanović

Editorial Secretary
Miloš Matić

Technical Editor
Katarina Stojsavljević Novaković

Ethnographic Museum in Belgrade founded 1901.
First volume of Bulletin published 1926.

САДРЖАЈ

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

Бојан Жикић: Сима Тројановић као претеча етнологског проучавања људског тела у Србији	9
Љиљана Гавриловић: Костими из Боке Которске на акварелима Николе Арсеновића	23
Милош Матић: Схватање хигијене у традиционалној руралној култури	35
Ирена Гвозденовић: Улога и значај цркве брвнаре у селу Цветке крај Краљева	73
Јован Трифуноски: Дебарца	111
Јован Трифуноски: Виноградарство у Тиквешкој котлини	121
Велибор Стојаковић: Београдске водоноше	131
Дејан Крстић: Етнокултурне разлике између Торлака у Србији и Торлака у Бугарској	139
Весна Марјановић: Покладне маске и поворке	155
Мирко Барјактаровић: Обичаји и њихов значај у прошлости Срба	177
Вера Шарац-Момчиловић: Ношња у селу Голубићу	195
Марина Цветковић: Савремено ткање у Београду	213
Вилма Нишкановић: Традицијска култура у туристичкој понуди Србије ..	225
Вјера Медић: О рукавицама	233
Ирена Филеки: Колекција везова Босне и Херцеговине у Етнографском музеју	255
Ранко Баришић: Фирме из збирки Етнографског музеја у Београду	289
Љиљана Радуловачки: Заоставштина митровачког воскара и лицидера Панте Репajiћа дарована музеју Срема	309
Светлана Митровић: Преглед архивске грађе о др Сими Тројановићу	325
Ентони Бакли: Религија и конфликт	335
Ентони Бакли: Музеји на отвореном у Северној Ирској	345
Наташа Скрињик - Цветковић: Конзервација капе са златовезом	359

IN MEMORIAM

Мирјана Менковић: Професор др Ђурђица Петровић, музеалац на Универзитету	365
---	-----

ХРОНИКА

Уз 75 година живота и рада Петра Влаховића	373
Бранко Зајек: Активност Петра Валховића у Завичају	379
Марко Стојановић: Срби у источној Хрватској	387
Весна Марјановић: Међународна конференција „Прерушавање: историјска употреба... ..	391
Вера Шарац-Момчиловић: Екипа етнолога у бачком селу Стапару	397
Вера Шарац-Момчиловић: Интернационални музеј ветрењача и воденица у Гифхорну	401
Ранко Баришић: Музеј цивилизација Европе и Медитерана	405
Саша Срећковић: Један стратешки приступ за Етнографски музеј	409

ПРИКАЗИ И КРИТИКЕ

Ранко Баришић: Путовање „La Corriganе“ јужним морима	423
Милош Матић: Слободан М. Ненадовић: Илустровани речник израза у народној архитектури	424
Милош Матић: Драган Трифуновић: Народни обичаји и игре у Беличком крају	426
Петар Валховић: Нови Пазар у вакуу и земану Мурадије Кахровић	427
Петар Валховић: Стари Влах у времену и простору	429
Петар Валховић: Црногорско братство Бјелопавлићи из Братоножића и његови огранци	431

ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ

Вера Шарац-Момчиловић: Гостовање етнографског музеја у Београду у Интернационалном музеју млинова у Гифхорну у СР Немачкој	433
Једанаести Међународни фестивал етнолошког филма	437
Дванаести Међународни фестивал етнолошког филма	443
Извештај о раду Етнографског музеја за 2002. годину	451
Извештај о раду Етнографског музеја за 2003. годину	463
Одлука о додели награде Боривоје Дробњаковић за 2002 годину	471

TEBLE OF CONTENTS

STUDIES AND ARTICLES

Bojan Žikić: Sima Trojanović, precursor of ethnological research of the human body in Serbia.	9
Ljiljana Gavrilović: Costumes from Boka Kotorska in the water colours of Nikola Arsenijević	23
Miloš Matić: Conceptions of Hygiene in Traditional Rural Culture	35
Irena Gvozdenović: The Role and Significance of Log-Built Churches in the Village of Cvetka near Kraljevo	73
Jovan Trifunovski: Debarca	111
Jovan Trifunovski: Viniculture in the Tikveš Valley	121
Velibor Stojaković: Belgrade Water-Carriers	131
Dejan Krstić: Ethnocultural Differences Between Torlaks in Serbia and Those in Bulgaria	139
Vesna Marjanović: Lenten Masks and Parades	155
Mirko Barjaktarević: Customs and Their Significance in the Past of Serbs ..	177
Vera Šarac Momčilović: Folk Costumes in the Village of Golubić	195
Marina Cvetković: Contemporary Weaving in Belgrade	213
Vilma Niškanović: Traditional Culture in Serbia's Tourist Offers	225
Vjera Medić: Gloves in the Collection of the Ethnographic Museum	233
Irena Fileki: Collection of Embroidery from Bosnia and Hercegovina in the Ethnographic Museum	255
Ranko Barišić: Shops igns in the Collection of the Ethnographic Museum in Belgrade	289
Ljiljana Radulovački: The Legacy of the Mitrovica Chandler and Producer of Gingerbread Hearts, Panta Repajić Bequethed to the Srem Museum	309
Svetlana Mitrović: A Survey of the Archival Sources About Dr. Sima Trojanović	325
Anthony Buckley: Religion and Conflict	335
Anthony Buckley: Museums in the Open in Northern Ireland	345
Nataša Skrinjik: The Conservation of Caps with Gold Embroidery	359

IN MEMORIAM

Mirjana Menković: Professor Dr. Đurdica Petrović, a museum expert in the University	365
--	-----

CHRONICLE

Together With 75 Years of Life and Work of Petar Vlahović	373
Branko Zajek: The Activities of Petar Vlahović in his homeland	379
Marko Stojanović: Serbs in Eastern Croatia	387
Vesna Marjanović: International Conference "Disguises: a hisotorical usage"	391
Vera Šarac Momčilović: An Ethnologicsl Teham in the Bačka Village of Stapar ..	397
Vera Šarac Momčilović: International Museum of Windmills and Watermills in Gifhorn	401
Ranko Barišić: Museum of the Civilization of Europe and the Mediterranean	405
Saša Srećković: A Strategic Approach to the Ethnographic Museum	409

REVIEWS

Ranko Barišić: The Voyage of "Korigan" in the South Seas	423
Miloš Matić: Slobodan Nenadović: Illustrated Dictionary of Phrases in Folk Architecture	424
Miloš Matić: Dragan Trifunović: Folk Customs and Dances in the Belički Area	426
Petar Vlahović: Novi Pazar in Vakaf and Zeman of Muradija Kahrović	427
Petar Vlahović: Old Vlah in Time and Space (review of Proceedings)	429
Petar Vlahović: Montenegrin Brotherhood of the Bjelopavlićes of Bratonožić and their Branches	431

ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE

Vera Šarac Momčilović: Guest Appearance of the Ethnographic Museum in Belgrade in the Internatinal Museum of Mills in Gifhorn in the Federal Republic of Germany	433
Eleventh International Festival of Ethnographical films	437
Twelfth International Festival of Ethnographical Films	443
Report of the work of the Ethnographic Museum in 2002.	451
Report of the work of the Ethnographica Museum in 2003.	463
The Dr. Borivoje Drobñjaković Award	471

Бојан Жикић

СИМА ТРОЈАНОВИЋ КАО ПРЕТЕЧА ЕТНОЛОШКОГ ПРОУЧАВАЊА ЉУДСКОГ ТЕЛА У СРБИЈИ¹

*It was a fine idea at the time
Now it's a brilliant mistake
Elvis Costello*

Као што временом акумулирамо знање, тако развијамо и поступке за овладавање њиме. Теоријски и методолошки пробоји у оквиру једне науке, или они који могу да се примене на читаве групе наука - онако на пример како волимо да такве групе наука означавамо, као „природне“, „друштвене“ и сл. - нису при томе и једини елементи овладавања акумулираним знањем; општи социокултурни и техничко-технолошки развој, као и коришћење погодности усавршавања комуникацијско-информационих средстава - у свему томе су садржани аспекти који нам омогућавају да данас другачије гледамо на ствари него, рецимо, почетком двадесетог века, где то „другачије“ укључује и ствари од академског интереса. Дакле, када износим мишљење да у случају „класичног“ периода српске етнологије² постоји извесна неадекватност етнографске грађе спрам потенцијала њене интерпретације, и следствено учешћа у акумулирању одређене врсте знања - конкретно оног о нашој традицијској култури - на вишем нивоу од фактографског, пре свега мислим на

---

¹ Предавање одржано у оквиру програма уз изложбу Весне Бижић-Омчикус „*На почетку*“. Др Сима Тројановић, истраживач, научник и први старатељ Етнографског музеја, у Етнографском музеју у Београду, октобра 2002.

² Термин „класични период српске етнологије“ може да се одреди на два начина - предметно и временски. Предметно би био везан за потпуну доминацију идеје о етнологији као „науци о народу“, или о „народном животу“, а временски за период између почетка двадесетог века и завршетка Другог светског рата, што је, наравно, подложно дискусији. Моја употреба овог термина је највећим делом последица фрустрираности тиме како да најекономичније и најпрецизније означим нешто према чему се у колоквијалном смислу углавном односимо као „да се подразумева“, а да ограничим управо то „подразумевање“.

немерљивост данашњих критеријума прикупљања грађе и оних који су важили у том „класичном“ периоду.

Док су наши уважени претходници најчешће били вођени мотивима попут бележења и описивања народног живота, очувања елемената традицијске културе од заорава, или једноставних покушаја међукултурних упоређивања облика културних појава, до данас су се пред нама у погледу сакупљања грађе искристалисали неки други захтеви, који би, у најкраћем, могли да се опишу као сврховитост теренског истраживачког рада спрам тога на који начин ћемо се бавити његовим резултатима: са којим циљем приступамо прикупљању података, тј. за који начин доласка до објашњења тога шта се налази иза појавних културних облика смо се определили, од чега зависи и шта ћемо конкретно истраживати и на који тачно начин.³ Осим тога, веома битна разлика између српске етнологије у времену пре Другог светског рата и непосредно након њега и у данашњици јесте и глобална социокултурно-контекстуална оријентација наше науке: не само што село и традицијска култура више нису једина жижа етнолошких интересовања, већ су и начини на које се данас приступа њиховом истраживању толико различити од некадашњих, да подаци из наших класичних етнографија почињу да делују егзотично у поређењу са садашњим извештајима о сеоској култури и животу.

Мислим да све то треба имати у виду кад год се бавимо радом наших претходника: то бављење треба да има аспект одавања признања, поготово када су у питању истраживачки подухвати који могу да се оцене као пионирски, али треба да садржи и критички аспект - са становишта помињаног овладавања акумулираним знањем. Уосталом, временска дистанца је важна одредница сваког контекста и често о нечему што се дешавало у одређеном времену не можемо да судимо без осврта на сам тај период. Зато, када се говори о Сими Тројановићу као о првом истраживачу људске телесне невербалне комуникације у Срба, односно као о својеврсном претечи релативно систематизованог етнолошког проучавања људског тела у нашој науци, треба поћи од онога шта је урадио и са аспекта тога како се у то време одређена проблематика третирали у светској науци, а не од тога шта није урадио или шта је требало да уради, а са аспекта данашњег стања истражености те проблематике.

Тројановићеви истраживачки подухвати - а који су резултовали одговарајућим монографијама - на основу којих га је и могуће означити претечом етнолошког проучавања људског тела у нас, односили су се на људску исхрану (Тројановић 1896) и на људску телесну невербалну комуникацију (Тројановић 1986). Овога пута, као основну референцу сам узео Тројановићеву монографију о људској невербалној комуникацији, поглавито у нашој традицијској култури. Морам да признам да је оно што ме је подстакло

---

³ За детаљну и разрађену верзију овог апстрахованог исказа видети Kovačević 1982.

да покушам да изнова промислим Тројановићев рад у овој области било упознавање са сличним радовима западних научника који су настали у периоду у коме и Тројановићева студија; наиме, покушај да у неком реинтерпретативном смислу искористим Тројановићев материјал за сопствена истраживања сличног усмерења показао се као покушај збрајања две несамерљиве физичке величине.

Извесна несамерљивост је остајала - макар као први утисак - и у постављању Тројановићевог рада у контекст свог времена и проучавања невербалне комуникације у њему: Тројановићев материјал се разликовао од, на пример, Вунтовог (Wundt 1973) или Кричлијевог (Critchley 1977) и по томе што га је аутор студије углавном сам сакупио и по томе што се претежно односио на један, просторно и културно тачно одређен контекст. Са друге стране, Тројановићева тумачења су ишла изван партикуларности контекста, у покушају досезања оног експланаторног нивоа универзалности којем је било који контекст само повод: успоставити каузалан однос између непосредног предмета проучавања, у Тројановићевом случају „психофизичког изражавања“, како је то сам означио, и носиоца тог културног феномена, тј. „нашег народа“, да би се, у поређењу са другим „односима“ уоченим на тај начин, дошло до закључака који би важили за све познате случајеве.

Било ми је потребно да упознам рад Дејвида Ефрона, човека који је пре шездесетак година поставио темеље савремених гестовних студија и у погледу методологије научног обавештавања и у погледу методологије научног објашњења, да бих схватио шта је то што ме је (с правом) спречавало да Тројановићеву монографију схватим као тематску екскурзију стручњака при крају каријере, која је, стицајем околности, (п)остала пионирски покушај продора етнологског сазнања у област којој наша наука до тада - а и од тада - није приступала. Ефроново дело ми је помогло да себи експлицирам импликације Тројановићеве мисли-водиље у том смислу да схватим који је значајан корак за српску етнологију и антропологију Тројановић направио уобличивши монографију на начин на који је то учинио, иако данас можемо само да спекулишемо о намераваности тог чина.

Ефроново инсистирање на културној основи гестовне комуникације, тојест гестовног „стила“ како је то називао, као и сагледавање геста као нечега што се производи различитим деловима тела, а не само рукама, а што опет, на основу одређених параметара може да буде разврстано од других видова људске телесне невербалне комуникације, али чему је основни оквир оно што је називао „општим телесним понашањем“, упутило ме је да и Тројановићеве резултате сагледам као постављање, додуше неразрађене, релације хијерархизације истраживачког контекста у којој је гестовна комуникација део људске телесне невербалне комуникације, а ова један од видова социокултурне концептуализације и реализације човекових биофизичких датости, што је, опет, најтривијалнији начин за описивање етнологске и (културно-, тј. социјално-) антрополошке заинтересованости за проучавање људског физичког тела.

Тројановић је примењивао истраживачки метод у складу са стратегијом научног истраживања свог времена; та стратегија је, отприлике, гласила - описати и навести све до чега може да се дође а што је од значаја за предмет истраживања и применом елементарног компаративног метода на основу онога што је изгледало као сличности међу различитим културама у времену и простору, доћи до тзв. општих закључака. Превасходно је користио податке које је сам прикупио на терену, затим етнографске податке које су сакупили други „истраживачи народног блага“, али и разноврсне изворе, као и страну етнографску и психолошку литературу свог времена. Према литератури коју цитира, види се да је био упућен у Вунтов рад, али је највише пажње поклањао студији *Изражајни покрети Грка и Римљана* Карла Зитла.⁴ Тројановић, наравно, није могао да буде упознат са Кричлијевим радом, с обзиром на то да се његово дело *Језик геста* појавило четири године након Тројановићеве смрти (и *Психофизичког изражавања...*).

Приметили сте да ипак инсистирам на извесној вези између та три истраживача и људске невербалне комуникације и људског тела у социокултурном смислу уопште;⁵ слободан сам да изнесем да је разлог томе што сматрам да су у „предефроновској“ епохи проучавања људске телесности и њених комуникацијских аспеката ова три научника дала најзначајнији допринос томе и у својим академским срединама, али и у читавој научној области тога времена уопште спрам извесне зацелићености својих дела. Наравно, у нашој науци Тројановић је био и једини, и зато је један од аспеката релативно поузданог оцењивања његовог дела извесно довођење у везу тог дела са проминентним радовима из тог доба. Оно што је заједничко Вунту, Тројановићу и Кричлију јесте, наравно, изразито компаративистичка оријентација у бављењу одабраним материјалом, али и тежња – макар у назнакама – да се то профилише у једном теоријском референтном оквиру који би превазишао еволуционистички или дифузионистички принцип културног порекла и културног ширења, али и да се релативно игнорише помалајући функционализам. Ово последње, јасно, важи за Тројановића и Кричлија, с обзиром на то да је Вунт умро 1920. године.

Разлог због кога сам уопште поменуо рани антрополошки функционализам јесу његови биологизам и механицизам као теоријско-методолошки постулати који су дуго сматрани најбитнијим одликама овог учења и који су,

⁴ Carl Sittl, *Die Gebürden der Griechen und Römer*, Leipzig 1890. Све пуне библиографске јединице које се наводе у фуснотама су изостављене из списка коришћене литературе на крају текста, пошто се на њих не реферише непосредно, већ се помињу онако како их је користио Тројановић. Занимљиво је да се у репринту Тројановићеве монографије (1986) нигде не наводе пуне библиографске јединице.

⁵ Мада га је у већем делу своје каријере Кричли (1900-1997) истраживао онако како се и очекује од човека кога сматрају једним од утемељивача британске неурофизиологије, његови радови о гестовној и невербалној комуникацији су превасходно у домену тзв. друштвених и хуманистичких наука. Уосталом, у историји британске науке га „својатају“ и физички и социјални антрополози и психолози.

консеквентно, и ван британске антропологије и у неексплицираној форми, у првим деценијама XX века довођени у везу са истраживањима социокултурних аспеката човекове телесности (Leach 1958). Међутим, вероватно још под утицајима претеца проучавања људске невербалне комуникације из XVII и XVIII века, истраживачи ове проблематике у првој половини прошлог века су као њене „природне“ компоненте били радији да сагледају психологију и везе са говором. Психологија је у то време сматрана пре свега науком „о чувствима“ и, захваљујући Дарвиновим утицајима, сматрало се да је изражавање осећања неопозиво биофизички аспект људскости и, самим тим, да није пресудно зависан од утицаја из друштвене или културне средине.

Управо ово је основна идеја имплементирања психологизма као помињаног теоријског референтног оквира код Вунта, Тројановића и Кричлија, као - понављам - аутора можда најважнијих дела о људској невербалној комуникацији пре Ефронове студије *Гест и окружење*. Психологизовати људско телесно културно понашање значило је истовремено и уочавање да је реч о истраживачком проблему који превазилази постојеће поставке о проучавању човека, друштва и културе у смислу увиђања увођења неопходног параметра за тај проблем - а то је посвећивање пажње биофизичком као основи наше социокултурне егзистенције и његово разматрање на етнологски, односно антрополошки начин - али је представљало и погодан темељ за коначни циљ једног таквог проучавања, а то је било - извући заључке који неће бити друштвено или културно партикуларистички, већ ће важити за људску расу у целини.

У том смислу, донекле је најуспешнији био Вунт: док Тројановић, заправо, није успео да превазиђе указивање на сличности међу припадницима различитих људских заједница у одређеним манипулацијама људским телом као начин за потврђивање универзалности тих поступака и следствено људске природе, а Кричли остао на „уочавању“, „препознавању“ и „разликовању“ гестова у међукултурним контактима - што причу, заправо, „враћа“ у етнологски домен у правом смислу, Вунт је успео да дође до генерализације за коју не знам да ли има везе са људским универзалијама, али која се показала основом на којој ће се потом развијати начини класификације гестова, а то је разликовање између демонстративних или упирућих гестова и дескриптивних или имитативних гестова (Жикић 2002).

Ова три аутора су погодна за праћење развоја антрополошког приступа људској телесности и у смислу праћења развоја идеје о што контекстуалнијој спецификацији експланаторног материјала - иако треба узети у обзир да је овај став импликација која долази из данашње перспективе: код све тројице циљ је био установити универзалије за човека са великим „Ч“, а начин - што је већ речено - психологизовање људског телесног културног понашања. Вунтова идеја је - као што и назив његовог дела говори - експлицитно народна психологија, а материјал етнографска и параентнографска грађа без јасних културних, просторних и временских одређења, где ипак остаје релативно нејасна веза између одређења те „народне психологије“ или „народ-

них психологија“ и инсистирања на парадигмама општељудског типа које одатле могу да се извуку.

Код Тројановића је однос између тих категорија нешто јаснији: експанаторни материјал је заснован на етнографској грађи из наше традицијске културе, док су етнографски подаци из других култура коришћени у смислу компаративистичке подршке конклузивним намерама аутора; дакле, ниво појединачног је код Тројановића посебност у правом смислу речи и односи се на нашу традицијску заједницу која, опет, није одређена ничим другим до подразумевањем и разликовањем у односу на истовремено градску уопште, и етаблирану културу тог времена. Најпрецизнији је Кричлијев контекст експанаторног материјала: он је користио - да се тако изразим - етнолошке елементе у историјској грађи из старе Грчке и Рима. И ма колико и тај контекст био обиман у просторном и временском смислу, за разлику од, на пример, Тројановићевог који је одређен просторно, или Вунтовог који ничим прецизно није одређен, поседује и извесно временско одређење, што би требало да му отвара могућност највеће истраживачке прецизности.

По том питању је, међутим, у апсолутној предности Тројановић. У његовом случају се испоставља да поменути теоријско-методолошка мањкавост контекстуализације материјала не мора да буде пресудна за његову проверљивост, већ да та мањкавост произлази из принципијелног неодређивања традицијске заједнице у нашој науци, односно њеног поистовећивања са селом и начином живота на њему уопште. Тројановић је забележио или преузео из етнографске литературе која се односи на нашу традицијску културу сваку релевантну информацију о ономе шта га је занимало, не пропуштајући да наведе да ли је нешто постојало у тренутку писања његове студије, или је било изобичајено, чиме је, на одређен начин, дао временску контекстну димензију свом истраживању. Тако је на располагању имао не само материјал који је сам сакупио већ и материјал за који је било поуздано да баш тако изгледа, односно да постоји у том облику.

Тројановић је, међутим, био исувише доследан у томе што је следио академски манир свог времена - „локалне експертизе“ и „универзалног објашњења“. То му је онемогућило да у свом закључивању успостави везе између, на пример, одређеног начина употребе људског тела, учесника у комуникацији која настаје на тај начин, друштвене, културне или географске ограничености у таквом начину споразумевања, ономе шта поједине људске заједнице у одговарајућим контекстима (национални/верски, просторни, ритуални и сл.) приписују одређеним деловима тела у смислу њихових културних својстава итд. Његов опис физичких покрета делова људског тела и тела у целини је бриљантан у терминима категоризације тзв. телесних носача, али како је методолошки „журио“ да везу између гестова или израза лица повеже са њиховим „психолошким“ значењем које често није разграничавао од етноекспликације, пропустио је да узме у обзир квантитативне и квалитативне карактеристике употребе тих телесних носача, с обзиром на то да није разматрао могућност њихове културне детерминисаности.

Наравно, мане онога што се у Тројановићево време називало компаративним методом су у методологији етнологије и антропологије одавно већ опште место. Међутим, мешање сличности појавних облика културних елемената из различитих култура са њиховим значењима у специфичним културним контекстима на аналитичком нивоу било је узрок и пропуштању да се на интерпретативном нивоу сагледају друштвене и културне функције и значења тих елемената које они добијају управо у таквим контекстима. Са данашњег становишта то може да изгледа по мало чудно ако се узме у обзир поменута тежња да се изврши психологизација људског телесног културног понашања на основама „народне психологије“: делује логичније да се најпре одреде карактеристике посебних „народних психологија“, баш као што се то чинило за „народне културе“, а да се до општих закључака онда долази - у методолошком духу времена - поређењем тих карактеристика.

Као једини могући разлог томе усуђујем се да наведем постојање мишљења у науци тог времена о „психолошким“ разликама између савременог човека и његове, тј. западне и урабане културе и култура које су се називале „примитивним“, „народним“ или „историјским“ и њихових припадника. То није оно што је Леви-Брил назвао „предлогичким“, или „примитивним“ менталитетом, а што се у ствари односило на (не)способност рационалног поимања окружујуће реалности. Овде је реч о јасном повлачењу разлике од стране самих аутора попут Тројановића, Вунта или Кричлија, између друштва и културе у којима су они живели и оних која су проучавали, где се та разлика темељи на постојању позитивистичке и рационалне научне мисли као основе промишљања и уређења социокултурних односа и институција и, следствено, бављења светом уопште, наспрам одсуства или недовољног развоја (Грчка и Рим) такве мисли. Ово је, с обзиром на порекло његовог материјала, најочљивије код нашег етнолога, у чијој књизи се по неки пут стиче утисак да - када говори о телесним и душевним манифестацијама у „народној култури“ - има на уму неки контекст који се потпуно разликује од оног социокултурног контекста коме је и сам припадао.

У том смислу, Тројановић ипак следи и друге ауторе, пре свега немачке - попут рецимо Вунта, Зитла или Штола⁶ - који у исту категоријалну раван стављају на пример савремене (у то време) ваневропске предтехнолошке културе, старогерманску културу и културу немачког села из XIX века. Апстрахован и експлициран постулат на коме је ово засновано отприлике гласи да ако се „примитивне“ и „народне“ културе разликују од савремених у техничко-технолошком смислу, где је ово потоње последица развоја научне мисли, онда морају да се разликују и у функционалном смислу а, следствено, и по психолошким карактеристикама њихових припадника који - важи за традиционалне културе - нису усвојили ту научну мисао или нису овладали њоме до краја. Одатле, испољавања њихових чувстава неће у пуном смислу

⁶ Otto Stoll, *Das Geschlechtsleben in der Völkerpsychologie*, Leipzig 1908.

следити друштвене или културне нормe, већ ће остати у домену „природног“ изражавања, ма шта то заправо значило.

Код Тројановића је приметна тежња да свом, суштински етнолошком бањелу културном страном човекове телесности да природњачки печат. У својим објашњењима он посеже за радовима аутора који на етнолошко проучавање тела и уопште на свако довођење у везу телесног и социокултурног гледају као на вид „природне историје човека“. Поред већ помињаног Отоа Штола, те више у назнакама Дарвина, у доброј мери се ослањао на Месера, Пидерита и Мантегацу⁷ који су – сваки за себе и у оквиру својих основних делатности - покушали да пренебрегну разлике између општих биофизичких датости човека и њихових специфичних социокултурних начина промишљања, испољавања и регулисања, у суштини вођени мишљу да је „природна историја човека“ начин за објашњење његових друштва и културе.

Тројановић, на срећу, није био у стању да ту линију научне мисли теоријско-методолошки уобличи, већ се задовољавао тиме да њеним екстрактима подупире своје, у основи, психологистичко закључивање. Његово теоретисање је било сведено на постављање рудиментарне народне класификације делова људског тела и онога за шта се у комуникацијском смислу ти делови тела користе, те на покушаје типологизације начина људске телесне невербалне комуникације у нашој традицијској култури. Тројановић, међутим, није имао поуздан и јединствен класификаторни принцип, тако да оно што он сматра категоризацијом видова невербалне комуникације почива час на деловима тела, час на значењима телесних манифестација, час на околностима телесне комуникативне употребе итд. Овде, уз то, треба имати у виду да сам из разматрања искључио део *Психофизичког изражавања...* који се односи на ваљене и терање животиња, који у класификаторном смислу обара сваки принцип који бисмо у Тројановићевом поступку можда и желели да видимо и тамо где га нема.

Последица тога је да Тројановићев оригинални социокултурни и просторни оквир – српска патријархална традицијска заједница – постаје ирелевантан услед недостатка правог одређења предмета проучавања и, наравно, примене компаративног метода еволуционистичког типа. У ширем смислу - како сам то на другом месту изнео (Жикић 2002) – „проучавање народне невербалне комуникације“ је Требјешанинова импликација (Требјешанин 1986), пошто је, заправо, реч о фактографији која *може* да се употреби за такво проучавање. Потребно је разграничити вредност прикупљеног и изложеног материјала и његове обраде од вредности његове анализе и интерпретације. У смислу онога шта је од примарног интереса овде, Тројановић нема категоријални апарат онога што назива „споразумевањем без речи“, па тако изостају и детерминишуће дистинкције видова тога јед-

⁷ August Messer, *Psychologie*, Stuttgart 1920; Theodor Piderit, *Mimik und Physiognomik Wissenschaftliches System*, Detmold 1867; Paolo Mantegazza, *Gli amori degli uomini. Saggio di una etnologia dell'amore* 1, 1886.

них у односу на друге - рецимо гестова у односу на друге категорије комуникативне употребе људског тела - као и принцип који би био у основи таквог одређења, а који не био био „здраворазумски“ и „очигледан“, односно који не би повлађивао етноекспликацији.

Треба истаћи да је Тројановић ипак успео да на изванредан начин уоквири поједине видове људске телесне комуникације – и, конкретно, гестовну комуникацију - макар као релативно засебне тематске проблеме, при чему се, међутим, није упуштао у њихову аналитичку разраду. Уочио је, иако то није изразио на експлицитан начин, основне ситуационе услове настајања гестовне комуникације и неке њене функције, зависност од контекста и постојање односа између биолошког и социокултурног. Како је, међутим, изостао већ план формалне анализе, излишно је говорити о Тројановићевом тумачењу садржаја гестовне комуникације, тим пре што није разграничио макар гестове зависне од културног контекста, од изражавања емоција и афективних стања уопште. Наравно, теоријски радови на које се ослањао нису правили разлику између културне комуникације по себи и културног регулисања људских биофизичких датости, тако да Тројановић вероватно није ни могао да добије подстицај да покаже како изражавање афеката може да се проучава као вид културне комуникације, пошто културе „прописују“ њихову јавну употребу – на пример ко, када, на који начин и у којој мери изражава жалост у ритуалном комплексу везаном за погреб и слично, односно да исти афекти могу на различите начине да се изражавају у различитим културама.

Оно шта се, заправо, код Тројановића не види јесте управо та веза између људског физичког и људског друштвеног или културног тела; уочава се, додуше, да је Тројановић свестан постојања некакве везе између та два аспекта људског тела, али што услед придавања великог значаја „чувственоти“, што услед пренебрегавања да материјал сагледа по појавним контекстима и да га у том смислу размотри - како би то вероватно учинио да није у питању била тако специфична тематика - остали смо без макар класификаторне слике проблема и „пресуђивања“ да се ипак ради о културном, дакле наученом и преносивом понашању, а не о природном, тј. урођеном и наследном. Са друге стране, Ефрон - који је проучавао оно што је назвао „стилом“ у произвођењу гестова код припадника две имигрантске групе у Њујорку - постулирао је теоријске и методолошке стандарде који су, практично без икаквих непосредних референци на „народну психологију“ или „природну историју човека“, ставили те идеје ад акта када је реч о етнолошком и антрополошком бављењу људским телом. Учинио је то показавши да је људска телесна невербална комуникација – на примеру гестова – недвосмислено културно условљена (Efron 1972).

Ефрон је постулирао да постоји „стил“ гестовне употребе, тј. одређени начин физичких перформанци делова људског тела који ће бити разумљив свима онима који деле знање о њиховом значењу и то је, заправо, оно што би се уопштено могло назвати глобалним културним контекстом. Да би доказао ову тврдњу, Ефрон је поредио „стилове“ гестовне употребе њујоршких до-

сељеника јеврејског и италијанског порекла. Сама представа о постојању такве разлике између две људске групе, које практично деле хабитатни простор, па још у урбаном окружењу, сасвим је сигурно била бриљантна. Њу је следила импликација да такве групе, са својим културним посебностима, ипак припадају једном ширем културном оквиру, тј. америчкој култури, али и да – свака за себе – имају и одређено културно исходиште. На тај начин се оно што је Ефрон вероватно доживљавао као примену компаративног метода у духу свог времена, са савременог становишта може сагледати као постуирање идеје о истраживачким контекстима, тј. о условима у којима културне појаве добијају своје значење.

Ефрон је представио начин имигрантског коришћења гестова пошавши од њихове етничке и верске припадности, узевши у обзир и њихове исходишне културе; довео је у везу имигрантске гестове појединачно са социокултурним околностима њихове употребе; показао је да постоје разлике у гестовној употреби између прве генерације имиграната и припадника њихових етничких/верских култура који су рођенина тлу Сједињених Америчких Држава, као и да такве разлике не зависе искључиво од акултурације, већ да такође постоје промене у рецепцији гестовне комуникације зависно од генерацијске значењске аскрипције појавних контекста гестовне комуникације. Напокон, своју књигу је назвао *Гест и окружење*, при чему је спецификовао да мисли на социокултурно а не на природно окружење, чиме је на непосредан начин одредио не само референтни оквир својих истраживања, већ и то да на људску телесну невербалну комуникацију гледа као на социокултурну манифестацију људске телесности.

Ефроново дело се појавило шест година након Тројановићевог и – што посебно треба истаћи – у једном сасвим другачијем академском контексту. Тројановићево *Психофизичко изражавање...* је у правом смислу репрезентативни узорак континенталне европске етнологије пре Другог светског рата, у којој се највећим ауторским дометом сматрала свеобухватност - у предеоном или у проблемском смислу. Са тог становишта и у том контексту, мислим да није постојала ни једна студија која је била проблемски толико обухватна у погледу људске невербалне комуникације као Тројановићево дело. Тројановић је, и то за разлику од, рецимо немачких колега, на географски релативно ограниченом простору - какав је етнички/културни простор сваког не толико бројног народа какав је српски - успео да покрије готово све оне категорије невербалне телесне комуникације који су нам и данас познати, изузев донекле знаковног језика, али само у данашњем смислу схватања тог појма, па чак да оде и даље од тога, укључивши у своја истраживања *све* видове људске комуникације који су производ људског тела, а нису језик.

Из данашње перспективе би такав приступ можда могао и да се критикује пошто, због великог броја дотакнутих тема у оквиру једне обимне истраживачке области анализа и интерпретација нужно остају у другом плану у односу на дескрипцију, али подсећам вас да „такво је време било“; компаративистички приступ као „дух времена“ је, једноставно, изискивао ска-

кање са географско-културног разматрања културних елемената из једне категорије на неке друге и – барем што се тиче етнологског приступа проучавању људског тела – у периоду о коме је овде реч може да се издвоји једино Брикова (Bryk 1931) монографија о обрезивању и клиторидектомији, која је усредсређена на један једини културни концепт. Наравно, тематска спецификација није у методолошком смислу донела ни Брику више него, на пример, Тројановићу: оно шта је Тројановић радио у малом за више елемената културне употребе тела, он је на велико урадио за два таква елемента.

Због тога сам склон да Тројановићеву тежњу ка што обухватнијем тематском презентовању свог материјала пре схватим као предност него као недостатак његовог рада. Тројановић је отворио читав низ проблема везаних манифестно за људску телесну невербалну комуникацију, а заправо за етнологско и антрополошко проучавање људског физичког тела, који чекају истраживаче који би се посветили само њима, при чему – што је, можда, парадокс – уопште не би морали да крену од његових истраживања. Наиме, пошто се ради о области која је у нас била готово потпуно занемарена, зависно од избора ваше истраживачке стратегије, не морате да инсистирате на откривању времеплова; оно шта хоћу да кажем јесте да проблеми које је Тројановић постулирао постоје и данас, само у измењеном облику – разуме се – самим тим што већина данашњег српског становништва живи у урбаним срединама.

Проблем са празнином која је у српској етнологији и антропологији настала у погледу проучавања социокултурног регулисања биофизичких телесних аспеката након Тројановићеве студије и која је, у извесном смислу, почела да се попуњава тек од осамдесетих година прошлог века (и без непосредне везе са Тројановићевим радом), није међутим био везан ни за помињану релативну свеобухватност Тројановићевог рада на људској телесној невербалној комуникацији која је евентуално могла да „обесхрабри“ истраживаче у долазећим генерацијама, нити – за још више помињане – Тројановићеве метод и општу теоријску оријентацију. У првим деценијама након Другог светског рата српска етнологија је и даље имала мишљење о себи као о „науци о народу“ где су конотације „народа“ из такве поставке биле у прошлости и на селу.

Самим тим, култура иманентна таквом схватању „народа“ је била опажана као нешто што је завршено, или готово завршено и што, једноставно, изискује само попуњавање етнографским подацима да би се уоквирила слика која представља „традиционално народно културно наслеђе“. На неки начин, елементи традијиске културе као да су били третирани више у смислу уметности него нечега што је био део свакодневног живота, а то је управо супротно од онога како нам је традијиска култура представљена у етнографским монографијама класичног периода наше етнологије.⁸

⁸ Ово је, наравно, првенствено моја конструкција, али размислите о њој: да ли је, све до пребацивања истраживачког фокуса на савремено друштво, у нашој етнологији постојало

У сваком случају, потпуно прецизној евалуацији Тројановићевог рада на проучавању људске културне телесности знатно би допринело и то да је разматрано раније у нашој науци, али и да готово више од пола века није спадало у ону категорију области које је наша етнологија само додирнула. Скептичан сам према томе да би у оваквој ситуацији какву имамо са етнолошким и антрополошким проучавањем културних аспеката људске телесности у нас о Тројановићевом уделу у таквим проучавањима могло да се говори другачије него као о претечи. Овај став је, једноставно последица пресека скупа између Тројановићевог објективног доприноса и, такође објективних, мањкавости: са једне стране имамо сакупљену обимну грађу, свеобухватну и у географском и у тематском смислу а, са друге стране, одсуство категоријалног апарата и класификаторног принципа за бављење том грађом, чак и са становишта еволуционистичког компаративизма.

Дакле, да се не бисмо трошили у панегирицима по принципу „*de mortuis nihil nisi bene*“, али ни да не бисмо били вампири којима је туђа крв потребна за живот, Тројановићево бављење културним манифестацијама људске телесности најбоље је оставити у најопштијем контексту коме и оригинално припада, тј. у историји српске етнологије и антропологије, а сопствене аспирације на такво бављење да покушамо да спроведемо у дело са истраживачким стратегијама којима располажемо и у окружењу које нам је доступно и познато.

Литература

Bryk, Felix (1931), *Die Beschneidung bei Mann und Weib*, Neue Brandenburg: Gustav Feller

Efron, David (1972), *Gesture, Race and Culture*, The Hague: Mouton (orig. *Gesture and Environment*, New York: King's Crown Press 1941)

Жикић, Бојан (2002), *Антропологија геста I. Приступни*, Београд: Српски генеалогски центар, Етнологска библиотека књ. 7

Kovačević, Ivan (1982), *Strategije etnološkog istraživanja*, *Etnološke sveske* IV
Leach, Edmund R. (1958), *The Epistemological Background to Malinowski's Empiricism*, in Raymond Firth (ed.), *Man and Culture: An Evaluation of Work of Bronislaw Malinowski*, London: Routledge Kegan and Paul

Требјешанин, Жарко (1986), Тројановићево истраживање невербалне комуникације у Срба, у *Тројановић 1986* (Поговор)

мишљење да ни тзв. поновљене студије ни реинтерпретације проблема који су већ били обрађени у контексту наше традицијске заједнице нису потребни, самим тим што се сматрало да је, на пример, просторно-категоријалном обухватношћу монографије о невербалном изражавању тај проблем у потпуности обрађен?

- Тројановић, Сима (1896), *Старинска српска јела и пића*, СЕЗБ II
- Тројановић, Сима (1986), *Психофизичко изражавање нашег народа поглавито без речи*, Београд: Просвета (ориг. СЕЗБ LII, Београд 1935)
- Critchley, Macdonald (1977), *The Language of Gesture*, New York: Haskell House (orig. London: Edward Arnold 1939)
- Wundt, Wilhelm (1973), *The Language of Gestures* (edited by Thomas Sebeok), The Hague: Mouton (trans. Völkerpsychologie: Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, *Mythus und Sitte* 1, Stuttgart: Kroner 1921, orig. 1900)

Summary

Bojan Žikić

SIMA TROJANOVIĆ AS THE PREDECESSOR OF ETHNOLOGICAL RESEARCHES INTO HUMAN BODY IN SERBIA

Paper discusses the part of Trojanović's ethnological work on socio-cultural aspects of human physical body – mostly the non-verbal communication – in the context of the general status of ethnology/anthropology as a discipline, by setting it within the comparative perspective of work of the most important scholars on the topics issued. The assertion is made that this is the only way for the proper evaluation of Trojanović's work, because taking contemporary researches as an exclusive criterion in performing this task omits that there is a huge gap not only in temporal and socio-cultural context, but also in the proceedings of accumulating the knowledge and mastering it.

Љиљана Гавриловић

КОСТИМИ ИЗ БОКЕ КОТОРСКЕ НА АКВАРЕЛИМА НИКОЛЕ АРСЕНОВИЋА

Никола Арсеновић, „*Јужнословенски етнограф и техноло*г“¹, током друге половине XIX века, обилазио је све јужнословенске крајеве да би забележио карактеристичну народну одећу. акварели на којима је бележио „*стари, традиционалну ношњу*“ мушкараца и жена Балканског полуострва, рађени су са циљем да се, на једном месту, прикупе информације о народној, пре свега сеоској, одећи свих јужнословенских земаља, што је само делимично и остварено.

У склопу тих путовања Арсеновић је боравио и у Боки, иако о томе нема никаквих трагова у архивима у Котору и Херцег Новом. Због тога, нажалост, не можемо прецизно да датујемо његове аквареле из Боке, иако је извесно да су настали између 1868. и 1874. године, јер припадају првој фази његовог рада, пре доласка у Србију.² Арсеновићев *Велики етнографски албум*, у коме је забележена свечана и ритуална одећа, садржи осам акварела са костимима из Боке: *Командир Маринерицера у Боки Которској*,³ *Маринерицери варошка гарда у Боки Которској*,⁴ *Муж*, Убли,⁵ *Жена*, Убли,⁶ *Муж*, Кривошије,⁷ *Жена*, Кривошије,⁸ *Муж*, Рисан⁹ и *Жена*, Рисан,¹⁰ а *Јужнословенски ори-*

¹ Титула коју сам себи дао: „*südslav. Ethnograph und Technolog*“, Arsenovics südslav. orientalischer Ornamenten-Atlas und technomatisches Lehrcompendium, Prachtausgabe, 1.

² Биографија Николе Арсеновића, као и структура његове збирке акварела, реконструисана је у: Љ. Гавриловић, *Акварели Николе Арсеновића као извор за проучавање одевања у XIX веку*, докторска дисертација, Филозофски факултет БУ, 1993.

³ Етнографски музеј (у даљем тексту: ЕМ), ил. инв. бр. 785.

⁴ ЕМ ил. инв. бр. 786.

⁵ ЕМ ил. инв. бр. 863.

⁶ ЕМ ил. инв. бр. 864.

⁷ ЕМ ил. инв. бр. 865.

⁸ ЕМ ил. инв. бр. 866.

⁹ ЕМ ил. инв. бр. 867.

¹⁰ ЕМ ил. инв. бр. 868.

*Командир, Маринерицери у Боки
Которској, инв. бр. 785*

*Маринерицери, Војна гарда у Боки
Которској, инв. бр. 786*

јенталски албум орнамената – три табле са орнаментима: Женска „Даница“, Рисан,¹¹ „Вукосава“, Рисан¹² и „Душанка“ и „Призренка“, Рисан.¹³

Иако је Арсеновић бележио разлике између свечане и радне варијанте одеће, схватајући да разграничавање варијанта истог костима може да пружи различите информације, неопходне за потпуније схватање културе у целини, сви костими из Боке су свечани. Он је, такође, настојао да забележи одећу појединих статусних категорија и тако сачува њихов специфични изглед и значење. И, мада у Боки није забележио одећу неударних/неожењених, или невеста и удовица, управо његово пажљиво бележње статуса појединаца омогућује нам да прецизно знамо да је на овим акварелима реч о одевању одраслих, пуноправних чланова заједнице, односно оних који су склопили брак.

Такав приступ одећи, али и традиционалној култури уопште, по свом теоријском утемељењу превазилази период у коме је Арсеновић живео и

¹¹ ЕМ ил. инв. бр. 1 150.

¹² ЕМ ил. инв. бр. 1 163.

¹³ ЕМ ил. инв. бр. 1 165.

радио. Он заправо антиципира теоријске поставке знатно ближе нашем него његовом времену, што је, вероватно, један од узрока потпуном неразумевању које га је пратило током живота и рада, али нама данас пружа драгоцене податке за схватање не само одевања него целокупне народне културе његовог времена.

С обзиром на то да су табле са орнаментима само допуна информација које имамо о укупном костиму забележеном на акварелу Ришњанке из Великог етнографског албума, и да су командир и морнар бокелјске морнарице обрађени на другом месту,¹⁴ овде ћемо се бавити само костимима (мушким и женским) из Рисна, Убала и Кривошија.

Рисан

Ришњанин¹⁵ је у свечаном оделу, које се састоји од: беле кошуље са оковратником, испод кога је свезана црна марама као у одећи Бокелјске морнарице; модрих широких гаћа до испод колена опасних црвено-жуто-зеленим пругастим свиленим појасом; црвеног џамадана, зелене доламе дуге до изнад колена и црвеног јелека. Капа је у облику црногорске капе, са црвеним теменом украшеним златовезом, али је обод капе од смеђег крзна; на ногама има црне плитке ципеле, беле чарапе и црвене тозлуке украшене златовезом. Целокупна одећа је веома богато украшена златовезом, што јој даје посебан изглед. Преко појаса је опасан силав за који су затакнуте кубуре и јагаган и о коме висе тоболац и ћеса; у једној руци држи дугу пушку, а у другој чибук.

Зелена боја рисанске мушке доламе несумњиво је веома упадљива, јер је зелена одећа у традиционалној балканској одећи ретка. Ова долама је, и по облику и боји, истоветна са херцеговачком мушком доламом,¹⁶ која је могла бити и црвена, што у Рисну није био случај. Сви путописци и каснији записивачи народне традиције запазили су и истакли зелену боју доламе, иако Накићеновић наводи да долама може бити и бела.¹⁷ То се, међутим, вероватно не односи на доламу већ на „хаљину“ или „бјелачу“, такође карактеристичну за све приморско становништво досељено из Херцеговине. Становништво које је насељено у Рисну и околини потиче углавном са турских територија, пре свега из Херцеговине. Они су донели са собом читав одевни инвентар, који је, у новим условима у Боки добио изглед у коме је

¹⁴ Љ. Гавриловић, *op. cit.*

¹⁵ ЕМ ил. инв. бр. 867.

¹⁶ Т. Братић, *Народна ношња у Херцеговини*, Гласник Земаљског музеја XVIII, Сарајево 1906, 232.

¹⁷ С. Никићеновић, *Бока*, Српски етнографски зборник XX, Насеља српских земаља IX, Београд 1913, 310.

Муж, Рисан, инв. бр. 867

Жена, Рисан, инв. бр. 868

запажен и забележен. Судећи по акварелу који приказује Ришњанина из *Das was verschwindet*,¹⁸ зелена боја се није јављала само на долама, јер су овде и обод капе, чакшире и јелек такође зелени, само у нешто загаситијем тону. Зелену боју јелека наводи и Вилкинсон.¹⁹ Инсистирање на зеленој боји у целокупном костиму несумњиво је последица усвајања управо оне боје која је у Турској била забрањена за рају, односно дозвољена само повлашћеном муслиманском становништву. Изгледа, међутим, да се зелена као обавезна боја задржала само за доламу, која је, очигледно, део одеће који је носилац значења у ришњанској мушкој одећи. Дужина доламе варира од нешто изнад колена до мало испод колена,²⁰ али то не утиче на промену њеног облика. Иста ова долама је у Херцеговини могла бити зелена, али и црвена, па изгледа да се зелена боја дефинитивно усталила тек у Рисну. Јелек је, осим

¹⁸ L. Salvador, *Das was verschwindet*, Leipzig 1905, 82.

¹⁹ G. Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro with a journey to Mostar in Herzegovina*, London 1848, 382.

²⁰ L. Salvador, op. cit 82; *Costumi Dalmati e Morlacchi* 2, Етнографски музеј у Београду, ил. н. 8 915.

зеленог, могао бити и црвен,²¹ а гаће су могле бити модре или црне.²² Боја тозлука такође варира,²³ тако да су чврсто дефинисане само зелена боја доламе и црвена боја цемадана и темена капе. Очигледно је, дакле, да је ришњанска мушка одећа, иако донесена из матичне Херцеговине, трансформисана, а вероватно и устаљена, већ до половине XIX века. Иако је њен облик био готово истоветан херцеговачкој одећи, услед промене боје и украса стакла је нову естетску вредност и омогућила изражавање ослобођење од турске власти, али и новостеченог богатства. Утицаји оближње которске, бокелске, одеће само је наговештен обликом кошуље, црном марамом око врата и крзним рубом капе, који је и тако могао бити различитих боја и материјала.

Одећа Ришњанке²⁴ данас је позната као добротски женски костим. Бела кошуља украшена је на прсима белом, вероватно добротском, чипком дуж изреза на прсима, а под грлом се копча златним или позлаћеним дугметом. Сукња *бран*, типа пендуле, дужине изнад чланака, јесте од тамномодре очигледно скупocene увозне тканине, са златним цветним узорком. Љубичаста траверса, вероватно свилена,²⁵ такође је израђена од племенитог материјала. Преко кошуље и брана, Ришњанка има јакету са рукавима нешто проширеним при дну. *Покривача*, која прекрива главу не сакривајући потпуно косу, од сивоплаве је свиле, а на ногама има црне равне плитке ципеле и беле чарапе. Целокупну одећу допуњава веома богат златни накит (наушнице, ланац са привеском, брош и прстење на свим прстима).

Читав овај костим веома подсећа на одећу касније познату као женска одећа из Доброте, што значи да је овај тип одеће био распрострањен и северно од Доброте и Котора. Битна разлика је једино у изгледу јакете, која је ближа црногорској јакети него добротској камижоли. Богатство овог костима, осим у накиту, огледа се пре свега у племенитим материјалима, увоженим захваљујући развијеној прекоморској трговини. Као и „права“ добротска ношња, за коју је питање да ли је у то време била чврсто утемељена у облику у коме се касније описује,²⁶ ова женска одећа је формирана као бриколаж европске и традиционалне црногорске и херцеговачке женске одеће,

²¹ Поред Арсенијевог акварела и јелек из комплекта мушке грађанске одеће из Рисна, инв. бр. 17 420, датован у 1850. годину.

²² Арсенијевог акварел, чакшире из Етнографског музеја у Београду, инв. бр. 17 416, G. Wilkinson, *loc. cit.*

²³ Код Арсенијевића су црвени, у L. Salvador, *loc. cit.*, бели, а тозлуци из Етнографског музеја у Београду, инв. бр. 17 417, модри.

²⁴ ЕМ ил. инв. бр. 868.

²⁵ Свечане траверсе, ношене уз традиционални костим, у Боки се израђују од различитих материјала. У херцеговском крају постоје подаци о траверсама од свиле и тестамелука. D. Radojičić, *Nošnja i barokna odjeća u XVIII vijeku*, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica 1995, 10, 22.

²⁶ J. Вукмановић, *Женска ношња у Доброти*, Споменик САНУ СШ, Београд 1953, 227 – 228; Два сачувана примерка у Доброти су недовољан узорак за поуздане тврдње, а у Тивту и Ластви је могло, после усвајања добротске одјеће, долазити до даљих трансформација, у складу са претходним моделом одевања у овим местима.

потпуно прилагођена благој приморској клими и управо својом отменом једноставношћу изражава богатство и повезаност са центрима европске и медитеранске моде. Овај процес се свакако одвијао током XVI и XVII века, у доба када је Бока била на врхунцу економске моћи.

Убли

Мушкарац из Убала,²⁷ села изнад Рисна, одевен је у сеоску одећу типичну за изразито сточарско становништво. На горњем делу тела има само хаљину²⁸ од белог сукна, која се у целом подручју где је ношена²⁹ називало *бјелача* по боји сукна од ког је израђивана, без кошуље или било ког другог одевног предмета испод ње. Сви традиционални костими³⁰ са овог подручја још у XVIII веку немају кошуљу, нити било какав други одевни ланени или памучни предмет у свом инвентару. Они су израђивани од вунених материјала, тако да су потпуно у складу са сточарском традицијом.

Хаљина је целокупном дужином отворена, од појаса украшена уском траком модрог сукна и са кратким узицама за везивање под грлом, које се завршавају малим китама. Рукави су дуги и уски.

Широке гаће до колена су од црног сукна, а струк је опасан црвеним појасом и силавом за који су заденуте две кубуре и нож. На ногама су бели неукрашени тозлуци до колена, преко њих краће шарене плетене чарапе и опанци. Његова коса је дуга, није ошишана нити скупљена у перчин, а на глави носи плитку капу, облика црногорске капе са црним ободом. Преко оба рамена пребачена је сура струка, а у рукама држи дугу пушку.

И остали ликовни извори из XIX века приказују истоветан изглед Убљанина, осим што боја гаћа, осим црне, може бити и модра.³¹

Становништво из Убала досељено је после исељавања турског становништва крајем XVII века, из Херцеговине (највише из околине Невесиња) и Црне Горе. Мушка, типична сточарска одећа, у коју још увек није уведен ни један одевни предмет од лана или памука, показује затвореност убљанске

²⁷ ЕМ ил. инв. бр. 863.

²⁸ Иако су у которском и херцеговском архиву делови костима бележени под називима који су били у употреби у приобаљу, најчешће италијанизмима, у раду се користе називи који обележавају *тип* одевног предмета, чиме га стављају у шири оквир традиционалног балканског одевања.

²⁹ Т. Братић, *op. cit.*, 236; В. С. Караџић, *Српски рјечник*, Беч 1852, фототипско издање Нолит, Београд 1969, под „бјелача”; З. Чулић, *Народна ношња у Херцеговини*, Рад IX конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије, Сарајево 1963, 47; С. Бајић, *Народна ношња у требињској Површи*, Гласник Земалског музеја, Етнологија, нова серија 40, Сарајево 1985, 61 – 62.

³⁰ Варијанте: „*alla caiduca*”, „*alla paesana*” и „*alla morlach*”. D. Radojčić, *op. cit.*, 41.

³¹ *Costumi Dalmati e Morlacchi*, 4.

Муж, Убли, инв. бр. 863

културе, која, и поред непосредне близине Приморја ни средином XIX века није попримила никакав утицај из нове средине. То је, вероватно, управо последица пресељења у нови крај. Очувањем првобитног костима Убљани су се разликовали од околног становништва и на тај начин настојали да одрже свој културни идентитет. У међувремену, до средине XIX века, када је овај костим забележен, променио се чак и костим у крајевима одакле су се Убљани доселили, усвајајући кошуљу изражену од платна као стални део мушког одевног инвентара, док се у Ублима усталила старија варијанта костима, из времена њиховог досељавања у Боку.

Жена из Убала³² одевена је у раскошну сеоску одећу динарског типа. Овај костим потпуно одговара „старој женској ношњи“³³ из Невесиња (и неких других крајева Херцеговине), дакле из области одакле је становништво Убала досељено. Кошуља, вероватно ланена, нешто је краћа него што Братић наводи за херцеговачку – мало изнад чланака, тако да се виде шарене плетене чарапе. Кошуља није везена по доњој ивици, што је вероватно последица њеног скраћивања, али је везена на грудима и дуж ивице рукава, док се јакица не види од накита. Вез је ранобојан са, највероватније, веома стилизованом флоралном орнаментиком. Како је ово свечана варијанта оде-

³² ЕМ ил. инв. бр. 864.

³³ Т. Братић, *op. cit.*, 237 – 240.

ће, вез је морао бити рађен свилом. Преко кошуље је повезана клечана прегача са овалном доњом ивицом и дугим, разнобојним ресама са три стране.

Ђурдија, варијанта зубуна, која се облачи преко кошуље није сечена у струку, а израђена је од модрог сукна, украшена црвено-жутим везом. На десној ивици на грудима има 11 сребрних пуцади, која служе само као украс, јер је ова ђурдија превише уска да би се могла копчати преко груди. С обзиром на то да нема других сукнених делова одеће, овај костим би био летња свечана одећа. На ногама, преко везених чарапа, има опанке опуташе, а преко кошуље и прегаче у струку је кожни појас окован сребром с позлаћеном округлом коплом.

Мада је Арсеновић назива „женом“, што подразумева удату жену, оврљина на глави показује да она још увек има статус „младе“, иако то може значити и да је већ више година удата.³⁴ Оврљина није најпрецизније приказана; она на акварелу изгледа као лепезаста капа, што је, вероватно, последица лепезастог утиска који остављају сребрне игле забодене у сам врх оврљине. Коса је подељена на средини и уплетена у две плетенице које се спуштају поред лица, а преко њих су сребрни *обоци*. Преко оврљине је овијена марама,³⁵ везена на рубовима и са ресама, али нема *превезача*, који се у Херцеговини помиње као редовни инвентар уз оврљину. Оваква оврљина, са нешто смањеним инвентаром накита и променом фризура која иде уз њу – јер је у Ублима, као и у Херцеговини, изобичајен лучни подложак од тканине и *шињон* од косе који су чинили целину са оврљином³⁶ – задржала се у Ублима, судећи по изворима, сама или спојена са црвенкапом као и у Херцеговини,³⁷ задржавајући у оба случаја основни облик рога. Маријана Гушић повезује коначно обликовање са оврљине за средњим веком и утицајем европског готског оглавлја,³⁸ што је несумњиво. Изгледа, међутим, да је оглавлје из кога се она развила, засновано на неком модалитету фригијске капе, подразумевало откривену косу. То би значило да у Херцеговини никада није усвојена табуисаност косе удате жене као средњовековни императив, већ да је ово оглавлје проистекло из ранијег медитеранског инвентара, који није познавао табуисаност косе удате жене, а такође је обухватао оглавлја у облику рога.

Ђердан који покрива прса ове младе жене састоји се само од три низа крупног сребрног новца, тако да не прелази преко груди. У руци она држи црвену марамицу, која може бити заштита од урока, али постоји могућност и да означава жену у статусу „младе“. Црвена боја, наиме, била је каракте-

³⁴ По саопштењу Т. Братића, *op. cit.*, 239, оврљину су носиле „... само младе после удаје за 5 до 8 година...“.

³⁵ Изгледа да су се у Боки, зависно од краја, носили различити типови марама, јер се у архивској грађи из XVIII века наводе „пераштанске“ мараме. D. Radojičić, *op. cit.*, 15.

³⁶ Ђ. Трухелка, *Фригијска капа, комад босанске женске ношње*, Гласник Земалског музеја VI, Сарајево 1894, 90 – 92.

³⁷ L. Salvador, *op. cit.*, N. Bruck-Aufenberge, *Dalmatien und seine Volkskunst*, Wiена 1912.

³⁸ M. Gušić, *Hondelj – oglaavlje udate žene u Konavlima*, 236 – 242.

ристично традиционално обележје невестинског статуса. Како је црвена непрозирна марама аспурлија, којом се покривало лице невесте током ритуала, изобичајена већ крајем XVIII века,³⁹ могућно је да се црвена марамница, као замена за означавање невестинског статуса, задржала још током XIX века.

Ова изразито динарска одећа, која у Приморју још у Арсеновићево време није примила никакве утицаје модне одеће већ усвојене и модификоване према важећем укусу у Приморју, показује извесни наговештај будуће трансформације једино ублажавањем општег тешког, монолитног изгледа. Ипак, постоји могућност и да смањена количина *кова* показује да је породица те жене сиромашнија од осталих, или, што је вероватније, сиромашнија него што је подразумевало схватање сачувано у колективном сећању казивача током формирања идеалтипског модела живљења у прошло време. Дакле, иако истраживачи по правилу наводе сав накит који се носи уз оврљину, то јест у свечаним приликама, могућно је да он никада није ношен у целини, него да су уз оглавље стављане различите комбинације накита у разним приликама, а да казивачи, који су оврљину и само памтили,⁴⁰ наводе целокупни инвентар у складу са идеализованим моделом одевања који су они формирали у сећању. Без новијих визуелних и писаних извора (јер је само те могућно пронаћи), на жалост, ово питање ће и даље остати отворено.

Кривошије

Мушкарац из Кривошија⁴¹ одевен је у одећу која има елементе херцеговачког и елементе црногорског сеоског костима. Бела кошуља је са дугим, уским рукавима који се копчају код чланка; џемадан, јелек са токама и широке гаће опасане силавом за који је заденуто оружје (кубуре, јагаган). На ногама носи беле тозлуке, шарене плетене чарапе и опанке опуташе. На глави има црногорску капу црног обода, преко левог рамен пребачена је струка, а у рукама држи дугу пушку.

Ово је летња варијанта одеће, којој недостаје *хаљина*, *долама*, или било који сукнени одевни предмет дугих рукава. Заступљеност платнене кошуље указује на измене у одевном инвентару, иако су сви остали делови потпуно у складу са традицијским свечаним костимом.

³⁹ D. Radojčić, *op. cit.*, 14.

⁴⁰ Ђ. Трухелка наводи да је пронашао само четири старе жене које су задржале оврљину, вероватно већ у фиксираним облику. Нарушавањем модела очито је већ у томе што су оврљину, која је, према свим другим подацима, оглавље младих жена, носиле старије жене, које иначе носе само повезачу.

⁴¹ ЕМ ил. инв. бр. 865.

Муж, Кривошије, инв. бр. 865

Жена, Кривошије, инв. бр. 867

Иако положај мушкарца, приказаног у скоку и са пушком у рукама, асоцира на његово учешће у борби, јелек са токама, репрезентативни одевни предмет који се јавља само у одећи за свечане прилике, демантује реалност овог приказа, док је реалност самог свечаног костима несумњива. Зимска варијанта кривошијског, али свакодневног, костима из *Das was verschwindet*⁴² (без јелека са токама) садржи исте елементе као и Арсенивићев акварел.

Жена из Кривошија⁴³ је у сеоској динарској одећи, такође изведеној из комбинације старе херцеговачке и црногорске ношње, што је условљено пореклом становништва у Кривошијама, које је углавном досељено из Црне Горе. Кошуља није везана под грлом, иако на крајевима има трачицу са кићанкама која служи за везивање отвора под грлом. Кошуља је дубоко отворена, тако да се чак назире почетак груди, што је за услове динарске патријархалне културе неубичајено, нарочито за свечану одећу, о којој је, с обзиром на накит, очигледно реч. Кошуља је дуга до изнад чланака и изгледа да није много или чак уопште није везана, јер је покривена осталим деловима одеће, па се украс на кошуљи уопште не види. Преко кошуље има црвену јакету са дугим уским рукавима, који подсећају на рукаве добротске камижоле. Јакета је украшена терзијским златовезом, а закопчана је само са горња два дугмета, док је ниже према струку отворена, тако да се виде пафте на

⁴² L. Salvador, *op. cit.*, 81.

⁴³ ЕМ ил. инв. бр. 866.

појасу. Прегача је клечана, уска и кратка, овалне доње ивице, светлоплаве основе с тамноплавим жутим и црвеним орнаментима и разнобојним дугим ресама са три стране. На ногама се виде шарене плетене чарапе и опанци опуташи. Преко ове одеће има бели зубун (корет), сечен у струку, али не много проширен према дну, обрбуљен уском модром траком, а до струка има узан црвено-жуто-црни украс.

Коса ове жене раздељена је на средини и уплетена у плетенице које се спуштају поред лица. Преко њих су обоци, а коса је од темена покривена белом покривачом, која изгледа као вео и није украшена, а прикачена је иза ушију. То значи да је ово заиста удата жена, на шта указује и Арсеновићев назив акварела („жена“), јер су девојке испод вела носиле црвенкапу.⁴⁴ Накит који допуњује цео изглед јесте ђердан од реда крупног сребрног новца, који покрива прса. У руци држи црвену марамицу.

Општи изглед ове одеће је лежеран, чак помало неуредан, што уопште не одговара свечаном изгледу динарске одеће, која своју лепоту изражава управо беспрекорном уредношћу и чврстим, монолитним изгледом. Како је и на другим приказима и девојака и жена из Кривошије приметна иста лежерност, могућно је да је то стечено у новој средини, иако су и приморски женски костими такође чврсто дефинисани и веома уредни. Та измена у изгледу, дакле, није последица усвајања елемената из новог окружења, већ разграђивања традиционалног идеалтипског обрасца лепоте, још у фази пре формирања новог.

* * *

Укупно посматрано, Арсеновићеве акварели из Бокe Которске сведоче о костиму као о живом материјалу, делу културе који се мењао у складу са променама места боравка и економске моћи породица и појединаца. Склоп медитеранског и динарског наслеђа који се препознаје на већини забележених костима слика је реалног стања на граници две културне зоне, где су се, преплитањем стилова, стварали нови обрасци лепог. Управо одступања од рецентног етнографског материјала сачуваног у музејским збиркама и описа из литературе насталих на основу идеалтипских модела сачуваних у сећањима казивача, дају нам информације о креативности и лепоти обликовања сопствене стварности у животу предака, који превише често настојимо да окујемо у непроменљиве категорије одређене временском удаљеношћу.

---

⁴⁴ L. Salvador, *op. cit.*, 81; *Zur Geschichte der Kostüme*, München, 938.

Summary*Ljiljana Gavrilović***COSTUMES OF BOKA KOTORSKA IN THE WATER COLOURS OF NIKOLA ARSENOVIĆ**

This study analyzes the water colours painted by Nikola Arsenović together with the costumes from Risan, Ubola and Krivošija as a hitherto unused source for the reconstruction of the clothing worn in Boka Kotorska in the 19th century. These water colours speak to us about clothes as living material and as a part of the culture that changed in keeping with the changing places of residence and altered economic power of various families and individuals. The combination of the Mediterranean and Dinaric heritage which can be recognized within most of the depicted costumes, is a picture of the real conditions prevalent along the borders of two cultural zones, where the intermingling of styles created new, beautiful patterns. Differences from recent ethnographic materials preserved in museum collections and in the descriptions based on ideal-type models preserved in the memories of narrators provide information as to the creativity and beauty found in the formation of the lives of ancestors which we too frequently attempt to incorporate into unchanging categories entrenched by temporal distances.

Милош Матић

СХВАТАЊЕ ХИГИЈЕНЕ У ТРАДИЦИОНАЛНОЈ РУРАЛНОЈ КУЛТУРИ

Општеприхваћени став јесте да су хигијенске прилике у прошлости биле неповољне, нарочито кад је у питању село. Проблем традиционалног руралног схватања појма хигијене у српској етнологији дуго није разматран, али се у литератури повремено јављају више или мање значајни релевантни подаци. Кад те податке објединимо, и на неки начин супротставимо подацима које налазимо у литератури осталих наука које се баве сродном тематиком, можемо сачинити одређену слику хигијенских прилика у традиционалној руралној култури у XIX и XX столећу. А та слика не садржи само технике и средства за одржавање хигијене већ нам указује и на свест сељаштва и њихов однос према хигијени. Кад је реч о ранијим периодима, ми данас имамо само фрагментарне податке на основу којих можемо да стекнемо само општу слику о хигијенским приликама.

Међу најстарије нововековне податке који указују на неповољне хигијенске прилике у Србији сврстава се и кратак приказ здравствених прилика у Србији који је дао Владимир Карић још давне 1887. године. Он вели како су тада, дакле у другој половини XIX столећа, многи људи по селима живели у непроветреним, загушљивим собама. Због грејања, у соби је понекад током зиме било и више од десет душа, при чему деца нису одвајана од одраслих и, што је још горе, нису одвајани ни болесни од здравих. Собе су биле веома мале, у њима су ложене пећи и зими сушена обућа и одећа „што све, испарењем својим квари ваздух до ужаснога ступња“.¹

Доктор Милан Јовановић–Багут – утемелјивач превентивне медицине и иницијатор оснивања Медицинског факултета, познат и по великом залагању за развијање хигијене на селу² – почетком XX столећа бележи да су људи по сели-

¹ Карић, Владимир, *Србија, опис земље, народа и државе*, Београд 1887, с. 103–104.

² Николић, Надежда, *Еколошко просвећивање и идеја о здрављу код српских просветитеља, За здравље*, бр. VI, Зајечар 1999, с. 14.

ма живели у кућама са малим прозорима и вратима, односно у кућама без довољно светлости и ваздуха. Селјак не ретко живи и под истим кровом са стоком, а понекад чак и у истој просторији. Живи у прашини, блату, пепелу, у кући чађавој и задимљеној, једва осветљеној чађавом лампом. Нема селјак у својој кући ни пристојну постељу, а камоли кревет. Једе покварен сир, ужеглу сланину, усмрдео купус, прозуклу туршију, проклијао кромпир. Селјанка се тако одева и украшава да се не може честито ни очелати, па јој је коса искрзана и отрцана.³ А да су се хигијенске прилике у српском селу споро мењале доказује и податак који се односи на чешљање женске косе, али који је око једног столећа старији од оног о коме нам казује Батут. Још је Кнез Милош наредио да се жене не смеју чешљати тако да не могу ни главу окренути. То је веома компликован начин чешљања и жене су се због тога ретко чешљале па су врло рано, већ око тридесете године живота, остајале без косе и добијале кожне болести.⁴

Разматрањем српске етнолошке литературе чини се да је највише пажње, колико је уопште посвећено хигијени, посвећено (не)хигијени становања. Пишући о динарској брвнари, Р. Финдрик напомиње да такав тип станишта код хришћана не познаје посебне санитарне уређаје и да се у склопу сеоске куће нужник не гради посебно. Код муслимана који су живели у брвнари јављају се, под утицајем исламских канона, неки санитарни уређаји као што су купатило или нужник, али то ипак не значи да је у тим кућама висок степен хигијене.⁵ Финдрик, нажалост, не даје приказ хигијенског аспекта живота у динарској брвнари. С. Вукосављевић наводи да је у кући, коју он сматра привредним, а не само стамбеним средиштем, заправо веома тешко одржавати потребан ниво хигијене. Кућа је нарочито прљава ако је двориште непоплочано, јер се тада у кућу уноси много прљавштине споља. Вукосављевић сматра и да се чистоћа у сеоској кући одржава више ради угледа и репрезентације него због хигијене и удобности у становању.⁶

Већ овај кратак осврт на фрагментарне податке указује на то да је ниво хигијене у руралним срединама био веома низак, односно да је селјаштво у Србији живело у нехигијенским условима. Веома обухватна синтетичка представа неповољних хигијенских услова на селу односи се тек на период између два светска рата. Хигијенске прилике у том периоду размотрио је Момчило Исић у својој студији о селјаштву у Србији између 1918. и 1941. године. Он је своје разматрање претежно засновао на конкретним подацима који се односе на сеоско становништво, а које је током 1927. године прикупило Министарство народног здравља Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.⁷

³ Јовановић-Батут, др М., Није немаштина, него неумептина, *Наше село*, Београд 1929, с. 200–201.

⁴ Ђорђевић, Тихомир Р., *Из Србије Кнеза Милоша*, Просвета, Београд 1983, с. 58.

⁵ Финдрик, Ранко, *Динарска брвнара*, Музеј Старо село, Сирогојно 1998, с. 113–114.

⁶ Вукосављевић, Сретен, *Историја селачког друштва*, књ. II, *Социологија становања*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1965, с. 148–149.

⁷ Исић, Момчило, *Селјаштво у Србији 1918–1941*, књ. I, том 2, Институт за новију историју Србије, Београд 2001, с. 206. Искључиво из практичних разлога у напоменама ће понегде бити навођена само књига М. Исића иако се исти подаци појављују и у другој литератури коју сам користио у овом раду и коју наводим у другим напоменама.

На традиционалну руралну архитектуру утицао је велики број чинилаца. Неки од њих су утицали снажније, неки су, пак, мањег значаја, али не и неважни. Међу најзначајније групе чинилаца могу се убројати природни услови, ниво економског развоја и врста привреде, историјски утицаји, друштвена организација.⁸ Сви ти чиниоци довели су до тога да је сеоска кућа између два светска рата била скромна по величини, углавном грађена од слабог материјала, подигнута на неподесном терену и, најчешће, није задовољавала ни најосновније хигијенске услове.⁹

Какав је био задах у сеоским кућама можда најбоље сведочи податак да су укућани пред долазак лекара палили тамјан и друге мирисне траве да би колико-толико освежили устајали кућни ваздух. Сеоске куће су биле непроветрене, али и слабо осветљене. Подови су били од набијене земље; често су биле влажне. Опрема сеоске куће била је веома скромна. Често није било кревета и спавало се на поду, на слами покривеној поњавом. Тек су понегде прављени лежајеви од дасака, али су и они били ниски, од пода одигнути тек неколико центиметара. Прострта слама мењана је обично само једном годишње, после жетве. Постеље су углавном биле заједничке и заједно су спавали деца и одрасли, здрави и болесни. У истој просторији се спавало, кувало, обедовало, сушила се одећа и обућа.¹⁰ Главна, а понекад и једина просторија у кући била је, тако да кажемо, подређена огњишту. У највећем броју случајева било је то отворено или поутворено огњиште. Било је мало кућа које су имале димњак. Због тога је у кућама било много дима, а кућа је сва била чађава.¹¹ Да је просторија у којој се налази огњиште веома неповољна за живот имао сам прилике и лично да се уверим у једној кући у селу Горња Планиница, које се налази између Пирота и Димитровграда. Некадашња средишња просторија, кујна (ижа), данас се у тој кући не користи за становање, а у њој се налази полуотворено огњиште. Домаћица то огњиште повремено ложи и на њему, у котлу окаченом о вериге, припрема храну за стоку ситног зуба. Иако се огњиште не користи свакодневно, зидови кујне су потпуно црни од чађи, а просторија је била пуна дима јер је на огњишту горела ватра у тренутку кад сам ушао. Дима је било толико да човек у таквој просторији не може да остане дуже од десетак минута.

У сеоској кући најчешће се користе посуђем направљеним од дрвета, печене или само сушене земље. Намештај је једноставан и углавном сопствене израде. Јело се из заједничке посуде, мада је свако имао своју кашику. Судови за држање хране углавном су од дрвета. И вода је у многим кућама чувана у дрвеним судовима, а захватана је само једном посудом којом су се служили сви укућани, чак и кад би пили воду.¹²

⁸ *Сф. Којић, Бранислав, Сеоска архитектура и туризам, Грађевинска књига, Београд 1958; Вукосављевић, С., Оп. cit.*

⁹ *Исић, М., Оп. cit., с. 202.*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Вукосављевић, С., Оп. cit., с. 150–156.*

¹² *Исић, М., Оп. cit., с. 202–203.*

У многим кућама људи су живели са стоком под истим кровом. У тим кућама нарочито је низак ниво хигијене.¹³ Вукосављевић вели како је у кућу, нарочито током зиме, увођен сточни подмладак. Бивало је да у кући с једне стране ограде спава чељад, а с друге стране јагњад.¹⁴

Неразвијену хигијену у сеоској кући Исић приписује и непросвећености сељанке „на чијим је плећима, иначе, целокупно старање како о хигијени куће тако и о хигијени деце, затим одела за све укућане и поготово о хигијени хране“. Иако жена кућу чисти сваког јутра, она то ђубре из куће не избацује него га оставља иза врата и покрива метлом. У том ћошку иза врата нагомилано је ђубре из собе, отпаци хране, а понекад служи и деци као нужник.¹⁵ Ако кућа има под од цигле, сељанка га најчешће чисти тако што извуче једну циглу да се на том месту у земљу слије вода, а после купања детета проспе воду под кревет.¹⁶

О веома ниском нивоу хигијене у Србији између два светска рата говори и чињеница да је тада постојао веома мали број нужника. Исић наводи податак да је 1922. године у читавом Београдском округу био један нужник на 8,68 домаћинстава, односно да је у Посавском срезу био један нужник на 20 домаћинстава. А и тамо где су постојали, нужници су били само обична рупа, ископана у делу дворишта у којем је држана стока, ограђена с неколико дасака, више да се назначи где је нужник него што стварно има хигијенску функцију.¹⁷

Хигијена осталих зграда у оквиру сеоског насеља била је на изразито ниском нивоу. Једино се водило нешто више рачуна о чистоћи у млекари. Двориште је, најчешће, било неуредно и пуно разбацаног алата, с неуређеним ђубриштем и дрвљаником. Њиме се обавезно шетала живина, а понекад и крупнија стока. Двориште је чишћено само о празницима или недељом.¹⁸

Ни лична хигијена није била на завидном нивоу. Сељаци су углавном спавали у одећи у којој су провели дан. Пред спавање су ретко прали ноге, иако су по кући ходали боси. Ујутру су се само умивали хладном водом, а сапун нису користили. Купали су се веома ретко, и то само у летњим месецима. Људи су се боље прали само кад је какав већи празник. Момци и девојке су се лети чешће купали у реци, што зими нису чинили. Ретко су се чешљали и шипали.¹⁹

Одржавање хигијене одеће било је минимално. Сељаци су рубље и кошуље пресвлагали само једном недељно, када их жене узимају на прање. А прале су их само у цеђу, нису их искувавале. Где год је постојао већи поток, сељанке су рубље прале у њему, дакле у хладној води. Свакодневна горња

¹³ *Ibid.*, с. 203.

¹⁴ Вукосављевић, С., *Op. cit.*, с. 151.

¹⁵ Исић, М., *Op. cit.*, с. 203.

¹⁶ *Ibid.*, с. 203–204.

¹⁷ *Ibid.*, с. 204.

¹⁸ *Ibid.*, с. 204–205.

¹⁹ *Ibid.*, с. 205.

одећа скоро никад није прана, само је повремено истресана. Мењана је тек кад се исцепа.²⁰

Недовољна је била и хигијена хране, нарочито кад се, због природе процеса пољопривредне производње, обедује на њиви. Храна је спремана на огњишту, у посућу које је било тешко опрати. Јело се из дрвених посуда и с дрвеним прибором, који је такође било тешко опрати. Тањири су били реткост. Судови су најчешће коришћени за следећи оброк а да претходно нису били опрани.²¹

Да су хигијенске и здравствене прилике и раније, односно крајем XIX и почетком XX столећа, биле веома лоше сведочи нам и приказ здравствених прилика у Зајечару и његовој околини у том периоду. Љубиша Рајковић, позивајући се на списе др Лазе Илића, наводи, поред осталог, да је у то доба у Зајечару и у селима око њега била „хигијена до колена“, односно да велики број кућа није имао нужнике и да се нужда вршила око куће, где ко стигне.²²

С обзиром на то како је до сад представљена хигијена у руралним срединама, може се лако закључити да су хигијенске прилике у српском селу током XIX и у првој половини XX столећа биле – узећу слободу да употребим један тежак и наизглед непримерен израз – катастрофално лоше. Мислим да употреба термина „катастрофално“ ипак има смисла јер је низак ниво хигијене један од најбитнијих предуслова за велике епидемије, понекад толико велике да се могу с правом сматрати катастрофом. Поменућу само кугу, која је харала готово читавим Балканом од 1814. до 1816. године, и колеру, која је 1836. године захватила западну Србију. Обе епидемије однеле су велики број живота.²³

Нова урбана елита, која је настајала заједно са израстањем модерне Србије под великим утицајем Западне Европе (сетимо се само великог броја Срба који су се школовали у Аустрији, Немачкој, Француској и другим западно-европским земљама), била је много отворенија за прихватање иновација, по чему се разликовала од још увек неразвијеног српског сељаштва, тек изашлог из прилично неповољних, готово ропских феудалних односа. Српско грађанство, снажно мотивисано идејом о идентификацији са развијеном западном грађанштином, лакше је и радије прихватало разне иновације, па и оне из области хигијене. Тако је временом створена велика разлика у односу на сељаштво, које је носило бреме развоја нове државе и које је, осим своје опште немаштине, било оптерећено и законитостима процеса пољопривредне производње и није било у стању да један део од онога што успе да створи искористи за унапређивање сопствене хигијене.

---

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*

²² Рајковић, Љубиша, Здравствене прилике у зајечарском крају на измaku XIX и почетком XX века, *Тимошки медицински гласник*, бр. 1–2, Зајечар 2003.

²³ Ђорђевић, Т. Р., *Op. cit.*, с. 176, 179.

Од почетка формирања модерне Србије, односно од друге деценије XIX столећа, јавља се све већи број писаца који, било стручно било лаички, а свакако добронамерно, указују на значај одржавања потребног нивоа хигијене. Редуковано схватање новонасталог урбаног слоја становништва у ондашњој Србији веома често, међутим, истиче да је ниво хигијене у руралним срединама веома низак. Неки писци су толико претеривали да су сељаштво приказивали као некога коме је појам хигијене потпуно непознат. Ондашње схватање хигијене на селу, а пре тога схватање села и сељака уопште, које је имала још увек малобројна српска грађанштина, оптерећено је најпре великим суштинским непознавањем појма села, као и многим другим социјално-психолошким чиниоцима који су, по правилу, доводили до одређене слике о хигијенским приликама на селу, слике која је више или мање била искривљена. Имајући на уму такво схватање хигијене на селу, схватање које могу да окарактерисамо као делимично једнострано, разумљиво је што из глобалног друштва долази низ упозорења, захтева и конкретних активности, чији је циљ хигијенско просвећивање сељака и повећање нивоа хигијене на селу.

Да су оновремено глобално друштво и сама државна управа сматрали да су хигијенске прилике на селу неповољне, показује и већ поменута чињеница да је Министарство народног здравља обавило систематско истраживање хигијенских прилика. Глобално друштво, чини ми се, као да није било у стању да схвати многе проблеме села и сељака иако их повремено разматра. Урбана српска елита низак ниво хигијене села најрадије приписује непросвећености и незнању сељака. Тек спорадично се у старијим списима јавља сиромаштво као узрок нехигијене у селу. Управо због тога се и јавља више подухвата с циљем хигијенског просвећивања сељака, без увиђања чињенице да је хигијенска непросвећеност заправо последица већих социјално-економских проблема, а не стварни узрок лоших хигијенских и здравствених прилика у селу.

Свој кратки текст о хигијени на селу, у знаменитој публикацији *Наше село*, Батут једноставно назива „Није немаштина, него неумештина“, већ на самом почетку стављајући до знања свој став да је сељак непросвећен и да није тачно да он нешто не може, већ да не жели или не уме да уради у корист своје хигијене. Батут наводи како ће сељак увече палити јефтину чађаву лампу, али ће неком другом згодом частити пуну механу, или да неће купити шибице и свећу али ће се картати у новац. А млада сељанка везе срмом и златом на свили, док спава на земљи и покрива се дроњавим губерром. У том тексту, међутим, Батут показује и сву своју просветитељску и хуману величину јер вели да за такво стање није крив само сељак већ су криви и они, то јест „просвећени синови ове земље“, који се сељака сете само кад им је потребан за личне или партијске циљеве, уместо да му помогну и покажу како шта да уради у своју корист. Због тога и сама држава има задатак да помогне сеља-

ку и просвети га, односно покаже му и посаветује га шта да уради да би унапредио своју хигијену и своје здравље.²⁴

У истој публикацији, *Наше село*, у којој је читав један одељак посвећен хигијени, Поповић у тексту под насловом „Хигијена села“ најпре даје кратак приказ (лоших) хигијенских прилика на селу, а затим предлаже више конкретних поступака које треба предузимати како би били постигнути задовољавајући хигијенски услови.²⁵ Иванић, такође, у тексту *Хигијенско просвећивање села*, расправља о конкретним поступцима чији је циљ подизање нивоа хигијене у селу.²⁶ О здрављу становништва глобално друштво водило је рачуна и много раније. Тихомир Ђорђевић, на пример, наводи да су још у Милошево време Србију походили многи лекари који су, поред осталог, радили и на хигијенском просвећивању сељака.²⁷

Ми данас, нажалост, немамо податке о томе које су биле конкретне последице свих наведених, а и многих других просветитељских подухвата у српском селу. Можемо само уопштено закључити да су се одређене хигијенске прилике и навике у српском сељаштву задржале веома дуго и да значајније промене бележимо тек од средине XX столећа.

Посматрана из угла оновремене српске грађанске елите, хигијена на селу, видели смо, сматрана је, уз занемаривање других фактора који су утицали на социјално-економске прилике, изразито заосталом. Да ли је рурална хигијена била и објективно на ниском нивоу и да ли је сељачка свест о хигијени заостала или неразвијена? Како је сељаштво схватало хигијену можда нам најбоље говори неколико етнографских података, као и подаци из других наука који се односе на свакодневни живот људи.

Веселин Чајкановић, расправљајући о „чистоти и нечистоти“, наводи да се велики број ритуалног чишћења обавља водом. Тако се, на пример, малом детету, после изношења из куће, пере лице „од урока“. Циљ умивања је у прошлости био да се, пре свега, са себе скине култна нечистоћа, а не да се одржава хигијена лица. Због тога се и данас сељаци ујутру умивају увек по три пута, а сматра се да је умивање више од три пута заправо умивање ђавола. Различитим примерима Чајкановић заправо показује како је у давној прошлости сваки облик чишћења, било тела било непосредног животног окружења, заправо имао ритуални карактер.²⁸ Из тога се може закључити да разне хигијенске навике имају своје исходиште у ритуалном чишћењу. На такво Чајкановићево схватање надовезује се и Вукосављевић, који сматра да је чистоћа куће, осим што је имала репрезентативни циљ, у прошлости била

²⁴ Јовановић – Багут, др М., *Op. cit.*, с. 200–201.

²⁵ Поповић, др Добр. Гер., *Хигијена села, Наше село*, Београд 1929, с. 173–178.

²⁶ Иванић, др Ст. З., *Хигијенско просвећивање села, Наше село*, Београд 1929, с. 179–183.

²⁷ Ђорђевић, Т. Р., *Op. cit.*, с. 149–185.

²⁸ Чајкановић, Веселин, Општи феномени, *Стара српска религија и митологија*, Српска књижевна задруга, Београд 1994, с. 65. Податак да пљускање лица више од три пута значи умивање ђавола налазимо код Грбића: Грбић, Саватије М., *Српски народни обичаји из Среза Бољевачког, Српски етнографски зборник*, књ. XIV, Београд 1909, с. 17.

пре свега празноверица, а тек онда хигијена и удобност становања. Човек се некада плашио нечистоће и веровао је да су са њом повезане и нечисте натприродне силе које човеку могу нанети зло.²⁹ Батут, пак, јасно указује на то да разне празноверице, како их он назива, у вези са вештицама, имају свој практичан хигијенски циљ, односно приморавају женску чељад да посуђе и све друго покућство у вези са храном држи чистим и уредним.³⁰

У етнографској литератури забележен је велики број примера повезаности сакралне и профане чистоће и нечистоће. Многа стара веровања из наше народне религије управо повезују велики страх од болести са одржавањем хигијене. Познато је и да су многе болести персонификоване као зли демони. Тако је куга, једна од најопаснијих болести, персонификована као демонско биће чума, и најчешће је замишљана као стара неуредна жена танких ногу, буљавих очију и дуге неочешљане косе. У неким крајевима замишљали су је као црну жену с крестом под грлом и с толико великим грудима да је могла да их пребаци преко рамена.³¹ Већ сама визуелизација чуме говори о томе колики је био страх људи од ове опаке болести. Познато је да су куга и прљавштина велики савезници, а то је имао на уму и наш народ кад се борио против чуме. Једно од најефикаснијих средстава било је управо одржавање чистоће у кући, с тим што је то одржавање хигијене овде, попут саме болести, инкорпорирано у одређене религијске представе. Хигијена је одржавана да би демон болести ритуално био одбијен од куће, али су реални ефекти таквог ритуалног поступка сасвим јасни. Веровало се, наиме, да је чума блага према оној кући коју затекне чисту и уредну. Због тога су људи чистили кућу и прали посуђе да их чума не би походила.³² Хигијена тела детета и мајке коришћена је и као средство одбране од злих демона болести бабица,³³ а уредност и чистоћа куће повезивани су и са демонима судбине – суђенице и усуд.³⁴

У околини Бољевца чума је, пак, персонификација колере. Веровало се такође да најрадије походи прљаве и неуредне куће, па су људи због тога водили рачуна о стамбеној хигијени, али и о телесној хигијени.³⁵ Сребрица Кнежевић доноси и занимљиве податке из источне Србије за митска бића која персонификују болести и епидемије уопште. Та митска бића називана су разним еуфемизмима, а један од најчешћих јесте „тетка“. И за та митска бића, поред осталих веровања, повезује се са појмом чистоће. Веровало се да су тетке чисте и да воле чистоћу. Због тога су им људи остављали на тавану корито с водом, убрбус и сапун да се оне окупају. Пошто се веровало

²⁹ Вукосављевић, С., *Op. cit.*, с. 148–149.

³⁰ Јовановић–Батут, др Милан, *Сељачка кућа*, Београд 1911, с. 273.

³¹ Бандић, Душан, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд 1991, с. 175–176.

³² Зечевић, Слободан, *Митска бића српских предања*, Етнографски музеј, Београд 1981, с. 96–97; Бандић, Д., *Op. cit.*, с. 177.

³³ Зечевић, С., *Op. cit.*, с. 89–90.

³⁴ *Ibid.*, с. 77.

³⁵ Грбић, С. М., *Op. cit.*, с. 239–240.

да оне станују крај извора и воде уопште, веровало се и да за воду не треба ићи с прљавим судовима.³⁶

Инкорпорирање профаних хигијенских поступака у сакралну сферу мишљења посебно је изражено у комплексу веровања и обреда о покладама и Ђурђевдану.

Током поклада заједница се налази у деструктурисаном времену и тада су ван дејства стављени принципи друштвене контроле, а човек долази у контакт с оностраним и постаје ритуално нечист. После поклада све се враћа у нормалан, свакодневи и структурисани живот, у којем постоји стабилан поредак који појединцу и заједници пружа сигурност. Процес повратка у свакодневицу почиње с Чистим понедељком.³⁷ Тог дана у Левчу и Темнићу жене су у јаком цеђу прале ложице, виљушке, ножеве, тепсије, шерпе, лопар и остало посуђе, а прале су и полице, наћве, клупе и столице, софру, ступу и тучак и друго покућство. Оне су, заправо, прале све покућство, без обзира на то од ког је материјала начињено.³⁸ Слично се радило и у Бољевачком срезу, где су жене износиле из куће ствари, углавном текстилно покућство, да их очисте и оперу. Прибор за јело су такође прале у јаком цеђу.³⁹ У Хомољу су жене потапале одећу, убрусе, чарапе и остале ствари у корита и прале их цеђом и сапуном. Текстилно покућство износе из куће да истресу и проветре, а посуђе и прибор за јело су у бакрачима искувавале и париле. На Чисти понедељак жене су и купале децу и облачиле им чисте кошуље и горње хаљине. Мушкарци су се шишали и бријали, а пошто у селима углавном није било берберина, они су се скупљали код оног ко има бритву и сами се уређивали.⁴⁰ У Лесковачкој Морави сви се на Чисти понедељак раном зором добро умију, а жене су искувавале посуђе и рибале га пепелом да би га испостиле. Нарочито су водиле рачуна да добро оперу тањир за ручавање. Многе куће су на Чисти понедељак куповале ново грне или тенцери.⁴¹ На Косову и Метохији су на Чисти понедељак прали све бакарно посуђе из куће, а дрвени намештај су парили врелом водом да би се заштитили од стеница.⁴²

У ђурђевданском комплексу обичаја не мали значај имају они поступци који представљају магијско деловање у корист појединца. Реч је о магијским поступцима, поред осталих, чији је циљ обезбеђивање доброг здравља у

³⁶ Кнежевић, Сребрица, Слава теткама – архаични ритуал за заштити здравља, *Развитак*, бр. 6, Зајечар 1967, с. 74.

³⁷ Prošić, Mirjana, Теоријско-hipotetički оквир за проучавање поклада као обреда прелаза, *Етнoлошке сveske*, књ. I, Етнoлошко друштво SR Србије, Београд 1978, с. 45.

³⁸ Мијатовић, Станоје М., Обичаји српског народа из Левча и Темнића, *Српски етнографски зборник*, књ. VII, Српска краљевска академија, Београд 1907, с. 132–133.

³⁹ Грбић, С. М., *Op. cit.*, с. 37.

⁴⁰ Милосављевић, Сава М., Српски народни обичаји из Среза Омољског, *Српски етнографски зборник*, књ. 19, Српска краљевска академија, Београд 1913, с. 36

⁴¹ Ђорђевић, Драгутин М., Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави, *Српски етнографски зборник*, књ. LXX, Српска академија наука, Београд 1958, с. 369–370.

⁴² Vukanović, Tatomir, *Srbi na Kosovu*, књ. II, Nova Jugoslavija, Vranje 1986, с. 467.

наредној години.⁴³ Управо ту јасно уочавамо како су крајње прагматични профани хигијенски поступци добили сакралну форму. Ђурђевданско купање у реци, потоку, или код куће један је од најчешћих магијских поступака чији је циљ да се у наредној години обезбеди и одржи здравље. На Ђурђевдан би се у Левчу и Темнићу рано ујутру сва чељад из куће окупала у кориту или у реци, ако је близу. У воду су стављали копитњак, здравац, коприву, селен и друге травке. После купања, сви су облачили нову и чисту одећу и опасивали се врбом и дреном.⁴⁴ У околини Бољевца мајке рано ујутру окупају децу у води у коју ставе црвено јаје, здравац, коприву и друго биље. У реци или потоку купају се и људи, жене, момци и девојке. После купања ките се врбом и копривом. У неким местима девојке се купају пре зоре да их те године не би хватала грозница.⁴⁵ У Хомољу се, због здравља, рано ујутру у каквом потоку или реци купају деца, жене и људи. Деца се купају гола, а одрасли у новим пртеним кошуљама.⁴⁶

У етнографској литератури повремено наилазимо на податке и о ритуализованим хигијенским поступцима повезаним са другим религијским празницима. Тако је, на пример, у околини Бољевца обичај да се на Богојављење сви укућани окупају или добро оперу да би током године били здрави.⁴⁷ А на Ускрс су жене у бакрачу загревале воду у коју су стављале здравац и друго биље те су купале децу да би била здрава.⁴⁸

Народна религија Срба, која је у суштини религија српског сељаштва,⁴⁹ уводи, тако да кажем, у свакодневни живот велики број табуа, а неки од њих односе се на хигијенске поступке. У Бољевачком срезу жене се петком нису чешљале, а мушкарци су избегавали шишање и бријање. Жене се нису чешљале ни на Благовести и Јеремијиндан да их змије не би уједале. На Тројице жене нису ништа прале цеђом, а нису ни децу купале средом да би избегле болест русу.⁵⁰ Народ је сматрао и да се после Преображења више не треба купати у реци.⁵¹ И на Косову и Метохији је било забрањено чешљање и прање одеће у поједине дане или на неке празнике.⁵² Управо табуисање неких хигијенских поступака показује нам да их је народ упражњавао у свакодневном животу. Сам по себи намеће се логичан закључак да је, сходно одређеним религијским представама, табусано оно што се иначе ради, односно да се нешто у свакодневном животу не ради – не би било табуисано.

⁴³ Прица, Инес, Ђурђевдан, *Зборник радова Етнографског института*, књ. 19, Етнографски институт Српске академије наука и уметности, Београд 1986, с. 135.

⁴⁴ Мијаговић, С. М., *Op. cit.*, с. 106.

⁴⁵ Грбић, С. М., *Op. cit.*, с. 60–61.

⁴⁶ Милосављевић, С. М., *Op. cit.*, с. 58.

⁴⁷ Грбић, С. М., *Op. cit.*, с. 23.

⁴⁸ *Ibid.* с. 50.

⁴⁹ Cf. Bandić, Dušan, О појму „народна религија Срба“, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko* (друго издање), Библиотека XX век, Београд 1999, с. 55–63.

⁵⁰ Грбић, С. М., *Op. cit.*, с. 13, 14, 46, 65, 66.

⁵¹ *Ibid.* с. 71.

⁵² Vukanović, T., *Op. cit.*, с. 105, 107.

Етнографска литература пружа нам и неке податке о хигијенским навикама сељаштва у Србији, односно о уобичајеним поступцима за одржавање хигијене који нису били ритуализовани. Један од основних хигијенских поступака јесте свакодневно прање. Чим би се ко пробудио, у Хомољу, облачио би се и умивао. За време великих мразева људи су се умивали у кући, а чим отопли, то су чинили напољу. Приликом умивања млађи људи посипали су воду старијима. Умивали су лице и руке, увек по три пута. Лети, кад има великих послова у пољу, људи се нису умивали код куће, већ би се умивали успут на каквом извору или потоку. О значају умивања сведочи и чињеница да су неумивеног човека сматрали баксузним и да никакав посао нису почињали неумивени.⁵³

Пре јела, у Хомољу, свако је прао руке.⁵⁴ И у Скопској Црној гори људи су пре јела обавезно прали руке. Невеста или нека млађа девојка посипала је воду људима да оперу руке.⁵⁵ У Лесковачкој Морави гости су на слави пред обед прали руке и брисали пешкиром *водником*, а током обеда настојали су да им јело не пада на одећу да се не би испрљала.⁵⁶ У околини Бољевца пре обеда је најпре домаћин прао руке, а затим и сви остали укућани, по старешинству. Руке су после прања брисали убрусом.⁵⁷

У Хомољу су мајке до четрдесет дана по рођењу децу купале по два пута на дан.⁵⁸ У Лесковачкој Морави су мајке такође купале новорођену децу по два пута дневно до четрдесет дана старости, мада су их понегде два пута дневно купале само првих седам дана, до четрдесет дана су их купале по једанпут дневно, а до годину дана – по три пута недељно. Мајке су децу купале у малим коритима која су купована од Цигана на вашару у Лесковцу, који се одржавао на Малу Госпојину.⁵⁹ У Бољевцу су, пак, малу децу купали два пута дневно до четрдесет дана, а до једне године су их купали једанпут дневно.⁶⁰ У истој области су и болеснику с високом температуром помагали тако што су га купали.⁶¹ На Косову и Метохији деца су се умивала сваког јутра, а кад пођу у школу, мајке су их купале и прале им косу једанпут недељно.⁶²

Одрасли људи су бринули не само о хигијени своје деце већ и о личној хигијени. Д. М. Ђорђевић наводи да у Лесковачкој Морави све до 1890. године није било бријача, па су се људи бријали сечивом старе бритве. За негу

⁵³ Милосављевић, С. М., *Op. cit.*, с. 15.

⁵⁴ *Ibid.* с. 18.

⁵⁵ Петровић, Поп Атанасије, Скопска Црна гора, *Српски етнографски зборник*, књ. VII, Српска краљевска академија, Београд 1907, с. 350.

⁵⁶ Ђорђевић, Д. М., *Op. cit.*, с. 219.

⁵⁷ Грбић, Саватије М., Српска народна јела и пића из Среза Бољевачког, *Српски етнографски зборник*, књ. 14, Српска краљевска академија, Београд 1925, с. 180.

⁵⁸ Милосављевић, С. М., *Op. cit.*, с. 97.

⁵⁹ Ђорђевић, Д. М., *Op. cit.*, с. 416.

⁶⁰ Грбић, С. М., Српски народни обичаји из Среза Бољевачког, с. 117.

⁶¹ *Ibid.*, с. 219.

⁶² Vukanović, T., *Op. cit.*, бр. 95.

и чишћење зуба користили су „сак’з“, што је нека врста чисте и беле смоле која је стизала из Меке. Та смола је тврда али се у устима размекша. Зуби су чишћени жвакањем те смоле. Кад се смола извади из уста, она се поново стврдне и остави се за други пут. У прошлости су се чешљали дрвеним чешљем, а касније је у употребу ушао чешаљ од ројине. Косу су шишали маказама.⁶³ Обичај је био да се коса пере понедељком, четвртком и суботом. За прање су користили црну уму. Њу су најпре затапали па би је потом стављали на главу и трљали по коси. Косу би најпре расправили ретком страном чешља, а потом би густом страном чешља извлачили нечистоћу. Ко је имао перут, у воду за прање косе стављао је лишће дувана. Избегавало се прање косе кишницом јер су сматрали да коса тада опада.⁶⁴

У Ресави су жене чистиле кућу сваког јутра и вечери. Ђубре су најпре сакупљале иза врата, па би га после носиле на буњиште. Метла се стално налазила иза врата.⁶⁵ У Хомољу је био обичај да се пред Ускрс, односно на Велику суботу, кућа темељно среди. Из куће су износили ствари, прали су и рибали покућство, пајали просторије и чистили двориште. Тада су кућу и крчили.⁶⁶

У етнографској литератури можемо повремено да нађемо чак и податке на основу којих видимо да су људи водили рачуна о хигијени свог блага, односно своје стоке. Тако су у Лесковачкој Морави једанпут годишње прали овце тако што би их загнурили у дубоку воду. Слично се поступало и у околини Бољевца, где су, осим о чистоћи оваца, водили рачуна и о чистоћи свиња.⁶⁷

Ниво хигијене у сељаштву јасно је детерминисан општим социјалним и економским приликама у којем се оно налази у одређеном историјском тренутку. То заправо значи да су хигијенске прилике строго пратиле социјалну и економску еволуцију сељаштва, односно мењале су се зависно од степена социјалног и економског развоја. Већи број конкретних примера које сам до сад навео јасно показује да сељаку чак и у даљој прошлости није недостајала свест о хигијени. Без обзира на то што су многи практични хигијенски поступци сакрализованани, ипак се може тврдити да су људи уопштено позна-

⁶³ Ђорђевић, Д. М., *Op. cit.*, с. 127–128.

⁶⁴ *Ibid.*, с. 135.

⁶⁵ Мијатовић, Станоје М., Ресава, *Српски етнографски зборник*, књ. 26, Српска краљевска академија, Београд 1930, с. 140.

⁶⁶ Милосављевић, С. М., *Op. cit.*, с. 44.

⁶⁷ Ђорђевић, Д. М., *Op. cit.*, с. 21; Грбић, С. М., *Op. cit.*, с. 346, 352.

Намера овог рада није да презентује све етнографске податке који се односе на одржавање хигијене у традиционалној култури. Колико ми је познато, хигијена до сада у српској етнологији није систематски проучавана, али се у етнолошкој литератури јавља извештај број података који је, условно, довољан за прихватљиву реконструкцију хигијенских прилика. Презентовање све етнографске грађе која се односи на хигијену учинило би овај рад преобимним и отклонило би га од основне намере. Стога сам се определио да узмем у обзир ону грађу која је довољна за потврђивање или оповргавање одређених хипотеза. С намером узимам етнографски грађу која се односи на оне области са којима су повезане извесне предрасуде о општој социјалној и економској заосталости, па и о заосталости у области хигијене.

вали узрочно-последичну везу између хигијене и здравља. Чак бих био слободан да кажем да је добро то што су многи хигијенски поступци сакрализованани јер је то осигуравало њихово упражњавање. Да су ти поступци остали чисто профани, сељаштво би их се можда у неким тешким тренуцима одрекло зарад одржавања пуког опстанка. Како се, међутим, „непросвећени“ човек теже одриче религијских представа тако су и многи хигијенски поступци опстали.

Најочигледнији пример, чини ми се, јесу веома старе религијске представе повезане са кућним ђубретом. Разне представе и веровања који се одnose на буњиште указују на то да су људи ђубре доживљавали као нешто што је не само реално већ и ритуално нечисто, па, самим тим, и опасно.⁶⁸ Буњиште је место на којем се окупљају разни демони, нарочито зли демони, то је место на којем се приносе жртве и то је место на које се бацају отпаци па се самим тим, по аналогiji, бацају и болести.⁶⁹ Такве религијске представе у вези са ђубретом и буњиштем регулисале су заправо један значајан део процеса редовног одржавања хигијене станишта. Испуњавајући сакралну форму, човек је чистио своју кућу, а да при том ђубре није бацао било где, већ на једно одређено место. Битан је и податак да су људи о већим празницима спаљивали ђубре,⁷⁰ чиме су на врло ефикасан, а једино њима познат начин обуздавали избијање разних зараза.

Детерминисаност хигијенских прилика социјалним и економским факторима може се јасно уочити у расправи о еволуцији становања. Пут којим је текла еволуција станишта (и осталих зграда у насељу једног сеоског домаћинства) више пута до сад разматран је у српској етнологији и архитектури.

Најстарији облици станишта били су изразито подређени природним условима и задовољавали су само основне потребе становања. Утицај природних чинилаца временом постаје све мањи, а деловање других група чинилаца, пре свега економских и социјалних, постаје све јачи. Општи технолошки развој омогућава комплекснију обраду грађевинског материјала и изградњу развијенијих облика станишта. Примитивна склоништа и станишта тако еволуирају најпре у полуукопане и неукопане, али и даље једнопросторне грађевине. Затим настаје хоризонтални и вертикални развој станишта, тако да се јављају све развијеније грађевине са комплексном просторном диспозицијом. Упоредо се јавља и употреба тврђег материјала за градњу, као и примена квалитетнијих система градње.⁷¹

⁶⁸ Чајкановић, В., *Op. cit.*, с. 63–66.

⁶⁹ Чајкановић, Веселин, Домаћа религија и култ, *Стара српска религија и митологија*, Српска књижевна задруга, Београд 1994, с. 126; Чајкановић, Веселин, Три божићна обичаја, *Студије из српске религије и фолклора 1925 – 1941*, Српска књижевна задруга, Београд 1994, с. 241; Кулишић, Ш., Петровић, П. Ж., Пантелић, Н., *Српски митолошки речник*, Етнографски институт САНУ, Београд 1998, с. 71.

⁷⁰ Кулишић, Ш., Петровић, П. Ж., Пантелић, Н., *Ibid.*

⁷¹ *Cf.* Којић, Б., *Op. cit.*, с. 11–79.; Родић, Зоран, *Развој сеоске куће и становање у Србији*, каталог, Етнографски музеј, Београд 1999, с. 7–45.

Еволуција унутрашњег уређења куће тече упоредо с општом еволуцијом архитектуре и материјалне културе.⁷² Не може се тврдити да еволуција покућства, односно становања уопште, прати еволуцију станишта, нити се може тврдити обратно, то јест да еволуција станишта прати еволуцију покућства и становања. Станиште и становање, укључујући и материјалну страну становања, односно покућство, два су хомологна елемента чије је било какво раздвајање апсурдно и чије су узрочно-последичне везе чврсто испреpletене, тако да се никада не може јасно рећи да само једно зависи од оног другог.

Вукосављевић је јасно показао да је у прошлости становање било у тесној вези с привредом сељака, односно како је станиште у исто време било и сељаково привредно средиште.⁷³ У давнини, док је кућа била и стамбено и привредно средиште, тешко је очекивати иоле развијенију хигијену. Пољопривреда је тесно повезана с природом, што заправо сељака тесно повезује с механичком прљавштином, на коју се надовезује биолошка и хемијска нечистоћа. Неки пољопривредни послови обављани су у кући (нпр. љуштење кукуруза) тако да је прљавштина уношена непосредно. Сељаку је кућа служила и као радионица за бели мрс или, пак, за израду неких предмета од дрвета и осталих меких материјала. Ако би се у некој већој задрузи неко од њених чланова усавршио у каквом занату, он би и своје производе често израђивао у кући, нарочито зими. Сви такви послови су, због веће или мање количине отпада, чинили кућу прљавом. Кућа је у исто време била и складиште за храну и место на којем је храна спремана. Ако имамо на уму да је сељакова кућа у прошлости неретко била и стан за стоку, онда заиста не можемо да очекујемо висок ниво хигијене.

Није могућно, ипак, тврдити да је сељаштву такво стање одговарало и да оно није тежило ка удобнијем животу. Да се сељаштво није мирило с постојећим стањем сведочи већ сама чињеница да постепено долази до извесних промена, које, по правилу, воде ка квалитетнијем и здравијем становању. Тежњу за бољитком, бар у неким крајевима Србије, истиче и Батут. Он наводи да код сељака постоји напредак у култури становања и функционалном одвајању простора, мада, у свом просветитељском маниру, скреће пажњу, на то да још има много недостатака у новом начину живота.⁷⁴

Посматрајући ствари управо из угла чврстог спора становања и привреде, Вукосављевић издваја три основна разлога из којих се привреда постепено одваја од становања: 1) све је јача сељакова тежња за већом удобношћу у становању; 2) јача је и сељакова тежња да од станишта (куће) створи пристојно средиште друштвеног живота; 3) економско јачање утиче на то да се привређивање одвоји од становања управо због потреба самог привређива-

---

⁷² Којић, Б., *Op. cit.*, с. 80.

⁷³ Вукосављевић, С., *Op. cit.*

⁷⁴ Јовановић–Батут, М., *Op. cit.*, с. 225–229.

ња.⁷⁵ Та три разлога делују симултано, мада и сам Вукосављевић наглашава да је трећи разлог можда најбитнији.

Промене које настају у економској области у великој мери узрокују промене у становању. С развојем сточарства, нарочито с преласком на интензивно или полуинтензивно сточарство, на пример, јавља се потреба за посебним станом за стоку па се она више не уводи у само људско станиште, већ се за њу граде посебне зграде, што представља крупан корак у унапређивању хигијенских прилика. Временом, такође, све је очигледнија подвојеност зграда у једном домаћинству, односно поједине зграде се специјализују за различите врсте послова или спремишта, тако да кућа добија искључиво функцију становања. Ослобођена бремена привреде, и сама кућа почиње да се развија и хоризонтално и вертикално, има све сложенију просторну диспозицију, односно и у самој кући постепено је све израженија подвојеност простора према функцији. Развија се покућство, а становање постаје све удобније.⁷⁶

У ком смислу економски напредак утиче на напредовање у хигијени можемо укратко видети у два конкретна случаја. Прво, богатији сељак почиње да гради најпре двопросторну кућу (а касније и вишепросторну) и да издваја спавање и неке друге активности у просторију у којој се не борави непрекидно и која се, самим тим, мање прља. Та просторија, соба, боље је опремљена, патосана је, није чађава итд. Друго, богатији сељак гради у кући полузатворено огњиште, а касније користи и штедњак, чиме одбацује све нехигијенске утицаје отвореног огњишта.⁷⁷ Таквих примера има много, али мислим да и ова два довољно јасно показују зависност хигијене од економског стања.

Разним позитивним примерима које сам до сада навео не намеравам да покажем да су хигијенске прилике у руралним срединама биле добре, а нарочито не да су биле веома повољне. На више места у литератури, уосталом, могу се наћи подаци и мишљења о неповољном утицају полуотвореног огњишта, пећи или штедњака у сеоским кућама, али се, с друге стране, не може оспорити да увођење таквих, и многих других, уређаја ипак представља напредак. Намера ми је да покажем да је хигијена на селу одређена разноврсним чиниоцима, као и да се хигијенске прилике не могу, једнострано, посматрати као веома неповољне. Бићу слободан чак да поставим питање како је сељаштво уопште опстало ако је живело у тако неповољним хигијенским условима како су их неки аутори представили?

Неповољне хигијенске прилике на селу у прошлости радо су објашњаване сељаковом непросвећеношћу, мада такав приступ постоји и данас. Видели смо већ да Исић лоше хигијенско стање у селу између два светска рата тумачи најпре непросвећеношћу, а тек потом сиромаштвом сељака. Занимљиво је да исти аутор, у првом делу исте књиге, јасно показује колико су

⁷⁵ Вукосављевић, С., *Op. cit.*, с. 133.

⁷⁶ *Ibid.*, с. 133–176.

⁷⁷ *Ibid.*; Cf. Јовановић–Багут, М., *Op. cit.*, с. 152–159.

лоше биле економске прилике у српском селу.⁷⁸ Да ли су, због тога, релативно лоше хигијенске прилике у српском сељаштву плод сељакове непросвећености?

Иако се непросвећеност не сме занемарити, морамо имати на уму и остале чиниоце. Један од њих јесте сељачки конзервативизам, с тим што је ту реч о једном динамичном конзервативизму, а не о потпуној затворености према свему новом или другачијем. Сељачки конзервативизам подразумева да се промене и иновације усвајају тек након темељне провере и само ако не нарушавају тешко успостављену равнотежу производње и потрошње.⁷⁹ Кад сељак нешто препозна као позитивно и пожељно, као нешто што ће више или мање олакшати његов иначе веома тежак живот, онда он то прихвата веома лако и брзо. Један од кључних чинилаца за прихватање иновација јесте и поседовање одговарајућих ресурса. Живећи у релативно великом сиромаштву, нарочито кад говоримо о периоду после ослобађања Србије од турске власти, сељак једноставно нема могућности да улаже у иновације, односно нема могућности да ризикује, јер због тешко успостављеног и тешко одрживог сељачког баланса производње и потрошње свака иоле већа промена за сељака је ризик. То је, пак, значајан ограничавајући чинилац прихватању иновација.⁸⁰

Традиционални сељачки живот је изразито аутаркичан. То значи да сељак произведе готово све што сам и троши, а оно што није у стању сам да произведе да би задовољио неке своје потребе, он набавља на локалном тржишту, односно на сабору, сајму или у оближњој вароши. Сељак, дакле, може да познаје нешто што је повезано са хигијеном, али није у стању то сам да произведе (нпр. добар сапун или лавор). Он то онда мора да купи на локалном тржишту, у прошлости разменом за своје производе, а касније за новац. То сељаку представља додатно оптерећење јер мора да уложи више напора да би произвео вишак производа који ће моћи да употреби за набавку онога чега нема, а није у стању сам да произведе. С побољшањем економских прилика, међутим, сељак је постепено све присутнији на локалном тржишту и његова економија се постепено развијала од изразито аутаркичне ка тржишној. Тек тада сељак је у могућности да набави материјална добра везана за одржавање хигијене и да унапреди хигијенске прилике у свом дому. Кад почне да излази на локално тржиште – на пример на пијацу у оближњој вароши – сељак тада може стеченим новцем да купи, нови керамички лонац и да замени стари који је упио већ превише масноће или да за сваког укућана купи чанак тако да више не једу сви из једног вагана.

⁷⁸ Исић, М. *Op. cit.*

⁷⁹ Сељачки баланс производње и потрошње не треба посматрати са становишта савремене економије. У тај баланс укључене су и неекономски елементи, попут церемонијала, истицања социјалног статуса и слично.

⁸⁰ *Cf.* Mendras, Henri, *Seljačka društva*, Globus, Zagreb 1986, с. 229–250.

Може се јасно уочити да сељак веома зависи од свог економског стања, односно од величине вишка производа који би могао да уложи у увођење новина. То, свакако, важи и кад је у питању хигијена, односно кад је у питању увођење иновација у одржавању хигијене. Сељаку, на пример, може бити познат неки поступак у вези са одржавањем хигијене, али он, једноставно, није у могућности да га спроведе. Није реч, дакле, само о просвећености или непросвећености. Сељак се у контакту с градом (глобалним друштвом) упознаје, на пример, с појмом купатила, али није у могућности да га изгради и у својој кући. Због тога он прави компромис па прихвата неке технике за одржавање личне хигијене, али не потпуно, јер их не спроводи у сопственом купатилу, или их, пак, спроводи само лети, кад се купа на реци или каквом потоку. Мислим да овај хипотетички пример јасно показује оно што желим да истакнем.

Чини ми се да је најбитније то што велики број већ наведених примера показује да је у српском сељаштву ипак била, до одређеног нивоа, развијена свест о неопходности одржавања хигијене, било личне, било хигијене непосредног окружења. Неки аутори као да су намерно истицали само лоше примере. Тако се често помиње да сељаци немају нужнике, а С. Мијатовић, с друге стране, наводи да почетком XX столећа свака кућа у Ресави има овакав или онакав нужник подигнут на озиданој или неозиданој рупи и који је смештен негде на крају дворишта, „негде на склонитом месту“.⁸¹

Неки археолошки подаци показују, штавише, да се још у раном средњем веку водило рачуна о хигијени. У насељу Најева циглана у близини Панчева, које се датује још у VIII или IX столеће, откривена је крај једне куће отпадна јама. Већи број других археолошких података показује и то да су људи у средњем веку, у складу с нивоом технолошког развоја, водили рачуна и о чувању хране. То потврђују налази једног броја добро уређених јама за спремање житарица. Неке од тих јама чак су и омалтерисане, а неке су изван станишта, што значи да је чување хране било одвојено од становања.⁸² Осим тога, П. Ж. Петровић је посредно доказао да су још стари Срби имали кревет, односно одар, што је знак напредне културе становања.⁸³

Нововековни подаци, пре свега етнографски, много јасније указују на то да је у сељаштву била развијена свест о потреби за одржавањем хигијене. Б. Радовић, пишући о женској народној ношњи у Мачви и Поцерини, наводи да су жене водиле рачуна о чистоћи своје одеће и да је у тим областима свет иначе веома чисто и лепо обучен. Ти подаци односе се на крај XIX столећа.⁸⁴ Сличну слику о схватању хигијене одеће почетком XX столећа даје и В. Нико-

⁸¹ Мијатовић, С. М., *Op. cit.*, с. 148.

⁸² Милошевић, Гордана, *Становање у средњовековној Србији*, посебна издања, књ. 33, Археолошки институт, Београд 1997, с. 60, 39–40, 92–93, 97.

⁸³ Петровић, Петар Ж., Да ли су Срби имали кревет?, *Гласник Етнографског музеја*, књ. XVI, Београд 1953.

⁸⁴ Радовић, Босилка, Женска народна ношња у Мачви и Поцерини, *Гласник Етнографског музеја*, књ. XVI, Београд 1953, с. 25.

лић у свом раду о ношњи у Шумадијској Колубари. Она наводи да су жене прале рубље уочи сваке недеље или два до три пута месечно.⁸⁵ Мијатовић још наводи да су у Левчу и Темнићу гаће и кошуље редовно прали цеђом, умом или сапуном, као и то да су и ведрице редовно прали после муже, а карлице пре разливања млека.⁸⁶ Т. Вукановић такође напомиње да су на Косову и Метохији редовно прали и парили одећу. Тежињаву одећу и постелину увек су парили у цеђу, а понекад су користили и сапун. Сукнено одело су прали у топлој води, али ако је било вашљиво прали су га и парили у врелој води.⁸⁷ В. Николић наводи и да су људи у Подрими (област око Ораховца) обављали прање и чишћење уочи сваке недеље и већих празника. Људи су се купали код куће уочи сваког празника, а повремено и уочи недеље. Од ваши су се чистили петролеумом. Рубље су прали у цеђу, на реци или потоку.⁸⁸

О нивоу хигијенске свести много нам говори, иако помало посредно, и податак о развијености мумџијског заната. Д. Милојевић наводи, на пример, да је тај занат још почетком XIX столећа био веома развијен у Алексинцу и Јагодини, а о степену развијености тог заната сведочи и чињеница да је средином XIX столећа у Алексинцу основан и еснаф, који је имао седамнаест чланова.⁸⁹

Сељакову непросвећеност у неку руку можемо сматрати последицом објективне немогућности да себи приушти боље хигијенске услове. Тек кад сељак има довољно велико економско богатство, а у исто време живи у лошим хигијенским условима, тек тада можемо да говоримо о његовој непросвећености. Хигијенску непросвећеност, дакле, не смемо да негирамо, али је морамо посматрати са једног посебног становишта и не смемо је сматрати искључивом детерминантом хигијенских прилика у селу. Понекад смо принуђени да идемо од једног до другог случаја, да га темељно анализирамо како бисмо јасно утврдили да ли сељак живи у нехигијенским условима због своје непросвећености или због неповољних општих социјалних и економских услова. Управо због тога хигијенске прилике у селу треба посматрати рационално, као што то углавном чини С. Мијатовић приказујући хигијенске прилике у Левчу и Темнићу. У том приказу, који се односи на крај XIX и почетак XX столећа, Мијатовић веома уравнотежено износи и позитивне и негативне примере, дајући при том не само веома квалитетну представу о хигијенским приликама, већ посредно указује на хигијенску свест сељаштва у тој области и указује на чиниоце који делују на развијеност хи-

⁸⁵ Николић, Видосава, Народна ношња у Шумадијској Колубари, *Гласник етнографског института САН*, књ. II–III, Научно дело, Београд 1957, с. 501.

⁸⁶ Мијатовић, Станоје М., Народна медицина Срба сељака у Левчу и Темнићу, *Српски етнографски зборник*, књ. 13, Српска краљевска академија, Београд 1909, с. 266–280.

⁸⁷ Vukanović, T., *Op. cit.*, с. 107.

⁸⁸ Николић, Видосава, Прилози из народне медицине у Подрими, *Гласник етнографског института САН*, књ. II–III, Научно дело, Београд 1957, с. 566.

⁸⁹ Милојевић–Радовић, Добрила, Мумџиски занат у Алексинцу и Светозареву, *Гласник Етнографског музеја*, књ. XVIII, Београд 1955, с. 179.

гијенских прилика.⁹⁰ О снази непросвећености можда бисмо најбоље могли да судимо на основу конкретних података прикупљених после просветитељских акција спроведених у сељаштву. Такве податке, нажалост, нисам успео да прикупим. Ако се, пак, осврнемо на општу слику еволуције хигијенских прилика у селу, увиђамо да оне прате економски развој, што указује на то да хигијенска непросвећеност није имала кључну улогу у одређивању нивоа хигијенске свести српског сељаштва.⁹¹ Ову претпоставку поткрепио бих једним савременим примером, на који сам раније указао. У истом оном дому, у селу Горња Планиница, у којем сам затекао полуотворено огњиште и чађаве зидове у просторији у којој се оно налази, затекао сам, с друге стране, уведено воду с природног извора, веома чист прибор за јело и веома чисту храну. Сама кућа грађена је одавно (по исказу испитаника „пре више од 100 година“), у бондручном систему, и веома је велика. Има под од набијене земље у свим просторијама. Покућство је оскудно и релативно старо. Кућа нема купатило. Очигледно је да у овом случају наилазимо на велики контраст. С једне стране, имамо елементе који сведоче о нехигијенском становању, док, с друге стране, имамо елементе који говоре о великој чистоћи. Уз то, иако кућа нема купатило укућани се редовно купају у кориту. Наш домаћин је, заправо, свуда где је могао, на сасвим прихватљив начин задовољио потребе за одржавањем хигијене. Али услед економске кризе деведесетих година прошлог столећа, кад је он остао без посла у Пироту и кад је био принуђен да се врати да станује у тој старој кући, једноставно није имао економских могућности да свој дом потпуно прилагоди савременим хигијенским захтевима. Од не малог значаја је и податак да је наш домаћин исказао поштовање према нама, случајним гостима којима се веома обрадовао, управо хигијенским поступцима – прањем, бријањем и облачењем чисте одеће. Желео бих да напоменем и то да сам током два теренска истраживања, спроведена крајем 2003. године у селима Пиротског Понишавља и у тимочким селима, обишао велики број домова, и да сам у само два или три од њих затекао велику прљавштину и, уопште, низак ниво хигијене.

Један од квалитетнијих и јаснијих показатеља развијености хигијене у селу јесте традиционално рурално покућство које је било управо у функцији хигијене. Анализа функција и осталих особина тог покућства пружа у великој мери неутралну слику о хигијенским приликама. То је слика која је растерећена од просветитељске, романтичарске и било које друге идеологије.

У литератури се често јавља теза да је рурално покућство једноставно или оскудно. Неретко, ипак, у једном истом раду истовремено налазимо такву тезу али и навођење великог броја елемената покућства. О разноврсности руралног покућства најбоље сведочи збирка Сеоско покућство Етнограф-

⁹⁰ Мијаговић, С. М., *Op. cit.*, с. 270, 276.

⁹¹ На овакав закључак унеколико указује и релевантно разматрање које је дао Милован Митровић, а које се односи на иновације у сељачком начину живота: Митровић, Милован, *Социологија села*, Социолошко друштво Србије, Београд 1998, с. 360–376.

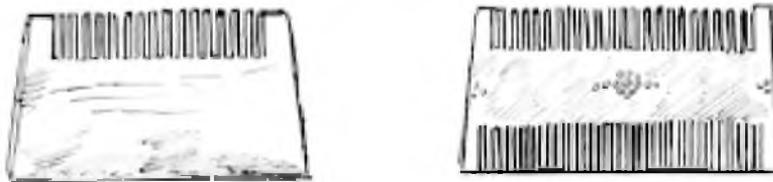
ског музеја у Београду, у којој постоји око 160 међусобно више или мање различитих врста предмета, у шта није убројано покућство од керамике.⁹² Темелјан преглед традиционалног покућства, повезаног са свим типовима архитектуре и свим облицима становања на Балканском полуострву, указује на релативно велику разноврсност, нарочито у периоду после ослобађања од турске власти. Разноврсност се, међутим, не уочава само на нивоу функције различитих елемената покућства већ и применом било ког другог критеријума за класификацију, а пре свих према материјалу од којег је покућство израђено, затим према техникама израде и украшавања, као и према његовом облику.

Изразито прагматичан начин живота, уз релативно ограничена материјална средства, натерао је сељаштво да једном броју елементима покућства додели неколико функција у исто време. Управо због тога, кад говоримо о традиционалном руралном покућству у функцији хигијене, морамо разликовати монофункционално и полифункционално покућство. У прву групу сврстава се све покућство које је искључиво у функцији одржавања хигијене. То су: чешаљ, пракљача, метла, ђубравник, плуваоница, острушка, умиваоник, чесмица, текстилни покривач за суд с водом, чешагија, док се у другу групу сврстава покућство које осим функције везане за одржавање хигијене може имати и неку другу функцију. То су: лавор, врг, ибрик, ђугум, бокал, тестија, карлица, корито, шафољ, стублина, казан, бакрач, убрус. Код групе полифункционалних предмета морамо, ипак, разликовати ниво врсте предмета и ниво појединачног предмета. Предмети једне врсте могу генерално имати више функција, али се један конкретан предмет у једном домаћинству користи искључиво за једну намену, поред осталог и за одржавање хигијене. На нивоу полифункционалности појединачног предмета случај је унеколико супротан, односно један конкретан предмет у једном домаћинству има више намена, то јест осим хигијенске има и неку другу функцију.⁹³

Чешаљ је један од најједноставнијих елемената покућства који се могао наћи у свакој кући. Чешљеви су прављени од дрвета, рога (и кости) и метала, а има и примерака који су прављени од два материјала. Чешаљ се састоји из издужене плоснате основе на коју се настављају зупци, који могу бити сви исти, али су чешћи чешљеви са ситним и гушћим зупцима и са крупнијим и ређим зупцима. Код неких чешљева сви зупци су са исте стране тела, док су код других ситни зупци с једне стране а крупнији с друге стране основе чешља. На неким чешљевима основа се продужава у дршку.

⁹² *Cf.* Родић, Зоран, Збирке покућства, посуђа и делова народне архитектуре, *Гласник Етнографског музеја*, књ. 65–66, Београд 2002; Томић, Персида, *Грнчарство у Србији*, Етнографски музеј, Београд 1983.

⁹³ Разматрање конкретних елемената традиционалног руралног покућства у функцији хигијене засновао сам на анализи примарних и секундарних функција музеалија које се налазе у збирци Сеоско покућство Етнографског музеја у Београду. Захваљујући богатству и разноврсности те збирке, могућно је уочити многе функције и њихове варијације. Подаци из литературе нису занемарени, али тих података је веома мало.

Чешљеви од рога

Чешаљ је данас, пре свега, у функцији естетике, па тек потом у функцији хигијене. У традиционалној култури чешаљ је такође био у функцији естетике тела, али му је то секундарна функција. Чешаљ је, пре свега, коришћен приликом прања косе да би се она размрсала и да би се избациле прљавштина и, евентуално, ваши. За размрсивање су коришћени крупнији зупци, а за извлачење прљавштине ситнији зупци.⁹⁴

Пракљача је веома једноставан дрвени предмет. Састоји се из масивног спљоштеног тела, на које се наставља кратка дршка. Доња страна тела је

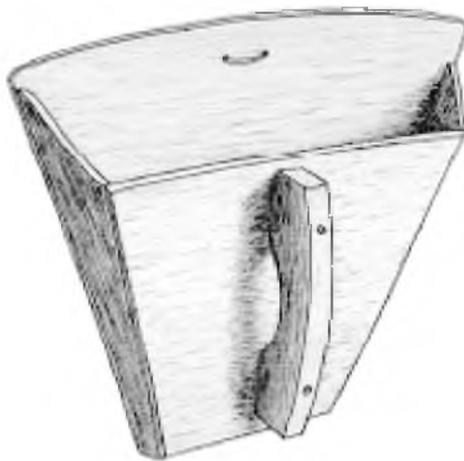
Пракљача

⁹⁴ Cf. Ђорђевић, Д. М., *Op. cit.*, с. 135.

равна, а горња је најчешће олучена по ширини. Обично су прављене од неког тврдог дрвета да би биле што теже. Пракљаче су коришћене тако што су жене њима ударале рубље које је или само поквашено, или је натопљено цеђом, или и натрљано сапуном. Јаким ударањем рубља истискује се из њега прљавштина и тај поступак се, измењен, и данас користи у најсавременијим машинама за прање рубља. Осим пракљача са равном доњом страном, било је и оних код којих је доња страна валовита. Таквим пракљачама се рубље не само удара већ се и трља па се на тај начин из њега избацује прљавштина. Пракљача је била веома значајан елемент руралног (мада и урбаног) покућства што потврђује чињеница да су многи примерци веома богато украшени. За украшавање су примењиване разноврсне технике: урезивање, нагоревање, дуборез, бојење. Примењиване су најразноврсније варијације флоралне и геометријске орнаментике.

Метле су прављене од сирка, брезе, врбе, па и од крупне траве. У прошлости су их људи правили сами за своје потребе, а касније су их израђивали занатлије метлари. Прављене тако што се чвршћа страна материјала који се користи за метлу увезује у сноп, док је мекша страна остајала слободна. Тежило се да метла буде што гушћа. Коришћене су за грубо чишћење патоса куће, дворишта, гувна.

Кад се ђубре сакупи метлом, ставља се у *ђубравник*. Као ђубравник су коришћене и најобичније танке даске, довољне тек толико да се ђубре пренесе до буњишта. Било је, међутим, и веома практичних, па чак и украшених ђубравника који су имали јасну функцију. Прављени су од две трапезасте дрвене плоче, које су међусобно спојене трапезастим или троугластим дашчицама, тако да се ђубравник сужавао ка задњој страни и унеколико подсе-

Ђубравник

ћа на левак. Предња ивица доње стране је косо зарубљена, чиме је олакшано убацивање ђубрета у ђубравник. На горњу страну је уграђиван рукохват. Кад се ђубре покупи у ђубравник, усправи се и тако се ђубре однесе до буњишта. Касније су у употребу ушли и метални ђубравници. Они су израђивани у облику равне површи с издигнутим бочним и задњим рубом и са дршком која је постављена на задњи руб. Такви ђубравници су нешто једноставнији за употребу али се ђубре са њих лако просипа током ношења. Ђубравници су најчешће коришћени приликом чишћења куће, а понекад и приликом чишћења окућнице.

Бавећи се својим хигијенско-просветитељским радом, Батут је заговарао употребу *пљуваоница*. Не знам да ли Батутовом заслугом или сопственим умовањем, сељаштво је користило и пљуваонице. Батут, додуше, каже да се за пљуваоницу може узети било који суд, само да се потом не користи за било шта друго.⁹⁵ Људи су, ипак, често сами правили и пљуваонице, најчешће од дрвета. Обично су биле у облику зарубљене четворостране пирамиде. Стајале су негде са стране, мањом страном надоле тако да су изгледале као четвртасти левак. Богатије куће су у вароши куповале металне или керамичке посуде пљуваонице

У прошлости је хлеб мешен готово свакодневно, нарочито ако је кућа имала већи број чланова. Хлеб је мешен у наћвама, које су биле једноставне или развијене. Једноставне наћве биле су у облику дубљег корита, док су развијене наћве заправо биле такво корито уграђено у ковчег који је издиг-

Острушка

⁹⁵ Јовановић – Батут, М., *Op. cit.*, с. 205–210.

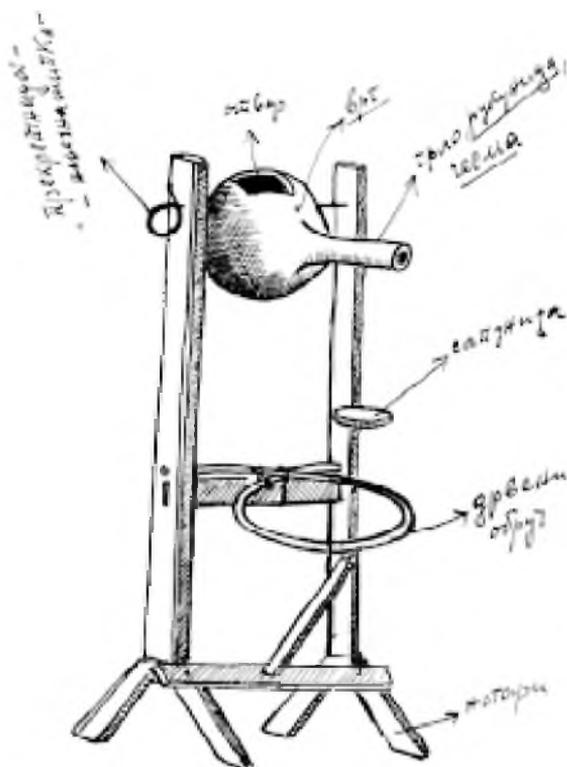
нут на четири ноге. Развијене наћве су имале поклопац на којем се најчешће и месило или развијало тесто, а испод корита је било спремиште за прибор. Опште познато је да се тесто лако лепи за подлогу, а нарочито за дрво, то јест материјал од којег су наћве прављене. За чишћење наћви коришћена је *острушка*, направљена од кованог гвожђа. Острушка, или струшка, начињена је од једног комада гвожђа и у облику је дугуљасте шипке на чијем се једном крају налази спљоштена лопатица, а на другом тупо лучно повијено сечиво. Средњи део је најчешће украшен тордирањем. Острушком се, као што јој и само име говори, стружу остаци брашна и теста са наћви и лопара, који се због избегавања да се овлажи дрво, не перу или се перу веома ретко. Острушке су коришћене и за стругање остатака качамака у бакрачу или некој другој посуди у којој је качамак куван, као и за стругање остатака млека у карлицама.

Потребно је напоменути да су постојале и велике двофункционалне острушке, које су уместо лучног сечива имале куку. Троугласта лопатица на тим острушкама и даље је служила за чишћење, а кука – за одизање вршника или сача.

Умиваоник, већ, није био чест елемент традиционалног руралног покућства. У већој мери се јавља тек у XX столећу, а пре тог периода чешће се употребљавао само у северним крајевима, односно северно од Саве и Дунава. У тој области су прављени веома велики и богато украшени умиваоници сложене конструкције. Углавном су их израђивале занатлије столари, док су на југу људи неретко сами израђивали примитивне умиваонике.

Умиваоник се састоји из двоје ногара на које је постављена четвртаста хоризонтална површ на коју се постављају судови за воду и остали хигијенски прибор. Код већине умиваоника на тој површи постоји кружни отвор у који се ставља лавор. Већи умиваоници могу имати још и вертикални носач за огледало или за чесмицу, а неки примерци имају и мале фиоке у којима се држе чешљеви, четке за косу или неки други део прибора за хигијену. Такви развијени умиваоници се, ипак, ретко могу наћи у руралним срединама, односно имале су их углавном само богатије сељачке куће на северу Балканског полуострва. Умиваоник се користи тако што се у лавор најпре сипа топла вода, којом се оперу лице и руке, а затим се из бокала посипа вода за испирање.

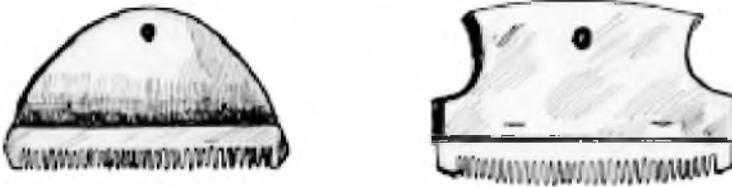
У фонду Етнографског музеја постоји и један занимљив веома једноставан умиваоник из села Штуци код Љига, такозвана *рукомија*. Тај умиваоник се такође састоји из двоје вертикална ногара, у доњем делу спојених једном попречном летвицом. У горњем делу се између ногара налази дебља челична жица, о коју је, по принципу клацкалице, окачена тиква за воду. На средни висине умиваоника постављен је између ногара дрвени обруч у који се ставља дрвена посуда слична карлици. Обруч је због стабилности подупрт дрвеном раклицом. Приликом прања, грло тикве се повуче надолу и вода истече у дрвену посуду. Кад се грло тикве пусти, тежина воде врати тикву уназад и вода не може да цури.

Умиваоник

Овај једноставан умиваоник већ поседује неку врсту *чесмице*, али се временом јављају и праве *чесмице*. То су металне посуде резервоари, који на доњем делу предње стране имају малу славину за испуштање воде. Сама посуда може бити правоугаоног, кружног или елипсастиг пресека, њена запремина је око десет литара. Поставља се на одговарајуће место на умиваонику или се окачи о зид, а испод се постави мала полица на коју се поставља лавор. Такве *чесмице* су људи често постављали негде изван куће и тада се испод њих не поставља никаква посуда него вода отиче у земљу. *Чесмице* су раније израђивале казанције, а у новије време су прављене као индустријски производ и куповане у радњама. Сиромашнији сељаци су *чесмице* правили и од услужених дубоких дрвених посуда, на пример од буце. Једноставно су при дну предње стране правили мали отвор и ту углављивали славину, а понекад – одговарајући дрвени чеп. *Чесмица* и лавор дуго су се одржали у многим крајевима, пре почетка употребе умиваоника.

Чешагија је, пак, елемент покућства који је служио за одржавање хигијене крупне стоке. Једноставније чешагије су биле од дрвета, у облику грубих чешљева. Омасовљавањем употребе метала у сељаштву, јављају се чешагије с дрвеном дршком и ситним металним зупцима постављеним у неколико редова. Трљањем стоке чешагијом извлачи се прљавштина из длаке и скидају се паразити.

Чешагија

Лавор или леген (леђен), једна је мање-више универзална посуда. У сељаштву су махом коришћени обични лавори који су осим хигијенске могли имати и неку другу функцију, пре свега коришћени су за држање течности, зрнасте хране и слично. У прошлости су лавори прављени од керамике и метала, а понегде и од дрвета. Богатије сеоске куће могле су себи да приуште и порцелански лавор.

Керамички лавор

Керамички лавор за прање ногу

Керамички лавори су рађени на ножном колу, што значи да су их радиле занатлије, а сељаштво их је куповало на сајмовима или саборима. То су једноставне округле посуде дубине 10–15 cm и пречника око 40 – 50 cm. Дно је увек мањег пречника од отвора, а зидови могу бити равни или заобљени. Обод је најчешће проширен. Лавори су најчешће глеђосани, а ако су укра-

шени, онда је то чињено употребом разнобојне смесе за глеђосање.⁹⁶ Такви једноставни лавори коришћени су приликом прања руку или умивања. Коришћени су тако што се у њих најпре сипа вода, хладна или топла, па се онда перу руке или лице, или су коришћени као посуда за прихватање воде која се приликом прања сипа из неке друге посуде. У таквим једноставним лаворима је прано мање посуђе после обеда. Од керамике су прављени и нешто другачији лавори превасходно намењени прању ногу. Ти лавори су на средини имали испупчење у облику печурке, које је служило да се на њега стави пета како би се нога лакше опрала.

Метални лавори су најчешће прављени од бакра или бронзе, затим од гвожђа, месинга, обичног или поцинкованог лима или од алуминијума. Лаворе су у прошлости махом правиле казанције, а касније су произвођени у индустрији. Најједноставнији лавори су округле плитке посуде сличне керамичким лаворима. Њихов пречник понекад је већи од 50 cm, а готово увек имају перважен обод. Зидови лавора могу бити равни или, чешће, заобљени. Такви једноставни лавори се користе као обичне посуде приликом умивања или прања руку и ногу. У Босни су лавори коришћени и за слагање опраног рубља. Под оријенталним утицајем прављени су и сложенији, дводелни или троделни лавори. Они су имали решетку на којој је најчешће стајао ибрик с водом, а понекад је за лаворе прављен и купаст или калотаст поклопац. Такви лавори су обично веома богато украшени техникама сават или искуцавање.⁹⁷ Такви лавори, међутим, релативно су ретки у сеоским кућама, а има их нешто више код муслимана јер су их користили приликом обредног прања установљеног исламским канонима.

Врг је једноставна посуда начињена од тикве и могла се наћи у свакој кући. Врг се прави тако што се на боку осушене тикве направи округао, елипсаст или четвороугаони отвор димензија 5 – 10 cm. Врат тикве се користи као дршка. Врг се користи за захватање течности, најчешће воде или вина.⁹⁸ Хигијенска функција врга своди се на посипање воде оном ко се умива или пере руке.

Врг

⁹⁶ Томић, П., *Op. cit.*

⁹⁷ Cf. Трајковић, Ива, *Метално покућство и посуђе*, каталог, Народни музеј Ниш, Ниш 2001; Крећевљакović, Намдија, *Kazandžijski obrt u Bosni i Hercegovini, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, nova serija, sv. VI, Sarajevo 1951.

⁹⁸ Мијатовић, Станоје М., *Нешто о домаћем посуђу*, *Гласник Етнографског музеја*, књ. III, Београд 1928, с. 62–63.

Бугум

Бугуми су релативно велики метални судови за воду. Прављени су најчешће од бакра и калаисани су. Тело ђугума је цилиндрично, благо повијених или искошених зидова. На тело се наставља врат, који се сужава у грло са испустом за изливање воде. Ђугуми најчешће имају купаст или калотаст поклопац с малом лепо украшеном ручицом. Дршка је извијена. Најчешће су украшавани сават техником, односно плитким гравирањем. У селу су, наравно, чешћи и неукрашени ђугуми. Основна функција ђугума је држање и доношење воде. Хигијенска предност ђугума је у томе што има поклопац те вода не може да се испрља. Непосредно у функцији хигијене ђугуми су коришћени у купатилима за загревање воде и посипање приликом прања или купања, с тим што је та њихова функција превасходно у вези са просторима који су били под изразитим оријенталним утицајем. У сељаштву су ђугуми коришћени приликом повремених купања, док су у градовима редовно коришћени у хамамима, то јест купатилима.

Осим великих ђугума, коришћени су и мали ђугуми – *ђугумице*. Оне су коришћене пре свега за посипање воде приликом прања или умивања.

Од судова који су коришћени за посипање приликом прања треба још навести ибрик, тестију и бокал. *Тестије* су биле махом од керамике, рађене на ножном колу и глеђосане су. То су посуде бокастих зидова, уског врата, са сиском или без њега, са грлићем кроз који се улива течност и са ручком.

Основна намена тестија јесте држање и ношење воде или вина, али су коришћене и за посипање воде приликом прања и умивања. Керамички *ибрици* су судови налик на тестије, али су мањи. Они су, пре свега, коришћени за ракију, док су метални ибрици служили и за посипање воде приликом прања. Метални ибрици имају нешто дужи сисак и могу имати поклопац. И *бокали* су прављени од керамике и метала. Њихова фактура је једноставнија од фактуре тестија и ибрика. Бокали могу имати равне или бокасте зидове. Имају рукохват, а на ободу – жлеб за изливање течности. Код неких керамичких бокала отвор је делимично покривен, а неки примерци имају на ободу мали сисак уместо жлеба за изливање течности.⁹⁹ Најчешће се користе за послуживање воде или вина, а кад је у питању хигијена, служили су за посипање воде приликом прања. Посуде типа бокала прављене су и од дрвета, с потпуно истим функцијама.

Бардак, ибрик и бокал

Карлица је издужена и релативно плитка дрвена посуда. Карлице су раније израђивали сами сељаци копањем половине облице, а касније су их радили занатлије коритари. Најчешће имају овалне зидове, који понекад могу бити и равни, тако да имају трапезоидни облик. На ужим странама постављени су рукохвати ради лакшег ношења, а један од руковата има урезан жлеб. Тај жлеб служи за изливање млека јер је основна функција карлица разливање

⁹⁹ Cf. Томић, П., *Op. cit.*; Kreševljaković, Н., *Op. cit.*

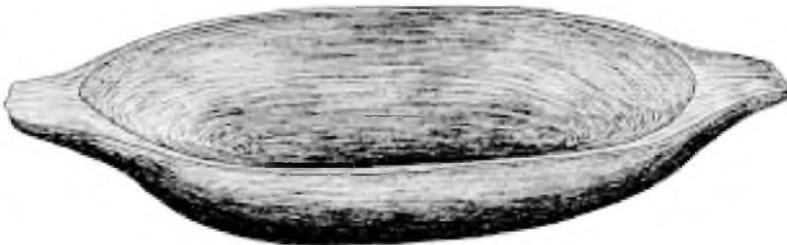
млека ради сакупљања скорупа.¹⁰⁰ Карлице се, међутим, у хигијенске сврхе користе као посуде у којима се перу судови после обеда.

Карлица

Шафољ је посуда начињена од дрвених дашчица, такозваних дуга. Зидови шафоља су искошени тако да он изгледа као обрнута зарубљена купа. Дно је уторено, од једног комада дрвета, а дуге су утегнуте дрвеним или металним обручима. Шафољ може имати дрвене дршке или конопац који је служио за ношење. Шафоље су правили занатлије пинтери, а сељаци су их куповали. Најчешће су коришћени за хватање и ношење воде, као и за појење стоке. У хигијенске сврхе коришћени су као посуде у којима је прано посуђе.

Корито је велика овална и издужена посуда. Корита су у прошлости прављена од дрвета или од камена, а касније и од метала. Дрвена и камена корита су израђивана техником копања, односно клесања. Имала су већи број намена, као што су појење стоке или, чак, чување зрнасте хране. У ко-

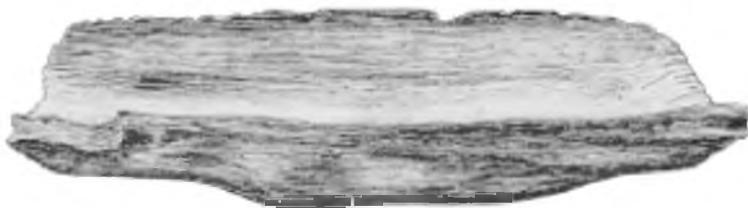

Мало корито

¹⁰⁰ Сф. Тергић, Љиљана, *Традиционални судови за млеко и млечне производе*, каталог, Етнографски музеј, Београд 1980.

ритима су шурене свиње и коришћена су, уопште, као погодне посуде приликом клања стоке. У традиционалној култури корита су имала две хигијенске функције: коришћена су приликом купања деце и људи, као и за прање рубља или посуђа. Корита су, додуше, много више коришћена за купање деце него одраслих јер су најчешће била мала да би се одрастао човек у њима нормално купао.¹⁰¹

Жене су корита највише користиле за прање рубља. У Шумадијској Колубари, међутим, не само да су у коритима прале рубље већ су у њима спремале и чувале цеђ.¹⁰² Приликом прања рубље се најпре потапа у коритима, у њима се потом трља (отире), и на крају испира, а најчешће се све ради крај кућног или сеоског бунара или чесме. Понекад су жене носиле корита на поток да би прале рубље. У коритима се и разлива сапун да се после кувања, стврдне и охлади.

Корито

Стублина је велика примитивна посуда, која је служила за чување зрнасте хране или семена. Прављена је једноставним и грубим дубљењем дебла дрвета дужине око 1 m. Према етнографским изворима она је у Шумадијској Колубари имала и хигијенску функцију. Жене су у тој области у прошлости, пре него што су почеле да употребљавају корито, стублину користиле приликом прања рубља на потоку. Оне би прљава рубље сложиле у стублину и потом би га посуле пепелом и прелиле врелом водом да се добро натопи. Тако преливено рубље су остављале у стублини док се не прохлади да би се могло трљати. Кад се извади стублине, рубље се удара пракљачом у потоку док се добро не испере.¹⁰³

Казани су велике металне посуде чија је основна намена кување воде, топлње масти, кување великих количина хране. Израђивале су их занатлије казаницје. Казани најчешће имају испупчено дно, благо искошене зидове, повијен обод и два рукохвата ради лакшег ношења. Испод те посуде налази се ложиште. Казани су у хигијенске сврхе коришћени за загревање великих

¹⁰¹ *Cf.* Ђорђевић, Д. М., *Op. cit.*, с. 416, и у другој наведеној литератури.

¹⁰² *Cf.* Николић, В., Народна ношња у Шумадијској Колубари, с. 501.

¹⁰³ *Ibid.* с. 500.

количина воде за прање или купање, затим за искување рубља, као и за кување цеђи и сапуна.

Бакрачи или котлови, посуде су сличне казанима, с тим што су они мањи и имају шире и испупченије дно. Постављају се окачени о вериге изнад отвореног или полуотвореног огњишта и, уместо два мала рукохвата, имају једну полукружну ручицу. Основна функција бакрача била је припремање хране на огњишту, али су и они коришћени за загревање воде за прање рубља или косе, за кување цеђи, као и за прокување мрсних судова.

Бакрач

Од текстилног покућства најзначајнију улогу у одржавању хигијене имао је *убрус* (пешкир). Убруси који су коришћени свакодневно најчешће су од кудељног платна. Били су једноставно украшени пругама или уопште нису украшавани. Нешто финији убруси, додуше, ткани су од памука или комбинацијом памука и кудеље. Основна хигијенска функција убруса била је, а и данас је, брисање тела. Најчешће су коришћени за брисање руку и лица и били су саставни део хигијенског прибора. Хигијенску функцију убруси су имали и приликом припремања хране. Најчешће су коришћени за покривање хлебног и других теста. Коришћени су и за покривање или обмотавање тврде хране приликом ношења радницима на њиву или приликом давања даћа на гробљу. Употребљавани су и дугачки убруси који су стављани на колена приликом обедовања и коришћени су за брисање руку и уста током и после обода.¹⁰⁴ Саватије Грбић бележи и то да су у околини Бољевца користили убрус зван *крпче* за покривање посуда у којима су држали воду.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Филеки, Ирена, *Здраво сванули – пешкир у традиционалном животу Србије*, каталог, Етнографски музеј, Београд 2002, с. 13–15; Мијатовић, С. М., *Обичаји српског народа из Левча и Темнића*, с. 56.

¹⁰⁵ Грбић, С. М., *Српска народна јела и пића из Среза Бољевачког*, с. 179.

Поједини елементи традиционалног руралног покућства нису били у функцији хигијене, али су прављени тако да задовоље извесне хигијенске потребе. Ту пре свега мислим на разну посуђе за припремање и држање хране. Познато је да дрвени судови нису погодни за дуже држање воде и хране. Дрво се натапа водом, масноћом и осталим састојцима из хране и тако постаје веома погодна подлога за развој разних врста бактерија. Дрвено посуђе је стога више коришћено за транспорт него за држање воде, а и кад је у њему држана вода биле су то мале количине и стављан је поклопац. Припремљена храна није чувана дуже у дрвеном посуђу. Сељаштво је временом све више користило и глеђосано керамичко посуђе јер таква керамика не упија или веома тешко упија састојке из хране (пре свега масноћу). Извесна предност наравно у складу с материјалним могућностима давана је металном посуђу, због тога што се лакше чисти од остатака хране.

Суд за воду покривен дрвеним поклопцем

Након представљања традиционалног руралног покућства, које је било на овај или онај начин у функцији одржавања хигијене, остаје да рационално закључимо да је сељаштво водило рачуна о хигијени тела, одеће, хране, покућства, као и саме куће и окућнице, па чак и о хигијени стоке. Може ли се онда рећи да сељаштво није имало развијену свест о хигијени? Не смемо никако тврдити да оно није познавало појам хигијене. Штавише, оно не само да је схватало да треба одржавати неопходан ниво хигијене већ је по-

знавало и узрочно-последичну везу између хигијене и здравља. Свака једностранна тврдња о сељачкој хигијенској непросвећености, стога, мора бити одбачена. Управо степен развијености традиционалног руралног покућства које је имало хигијенску функцију, било као примарну било као секундарну, непристрасно приказује народно схватање појма хигијене. На то схватање, видели смо, утицало је више чинилаца.

Фрагментираност одговарајуће етнографске грађе онемогућава потпуније разматрање варијација нивоа свести о хигијени, тако да могу, на основу досадашњих резултата, само да претпоставим да су се хигијенске прилике разликовале од случаја до случаја. Недостатак грађе, такође, онамогућава да се размотри генеза структуре схватања појма хигијене у нашем сељаштву, али разматрање руралног покућства у функцији одржавања хигијене у великој мери омогућава, или бар олакшава, утврђивање и анализу те структуре.

На питање да ли је сељаштво имало развијену свест о хигијени, одговорићу, уједно, новим питањем и поставити нову тему за размишљање. Кад прођете кроз било које село, чак и данас, на сеоским путевима наћи ћете много мање ђубрета (или га уопште нема) него у било којој градској улици. Због чега је то тако?

Прање рубља, Драгобраћа, Грузја (снимео П. Ж. Петровић 1928. године)

Литература

1. Бандић, Душан, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд 1991.
2. Vandić, Dušan, О појму „narodna religija Srba“, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko* (drugo izdanje), Biblioteka XX vek, Beograd 1999.
3. Vukanović, Tatomir, *Srbi na Kosovu*, knj. II, Nova Jugoslavija, Vranje 1986.
4. Вукосављевић, Сретен, *Историја сељачког друштва*, књ. II, *Социологија становања*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1965.
5. Грбић, Саватије М., Српски народни обичаји из Среза Бољевачког, *Српски етнографски зборник*, књ. XIV, Београд 1909.
6. Грбић, Саватије М., Српска народна јела и пића из Среза Бољевачког, *Српски етнографски зборник*, књ. 14, Српска краљевска академија, Београд 1925.
7. Ђорђевић, Драгутин М., Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави, *Српски етнографски зборник*, књ. LXX, Српска академија наука, Београд 1958.
8. Ђорђевић, Тихомир Р., *Из Србије Кнеза Милоша*, Просвета, Београд 1983.
9. Зечевић, Слободан, *Митска бића српских предања*, Етнографски музеј, Београд 1981.
10. Иванић, др Ст. З., Хигијенско просвећивање села, *Наше село*, Београд 1929.
11. Исић, Момчило, *Сељаштво у Србији 1918–1941*, књ. I, том 2, Институт за новију историју Србије, Београд 2001.
12. Јовановић–Батут, др Милан, *Сељачка кућа*, Београд 1911.
13. Јовановић–Батут, др М., Није немаштина, него неумештина, *Наше село*, Београд 1929.
14. Карић, Владимир, *Србија, опис земље, народа и државе*, Београд 1887.
15. Кнежевић, Сребрица, Слава теткама – архаични ритуал за заштиту здравља, *Развитак*, бр. 6, Зајечар 1967.
16. Којић, Бранислав, *Сеоска архитектура и руризам*, Грађевинска књига, Београд 1958.
17. Kreševljaković, Hamdija, Kazandžijski obrt u Bosni i Hercegovini, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, nova serija, sv. VI, Sarajevo 1951.
18. Кулишић, Шпиро, Петровић, Петар Ж., Пантелић, Никола, *Српски митолошки речник*, Етнографски институт САНУ, Београд 1998.
19. Mendras, Henri, *Seljačka društva*, Globus, Zagreb 1986.
20. Мијатовић, Станоје М., Обичаји српског народа из Левача и Темнића, *Српски етнографски зборник*, књ. VII, Српска краљевска академија, Београд 1907.

21. Мијатовић, Станоје М., Народна медицина Срба сељака у Левчу и Темнићу, *Српски етнографски зборник*, књ. 13, Српска краљевска академија, Београд 1909.

22. Мијатовић, Станоје М., Нешто о домаћем посућу, *Гласник Етнографског музеја*, књ. III, Београд 1928.

23. Мијатовић, Станоје М., Ресава, *Српски етнографски зборник*, књ. 26, Српска краљевска академија, Београд 1930.

24. Милојевић–Радовић, Добрила, Мумџиски занат у Алексинцу и Светозареву, *Гласник Етнографског музеја*, књ. XVIII, Београд 1955.

25. Милосављевић, Сава М., Српски народни обичаји из Среза Омолског, *Српски етнографски зборник*, књ. 19, Српска краљевска академија, Београд 1913.

26. Милошевић, Гордана, *Становање у средњовековној Србији*, посебна издања, књ. 33, Археолошки институт, Београд 1997.

27. Митровић, Милован, *Социологија села*, Социолошко друштво Србије, Београд 1998.

28. Николић, Видосава, Народна ношња у Шумадијској Колубари, *Гласник етнографског института САН*, књ. II–III, Научно дело, Београд 1957.

29. Николић, Видосава, Прилози из народне медицине у Подрими, *Гласник етнографског института САН*, књ. II–III, Научно дело, Београд 1957.

30. Николић, Надежда, Еколошко просвећивање и идеја о здрављу код српских просветитеља, *За здравље*, бр. VI, Зајечар 1999.

31. Петровић, Петар Ж., Да ли су Срби имали кревет?, *Гласник Етнографског музеја*, књ. XVI, Београд 1953.

32. Петровић, Поп Атанасије, Скопска Црна Гора, *Српски етнографски зборник*, књ. VII, Српска краљевска академија, Београд 1907.

33. Поповић, др Добр. Гер., Хигијена села, *Наше село*, Београд 1929.

34. Прица, Инес, Ђурђевдан, *Зборник радова Етнографског института*, књ. 19, Етнографски институт Српске академије наука и уметности, Београд 1986.

35. Prošić, Mirjana, Теоријско-hipотетички оквир за проучавање poklada као obreda prelaza, *Etnološke sveske*, knj. I, Etnološko društvo SR Srbije, Beograd 1978.

36. Радовић, Босилка, Женска народна ношња у Мачви и Поцерини, *Гласник Етнографског музеја*, књ. XVI, Београд 1953.

37. Rajković, Ljubiša, Zdravstvene prilike u zaječarskom kraju na izmaku XIX i početkom XX veka, *Тимошки медицински гласник*, бр. 1–2, Зајечар 2003.

38. Родић, Зоран, *Развој сеоске куће и становање у Србији*, каталог, Етнографски музеј, Београд 1999.

39. Родић, Зоран, Збирке покућства, посућа и делова народне архитектуре, *Гласник Етнографског музеја*, књ. 65–66, Београд 2002.

40. Томић, Персида, *Грнчарство у Србији*, Етнографски музеј, Београд 1983.

41. Трајковић, Ива, *Метално покућство и посуђе*, каталог, Народни музеј Ниш, Ниш 2001.
42. Њертић, Љиљана, *Традиционални судови за млеко и млечне производе*, каталог, Етнографски музеј, Београд 1980.
43. Филеки, Ирена, *Здраво сванули – пешикир у традиционалном животу Србије*, каталог, Етнографски музеј, Београд 2002.
44. Финдрик, Ранко, *Динарска брвнара*, Музеј Старо село, Сирогојно 1998.
45. Чајкановић, Веселин, Домаћа религија и култ, *Стара српска религија и митологија*, Српска књижевна задруга, Београд 1994.
46. Чајкановић, Веселин, Општи феномени, *Стара српска религија и митологија*, Српска књижевна задруга, Београд 1994.
47. Чајкановић, Веселин, Три божихна обичаја, *Студије из српске религије и фолклора 1925-1941*, Српска књижевна задруга, Београд 1994.

Summary

Miloš Matić

THE CONCEPT OF HYGIENE IN TRADITIONAL RURAL CULTURE

Alongside the formation of modern Serbia after the liberation from Turkish domination at the beginning of the XIX century, a new, national urban elite grew up. As this elite increased, so did the contrast between it and the peasantry. The new Serbian urban population, motivated by the idea to identify itself with the powerful western European bourgeois world, gradually formed an image of very unfavourable hygienic conditions in Serbian villages. This picture, however, was arbitrary and deformed. It was based on a superficial impression of the hygienic aspect of peasant life and often relied on purely negative examples. Many writers, for instance, ignored the considerable number of social and economic factors operative among the peasantry and the weak hygienic conditions and explained them exclusively as being due to the unenlightenment of the peasants and therefore proposed numerous educational activities designed for the villages.

A large number of ethnographic data indicate that the Serbian peasantry did indeed possess a developed awareness of the importance of maintaining a specific level of hygienic conditions. This data even proves that the peasants were largely acquainted with the causal and consequential link between hygiene and health. A number of concrete hygienic acts in the traditional culture were incorporated into specific religious (irrational) activities, that is, they were an integral part of some rituals. On the other hand, many hygienic practices were prevalent in everyday life outside of rituals or religious activities.

The traditional rural household objects that were used to maintain hygiene can be considered as material indicators of the developed consciousness of the peasants to maintain hygienic conditions. These objects clearly confirm that Serbian peasants took care to keep their bodies, food, clothing, household articles in good health including their very homes and outside environment and even their livestock.

Ирена Гвозденовић

УЛОГА И ЗНАЧАЈ ЦРКВЕ БРВНАРЕ У СЕЛУ ЦВЕТКЕ КОД КРАЉЕВА У НАШОЈ ТРАДИЦИОНАЛНОЈ КУЛТУРИ

Црквама брвнарама као једном делу нашег културно-историјског наслеђа, народног градитељства и сакралне архитектуре, није поклањано довољно пажње. Много више је писано о велелепним, монументалним зиданим задужбинама, манастирима и црквама из средњег века, које, наравно, имају изузетну културну, историјску, уметничку и архитектонску вредност.

Приликом посета краљевачком крају била сам у могућности да обиђем цркве брвнаре, које су веома значајни споменици културе, али су, без обзира на то, прилично неистражене и занемарене. Посебно ме је заинтересовала црква брвнара у Цветкама. Желела сам да опишем њено стање и да установим њену улогу у друштвеном и религијском животу становника, као и да прикажем њен архитектонски, историјски, уметнички и културни значај.

Материјал за обраду ове теме прикупљала сам из свих расположивих извора: материјалних, писаних, визуелних и усмених. Материјалне изворе су: сама црква брвнара, црквени предмети, гробови поред цркве и споменици крајпуташи. Као писане изворе, поред стручне литературе, користила сам путописе, пописе, досијеа и документацију из Завода за заштиту споменика културе у Краљеву. Посебно важни писани извори били су црквене књиге крштених, венчаних и умрлих. Да бих дошла до података, користила сам и визуелне изворе, као што су фотографије и иконе.

Податке сам прикупљала посматрањем и истраживањем на самом терену, које је обављено током 1996. године. Посебно важне информације су ми пружили усмени извори, односно интервјуи са свештеницима и мештанима села. Да бих дошла до података, користила сам се упитницима који су садржали питања са отвореним одговорима, тј. испитаници су сами формулисали одговоре на постављена питања. У селу Цветке анкетирала сам четрдесет мештана, узорак је био детерминисан полом, старошћу и локацијом становања, јер сам желела да установим да ли ти критеријуми могу бити показатељи

односа мештана према цркви. Испитаници су били распоређени у осам група: жене од 20 до 45 и од 45 до 90 година старости, које живе у близини цркве или далеко од ње; мушкарци од 20 до 45 и од 45 до 90 година старости, који живе у близини цркве или далеко од ње.

Цркве брвнаре, као сакрални објекти грађени од дрвета, дела су безимених народних неимара, са веома занимљивим и уметнички изведеним архитектонским облицима, али веома скромних размера. Без обзира на мале димензије, њихова величина је огромна, јер су делиле судбину свог народа током целе његове историје до данашњег дана.

Представљају, на неки начин, особеност наше сакралне архитектуре, мада нису само наше културно добро. У огромном броју грађене су у Русији, Украјини, Словачкој, Румунији, Мађарској, Пољској, Норвешкој, Финској. Свака земља, свако поднебље и свака култура, поседују одређене карактеристике и особености, тако да су цркве брвнаре у Русији, Украјини и Словачкој грађене са много уметничког укуса и представљају права ремек-дела.

Архитектура дрвених цркава слободније се развијала у земљама северне Европе, под много повољнијим историјским условима од услова у нашој земљи. Врло су занимљиве цркве брвнаре које се налазе у планинским и шумовитим деловима источне, јужне и југоисточне Словачке. То подручје представља додирну тачку две велике светске културе: западне-римске и византијске. У три основна архитектонска стила градјења у Словачкој, разликују се елементи готике, грчког стила и оригиналног грчко-католичког стила, који су касније промењени у православне. Веома су декоративне и лепе, урађене са много архитектонског и уметничког укуса и израз су народног креативног генија.

На територији Србије налази се око педесетак цркава брвнара и за њих можемо рећи да су грађене у XVII, XVIII и XIX веку. Архитектура наших цркава брвнара поникла је у народу и везана је непосредно за брвнару динарског типа и њене опште карактеристике.¹

Мајстори градитељи цркава брвнара били су углавном анонимни народни неимари. Многе занатлије су учествовале у градњи цркава брвнара: ковачи, грнчари, зидари, дунђери, каменоресци, ћерамиције.² Радове на цркви израдио је сам сељак дрводеља, који је сам секао и припремао грађу. Ти сељаци су били занатлије и било их је у свим крајевима Србије, тако да приликом подизања или преправке цркве није било потребно доводити мајсторе са стране. Прве професионалне занатлије појавиле су се у средњем веку и били су веома на цени. Поред других занатлија, дрводеље које су подизале сеоске цркве биле су повлашћене старим законодавством из XVI века.³ Чувене дрводеље и вични мајстори били су Осађани, из места Осата, у источној Босни

¹ А. Дероко, *Фолклорна архитектура у Југославији*, Београд 1974, 19.

² Д. Ст. Павловић, *Цркве брвнаре у Србији*, Саопштења 5, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 1962, 36 – 40.

³ Исто, 37.

са Дрине. Због својих градитељских вештина били су врло тражени и цењени. Нису подизали само цркве већ и куће. Ердџановић сматра да су они заслужни што су се код нас почеле градити куће које су биле много лепше и удобније за живот. Ти мајстори су с пролећа долазили из Осата у Србију и изводили радове, а с јесени се враћали својим кућама. За време кнеза Милоша много њих се населило у Шумадији. Врхунац њихове занатско-уметничке делатности биле су цркве брвнаре.⁴ У свом раду користили су елементе оријенталне орнаментике и архитектуре јер су долазили из краја у коме су се прожимали православље и ислам. Међу досељеницима из Осата било је и свештеника који су градили цркве брвнаре, а и данас има људи посвећених вери, који се баве дрводељским занатом.

Код нас су цркве брвнаре биле скромних размера и неупадљивих архитектонских облика, претежно из економских и политичких разлога (посебне историјске околности владавине Турака на нашим просторима). Касније, кад су у ослобођеној Србији Милошевог доба обнављане цркве, а то доба се назива *златним добом* за цркве брвнаре, нису прављене велелепне сакралне грађевине, већ су остале скромних размера, јер је земља била осиромашена.

Има их, ипак, у врло интересантним облицима и архитектонским решењима, где су машта и умеће градитеља долазили до изражаја.

Топографске и демографске карактеристике села Цветке

На западним падинама планине Котленик, у потесу званом Церјак, налази се село Цветке.⁵ Удаљено је око 14 км од Краљева у правцу североистока.⁶ По предању, Цветке су добиле име по лепоти природе, добрим виноградима и цвећу које је било изложено сунцу.⁷ Становништво овог села досељено је из Црне Горе, Херцеговине и Рапке.⁸ Насељавање села на левој страни Мораве, у овом делу Србије, извршено је за време Милоша Обреновића. Међу тим селима су и Цветке и околна села.⁹ На основу казивања некадашњег дугогодишњег свештеника цветачке цркве Душана Протића његовом пријатељу Драгутину Симићу, који је некада био учитељ у овоме селу, четири суседна села овог краја Лађевци, Цветке, Милочај и Обрва – некада давно су била једно село и славиле су исту заветину (први дан Духова), што још и данас славе Лађевци и Обрва. Цветке и Милочај, као самостална села, мења-

⁴ Исто, 38.

⁵ В. Топшић, *Мрчајевци и околина*, Мрчајевци 1978, 150.

⁶ Д. Тасић, *Цркве брвнаре*, Краљево и околина, Београд 1966, 255.

⁷ По казивању мештанина Животе Јосовића, 25. марта 1996.

⁸ Исто, 3. јуна 1996.

⁹ Исто.

ли су своје традиционалне обичаје. Милочај је почео да празнује Велики Спасовдан, а Цветке су, све до осме деценије XIX века, славиле заветину матичног села Лађеваца (први дан Духова), па су је променили и узели за себну заветину, коју су празновали трећег дана Духова. Овим селима остала је заједничка црква, јер су сва припадала парохији цветачке цркве.¹⁰

Село Цветке, према категоризацији Јована Цвијића, припада селима разбијеног типа. Према својим карактеристикама, припада старовлашкој групи са одликама шумадијске врсте. Куће су лицем окренуте ка путу, нису ушорене, мало су увучене у двориште и неправилно поређане.¹¹

Село Цветке се простире на површини од 29 042 m²,¹² од магистралног пута Краљево – Београд, према самој планини. У селу се налазе три главне саобраћајнице, од којих централна води ка цркви. Село се састоји из неколико делова: доњи крај – *Дивљачки крај*¹³ (близу магистралног пута) и Пољце (од магистралног пута до центра села), и Горњи крај који се простире од средишта села према цркви и дели се на Црквени крај и Гајчане.¹⁴ Најстарији и први насељени део села налази се у Горњем крају и назива се Старинско брдо. У том крају су куће породице Милосављевић и читав тај део назива се Старинцима.¹⁵ Веома је изражена територијална подела села по породицама. У Старинцима, као што је већ речено, живе Милосављевићи, у Гајчанима породице Протића, у горњем делу живе Вучићевићи, Љубисављевићи, а у доњем Митровићи, Вукадиновићи, Јанковићи. Територијална подела села по породицама битно је повезана са територијалном поделом крсне славе, тако да читави засеоци славе исту славу; на пример, Јанковићи и Вукадиновићи славе Ђурђевдан, бројни Митровићи славе Стевандан, Љубисављевићи – Петровдан, Вучићевићи – Аранђеловдан, Протићи – Св. Луку, Милосављевићи – Аранђеловдан.

Центар села Цветке чине: школа, задружни дом, стари млин који је ван употребе и неколико продавница прехранбене робе.

Према попису из 1991. године, у Цветкама је било 1 169 становника (589 мушкараца и 580 жена), који су живели у 372 стана.

¹⁰ В. Тошић, нав. дело, 307.

¹¹ Ј. Цвијић, *Балканско полуострво*, САНУ, Књижевне новине, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1987, 245 – 247.

¹² Из документације краљевачке општине.

¹³ Према казивању мештанина Животе Јосовића: *Дивљачки крај* је добио име по човеку који није хтео да се покорава властима. Назив *Дивљачки крај* се званично помиње у картама из 1936. године када су геометри мерили земљиште у том крају. *Дивљачки крај* броји око 40 кућа, а у њему живи велики број досељеника из других села који су дошли „на мираз“, тако да у селу постоји шала о овом крају: „30 кућа – 40 фамилија“.

¹⁴ Према казивању мештанина Животе Јосовића, 3. јуна 1996.

¹⁵ Исто.

Пратећи број становника Цветака од 1921. до 1991. године, можемо установити да је:

- ◆ 1921. године било 997 становника;
- ◆ 1931. године било 1 250 становника;
- ◆ 1948. године било 1 494 становника;
- ◆ 1953. године било 1 470 становника;
- ◆ 1961. године било 1 324 становника;
- ◆ 1971. године било 1 208 становника;
- ◆ 1981. године било 1 243 становника;
- ◆ 1991. године било 1 169. становника.

Село је демографски расло између 1921. и 1953. године. Посматрањем броја становника између 1953. и 1991. године, уочавају се демографске промене које се изражавају у постепеном смањивању броја становника, вероватно проузрокованог митрацијама становништва из села у градове.

Број домаћинстава у Цветкама се повећавао:

- ◆ 1921. године било их је 185;
- ◆ 1931. године било их је 212;
- ◆ 1948. године било их је 269;
- ◆ 1953. године било их је 276;
- ◆ 1961. године било их је 293;
- ◆ 1971. године било их је 303;
- ◆ 1981. године било их је 313;
- ◆ 1991. године било их је 296.

Занимљиво је да, иако је број становника у Цветкама између 1948. и 1991. године био у сталном опадању, у истом периоду, тј. између 1948. и 1981. године, број домаћинстава био је у сталном порасту. Таква тенденција може се објаснити поделом задружних, вишечланих домаћинстава. Запажа се, међутим, да у последњој деценији број домаћинстава опада.

Становништво села Цветке, према старости, можемо поделити на три генерације: млађу (0–29), средњу (30–59) и старију (60–90) генерацију. Припадника млађе генерације има 412, средње 436, док старијој генерацији припада 316 становника. Расподела становника је таква да су млађа и средња генерација скоро подједнако заступљене, док становника старије генерације има знатно мање. У овом селу становника мушког пола има 589, а становника женског пола 580, тако да су те две популације скоро подједнако заступљене.

Из тог пописа 1991. године, у Цветкама је било укупно 296 домаћинстава, од којих се већина бави мешовитим привређивањем; највећи број укључује и пољопривредну делатност, тако да од свих домаћинстава чак 71% се бави пољопривредом.

Најбројнија су двочлана домаћинства, док су трочлана, четворочлана и петочлана домаћинства скоро подједнако заступљена. Попис је такође показао да је 1991. године у овом селу било 182 једнопородична домаћинства.

У Цветкама је исте године било укупно 358 породица; породице брачних парова са децом и брачних парова без деце су најбројније, док је број породица које чине само мајке или само очеви са децом врло мали.

Према попису из 1991. године, од 1169 становника села Цветке, 1154 се изјаснило да припадају српском народу.

Из оваквог опредељења закључује се да су Цветке национално хомогено село, у коме доминирају Срби, који чине 98% становништва.¹⁶

На основу података о топографским карактеристикама села Цветке, можемо закључити да је његов положај изузетан због природних богатстава која пружају могућности за развој пољопривреде, основног начина привређивања у овом селу. Без обзира на то, очигледно је смањење броја домаћинства која се баве овом делатношћу. Демографски подаци, нарочито у последњој деценији, указују на смањење броја становника и броја домаћинства, тако да можемо закључити опадање овог села као економске и социјалне заједнице због миграција сеоског становништва у градове.

Архитектонске и уметничке одлике цркве брвнаре

Ако се од средишта села Цветке крене главним путем према планини, до самог краја, на узвишењу изнад села, у живописном руралном амбијенту, налази се цветачка црква брвнара. Подаци пописа из 1735. године казују да је тада постојала старија црква слична садашњој.¹⁷ Првобитна црква разликовала се по облику од данашње. Вероватно је била правоугаоне основе, са правоугаоним олтарским завршетком.¹⁸ Имала је само олтарску преграду и није имала свод; била је прекривена шиндром. Била је посвећена Св. архистратигу Михаилу.¹⁹ Та стара црква се налазила у селу Обрва, одакле је пренесена у Цветке. Пренели су је сељаци до саме шуме у планини, склањајући је испред најезде Турака, тако што су је, за ноћ, расклопили, преселили и поново склопили.

¹⁶ Из књига пописа 1991. године краљевачке општине.

¹⁷ Д. Ст. Павловић, *Цркве брвнаре у Србији...*, 178.

¹⁸ Д. Тасић, нав. дело, 255.

¹⁹ Д. Ст. Павловић, *Цркве брвнаре у Србији...*, 178.

Црква брвнара, спољашњи изглед – западна страна, фото Дарко Јевтовић, 1996.

Постоји неколико предања о начину на који је црква пресељена. Једно предање говори да је пребачена цела – нерасклопљена, на ваљцима – брвницама, а друго – да је расклопљена и пребачена запрегама од неколико волова да је Турци не би спалили и да би Срби очували веру. Постоји и предање да су је мештани Цветака украли из Обрве, али и такво према коме је она сама „прелетела“. Прича се да је нека жена прала пелене и ставила их на ћерт, да се црква „наљутила“ и да је преко ноћи „побегла“.²⁰ Подаци које износи Владимир Тошић у књизи *Мрчајевци и околина* сведоче да је свештенојереј Иван Пејовић (Протић) инсистирао код својих парохијана да цркву из Обрве преместе у Цветке, на место старе цветачке цркве коју су Турци спалили, али да му Обрвчани то нису одобрили. Он је, међутим, уз помоћ поузданих људи браће Старинаца, браће Вуковића и других из Цветака, преко ноћи преместио цркву и „док је свануло они су је саставили у истом стању каква је била у Обрви“. Да се не би замерио својим парохијанима из Обрве, сутрадан је објавио да је црква из Обрве сама побегла од турског зулума и нашла себи скровито место у планини Котленик.²¹ Некад је у Обрви, на месту где се налазила црква, био дрвени крст,²² док данас више нема никаквог обележја,

²⁰ Према казивању мештана у Цветкама, марта 1996. године.

²¹ В. Тошић, нав. дело, 152.

²² Исто, 223.

осим назива Црквина.²³ Ову цркву помиње и митрополит Михаило 1767. године. Година 1812. такође се помиње у писаним изворима, али је то година обнове, јер је црква била порушена у време Првог српског устанка. На основу архивских докумената о државним расходима, зна се да је 1. октобра изда то „у готови мајст. Митру Новаковићу Осаћанину који је цркву у Цветкама Руд. Нах. градио 500 гроша и 20 пара“. Претпоставља се да је црква добила свој садашњи изглед 1880. године, када су извођени обимнији радови и када је дошло до многих измена у архитектури, нарочито у конструкцији крова.²⁴

Црква брвнара, спољашњи изглед – западна страна са делом дворишта, фотографија Дарко Јевтовић, 1996.

Данашња црква брвнара у Цветкама је из Милошевог доба,²⁵ а то се види по њеној архитектури, која садржи све одлике цркве брвнаре из тог времена. Припада типу цркава средње величине. Дужина цркве је 12,30 m, а ширина 5,50 m.²⁶ Изграђено је од храстових талпи, од „самог храстовог срца“.²⁷ Постављена је на каменом темељу и од нивоа земљишта издигнута око 40 cm. Талпе су постављене водоравно преко темеља и величине су 10/20 – 30 cm.²⁸

²³ Према казивању мештана у Цветкама, марта 1996. године.

²⁴ Д. Ст. Павловић, *Цркве брвнаре у Србији...*, 178.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто, 179.

²⁷ Према казивању мештанина Милана Радовића, 18. марта 1996. године.

Црква брвнара, спољашњи изглед – источна (олтарска) и јужна страна, фотографија Дарко Јевтовић, 1996.

Кров цркве некада је био прекривен шиндром, над чијом је првобитном стрмом конструкцијом подигнут нови кров, који је прекривен ћерамидом, тако да се првобитно слеме подудара са претходним. На тај начин удвостручена је висина ужлебљених талпи до приближно пет метара.

Зидови цркве морали су бити појачани вертикалним ступцима са унутрашње и спољашње стране. Услед спољних преправки ове цркве измењен је прилично устаљен однос маса и архитектонске карактеристике које су одлика цркава брвнара, без обзира на то да ли оне имају стрм или кров блажег нагиба.²⁹ Промењен изглед чини је различитом од осталих цркава брвнара у западној Србији. Садашња конструкција крова је од шиндре и салонита, преко којих је постављена ћерамида.³⁰ Стреха је веома широка – 160 цм.³¹ Источна страна цркве изведена је ужлебљењима која формирају шест углова, тако да је олтарска апсида седмоугла. На ћертовима и ужлебљеним местима налазе се ковани ексери. Црква има двоја врата и три прозора. Главна врата, направљена од дрвета, налазе се на западној страни цркве. Засвођена су и површина им је украшена геометријским и флоралним орнаментима,

²⁸ Д. Ст. Павловић, *Цркве брвнаре у Србији...*, 179.

²⁹ Исто, 178.

³⁰ Према казивању Петра Гавриловића, пароха цветачке цркве, 30. марта 1996. године.

³¹ Д. Ст. Павловић, *Цркве брвнаре у Србији...*, 178.

као и резбаријом. На њима се налазе метални ексери, који су, такође, декорисани. И довратници су богато украшени спиралном резбаријом. Простор изнад врата је декорисан полукружним облицима, а на самим вратима налази се метална брава. Друга врата се налазе на северној страни, засвођена су и украшена геометријским орнаментима, са металним ексерима и веома занимљивом металном бравом. По један прозор је постављен на северној страни (лево од северних врата), на јужној и на источној (олтарској) страни. Сва три прозора су истог изгледа: од три праве даске, са четвртом – горњом, која је закошена, и три металне решетке, од којих су две постављене усправно, а једна водоравно.

*Део конструкције цркве брвнаре,
фотографија Ирена Гвозденовић, 1996.*

*Западна(главна) врата,
фотографија Д. Јевтовић, 1996.*

Укупна површина цветачке цркве износи 64 m^2 ; под цркве је од камених опека квадратног облика, величине 30 cm, а таваница је засвођена шашовцима.³² Њен унутрашњи простор подељен је на: олтар, наос (средишни део – простор за вернике), припрату (предворје на западној страни) и простор за хор. Унутрашњи простор издељен је преградама.

³² Исто, 179.

*Део конструкције цркве брвнаре – ћерт,
фотографија Ирена Гвозденовић, 1996.*

*Прозор на олтарској апсиди,
фотографија Ирена Гвозденовић, 1996.*

Прва, која је постављена између припрате и наоса, сачињена је од дрвених стубова са луковима. Друга је олтарска, налази се између наоса и олтара и чини носач иконостаса. Веома занимљив део цркве представља простор за хор, који се налази изнад припрате и особеност је цркава брвнара из доба кнеза Милоша. *Цветачка црква је једина од шест цркава брвнара у Краљевачком округу која има простор за хор.* Осим многих особености, спољашње и унутрашње архитектонске пропорције, те цркве су веома складне и хармоничне.

У унутрашњости цветачке цркве доминира иконостас, који потиче из 1812. године, о чему сведочи и натпис који се налази на њему. Израђен је од дрвета и његова архитектура је доста једноставна. У доњој зони иконостаса налазе се: царске двери, престоње иконе,³³ северна и јужна врата. Царске двери су двокрилна врата која означавају два завета.³⁴ Украшена су релефом и оба крила су оивичена кривудавом, вијугавом линијом и тордираним ужетом. И северна и јужна врата састоје се из неколико поља. *Северно крило је*

³³ Према казивању пароха цветачке цркве Петра Гавриловића, царске двери и две престоње иконе *Богородица са малим Христом* и *Исус Христос* налазе се на конзервацији код мајстора из црквених редова, 22. марта 1996.

³⁴ Д. Колунџић, *Богослужење православне цркве*, Српска православна парохија за северну Баварску Ћирило и Методије, Нирнберг 1994, 13.

Део ентеријера – иконостас, фотографија Дарко Јевтовић, 1996.

димензија 36 x 127 x 3,5 cm. У горњем кружном пољу представљен је цар Давид одевен у ружичасти огртач, са златном царском круном на глави. Испод њега, у пољу које је оивичено стилизованим лишћем, представљен је јеванђелист Матеј у плавом огртачу, у седећем положају, како пише јеванђеље. У трећем елипсоидном пољу оивиченом стилизованим лишћем, које се налази у средишњем делу крила, насликана је Св. Богородица на престолу одевена у плаво. На најнижем пољу приказан је јеванђелист Марко у црвеној хаљини с плавим огртачем, како седи над отвореном књигом с пером у руци. *Јужно крило* царских двери је димензија 41 x 130 x 3,5 cm, сличне орнаментике и приказа светитеља датих у пољима, као и на северном крилу. У горњем кружном пољу приказан је цар Соломон у плавој хаљини са зеленим огртачем, држећи свитак у руци. Испод њега је насликан јеванђелист Јован у црвеној хаљини са плавим огртачем, који седећи благосиља и другом руком исписује књигу. У средишњем пољу је приказ архангела Гаврила како клечи пред Богородицом; десном руком благосиља, а у левој држи гранчицу. У најнижем пољу је насликан јеванђелист Лука одевен у плаву хаљину са цинобер огртачем, у седећем ставу, над отвореном књигом. *Северна врата* на иконостасу су израђена од липовог дрвета; димензије су им 63 x 165 x 3 cm. На њима је иконописном представом насликан архистратиг Михаило у тамно-зеленој хаљини и цинобер огртачу како копљем убија ђавола кога гази обема ногама, држећи га на ланцу. Светитељ има ореол око главе. *Јужна врата* на иконостасу су димензија 56 x 159 x 3 cm. Израђена су од истог материјала

*Део иконостаса – распеће Христово и иконе,
фотографија Дарко Јевтовић, 1996.*

као и северна, и осликана руком истог мајстора. На њима је приказан архиђакон Стефан одевен у архиђаконску одежду. У десној руци држи кадионицу, а у левој макету храма. И северна и јужна (бочна) врата су узана да би вернике подсетила на Христове речи: „Јер су уска врата и тијесан пут што воде у живот и мало их је који га налазе“.³⁵ Сва црквена врата представљају Христа, а према његовим речима: „Ја сам врата; ако ко уђе кроза ме спашће се, и ући ће и изићи ће, и пашу ће наћи.“³⁶ На иконостасу је било четири *Престоне иконе*: *Свети Никола*, *Богородица са малим Христом*, *Исус Христос*, *Свети Јован Претеча*. Икона *Свети Никола* налази се са северне стране иконостаса. Насликана је темпером на липовој дасци. Њене димензије износе 39 x 100 x 2,5 cm. Светитељ је представљен у стојећем ставу како десном руком благосиља, а у левој држи отворену књигу. Одевен је у архијерејску одећу, са златним ореолом око главе. У доњем левом углу иконе приказан је храм у Барију, у коме се налазе мошти овог светитеља. Икона *Свети Јован Претеча* постављена је јужно од јужних врата на иконостасу. Њене димензије су 39 x

³⁵ Исто, 14.

³⁶ Исто.

96 x 2,5 cm. Израђена је темпером на липовој дасци. Светитељ је представљен у стојећем ставу како благосиља десном руком, а у левој држи развијени свитак. Одевен је у смеђу хаљину са огртачем мрко-плаве боје. Икона *Богородица са малим Христом* је димензија 63 x 85 x 3 cm и налази се између северних врата и царских двери. Богородица седи на престолу и у наручју држи малог Христа. Приказана је као лепа млада жена одевена у плаву хаљину са цинобер мафорионом и златном круном на глави. Мали Христос одевен је у одећу зелене и смеђе боје, десном руком благосиља, а у левој држи зелену куглу. Икона *Исус Христос* се налази између јужних врата и царских двери, њене димензије су 63,5 x 86,5 x 3 cm. Христос је насликан у седећем положају на златном престолу, одевен у плаву хаљину преко које је црвена владичанска одежа. Око његове главе је златни ореол, а на самој глави се налази раскошна круна. Он десном руком благосиља, а у левој држи јеванђеље. Те две престоне иконе су веома значајне јер су дар војводе Лазара Мутапа цветачкој цркви, о чему сведочи и запис који је исписан у пет редова на икони *Исус Христос*. *Апостолске иконе* се налазе изнад царских двери и престоних икона. На њима је приказано дванаест апостола:

- ◆ *Свети Филип* (25 x 27 x 3 cm), у црвеној хаљини и смеђе-зеленом огртачу како у рукама држи затворену књигу;
- ◆ *Свети Јуда* (28 x 27,5 x 3 cm) у светлозеленој хаљини и мрко-зеленом огртачу, са уздигнутом левом руком, док у десној држи развијени свитак;
- ◆ *Свети Симон* (28,5 x 28 x 3 cm) у сивој хаљини и цинобер огртачу; у левој руци држи отворену књигу;
- ◆ *Свети Јован* (29 x 28 x 3 cm) у ружичастој хаљини са плавим огртачем; у десној руци држи перо, а у левој отворено јеванђеље;
- ◆ *Свети Јаков* (29 x 28,5 x 3 cm) у сивојутој хаљини са истобојним огртачем; обема рукама држи затворену књигу;
- ◆ *Свети Петар* (27 x 26 x 3 cm) у плавој хаљини са огртачем цинобер боје; у десној руци држи два кључа, а у левој затворену књигу;
- ◆ *Свети Павле* (28,5 x 28 x 3 cm) у тамнозеленој хаљини са црвеним огртачем; у десној руци држи књигу, а левом се ослања на мач;
- ◆ *Свети Јаков* (29 x 28 x 3 cm) у црвеној хаљини и плавом огртачу; у десној руци држи смотан свитак, а левом показује ка Светој Тројици;
- ◆ „Св. Матеј“ (29 x 28 x 3 cm) у кестењастој хаљини и зеленом огртачу, обема рукама држи затворену књигу;
- ◆ *Свети Андреј* (29 x 28 x 3 cm) у зеленоплавој хаљини са црвеним огртачем; десном руком се наслања на наслон, а левом држи књигу;
- ◆ *Свети Вартоломеј* (30 x 28 x 3 cm) у плавој хаљини са црвеним огртачем; обема рукама држи полуотворену књигу;
- ◆ *Свети Тома* (27 x 27,5 x 3 cm) у црвеној хаљини у плавом огртачу; у левој руци држи смотан свитак.

Сви јеванђелисти на апостолским иконама приказани су на плавим основама, у изнадпојасним представама. Тих дванаест икона распоређено је по шест са сваке стране, између њих је приказ Свете Тројице (33 x 30,5 x 3 cm) који је смештен између Светог Петра и Светог Павла, на коме су, у седећем ставу, насликани лево – Бог Син, а десно – Бог Отац, а изнад њих Бог Свети Дух (голуб). Бог син је одевен у црвену хаљину с плавим огртачем, и око главе му се налази кружни ореол; десном руком благосиља, док у левој придржава крст црне боје. Бог Отац је у зеленој хаљину са црвеним огртачем, око главе му је ореол, који је, за разлику од ореола Бога Сина, насликан у облику троугла. *Празничне иконе* налазе се на дводелној дасци изнад апостолских икона, и укупно их има тринаест:

- ◆ *Вазнесење* (28 x 29,5 x 3 cm), приказ Христа са раширеним рукама одевеног у плави хитон и црвени химатион, окруженог анђелима и апостолима испред којих се налази Богородица, чије су руке усмерене ка Христу;
- ◆ *Силазак Светог Духа* (29 x 29,5 x 3 cm), на којој се налази приказ Богородице у црвеној хаљини и плавом мафориону како левом руком придржава углове своје одежде, а десном показује на текст отворене књиге. Окружена је апостолима, а изнад се налази голуб као приказ Светог Духа;
- ◆ *Преображење* (29 x 29 x 3 cm) јесте приказ Христа у стојећем ставу обученог у белу хаљину са црвеним огртачем, са Мојсијем и Илијом. Испред њих су три особе у црвеним и плавим одежама;
- ◆ *Успење Свете Богородице* (29,5 x 30 x 3 cm) јесте сцена у којој је приказана Богородица на одру у црвеној хаљини, зеленом огртачу и плавом мафориону. Око ње се налази око десетак особа;
- ◆ *Рођење Свете Богородице* (28 x 30 x 3 cm), сцена на којој је приказана Ана на постељи поред које седи Јоаким и чита књигу, док две женске особе купају малу Богородицу;
- ◆ *Ваведење* (28 x 29 x 3 cm) представља малу Богородицу у плавој хаљини и зеленом мафариону како, у пратњи неколико особа, улази у храм где је дочекује првосвештеник;
- ◆ *Рођење Христово* (28,5 x 29 x 3 cm), сцена са малим Христом који лежи на постељи прекривеној црвеном тканином. Лево од њега је Богородица у плавој хаљини и зеленом огртачу, а иза ње је Јосиф у зеленој и црвеној одећи, држећи свећу у рукама;
- ◆ *Обрезање Христово* (27,5 x 29 x 3 cm), Јосиф држи малог Христа на крилу, коме прилази човек с ножем у руци. Иза њега се налазе Богородица у плавој хаљини и црвеном мафориону, светитељ са ореолом, свештеник и млада девојка са свећом у рукама;
- ◆ *Крштење Христово* (28,5 x 29,5 x 3 cm), приказује Христа у реци Јордану како прима благослов од Светог Јована приликом обреда крштења, а десно се налази анђеолови који Христу приноси црвени огртач;

- ♦ *Сретење* (28,5 x 29,5 x 3 cm), сцена на којој се налази Богородица у зеленој хаљини и плавом мафориону, једна женска особа у црвеној хаљини и Јосиф који држи малог Христа, а у позадини су један светитељ и млада жена која држи свеће у рукама;
- ♦ *Цвети* (29 x 29,5 x 3 cm), сцена Христовог уласка у Јерусалим. Христос је приказан на мазги у пратњи бројних особа и дочекују га јерусалимски грађани са децом;
- ♦ *Васкрсење Христово* (26,5 x 29 x 3 cm), приказ Христа над отвореним гробом, поред кога су уплашени римски војници с кацигама на главама;
- ♦ *Распеће Христово* (27 x 28,5 x 3 cm), приказ разапетог Христа на крсту чији се кракови завршавају тролисним пољима. У њима су насликани симболи јеванђелиста. Богородица је приказана у црвеној хаљини и плавом мафориону и налази се лево од Христа, а десно је Свети Јован у зеленој хаљини и црвеном огртачу. На свим овим празничним иконама представљени су познати библијски догађаји.

*Остале иконе су накнадно постављене на горњу страну иконостаса.*³⁷
Од ових икона пажњу заслужују три:

- ♦ *Успење Богородице* (34 x 50 x 2 cm), приказ Богородице на украшеном одру, одевене у зелену хаљину и црвени мафорион. Поред њених ногу налази се један светитељ са кадионицом у рукама, са свих дванаест апостола, док је у средини Христос у црвеном хитону и зеленом химатиону, са душом Богородице у облику детета. Поред одра се налази анђео; он мачем сече руке оном који додирује одар;
- ♦ *Крштење Христово* (23 x 51 x 2 cm), сцена у којој Свети Јован крштава Христа у реци Јордан. Десно су три анђела са златним крилима, који држе тканину црвене боје у рукама, а у горњем делу се налази још један анђео у зеленој хаљини и црвеном огртачу. Река Јордан је приказана нагим старцем који просипа воду из посуде, а десно је насликана нага жена која јаше на двоглавој риби, држећи у руци заставицу црвене боје. Изнад свих тих фигура налази се Бог Саваот окружен анђелима;
- ♦ *Св. арханђео Михаило* (34 x 34 x 2,5 cm) насликан је у плавој хаљини и црвеном огртачу испод кога се налази панцирна кошуља.

У иконопису иконостаса цветачке цркве разликује се рад два зографа. Први мајстор је радио: *Успење Богородице* и *Крштење Христово* из групе икона накнадно постављених на горњи део, северна и јужна врата на иконостасу. Други мајстор је радио: царске двери, престоне, апостолске и празничне иконе, као и крст са распећем. За првог сликара се може рећи да је уметник скромних могућности, али врло особен у изразу. Запажа се његово осе-

³⁷ У литератури се помиње шест икона, а у данашње време у цркви их има четири.

ћање за декоративност и цртачко схватање сликарске форме, што се одражава у физиономији његових фигура, које одишу племенитом мекоћом. Његов колорит је врло жив и осећа се ослањање на конзервативни и традицијски иконописни концепт, тј. његова веза са старим узорима.

Други сликар не поседује веће уметничке способности од првог, али је код њега веома изражено осећање монументалности и колорита. Претпоставља се да обојица припадају кругу наших самоуких иконописаца.³⁸

Иконостас цркве у Цветкама имао је шест ктитора. Позната историјска личност, војвода Лазар Мутап, платио је израду престоних икона. Милета Михаиловић је дао новац за израду северног крила царских двери. Бимбаша из Тавника Васиљ Милорадовић је дародавац јужног крила царских двери. Јанићије Миловић из Лађеваца је обезбедио новац за израду јужних врата на иконостасу. Кнез Симо Лалевић и Новица из Лађеваца даровали су цркви

Петохлебница, фото Ирена Гвозденовић, 1996.

³⁸ Р. Станић, *Иконостас цркве у Цветкама код Краљева*, Зборник радова Народног музеја у Чачку 3, Чачак 1972, 33 – 59.

³⁹ Исто, 49.

иконе *Свети Андреја* и *Свети Тома*, док је Милоје Мађар из села Опланићи дародавац иконе *Свети Петар*.³⁹ Иконостас је у добром стању, врло је очуван јер је урађена конзервација.⁴⁰

Ритуални инвентар у цркви брвнари

У олтару цветачке цркве налазе се две петохлебнице. Једна је од лима, а друга, која је новијег датума, од алпаке.⁴¹ Петохлебница је богослужбени предмет на коме се налазе три свећњака и по једна чашица за вино, уље и пшеницу. Између њих се поставља пет хлепчића, по чему је овај предмет и добио назив. Износи се током свечане вечерње службе која се врши о црквеним празницима (нпр. Сретење, Преображење, Благовести). Том приликом се чита молитва благодарности Богу што је подарио свом народу овоземаљске плодове, који су оличени у пшеници, вину и јелеју (уљу), и моли се да Бог умножи те земаљске плодове.⁴² На основу податка да цветачка црква поседује овај предмет, можемо закључити да су у њој служене празничне вечерње службе, тј. бденија о којима се окупљао народ. Петохлебнице се више не користе ни у старој ни у новој цркви.

У олтару се налази часна трапеза с натписом:

„ПРИЛОЖИ ИЛИЈА ЛИШАНИН ИЗ ОБРВЕ СВОИМ ДОМАЋИМ А ЗА
ЗДРАВЉЕ А ЗА СМРТ МРТВИМ ВЕЧНИ СПОМЕН 1871. Г.“

На часној трапези налазе се два јеванђеља, од којих је једно мањих а једно већих димензија. Веће јеванђеље је штампано у Русији 1844. године, у смеђем је сомоту, с предњом страном орнаментисаном у металу, на којој се налази пет медаљона с приказима светаца. Медаљони су рађени у боји, а доминира плава позадина. Сачувано је пет медаљона, док је највећи, средишни, изгубљен. Друго јеванђеље је урађено и украшено на исти начин, али су медаљони са приказима светаца овални. Сви су на броју, али су прилично оштећени. На том јеванђељу је натпис:

⁴⁰ Из досијеа Завода за заштиту споменика културе града Краљева.

⁴¹ Исто.

⁴² Према казивању протођакона Радомира Ракића, професора Богословског факултета у Београду, 15. маја 1996.

„НА ПОКЛОН СВОМЕ УНУКУ МАТЕЛИ ПРОТИЋУ НА ДАН ВЕНЧАЊА, 31. ЈАНУАРА 1895. ГОД. ПРЕКО СВОГА ЗЕТА ДРАГУТИНА ВУКИЋЕВИЋА АДВОКАТА ИЗ КРАГУЈЕВЦА ДЕДА РАДОСАВ БАЧАНИН СВЕШТЕНИК ЗАКУТСКИ“.

Преко часне трапезе налази се илитон од црвене чоје, са текстом:

„ЗА ПОКОЈ ДУШЕ ЗДРАВКА ЂОКОВИЋА И НЕНАДА ПРИЛАЗЕ СУПРУГА ЛЕПАВА И СИН ПРЕДРАГ“.

На њој се налази Христово распеће урађено у дрвету. Изнад часне трпезе је окачено лимено кандило у облику пљоснатог срца, са крилима са стране.

У средишњем делу богомоље – наосу, истичу се два трона. То су два престола – репрезентативне столице за епископа и владара. Епископски трон се налази ближе олтару и представља место на коме је седео владика приликом службе божје. Владарски престо се налази уз епископски, са његове леве

*Епископски и владарски трон,
фотографија Ирена Гвозденовић, 1996.*

Два Јеванђеља, фотографија Дарко Јевтовић, 1996.

стране, и почасно је место за владара током богослужења. Оба су од дрвета и врло су декоративни. Епископски трон је мало нижи, и наслони су урађени у виду четири празна простора троугаоног облика, са две кугле на врху, које представљају симбол епископа. Владарски престо је мало виши, орнаментика на наслонима је у виду решеткастих отвора са обе стране, са два владарска обележја на врху. Од свих околних цркава брвнара, *цветачка црква* је једина која поседује престоле. На основу тога можемо претпоставити да су владика и владар често присуствовали службама у овој богомољи, што сведочи о њеном значајном положају у прошлости.

Са десне стране од епископског престола, на удаљености од једног метра, налази се певница. Постављена је између јужног зида цркве и јужних врата на олтарској прегради – иконостасу. Певница је од дрвета и украшена је.

Према северној страни зида цркве налази се чирак висине око 1,5 m. Украшен је широким металним луковима и детаљем у облику срца, а ослања се на троје ногара.

У припрати – предворју на западној страни цркве, налази се крстионица. Крстионице се постављају у припратама, због тога што су се у њима налазили базени са водом или бунари за прање руку да би руке које се уздижу на молитву пред Господом биле чисте. Од тих базена настале су крстионице.⁴³ Израђена је од белог камена и висока је 1 m. На врху има поклопац,

⁴³ Д. Колунџић, нав. дело, 12.

испод кога се налази простор за воду која је коришћена приликом обреда крштења.

Поред крстионице је постављен чирак висине око 1,5 m. Направљен је од метала, са декоративним луковима и правоугаоном плочом (плочицом) на којој је исписана посвета дародаваца:

„ЦРКВИ ЦВЕТАЧКОЈ ЗА ПОКОЈ ДУШЕ СВОМ СИНУ РАДОЈКУ ПАВЛОВИЋУ ПРИЛАЖУ ОТАЦ РАДОМИР МАЈКА ГРОЗДАНА И БРАЋА ДУШКО И ЉУБИНКО ИЗ ЛАЂЕВАЦА“.

У припрати се налази стара часна трапеза од камена, која више није у употреби. Висока је око 1,10 m.

С десне стране предворја положена је камена совра. Ораментисана је зеленим, плавим и жутиим словима, са текстом који није могућно прочитати због положаја. Та камена совра је у прошлости коришћена приликом колективних гозби за време црквених празника.

Цветачка црква је примила много дарова. Вотиве су прилагале и мајке којима су синови погинули у ратовима. Издваја се један везени мотив, урађен на белом платну, црвеним и плавим концем у виду цветова, са текстом:

„ОВО. ПРИЛАЖЕ МАЈКА. АНКА. СВОМ ЈЕДИНОМ СИНУ ВИДОСАВУ ЈЕЛИЋУ ИЗ ЦВЕТАКА КОЈИ ИЗГИБЕ. 8 ЈУЛА... НА. КОЛОНИЦИ У. РАТУ. СА. БУГАРИМА“.

Везени вотив, фотографија Дарко Јевтовић, 1996.

*Камена совра (ослоњена о северни зид),
фотографија Ирена Гвозденовић, 1996*

Напољу, између јужне и западне стране цркве, ослоњена на ћерт, налази се још једна камена совра. Та совра, за разлику од претходне, није бојена и на њој се налази уклесани текст, који није било могућно прочитати, јер је совра оштећена и поломљена.

Група цветачко-милочајских крајпуташа, фотографија Ирена Гвозденовић, 1996.

*Крајпуташ Давида Вучићевића,
фотографија Ирена Гвозденовић, 1996.*

*Крајпуташ брата Сретовић,
фотографија Ирена Гвозденовић, 1996.*

Крајпуташ и гробови око цркве

Око цркве брвнаре, распоређени у три групе, налазе се споменици крајпуташа. То су споменици које су породице подизале погинулим синовима и рођацима. Овај спомен-камен је оличење бола и туге за најближима којима се није знао гроб. Сви крајпуташа су уметнички обликовани. Има их укупно 43.

Прва група постављена је западно од цркве и представља лађевачке крајпуташе. Друга и трећа група су цветачко-милочајски крајпуташа и налазе се јужно од богомоље. Међу њима се истичу: споменик подигнут двојници браће близанаца из породице Сретовић и Давиду Вукићевићу из Цветака, који су погинули у Првом светском рату.

Осим крајпуташа, око цркве има гробова и надгробних споменика свештеника и виђенијих људи из тог краја. Има и гробова који су обележени плочама на површини земље. Један од њих, можда најзанимљивије обликован, јесте гроб трговца Глигорија Протића из познате породице Протић, из које су, по стопедесетогодишњој традицији, мушкарци били свештеници у цветачкој цркви.⁴⁴ Ова надгробна плоча је постављена на површини земље, уз јужни зид цркве; направљена је од студеничког мермера и уметнички исклесана. У њеној близини има још гробова породице Протић. Гроб Милана Протића и његове супруге, последњег свештеника којим се завршава традиција служења Богу ове породице, налази се испред западних црквених врата. Протић је био веома поштован у овом крају, јер је изградио нову цркву за 105 дана.⁴⁵ Уз олтарску страну, према северу, постоји камена плоча у земљи као обележје гроба непознате особе преминуле 1812. године. На надгробној плочи се налази непротумачен текст исписан неким старим писмом. Од свих гробова који се налазе око цркве брвнаре у Цветкама најзначајнији је гроб Јована Курсуле, војводе из Првог српског устанка. Његов гроб је поред групе лађевачких крајпуташа, западно од цркве. Од сивог је камена, с плочом и надгробним обележјем усправно постављеним на њему се налази део од белог камена са именом и годином смрти овог јунака. Гроб је оивичен бетонским ивичњаком. Јован Курсула је рођен 1768. године у Доњој Горевници, у рудничком крају.⁴⁶ Његова мајка се преудала и довела га у Цветке. Био је познат као велики јунак и из Цветака је ишао у „свете бојеве“. Године 1803. Турци су убили његовог брата у Тавнику. Решен да освети брата, сачекао је ноћ, поубијао Турке у Цветкама и попалио им куће. Затим је и у Тавнику поубијао Турке и отишао у чету Станоја Главаша.⁴⁷ Истакао се у бојевима на Црном врху 1809. и на Варварину 1810. године. Рањен је 1813. године на Делиграду.⁴⁸ Пренесен је на два коња у Цветке, где је

⁴⁴ Према казивању мештанина Животе Јосовића, 26. марта, 1996.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ В. Б. Савић, *Карађорђе и документи 3*, Дечије новине, Горњи Милановац 1988, 1757.

⁴⁷ Према казивању мештанина Животе Јосовића, 25. марта 1996.

⁴⁸ В. Б. Савић, нав. дело, 1757.

Гроб Јове Курсуле, фотографија Дарко Јевтовић, 1996.

после неколико дана преминуо од задобијених рана. То се десило 16–28. августа 1813. године.⁴⁹

Друге грађевине око цркве

У прошлости је око цветачке цркве брвнаре било собрашица. Биле су изграђене од брвана, постављене на четири стуба и издигнуте од тла. Са три стране су биле затворене, док је четврта, окренута ка цркви, била отворена. Свака фамилија из Цветака, Милочаја и Лађеваца имала је своју собрашицу. Највећа је била собрашица фамилије Арсенијевић. Године 1915. Немци су их рушили и користили брвна за градњу мостова. Остатак су сељаци обновили и остало их је, ипак, у знатном броју. Старији мештани памте око 40–50, и називају их соврашицама,⁵⁰ а чешће чардацима. Потпуно су срушене за време Другог светског рата, око 1943. године. Собрашице су коришћене за колективне гозбе приликом црквених празника, црквене и сеоске славе, када је свака породица примала госте.⁵¹

⁴⁹ Према казивању мештанина Животе Јосовића, 25. марта 1996.

⁵⁰ В. Б. Савић, нав. дело, 1757.

⁵¹ Према казивању деведесетогодишње мештанке Славке Вучићевић, 20. марта 1996.

Поред цркве брваре, са западне стране, налазила се стара звонара на четири стуба чије је звоно и данас у употреби, јер се налази у новој цркви. И данас се у земљи виде остаци темеља.

У црквеном дворишту, осим цркве брваре, налази се нова црква изграђена 1965. године. Посвећена је Светом Павлу. У доњем делу порте смештене су свештеничка кућа и црквена сала са тремом, која се користи за колективну гозбу приликом црквене славе. У свештеничкој кући живи цветачки парох Петар Гавриловић с породицом, који служи у новој и старој цркви.

Улога цркве у религијској пракси села Цветке-црквене прославе

Цветачка црква брварна је посвећена Светој Богородици и њена парохија обухвата три села: Цветке, Лађевце и Милочај. Своју славу празнује 21. септембра, на дан рођења Пресвете Богородице. Тај дан је у народу познат као Мала Госпојина.

Црквена слава у Цветкама, у прошлости, обележавана је масовним окупљањем народа, које је започињало на литургији у цркви брварни. Након службе било је велико славље у црквеном дворишту – порти. Тај скуп је називан сабором и трајао је од јутра до вечери. Домаћини славе, који су се смењивали сваке године (три – из три села која припадају цветачкој цркви) припремали су гозбу за народ. Веселје се настављало по завршетку гозбе уз музику и игру.⁵² Пре Другог светског рата, породице су примале своје госте у собраницима. Данас се црквена слава обележава свечано, али не тако масовно као раније. Служба се одржава у цркви брварни. После тога се народ окупља у порти, на сабору, где је смештена велика шатра и где су постављене тезге са разним производима. И данас постоје домаћини славе, али их је најчешће један или два. Они праве гозбу за све који желе да дођу, и она се одржава у црквеној сали.⁵³ И у прошлости данас оваква окупљања имају друштвену и религијску функцију. На тим скуповима обављали су се послови важни за појединце и ширу сеоску заједницу: договори о куповини и продаји добара, венчањима и другим пословима. Религијска функција је у самом прослављању црквене славе као битног црквеног празника.

Једна од најзначајнијих и најраспрострањенијих сеоских светковина је сеоска слава – заветина,⁵⁴ као један од колективних сеоских обреда који чини значајну компоненту традиционалне културе нашег народа.⁵⁵ То је слава која се исказује на нивоу читаве заједнице, јер је због неке природне појаве непо-

⁵² Према казивању мештанина Животе Јосовића, 25. марта 1996.

⁵³ Мештанка Милена Јанић памти да је било пет, шест кола и да је, у том крају, само у Жичи било више људи о црквеној слави него у Цветкама, 19. марта 1996.

⁵⁴ Према казивању мештана села Цветке, марта 1996.

⁵⁵ Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд 1991, 356.

вољне по људе (пожар, поплава, суша, болест) село заветовано да ће славити неки црквени празник.⁵⁶

Заветина у селу Цветке празнује се трећег дана Свете Тројице, тј. Духова. Духови су велики покретни хришћански празник, који пада педесетог дана после Ускрса. Посвећен је Светом тројству, самом Богу у његова три лика: Бог Отац, Бог Син и Бог Свети Дух. Слави се у спомен силаска Светог Духа на апостоле и тродневни је празник.⁵⁷ У прошлости, народ се тог дана окупљао код цркве брвнаре и присуствовао служби у цркви. После богомоље је образована поворка – литија, на чијем челу је био дечак који је носио крст, а за њим мушкарци који су носили три црквена барјака. Свештеник је одређивао ко ће носити крст и барјаке, и био је на почетку поворке. Иза њих су ишли ђаци са учитељем и сеоски кмет, а за њима – остали мештани. Литију су чинили само мушкарци, док су жене и остали мештани чекали код сваког записа. У поворци су сви носили селен, веома миришљаву пољску траву. Обредна поворка је, од старе цркве, ишла према засеоку Протића, до имања породице Вуковић, где се налазио главни запис и где су секли колач. Запис је свето дрво, које је табуисано, тако да га нико није смео ломити ни сећи док се само не осуши. Ни тада га сељаци нису користили за своје потребе. Записи су били свечано окићени тканином и цвећем и око њих су обављане симболичке радње: благосиљање, молитва и кађење. Сваки запис је имао урезан крст, који се након обављене богомоље преливао вином и сваке године обнављао урезивањем. Око записа је читава поворка обилазила три пута. Овакво дрво су називали и *молитва* и *молитвар*. У Цветкама је било осам записа; то је најчешће било дрво крушке, јабуке и ораха. Приликом обиласка села, учесници поворке улазили су у млекаре, пили млеко из карлица и остављали селен. После обиласка записа на имању породице Вуковић, поворка је настављала своју путању према записима на имањима породица: Ацовић, Митровић, Вранић, Јосовић и Алексић. После обиласка сеоског атара, опход се завршавао на месту одакле је и почињао – код цркве брвнаре. Свечаност се завршавала гозбом, коју је организовао домаћин славе. Сваке године се бирао други домаћин за следећу годину.⁵⁸ У Цветкама се литија редовно одржавала до 1948. године,⁵⁹ а обновљена је 1990. године.⁶⁰

У Цветкама је 1996. године литија одржана 4. јуна, трећег дана Свете Тројица. Мештани литију називају *крстоношама*, а тај дан *обетином*. Богослужење је вршено у новој цркви, одакле је литија кренула. Није се ишло пешке, јер је дуга путања и сви примају госте и журе својим кућама. Поворка

⁵⁶ Д. Бандић, *Колективни сеоски обреди као културни феномен*, Новопазарски зборник 2, Нови Пазар 1978, 111.

⁵⁷ Н. Павковић, *Село као обредно-религијска заједница, Етнолошке свеске 1*, Етнолошко друштво СР Србије, Београд, 1978, 54.

⁵⁸ Д. Бандић, *Народна религија...*, 333.

⁵⁹ На основу казивања мештана села Цветке, марта 1996.

⁶⁰ Према казивању мештанина Животе Јосовића, 26. марта 1996.

*Главни запис,
фотографија Дарко Јевтовић, 1996.*

*Молитва код главног записа (свештеник
благосиља запис и присутне),
фотографија Дарко Јевтовић, 1996.*

је образована испред дворишта породице Вуковић, тако што је на челу био дечак који је носио крст, а за њим два младића са црквеним барјацима. Иза њих је ишао свештеник. У дворишту Вуковића налази се главни запис, орахово дрво које је било окићено цвећем. Бојо Вуковић, из ове породице, био је домаћин те славе. Око десетак људи је присуствовало служби у цркви, али већи број мештана је дошао код главног записа. Понеки гости су носили дарове (колаче) Вуковићима. Пре читања молитве, домаћин је обновио крст на запису. Свештеник је читао молитве за добар род, здравље домаћина и осталих становника села и за род винограда, мада их сада има врло мало, али је та молитва из прошлости која се задржавала у овом ритуалу. На столу код записа постављени су: упаљена свећа, кандило са тамјаном, славски колач, посуда са освећеном водицом и босиљком, и црно вино. За време службе, учесници ритуала стајали су око записа. После молитве, свештеник је светом водицом и босиљком покropио запис, окадио га и освећеном водицом покropио присутне. Затим је вином прелио крст на запису и славски колач. Славски колач су присутни окретали три пута и ломили га. После ломљења колача, поворка је обилазила три пута око записа, тако што је напред ишао дечак са крстом, за њим младићи са црквеним барјацима и присутни мешта-

Колективна гозба у дворишту код домаћина славе, фотографија дарко Јевтовић, 1996.

ни. Након обиласка око записа, свештеник је делио колач. Домаћин је свој део славског колача предао, уз традиционално љубљење, домаћину за следећу годину. Затим је следила гозба (колачи и пиће) у дворишту породице Вуковић. После послужења, поворка је кренула ка другом запису (стара крушка) који се налази у дворишту Животе Јосовића. После доласка поворке најпре је обновљен крст у запису. Затим је свештеник читао молитве и осветио и окадио запис и присутне, и прелио крст вином. Није било могућно обићи око записа, јер је на неприступачном месту и постоји ограда. И код тог записа је била гозба. Након тога је литија кренула према трећем запису (млада крушка, која је на месту старе), ка имању Драгована Алексића. На запису је најпре обновљен крст. Након тога је свештеник читао молитву, покропио и окадио запис и присутне, и прелио крст вином. И поред тог записа је одржана гозба.

У овом значајном религијском празнику разликујемо три ритуалне целине.⁶¹ И у прошлости и у садашњости, јасно су изражени: колективна молитва, колективни опход и колективна гозба. Постоје, међутим, и разлике у овом обреду. Крстоноше нису више масовне као раније, јер у њима не учествује читаво село, тј. не учествују представници свих кућа у селу, нити у овој поворци има ђака као што је било у прошлости. Сада у поворци има и жена, које се у већем броју окупљају око главног записа. Више се не иде

⁶¹ Према казивању цветачког пароха Петра Гавриловића, 27. марта 1996.

*Молитва код другог записа,
фотографија Дарко Јевтовић, 1996.*

*Домаћин славе предаје колач
домаћину за следећу годину,
фотографија Дарко Јевтовић, 1996.*

пешке кроз село, а број записа се знатно смањило. И у прошлости и данас заветина је имала аграрно-молитвени карактер. Тај карактер се исказује у молитвама за добар род и плодност, док је обиласком око записа стваран магијски круг који је штитио село, његова поља и становнике. У овом обреду разликујемо манифестну и латентну функцију. Манифестну функцију представљају радње које се чине приликом литије, тј. сви поступци који су део понашања приликом обредне поворке. Латентна функција је скривена форма која доприноси очувању сеоске заједнице и односи се и на појединце из њеног оквира.⁶² Заједничким животом и обичајима одржавају се старе и успостављају нове друштвене везе међу становницима села.

У цркви брвнари се, осим на дан црквене славе – Мале Госпојине, литургија врши и о свим празницима у част Пресвете Богородице, а то су: Ваведење (увођење) Пресвете Богородице у храм – 4. децембар), Благовести Пресвете Богородице (7. април), Велика Госпојина (Успење Пресвете Богородице – 28. август) и Покров Пресвете Богородице (14. октобар). Недељна служба се одржава у новој цркви, а верници који присуствују тој служби обавезно улазе у стару цркву и пале свеће. Цркву брвнару највише посећују

⁶² Д. Бандић, *Народна религија...*, 357 – 359.

мештани Цветака, Милочаја и Лађеваца. Чести посетиоци су мештани села Обрва, јер немају своју цркву, а, по традицији, цветачку цркву брвнару сматрају својом. Године 1991. обновљана је нова црква, тако да је годину дана у функцији била само црква брвнара. По жељи верника, у њој се одржавају обреди из животног циклуса појединца (крштења, венчања, опела). На захтев брачног пара Јовановић из Француске, године 1989. обављено је њихово венчање у цркви брвнари. Године 1990. осам чланова породице Милошевић из Бара, по сопственој жељи, крштено је у овој цркви. Милош Вучићевић из села Милочај крштен је у цркви брвнари 1991. године. Године 1992. одржана су два крштења, на захтев породица Недељковић из Милочаја и Рајковић из Београда. Три венчања су обављена 1994. године.⁶³

Цветачка црква брвнара је под заштитом Завода за заштиту споменика града Краљева. Ова црква је споменик од великог значаја и решењем Скупштине Србије, на предлог Завода за заштиту споменика града Краљева, добила је статус споменика културе високе категоризације. Конзерваторски радови извршени су 1968. године. Последња интервенција је урађена 1989. године, али није била детаљна, већ је извршено само препокривање крова.⁶⁴

Резултати анкете: значај цркве брвнаре за становнике села цветке

Из разговора са испитаницима, који су били распоређени у осам група, на основу пола, старости и удаљености стамбене локације, желели смо да установимо да ли ти критеријуми утичу на посећивање цркве брвнаре и на количину података које они о њој поседују.

Жене су посматране у оквиру две старосне групе, млађе од 45 година и старије од 45 година. Од пет анкетираних жена које живе у близини цркве брвнаре и старе су од 45 до 90 година, осим једне, све су знале да одговоре на питање о самој цркви брвнари, тј. знале су податке о месту одакле је премештена, начину на који је то урађено, о литијама пре 1948. године и о црквеној слави (Малој Госпојини). У данашње време, три одлазе у цркву брвнару о Малој Госпојини. Све су венчане у тој цркви и у њој су се причешћивале сваке године. Две су крштене у цркви брвнари, а три су у њој крстиле своју децу. Две одлазе у стару цркву повремено, а једна редовно – сваке недеље после службе у новој цркви, она оде у стару да упали свећу, а и после причешћа у новој обавезно одлази у стару цркву. Пет анкетираних жена старости од 45 до 90 година, које живе далеко од цркве, показале су да знају о прошлости цркве. Све су венчане у цркви брвнари, а две од њих су у њој крштене, док су три у

---

⁶³ На основу казивања свештеника Петра Гавриловића по црквеним књигама, 27. марта 1996.

⁶⁴ Из документације Завода за заштиту споменика културе града Краљева.

њој крстиле своју децу. Раније су у цркву брвнару одлазиле о свим црквеним празницима, а сада одлазе повремено, и то углавном о Малој Госпојини, и после недељне службе у новој цркви. Очигледна је разлика између ове две групе жена: оне које живе у близини цркве чешће одлазе у њу, а жене које живе далеко од цркве ипак ређе одлазе. Посета новој цркви код обе групе повезана је са посетом цркви брвнари, што можемо објаснити њиховим здравственим стањем и годинама. Жене из обе групе изузетно поштују цркву брвнару, јер је она имала веома значајну улогу у њиховом животу.

Од пет анкетираних жена старости од 20 до 45 година које живе у близини цркве брвнаре, само једна је знала да одговори на питање о прошлости цркве. Две су венчане у новој цркви, а остале, које уопште нису венчане у цркви, одговарале су да би се венчале у новој „јер се тамо сви венчавају“. Децу још нису крстиле и одговарале су да би „вероватно крстиле децу у новој цркви“. Понекад одлазе у цркву брвнару на дан црквене славе. Од пет жена које живе далеко од цркве брвнаре и имају од 20 до 45 године, четири су знале о историји цркве. Једна од њих је венчана у цркви брвнари 1991. године, када су извођени радови на новој цркви. Остале, које нису венчане у цркви, одговориле су да „им је свеједно у којој би се венчале“. Понекад одлазе на сабор који се одржава на дан црквене славе и тада улазе у цркву брвнару. Једна од испитаница редовно посећује и нову цркву и цркву брвнару. Жене из обе групе углавном су дошле удајом у Цветке, и све што знају о цркви брвнари чуле су од својих старијих укућана. Услед обавеза, цркву не посећују често јер су све запослене, углавном у Краљеву.

Мушкарци су, такође, подељени у две старосне групе: млађи од 45 година и старији од 45 година. Према подацима које су пружили они који живе у близини цркве и старији су од 45 година, сви знају о прошлости цркве. Сви су венчани у цркви брвнари, а једном од њих су у њој крштени унуци. Раније су о свим значајнијим црквеним празницима одлазили у цркву брвнару, а сада само о Малој Госпојини. Сви поштују цркву брвнару и поносни су што је она управо у њиховом селу. Један од њих, који веома често одлази у нову цркву, рекао је „да је најбоља у околини“. Старији мушкарци који живе далеко од цркве брвнаре такође доста знају о цркви. Један се знатно издвајао од осталих по знању и обиљу података о цркви и том крају уопште. То је седамдесетпетогодишњи Живота Јосовић. Већина је венчана и крштена у цркви брвнари, а понеки су крштавани у кући. Мушкарци из ове групе, међутим, слабо посећују цркву брвнару. Сви обавезно одлазе на црквену славу. Изузетак је поменути казивач Јосовић, који врло често одлази у цркву брвнару. Један је од редовних учесника обновљених литија од 1990. године. Мушкарци из обе групе раније су редовно одлазили у цркву брвнару и до 1948. године су били учесници литијама. Сада одлазе на службу на дан црквене славе. Они који живе далеко од цркве ретко одлазе у њу због слабог здравља. Без обзира на то, изузетно поштују цркву брвнару јер је имала значајну улогу у њиховом животу.

Од пет испитаника из групе млађих мушкараца који живе у близини цркве, само један није ништа знао да каже о њој. Сви су говорили да је премештана из Обрве у Цветке, само један казивач је изнео податак да је црква три пута премештана: из Обрве у Цветке, из Цветака у Обрву и поново из Обрве у Цветке. Само један од њих је венчан у цркви, али у новој. Остали би се венчали „у новој јер је лепша, али не би им сметало ни у старој“, и да „им је свеједно“. Сви одлазе у цркву брвнару на дан црквене славе, када се одржава сабор у порти. Један двадесетједногодишњи казивач је рекао да често одлази у цркву брвнару, да сваки пут када иде у нову, обавезно улази и у стару цркву. Двадесетчетворогодишњи казивач изнео је да врло често иде у цркву брвнару и да је био учесник у прошлогодишњим литијама. Сви припадници групе млађих мушкараца који живе далеко од цркве показали су знање о цркви брвнари. Двојица су изнела да им „је свеједно где би се венчали“, а један „да би се венчао у новој цркви јер је лепша и јер се сви тамо венчавају“. Сви одлазе у цркву брвнару на дан црквене славе, али више посећују нову цркву. Један од њих је изнео да ће ове године крстити дете у цркви брвнари. На питање о литији други казивач је рекао да више „горштаци из горњег дела села“ одлазе у литије. Углавном су сви испитаници обе групе знали о историји цркве, јер су о томе слушали од старијих укућана. Ретко одлазе у цркву, јер су сви запослени, углавном ван села. Одлазе у цркву брвнару на дан црквене славе, јер се тада велики број млађих људи окупља на сабору.

На основу прикупљених података, можемо закључити да мушкарци и жене старосне групе од 45 до 90 година, без обзира на то да ли живе близу или далеко од цркве, познају прошлост цркве и посећују је. На дан црквене славе више одлазе мушкарци, док жене чешће одлазе на недељне службе у нову цркву и обавезно посећују стару цркву да би упалиле свећу за своје живе и мртве. Мушкарци старосне групе од 20 до 45 година, опет без обзира на разлике у удаљености од цркве, такође познају историју цркве и посећују је на дан црквене славе, док жене исте старосне групе, без обзира на локацију становања, слабије познају историју ове цркве и ређе одлазе на службу на дан црквене славе. Старији људи ипак чешће одлазе у цркву брвнару. Можемо, међутим, приметити да су, захваљујући њима, у свести млађих људи постоји сазнање о значају и улози ове цркве у прошлости, садашњости и будућности.

* * *

Циљ анкете био је добијање података о односу испитаника према цркви брвнари и њеној улози у религијској пракси села Цветке као обредно-религијске заједнице. Критеријуми пола, старости и стамбене локације дефинисани су као независне варијабле у овој анкети.

Из података добијених на основу разговора са старијим и млађим испитаницима женског пола установљено је да група старијих жена поседује више знања о цркви и њеној прошлости. Посећују је о црквеној слави, а после недељне литургије одлазе у стару цркву да би упалиле свећу својим живима и мртвима. Црква брвнара је била веома значајна у њиховом животу, што потврђују њихове посете овој цркви и традиционалном паљењу цвећа, као подсећању на блиске покојнике и на значаје ритуале прелаза из њихове младости.

Припаднице млађе групе жена, у односу на старије жене, поседују мање знања о цркви. Повремено одлазе у њу, али углавном на дан црквене славе. Њихова посета недељној служби није честа и не исказују жељу да ритуали прелаза из живота њихове породице буду одржани и овој цркви, јер нову цркву сматрају „много лепшом од старе“.

У обе групе старијих жена, без обзира на локацију становања, није приметна разлика у њиховом знању, као ни о посети овој цркви. Разлика се, међутим, јавља у групама млађих жена које живе близу и далеко од цркве. Жене чија је стамбена локација ближа цркви поседују очигледно мање знања, али је повремено посећују. Припаднице групе жена са локацијом становања удаљеном од цркве поседују више знања о њој и њихова посета је, такође, повремена. Посета обе групе млађих жена овој богомољи везана је за црквену славу и сабор који се тог дана одржава. Очигледно је да критеријум старости, као независна варијабла у овој анкети, има битан утицај на знање, вредновање и посету овој цркви, док утицај стамбене локације није изражен код ових испитаника. Уочава се, такође, да лична интересовања и начин васпитања веома битно утичу и на однос млађе генерације жена према овој цркви.

На основу података добијених из разговора с припадницима мушког пола старије генерације можемо установити да поседују знање о цркви брвнари и њеној прошлости, јер је очигледно да је ова богомоља имала значајну улогу у њиховим животима. У данашње време посета овој цркви је повезана са прославом црквене славе, тј. оне одлазе на свечану литургију поводом овог празника. На недељну службу у нову цркву одлазе повремено, тако да је том приликом њихова посета цркви брвнари, слабија.

Мушкарци, припадници млађе генерације, поседују знање о цркви брвнари и сви одлазе на свечану литургију на дан црквене славе. У мањем броју одлазе на недељну службу, тако да ређе посећују цркву брвнару тог дана. Не исказују посебну жељу да обреди из њиховог животног циклуса буду обављени у цркви брвнари, али немају негативан став према томе. Припадници обе групе старијих мушкараца који живе близу и далеко показују знање о цркви и изузетно поштовање ове богомоље. Разлика између ове две групе изражена је у посети цркви, тј. они којима је стамбена локација удаљена од цркве ређе одлазе на службу него они који живе у њеној близини. У обе групе млађих мушкараца примећујемо да су посете много чешће код оних којима је локација становања ближа цркви. Код мушкараца старост нема битног утицаја на знање и вредновање цркве брвнаре, јер мушкарци обе старо-

сне групе показују знање и изузетно поштовање према њој као остатку прошлости. Показује се да једино удаљеност стамбене локације од цркве брвнаре утиче на учесталост посете мушке популације овој цркви.

Код старијих генерација жена и мушкараца уочава се да поседују исту количину знања и вредновања ове цркве, док се разлике примећују у посети, тј. жене чешће одлазе у ову цркву него мушкарци.

Код млађих генерација жена и мушкараца очигледна је разлика у количини знања и учесталости посета овој цркви, а она је изражена у томе што мушкарци много више знају о цркви брвнари и у њу одлазе чешће него жене.

На основу прикупљених података можемо закључити да критеријум старости код жена битно утиче на њихов однос према цркви, тј. знање, вредновање и посете цркви брвнари код старијих жена знатно су израженији него код млађих жена. Код младих жена је приметан недостатак знања и незаинтересованост.

Према истој анкети, старост код мушкараца није проузроковала знатне разлике у знању, односу према цркви и посети овој богомољи.

Разлике у локацији становања свих испитаника нису показале битан утицај на знање о цркви брвнари нити на њено вредновање. Разлике су очигледне само у учесталости посета, јер старије становништво, које живи даље од цркве, због здравственог стања није у могућности да чешће посећује ову богомољу.

Из свих података добијених на основу разговора са испитаницима можемо установити да пол, старост и стамбена локација, као три независне варијабле ове анкете, имају свој утицај и улогу у односу мештана према цркви брвнари. Њихов утицај је следећи:

ПОЛ: *мушкарци знају више о цркви брвнари од жена, јер млађи мушкарци знају више него млађе жене, док оба пола старије генерације знају подједнако о цркви; истовремено, пол не утиче на посећеност цркве;*

СТАРОСТ: *припадници старијих старосних група знају више о цркви и чешће је посећују него припадници млађе генерације;*

УДАЉЕНОСТ: *у знању и вредновању цркве утицај удаљености није изражен, али је изражен у учесталости посета, јер становништво које живи ближе цркви чешће је посећује него оно које је од ње удаљено.*

Дакле, на знање и вредновање значаја цркве брвнаре утицали су пол и старост становништва села Цветке. С друге стране, на учесталост посета цркви утицали су старост и удаљеност стамбене локације становника истог села.

Цветачка црква брвнара постепено губи своју функцију и улогу у религијској пракси савременог сеоског друштва. Значај који је ова црква имала у прошлости, међутим, и даље остаје у свести људи, нарочито старије генерације становништва. Ова богомоља и даље представља свето место намењено индивидуалној молитви и индивидуалним успоменама. Традиционалним паљењем свећа за живе сроднике и за покој душа мртвих, као и честим посетама показују да је ова црква брвнара имала веома значајну улогу у њиховим животима и ритуалима прелаза из њихове младости. Млађе становништво

ове сеоске заједнице такође поштује ту цркву и схвата изузетни значај њене улоге у животима старијих чланова њихових породица и људи читавог тог краја. У њиховом религијском животу међутим, та црква нема значајну улогу. Само постојање цркве брвнаре суштински је значајно за становнике села Цветке, као и за нашу традиционалну културу.

Summary

Irena Gvozdenović

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF LOG BUILT CHURCHES IN THE VILLAGE OF CVETKA NEAR KRALJEVO

No sufficient attention has been paid to log-built churches as a part of our historico-cultural heritage of folk buildings and sacral architecture. Much more has been written about the monumentally erected foundations, monasteries and churches dating from the Middle Ages, which of course, have exceptional cultural, historical, artistic and architectural value.

The log churches as social objects, made of wood, and the work of anonymous folk builders, with their particularly interesting and artistic architectural shapes, were not of imposing dimensions. However, regardless of this fact, their "greatness" is huge because they shared the fate of their people throughout their long history.

In a certain way, they represent the specificity of our sacral architecture but they are not only our special value. Such churches were massively erected in great numbers also in Russia, Ukraine, Slovakia, Romania, Hungary, Poland, Norway and Finland.

The architecture of wooden churches developed freely in the countries of northern Europe under much better historical conditions than those in our country. In our land, these churches were of modest proportions and unassuming architectural shapes for economic and political reasons stemming from the specific historical situation during the rule of the Ottoman Empire in these regions.

On the territory of Serbia there are about fifty such churches and those existing today can be said to have been built in the XVII, XVIII and XIX centuries. Their architecture originated from the people themselves and was directly linked to the log-built churches of the Dinaric type and their general features.

On the occasion of visits to the area of Kraljevo, the author of this study was able to visit the churches which represent very exceptional cultural monuments, but despite this have not been sufficiently researched or have been neglected. I was particularly interested in this type of church in the village of Cvetke whose condition I wanted to record and to ascertain its role in the community's social and religious life as well as its attitude towards the church. I have also wanted to present its architectonic, historical, artistic and cultural significance.

The church is located in a picturesque rural ambiance. Data in the census for the year 1735 indicate that an older church existed at that time and that it was similar to the present one. The older church was located in the village of Obrva from where it was transferred to Cvetke. The peasants carried it to the very edge of a forest in the mountain thus saving it from onslaughts by the Turks. This led to the legend that the church "flew" away and escaped. On the spot where once there was the old church in Obrva, today there is a cross.

The present-day church in Cvetke dates from the days of Prince Miloš and this can be seen from its architecture which contains all the features of a log-built church of those days.

I collected the material for this theme in all available sources-material, written, visual and oral ones. I have also used data on the grounds of observation and research in the field carried out in

1996. Likewise, forty inhabitants of the village of Cvetke answered questionnaires according to sex, age and residential location so that I could ascertain whether these criteria were indications of their attitudes towards the church. The informants were divided into age groups: for women of 20–45 and 45–90 years of age who live near or far from the church and the same for men in the same age groups.

The results obtained on the basis of talks with the subjects, help us to conclude that sex, age and residential location as three independent variables, are of significance and play a role in the attitudes of the local population towards the church. This influence is the following:

Sex: the males know more about the wooden church than the females because the younger males know more than the younger females whereas both older generations have equal knowledge of the church. At the same time, sex does not affect the figure for church attendance;

Age: members of the older generation know more about the church and attend services more frequently than those of the younger generation;

Distance: the effect of distance on the knowledge and evaluation of the church is not expressed but is present relating to the frequency of attendance as those living nearer to it attend it more frequently than those inhabitants living further away from it.

Therefore, sex and age of the inhabitants of Cvetke were significant in their knowledge and evaluation of the log-built church. On the other hand, advanced age and distance from the church affected attendance by the inhabitants of this village.

The Cvetke church, just as all other log-built churches in the Kraljevo area, is gradually losing its function and role in the religious practice of the contemporary rural society. However, the importance this church had in the past remains recorded in the consciousness of the population especially in that of the older generation. This house of prayer continues to be a place intended for individual prayer and remembrance. The traditional lighting of candles for the living and deceased relations and the frequent attendance in the church indicate that this edifice played an exceptional role in their lives and the passage out of their youth. The young population in this rural community also respects this church and understands that its role was especially significant in the lives of their older relations and of the whole area. But, in their religious life the church does not play a significant role. The very existence of the church represents an essential element for the inhabitants of the village of Cvetke as well as for our overall traditional culture.

Јован Ф. Трифуноски

ДЕБАРЦА неколико етнографских података

I Предео

У Западној Македонији, у горњем сливу Сатеске, десне притоке Црног Дрима, налази се брсјачки предео *Дебарца*. Затворен је планинама: са запада су Караорман и Осогово, са истока је Илинско-плаканска планина, са севера је планина Пресека, а са југа масив Копрница. Ови гребени су претежно под шумом, а мањим делом и под испашама.¹

Дебарца има 24 села, сада у саставу општине Охрид (раније Охридски срез). У прошлости, међутим, од 1780 – 1810. године, овај предео имао је посебно средишно насељ звано *Зглавница*, које сада не постоји. Године 1582. у једном писаном документу овај предео наводи се као *нахија Дебарца*.²

Становници Дебарце у својој области разликују три њена дела, и то: *Доња Дебарца* са 12 села, *Горња Дебарца* са седам села, и *Средња Дебарца* са пет села. Села Доње Дебарце су: Ботун, Црвена вода, Песочане, Ново Село, Белчиште, Злести, Лешане, Брежане, Велмеј, Грко Поле, Горње Средоречје и Доње Средоречје. Села Горње Дебарце су: Арбиново, Лактиње, Годивје, Врбјане, Сливово, Турје и Мраморец. У Средњој Дебарци су села: Сошане, Оздолени, Слатина, Слатински Чифлик и Издеглавје.

Становништво Дебарце је словенско-хришћанско и православно. Припада већој етничкој групи познатој још из средњег века под именом *Брсјаци*. Становнике Дебарце тим именом назива не само свет из шире околине, на пример из Мијачког краја и из Полога, већ се именом Брсјаци називају сами становници Дебарце. За житеље Дебарце Брсјаци су још становници из два

¹ Ову област, ради проучавања, аутор је посетио у два маха у јулу 1978. и 1979. године.

² А. Стојановски, *Дервенциството во Македонија*, Скопје 1974, с. 161, 162.

њима суседна краја – из *Железника* у горњем делу слива Црне реке,³ и из *Копачке* у горњем делу слива Треске.

Дебарцу од Железника одваја Илинско-плакенска планина, док од Копачке њу одваја масив Пресека. Иначе, Дебарца је *жупа* и има благу климу у поређењу са околним планинским пределима.

Средишта са којима је предео у прошлости одржавао везе јесу: *Охрид* на југу, *Дебар* на северозападу, и *Битољ* на југоистоку. Стара и краћа веза између Битоља и Дебра водила је преко Дебарце. Друга стара и такође краћа веза између Дебра и Охрида водила је преко Дебарце (долином Пеосчанске реке, десне притоке Сатеска). Средњовековни поносници и кириције из османлијског доба наведеним путевима преносили су разне производе.

У другој половини турске владавине (1780 – 1810. г.), међутим, помену-те старе комуникације преко Дебарце престале су да функционишу јер је успостављен колски саобраћај долином Црног Дрима, кроз њену дугу Дримколску клисуру, правца Дебар – Охрид – Битољ. Од тада су кириције са караванима преко Дебарце постале само једна успомена.

Поменуто мало жупско средиште Зглавница налазило се код данашњег села Издеглавја у Средњој Дебарци. Преко њега водили су наведени стари путеви. Тек након Другог светског рата Дебарца је само за краће време издвојена у посебну управну јединицу. У њој је као средиште напредовало насеље Белчиште. После Другог светског рата Дебарца је добила већи саобраћајни значај изградњом аутопута правца Охрид – Кичево – Скопље.

II Становништво

У више села Дебарце постоје хришћанско-словенски родови, веома стари, свакако *старинци*. О њиховом пореклу не зна се ништа, већ се у народу каже: „Тука се од замандан“, или „Од векот биле овде“, или „Не се дојдени“. Стариначких родова данас има у следећим селима: Арбинову, Белчишту, Велмају, Врбјану, Злести, Годивју, Лешану, Издеглавју, Сошану, Турју.

Осим старица има и *досељеника*, од којих су бројни хришћанско-словенски становници, досељени са северозапада и запада, тј. из крајева изван Македоније. Потичу из села у сливу Црног Дрима, са територије која се претежно налази у Албанији. Као што је изложено, Дебарца је ограђена планинама и увек је упућена на самосталан живот. Служила је као уточиште становницима који су бежали испред агресивних муслиманских Албанаца. Навешћемо примере досељавања.

³ Видети мој рад: *Народни обичаји у бресјачкој области Железник*, Лесковачки зборник, XXXII, Лесковац 1992, с. 191 – 208.

У селу *Ботуну* у Доњој Дебарци већину чине досељеници из Закамена, сада у удолини Црног Дрима које сада не постоји. Прикупљање ботунских досељеника извршено је око 1820 – 1840. године и од њих потичу ови данашњи родови: Мацеви (14 к.), Ничевци (7 к.), Јордановци (6 к.), Гроздановци (4 к.) и други.

У селу *Доњем Средоречју*, такође у Доњој Дебарци, живи род Мацевци (5 к.), грана наведеног истоименог рода, који постоји у Ботуну. И њихово је порекло из Закамена у удолини Црног Дрима. – И у селу *Слатини* у Средњој Дебарци један род је такође из насеља Закамена. То су Црвенковци (2 к.).

Становници села *Годивја* у Горњој Дебарци од сељака околних насеља добили су карактеристичан назив „Љумци“, јер су из познате области Љума у Албанији. Говори се да имају неке посебне одлике, јер за разлику од осталих села они увек иступају заједнички и договорено. Каже се да су тако поступали и приликом гласања за народне посланике у међуратном периоду.

У селу *Годивју* налази се и већи род Ђаковци, са приближно 25 кућа. Порекло им је, као што име казује, из околине Ђаковице у Метохији. Бежећи „од крв“ иселила су се два брата и задржала у неком насељу код Дебра. Један од браће, по имену Кузман, одатле је убрзо прешао у данашње Годивје. То је било пре приближно 160 година. Од тог претка у Годивју намножио се наведени сеоски род. У народу се прича да је из тог рода потицао *Кузман Капидан*, опеван у народној песми. Њега су убили албански пљачкаши око 1850–1860. године. О Кузману се дуго причало и певало у народу.

У *Мраморцу*, селу Горње Дебарце, три рода су досељена са запада – „Од преку Дрим“. Ти сеоски родови су: Матевци (8 к.), Пејовци (6 к.) и Србиновци.

У селу *Оздолену* у Средњој Дебарци, поред осталих родова, налазе се и родови Гавриловци (5 к.) и Марковци (2 к.). Потичу из истог претка досељеног око 1800. године из околине Пишкопеје у Албанији. Доселио се предак зваини Зенго, према чијем имену су се у прошлости звали Зенговци.

Род Локовци (7 к.) живи у селу *Врбјану* у Горњој Дебарци. Досељени су почетком XIX века из села Локов у долини Црног Дрима.

Род Корчановци (2 к.) у селу *Турју*, такође у Горњој Дебарци, досељен је из неког села у околини града *Корче* у Албанији. Овде живе од прве половине XIX века.

У *Издеглавју*, селу у Средњој Дебарци, поред других родова, живи и род Китановци (5 к.). Потичу од предака досељених из Албаније.

Род Малисорци (3 к.) у селу *Грко Поље* у Доњој Дебарци досељен је крајем турске владавине из Малесије, која се налази западно од Дебарце у сливу Црног Дрима.

Род Србаковци (5 к.) насељен је у *Лактињу* у Горњој Дебарци. И за њих се наводи да су дошли са северозапада, али се не зна из ког краја.

Наведени подаци јасно показују да се у Дебарцу, углавном током XIX века, склањао словенско-хришћански живаљ са северозапада и запада, и то када је морао да напушта насеља и имања због опасности која им је претила од агресивних муслиманских Албанаца, у народу понекад називаних „Тур-

цима“. Наведени досељеници у села Дебарце приспевали су преко планина Караормана и Стогова.

*

На граници атара села Злести и Ботуна у Доњој Дебарци лежало је село *Рашани*. Можда се то име може довести са старим досељавањем из области Рашке у Србији. Слично се дешавало и у осталим крајевима у сливу Црног Дрима. Под Турцима, међутим, у том селу се догодило убиство па су се становници морали иселити. Прешли су у суседни Кичевски крај и тамо основали село са истим именом – Рашани.

Бележимо и ову занимљивост. Род Младеновци (3 к.) у селу Мраморцу у Горњој Дебарци, потиче од заробљеника доведеног после пропасти српског устанка 1813. године. Чуо сам да таквих становника има и у осталим селима у овој области.

*

У турско доба у Дебарци није било стално насељених правих Турака. Само је у два села било *Албанаца* и *Черкеза* – првих у селу Песочану до 1922. године. Других у селу Петралинцу до приближно 1890. године.⁴

Долина Песочанске реке, десне притоке Сатеске, усечена је у планинском масиву Караормана. Тамо се налазило село *Радомирово*, са приближно 300 хришћанско-словенских домаћинстава. У народној песми наводи се да је Радомирово имало 300 девојака и 200 момака. Долином Песочанске реке, преко Радомирова је водио пут смера Дебар – Охрид и Дебар – Битољ. Постоји предање да је Радомирово расељено услед великих зулума које су вршили муслимански Албанци са дебарске стране. То је било у првој половини XIX века. Селиште је записано на нашој топографској карти.

---

⁴ Ј. Трифуноски: *Ранија черкеска насеља у Македонији*, *Balkanica*, XXI, Београд 1990, с. 311, 312.

III Привредне прилике

Атари села у Дебарци подесни су за земљорадњу и сточарство, па су то основне привредне гране које се допуњују. Комплементарна земљишна основа створена је као целина скоро код свих насеља.

1) Људи се и данас највише баве *земљорадњом*, али приноси нису свуда довољни за исхрану током целе године. Горња Дебарца са седам и Средња Дебарца са пет села махом су брдовите, па је земља претежно слаба и нема је довољно. Становници тих делова ове области жито докупљују: пазарног дана појединци одлазе да га купе у Струги и Охриду.

Земљорадња је, међутим, успешнија у селима Доње Дебарце, јер тамо земља даје доста рода, па становништво из овог већег дела Дебарце (12 села) није исељавано у већем броју. Овде и наводњавање има знатну улогу. Водом за натапање становници се служе слободно, јер, по правилу, наводњава свако до чије земље може вода доћи. Нико је не оспорава.

Површина плодног земљишта скоро у целој Дебарци, после Другог светског рата, ипак је знатно смањена јер нема довољно радне снаге.

2) И *сточарство* сада није развијено као у прошлости; па Дебарца ипак има више стоке него суседне области – на пример ужа околина Охрида и Струге. Гаје се овце, говеда, коњи, свиње. Највише је смањен број коза. Из појединих села дебарце стока се лети изгони и на околне планине. У вези са сточарством знатне површине земљишта у Дебарци су под сенокосима.

3) Да би се смањило исељаване млађег становништва, у три села Дебарце – Белчишту, Лешану, Арбинову – раде мања *индустријска постројења*. Вредно је поменути израду аутомобилских делова у селу Белчишту, која је у саставу охридске фабрике „Херој Тоза Драговић“, односно у саставу аутомобилске индустрије „Црвена застава“ у Крагујевцу.

IV Ношња

Приликом женидбе и удадбе становници Дебарце настојали су да невеста буде из њихове области, због чега постоји иста женска ношња, која је и данас релативно добро очувана. Мушкарци се више крећу изван места становања, долазе у додир са другим групама, па се њихова старија ношња није одржала.

Женска ношња Дебарце је лепа и оставља пријатан утисак. Већих разлика између зимског и летњег одела скоро да нема. Разлике у начину одевања старијих и млађих особа постоје. Одело млађих је лепше урађено и од бољег материјала, док старије жене објраћају пажњу на практичну страну ношње.

Карактеристика женске ношње су већи број хаљетака и вез. За једно потпуно одело понешто морају да израде специјално спремне жене, које су веште, а раније то су радиле терзије. Иначе, много је скупа невестинска ношња. У основном кроју женске ношње налазимо мање локалне разлике између Горње и Доње Дебарце. Разликују се и називи појединих делова одеће.

Женске кошуље су у прошлости биле од конопље, а сада су од памучног платна. Рукави на тим кошуљама су извезени само код млађег света. Ширина веза износи само 5 cm. Кошуље су везене и на грудима. На грудима се преко кошуље ставља *подгрлице* – комад платна лепо везен и у прошлости украшен сребрним новцем.

Преко кошуље жене опасују прегаче, изаткане од разнобројне пређе у попречним пругама. Жене редовно носе и такозвани *клашеник*, хаљетак од беле клашње, дуг до кукова. На грудима клашеник може бити везен и нема рукаве.

Преко клашеника жене се опасују. Појас је широк око 20 cm и дугачак око 3 m, тако да се опаше више пута. Пругаст је, али су му пруге црне и беле. Појас се завршава дугачким ресама. Преко клашеника и преко појаса облачи се *кусале* од клашње и без рукава. Кратко је јер допире до средине појаса.

Жене покривају главе *крпом* – четвртастим комадом платна, по извицама украшеним дугачким ресама. На ногама носе чарапе које су дуже и скромније украшене. Старије жене носе и опанке.

У целини, женска ношња брсјачке области Дебарце убраја се у најстарије ношње. У њој су доскоро постојали неки архаични хаљаци. До краја Другог светског рата и женска ношња у селима Дебарце није се лако мењала: чувала је старе особине, па зато се становници овог предела, као што је већ наведено, нису женили и удавали изван свог ужег подручја.

Током XIX века и после тога, до 1912. године, Дебарца је економски гравитирала и према граду Дебру, па је та веза утицала на ношњу становника Дебарце.

V Обичаји и веровања

1) *Слава и преслава*. Породична слава је општи обичај у Дебарци: *сва домаћинства имају крсну славу* сачувану из далеке прошлости. То је празник култа мртвих. Као називи за празник употребљавају се: *слава, сведен* или *служба*.

Свецу, домаћем заштитнику, указивано је велико поштовање и њиме се чак и заклињало. Славе су распоређене на верске празнике у току октобра, новембра и децембра јер тада престају радови у пољу и мушкарци су већином у својим селима. У време мојих проучавања на терену сазнао сам да

старе крсне славе одржавају и породице које су из Дебарце исељене у Охрид, Стругу и Скопље.

Породична слава је важан догађај за свако домаћинство. Набављају се намирнице за разна јела и пиће. За славски обред неопходни су зашећерена кувана пшеница, погача, негде и велика свећа. На породичну славу долазе гости из села, ако и они не славе, као и из других насеља. Гости пристижу уочи празника, неки сутрадан, тако да слава траје два дана.

У породичним задругама, каквих је било до краја Другог светског рата, живели су ожењена браћа са децом, па су та домаћинства имала већи број рођака и пријатеља. Тада су се о кућним славама скупљали и бројнији гости.

Уочава се и позната појава: да су домазети обавезно узимали славу куће у коју су ушли, а то су чинили и посињеници. – Понегде се прославља и *имендан*, што се чини само за одраслије мушкарце, али без црквеног обреда. Бележимо и ово. Бугарска егзархијска црква са седиштем у Охриду, пред крај турске владавине 1912. године и за време окупација у два светска рата, радила је на томе да се у народу напусти слава као српски обичај, што није прихваћено.

Карактер народне славе мањег значаја има и *преслава*. Преславе делом потичу од напуштених домазетских слава, док су претежно настале из завета, на пример кад је реч о болести и кад се у кући нису држала деца. На дан преславе долазе гости из свог села, обавезно кумови.

2) *Сеоске славе*. За села у Дебарци карактеристична је општа слава – *панађур*. То је слава цркве и целог села, па је значајан догађај у друштвеном животу. Обавезно присуствују гости из других насеља. После Другог светског рата у овој области изграђена је мрежа асфалтних путева и становници располажу моторним возилима. Услед тога су поједини сеоски славски сабори више посећени него у прошлости – на пример, села Велмеј, Слатина, Белчиште и др.

Сеоске славе су од краја пролећа до почетка јесени. Турђевдан је слава села Оздолена, Злести, Горњег Средоречја. Св. Атанасије у мају је слава села Црвене Воде и Белчишта, а Спасовдан слави село Годивја. Петровдан је слава села Лешана. Велика Госпојина је слава села Ботуна, Новог Села, а Св. Ћирила и Методија прославља село Песочане итд.

На дан сеоске славе пре подне је служба у цркви, а после тога гостима се служи ручак. Негде се руча по кућама код сродника и пријатеља, а у другом случају организује се заједнички ручак код цркве (ово је ређе). После тога настаје веселје млађег света уз игру и песму. Нека познанства међу млађима која се тада остваре, касније се заврше браком. На дан сеоске или црвене славе одржан је и обичај ношења литије. Тако је било до 1946/47. године, док је после тога литија одржавана око цркве само у неким селима (село Ботун и друга).

3) *Свадба*. Свадба се сматра једним од најважнијих догађаја у животу човека и породице, па и родбине. Свадбени обичаји су доста упрошћени,

али има архаичних обичаја протканих религиозно-магијским радњама. Неким обичајима настоји се да се обезбеди пород и добар живот у браку.

У прошлости се давао новац невестиним родитељима. Девојка се није могла удати за кога је хтела без одобрења родитеља. У селу Врбјану и у Горњој Дебарци и у другим селима до Другог светског рата био је обичај да су се младићи женили девојкама нешто старијим од себе. У Врбјану сам 1987. године дознао да има неколико старијих мушкараца, док су им жене умрле. Те разлике у годинама међу супружницима уочавају се на натписима у сеоском гробљу.

Свадбе се претежно обављају од средине септембра до почетка божићнег поста. Тада нема већих пољских радова и све су куће прикупиле летину. Свадбе су доста скупе. Свадба углавном траје један дан, када се окупљају сватови код младожење, па долазе у младину кућу, одводе младу на венчање, враћају се младожењиној кући, и, на крају су свечана вечера и свођење младенаца.

4) *Смрт и погреб*. Смрт се оглашава црквеним звоном: звони се ударањем о једну страну звона. Ако неко умре радног дана, сељаци прекидају рад у пољу, суседи и ближи сродници одлазе у кућу у којој је покојник и помажу: доносе дрва из шуме, спремају јела, копају гроб. За спремање јела одреди се искусна жена. Док се покојник не сахрани, суседи обустављају рад у својим кућама и у пољу.

Сви умрли сахрањују се у сеоском гробљу. Био је, међутим, обичај да покојника сахране и тамо где га је затекла смрт. Зато има и удаљених гробова и у атарима појединих села, на пример – Сталев гроб у селу Турју. Појединци су гинули и у ратовима далеко од своје области (нпр. Сремски фронт 1945. године). И тада породица подиже споменик погинулом иако његово тело није донесено у Дебарцу.

До краја Другог светског рата покојници су ношени на гробље и сахрањивани без ковчега. Око мртваца са стране и одозго стављане су камене плоче или даске, па се набацивала земља. Сада се сахрањивање обавља у дрвеним сандуцима. Покојника треба да испрати и свештеник, али је сада мало свештеника у селима Дебарце.

Док је покојник у кући и приликом сахране на гробљу, жене из рода наричу. Нариче се и приликом наредних посета гробу. Пошто се покојник сахрани, учесници из пратње на гробљу послуже се ракијом и даје им се храна. У кући у којој се жали, укућани обично годину дана не одлазе на свадбе. У знак жалости жене носе црну мараму, мушкарци – црну траку око руке, неки се не брију за четрдесет дана. Суседи су такође у извесној жалости за неко време.

Из Дебарце има доста исељеника у Охриду, а кад неко од њих умре, рођаци његово доносе тело да би га сахранили у гробљу родног села. Такву сахрану видео сам у планинском селу Црвеној Води на Караорману. Гробља су најчешће крај цркве и често су ограђена зидом. Гробља су претежно веома стара, и многа су још из средњег века. Само по неко мало село нема своје

гробље: тамо се умрли становници сахрањују у гробљу суседних села. То је случај са насељем Слатински Чифлик – његови умрли становници сахрањују се у гробљу села Оздолена. Реткост је да се на гроб не постави споменик.

Посетио сам многа гробља у Дебарци и видео како су неки крстови на старијим гробовима нагнути. Има камених крстова тако густих и толико нагнутих као класје повијено ветром – села Белчиште, Белмеј, Слатина, Сошане, Оздолени итд. Ради проучавања вредно је посетити гробље у селу Белчишту.

У селу Велмеју у Доњој Дебарци Турци су ван насеља убили свештеника Ивана. Припадници његовог рода Славковци тамо су поставили плочу и то место назвали *Иванова ливада*.

5) *Нека веровања*. Код села Арбинова у Горњој Дебарци избијају три култна извора, који се називају: *Средочна*, *Петочна* и *Неделска вода*. Први извор посећује се у среду, други у петак, трећи у недељу. Те изворе посећују и арбиновски исељеници који сада живе у Охриду и Скопљу. Први извор је код цркве Св. Атанасија и њега посећују нероткиње. Други извор је на месту званом Чавдарци, а трећи је на потесу званом Топлец.

Слатина је једно од важнијих насеља у Средњој Дебарци, у подгорини Илинске планине. Верује се да је тамо на локалитету Бигор некада постојао манастир Св. Јован Бигорски. Касније, међутим, према веровању, слатински Св. Јован Бигорски је на необјашњив начин пренесен у долину Радике.

Село Велмеј у Доњој Дебарци налази се у подгорини кречњачког масива Илинске планине, где избија јако врело. Становници верују да је вода тог врела некада избијала на самој планини код места Волниште. Тамо се, међутим, утопило дете влашког сточара, па је због тога он (овчјом) вуном затворио отвор врела. Тако је та вода, према веровању, избила у подгорини планине код данашњег села Велмеја.

Summary

J. F. Trifunovski

DEBARCA (Several Ethnographic Details)

In Western Macedonia, in the upper part of the Sateska river which is the right-hand tributary of the Crni Drim, lies the area of Debarca, enclosed by mountains. Debarca has 24 mostly small villages that are a part of the municipality of Ohrid. This area was visited by the author for the purpose of studying it on two occasions, in 1978 and in 1979. This contribution describes: the area of Debarca, its population, its economic situation, its folk costumes and finally its customs. In all the Debarca villages the population consists only of Slavic Christian stock, of whom some are of the old lineage while other clans settled here during the XIX century having come from the west and north-west from where they had been pressed out by the Moslem Albanians.

Јован Ф. Трифуноски

ВИНОГРАДАРСТВО У ТИКВЕШКОЈ КОТЛИНИ главна област средњег Повардарја

Постоје три области у БЈР Македонији чије се становништво – и сеоско и градско – у великој мери бави виноградарством. У тим областима производе се најбоља грожда и вина. Те области су: 1) *Тиквешка котлина*, 2) *Валандовско-железелијска котлина* и 3) *Родовишко-струмичка котлина*.

Посебно се истиче Тиквешка котлина, велика и главна област средњег Повардарја. О виноградарству у наведеним областима БЈР Македоније, међутим, у стручно-научној литератури има мало података. Овде су изложена теренска проучавања у Тиквешкој котлини, која потичу из 1982. године.

Тиквешка котлина у народу је позната и под именом *Тиквеш* и најпространија је област у средњем Повардарју. Захвата делове десно и лево од корита Вардара, а око ушћа његових притока: *Бабуне*, *Брегалнице*, *Црне реке* и *Бошаве*.

У ивичним деловима котлине дижу се планине различитих висина: *Кожуф* (2 165 m) са југоистока, *Серта* или *Конечка планина* (1 157 m) са североистока, *Клепа* (1 180 m) и *Иланџа* (662 m) са северозапада и *Дреновска планина* (1 430 m) са југозапада.

Године 1981. Тиквешка котлина имала је четири градска насеља: *Кавадар*, *Неготино*, *Демир Капија*, *Градско* и око 80 села. Од тога општина Кавадар има 40, општина Неготино 25, а општини Велес из Тиквешке котлине прикључено је 15 села.¹ Таква административно-управна подељеност области постојала је и у прошлости.² У свим сеоским насељима Тиквешке котлине 1981. године било је 34 785 становника, док је у четири градска насеља било 40 920 становника.³

¹ Ова тиквешка села налазе се у гравитационој зони града Велеса.

² Ближе антропогеографске одлике Тиквешке котлине изложене су у студији В. С. Радвановића., *Тиквеш и Рајец*, Насеља и порекло становништва, књ. 17, Београд 1924.

³ Године 1948. сва тиквешка градска насеља имала су 10 435 становника, док се 1981. године тај број повећао на 40 920. Значи, број градског становништва, за период од 33 године, повећао се за 30 485, док су сеоска насеља у то време доживела знатно опадање.

Истакнимо и следеће: Тиквешка котлина представља веома карактеристичан предео на Балкану, како во свом комуникационом значају тако и по сложеном социјално-економском и историјском развиту.

Природни услови. – Свој основни морфолошки облик Тиквешка котлина је добила тектонским процесима, док су детаљи рељефа постали радом разних врста спољних сила.

Најнижи део области су *алувијалне равни*. Пространију раван има Вардар, док су равни његових притока мање. Раван Вардара пружа се крај саме реке и издужена је у правцу северозапад-југоисток. На уздужном профилу те равни, висине износе 141 до 112 m. Све алувијалне равни састављене су од фуливијалних наноса нису подесне за гајење винове лозе.

Другу и већу морфолошку целину Тиквешке котлине чине *простране заравни и ниска побрђа*. Налазе се између наведених долињских алувијалних равни, с једне стране, и околних планина, с друге стране. Заравни и побрђа састављени су од седименталних меких стена различите старости. Ово земљиште је на надморској висини од 220 до 400 m. То су суви платои и гломазна косе („ридови“) у средишњем делу котлине. Понегде се виде заравни једна изнад друге, а има и кратких долина. Највећи део овог земљишта шири се око градских насеља Кавадара, Неготина, Демир Капије и Градског. То је десно од Вардара. Затим шири се и око већег села росомана лево од Црне реке. То су *главна подручја одличног тиквешког виноградарства*.

Ивични делови Тиквешке котлине, као што је поменуто, представљају планински масиви. Они су посебно занимљиви део природе, контраст према ниским платоима и речним долинама, али планински масиви нису значајни за развитак виноградарства.

На наведеним морфолошким облицима земљишта налазе се и различити педолошки типови. У правој виноградарској зони Тиквешке котлине најраспрострањенија су два типа земљишта: *гајњача* и *смоница*. Варијетети гајњаче светло-мрке боје шире се у пределима око Вардара, Неготина и Демир Капије. То је растресито земљиште, лако за обраду и повољно за гајење винове лозе. Смоница је црнкасте боје, са довољно креча и хумуса.

Тиквешка котлина у нижим деловима има жупанију, а у вишим деловима нешто оштрију климу. Температурне прилике су веома повољне за гајење винове лозе јер је област изложена интензивној инсолацији. Средња годишња температура ваздуха у Кавадару, који лежи на котлинском дну, износи 13,5⁰ С. Најхладнији месец јануар, такође у Кавадару, има средњу температуру 1,4⁰ С, док најтоплији јули има средњу температуру 24,9⁰ С.

Температурне разлике између Кавадара и осталих виноградарских центара ове области су незнатне. Зато је сав нижи тиквешки регион у току вегетационог периода доста топао и хомоген. У сећањима становника живе предања на повремене велике суше и припеке.

Овакве температурне прилике повољно утичу на нормално развијање винове лозе, чији вегетациони период почиње крајем марта и почетком априла. Повољна температура распоређена на већи број месеци, омогућава гаје-

ње разних врста грожђа, како са раним, тако и са каснијим дозревањем. Прибирање шећера у грожђу је интензивно, а квалитет грожђа и вина изврстан.

Падавине у Тиквешкој котлини су неравномерно распоређене, како по месецима тако и у појединим деловима области. Околне планине због висине добијају више падавина него нижи делови котлине. У Кавадару је највише падавина у октобру – 61 mm, а најмање у августу – 20 mm. Из литературе је познато да су област Тиквеш и суседно Овче поље *најсушиња подручја на Балкану*. Зато насеље Градско, које је у северозападном делу Тиквешке котлине, годишње добија само 400 mm падавина.⁴

У целини, клима нижих делова Тиквешке котлине има прелазни карактер између медитеранске климе (са југа) и континенталне климе (са севера). Високе летње температуре разблажене су после ређих киша и пљускова. За ову област нарочито је карактеристична дуга јесен, продужена чак и до децембра. Зима је кратка, а снег у низији ретко пада и одржи се само неколико дана.

У Тиквешкој котлини град пада релативно чешће, само што он сваки пут захвата друге делове области. Јавља се у другој половини јуна и током јула. Град оставља последице по виноградарство: понекад на мањим површинама град уништава не само бербу већ делимично онеспособљава винову лозу за род и у наредној години. Стога је виноградарима, како се у народу каже, град прави „душманин“.

Главна река у Тиквешкој котлини – *Вардар* – овде прима неколико притока. Само Вардар, Црна река и Бошава, међутим, имају већи значај за живот становништва. Ретке су веома штетне поплаве које се дешавају кад истовремено надођу не само главна река већ и њене притоке. Притоке *зајазе* Вардар на својим ушћима и тада се реке склопе у котлини па вода из Вардара узводно једнако расте и осваја део по део низије. Међутим, поплавне воде не угрожавају земљиште под виновом лозом, јер је оно на висини.

У Тиквешкој котлини киша лети ретко пада, температура ваздуха је висока и испаравање знатно. Зато мали токови пресуше, а друге реке, осим Вардара, имају мало воде. Небо изнад котлине је савршено ведро.

Недостатак падавина у Тиквешкој котлини нарочито се осећа у периоду јули – август и тада настаје потреба за наводњавањем винограда. Али наводњавање винове лозе омогућено је тек после Другог светског рата, када је у долини Црне реке, недалеко од Кавадара, изграђена вештачка брана и тако узводно настала акумулација – *Тиквешко језеро*. Вода из језера лети отиче каналима и користи се за натапање разних култура, а кад је потребно, користи се и за винограде. Организацију наводњавања обавља установа „Тиквешко поле“.

---

⁴ Х. Ренијер, *Карта годишње количине кише у Југославији*, Збирка карата Географског друштва, б. 4, Београд 1935.

Поједини мали токови у Тиквешкој котлини, после већих киша, наносе извесне штете обрадивим површинама. Једна таква текућица је Ваташка или Кавадарска речица, која повремено, као „луња“, причињава штету виноградима, односећи растресити покривач. Слично се дешава и са виноградарским површинама на већим нагибима, где је денудација интензивнија. Ипак, таквих површина је мало.

Развитак виноградарства. – За нашу тему значајан је и краћи осврт на развитак виноградарства у прошлости: благодарећи веома повољним природним условима виноградарство Тиквешке котлине сврстава се међу најстарије на Балкану. Поуздано се зна да се овде винова лоза гајила пре почетка нове ере. Пошто винова лоза води порекло из југозападне Азије, сматра се да су ту културу у Повадарје пренели стари Грци. Касније су и Римљани имали важну улогу за ширење винове лозе.⁵ Тада је виноградарство у Тиквешкој котлини јаче напредовало.

И током *средњег века* Тиквешка котлина била је значајна виноградарска област. Од VII века котлина се формирала као земљорадничко-сточарско подручје и најјача етничка група у њој тада је била словенска. Словени су виноградарство такође успешно развијали и ширили. Производили су разне врсте вина. Винограде су имали још црква, двор и феудалци. Тако је углавном било и за прво време турске владавине, све до краја XVII века.

Једна већа етничко-привредна промена, међутим, догодила се крајем XVII века, јер се знатан број хришћанско-словенског становништва морао иселити из ове области. То је било у вези с познатим аустро-турским ратовањем 1683 – 1699. године. Тачније 1889. године аустријска војска, уз помоћ хришћанских побуњених добровољаца, ширећи се ка југу, заузела је Скопље, Велес и Тиквеш.⁶ Услед рата и турске освете, становништво из многих тиквешких насеља било је принуђено да напушта завичај, а пред Турцима су бежала и читава села. Зато су равничарски делови Тиквешке котлине знатно *опустели* и настало је и *нагло опадање виноградарства*.

У XVIII веку вршена је колонизација малоазијског турског становништва а заостало словенско становништво примало је ислам. Тиквешки крај, услед те колонизације и исламизације, претрпео је *већи етнографски поремећај* него и једна друга област у Повадарју.⁷ Измена етничке структуре одразила се и у економском животу: уместо раније оријентације на земљорадњу, више се развијало сточарство, док је виноградарство, због верских предрасуда муслимана, напуштено. Писана историја о томе мало говори.

Тек од почетка XIX века започео је нови масовнији прилив словенског живља у Тиквешку котлину. Област је постојала гушће насељена и постепено се ширило виноградарство. Саобраћајне прилике много су томе припо-

⁵ Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд 1966, с. 104.

⁶ В. Радовановић, *нав. рад*, с. 199.

⁷ В. Радовановић, *Народно опхођење према старинама у Јужној Србији*, Јужни преглед, II–9, Скопље 1928, с. 392.

могле. Железничка пуга Солун – Скопље – Београд (од 1873. до 1886. године омогућила је брзо преношење тиквешког грожђа и вина и из суседне околине Велеса на пијаце у Србији, где винову лозу уништила *филоксера*. Такав брз транспорт омогућио је тиквешким произвођачима сигурнији приход. Више се гајила лоза за производњу вина. Појединци кажу да је то било „златно доба“ тиквешког виноградарства.

Током ратова 1912 – 1918, међутим, и у тиквешкој области раширила се *филоксера* која је до краја Првог светског рата уништила највећи део винограда. Стари виногради брзо су нестајали скоро без трага. За кратко време нестали су виногради који су давали изврсна грожђа и одлична вина. Неки виногради, због наведеног рата, остали су и без својих власника.

Тек у наредном међуратном периоду (1919 – 1941. г.) приступило се постепеном обнављању винограда. Према искуствима француских виноградарра, у Тиквешкој котлини садила се американска лоза као подлога на коју су накалемљене домаће врсте. Таква лоза је отпорна према филоксери. Тако комбиноване саднице захтевале су скупљу обраду, али, у накнаду за то, оне су отпорне према филоксери.

У ширењу виноградарства истицали су се не само домаћи становници већ и поједини колонисти пореклом из разних крајева Југославије.⁸ Па ипак у периоду између два светска рата грожђе и вино у Тиквешкој котлини произвођени су у релативно малим количинама. Јавиле су се углавном винске врсте грожђа. То грожђе коришћено је и у свежем стању. За време Другог светског рата тикведко виноградарство је стагнирало.

Тек после рата, кад је настала општа обнова целе земље, посветила се велика пажња и тиквешком виноградарству. Најпре се приступило подизању нових винограда, потом су осигуране довољне количине садница, одржавани су курсеви, отворена је виноградарска школа, обезбеђене су довољне количине галице, креча и све друго што је потребно за гајење винове лозе. И нагли развој комуникационе мреже имао је у томе важну улогу.

Површина под виноградима *нагло је повећаван* до седамдесетих година ХХ века. Данашњи виногради потичу из новијег доба и они су *велике вредности и лепоте*. Виноградарством се бави велики број људи не само из сеоских већ и из градских насеља из Кавадара, Неготина, Демир Капије и Градског. Крупне промене извршене су за кратко време. Сада је више пажње посвећено гајењу стоних врста грожђа.

Послератна производња усмерена је на интензивно виноградарство у друштвеном сектору и у кооперацији са приватним сектором. Савремено виноградарство обезбеђује највећу могућну производњу стоног и винског квалитетног грожђа уз сва најновија достигнућа науке и технике.

Виноградарство данас. – Природни услови за виноградарство у Тиквешкој котлини веома су повољни. Пресудан утицај на гајење винове лозе имају климатске погодности, повољни педолошки услови, таласасто-брежуљ-

⁸ Тих колониста сада има мало у Тиквешкој котлини.

касти рељеф на дну котлине, као и велики број осунчаних или присојних страна ове виноградарске области. Захваљујући таквим природним условима, тиквешко виногорје се убраја међу најстарија виногорја не само код нас већ и на Балканском полуострву.

Површине под виноградима углавном леже на висини око 200 до 400 m. Огромне плантажне површине указују на монокултуру. Све виноградарске површине углавном се групишу у пет посебних подручја: 1) Кавадарско, 2) Неготинско, 3) Демиркапијско, 4) Расокански, и 5) Градско подручје.

1) *Кавадарско* виноградарско подручје обухвата велику површину око града Кавадара (24 511 ст.)⁹ Том подручју припада приближно 30% од целокупне површине тиквешких винограда. Ту се сврставају и атари околних села: Ваташе, Глишића, Марене, Трстеника, Сивца, Возарца, Брушана, Ресава.¹⁰ Овде су остварени услови за винограде, у којима се виде привремене виноградске колибе, па и већи број вила – викендица. Кавадар је највеће виноградарско насеље у овој области па и целе БЈР Македоније. Има узорни пољопривредни комбинат „Тиквеш“, са одличним виноградима и модерним подрумима („визби“). Најбољи су виногради на следећим потесима: Љубач, Ума, Маренско поље, Расадник, Тисовац и Рибарски дол.

2) *Неготинско* виноградарско подручје налази се североисточно од Кавадара, око варошице Неготино (10 295 ст.)¹¹ Овом подручју припада око 25% од целокупне површине тиквешких винограда. И ту су веома повољни услови за гајење винове лозе. Веће површине под виноградима налазе се и у атарима околних села: Тимјаника, Сопота, Курије, Дубраве, Криволака, Црвених Брегова, Паликуре. Успешним гајењем винове лозе бави се већи број становника, што се јасно види по њиховом начину живота и по изгледу њихових кућа. У Неготину је узорни пољопривредни комбинат „Повардарје“ такође са модерним подрумима. Највећи виногради су на потесима: Неготинско поље, Пепелишко поље, Лепава, Кукуречане, Друм, Брегови и Дубрава.

3) Околина варошице Демир Капије (3 197 ст.) треће је виноградарско подручје Тиквешке котлине. Њему припада око 15% укупне површине тиквешких винограда. Налази се у Југоисточном делу области, око ушћа реке Бошаве у Вардар. Ови виногради делимично припадају поменутом пољопривредном комбинату „Повардарје“, са седиштем у варошици Неготину. Веће површине под виноградима имају и околна села: Дрен, Чифлик, Корешница и Бесвица. Услед повољних климатских прилика у околини варошице Демир Капије плодови винове лозе сазревају неколико дана раније него у осталим деловима области Тиквеш.

⁹ Статистички подаци о броју становника су из 1981. године.

¹⁰ Положаји наведених насеља могу се видети на војно-географским секцијама, размера 1:100 000 и 1:50 000.

¹¹ Кавадар и Неготино, главни и старији центри котлине, у послератном периоду прикупили су знатан број околног сеоског становништва. У њима су се развили нови индустријски и други привредни објекти, којима је била потребна нова радна снага. Варошки живот је неодољиво привлачно млађи свет са села.

4) На левој страни Црне реке је тиквешко сеоско насеље *Росоман* (2 045 ст.). Недалеко је од Кавадара и на важном је путу Битољ – Прилеп – Велес – Скопље. Виногради подручја крај Росомана захватају око 15% целокупне површине тиквешких винограда. Овом подручју припадају виногради и у атарима три суседна села: Камендола, Сиркова и Доњег Чичева. Виногради са овог подручја једним делом припадају пољопривредном комбинату „Тиквеш“. То су велики виногради из новијег доба, јер до Другог светског рата ово подручје није имало развијено виноградарство. Најбољи су виногради на потесима: Арапица, Седло, Шмрк и Голема глава.

5) Пето виноградарско подручје је у околини варошице *Градско* (1 917 ст.) у северозападном делу Тиквешке котлине. Овом подручју такође припада око 15% целокупне површине тиквешких винограда. Виногради су груписани северозападно од варошице, крај пута за суседни град Велес. Овде се убрајају и виногради околних села: Виничана, Водоврата и Негорца. И у овом подручју има одличних винограда који припадају пољопривредном комбинату „Лозар“, са седиштем у Велесу. Најбољи су виногради на потесима: Стојково, Мелиште, Брест, Свети Илија и Црвен камен.

Кавадарско и Неготинско виноградарско подручје, међутим, стоје на челу свих подручја Тиквешке котлине и целе БЈР Македоније. Тиквешки становници обрађују своје винограде без помоћи радника из других насеља или суседних крајева. Жене виноградара вредно помажу својим мужевима, па чак помажу и деца – ученици који такође учествују у пословима око винове лозе.

Географски положај, клима и земљиште чине Тиквешку котлину једним од првих подручја у виноградарству доскорашње целе Југославије, и то по површини, квалитету производње, као и у погледу могућности за даљи развој. Нарочито се истиче производња квалитетног грожђа и квалитетног вина. Због тога су ти производи добро познати не само на југословенском већ и на страном тржишту. Од једног хектара винограда просечно се добија приближно 10 000 kg грожђа.

Утрина, као стари облик заједничке својине, у многим тиквешким насељима нестала је после Другог светског рата јер је прешла у друштвену својину најпре пољопривредних задруга, а касније у својину великих агрокомбината: „Тиквеша“ (из Кавадара), „Повардарја“ (из Неготина) и „Лозара“ (из Велеса). То земљиште комбинати и данас користе као обрадиву површину, већином под виновом лозом. Заједнички пашњаци, и то само у појединим насељима данас су очувани једино на веома неплодним и стрмим површинама.

Данашња поседовна структура површина под виноградима је двојака: постоји друштвени сектор, који обухвата око 60% укупних површина. Површине под плантажама винограда у друштвеном сектору нарочито су се повећале 1970–1990. године. Приноси грожђа на тим површинама знатно су већи него у приватним виноградима. Поједина домаћинства имају по два и три винограда у разним деловима сеоских и градских атара.

Снажан развој индустрије у тиквешким градским насељима изискује ослобађање радне снаге из пољопривреде, а надокнада за миграције пољопривредника у индустријске центре може се постићи једино механизацијом пољопривредних грана, па и виноградарства. То је углавном остварено програмом за унапређење пољопривреде, али ипак, у неким приватним виноградима радови око винове лозе су заостали: обрада се обавља ручно, што захтева више радне снаге.

У тиквешким виноградима гаји се више разних врста грожђа: постоји шаренило у врстама како *стоног* тако и *винског* грожђа. Од винских врста на првом месту у су *смедеревка*, *прокупац* и *ружница*. Њихова родност је велика. Смедеревка даје добро вино, а осим тога употребљава се и у свежем стању. Од црних винских врста на гласу је прокупац. Тиквешка вина су више пута добила прву награду на изложбама у земљи и иностранству.

И стоних врста грожђа има више, и то: *црвена пламенка*, *бела пламенка* и *италијански ризлинг*. Све врсте грожђа углавном су уведене после Другог светског рата. Тиквешка грожђа не сазревају сва у исто време, већ једне врсте су зреле у августу, а друге током септембра. Род грожђа, међутим, није стапап јер зависи од климатских услова и од начина обраде земље. Принос може бити мањи и за једну трећину укупне производње.

Старе виноградарске кућице су веома примитивне, јер у њима власници проводе два најтоплија месеца. Овде-онде, међутим, те кућице су добиле нови облик: виде се модерне зградице од тврде грађе, а понегде има и првих кућа – вила. Тиквешки виноградарски пејзаж је за кратко време доста измењен, што на путника оставља пријатан утисак.

Тиквешко подрумарство је двојако. Подрумарство агрокомбината „Тиквеш“ и „Повадарје“ је на високом ступњу. Они располажу великим модерним подрумима, као и великом количином квалитетног вина. Приватни виноградари, међутим, имају мале подруме по кућама. Љуске и комина прерађују се у познату тиквешку ракију.

Трговина. – Трговина тиквешким грожђем и вином између два светска рата била је слабо развијена. Више су се гајиле винске сорте грожђа, које су прерађиване у алкохол и тако делимично извозиле. Трговином грожђа бавили су се сами власници винограда и поједини трговци из Кавадара, Неготина и Велеса. Неки произвођачи имали су трговачке уговоре са другим земљама, на пример са Аустријом и Немачком.

Од краја Другог светског рата, међутим, више се гаје стоне врсте грожђа, а узрок томе је пре свега у великој потражњи одличног тиквешког грожђа на тржишту, затим у доста високим откупним ценама, као и у томе што се откуп врши у самом месту производње. Асортиман грожђа данас је такав да виноградари повољно продају грожђе и вино: 1) за локалну потрошњу, 2) за извоз на сва тржишта бивше Југославије и 3) за извоз у иностранство. Вино се превози цистернама у железничком и друмском саобраћају.

После Другог светског рата трговина грожђем и вином претежно се обавља посредством друштвених откупних станица. Виноградари продају своје

производе у откупним станицама, а потом се они односе за прераду у вино. Постоји и непосредно продаја грозђа и вина приватних произвођача разним потрошачима. Због свега тога је у већини виноградарских домаћинстава видан пораст животног стандарда.

Summary

J. F. Trifunoski

WINE-GROWING IN THE TIKVEŠ VALLEY

There are three areas in the FYR of Macedonia whose rural and urban population is largely engaged in wine-growing and which possess the best grapes and wines. These are the following areas: 1) Tikveš Valley, 2) Valandov-Đevdelija valley, 3) Radoviška Strumica valley. However, priority must be given to the first-named valley, a broad area in the central part of the Vardar River territory. It is composed of a part of the right and left side of the Vardar. River basin and around the mouth and tributaries of this river – the Babuna, Bregalnica, Crna Reka and Bošave. The Tikveš valley has particularly favourable natural conditions for wine-growing, and its climatic advantages are of decisive importance for viniculture. Thanks to this circumstance, the Tikveš wine-growing area ranks among the oldest in our country. The rest of this text describes the development of wine-growing in the past and the great significance of this activity especially in the period after World War II.

Велибор Стојаковић

БЕОГРАДСКЕ ВОДОНОШЕ

Како је укупан живот на Земљи условљен водом тако се вода у развоју људске цивилизације јавља као један од темељних елемената.

У најстаријим космогонијским митовима света вода је схваћена као почетак свега постојећег. Из воде су настали први богови, земља, небо и људи. Вода је представљала мушко и женско начело, из чега је уследило стварање богова, те је бог воде и земље створио првог човека од глине натопљене водом.

И велики грчки мислиоци Емпедокле и Аристотел (V и IV век пре нове ере) убрајали су воду у четири основна елемента – поред ватре, ваздуха и земље.

Распоред водених површина на Земљи, од почетка развоја људске цивилизације, имао је пресудни утицај на демографски распоред становништва. Тако су и највеће цивилизације старог века настале у сливовима и на ушћима река Нил, Еуфрат, Тигар, Инд, Ганг, Хоанг Хо, Дунав. Неспоран је утицај тих водених сливова на кретање номадског становништва и његов постепени прелазак од сточара у земљораднике, рибаре или поморце.

Вода је услов биолошког опстанка човека и он је првенствено користи за пиће и наводњавање. Зато је снабдевање водом једна од најстаријих грана људске делатности. Постоји узрочна веза између потребе за организацијом система за наводњавање и конституисање првих држава старог века.

Концентрација становништва у већа урбана средишта, изазвана развојем различитих делатности, условила је и организовани рад на снабдевању градова водом за пиће.

Разноврсна употреба воде, са етнолошког становишта, сагледава се као рециклични елемент универзалних културних модела. Различите могућности за употребу воде у непосредној су вези са социјалним и техничким приликама одређене друштвене организације. Већ је закључено да је снабдевање водом једна од најстаријих грана људске делатности, премда кори-

шћење воде унутар исте друштвене организације никада није било до краја технички стандардизовано. Та стандардизација подразумева неколико основних нивоа, почевши од природних текућих вода до степена индустријске експлоатације. Између та два стандарда постоји још више начина експлоатације и транспорта воде примерених одређеној друштвеној организацији.

Свеукупни однос према води одражавао је и сам цивилизацијски степен. Уколико вода више добија на значају као енергент, утолико опада њен значај унутар културних и религијских представа.

Сеоско и варошко становништво на нашем географско-културном подручју, у дужем периоду било је на једнаком стандарду у погледу коришћења воде. Тек довођење: текуће воде у кућу одражава висок степен организације у снабдевању водом, а то код нас, као стандард, није уведено све до пред крај XIX века. То и јесте разлог што су се у употреби дуго одржале различите посуде за пренос воде од извора, бунара и чесме до куће, као и за смештај – чување воде у самој кући. Последица је била и у развијеној занатској производњи, на пример, *тестија*, *бакрача*, *казана*, различите буради и, уопште, посуда за воду од дрвета, керамике, метала.¹

У сеоским кућама вода се најчешће чувала у дрвеним *будам*а или *сакама*, као и у керамичким *тестијама*. Те посуде са водом постављене су ближе улазним вратима, како би вода што дуже одржала свежину и хладноћу. У варошима су били у широј употреби и метални *ђугуми*, коришћени, првенствено, за пренос воде од чесме до куће. Постепено, најпре у градским, а после Другог светског рата и у сеоским кућама, улазе у употребу порцелански и стаклени бокали. У раздобљу после Другог светског рата, предност у тој врсти кућног инвентара (како у градским тако и у сеоским кућама) преузеле су разноврсне металне и стаклене посуде индустријске израде. Па и данас, кад се и у селима уводи водовод као извор снабдевања водом, у Београду и осталим већим градовима Србије могу се видети људи који канистрима, са извора, доносе воду за пиће, јер је она *здрава*.

„Још пре Петровдана приметиле су се припреме око кнез Милошева споменика на Теразијама у смеру, да свечаност испадне што сјајнија оног дана, када Београд, српска престоница, добије довољно здраве, бистре и хладне воде“. Овако су „Београдске општинске новине“ бр. 28 од 5. јула 1892. године писале у уводнику *Свечано освећење и отварање водовода*.

Пре данашњег водовода, у Београду су постојала три водовода: римски, булбударски и варошки или мокролушки.²

Римски водовод је, кроз керамичке цеви, снабдевао тадашњи Сингидунум водом из Дубоког и Милиног потока. Траса тог водовода постављена је данашњим улицама Војислава Илића, Тодора од Сталаћа и, преко Црвеног

¹ Велибор Стојаковић, *Човек и вода*, Етнографски музеј у Београду, каталог изложбе, Београд 1992, 10.

² Милка Јовановић, *Снабдевање Београда водом до изградње модерног водовода 1892. године*, Годишњак града Београда, књ. V, Београд 1958, 241.

(Возаревићевог) крста, спуштала се улицом Саве Ковачевића, Булеваром краља Александра и поред Скупштине излазила на Теразије. Са Теразија водовод је даље водио у Тврђаву.

Булбудерски водовод, или Ђериз, како су га Турци још називали, снабдевао је велики број чесама на Дунавској падини Београда. Тај водовод се напајао из пет извора са врха Булбудера, одакле је вода спровођена у град преко Палилуле, улицама Џорџа Вашингтона и Душановом до Чукур-чесме и Сака-чесме.

Трећи, варошки или мокролушки водовод спроводио је воду из такозване Римске чесме код Малог Мокрог Луга и напајао чесме на савској страни града, трасом преко Савинца, Теразија и Делијске чесме.

У вароши се углавном снабдевало чесменском водом за пиће, док се за остале потребе употребљавала кишница и речна вода. У граду је било неколико већих и мањих чесама распоређених по улицама. Половином XIX века Београд је имао двадесетак јавних чесми, а најпознатије су биле: Чукур-чесма, Делијска чесма, Сака-чесма и Пијачна чесма. Посебно је занимљива Сака-чесма, која се налазила на углу данашње Улице господар Јованове и Улице краља Петра. Име је добила по томе што је била „централна“ чесма, где су се водом за пиће снабдевале градске водonoше – сакације, који су воду разносили по кућама.

Београд је крајем XIX и почетком XX века био препун различитих уличних продаваца, као што су *алвације*, *бозације*, *салетиције*, *шкембари*, а најзанимљивији су били трговци водом, *водonoше* или *сакације*. Ту реч су направили Срби додавши суфикс *ија* наводно турској речи *сака* (окончање) и тако одредили тип занимања. Према неким другим тумачењима *сака* је хебрејска реч која је прешла у персијски и друге језике, али о томе нешто касније.

Сакације су били сиромашни људи који су са својом саком и кљусетом, продајући воду из дана у дан, и зими и лети, некако животарили. Ни један од њих није био познат и чувен, а такође ни сачуван у некој успомени. Крећући се на ограниченом простору, они су имали локални значај и као такви били су познати само уском кругу људи, тј. онима које су снабдевали водом.³ Године 1937. у Београду је још био жив један од старих сакација (имао је 75. година). Звао се Коста Павловић и као дечак је у Београд дошао из околине Битоља. „Политика“ је 25.XII 1937. године објавила прилог о Кости Павловићу под насловом *Најстарији београдски сакација живи у дому старца и прича нам о времену кад су саке замењивале водовод*. Пренећемо један део Костине приче:

„У прво време послуживао је на Великој пијаци за малу награду, а доцније, кад је спечалио неку суму, купио је коња и саку. Каже да је за све платио сто динара, што су биле велике паре за оно доба. Почео је, каже, да ради са саком после протеривања Краљице Наталије из Београда, и отада, дуги низ

³ Ibid., 245.

година, снабдевао је београдске куће водом за пиће или за домаћу употребу. Одлазио би редовно у један час по поноћи у Топчидер, да на тамошњој чесми напуни саку водом за пиће. Враћао се у Београд између 4 и 5 часова ујутру. Воду је продавао по десет пара динарских, највише грош, по тестији од неколико литара, према стању појединих кућа или према удаљености места. Кад би продао топчидерску воду, преко дана би захватао воду на Сави или Дунаву и разносио београдским домаћицама, које нису имале бунара у кући, за домаћу употребу: прање судова, рубља, или за купање. За ту воду наплаћивао је по 30 пара динарских од саке, два или три гроша, према кућама. Сака му је била од 150 литара. Воду је разносио по Савамали, Главној чаршији и неким кућама на Дорћолу, које су биле његови стални потрошачи. Са Топчидерске чесме доносио је по 1 саку дневно, а ону са Саве и Дунава како кад стигне. Вели да је до пред сам српско-турски рат, 1912 године, доносио воду са Саве за купање старом београдском трговцу пок. Кости Николићу, који је сматрао да је савска вода здравија за купање од водоводске.

Према Костином причању, број сакација у Београду био је у једно време преко стотину. И сви су радили. Били су то махом печалбари из Македоније, честити људи, који су трудно зарађивали свој хлеб. Одвајали су од уста да издрже своје породице на вилајету. Многи од њих, увођењем водовода и његовим проширењем, прешли су у друге професије. И Коста је постао таљигаш. Тим занимањем бавио се све до уласка у Дом стараца, до пре 20 месеци. У дому се осећа добро. Од жене се одавно развео, а деце нема. Своју дужност према Отаџбини одужио је према својим годинама. За време ратова био је у неборачкој чети у Младеновцу, а у Првом светском рату заробљен је од непријатеља у Косовској Митровици при одступању и спроведен у Београд, где је физичким радом зарађивао хлеб. Данас је задовољан судбином.

Каже да је он једини живи сакација у Београду.“

Већ смо објаснили како је настао термин *сакација*. Занимљиво је да Вук није забележио термин *сака*. Забележио је именицу *сак* у смислу *крошња* или *котарица*.⁴ *Сак* је стари српски израз и означава рибарску мрежу. Како се и крошње или врше, као и котарице праве техником плетења, јасна је морфологија овог термина. Савремени речници српског (или српско-хрватског) језика најчешће, сматрам неоправдано, одвајају ова два израза. И *сак* и *сака* означавају, у ширем смислу схваћено, посуде за ношење, сипање, вађење, цеђење течности. Израз *сака* није се односио само на буре већ и на остале посуде којима је преношена течност (вода), на пример кожне машине, цакови. И термин *џак*, тј. врећа, изведен је од страног српског израза *сак*, *зак*, који у неким крајевима означава и плетену мрежу за цеђење и сушење сира. У руском језику израз *саква* означава торбу са храном. Иако се термин *сака* најчешће повезује са турским језиком, у том језику га нема у наведеном значењу. Реч *сак* је пример србизма који налазимо у многим језицима: у грчком *sakos*, латинском *sakkus*, италијанском *sakko*, немачком *Sack*, мађарском *zsak*, итд.

⁴ Вук Стеф. Караџић, *Српски ријечник*, Беч 1852, 662. (даље: Вук)

С обзиром на то да су Словени и Германи током протеклих векова дуго били измешани на ширем простору централне Европе, о чему и данас сведочи обиље словенских и српских топонима на том простору (посебно на територији данашње Немачке), занимљиво је упоредно погледати како се реч *сака* користи у српском и немачком језику.

Српски термин *упрта*, *напртњача* одговара немачком *Rucksack*, од *ruck* – позади и *Sack* – џак, врећа, џеп. Основа *Sack* налази се и у овим немачким речима: *Säckelen* – врећица; *Sacken* – спуштање; *Sakleinwand* грубо платно за вреће, саргија; *Sackträger* – носач врећа; *Säckler* – кожар; *Sackpfeife* – гајде; *Sackpfeifer* – гајдаш, итд.⁵ *Етимолошки ријечник* П. Скока, под одредницама *сак* и *сака*, поред осталог, доноси и следеће:

– **Сак**, м. 1. врећа на мрежи (шабака, тратка), сидњак (Оток, Славонија), 2. (Црна Гора) котарица, крошње, мрежале, траље, на два савијена дрвета исплетена уздицама, те се у њему носи слама... Балканска ријеч. Налази се још у слов., буг., чеш., пољ., и рус. као рибарски термин... *Сакатуша*, ф. „пеликан, гем“, тако назван јер има са доње стране кљуна кожнату ресу... Преко њем. *Sack* > мац. *zsak* > џак, ген. џака, м (18. в., Вук, Славонија, Србија, источна босна, Космет) „врећа која није од кострети ткани“... *сакуљ*, м (XV в. Дубровник) „мрежица“, *сакуља*, ф. ... капа сакуљица, народна пјесма... *шакет* (Буковица), *сакетић* (Црна Гора) „врећица, кесица“... *сакун* (Потомије) „врећа брашна“. Ријеч *saccus* је источног подријетла: бабилонски *šagū* „*sac de ble*“, хебр. *шаг*, лат. *saccus*.

– **Сака** (*säka*) м (Космет) 1. буре за разношење воде, 2. водоноша, 3. справа којом ковач прска ватру водом... Сложеница сакабаша „човјек који у саки носи воду“... Балкански турцизам арапског подријетла (ар. *saka*) из терминологије обичног живота: рум. *saca*, *saca-bas*, *sakagiu*, буг. *сака*, *сакација*.⁶

У *Ријечнику хрватскога или српскога језика*, издање Југославенске Академије знаности и умјетности, под одредницама *сак* и *сака*, поред осталог, стоји:

– **Сак**, м врста мреже ... „Раке фаћају на рачила и саком“ (Турска Хрв.)... Саку кажу и влак (Варош код Слав. Брода)... *Сак* је пређа у коју се хвата риба... *Сак* је мрежица у којој се сир суши (Ужице, Србија)... *Сак* је исто што крошње (Црна Гора).

– **Сака**, *säka*, ф – а) буре или какав други суд, у којему се разноси или развози вода, б) исто што водоноша, водар. Од арапске ријечи саки у истом значењу.

– *Сакабашиа*, *säkabaša*, ф први водар, водоноша. Хрв. нар. пјес. 4, 719.⁷

⁵ Dr Gustav Šamšatović, *Njemački-hrvatski ili srpski riječnik*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1984, s.v. SACK. (даље: Шамшатовић).

⁶ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III, Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1973, 189–190.

⁷ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, sv. 61, Zagreb 1954, 513.

У Речнику српско-хрватскога књижевног језика у издању Матице Српске, под одредницом **сак** кратко стоји: м тур. а) в. *мрежаге*. Вук Рј. б) *врста рибарске мреже*; исп. влак. Под **сака** ж тур. *буре у којем се развози вода*. – Камioni прскалице... претворени (су) у саке за воду. Пол. 1950. И још **сакација** м тур. *онај који у сакама развози и продаје воду*. – Разноликост масе била је проткана великим бројем продаваца... бозе, лимунaде... и сакацијама са топчидерском водом. Пол. 1950.⁸

У означавању начина транспорта и преноса воде поред термина *сак* и *сака*, наилазимо на још један старосрпски израз – *кораб*.⁹ *Кораб*, *кораби* су, особито у динарским пределима Црне Горе и Херцеговине, посебан тип аквадукта којим се преводи, преноси вода за наводњавање усева или за покретање млинова – воденица. Најчешће су прављени од коре црногоричних стабала, ређе од издубљених, „ископаних“ трупаца. У немачком језику *Korb*, *Körbe* означава кош, кошару, котару. *Korbartig* – означава да је нешто у облику кошаре или да је облик котараст; *Korbehen* – котарица.¹⁰

Најједноставнији и најстарији облик котарице израђиван је од коре дрвета. Те посуде се у српском народу називају *крбуље*, у једнини *крбуља*. Та посуда је у функционалном смислу претеча ведриси и чабрици, јер је чобанима служила да у њу измузу млеко. Касније, појавом ведрисице, крбуља се и даље употребљавала, али за ношење прикупљених шумских и ливадских плодова (боровнице, јагоде, лековите траве и др.).

– **Крбуља**, ф. као котарица од сирове коре с млада дрвета (н.п. јовова, липова). Крбуље понајвише граде дјеца за јагоде.¹¹

Summary

V. Stojaković

BELGRADE WATER CARRIERS

Water is a prerequisite for the biological survival of man who uses it primarily for drinking and irrigation. That is why water supplying is one of the oldest human activities. There is a causal link between the need for the organization of the system of irrigation and the creation of the first states in ancient times.

The various possibilities for the use of water are directly connected with social and technical conditions in specific social organizations but the use of water within the same social organization has never been fully technically standardized. This standardization presupposes several basic levels starting from natural running-water up to the level of its industrial exploitation.

⁸ Речник српскохрватскога књижевног језика, Матица српска, књига пета, Нови Сад 1973, 612.

⁹ Вук, 291; Вук овде наведени термин објашњава: das Schiff, навис, лађа.

¹⁰ Шамшатовић, с.в. *корб*.

¹¹ Вук, 300.

In the mid-nineteenth century, Belgrade had about twenty public fountains, the best known of which were the “Čukur-česma”, the „Delijska-česma”, the “Pijačna-česma” and the “Saka-česma”. The last-named one obtained its name from the circumstance that it was a “central” fountain which supplied water to the city water-carriers – the “Sakadžias” who distributed and sold the water to the homes.

Early in the XX century, at a certain time, there were more than one hundred such water-carriers in Belgrade and all were busily employed. Most of them were workers from Macedonia, honest men who worked hard to earn a living. Quite a number of these men took up other professions when modern water supplying was introduced.

In analyzing the relationship between the terms “Sak” and “Saka” it can be confirmed that “Sak” is an old Serbian expression meaning a fishing net. In Vuk’s Dictionary the definition for this term is given as a hamper or a basket. Just as some types of baskets are made by plaiting the morphology of these terms is clear.

Vuk did not record the term “Saka” while contemporary dictionaries of the Serbian or Croatian language most often separate these two terms which I consider unjustifiable. Both the “Sak” and “Saka”, broadly taken, are implements for carrying, pouring, extracting or draining liquids. The term “Saka” did not refer only to a barrel but also to other implements for transporting liquids as well as other foods, as carried in leather bladders (sacks, bags). In this sense it is of interest to analyze the terms “Korab” and “Krbulja” parallelly with all their meanings in Serbian and German.

Дејан Крстић

ЕТНО-КУЛТУРНЕ РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ТОРЛАКА У СРБИЈИ И ТОРЛАКА У БУГАРСКОЈ

Први српски устанак, који је 1804. године под вођством Карађорђа Петровића почео као бунт Срба против самовоље дахија – одметника од централне турске власти у Београдском пашалуку, подстакнут и од Русије, која је у то време била у рату с Турском, 1805. прераста у сукоб са Портом и добија облик националне борбе за ослобођење. Те 1805, поред отказивања послушности султану, вође устанка одлучују да га прошире и на околне пашалуке. (*Стојанчевић В.*, 1983: 178). Године 1806, без плана и опредељења устаничких вођа, али на чврсто инсистирање устаника Хајдук-Вељка Петровића, који је био родом из Видинског пашалука, из Тимочке Крајине, он добија њихову сагласност да са својим „бећарима“ уђе у свој родни крај и дигне устанак против Турака (*Караџић В.*, 1975: 137–140). Од краја 1806. и почетка 1807. до слома Устанка 1813. године, на простору Тимочке Крајине функционисала је српска устаничка власт.

После Другог српског устанка 1815. године, под вођством кнеза Милоша Обреновића, султан, притиснут надмоћношћу Русије и унутрашњим проблемима у Царству, издаје фермане на основу којих Срби у Београдском пашалуку добијају одређени степен аутономије (*Љушић Р.*, 1986: 4). Од самог почетка своје владавине, кнез Милош, поред осталих захтева који се односе на аутономију територије која је под његовом управом, не одустаје ни од захтева да се тој територији прикључе и остали предели који су у време Првог српског устанка били под влашћу устаника (такозваних „шест нахија“). Због тога он у овим пределима више година одржава мрежу својих људи. Као веома виспрен политичар, уз коришћење надмоћности Русије над Турском, после 15 година политичке борбе, султановим хатишерифом из 1830, он остварује аутономну Кнежевину Србију у вазалном односу према Царству. Пошто је Турска одуговлачила обећано присаједињење „шест нахија“ Кнежевини Србији, његови људи (по његовом наређењу) маја 1833. у Ти-

мочкој Крајини организују устанак против Турака, после којег он на овом подручју успоставља своју власт, коју је хатишерифом из 1833. султан и потврдио. (*Љушић Р.*, 1986: 1–15); *Стојанчевић В.*, 1983: 136–137, 180–181). Тако је у периоду од краја децембра 1833. до почетка фебруара 1834. године мешовита српско-турска комисија поставила границу између Србије и Турске, за коју је искоришћен и део гребена Старе планине¹ (*Љушић Р.*, 40 1986: 40–41; *Станојевић М.*, 1937: 53–54), а становништво које се назива Торлацима нашло се са њене обе стране.

Од 1878. године поменути део границе на Старој планини остаје као гранична линија између Србије и новоформиране Бугарске (с тим што се граница наставља билом и даље ка југу). Од оснивања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године до данас, то је део југословенско-бугарске границе. С обзиром на то да скоро 170 година деле судбину различитих, често непријатељских држава, није чудо што данас Торлаци с једне и друге стране границе не само припадају двома различитим нацијама – бугарској и српској већ једни за друге скоро и не знају.

*

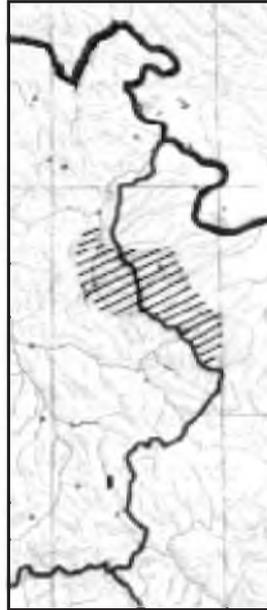
Иако се Торлаци на територији Србије у литератури помињу још од друге половине XIX века, у науци доскора није било јасно њихово географско распрострањење и није се због тога располагало ни подацима о степену њихове идентификације с тим именом, као ни којој етно-култури припадају. На основу својих сазнања, ја сам их недавно лоцирао у долини доњег Трговишког и безмало целог Белог Тимока, као и на околним падинама Старе планине, Тупижнице и Тресибаве, то јест у највећем делу општине Књажевац и јужном делу општине Зајечар (*Крстић Д.*, 2000: 196 – 199, 204). Ни бугарска наука није посветила велику пажњу овим питањима у вези са Торлацима на територији Бугарске. У дипломском раду Искре Луканове картографски је приказано њихово распрострањење на источним падинама Старе планине, у општинама Белоградчик, Чупрење и Чипровци (*Луканова И.*, 1982), што је потврђено и мојим истраживањима.² Прецизне границе Торлака, међутим,

¹ Од њеног почетка, Вршке чуке, до Иванових ливада између села Репушница и Стакевци.

² Истраживања Торлака у Бугарској вршио сам од 19. до 29. августа 2001. године у околини Белоградчика као члан експедиције у организацији Невладине организације „Диос” из Софије. Осим тога, одређени увид у њихову културу стекао сам и на локалном фестивалу народног стваралаштва у Раковичком манастиру 18. августа 2001. године, као и на фестивалу народног стваралаштва Торлака „Торлаци смо – јунаци смо” у Чипровцима 22. септембра 2001. године. Користим прилику да „Дионису” најсрданије захвалим како за организацију поменутих теренских истраживања тако и за позив да на њима учествујем, а општини Чипровци за изузетно гостопримство.

нису још тачно одређене ни у Србији (*Крстич Д.*, 2000: 198–199, 204), а, изгледа, ни у Бугарској, јер моја истраживања указују на то да карта И. Луканове може трпети извесне корекције. Прецизно одређивање граница распрострањења имена Торлаци и у једној и у другој држави није једноставан посао, јер постоје различити степени идентификације са њим, а облик и степен те идентификације на неким подручјима још је у процесу мењања (прихватања или губљења). Тако имамо:

1. оне који с поносом наглашавају да су Торлаци;
2. оне који знају да су Торлаци, али то не наглашавају (у први план стављају своју регионалну или националну припадност);
3. оне који знају да то име немају од старина, али у новије време га прихватају кад их други тако називају;
4. оне који не признају да су Торлаци, али их околно становништво тако назива.³

Распрострањење имена Торлак у односу на српско-бугарску границу

³ Прве три категорије су регистроване код Торлака у Србији (*Крстич Д.*, 2000: 196–198) (што не значи да их нема и у Бугарској), а четврта, према др Петку Христову, научном сараднику I степена у Етнографском институту с музејом Бугарске академије наука, постоји у околини Чипроваца. Пошто је и у Србији и у Бугарској углавном реч о становништву планинских области, које се, поред других привредних грана, интензивније бави сточарством и чија је култура у приличној мери конзервативна и архаична, становништво околних, углавном нижих предела, овај назив често користи и у погрдном смислу (нпр. према Константину Панатјотову, истраживачу у Институту за фолклор Бугарске академије наука, низијци у северозападној Бугарској под именом Торлак подразумевају „дивљег балканског сељака северозападне Бугарске”).

*

У најширем смислу, сви Торлаци су носиоци једног културног типа, чија је основа, условно названо, „шопска“. Њихов говор (који је често, посебно у Бугарској, основна одлика њихове идентификације), уз доста варијација, припада истом типу који бугарска наука назива бугарским прелазним говорима, а српска – српским тимочко-призренским дијалектом. Назив Торлаци, међутим, не подразумева одређену, унифицирану, само његовим носиоцима својствену културу или бар неку културну одлику. Он има етно-културну конотацију кад се они упоређују с носиоцима околних, мање сродних култура (нпр. са становништвом различитог говора), а у односу на становништво исте или сличне културе, које се тим именом не идентификује, добија значење регионалног назива (*Крстич Д.*, 2000: 196–199). Тако и на територијама насељеним Торлацима само у Србији или само у Бугарској има више микрокултурних зона. На пример, приликом поделе становништва северозападне Бугарске на „племена“, које је Дмитар Маринков извршио на основу говора и ношње, Торлаци су се нашли у неколико тих „племена“ (*Маринов Д.*, 1984: 195–277 и карта у прилогу), а локалне разлике у говору и ношњи су евидентирание и у каснијим истраживањима⁴ (*Пешева Р.*, 1958: 32, 41, 46; *Български диалектен атлас*, 1980; *Крстич Д.*, 2000: 196, 197, 198, 204; *Крстич Д., необјављена грађа*). Наравно, Торлаци једне културне микроне (или чак села) и у Бугарској и у Србији своје културне одлике често сматрају „правим торлачким“, подразумевајући да их има свако ко се идентификује са овим именом.

Осим локалних разлика, међутим, постоје и етно-културне чињенице које се јављају код Торлака само с једне стране границе. Овде ће бити указано на неке од тих културних одлика и биће учињен покушај објашњења узрока њиховог постојања. Пошто се Торлаци и у једној и у другој држави не убрајају у најбоље истражено становништво, разуме се да је упоређивање могућно само у оним сегментима културе који су истражени са обе стране границе. Биће дате разлике у ношњи, народној музици и игри, слављењу обичаја *свeтџ* и *обрoк* или *завeћина*.

⁴ Приликом истраживања Торлака у Србији и у Бугарској уочио сам још многе културне разлике на микроплану, али су потребна даља истраживања ради прецизнијег дефинисања њиховог распрострањења.

*

Мушке панталоне (*беневрѐци* или *бреневрѐци*) и горњи хаљеси (*дрѐа* или *долама*, *дорбмче* или *кусак* и *џамадѐн* или *кебе*) Торлака у Бугарској израђиване су од белог сукна (*Маринов Д.*, 1984: 180, фото 4 и 5, *Пешева Р.*, 1958: 33, 34, 35; *Николова М.*, 1983: 24, 25–26), па, према томе, ова ношња припада типу такозване белодрешке мушке ношње. Према записима истраживача, и Торлаци у Србији су у XIX веку имали белодрешку ношњу са истим хаљинама (*Станојевић М.*, 1913: 32, 34; *Бјеладиновић – Јергић Ј.*, 1997а: 382; *Аранђеловић – Лазић Ј.*, 1978: 243, 244; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*). То потврђује и фотографија снимљена 1903. године у селу Кожељу, која се чува у Етнографском музеју у Београду, на којој се виде бели бревенци (*Бјеладиновић – Јергић Ј.*, 1997а: 389). Док су, међутим, Торлаци у Бугарској све до половине XX века сачували своју белодрешку ношњу, до њене замене грађанским хаљесима, Торлаци у Србији крајем XIX и почетком XX века почињу да носе панталоне (*бревенѐци*, *беневрѐци*) и горње хаљетке (*гуњче* и *елек* или *јелѐк*) од сурог сукна (*Станојевић М.*, 1913: 32; *Бјеладиновић – Јергић Ј.*, 1997а: 382, 383; *Аранђеловић – Лазић Ј.*, 1978: 243, 244; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*).

Осим у боји сукна, разлика има и у врсти хаљетака. И *џамадѐн* или *кебе* (Бугарска) и *гуњче* (Србија) јесу хаљеси са рукавима, кратки до испод појаса, али се разликују у кроју (*Пешева Р.*, 1958: 35; *Николова М.*, 1983: 25; *Маринов Д.*, 1984: 182; *Аранђеловић – Лазић Ј.*, 1978: 244, 245; *Бјеладиновић – Јергић Ј.*, 1997а: 386, 387). *Јелѐк* или *елек*, хаљетак без рукава дуг до појаса (*Бјеладиновић – Јергић Ј.*, 1997а: 386; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*), познат је само Торлацима у Србији, док га у Бугарској нема. Хаљеси *дрѐа*, *долама* или *долактѐнка*, са рукавима, и *дорѐмче*, *кусѐк* или *глухче*, без рукава, дуги до колена, јављају се код Торлака у Бугарској (*Пешева Р.*, 1958: 35; *Николова М.*, 1983: 16, 25–26, 120, 126). Торлаци у Србији су, према запису Маринка Станојевића (*Станојевић М.*, 1913: 34), у XIX веку имали *дреју*, али је она на прелазу векова замењена хаљесима другачијег кроја – *елеком* и *гуњчетом*.

Сточарска кабаница од сукна код Торлака у Србији, било да је с рукавима или не, позната је под називом *гуња* (*Станојевић М.*, 1913: 33; *Бјеладиновић – Јергић Ј.*, 1997а: 386; *Аранђеловић – Лазић Ј.*, 1978: 245; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*). Торлаци у Бугарској тако називају само кабаницу с рукавима (јавља се само у околини Белоградчика), док се за кабаницу без рукава користио назив *опѐнциѐк* (*Маринов Д.*, 1984: 184; *Пешева Р.*, 1958: 33, 35; *Николова М.*, 1983: 26). У обе државе мушкарци су носили дуге кошуље типа тунике, али је у Бугарској за ове хаљетке карактеристичан црвени вез (*Николова М.*, 1983: 24, 126), а у Србији вез тамнијих боја (*Бјеладиновић – Јергић Ј.*, 1997: 379, 380–381; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*). Део мушке ношње Торлака у околини Белоградчика у Бугарској били су и *подкапници* – мале капе, које су мушкарци носили и лети и зими, само зими испод шубаре

(*Маринов Д.*, 1984: 186–187; *Пешева Р.*, 1958: 46; *Николова М.*, 1981: 89; *Николова М.*, 1983: 27). Такве капе код Торлака у Србији нису регистроване. Торлаци у Бугарској (и мушкарци и жене) носили су беле или друге једнобојне чарапе (*Николова М.*, 1983: 126), а они су Србији као најстарије памте двопређне чарапе (од црне и црвене пређе) везене разнобојном вуном – мушке зване *наглавци*, а женске *доколѐнке* или *доколѐнице* (*Поповић В.* – *Поповић С.*, 1962; *Поповић В.* – *Поповић С.*, 1975; *Живковић Д.*, 1985; *Бјеладиновић – Јергић Ј.*, 1997а: 376–377, 388; *Аранђеловић – Лазић Ј.*, 1978: 245; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*).

Осим поменутих промена у боји сукна и у кроју горњих хаљетака крајем XIX и почетком XX века, мушка ношња Торлака у Србији после Првог светског рата трпи још један талас промена – као део опште тенденције у Србији поменути хаљаци бивају замењивани хаљацима војничког и грађанског кроја, као што су *панталоне на брич*, *прослук*, капут, црне вунене чарапе, шајкача уместо шубаре, опанци занатске израде уместо *свињских*, домаће производње (*Бјеладиновић – Јергић Ј.*, 1997а: 407–411; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*).

Део женске торлачке ношње у Бугарској била су женска оглавља *забраћка* (*Пешева Р.*, 1958: 33, 41; *Николова М.*, 1983: 17, 126) и *капа* или *каица* (*Николова М.*, 1983: 21, 22; *Николова М.*, 1981: 84, 85), а у Србији сасвим другачије оглавље *трвѐљи* (*Стојановић М.*, 1913: 33; *Бјеладиновић – Јергић Ј.*, 1997а: 356–361; *Аранђеловић – Лазић Ј.*, 1978: 242–243; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*). *Забраћка* и *каица* изобичајене су постепено, под ударом западне цивилизације, а *трвѐљи* су, заједно са другим оглављима у Србији, 1899. године законом забрањени из хигијенских разлога и замењени марамом (*Стојановић М.*, 1931). Део женске торлачке ношње у Србији биле су кошуље типа тунике (као и мушке, само дуже) (*Бјеладиновић – Јергић Ј.*, 1997а: 363–365; *Аранђеловић – Лазић Ј.*, 1978: 238–239; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*), док је у Бугарској, осим варијанти овог типа, била заступљена и кошуља *брчањка*, и то у севернијим торлачким селима, у околини Белоградчика, као део двопрегачног типа ношње (*Пешева Р.*, 1958: 41, 44; *Николова М.*, 1983: 8–9, 41, 53, 89).

У Бугарској је преко кошуље облачена (у околини Чипровца током целе године, а у околини Белоградчика само зими) хаљина без рукава од модрога (некада) и црног сукна, звана *сумкѐн*, *сукно* или *сукња* (*Пешева Р.*, 1958: 30, 31, 32, 42, 43; *Николова М.*, 1983: 15, 126, 133–135; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*). Торлацима у Србији, осим у селу Новом Кориту, овај хаљетак није био познат. Торлакиње у Србији носиле су беле зубуне зване *дреја* или *ћурдија*, *ћурде*, богато извезене карактеристичним фолклорним мотивима (*Станојевић М.*, 1913: 34; *Бјеладиновић – Јергић Ј.*, 1997а: 369–374; *Аранђеловић – Лазић Ј.*, 1978: 242; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*). Женски горњи хаљетак *дорѐмче* или *кусѐк*, који је део женске торлачке ношње у Бугарској (*Пешева Р.*, 1958: 32; *Николова М.*, 1983: 17, 84–85, 89), сличан је кроју са *ћурдијом*, али су, ипак, и крој и вез на њему много другачији. У Бугарској је ре-

гистровано и некадиашње постојање *дорамчета* од црног сукна, које се називало *џубе* или *ваба* (Маринов Д., 1984: 193), а којег у Србији није било.

Женска торлачка ношња у Србији прпада једнопрегачном типу (Бјеладиновић – Јергић., 1997а: 367; Аранђеловић – Лазић Ј., 1978: 239; Крстић Д., необјављена грађа) (кецеље *векраче* или *караче* сматрају се најстаријим, Крстић Д., необјављена грађа). Изузетак су села Ново Корито (Бјеладиновић – Јергић Ј., 1997а: 354) и Грлиште (Крстић Д., необјављена грађа), где је био заступљен двопрегачни тип. И у Бугарској је, у областима у којима је сукман ношен током целе године, заступљен искључиво једнопрегачни тип (околина Чипроваца). У околини Белоградчика, међутим, сукман и уз њега предња кецеља *престилка* ношени су само зими, а током три преостала годишња доба био је заступљен двопрегачни тип ношње са задњом плисираном кецељом званом *завеска* и предњом званом *престилка* (Пешева Р., 1958: 41, 43, 44а, 45, 49; Николова М., 1983: 11–13, 15, 16, 17, 40, 53–58, 64–65, 89; Крстић Д., необјављена грађа). Осим тога, у Србији је ношено и неколико врста сукања (Бјеладиновић – Јергић Ј., : 365–367; Крстић Д., необјављена грађа), које су у ове крајеве доспеле у другој половини XIX века као последица опште тенденције у Србији, док у Бугарској тих хаљетака није било.

И пре, али нарочито после Првог светског рата, под утицајем грађанске и шумадијске ношње као националног узора, као део женске торлачке ношње у Србији јавља се јелек и други хаљеци грађанског кроја (Бјеладиновић – Јергић Ј., 1997а: 391–406; Крстић Д., необјављена грађа).

*

Код Торлака у Бугарској били су заступљени стари инструменти *дудук*, *цовара*, *двојанће* и двогласне молске *гајде*. (Стоин Е., 1958: 373, 379; Кацарова Р., 1958: 299, 306, 309, 312, 325). Касније се јављају *окарина* и *кавал* (казивач *Живко Христов Маријин* из Горњег Лома, рођен 1925, свирач на двојанкама, кавалу и окарини). Код Торлака у Србији као најстарији инструменти памте се *дудук* и трогласне дурске *гајде* (у литератури зване ерске или сврљишке) (Младеновић О., 1968: 65, 66; Големовић Д., 1998: 271, 288; Васић О., 1998: 219, 222; Крстић Д., необјављена грађа). Изузетак је опет Ново Корито, у којем је, осим трогласних, регистровано и постојање двогласних гајди (казивачи *Стојан Ђорђевић*, гајдаш на трогласним гајдама и *Душан Петровић*, рођен 1931, фрулаш, из Новог Корита), а Димитрије Големовић их је регистровао и у селу Трговишту (Големовић Д., 1998: 271, 289).

Док је у Бугарској углавном заступљено само једногласно народно певање (двогласно бордунског типа забележено је само у селу Стекавци) (Стоин Е., 1958: 376–378), у Србији је, поред тих врста певања која се сматрају старијим (бордунско је забележено у селу Штрпцу, Крстић Д., необјављена гра-

ђа), у периоду између два светска рата прихваћено и певање *на бџ*, опште-распрострањено у западном делу Балкана (Големовић Д., 1998: 269, 273–274, 282–283; Крстић Д., *необјављена грађа*).

Код Торлака у Бугарској регистрована су следећа кола (нажалост, без одређења њихове старине): *Бољарското, Вртешка или Вртулешка, Грнчарка-ма, Дујдушко Перчинко или Дудујко Перчинко – Ђопша, Дунавско, Еленино, Излитачката, Кевината, Леле Рајне, Лудо хоро, Лудата на една страна, Лудата на лева страна, Лудата на две страни, Ој, чичо Гривчо, Падушко хоро, Поступица, Рченица, Ситно старачки, Татарката, Троекорка, Торлачка, Четворната, Чичовото, Чош Мерџан* (Каџарова Р., 1958; Крстић Д., *необјављена грађа*). Као нова, означена су *Белоградчишкото* или *Абдал, Данкиното* и *Цанино* (Каџарова Р., 1958: 300).

Старијим играма Торлака у Србији сматрају се *румѣнка*⁵, *љскавац, катанка, дѣвла, дунда, чича Глиша, полџмка или полџнка, врбичанка или ђурђеџка, власарка* (само у неколико села на обронцима Тупижнице), *влајња*. Као старије само у селу Новом Кориту, забележене су: *четвџрка, на мџраме, ђџпаво оро* и *кажџи кажџи, Гмитро*. Осим поменутих, у овом крају су регистроване и игре које су се у целој Србији рашириле између два светска рата: *кукуњџите, Жикино коло, врањанка*; оне које су из централне Србије овде доспеле тек после Другог светског рата: *моравџц, коленике, чачџк, шумадинка, ружмарџн*; градске које су у Србији биле популарне у другој половини XIX и првој половини XX века: *радикџлка, демократско коло, зајечџрка*; друге које су биле општераспрострањене у централној Србији: *вишњичиџа, три улџра, деверџке, дџње ранке, вилајетско коло, девојџчко коло, поп-Марџнково*, или су карактеристика становништва суседног Торлацима: *шушумиле, сврљижанка, жокеџ, циганка, рученица*. (Крстић Д., *необјављена грађа*; Младеновић О., 1968: 66–68; Васић О., 1998: 193–194, 215–216; Илијин М., 1960: 43).

*

Породична светковина у оквиру које се за срећу и напредак домаћинства реже или ломи обредни хлеб звани *колџч*, код Торлака и у Србији и у Бугарској назива се *светџц*, али после Другог светског рата Торлаци у Србији почињу да се користе и термином *слџва*, који је код Срба највише заступљен. Данас је код њих у употреби скоро искључиво тај термин. Док се код Торлака у Бугарској овај обичај обавља једанпут годишње у јесење-зимском делу године, Торлаци у Србији га светкују два пута – и у јесење-зимском и у

⁵ Руменка се сматра типичном торлачком игром, мада је има и код другог становништва, на много ширем простору југоисточне Србије.

пролећно-летњем термину. Такође, док код Торлака у Бугарској *светъц* наслеђује домаћин куће од претходног домаћина (син од оца, домазет од таста), код оних у Србији он се наслеђује са земљишним поседом, па се наслеђивањем више земљишнихседа може имати и неколико слава (*Крстић Д.*, 2001: 88; *Пешева Р.*, 1958: 14, 16; *Пешева Р.*, 1960: 732, 736; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*).

Код Торлака у Србији госте је за *светъц* обично позивало дете из куће која слави, и то укућане позваног домаћинства, нудећи ракијом, а код Торлака у Бугарској то је, по правилу, обављала невеста, најмлађа жена из куће, и то позване нудећи вином. У Бугарској главни обред, обред резања хлеба званог *колáč* или *погáча*, обавља се увече, пре дана посвећеног свецу који се слави. У Србији то вече, које се зове *повéчерје*, врши се обред ломљења обредног хлеба званог *вечéрњача* (или *вечéрница*) или округлих безимених обредних хлебова, а главни обред, обред резања колача, врши се на дан светкованог свеца. Код њих, најчешће уз колач, поред других хлебова следује и хлеб *летурђија*, а у Бугарској се уз колач не месе други обредни хлебови, осим у мањем броју белоградчишких села хлеб *Света Пётка*. Сам обред резања колача код Торлака у Србији много је свечанији и богатији. И први и други су за обредну славску трпезу обично имали овчије месо, у Бугарској су, међутим, понекад за ту прилику клали и теле. Код Торлака у Србији теле се није клало ни у једној прилици, па ни у овој. И у Бугарској и у Србији за други дан славе забележен је назив *пáтерица* или *пáтарица*, али уз њега се у Бугарској јавља назив *бáбиндан*, а у Србији *окрiље* (*Крстић Д.*, 2001: 91, 92, 93, 95–99, 102; *Пешева Р.*, 1958: 14; *Пешева Р.*, 1960: 734, 735, 736; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*).

Код Торлака у Бугарској на колачу је, најчешће, око средишњег мотива званог *цвет* карактеристичан круг од цик-цак линија, зван *венъц*, док код Торлака у Србији та шара на колачу није регистрована. Обредни хлеб који се све време славе налази на трпези и на којем је стављена со (негде са алевом паприком а негде без ње) у Бугарској се назива *светóма*, а у Србији, због тога што га сваки гост љуби, *љубенче*, *љубéнко*, *љубинко*, *љубишиа* и слично, или нема име (*Крстић Д.*, 2001: 92, 160–161; *Пешева Р.*, 1958: 15, 16; *Пешева Р.*, 1960: 736; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*).

Светковина села као социјалне заједнице код Торлака у Србији назива се *завéћина*, или, прецизније речено, *сéлска завéћина*, док се код Торлака у Бугарској *сабóр* или *збор*. Код првих је у оквиру овог обичаја на култном месту такође резан колач, који у име целог села даје *колачáр* или *колачниХк*, док се код других тај обред у овим приликама није практиковао. Торлаци у Србији су, у највећем броју случајева, као део сеоских заветинских обичаја упражњавали и ношење литија кроз сеоски атар, док код Торлака у Бугарској то није била општераширена пракса. (*Крстић Д.*, 2001: 105–111; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*).

У обе групе постоје заједничке светковивне више породица које имају

земљу у једном делу сеоског атара, али се оне у Србији такође називају *завећина*, а у Бугарској *обрók* или немају посебно име. У Бугарској на култном месту се режу колачи свих домаћинстава која славе, а у Србији, иако има и оваквих случајева, углавном то чини један *колачár* у име свих. Док су Торлаци у Србији жртвено јагње пекли на ражњу, код куће, у Бугарској су, поред заветног крста, од њега кували чорбу звану *молитва* или *курбáн*. (Крстић Д., 2001: 113–116; Пешева Р., 1958: 14, 17; Крстић Д., *необјављена грђаа*)

Као и свуда у Србији (од 1834, по наредби кнеза Милоша), и Торлаци у Србији су, уз обред резања колача (родитељи ђака су се смењивали као *колачари*), као школску славу, славили Светог Саву, а забележен је и случај обављања тог обреда на Петровдан поред споменика посвећеног погинулим ратницима у Првом светском рату (Крстић Д., 2001: 130–131). С друге стране, Торлаци у Бугарској су, као и становници многих других крајева Бугарске, славили имендан (Крстић Д., *необјављена грађа*).

*

Могућно је да су преци становништва које данас носи имена Торлаци, вековима живећи у истим државама и административним јединицама (у доба Турске владавине то је био Видински пашалук), некада чинили једну етно-културну целину. Уосталом, можда је то и узрок настајања заједничког имена. Томе у прилог иду многе културне сличности између Торлака са српске и са бугарске стране границе. То су, на пример, тимочко-призренски говор, односно такозвани прелазни говори, белодрешки тип ношње, много елемената обичајног живота, певање *на глас* и двогласно бордунско певање, неколико заједничких кола (нпр. *чича Глиша* или *чича Гривча*, *рученица*, која се у Србији назива *катанка* или *на мáраме*), обичај *светъц*. Већ је наглашено да се ти заједнички елементи углавном јављају у крајевима који су у литератури условно и веома неодређено означени као „шопски“, а понекад и на много ширим просторима источног или западног дела Балкана (*Български диалектен атлас* 1980; *Костов С.*, 1932; *Вакарелски Х.*, 1977: 199, 200; *Јовановић М.*, 1979: 193–204; *Шобић Ј.*, 1961; *Бјеладиновић Ј.*, 1980: 84; *Девевић Д.*, 1992: 455; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*), па можемо, такође условно, рећи да Торлаци у Србији и у Бугарској имају заједничку „шопску“ културну основу. Наравно, приликом оваквих тврдњи потребно је имати на уму да су се највероватније границе распрострањења имена Торлаци мењале током времена (ширине или сужавале), јер је, као што је већ наглашено, и данас случај да се губи или га прихвата становништво које се раније није тако називало.

Као што смо видели, међутим, има много културних чињеница које нам не дозвољавају да говоримо о културном јединству оних који се данас

идентификују са именом Торлак, то јест о строжем етно-културном значењу овог имена. Наравно, живљење у различитим државама донело је много етно-културних разлика. У Бугарској је било мање промена у односу на заједничку основу, јер је национална држава касније конституисана (1878. г.), док их је у Србији било више, јер је национална држава постојала дуже 45 година (од 1833.). Тако је у XIX веку у Србији дошло до потамњења мушке ношње (тј. до потискивања белодрешке ношње) и до замене мушких хаљетака хаљецима другачијег кроја. У првој половини XX века и у мушку и у женску ношњу нагло продиру хаљеди грађанског и војничког кроја од куповних или материјала финије израде, прихвата се са запада велики број кола, певање *на бас*, слави се свети Сава као школска слава, прихвата се и сâм термин *слава*... И с једне и с друге стране границе књижевни језици су утицали на промене у говору. Све те промене у Србији десиле су се и у торлачком селу Ново Корито, које је по много чему у култури идентично са суседним торлачким селима у Бугарској, а такође и у неколико села у околини Зајечара (Велики Извор, Грљан, Вратарница и Заграђе), која су по култури сродна са суседним селима преко границе и у којима је више културних елемената донесених тетевенском миграционом струјом (*Български диалектен атлас* 1981: 17, 18, 20; *Станојевић М.*, 1937: 50–58; *Дацов С.*, 1884; *Цвијић Ј.*, 1991: 135; *Цвијић Ј.*, 1991а: 143; *Аранђеловић – Лазих Ј.*, 1978: 246–252).

За многе културне разлике не можемо бити сигурни да ли су настале пре или после постављања границе на Старој планини. Има, међутим, доста и оних које су, по свему судећи, знатно старије од поменутог државног разграничења. То су у Србији, на пример, неке одлике женске ношње (оглавље *трвельи*, једнопрегачни тип ношње, карактеристичан женски зубун *ћурдија*, *ћурче*), неколико кола која се пампте као најстарија (нпр. *Румњика*), неке одлике говора... Доказ за то је чињеница да су, без обзира на живљење у Србији од 1833. године, у Новом Кориту и поменутиим селима, са тетевенским утицајем до данас задржани културни елементи карактеристични за области преко границе (двопрегачни тип ношње, сукман, оглавље *забрџка*, карактеристична кола, одлике говора...). Све те одлике Торлака у Србији, по којима се разликују од Торлака у Бугарској, а које нису последица живљења у различитој држави, јесу културни елементи донесени или са вардарско-моравском или са косовско-ресавском миграционом струјом, јер су карактеристика и других области до којих су те струје дошле (*Бјеладиновић Ј.*, 1980: 83; *Јовановић М.*, 1979: 162, 164, 168, 179, 182, 188–189; *Аранђеловић – Лазих Ј.*, 1966: 53, 54; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*).

С друге стране, такође има основа да су се неке културне промене и код Торлака у Бугарској десиле пре постављања границе. Да код њих постоје културни слојеви донесени миграцијама које на култури Торлака у Србији нису оставиле значајније трагове, показује, на пример, то што се овде сусрећу, тачније, преклапају два типа ношње – сукмански и двопрегачни (чији су део задња кецеља *завџска* и кошуља *брџанка*). И њихова орска традиција,

која је, са изузетком неколико кола, потпуно другачија у односу на орску традицију Торлака у Србији, а скоро потпуно иста са орском традицијом осталог становништва северозападне Бугарске (*Кацарова Р.*, 1958), упућује на исти закључак. И двопрегачни тип ношње са поменутим елементима и орска традиција углавном су исти и у селима чији се становници сматрају досељеницима из околине Тетевена, али и у селима са много ширег простора на истоку (*Валева М.*, 1963: 11, карте 1–4; *Вакарелски Х.*, 1977: 204, 207; *Кацарова Р.*, 1958), па можемо претпоставити да су то културне одлике до-несене тетевенском или неком другом миграционом струјом са истока.

На основу реченог, може се претпоставити да је и **пре постављања државне границе овај део Старе планине, као природна граница, био и брана ширења неких већих културних утицаја и миграционих струја становништва**, на пример, са истока тетевенске, а са југозапада вардарско-моравске и косовско-ресавске. Ако прихватимо овај закључак, могли бисмо културу Торлака у Бугарској условно одредити као „шопску“ са тетевенским примесама и каснијим утицајем бугарске националне државе, а Торлака у Србији – као „шопску“ са вардарско-моравским и косовско-ресавским примесама и утицајем српске националне државе. Локалне миграције с једне на другу страну Старе планине, којих је, судећи према пореклу становништва, изгледа, било у већем броју и пре и после постављања границе, биле су појединачне (*Станојевић М.*, 1913: 93–170; *Станојевић М.*, 1940: 446–511). Логично, појединачни мигранти су се скоро потпуно културно утапали у нову средину, те нису могли знатније да мењају већ успостављене етно-културне слике.

Због свега овога Торлаци у Бугарској су, посебно они јужније, у околини Чипроваца, по много чему у култури сличнији становништву Будака, Висока, Понишавља, Лужнице и димитровградског краја (белодрешка ношња, хаљаци дреја, кебе, *сукно*, беле чарапе, *каџа*, *забрџка*, *опанџак* и мушка мала плетена капа, двогласне гајде, *двоће*, непостојање певања на бас, назив *бабице* за други дан славе, кувана жртва *молитва* и назив *обрџок* за земљишну заветину (*Шобић Ј.*, 1961: 48–49, 51, 52, 60, 61–62, 63–73; *Бјеладиновић – Јергић Ј.*, 1997а: 421, 426, 429, 430, 432, 435, 439; *Рајишић М. – Рогановић Г.*, 1998: 226–235, 237, 238, 240; *Пантелић Н.*, 1974: 196–201, 203, 214; *Крстић Д.*, *необјављена грађа*), без обзира на то што се становништво тих предела е идентификује са именом Торлаци, а мање имају сличности са становништвом у Србији које се идентификује тим именом. Док су Торлаци у Србији још 1833. ушли у састав Србије, становништво поменутих предела је, заједно са Торлацима, у Бугарској живело у заједничкој држави, Турској, све до 1878. године, што је свакако допринело интензивнијим културним контактима. Тако је оно „избегло“ неке културне процесе које је Торлацима у Србији донело живот у националној држави. Уз то, на ове пределе моравско-вардарска струја, скоро да нису оставиле никакав траг (*Цвијић Ј.*, 1991: карта између 160 и 161).

Назив Торлаци, према томе, без обзира на могућност да је то некада био, тешко да можемо сматрати етником или називом етнографске групе, јер он

не означава културно јединствено становништво. Пре га можемо дефинисати као **регионални назив**, који на овом простору постоји већ неколико векова, без обзира на многе историјске услове који нису погодовали његовом опстајању (подељеност између две нације и стални процес културног удаљавања његових носилаца, неподстицање његовог одржавања од стране националних држава, пејоративни призив који му даје околно становништво...).

Литература

- Аранђеловић – Лазић Ј., 1966 *Капа, део народне ношње у североисточној Србији*, „Развитак“, бр. 3/1966, Зајечар, 51–57.
- Аранђеловић – Лазић Ј., 1978 *Народна ношња у околини Зајечара*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 42, Београд, 237–260.
- Бјеладиновић Ј., 1980 *Сеоске ношње и њихова типолошка класификација*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 44, Београд, 75–97.
- Бјеладиновић Ј., 1997 *Народна ношња у Тимоку и Заглавку*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 61, Београд, 351–420.
- Бјеладиновић – Јергић Ј., 1997а *Народна ношња у Буџаку*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 61, Београд, 421–467.
- Български диалектен атлас*, 1980 Северозападна Бугария, том IV, част прва, карти, Софија.
- Български диалектен атлас*, 1980 Северозападна Бугария, том IV, част втора, статии, коментари, показалци, Софија.
- Вакарелски Х., 1977 *Етнографија на Бугария*, Софија.
- Васић О., 1998 *Орско наслеђе у Заглавку и Тимоку*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 62, Београд, 185–223.
- Валева М., 1963 *Българската двупрестилчена носия*, Софија.
- Големовић Д., 1998 *Народна музика области Тимок и Заглавак*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 62, Београд, 265–290.
- Девеић Д., 1992 *Народна музика*, Културна историја Сврљига, књ. II, Ниш–Сврљиг, 427–539.
- Дацов С., 1884 *Зайчар и неговото население*, Софија.
- Живковић Д., 1985 *Двопређење чарапе Тимока*. Књажевац.
- Илијин М., 1960 *Народне игре у Тимочној Крајини*. – Рад Конгреса фолклориста Југославије у Зајечару и Неготину 1958, Београд, 41–45.
- Јовановић М., *Народна ношња у Србији у XIX веку*, Београд.
- Карацић В., 1975 *Изабрани списи*, Београд.
- Кацарова Р., 1958 *Хора и игри от Северозападна Бугария*, Комплексна научна експедиција в Северозападна Бугария през 1956 година, Софија, 293–364.

Костов С., 1932 *Белодрешковци во северозападна Бугарија*, Известия на Народниот етнографски музеј, Софија, 73–99.

Крстиќ Д., 2000 *Торлаки во Србија*. – Ethnoses and cultures on the Balkans, Vol. 1, Sofia, 192/204.

Крстиќ Д., 2001 *Обред резања колача у горњем и средњем Тимоку*, Етнологија/Ethnologie, бр. 4, Софија, 86–161.

Луканова И., 1982 *Традиционна култура на турлаците*, дипломски рад, Велико Търново.

Љушиќ Р., 1986 *Кнежевина Србија (1830–1839)*. Београд.

Маринов Д., 1984 *Избрани произведения*, том II, Софија.

Младеновиќ О., 1968 *Народне игри у Заглавку*, „Развитак“, бр. 3–4/1968, Зајечар, 65–69.

Николова М., 1981 *Към проучването на Бугарските невестински забраждани луб, расучал, каица и сокај*, Известия на музеите во Северозападна Бугарија, том 5, Софија, 71–103.

Николова М., 1983 *Народни носии од Видински окръг*, Софија.

Пантелиќ Н., 1974 *Етнологишка граѓа из Буџака*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 37, Београд, 179–228.

Пешева Р., 1958 *Родови остатъци и семеен бит во Северозападна Бугарија*, Комплексна научна експедиција во Северозападна Бугарија през 1956 година, Софија 7–53.

Пешева Р., 1960 *Един старинен семеен празник, празнување на „светец“ во Северозападна и Западна Бугарија*, Езиковедско-етнографски истражувања во помен на академик Стојан Романски, Софија, 731–754.

Поповиќ В. – Поповиќ С., 1962 *Орнаменти на двопретњим чарапама у тимочком крају*, „Развитак“, бр. 2/1962, Зајечар, 51–62.

Поповиќ В. – Поповиќ С., 1975 *Орнаменти на двопретњим чарапама у Тимочкој Крајини*, „Развитак“, бр. 2/1975, Зајечар, 80–89.

Рајшиќ М. – Рогановиќ Г., 1998 *Музичка и орска традиција у Буџаку*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 62, Београд, 225–264.

Станојевиќ М., 1913 *Заглавак*, Српски етнографски зборник XX, Београд, 1–184.

Станојевиќ М., 1931 *Како су се изгубили трвелаи у Тимоку*, Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине, књ. III, Београд, 88–90.

Станојевиќ М., 1937 *Антропогеографски преглед Тимочке Крајине*, Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине, књ. IV, Зајечар, 43–64.

Станојевиќ М., 1940 *Тимок*, Српски етнографски зборник, књ. LV, Београд, 389–545.

Стоин Е., 1958 *Днешното състояние на народната музика во Северозападна Бугарија*, Комплексна научна експедиција во Северозападна Бугарија през 1956 година, Софија, 335–385.

Стојанчевиќ В., 1983 *Из историјске прошлости источне Србије (1804–1833)*, Зајечар.

Цвијиќ Ј., 1991 *Балканско полуострво*. Београд.

Цвијић Ј., 1991 *Антропогеографски списи*. Београд.
Шобић Ј., 1961 *Разматрања о шопској ношњи*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 24, Београд, 47–78.

Summary

Dejan Krstić

ETHNIC AND CULTURAL DISTINCTIONS BETWEEN TORLAKS IN SERBIA AND TORLAKS IN BULGARIA

This paper discusses ethnic and cultural distinctions that can be discovered between Torlaks settled in the eastern Serbia and western Bulgaria. Author concluded that state border had no important meaning and that Stara planina mountain was kind of natural barrier for cultural influence. He also concluded that term Torlaci is more regional than ethnic name, for it does not mark population with compact culture.

Весна Марјановић

ПОКЛАДНЕ МАСКЕ И ПОВОРКЕ Континуитет и нове форме

1.

У прилогу се разматра, с једне стране, повезаност обредне праксе на Беле покладе¹ као облика традиционалне културе и маскираних поврки које чине део садржаја обреда код Срба, а, с друге стране, представља се промењени однос заједнице према маскираним поворкама у покладно време.

Обреди који одговарају традиционалном моделу понашања² у време поклада су се готово у свим сегментима заједница променили, ишчезли или усагласили с начином живљења. Често се добија утисак да су изгубили потпуни обредни карактер и прешли искључиво у област забаве, лакрдије. Попут других елемената обредне праксе, међутим, и контекст одређених радњи које се практикују на Белу недељу формално је сачувао своје карактеристике иако је садржај измењен.

За анализу обредне праксе под маскама на Беле покладе послужиће тумачење категорије времена у традиционалној култури, а потом структура самих покладних догађања према одабраној представљеној грађи у овом прилогу, која припада последњим деценијама XX и почетку XXI века.

Годишњи обичаји у целини углавном су у тесној вези са црквеним календаром и већим празницима. Код српског народа појам поклада се разма-

---

¹ У православној вероисповести време се дели и на периоде мрсних и посних дана. Осим среде и петка који су дани поста, у православном календару Срба постоје четири велика посна периода: пред Божић (шест недеља), пред Ускрс (седам недеља), пред Петровдан (две недеље), пред Велику Госпојину (две недеље). Пред сваки пост, последњи дан или дани у последњој недељи пред пост су покладни дани. Бела недеља је последња недеља пред Велики или Ускршњи пост.

² Под традиционалним моделом у овом прилогу се подразумева период од друге половине XIX века до Другог светског рата.

тра двојако. У првом случају то је последњи дан пред почетак једног од четири поста: ускршњег, петровског, госпојинског и божињег. У другом, ширем схватању покладе означавају последње две недеље пред Ускршњи пост – а то су Месопусна и Бела недеља.³

Дакле, у ширем значењу, народне обичаје, поред њихове структуре и форме одређује и *време*. Према Личу, човек на сегменте дели континууме времена и простора, а протицање времена види као низове одвојених догађаја...⁴ Тако, према претходно изнесеном, уочљиво је да календарско време у традиционалној култури садржи два нивоа регулисања укупног понашања људи током године, а који одређују не само понашање већ и начин мишљења:

1) народно одређење времена условљено је аграрним радовима. Година је подељена на *два полугодишта*: *зимско и летње*, односно – од Митровдана (8. новембар) до Ђурђевдана (6. мај) зимска половина године и летња половина од Ђурђевдана до Митровдана. Таква подела условљавала је у прошлости укупно понашање сеоског човека, његово почетно – припремно деловање за обезбеђење сопственог опстанка и опстанка своје заједнице, али и мишљење које је било повезано са устаљеним веровањима вођеним наслеђеном обредном праксом. Дакле, народно поимање времена одређује и обредна пракса која се односи на профано и световно време;⁵

2) календарско, тј. црквено – православно време регулисано је периодима постова и празника. При томе се „... мора поћи од чињенице да циклуси 'годишњих обичаја' представљају календар, тј. да се непосредно односе на друштвено време. Сами празници представљају временске ознаке које континуирано време претварају у дисконтинуирано друштвено време, што се нарочито може рећи за читаве групе или 'циклусе' празника“.⁶

Због тога је циклусе обичаја према годишњем календару могућно разврстати и према подељености народног схватања времена, али и према годишњим добима на зимске, пролећне, летње и јесење. Углавном су зимски и пролећни циклуси део једне целине, док су летњи и јесењи међусобно повезани убирањем резултата „произведених“ из радњи претходна два. Самим тим што су у време зимског полугођа и што падају у његово средишње доба, кад сва природа, па и аграрни радови, вегетација, мирују, зимско-пролећни обичаји и њихови обреди обилују бројним радњама усмереним ка новом вегетационом добу, новој аграрној години, припадају соларној категорији времена. Имитативном магијом и религијским понашањем утиче се посредно на снагу „ономоћалог“ Сунца да поново ојача. Читаво зимско раздобље, према религијским схватањима наших предака, „тежак је и критичан“ период. У том периоду, веровало се да су „мртви у покрету, док одређена бића, попут

³ М. Прошић, *Теоријско-хипотетички оквир за проучавање покладе као обреда прелаза*, Етнолошке свеске I, Београд 1978, 33 – 50, 33.

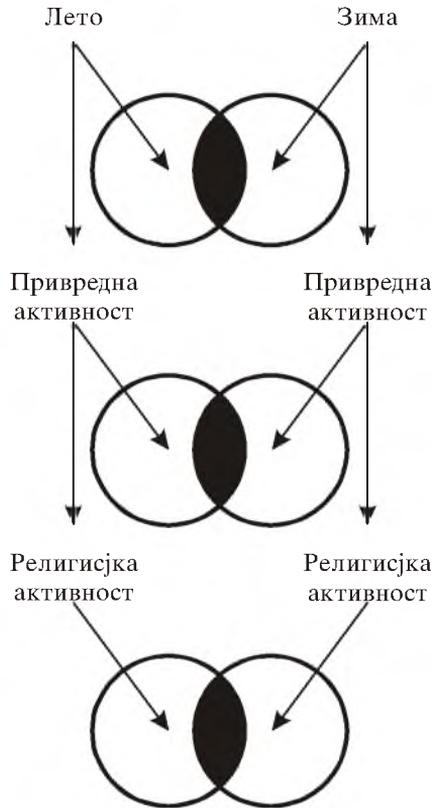
⁴ Е. Лич, *Klod Levi-Stros*, Београд 1972, 25.

⁵ Према: D. Bandić, *Carstvo zemaljsko u carstvo nebesko*, drugo dopunjeno izdanje, Београд 1997, 118-119.

⁶ I. Kovačević, *Semiologija rituala*, 1985, 152

караконцула, вештица, авети могу наудити свему живом а што „долази до израза“ посебно ноћу.

Друга половина године усмерена је на заштиту добијених резултата „религијског“ понашања и жељу за очувањем онога што се постигло. Самим тим су у тој половини године религијске активности сведене на минимум, а примат преузимају аграрне делатности, када је и Сунце у зениту.

Графички приказ, према И. Ковачевић⁷

Из приложеног графичког приказа, који, приказује понашање људи током године у традиционалној култури, уочава се сједињење активности и обредне/привредне праксе са схватањем времена и идентификацијом са природним кретањем – рађања, плодности, умирања и поновног обнављања. Међутим, „...смрт и живот, екстремне супротности у ма ком систему схвата-

⁷ I. Kovačević, *Semiologija rituala*, Beograd 1985, 154-155.

ња света, могу бити заменљиви, а граница између њих пропустљива; мртви се враћају живим и људи умиру само привремено“.⁸ Дакле, у аграрним друштвима, а наше је готово до скоро припадало аграрној заједници, време је одређивано према кретању природе, њеном ритму, према соларним и лунарним кодовима.

У последње три деценије XX века, слика се потпуно променила. Однос према традиционалном поимању времена само је формално задржан, а стварни и реални сплет догађаја одају потпуно другачију слику друштвене стварности. Однос заједнице према представљеном графичком приказу је измењен, а садржај активности у календарској години у оквирима задате теме пребациван је из једног годишњег доба у друго, тј. у време када је за то било одређено на другим друштвеним нивоима.

Током целокупног представљања народног схватања времена, извесни претпразнични периоди или периоди који претходе већим постовима садржали су, а понегде и данас садрже, опходе поворки прерушених или не, особа – мушких или женских учесника, или, пак, заједно заступљених у истим групама. Такво прерушавање поседовало је подједнаку озбиљност по заједницу као и свакодневни живот и веома се полагало на обрасце понашања током спровођења обреда маскираних или немаскираних поворки. Народ је веровао да такве поворке доносе здравље људима и стоци, плодност и општи напредак домаћинству и, посебно, летини, утичу на одбијање невремена, злих сила и слично. Осим обредног карактера, у поворкама на Белу недељу издвојио се, веома рано, и забавни садржај који се мењао сходно времену и друштвеним приликама и испољавао се у облику „друштвеног лудила“, али које није ни приближно било близу ономе што се развијало у католичкој европској стварности још од ренесансног времена.

Према средњовековним изворима и литератури, констатују се четири годишња поста који су претходили већим хришћанских празницима, а улазак у посне циклусе пратило је несвакидашње понашање, које је било повезано са покладама и месопустом.⁹

Време поклада јесте време када се постепено напуштају одређена, устаљена правила понашања у заједници и припрема прелазак, привремено, на „нова правила“, која важе до почетка *поста*. Зашто се баш време ускршњих поклада назива, у ширем значењу, покладима још није довољно растумачено у литератури. У овом раду издвојићу само нека тумачења: једно се повезује са појмом који припада категорији светог – божанству, потом као супституција зла/другог облика човека, или, пак, у вези са исхраном – постепено прелазак са мрсне хране на посну, без узимања хране животињског порекла. Још у класичним тумачењима у етнолошкој литератури, према неким науч-

⁸ A. Gurevič, *Problemi narodne kulture u srednjem veku*, Beograd 1987, 271 – 272.

⁹ С. Бојани, *Представе о празнику и празнично понашање у средњовековној Србији*, Годишњак за друштвену историју, год. VIII, свеска 3, 2001, Београд 2003, 189 – 204, 195.

ницима, појам *покладе* може се извести из термина „*клада*“.¹⁰ У многим крајевима ... појам покладе народ документује ликом сламне лутке израђене у природној величини одраслог мушкарца. Његово име се мења зависно од краја.¹¹

Управо тај *прелазни период* је у народној обредној пракси обележен, поред осталог, структурираним понашањем и појавама које одликује неконтролисани импулс и претеривање у забављању, посебно у игрању, и певању, употребом великих количина хране и пића.¹² Тако се неки празници редовно завршавају френетички и оргијастички, претварајући се у специфичан ритам и игру.¹³ Прекомерност није само пуки случај, епифеномен узбурканости коју изазива и развија већ је неопходна за успех церемонија, које се славе, учествује у њиховој светлој врлини и доприноси обнављању природе и друштва.¹⁴ Према томе, ритам живота у не тако давној прошлости био је одређен институцијом празника и са њима повезаним обичајима. Празници повремено прекидају устаљени ток свакодневице уношењем промена у понашање људи, али промене понашања регулисане су традицијом постављених образаца и усмерене су ка народном одређењу појма времена.¹⁵ Обредне радње у ритуалима помажу да се „време“ врати уназад не би ли се таквим поступцима постигао жељени циљ као плодност стоке и аграра, оздрављење или заштита укућана, и сл.¹⁶ Ипак, ванвременски обреди евоулирају а преломни тренуци по заједницу повремено померају сценарио свога фантазма и стварају нове свемоћне тренутке.¹⁷

2

За анализу покладних обреда под маскама, као што је то већ наведено, послужиће корпус записа начињених у последње три деценије XX и на самом почетку XXI века са подручја Србије, као и један новински запис о животу српске мањине у Румунији.

¹⁰ Клада је ознака за дрво, „но у исто доба је и огњена богиња Коледа, која из ватреног дрвета плама, онда ми знамо, што су „по-кладе“. Слабачка свезана тамом Сунца пале се на Огњу, па су покладни дани први њихови после Кладе, или Коледе, то дани божје немоћи и половишног тамновања, но уједно и веселја великог, јер добрза хоће славно Сунце да стане на снагу“. Natko Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split, 1981, 192.

¹¹ N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split, 1981, 218.

¹² P. Kaјoa, *Teorija praznika*, Култура, 73 – 75, Београд 1986, 36

¹³ Д. Антонијевић, *О смислу проучавања обичаја из годишњег циклуса*, Етно-културолошки зборник, књ. II, Сврљиг 1996, 17 – 22, 21

¹⁴ Исто.

¹⁵ I. Lozica, *Hrvatski karnevali*, Zagreb 1997, 8.

¹⁶ M. Eliјade, *Mit i zbilja*, Zagreb 1970, 30 – 38.

¹⁷ V. Matic, *Psihoanaliza mitske prošlosti*, Beograd 1976, 72.

У селима у Дунавској клисури и Пољадији у Румунији, код Срба, према запису Јове Долића,¹⁸ на Беле покладе 2002. године одвијало се следеће:

„Обичај налаже да се дани који следе за покладама, свечано обележе поворкама фашанки. Машкаре, Турци, мечке, гатаре, разноразни исцелитељи људске глупости, сумњиви душебрижници, а у новије време и политичари демагози, који би да своје право лице сакрију маскама – преправили су док је славље трајало сеоске улице и сокаке пољадијских и клисурских насеља. Фашанке које су се затекле још у понедаљак рано поподне, на улицама на питање од куда долазе одговорио је најглатији којег су остали маскирани представили као „надлежног за разговор са новинарима“ да су они у својству „пописивача“ кренули кроз село да попишу све што је од овог лепог обичаја остало, јер у наредним годинама сличну прилику неће имати ако већина младих Молдаваца Фашанке буду посматрали само с „безбедне удаљености“, а да у њима и сами не учествују.

...они данас и сутра прате стару крезубу Баба Рогу – Зиму на градско сметлиште, где јој је и место, до њеног следећег наиласка.

На балу фашанки у месном Дому културе, након испраћаја лутке у дровцима...

Казивач Сава Констатиновић, записао Јован Долић.

У наставку овог занимљивог текста описан је и облик старијег модела *фашанки* код Срба у Румунији:

„По деда Јоцином казивању, које је пренео његов унук ... „Наши далеки преци су вишеструко значење фашанки везивали за словенска божанства, Морану покровитељицу зиме и беле смрти, у народу прозвану *Бабароса*, *Весну* богињу пролећа и свеукупне плодности и *Живу*, шумску мајку и заштитницу живота, а вишедневно славље (у неким селима оно траје до суботе) управо је сценска представа под небеском капом, општег весела и радовања победе пролећа над зимогрожљивом *Бабарогом* (*Мораном*).

Предводници замаскираних покладара, у готово свим овдашњим селима, су деца које родитељи, већ у недељу, на сам дан покладе, облаче и маскирају како *фашницима* њиховог узраста приличи. Налицкана и накинђурена, ова опет залазе у дворишта и куће својих суседа и рођака, а они их, заузврат, даривају ситним новцем, колачима и шећерлемама. Одраслим фашницима предводници су, док славље траје, мечке, краве, козе и сподобе у дровцима ил' накардно набацаном одећом, обавезно са ручном маском на лицу ...“

У Љупкови, Мачевићу, Пожежини, Радимни, Белобрешки, Соколовцу, Луговети и Златици, ... , фашници су најрадије залазили у домаћинства својих суседа, пријатеља, рођака са жељом да их увуку у свеопште весеље. Уз чашу добре капљице и још бољег клисурског вина, они су њима по обичају нудили „шарене лажи“ и несвакидашне услуге, спрдали су се и шагачили на рачун тобожњих мана укућана, а „тврдицама“ којима би се „намет за услуге“ учинио превелик ... делили су, шаком и капом, заједљиве досетке и сликовито срочене здравице, по којима ће их гостољубиви домаћини и укућани памтити до следећих фашанки. Од убојитих крилатица покладара нису поштеђени ни локални и државни званичници, а општепознато жављајући смех и подсмех на њихов рачун били су награда за ујдурму у коју су сви ти „дежурни кривци за лоше стање у друштву“, увучени док је ликоване покладара трајало ... народно славље фашанака крунисано је сахраном или симболичним спаљивањем лутке у дровцима, све опет уз заједничку спрдњу и радовање што је још једно зимогрожљиво годишње доба испраћено у недођију, а пролеће своје буђење, победнички нагостило. Испраћаји крезубе Бабароге и дочеци предивне богиње Весне, крунисани су готово у сваком нашем месту где су још домови културе „под чврстим кровом“, заједничким игранкама и маскембалима, а по могућности и наградама за најлепше и најсликовитије одевене и маскиране фашанке.

¹⁸ Јован Долић, *Обичај стар колико и овај народ*, Наша реч, недељник Савеза Срба у Румунији, број 632, 22. март 2002, с. 9.

У околини Велике Плане, о Белој недељи иду групе маскиране деце, у групи и појединачно од куће до куће и сакупљају јаја. Пред сваком кућом, на пример у Доњој Јасеници, изговарају следећи текст:

„Помоз’ Бог, Бела дебела,
Бели ти волови
Бели ти овнови,
Све ти бело и дебело
Боже дај!“¹⁹

Покладна поворка деце у околини Велике Плане, 2004. година, снимко Драган Минић

У селима Крњево и Милошевац, у околини Велике Плане, сачувале су се поворке са маскама деце и омладине. После формирања поворке, обилазе куће, лупају о дворишна врата а домаћини их дочекују са јајима (каже се „макар кућа не имала јаја, за Белу недељу мора да спреми“ – податак из 2003. године). Старије учеснике послуже и пићем. Овакве групе прати и музикант.

¹⁹ Информације сам добила од Драгана Минића, етнолог из Велике Плане, 2002. године, а наредне 2003. године била сам у прилици и сама да на том терену посматрам догађаје о покладама.

У селу Крњеву, међутим, у разговору са директором основне школе, марта 2003. године, сазнала сам да се на прерушавање деце не гледа радо и готово да то учитељ веронауке забрањује,²⁰ подучавајући их негативном односу према свим облицима маскирања, па и према маскирању на Белу недељу.

Ту се испоставило следеће: деца у свом кућном окружењу знају за ову обредну праксу (која је некада била жива у селу и у којој су учествовали сви млађи и тек ожењени мушкарци, па и жене), али после Другог светског рата пренесена је искључиво на дечје маскиране поворке. Доскора су и сама учествовала у томе, поготово заслугом мајки и бака које су их опремале. Да би парадокс био већи, по повратку из Крњева у Велику Плану, у селу Трњање, сусрела сам дечака и девојчицу маскиране у младу и младожењу. На питање одакле долазе, одговорили су ми: „Из цркве; учитељица веронауке је награђивала најуспелије маске“ а они су – првонаграђени. Напомињем да је реч о насељу које је први сусед селу Крњеву, где се забрањује учешће у поворкама о Белој недељи.

У источној Србији, у селима Лазница и Вуковац (општина Жагубица) Беле покладе називају и Проштене покладе, попут становништва и у ерским селима у јужном Банату. У поворкама учествују и мушкарци и жене, углавном млађи људи, како је забележила учитељица Љ.Стојадиновић из Жагубице: „Праве се *'старци'* – мушки се обуку у старо и поцепано одело а по лицу се *'намрче'* – нагараве црном бојом па их такве нико не може познати. Иду од куће до куће и изводе разне геगेве, гримасе и непристојне игре. По кућама их послужују јелом и пићем“.²¹

У вјовођанским селима углавном је развијена пракса покладног маскирања и опхода насеља на Белу недељу, на целокупном простору, а поготово у местима која насељава мешовито становништво – и етнички и верски.

У Крушчици, али и у другим ерским селима у јужном Банату у више махова истраживала сам код Срба покладне обичаје. Обредна пракса учествовања у покладним сватовима као и у осталим индивидуалним поворкама, сачувана је до данас. Попут румунског, чешког и другог становништва Баната, ове поворке и српско становништво назива *фашангама* или *фашанкама*. Уз маскиране поворке, у овим крајевима сачуване су и друге појединости обреда на Белу недељу: паљење ватри на раскршћу, прескакање ватри, обилазак око цркве након вечерња и „коло баба“ које предводи свештеник и девојчица у белом. Стога се у недељу након вечерња одржава традиционални обред – *игра баба*, око цркве са свештеницима. У томе учествују стрије жене. Коло предводи девојчица до које се хвата свештеник, а тек онда бабе. Девојчица дарује попа кошуљом (као приликом крштења). Док су мештани – мушкарци били мобилисани (у току 1993/94. године) није се играло коло баба. Маскирани обилазе домаћинства од Беле недеље, Чистог понедељка и на Чисти уторак, када се увече на макенбалу, приређеном у Дому културе, сахрањује „фашник“.

²⁰ Веронаука је недавно уведена у основно образовање као изборни предмет.

²¹ Љ. Стојадиновић, *Хроника Хомоља*, Жагубица, Жагубица 2002. 757

Пада у очи да су два кључна дана покладног весела пребачена у време почетка поста, што је према данима (недеља, понедељак и уторак) потпуно идентично са временом поклада (карневала) код католичког становништва. Завршни обред сахране или спаљивања, наиме, практикован је у уторак увече, тј. дан који претходи „пепељавој среди“. Претпоставља се да је до тога дошло услед приметних процеса акултурације и снаге обредне праксе у време поклада, који су изражени код католичког становништва у јужном и средњем Банату. На то вероватно утичу још жива сећања на догађаје у време поклада у Белој Цркви – карневалске поворке и карневал цвећа, који се одржавао до Другог светског рата. Тако први писани помен о карневалима у Белој Цркви потиче из 1852. године, када су се карневали одигравали поводом покладних свечаности. Године 1910. удружење занатлија покреће карневал, а 1911. основано „*Belocrkvanski fashin komitet*“ са Фердинандом Рудолфом, трговцем, на челу. Уочи Првог светског рата удружење је добило назив: „Белоцркванско карневалско удружење“ и од тада се карневали редовно одржавају од 1911. до 1914. и 1923. до 1940. године. Белоцрквански штампар Петар Кун издавао је лист „Карневалске Новине“. У време обнављања обредне праксе, нарочито после деведесетих година XX века, обреди о покладама, тј. карневал излази из садржаја обредне праксе и пребацује се потпуно у нов временски оквир. О томе сведочи следећи податак:

„... 1994. године обновљена је традиција и успостављен је 'Карневал цвећа' који се одржава средином јуна месеца и траје седам дана. После свечаног отварања, следећих дана одржавају се културно-уметнички програми, изложбе и спортска надметања. Врхунац карневала је карневалска поворка у којој дефилију експонати који су предходних месеци урађени само за ову прилику. У припреми карневала учествује читав град, а улице и фасаде се дотерују за ову прилику. Тих дана Бела Црква је домаћин великом броју туриста.“²² Дакле, потпуно измештен из контекста времена обреда о белој недељи.

У Брзој Паланци су се до Другог светског рата одржавале маскиране поворке млађих људи и жена. Маскирали су се мушкарци у женске хаљине, а жене у мушка одела. Од реквизита носили су фењере од издубљене тикве са људским ликом, тј. прорезима за очи, уста и нос. У фењер су смештали свећу или петролејку. У вечерњим часовима обилазили су домаћинста, тражећи поклоне. Завршавале су заједничком забавом.²³

У појединим градовима, данас се учачају покушаји оживљавања старе обредне праксе карневалског типа на Белу недељу. Тако су у Новом Саду, у организацији Музеја Војводине, од 1995. године почеле да се појављују уличне *машкараде*, обично организоване на покладни четвртак, у којима су учествовала прерушена деца и омладина из културно-уметничких друштава. Након „опхода“ у пешачкој зони Новог Сада, поворке се сакупљају на платоу

²² Податак је са веб странице www.belacrka.co.yu.

²³ П. Костић, *Годишњи обичаји*, ГЕМ 57, Београд 1993, 236 – 238, 242

испед Музеја Војводине, где сви учесници буду послужени крофнама.²⁴ Било је покушаја одржавања маскираних веселих забава и у другим крајевима Србије. У организацији градске власти у време месојеђа, све до 2000. године, организован је „Празник мимозе“ у Зајечару, поворком мажореткиња из Црне Горе. После тога је одржан маскенбал, на коме се бирала најлепше/најуспелија маска. Завршна забава под маскама била је у Гамзиградској бањи.²⁵

Машкарада у Новом Саду, 2001. година, снимила Весна Марјановић

Из остале грађе о овој обредној пракси прикупљаној последњих деценија XX века и почетком XXI века могу се издвојити следећи записи:

„На Белу недељу, у селу Остри, околина Чачка маскиране групе назвају и данас *плашила*,²⁶ Уочи Беле недеље сакупи се група мештана – мушкараца и деце и договарају се томе како ће се прерушити и којим путем ће се кретати. На Белу недељу, рано изјутра, сакупљају се сви учесници у једној кући и ту се колективно прерушавају. Крећу у опход по селу уз галаму, песму, лупњаву у разноврсне канте и флаше од пластике, шерпе, лонце, звона. У групи се обавезно налазе и ликови „млада“ и „младожења“. Приликом обиласка домаћин-

²⁴ Традиционално јело припремано за Белу недељу, у прошлости се масовно припремала храна од тзв. дизаног теста и имала је симболичан значај – плодост.

²⁵ Податак сам добила од колеге Дејана Крстића, кустоса Народног музеја из Зајечара, приликом посете Етнографском музеју, марта 2003. године.

²⁶ Према сакупљеној грађи Снежане Шапоњић, кустоса етнолога из Народног музеја у Чачку.

Маскенбал у Чачку, 2004. година, снимила Весна Марјановић

Маскенбал у Чачку, 2004. година, снимила Весна Марјановић

ства не улазе у куће, већ само у дворишта, обраћају се домаћинима и заузврат добијају дарове – јаја, кобасице, сланину. Опход се завршава у домаћинству из којег су кренули, и то паљењем ватре, прескакањем и мазањем деце учесника белим луком по образима и челу. То чини нека старија жена тако што дете најпре прескочи ватру а потом га она измаже белим луком. “

Дакле, у Чачку и селима која припадају општини Чачак (осим претходно дате грађе из села Остре), у последњој деценији XX века и на почетку новог миленијума, а према истраживањима из 2003. године, видна је трансформација обредне праксе о Белим покладама. У овом примеру запазиће се да је временски оквир обреда сачуван, али структура обреда је потпуно модификована и прешла је у сферу агоналне забаве. Учесници по насељима углавном су деца свих узраста. На локалним нивоима, након дефилеа маскираних током последње недеље пред Ускршњи пост, врши се избор најбоље маске. У Чачку, као регионалном центру, у организацији Дома културе, културно- уметничког друштва „Абрашевић“ и Народног музеја Чачак, приређује се у Дому културе, маскенбал на којем се бирају најуспелије маске (групе и индивидуалне).

Маскенбал у Чачку, 2004. година, снимила Весна Марјановић

Ради илустрације процеса трансформације обредне праксе послужила сам се и одабраним прилозима који следе, узетим из мањег броја Упитнице IV Етнолошког атласа Југославије, које се чувају у архивској грађи Етнографског музеја у Београду:

- Место: Закута, Витановац, Краљево, записивач Оливера Васић, 1972. године; казивач Борисав Којић, стар 83. године: „На Белу недељу мештани се маскирају и иду по селу. Воде мечку. То чине само мушкарци. У прошлости су стари људи и жене правили свадбу. Тада се спроводе сви законци као за свадбу са младом и *ђувелијом* и у поворци воде мечку – *мечка* је стално лице. Они који воде „мечку“ гаравили су се по лицу, главе су покривали капама од платна са прорезом за очи. Једног би човека крпама омотали и облачили у мечку, те га водили по селу. У прошлости су куповали дарове за „мечку“. Скупљали су дарове и обилазили куће, али не улазе у куће већ се све дешава испред домаћинства.²⁷
- Место: Толишница, Краљево, записивач Марија Урошевић, 1971. године, казивач Милунка Бањанац, 85 година: „Обичај који се одржао и до наших дана... (од Божића до Великог поста). Назива се „Бела недеља“. Маскирају се људи, жене и деца. Цигани се такође маскирају. Свако се произвољно прерушава, нема сталних ликовва. Мушкарци се преоблаче у жене, жене у мушкарце, у Цигане, у неку животињу. Маска на лицу је од картона, папира. Бркове направе од кучине, као и реп. Чакшире су преврнуте наопако. На главу ставе неки стари поцепани шешир. Мушкарци облаче дугачке женске зубуне. У руци носе вратило (од разбоја) и на врх пободу коленику. При сваком покрету вратила, коленика се врти као када се покреће глава. И кад маскирани човек дође на нечији праг, лути оним вртилом о врата и кад се чељад из куће појаве, он их уплаши. Сврха тих опхода је шала и смех. Маске за време Беле недеље иду од куће до куће и свака им домаћица даје поклон: паре, колаче, брашно, месо, јаја. На крају опхода све маске се скупе код једног од њих и тамо се госте и веселе уз јело и пиће које су добили.
- Место: Кусадик, Смедеревска Паланка, записивач Ратислава Вукотић, 1972. године, казивач Ангелеина Васиљевић, стара 50 година: „Маскиране поворке јављају се на Беле покладе – за време Беле недеље. Мештани праве „свадбу“. Истиче се *војвода* који носи фес. Маскиране особе називају „*ограђени*“. У поворци сватова су: млада, младожења, стари сват, девер; са њима је и музика. Прерушавају се младићи и млади људи до 30 година, девојчице, сиротиња па и имућнији. Носе наопако окренут кожух, прикачен одпозади реп, преко лица прозрчане мараме, нагарављено лице, у рукама су тољаге, штапови, носе корпе. Све време опхода музички свирју. То се чини за здравље, забаву и добит. Не улазе баш у сваку кућу. Домаћини их на прагу послуже и дају им јаја, колаче, сланину, месо и др.
- Место: Врдила, Краљево, записала Славка Симовић, казивач Стојанка Мајсторовић: „Маскиране особе зову „*машкарце*“. Обилазе куће у селу само пред Ускршње покладе, и то читаве седмице до недеље. То зову „Бела недеља“. Маскирају се обично млађе особе са разним маскама, животињском кожом и роговима. Свака кућа их дарује. Том приликом дозвољене су разне шале, које другим данима не би биле дозвољене ни пристојне. Стога се и каже „Бела недеља, црн образ“. Прерушавају се мушкарци и жене. Носе наопако окренут кожух, рогове, реп, прљаву одећу, перје. Лице је нагарављено, носе звона, штапове, тојаге, торбе. Задњег дана у недељу приређује се „*дивља свадба*“, где су сви маскирани. Ово све чине ради весела и смеха.
- Место: Баре, Ушће, записао Славко Симовић, казивач Станка Тошић: „Маскирају се на Беле покладе. Обилазе куће маскирани младићи и девојке. Мушкарци се прерушавају у жене, а жене у мушкарце. Иду од куће до куће и вичу: „Ко шта да за *машкарце*“ и дају им: јаја, сланину, брашно, ракију, месо, масти; прво иду у највећу кућу у селу. После спремају вечеру и позивају мештане на вечеру и на игранку. Облаче преврнуте кожухе, мећу репове и рогове, нагараве лица, праве маске од коже; носе штапове, тољаге, свирале; чутуру накићениу старим тканинама; носе

²⁷ Грађа упитник IV, тема 137. Опходи са маскама, покладни обичаји, љуљање

- цакове за храну. Има група које иду по селу и позивају у *свадбу*: певају сватовске песме, певају заједно : „Ево маскиране свадбе, благо нама, девојка је с нама , благо нама, наша је девојка“. Све то чине за плодност стоке, поља, здравља домаћина; дарови се скупиљају за заједничко весеље.“
- Место: Јарчујак, Краљево, записивач Божана Ћирић 1972. године, казивач Радмила Карапанић: „На Беле покладе обилазе маскирани младићи и девојке домаћинства. Називају их *мачкари*, а то су углавном мушкарци, весељаци. Иду из једног у друго село. Има и жена које се прерушавају. Мушкарци се прерушавају у женске, а жене у мушкарце. Обавезно је присуство три члана – *бабе* – оне певају: „Послужите бабама жито, дајте сланине, ракије“. После обилажења спрема се заједнички ручак. На себи имају стару одећу, преокренут кожух. Маске за лице праве од картона који накнадно фарбају. Иду сокацима, „загрћу жене“, вриште. Певају песме: „Домаћине, дај ракије и сваке ђаконије“. То чине за здравље стоке, да роди поље. Долазе пред сваку кућу и сваки их прима.“
  - Место: Полумир, Ушће, записала Оливера Станић, 1972. године, казивач Недељка Благојевић, стара 68 година: „ Маскирани обилазе домаћинства од Божића до Поклада – на Месојеђе. Младићи се маскирају. Између себе одаберу ко ће бити „млада“. Данас то чине и Цигани. Одела су дроњава, а на глави понеко има и овчје рогове. Поворка представља *свадбу*.“
  - Место: Вранеша, Врњачка Бања, записивач Оливера Станић, 1972. године, казивач Миладин Букоња, стар 89 година: „На Белу недељу група момака и девојка обилази куће пресвучени у стара одела. Такву поворку називају „покладе“. Прерушавају се момци и девојке у стара одела. Лице се гавари а затим се ставља лажна брада. Мушкарци главе повезују женском марамом и облаче женске сукње. „Покладе“ изводе шале. Певају шаливе песме. Верује се да то чине због здравља и терања злих духова из села а уједно се младеж забавља. Прерушени опходници улазе у сваку кућу, а домаћице их госте.“
  - Место: Орља Глава, Краљево – нема података о записивачу грађе и информатору: „ Двоје или четворо – једно женско и једно мушко ... зову на игранку. ... у поворци су два мушка и две снашке: *баба и старац, мужи и жена*. Учествоју момци и ожењени млади људи. Маске су од овчије коже са рупама за очи, позади је прикачен реп од лисице. Носе наопако окренуте кожухе. Маскирају се на разне начине, само се настоји да то буде ружно. Рогови могу бити и од овна. За маскирање користи се и перје петла, кокошке. Лице је награвљено и покривено кожом од овце. Око појаса окачена су звона. Носили су дрвене пушке. Један од учесника носи чутуру за појасом, па кад дође пред кућу понуди домаћина, а потом позива на игранку. Обично тај изгледа најстрашније. Читава поворка изиграва свадбу, али не певају посебне песме већ неке безобразне. Обилазе сваку кућу у насељу.“
  - Место: Рупље, Црна Трава; записивач Ива Трајковић, 1974. године, казивач Сима Димић, стар 83 године: „На Белу недељу су ишле маскиране поворке од куће до куће. Маскиране су називали *плашила*. Од ликова често су се прерушавали као *грбавца, невеста, медвед*. Углавном су се прерушавала деца и одрасли мушкарци. Жене ређе. Обично су током опхода правили неред, плашили и јурили децу, насртали на посматраче. Све се то радило ради забаве. Пред сваком кућом, сем оне која је у жалости, правили су галаму, викали, а домаћин им је давао сланине, јаја, хлеб, итд.“
  - Место: Црковина, Лесковац; записивач Ива Трајковић, 1974. године; казивач Лука Мицић, стар 70 година: „ Прерушени обилазе село пред ускршњи пост. Поворку зову *камиле*. Прерушавају се у стара и поцепана одела. У рукама носе *клетуше – клопотало; звона*. Лица чађаве, на глави су шубаре, поцепани шешири. Тако прерушени изводе неке игре. Сматра се да је то за плодност поља и стоке. Ради забаве. Пред сваком кућом коју походе вичу и лармају, а домаћини их дарују јајима, вешалкама.“

- Место: Власина Округлица, Врање, записивач Вера Стојаковић, 1972. године; казивач Миодраг Доровић, стар 68 година: „ Некада на Беле покладе ишле су групе маскираних људи и збијали су шале један са другим. Облачили су стара поцепена одела, гаравили се.“
- Место: Дубона, Младеновац, Смедерево; записивач Милан Новаковић, 1972. године; казивач Влајко Аврамовић, стар 71 годину: „Опходи са маскама се одржавају на Белу недељу. Поворке које се тада јављају називају *мечке*. Прерушавају се мушкарци. Мечке су нагарављеног лица, носе на себи наопако изврнут кожух, имају тољаге и торбе. Тако прерушени учесници у поврци изигравају животиње. Певају посебне песме:

„Ајде бако на таван полако.
 Па обрежи к’о три прста танко!
 Ова кућа добрих господара
 неће пустит’ машкаре без пара!
 Ој покладе, покладе сваки своју спопаде!“

Овако се пева што после поклада се не жене зато што је пост. Покладе се одржавају ради забаве. Опходници улазе у ону кућу у којој знају да ће добити дарове.“

- Место: Рабровац, Младеновац; записала Ратислава Вукотић, 1971. године; казивач Јован Вујић, стар 83 године: „ Маскиране поворке ишле су на Беле покладе у Белу недељу. Маскирали су се млађи и старији мушкарци и за женске улоге. После Другог светског рата маскирају се и девојке у мушкарце и *цигане*. Маскирани ликови: *дед и баба, млада и младожења*. Обуку наопако окренут кожух, ставе рогове, реп, прљаву одећу, перје. Лице је нагарављено, носе маске од тикве, звона, тољаге. Шале се и играју коло. Изводе *свадбу*. То чине ради забаве, да се провеселе и да се прикупе намирнице (сланина, јаја, месо, колачи и пиће). Поворке обилазе оне куће где верују да ће их лепо примити.“
- Место: Церовац, Смедеревска Паланка, Смедерево, записао Недељко Б. Митровић, 1972. године; казивач Александар Бркић, стар 87 година: „Обилазили су појединци и групе са маскама куће, и то о Белим покладама и тада се сакупљају дарови у јајима. Назив за тако маскиране учеснике је био „*бела невоља*“. Прерушавају се мушкарци и жене, обично млађи људи и најчешће деца. Маска за Белу недељу се припрема на следећи начин: натучена чарапа на главу, замењена одећа мушкарца и жене, по могућству шира и дужа, заврнута, поцепана, капа на глави наопако окренута. Носе корпу у коју смештају дарове. Кад дођу до врата куће, кажу да је дошла Бела недеља и траже дар. Сврха ових опхода је да се прикупи што више јаја за шарање. Опходници улазе у сваку кућу и свака кућа их дарује.“
- Место: Велика Крсна, Младеновац, записивач Предраг Несторовић, казивач Војислав Вићовац: „Прерушени обилазе насеље на Белу недељу. Називају их „*грађенци*“. Маскирају се обично деца, а могу и мушкарци. Од улога ту су *млада, музикант*, праве маске од тикве, картона, фарбају лице. Носе окренуте кожухе и преврнуто одело. У новије време ставља се чарапа на лице. Учесници у поврци представљају *свадбу*. Пева се, носе суд за пиће, торбу за јаја. Све то је схваћено као шала.“
- Место: Велика Лукања, Пирот, записивач Стојановић, казивач Вида Ђурђевић (стали подаци недостају у архивском запису): „Мештани се маскирају на Беле покладе. То чине углавном дечапи. Прерушавају се тако што нагараве лица, огрну се у дроње, а косу напраще брашном. Праве разне шале са укућанима и комшијама. Све то чине за плодност куће.“

4.

Према представљеној грађи у овом прилогу, могла би се, огледно, синтетизовати обредна покладна пракса маскираних поворки у следећем:

1. Номинација обреда

а. Покладне поворке маскираних и немаскираних учесника

б. Називи покладних поворки у крајевима и регионима Србије: *Арати* – Београдска Посавина; *Цигани*, *фашанге* – Банат; *грађеници* – јужни Банат, северна Шумадија; *камиле* – источна Србија; *комендијаши* – околина Београда; *кудељаре* – околина Шапца, западна Србија; *курјаче* – западни Срем²⁸, *лорфе* – Банат, Бачка; *мачкаре* – Рипањ код Београда; *мачкаре/ машкаре* – Бачка, Срем, *мачкари*; *маскирани* – околина Београда; *маскирци* – у делу Шумадије према крагујевачком округу; *мечкари* – јужни Банат, североисточна Србија; *мечке* – централна Србија; *плашила* – околина Чачка, централна Шумадија; *преличенци* – југоисточна Србија; *прерушенци* – јужни Банат; *покладна свадба* – део Шумадије, јужни Банат; *свадбари* – Шумадија; *свадба* - Шумадија.

Називи за покладне поворке су разноврсни. То само указује на поједине регионалне одлике које се односе на обредну праксу под маскама, али и на не такву давну територијалну распрострањеност. Према њиховом називу, заправо, могућно је одредити и њихово значење (или, пре, које је било) у датој средини. Такође у поворкама су и бројни ликови, о којима ће бити нешто касније речи.

Према постављеним оквирима за потребе интерпретације у овом раду, међутим, нећу анализирати етимологију речи маскираних поворки, што би сигурно допринело разјашњењу неких недоумица. Сматрам да је то посебна тема и да јој треба посветити више пажње.

Кад је реч о бројности назива, већ на први поглед могућно је установити да преовлађују изрази који се односе на процес маскирања и на крајње ефекте које су такве особе некад можда поседовале. Данас се јављају с подсмешљивим призвуком и сматра се да је то нешто неозбиљно, забавно, а понегде и лоше.

2. Простор

а. у већим и мањим насељима по Шумадији, Војводини, централној, источној и западној Србији.

3. Место одвијања радњи:

а. двориште – домаћинства

б. улица у насељу

²⁸ Податак добила од Данке Ивић – Вишекруне, етнолога у Заводу за заштиту споменика културе града Новог Сада.

4. Време

а. две недеље пред Ускршњи пост

б. о месопусној или белој недељи, посебно на дан означен Белом недељом уочавају се али и издвајају поворке са маскираним учесницима. Такве поворке су у најновије доба ретке, али су у понеким крајевима Србије још сачуване, било као реликти из прошлости па настављају традицију у дечјим поворкама или поворкама Рома (етничке групе на маргини друштва), било да су обновљене након неке дуже паузе. Познато је да су се многи обреди који припадају обредима ширих маса – народу постепено гасили у нашем друштву од 1947. године да би се масовно обнављали у последњој деценији XX века.

5. Бројчана и полна карактеристика учесника

а. број варира и није одређен традицијом. У сваком случају најмање бар два учесника чине поворку. Може бити и десетак, петаест учесника. У прошлости су се прерушавали углавном мушкарци. У првим деценијама двадестог века па све до данас прерушавају се и девојке, млађе жене. Углавном се јавља инверзија полова.

6. Карактеристична дејства

Некадашњи обреди за плодност аграра, опште буђење и рађање природе, али и за заштиту од злих демона готово да су заборављени. Данас чувају забавно прерушавање и, условно речено, „дозвољену“ раскалашност.

7. Поворке, маске, улоге

У прошлости су се прерушавали искључиво мушкарци, мада И. Лозица то доводи у питање и сматра да се ту и тамо у хрватским карневалима провукла и по нека жена маскирана у неки стереотипни лик.²⁹

Данас то чини махом омладина, како момци тако и девојке, али понегде има и старјих. Извођачи се бирају према одговарајућим склоностима: изражен смисао за имитирањем, духовитошћу, способност да говоре добро, и сл.

Ликови које маскирани представљају најчешће су типизирани и припадају прошлим временима: **антропоморфни** - гравидна млада и младожена, сватови, баба и деда, покојник, свештеник, Арапин, Циганин, негде Турчин, чувар медведа, сакупљач дарова; има, међутим, и оних који су актуелни у датом тренутку догађања, као: лекар, фотограф, берберин, представници власти и политичких партија и др.; **зооморфни**: медвед, вук, коњ, рода, јелен, во, коза, овца, понекад и камила, зец. Провуче се и понека представа **диморфних** - пола човек а пола животиња.

Данас се јављају и ликови који припадају свету фантастике, па их можемо назвати **фантазмагоричним** (марсовци, Ити, гремлини и др.). Куповне пластичне маске најчешће су ликови из разних цртаних филмова.

²⁹ I. Lozica, *Hrvatski karnevali*, 56.

Маске су начињене од крзна, коже, дрвета, вуне, хартије, перја, каткад уз додавање животињских атрибута: овнујских и воловских рогова, коњског репа, зуба и сл. Гарављење или шминкање лица је уобичајено. Мазање чађи, угљеном или другим црним материјалом скоро је неизоставно. „Деда“ или „баба“, на пример, не носе посебну маску, већ лица гараве, а за многе средине је пожељно сваког о Покладама помало нагаравити. Претерана шминка користи се код маске „младе“, да се мушкарцу нагласи женственост. И остали учесници који се преоблаче у женске хаљине исцртавају лице пре-наглашеном шминком. Лице се маже и брашном или медом, на који наносе живинско паперје. У последње време актуелне су и куповне маске луксузне израде, увезене из западноевропских земаља.

Тело је најчешће прекривено бундашем или крзним капутом окренутим длаком напоље, ћилимом или неком простирком. Често се користе и старом похабаном одећом, окренутом наопако, која у овим случајевима има улогу костима. „Млада“ је најчешће у правој белој вечаници, са шлајером и венцем и представљена је gravidном.

Код већине маскираних реквизити су архаичног порекла и преовлађују они који праве буку, галаму: звона, клеветуше, ланци, чегртаљке, мотке, метле, дрвени црвени фалуси, корпе, лутке, порно часописи (јављају се последњих деценија XX века). Од музичких инструмената заступљене су хармонике, виолине, тамбуре, гитаре, добоше, трубе, али и пластичне канте у које лупају, и сл.

7. Модус уласка у простор

Учесници маскираних поворки улазе у круг домаћинства, углавном у дворишта, изговарају пригодне текстове, певају, играју, праве буку, гуркају се. У поворци *покладних сватова* у не тако давној прошлости било је прилично еротског набоја, са ласцивним сценама. Временом се то ипак, напустило, нарочито у поворкама које су сачињене од група школске деце. Током опхода, маскирани учесници не нападају једни друге, већ своју снагу усмеравају ка немаскираним суграђанима. Изузетак су поворке одраслих. Учесници фашанки и машкара, на пример, штимају посматраче – мушкарце за мошнице, образе, жене и девојке бацају у снег или блато. Маскирани трче околу и показују немаскираној публици, данас, порно литературу, а понеки још машу дрвеним фалусима и кобасицама које представљају фалус, али и другим реквизитима. „Мечкари“ јуре околу и ускачу у публику. У јужнобанатским селима где живе Срби и Румуни, украшени трактори зимзеленим гранатама и разнобојним тракама вуку приколице на којима се представљају одређени призори из свакодневице, у виду „покретних слика“, било да је реч о прошлости, изопачености у свакодневном животу, политичким неслагањима или о неком медијском актуелном догађају.

Архаично у обредном понашању поодавно је напуштено, чак и у облику сурвивала. У садржају поворки више није реч о појави „оностраног“, инкарнираним прецима или аграрним демонима, о Богу који одређује људима

њихове улоге, већ о непојмљивом, бесмисленом замишљеном „Оно“.³⁰ Пре би се могло протумачити да одређено разуздано и ласцивно понашање може представљати антипод вредностима „нормалног друштвеног живота“ који почива на строго патријархалном моралу. Чак и радње у поворци покладних сватова могу се посматрати од оних комичних, тј. као пародија на институције склапања брака, статус и изглед невесте која је трудна, до одласка у прошлост и повезаност са аграрном магијом за плодност усева.

Приликом опхода учеснике дарују у сваком домаћинству. Дарови се састоје у јајима, колачима, кобасицама, шунки, крофнама и новцу. Деца добијају слаткише. Након завршетка опхода, прикупљене дарове поделе или приређују заједничку гозбу, у којој учествују они који су ишли у поворкама.

Ритуално сахрањивање маске или неког предмета, на пример контрабаса (на северу Бачке) последњег дана покладног догађања, уз пуно ласцивних речи и опсених сцена, неизбежно је у понашању маскираних. У селима средњег и јужног Баната последњег дана поклада сахрањују „покојника“, предодређеног маскираног учесника за ту улогу. „Свештеник“ са „ожалошћеном „поворком збија шале док чита „опело“ и помиње све оно што у тој средини није било добро током читаве године. Наравно, збивања у току покладних разузданости су и јавно оглашена у локалним медијима, на огласној табли на месној канцеларији, распореди догађаја окачени су у сеоским кафанама, са акцентом на сатници „сахране негативног“ и најзабавнији део у манифестацији.

Временски посматрано, с обзиром на то да је реч о граничном периоду смене годишњег доба („истеривања зиме и дочекивања пролећа“) на сликовит начин изражава се представа о смрти и поновном васкрсењу времена (путем симболичних ватри и спаљивања злог духа, лутке, зиме и других реквизита, „сахране“ зла отелотвореног у лику покојника). Дакле, на неки начин, обредима очишћења, маскирани учесници гасе остатке старог времена и симболично помажу долазак новом. Тај чин се ипак може и другачије протумачити, а то је да се спаљивањем заправо не догађа спаљивање зла и постиже победа доброг, већ да је то, заправо, спаљивање сукоба супротности. Прихватићу и констатацију И. Лозице да се помоћу обреда постиже почетак новог круга свакодневице.³¹

Место догађања, извођења обредне праксе под маскама или касније одређених елемената театарског карактера јесте простор читавог насеља: сва домаћинства, осим оних која су у жалости, да би се потом све завршило у средишту насеља.

Од друге половине XX века у моду су ушле и забаве под маскама које се одвијају у месним домовима културе под називом „Маскенбал“. У већим градовима Војводине, Београду, Зајечару, Књажевцу између два рата одржавани су маскенбалови, на којима је бирана и награђивана најуспелија покладна маска. Данас се то догађа у већини села, тако да се добија карактер

³⁰ В. Кајзер, *Гротескно у сликарству и песничству*, Нови Сад 2004, 123.

³¹ I. Lozica, *nav. delo*, 243.

бучних забава које су повод окупљању мештана, али и других из суседних села.

8. Стратегија

Стратешки елементи у одржавању покладних поворки односе се на заближавање једних другима. Покладне поворке су у нашем окружењу и мерило локалном идентитету. „Ми то имамо, ово су наше машкаре, фашанге ...“ и сл. само је један од нивоа распознавања инструмената друштвене контроле над друштвеном стварношћу.

Углавном се учесници у поворкама „добро забављају“ између себе. „Озбиљност“ која се изражава још приликом преоблачења, потом сам улазак у круг маскираних и на крају радње које се током опхода врше, комуникација са немаскираним становништвом и сл. заправо је и пресудни елемент у постизању стратешког циља присуства покладне поворке.

5.

Многи истраживачи у досадашњим проучавањима, без обзира на различите приступе, покушали су да представе реконструкцију религијске прошлости на основу рецентне обредне праксе, тако да су се усредсредили на откривање елемената култа покојника, култа природе, магије за плодност или обреда лустративног значаја.³² О томе најбоље сведочи интерпретација из друге половине XX века – истицање магијско религијског карактера свих поменутих поврки са маскама: „...састав и намена ових, заправо још претпролетњих обредних група, разноврсни су. У првом плану, с обзиром на то прелазно годишње доба, истиче се као њихова важна и чита функција, магично изазивање плодности усева, блага и људи те њихова заштита од злих сила. У ту сврху покладне групе врше различите чине апотропејске и имитативне магије: оне ору, сију, љубакају се и изводе посебне плесове. Ови некоћ озбиљни, ритуални поступци данас се одвијају у игри, шали и неријетко су врло распојасани“.³³ Зечевић такође тврди да је маска средство помоћу кога се играч ослобађа своје личности. „Када је под маском, он више не представља себе, већ неког другог – онога кога представља маска“.³⁴

Међутим, као што се из изабране различите грађе могло запазити, све поворке и маскирани учесници обилазе насеља организовано или појединачно, углавном забаве ради али понеко одговори да се „ваља тако чинити“ да би била „добра летина и успешна, полодотворна година“.

³² М. Prošić, *Teorijsko/hipotetički okvir za proučavanje poklada kao obreda prelaza*, Etnološke sveske I, Beograd 1978, 33–50, 34.

³³ А. Maletić, *Knjiga o plesu*, Zagreb 1986, 217.

³⁴ С. Зечевић, *Лесници – лесковачки шумски духови*, Лесковачки зборник, В, Лесковац 1965, 16–23. 16.

6.

Данашње становништво, у целини посматрано, о покладним маскираним догађајима у Србији зна мало или ништа. Обреди у којима се маске упражњавају углавном су сматрани „паганским“, „забрањеним“, „простим“. Врло често данас се чује мишљење, а уз то и ишчуђавање ширег урбаног становништва – „код нас то не постоји“ или „па зар и ми то имамо“, „то је латиноамерички карневал“, „то је католичко, а не православно“ и сл. Осим тога, маска и шаролике поворке са маскама везују се претежно за ваневропска друштва, заједнице далеке европском и нашем културном простору.

Недостатку сазнања о традиционалним поворкама са маскама унеколико је допринела и сама етнологија као наука, промовишући готово идиличне записе традиционалне културе. Заправо, етнологија се у свом стварању бавила „исправним“ моментима људске културе, и, како каже Д. Рихтман-Аугуштин „... радије је истраживала „лепе и пристојне“ обичаје, па се није бавила обичајима изругивања, тим опорим инструментом социјалне контроле ...“.³⁵

Маске се убрајају у део народне културе који је дуго био на маргини садржаја културне баштине српског народа, сегмент занимљив само неколицини истраживача.

Ако се пође од тога да је маска прибор помоћу кога се мења сопствени идентитет у обредном или забавном контексту мора се прихватити да није ни данас као ни у прошлости била сама себи циљ. У прошла времена је оном који је носи омогућавала лакши контакт са другим бићем као и са ликом који представља. Дуго је изазивала страх и поштовање, представљала је ћудљиву и страшну, повремено и претерану силу која се јавља да би побудила побожни страх код неупућене масе. У том случају тајновитост маске која даје моћ, може бити и оно потенцијално опасно како за њеног носиоца тако и за оне којима је намењена.³⁶ Због тога је маска одувек поседовала двојачко значење и по саму индивидуу која се прерушава: „лицем окренута према нама отвара живи хоризонт, наличјем се опредељује за невидљиве светове“. Кад носилац маске престане да се поистовећује са маском коју носи и када превазиђе њена мислитна својстава, тада маска као реквизит заправо мења своју културну функцију и представља предмет за прерушавање ради забаве, рекламе и сл. Као имресивни визуални и егзотични предмети, маске увек поседују посебну пажњу како за друштвену околину тако и за саме истраживаче. Оне све више заокупљују савремено друштво и посматране су у односу ја – други.

Дакле, и у култури становништва у Србији, тамо где су уочен континуитет маскирања на Беле покладе али и тамо где се уводе или обнављају, маска је прешла путању од култног, обредног до забавног предмета који слу-

³⁵ D. Rihman Auguštin, *Pretpostavke suvremenog etnološkog istraživanja*, Narodna umjetnost, knj. 13, Zagreb 1976, 1–23, 1.

³⁶ O. B. Merin, *Maske sveta*, Ljubljana 1970, 49.

жи друштвеном пражњењу. Она је и незаобилазни елемент социјалне контроле у заједници.

Из представљеног, као допринос проучавању покладних поворки које су се одржале до данас у Србији, уочљиво је да су поворке у којима учествују маскирани ликови постали предмети за забаву, те достигли степен култног пражњења. На место њихове религиозне улоге ступа на сцену њихов антипод, бурлескно. Извртање вредности и морала једне средине допуштено је баш „том маскираном лику“ који иде руку под руку са маскама из прошлих времена.

У прилогу су учињени покушаји да се расветле новија догађања и представе условно речено, новији погледи о томе шта су Беле покладе, који је однос заједница развила према маскираним поворкама. Резултати добијени модерним средствима истраживања и који ће се наметнути или оповрћи након подробнијих истраживања требали би да помогну у историјском сагледавању целокупне појаве.

Иако се не могу заобићи значајни радови из јужнословенске етнологије и етнографије, ипак је начињен покушај ослобађања од утврђених стереотипа у објашњавању феномена маскираних поворки о Белим покладама. Покладно време се не поштује само због тога што се то тако ваља, а прерушени – да би лакше дошли до хране. То је време окретања правила наглавачке, али тако да они *per se* такође поседују ред.

У пракси, време Беле недеље и Белих поклада је време када заједница делује кохерентно, када се заједнички весели и једе, тј. то је време померања сукобљених страна, време јачања идентитета унутар заједнице.³⁷

Summary

Vesna Marjanović

LENTEN MASKS AND PARADES Continuity and New Forms

This work discusses the link between ritual practice in Lenten periods and the masked parades that are a part of the Serbian rituals on the one hand, and on the other hand, the changed attitude of the community to masquerades at times of Lent.

In nearly in all the segments of this community, rituals observed in the traditional models have changed, disappeared or else adapted to the current way of life. They often seem to have lost the whole ritual character and to have passed into the exclusive sphere of entertainment and fun-making. However, akin to other elements of ritual practice and the context of specific acts observed in Lenten week, they have preserved their formal characteristics although their content has changed.

³⁷ I. Lozica, nav. delo, 243.

Мирко Барјактаровић

ОБИЧАЈИ И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ У ПРОШЛОСТИ СРБА и почетак њиховог систематског проучавања

Увод

Уз народна веровања и усмена казивања код свих народа (па и код Срба) обичаји су значајан део културног наслеђа. То су радње и поступци који прате људске радове и догађаје. Они су најчешће срачунати на то да се, уз њихову помоћ, постигне нешто позитивно. Врсте, број и значај њихов зависе код појединих заједница од њиховог општег културног развитка.

У наредним излагањима биће, уопштено, говора о нашим народним обичајима.

I

А. У обичном и свакодневном говору, и не само код нас, чујемо како се каже да пре неког посла треба „засукати рукаве“. Из ове узречице препознајемо искуством испробану препоруку да ако не засучемо рукаве они би нам у раду могли само сметати. Искуство људско је ваљда и најстарија школа. Тихомир Ђорђевић овако дефинише обичаје: „Искуством и навикама стечене одредбе, које, као какви закони, иако нису нигде записане, управљају целокупним животом и радом извесног друштва“ (*Над народни живот I*, Београд 1930, 22). То је једно.

Друго, за много шта што намеравамо да радимо рећи ће се, опет, да тако „ваља“ (или „не ваља“). Заборављен је негдашњи мотив одобравања (или неодобравања) за отпочињање неког посла. Али, остала је ова узречица као

скраћена опомена. Да ово објаснимо примерима. Прво, посматрамо обичну свадбу. Приводе невесту момковој кући. И, шта прво ваља од тог новог члана (невесте) захтевати? Невести ваља, пре свега, додати дете у руке. Она га прихвата, треба да га пригрли и дарује неком ситнициом. Тако захтева давнашњи (ред и) обичај. Овај обичај код нас се назива *накоњче* (свакако по томе што су раније сватови, па и невеста, били на коњима). Као што се види, прво што од невесте у новом дому треба очекивати јесте да буде роткиња *накоњче* је најчешће мушко дете). Код људи је, уосталом, свагда било не само жеље већ и потребе за потомцима (будућа радна снага и одмена у пословима, као и продужење домаћих култова). Дакле, на симболичан начин (неко би, стручно, рекао да је то само одговарајућа „људска комуникација“) одмах и пре свега овим обичајима исказује се жеља и потреба за децом.

Или (као што пре посла ваља засукати рукаве) чак и код високообразованих грађана кад им неко од млађих одлази да полаже испит, за њим („ваља“) просути мало воде. Зар то није очигледна радња која имитативно-мађијским путем треба да подстакне нашег кандидата да на испиту одговара течно (као што вода тече)? Из ова два (свакодневна) обична примера намеће нам се закључак, и одговор, да су обичаји одређени и одговарајући поступци и радње који најчешће претходе неком нашем подухвату, а који треба да допринесу његовој успешности. Краће речено, обичаји су (као смишљени) изазивачи и подстрекачи неког нашег посла и жеље.

Као што се из наведених примера види обичајне радње, активности и потези каткада се мешају, али и подударају са веровањима. У понечему они су слични и са усменом књижевношћу. У сваком случају, то је врста усмене архиве (као што је и језик својеврсна архива) и музеја одређених појединости из историје и културе (уопште) одређене групе.

Осим тих и таквих предрадњи (као подстрекача), међутим, има обичајних радњи које се могу и накнадно обавити. На пример, раније се понегде веровало да момак не би могао да се ожени, или девојка уда, ако му о рођењу нису приређене бабине, односно повојница. (Бабине или повојница су обични људски ред, пажња, односно обичај који се састоји у томе да мајци и детету, које она роди, сусетке и рођаке ваља да учине посету и донесу понуде). Зато, ако је, из било каквих разлога то пропуштено да се уради одмах после рођења детета, може, и треба, и касније да се учини (нпр. у осамнаестој години). То би биле накнадне бабине. Затим, ако дете, из оправданих разлога, није одмах по рођењу крштено, или младенци о свадби венчани, или опет, ако умрлога свештеник није пре сахране опојао, то се могло и накнадно учинити. Занимљив је доскора био обичај у источној Србији да, кад умре нежењен момак (или неудата девојка), покојника пре сахране треба (фиктивно) „венчати“ са одговарајућом особом. Но, било да се обичај обави као стимулисана предрадња, или накнадно, он се углавном сматра обавезном активношћу, као саставним делом сваког иоле важнијег посла и догађаја из људског живота. Биће и касније речи о томе.

Да бисмо, пак, лакше разликовали каквих све обичаја имамо, помињемо најпре неке датуме, из човекова живота, од његова рођења до смрти, а који су раније били обавезно пропраћени одговарајућим обичајним радњама. Идемо редом – од самог рођења.

Ако трудница тешко рађа, ставља се поред ње неки део мужеве одеће (да би лакше родила); детету ваља пупак одсећи неким (старим) сечивом (да би била отпорна особа у животу); ту је затим давање имена детету, које се за одређено време скрива (да за њега не дознају рђаве силе), отуда чести надимци. Одговарајућим обичајима праћени су затим ницање и мењање зуба детету, стицање зрелости, ступање у брак и смрт. Све су ово не појединачни обичаји већ групе обичаја повезаних са одређеном приликом у људском животу. То би били, уопштено узето, друштвени обичаји. Разуме се да овамо иду и правни и медицински обичаји као посебне групе.

Слично овим датумима из људског живота стоји и са годишњим или рочним обичајима, само су ови чвршће повезани са одређеним временом (датуми). На пример, идући од Божића ове до Божића наредне године скоро да нема седмице а да у њој нема неког празника који на одговарајући начин ваља обележити (о овоме ће бити још речи).

Исто тако је и са такозваним привредним (радним или техничким) обичајима који прате људске радове и који се могу сврстати у оне око: обраде земље, држања стоке, лова, рибарења, пчеларства или обављања којег другог техничког посла (занати). Узмимо, примера ради, почетак сетве како је код нашег народа текао. Тај посао ваља почети првих дана у седмици, или, још боље после мене Месеца (како напредује седмица или како расте Месец да би тако и усеви напредовали). Сејач за тај дан треба да обуче чисту кошуљу; ако је ожењен, претходне ноћи није спавао са својом женом. Семе се сипа у торбу са дугом траком (да би жито дуже израсло) и у њега се ставља јаје (да би жито било крупно и чисто као јаје). Овде се одмах уочава повезаност, скоро и истоветност обичаја и веровања. Орачу се за тај дан спрема и посебан колач (подбраждаоница). После прве повучене бразде, орач застаје, преломи колач преко јарма волова, па пола од њега да воловима, а од друге половине једе он и носи кући да и остала чељад од њега окусе. Такве појединости одржаване су скоро и до нашег времена у неким нашим крајевима.

Откако се земља обрађује машинама (где год за то има услова), међутим, природно је да се такве радње више не обављају. У измењеним радним условима старински, као обавезни, обичаји постају сувишни и бесмислени.

Обичаји су наслеђивани од старијих као врста обавезе, као неки неопходни пратиоци људи и њихова рада и понашања. Онамо где су људи у своме развоју спорије напредовали, обичаји су дуже одржавани. Али, онамо где је културни (и технички) напредак у неком крају био бржи (помињали смо механизацију код ратара) тако је онај стари дежурни (обичај) могао и врло брзо да нестане. Понекад и да не остане никаквог трага од њега. Може се рећи да никада није било тако брзог и скоковитог развоја, нарочито не код

нас, који је обичаје једноставно занемарио, као што се десило после Другог светског рата у нашој земљи.

Погледајмо сада на конкретним примерима (случајевима) како промена економских или друштвених односа код неке групе, или у неком крају, може и сразмерно брзо да себи створи одговарајући обичај (друштвено правило) као новог надзиратеља и врсту контролора који ће убудуће да надгледа како нешто ваља и треба да се ради.

а) У једном забаченом крају динарског подручја, поред осталих, живи и један нешто старији брачни пар. Жена није могла да рађа децу. Она је нешто и оболела. Шта да се ради у таквој прилици? Ваља и мора да се живи, а сељаку треба и потомака и радне снаге. Зато муж, уз пристанак жене, нађе и приведи и другу жену. Мимо важећих и административних правила о браку. Законски прописи и животне прилике, међутим, често се не слажу. Суседи и средина то не само да не осуђују већ одобравају. И, тај нови живот утроје прећутно се признаје као нормална појава. Вероватно ће сада из такве заједнице бити и деце? Понови ли се овакав случај још који пут, ето већ настајања нове норме понашања, новог обичаја и начина мишљења. Није без разлога давно речено да мука законе мења. Из овог примера види се да неки нови обичај настаје из људске потребе.

б) Наводимо и други конкретан пример, односно случај. У западној Србији до после Првог светског рата није било појаве да мушкарац, као домазет, оде на имање своје жене. За здрава и поносна човека то би се сматрало понижавајућим. Рекло би се „та, какав је он човек да га храни жена и њено имање?“. Пошто је, међутим, овај део Србије, особито Јадар, у Првом светском рату изгубио веома много мушког становништва, остао је у кућама знатан број удовица и девојака без браће. Да куће и домаћинства не би остала (посве) пушта а земља запарложена и напуштена, што би значило и потпуно пропадање и нестајање читавих домаћинстава, почели су из планинских села суседне и, мање плодне, Рађевине, да долазе момци у куће девојака (без браће) у Јадру. Оно што је у једно време и условима сматрано неприличним, у измењеним приликама то се почело сматрати оправданим и корисним. И нормалним. Невоља је сразмерно брзо разбила раније круто схватање о положају домазета. Наведени примери потврђују да су обичаји заиста израз и одјек времена и конкретних прилика.

в) Ево и нешто другачијег разлога за установљење једног новог реда у понашању, то јест обичаја. По неком давнашњем реду и распореду, у време каквог заједничког скупа (нпр. свадбе) у челу трпезе седе значајније личности, главари. И, најпре се њима приноси пиће и храна. Разуме се, и најбољи печени брав. Глава печења стављеног у чело трпезе припада првом међу главарима (то нам потврђује и стих из народне песме „глава глави плеће арамбаши“). И ко зна од када је то практиковано као обичај? Десио се, међутим, једном приликом у неком селу патријархалних односа да се у том делу трпезе нашло одабрано печење, али без главе. Неки главари су схватили да је то намерно урађено и – као увреда. Зар старешина да не добије оно што му по реду припа-

да? Стављен је приговор, настала су објашњења, свађе, па и крв. После тог немилог догађаја, договоре се старији људи из тог краја да од сада нико на јавни скуп или какво весеље нипошто не носи печење са главом. И, то је прихваћено као општи и договорни закључак, као одлука и наредба. Тако је то од тада постало локални обичај. Овај пример сведочи о могућности договора о некој норми заједничког понашања (односно обичаја).

г) Наводимо и следећи пример, другачијег порекла, једног обичаја. После Другог светског рата, као што је познато, по Војводини је насељен већи број породица пореклом из Лике, Босне, Црне Горе или којег другог краја (ондашње Југославије). Наилази и прва зима и зимски празници. „Колонисти“ би за Божић да спреме и бадњаке како су од вајкада радили њихови преци. У Војводини, међутим, нема шуме. Мештани, пак, то јест затечени живаљ, уместо бадњака спрема новогодишњу „јелку“. Деци колониста, опет, бомбонама украшена јелка више се свиђа од некаквог сировог трупца. У Војводини, осим тога, нема отворених огњишта па, и где би се бадњак заложу? И, постепено, досељеници по Војводини одричу се бадњака и прелазе на спремање новогодишње јелке. Обичај неки може, дакле, и да се прихвати од кога другог.

Раније је био општи обичај да се преко божићњег колача стављају разни симболи (за здравље чељади, напредак стоке, родност поља). Као последица културног развоја и напретка на тај колач може да се стави и неки нови симбол, на пример, књига или музички инструмент (то да би деца из куће успешно учила у школи или да би се неко од њих одало свирању на неком инструменту). Када домаћинства данас немају стоке, разуме се да и симбол њеног напретка изостаје.

Познато је да ми данас, кад смо у жалости, носимо одећу тамне боје. То сада радимо из друштвених разлога: да на видан начин покажемо средини да некога желимо. Данас је томе очигледно такав смисао и намена. Заборављено је да је некада прерушавање чињено из бојазни да нас покојникова душа не би познала и штогод рђаво учинила. Али тај исти обичај (црнина, прерушавање) понекад се, што се често и сада може видети, свео на малу црну траку на реверу на капуту, око рукава, или у коси (код жена). Такво свођење неког обичаја, односно обичајног предмета, на минијатурни и тек симболичан део, јесте, у новије време, особито код грађана, и бадњак, који се састоји, као што знамо, од два-три листа храстове гранчице увезане којим струком сламе.

Понеки обичај се, као и народно веровање, може свести само на неку реч или узречицу. Ко, на пример, од млађих данас поуздано зна како је настала реч „папучић“. А не даље него њихови дедови и баке (можда и родитељи) кад су се венчавали гледали су ко ће пре кога, испод стола, ногом нагазити – младожења невесту или она њега, да би се тако (тобоже) осигурала потчињеност оне друге стране у браку.

Кад помињемо узречицу у говору, узмимо и други, другачији пример. Код нас је донедавна саобраћај обављан помоћу товарних коња (каравани-

ма). Њима су преношени и путници и роба. У тим условима ваљало је, пре свега, имати добра коња. Посебно се пазило да он буде добро поткован, јер је требало ићи дуго, и то најчешће рђавим теренима. Кад је, дакле, коњ био добро поткован, онда се било спремно за пут. У измењеним условима саобраћаја од свега тога само смо у говору сачували израз „поткован“ за неку активност. Тако ћемо сада на пример рећи за онога који добро зна какве прописе, или хемијске формуле, да је добро поткован. Као што се материјални предмет у неком обичају сведе на своју минијатуру или једва видни знак, тако је уобичајено и свођење читавих појмова у говору.

Или, ми данас не знамо зашто ономе ко је поред нас, па кине, ваља рећи „на здравље“? А та је реч остала из оних времена када је куга, опака и најчешће смртоносна болест, харала и код нас. Кад би, наиме, неко од куге оболео, један од првих знакова био је и кијање (и зевање). Сродници су већ знали шта то предсказује и рекли би, сигурно са тугом, „на здравље“. И, остаде обичај, односно таква узречица, да се ономе ко кија каже „на здравље“ иако данас куге више нема.

Б. Да бисмо, на крају, видели могу ли неки обичаји бити не само лепи и забавни већ и корисни и хумани, навешћемо као доказ и за то неколико примера. Поменимо, пре свега, мобу. То је давнашњи, и не само наш, облик рада да се ономе ко нема радне снаге, на позив (молбу) одлази и помаже да благовремено обави неки посао. Али има моба на које се учесници не позивају, већ они сами долазе. Умре, на пример, главна (мушка) радна снага из куће, а пристигли пољски радови. Суседи и сродници се, самоиницијативно, договоре и у одређени дан, најчешће празником, кад је себи „грех“ радити, иду, незвани на мобу породици умрлога. Тим мобарима тога дана не мора се ни храна спремити. Овај обичај, односно облик помоћи у радној снази има, пре свега, људску страну (разуме се, уз ону економску). Њиме се на делу потврђује међуљудска и међусуседска солидарност. Због тога се понегде за овакве мобе и каже „милосрдна моба“. Домаћин који мобаре добро храни и дочек може очекивати да ће му они и други пут доћи на мобу. На мобу се радо иде и ономе ко је заузет каквим заједничким (нпр. сеоским) послом. За неке, пак, лакше послове (нпр. комишање кукуруза, нпр. брање воћа). Појединци ће, особито младеж, радо ићи на мобу и због тога што се тада људи међусобно виде, друже, забаве, певају, препричавају доживљаје, шале. Тада се појединцима пружа прилика да све своје знање и вештине могу показати, другима да то виде или чују. Као што се види, моба нема само економски значај и улогу. Она је добила и друге садржаје.

Врста мобе било је у прошлости и посело жена. Испроси се, на пример, нека девојка, која нема довољно спремљених дарова за свадбу. Тада се млађе жене из суседства окупљају, ноћу, у кући прошенице, или негде другде где има простора, па плету, преду, кроје, шију, везу. Разуме се, као на моби мушкараца и овде се пева, препричавају догађаји, забавља и шали колико се зна и уме. Тада девојке сазнају од старијих понешто што их занима из личног живота или рада. Омладинске радне акције, организоване код нас пре

неколико деценија, биле су нека врста мобе. И на тим акцијама млади свет је радо боравио. Тамо се штошта и научило. Кад није било праве и одговарајуће школе, онда се, ето, на моби понешто учило.

Било је и других врста уобичајеног солидарног понашања људи. Тако, деси ли се да неком из села изгори кућа, или му дивљач покоље стоку. Па давнашњи је ред и обичај да се оштећеноме притекне у помоћ: прилозима у стоци, у грађевинском материјалу, новцу, радној снази: како ко и колико може. Рекло би се у таквим случајевима „невоља је заједничка ствар, данас је снашла њега сутра може мене“. Где-где би се у таквим случајевима образовао одбор који је бринуо о што успешнијем сабирању те помоћи и њеној што бољој и бржој употреби.

Или, приближава се Божић. То није само обичан дан већ ни обичан празник. То је *велигдан*. Од давних времена било је одређених свечаности у зимском периоду године, па ето, тада пада, свакако не и случајно, и тај велики празник за који треба спремити више ствари: бадњак, пре свега, посебан колач (чесница), варице (кувано жито, по правилу од разног семења), печеницу. И сламу, свакако. То су оне главне појединости на које се мора мислити и са којима су повезане и бројне радње, које је, као по неком неписаном протоколу, до танчина ваљало обавити. На Бадњи дан, рано изјутра, иде се у шуму за бадњак. Он се не додирује голом руком. Љуби се као нека светиња. Увече се, уз одређени церемонијал уноси у кућу, ложи преко отвореног огњишта, пресица варицама. На Божић изјутра чељад рано устаје, сви се умивају, облаче чисто рубље и одећу, омрсе се. Тога дана ваља од сваког рада по мало (фиктивно) почети, јер то је дан када, по народном веровању, отпочиње нова година и када треба наставити континуитет радова. И одржати. На божићњем колачу симболи су брижљиво поређани (тор, рало, коњ, пас). И метални новчић се ставља у колач (у чијем делу колача буде новчић, тај ће наредне године пословати успешно). О Божићу изјутра очекује се положајник, особа која прва долази у кућу, који ће донети срећу и берићет! Кад он чара ватру, говори: „Колико варница, толико здравља, толико оваца, јуница, берићета у пољу“ и тако редом. То је видљиви исечак из неког другачијег времена и начина мишљења. До самог Божића, опет, ваљало се измирити са онима са којима смо били због нечега завађени, старији је ваљало млађима да опросте за до тада евентуалне увреде и непажњу. До тога рока ваљало је и дугове вратити. Не уради ли се то, дугови ће домаћинство пратити и у наредној години. Све је то сматрано некако озбиљним обавезама које је требало испунити. Као што се види, о Божићу, као крају једне године и почетку друге, сустигла се читава гомила обичаја. И то различите садржине. Временом је та броност и озбиљност појединих обичаја и њихова садржаја ослабила па се понешто од тога задржава и наставља скоро као врста забаве.

О Благовестима, празнику који пада пред Ускрс, ваљало је кућу добро очистити и помести. Тако и двориште око куће. Коров, сламу, грање и друге отпатке који се тада саберу ваља спалити. То је крај зиме па треба и зиму и

све невоље и болештине које је она доносила тиме спалити. Тога дана се беру младе коприве и спремају за јело (ради здравља чељади).

За Ускрс и у вези са тим велигданом није било посебних обичаја осим што су за тај празник кувана и бојена јаја. Од јаја је одвајано које и за покојнике и ношено на гробове. Пред Ускрс је ваљало постити неколико седмица.

О Ђурђевдану било је више, и обавезних, обичајних радњи нарочито срачунатих на здравље младих и напредак стоке. Разуме се, ово друго је вредело нарочито код оних који су имали сотке. Младеж се рано окупљала и одлазила до воденице (ако је била у близини) да се умију и прскају *омајом* (водом која се одбија и расипа од воденичког кола). Тако се, наводно, са себе спира све што није добро. Потом се одлази у поље (шуме, ливаде) да се бере цвеће, плету венци, игра и весели. (Да ли, и колико, наше школе имају оваквих излазака у природу са децом?) Тога дана се први пут у години од млека прави сир; стоци се редовно даје со и преко ње се пуца из ватреног оружја (тако се од стоке одбијају рђави утицаји). Ко има јагњади, тога дана ваља да закоље једно јагње.

Уочи Петровдана чобани, особито млађи, пале *лиле* (што веће гомиле спремљеног грања од четинара, сламе и свега онога што може добро да гори). На катуну то је вече некада било особито живо. Гледало се чија ће ватра бити већа, која ће дуже да гори. Око тих огњева, младеж се радо окупљала, играла, певала, а кад би ватра спласла – прескакали су је. Младеж је памтила ово као догађај.

У Босни је последње две-три деценије једну давнашњу чобанску забаву (и обичај) и „власт“ популарисала и подржавала. Не политизирањем и алузијама како је то урадио П. Кочић у причи *Рудоња и јаблан*. То је натјечање бикова у боденју и борби. Наиме, на одавна устаљеним местима, на планинама Грмечу и Влашићу, где се народ окупљао на саборе, о Илиндану (2. август) доводе се бикови да се међусобно боре. На те саборе последњих година долазило је мноштво света и из градова и удаљених места. Та „босанска корида“ свакако је лепша и хуманија забава за масе него оно што се одавна, и бог зна како, организовано ради, на пример, у Шпанији, где бикове драже некаквим крпама, а мачевима убадају и мрцваре.

Било је опет крајева (нпр. на Пештеру) да су у току традиционалних народних сабора о Илиндану приређиване коњске трке и такмичења. Или су се млади људи натјецали у трчању, скоку, дизању терета, погађању циља. Или, пак, натјечање у певању, игри, свирању. Из ових излагања види се да су неки друштвени обичаји чврсто повезани са одређеним датумима, односно верским празницима (пример мобе празником или петровданске лиле). Зато су они некако добијали у значају и озбиљности.

На уобичајеним ноћним *сједницама* (по правилу мушким), који су одржавани зими, играчи би се поделили у две групе које су се такмичиле не у физичкој снази већ у духовном и психолошком надметању. Ваљало је, на пример, погодити у којој је руци и код ког од играча, или под којом од десет постављених капа сакривен прстен. То се истраживало или погађало по-

сматрањем играча противничке стране, према њиховом изразу лица, погледу, покретима уопште и њиховом понашању. Као што је ваљало бити спреман за неко физичко надметање, овде се тражило одређено знање и искуство из психологије понашања људи у одређеним приликама. Обичаји, дакле, захтевају да се за нешто буде и спреман.

Помињемо и свадбу. То је ређи, али је догађај који су пратиле бројне обичајне појединости. И то је догађај не само за једну већ за две стране (или два насеља). Свадба није само оно што се збива једног дана када се доводи невеста момковој кући. Њој је претходило, преко проводација (посредника), *гледање*, па *прошевина* и *опрема* невесте, итд. Разуме се да и страна која *даје* и која *узима* невесту има одређене припреме и обавезе за сами дан свадбе. Момкова страна позива сватове и њихове часнике (стари сват, војвода, бар-јактар, девер). Зна се која част коме може да припадне. Обичај је да стари сват буде ујак момка који се жени. Посебно је жив и узбудљив дан окупљања сватова, одласка и довођења невесте њихов почек у роду невесте, здравице, *пресипање* невесте новцем, *откуп* њен од родитеља; затим прилажење сватова са невестом момковој кући, *накоњче*, невеста *расипа* жито, невестин прелазак преко прага, *одвођење* око отвореног огњишта, као и око свекрве. Све је то по устаљеном реду ваљало обавити. Настојало се да не промакне која појединост јер је од тога могло (тобоже) зависити ово или оно. И, јер ће о томе касније да се прича и препричава. У народу се каже да ниједна свадба не може да прође а да око нечега не буде и „приче“.

Пошто има више појединости о којима ваља бринути, послови су обично подељени. Стари сват, на пример, брине о реду, понашању и дисциплини самих сватова; девер и еиња (једини сват, жена, обично заова невести) пазе на невесту и њеног коња; неко од младожењине родбине (отац или брат младожењин) чува и спроводи невестину спрему (*ко мору*). Данас сватовске поворке иду колима, која су искићена убрусима, нестало је многошта од ранијих обичаја (осим онога да се сватови, кад одлазе за невесту и враћају се са њом, не иду истим путем).

У неким крајевима Србије донедавна је био обичај да се код момкове куће, пошто је млада доведена, приказују дарови донесени младенцима. Један од сватова (чауш), али може то бити и ко други, јавно показује и приказује оно што је ко, и коме, овом приликом наменио. Чауш тада говори што више, измишља, лаже (отуда му и надимак *лажња*), куне, благосиља и каже све оно што му падне на памет. Нечији вредан и добар дар назваће ништавним отпатком, старудијом и срамотом, а дар другог ће, мали и скроман, дизати до небеса. И, на све то, нико не сме да се љути, јер је (таква) улога овог свата: да што више забави, разоноди и засмеје присутне.

У неким крајевима, опет, било је појединости које је требало обавити као врсту обреда. На пример уочи свадбе младожењу је требало обријати макар он још и немао браде. Очигледно је то био остатак из времена када се и на тај начин он уводио и ред зрелих мушкараца. Тако је било и са другим појединостима.

Оваквих, односно одговарајућих радњи било је не само код ратара већ и код оних који су се претежно бавили сточарењем или каквим занатом. Код чобана су брижљиво обављани обичаји око првог утеривања и затварања стоке у тор, прве муже, давања соли стоци, лучења јагњади, стриже оваца, пуштања овнова у овце у јесен. Чланови, пак, појединих грана заната у варошима (еснафи) имали су своје славе, одговарајуће обичаје, излете и веровања усмерена на оно што је код њих било карактеристично и значајно.

Постојали су затим периоди (зими или лети) или уопште одређени дани (датиуми) када су се поворке маскираних особа, представљајући се као какви путници или гости, јављали и штогод тражили или, тобоже, радили какве послове (трговине, свадба, прошња, свађа, сахрана). Друго су биле мађијске или обредне поворке маскираних учесника, као што су биле *додоле*, *лазарице*, *краљице*, *коледари*, *калинарке* (у тим обредним играма било је озбиљног и скоро побожног понашања, док је код оних претходних било више шале а често и „безобразлука“). Разуме се, у свим тим играма било је некада наменског и обредног да би се временом додавали поједини елементи и другачијих садржаја. У сваком случају, то су често биле праве „представе“ за народ жељан каквих било догађаја. А зими је било слободног времена да се једва дочекају такве „представе“. Нису ли, на концу, и модерна позоришта настајала од тог и таквог народског глумовања?

Било је, опет, обичаја које је ваљало обавити само у кругу породице (или са припадницима истог узраста, занимања, насеља). Тако, у источној Србији раније су се чланови појединих породица с пролећа причешћивали сами, у кући, вином у које би претходно удробили хлеба и младих коприва. У том крају младеж је изјутра на Побушени (или Побусани) понедељник (први понедељник после Ускрса) излазила изван села на одређено место па се ту дружила и забављала плетењем венаца од врбових гранчица, кроз које су се потом узajамно љубили и даривали јајима. Овај обичај (ми бисмо рекли излет) називао се *дружичало* (у Срему кажу *ружичало*). Израз је свакако потекао од глагола дружити се. Тада би се по двоје мушких, или двоје женских, побратимили (односно посестримили) за наредну годину. Те године то двоје су се међусобно пазили и дружили. Ови *побратими* (*посестриме*) у дружичалу наредне године могли су опет да обнове побратимство (посестримство). Или је свако од њих склапао сада ново побратимство са неким другим. Данашњим језиком би се рекао да је ова младеж том приликом бирала побратима (посестриму) на одређено време и, као на пробу, за годину дана.

Па и крсна слава је (у неку руку) породична свечаност. Сеоска, пак, слава (или крстоноше) заједничка је слава свих у неком насељу.

У Црногорској крајини постојао је обичај *уранка*. Био је то уранак сељана једног насеља, изјутра на Спасовдан, на одређено узвишење у сеоском атару. Окупљени би најпре поболи у земљу већу грану (*рану*), па се потом цео дан веселили: играли, певали, гостили (све ради берићета).

Било је, опет, крајева као што је јужна Србија, у којима су сељани заједнички бринули о томе да нека болест, људска или сточна, не би дошла до

њих. Зато су се организовали, па трењем дрвета о дрво *изводили* (добијали) *живу* ватру, па између два огња заложена од те ватре прелазно је свет и протеривао стоку – да би ватра спалила зло и болести. Или је *оборавано* село да епидемија не би могла у њега да процре. То се радило овако: кад би се каква болест појавила у суседном насељу, онда би се наше село бранило од болести тако што би два човека, близнака, или који имају слична имена, упрегли волове и у „глуво доба ноћи“ ралом оборавали село (фиктивно правећи бразду око њега). Преко таквог мађиског круга болест, тобоже, није могла прећи. На сличан начин некада се трагало за женама за које се сумњало да су вештице.

Већ је речено да обичаји зависе од услова живљења људи у неком крају. Отуда су они понекад и, у понечем и били различити од краја до краја. Али ако би се тражио неки општији обичај карактеристичан на пример, за све Србе, то би била крсна или породична слава. Раније су, додуше, славили и северни Арбанаси као и Македонци. Да ли је овде било речи о утицајима или чему другом – то је већ друго питање.

Било је, затим, више пута у години *задушних* дана, када је ваљало ићи на гробље и носити одређену храну, која је тамо делимично и остављана (намењена покојницима). Првог понедељка после Ускрса (*побусани понедељник*) одлазило се на гробље да би се поправили и довели у ред гробови сродника.

В. Иако није било школа ни штампе, наши преци су знали више него што то ми данас претпостављамо. И више су се забављали него што ми мислимо (за то су, особито зими, имали и времена). Традицији и уопште знањима додавана су из генерације у генерацију и нова знања, обичаји и понашање. Обичаји су, уосталом, често и служили као врста посредника у свему што се наслеђивало од старијих генерација. Они су и сами по себи веома разноврсна и богата категорија духовног стваралаштва, сличног народним знањима и усменој књижевности. Или народним веровањима. Ако би се, међутим, желело рећи шта је старије: веровања или обичаји (ако им време настајања узмемо одвојено) могло би се казати да су, по логици ствари, веровања старија. Због тога што се од веровања у какве више силе очекивања нису испуњавала, човек се све више окретао самом себи, своје раду и својој друштвеној заједници. Све више се уздао у се. Отуда би обичаји требало да су млађи. Обичаји, уосталом, упућују људе не само самима себи већ и самој природи, њеном упознавању и савлађивању. Они од нас траже и дружење, весеље и забаву. Били су они израз и део стварног живота и рада људи.

Сигурно је, међутим, да ј било и опасних, за наша данашња знања чак и штетних обичаја. Такав је, на пример, био онај према коме је требало новорођенчету одсећи пупчану врпцу неким старим сечивом. Или обичај који захтева да се гроб покојника за кога се сматра да се вампири, раскопа да би га засули жеравицом или проболи глоговим коцем. Још гори је био обичај из источне Србије по коме је гроб умрлог сродника раскопан шест недеља после сахране (или чак шест месеци) да би родбина још једном могла да види покојника, да га изљуби, умије вином и поново закопа (Српски етно-

графски зборник 32, Београд 1925, с. 400). Природно је да су иоле напредније власти такве обичаје и поступке забрањивале. О томе има прописа чак и у Душановом закону (XIV столеће).

И поред таквих сигурно штетних обичаја, који су одржавани у појединим нашим крајевима, ипак се о обичајима као јединственој целини мора изрећи и позитиван суд. Јер, они су код појединих заједница и народа, па разуме се и код српског народа, својим смислом и наменом били упућени људима, њиховом што успешнијем раду, слози, напретку и бољој будућности. Уосталом, просудимо о томе на следећим примерима.

У пролеће, на такозвани *биљни петак* (петак уочи Ђурђевдана) по обичајној обавези требало је ићи у природу (шуме, ливаде, поља). И то групно, не појединачно. Тада су налажене и бране лековите траве. А те траве је пре свега ваљало разликовати једну од друге и знати која је за коју болест употребљавана. Дакле, права пракса и труд, не молећи никога за здравље, да се сами људи за њега брину: уз помоћ природе и њеног упознавања. Обичај је, дакле, захтевао да све иде у природу да се она упознаје па и савлађује.

Већ смо помињали обичај мобе и организовано помагање погорелаца, када је, по налогу једног старог обичаја, притицано у помоћ ономе коме је она заиста била потребна. Уосталом, шта је лепше и племенитије од тога и таквог узajамног понашања људи? То је једно, друго, на моби се, конкретно на женском поселу, од старијих сазна и научи одређена техничка радња или технолошки поступак из такозваних „женских радова“ (као што су плетење, ткање, бојење, вез). Тада су, као на некој врсти наставних (и практичних) часова, млађи учили од старијих и песме, игре, загонетке, пошалице и, уопште, друштвени ред.

На сабору, опет, у гостима и уопште у друштву и од других, чује се, или види, нешто о чему се до тада није знало (игра, шара, алатка). Научи ли младеж штогод од тога, она је богатија захваљујући саборовању, обичајним међуљудским додирима и односима.

Од маскираних играча, који су се у одређеним приликама јављали у насељу, који су (тобоже) обављали какве послове и радове, могло се штошта запазити и прихватити: каква појединост у понашању, глуми, лукавству и потребној довитљивости у одређеној прилици. Уосталом, и тако се стичу животна искуства и знања.

Ако је обичај од нас тражио да до Божића ваља да се измиримо са онима са којима смо били у свађи, ако се до тог празника (односно велигдана) тражи праштање (*прочка*) млађима увреде од стране старијих, те ако је дугове до тог празника зајмодавцима требало вратити, то, у основи, значи да су такви традиционални захтеви могли само позитивно да утичу на стварање моралних и поштених особа.

Код чобана су биле уобичајене и заједничке игре (нпр. пиљака) у којима су од старијих млађи учили одређена рачунања и домишљања. Код сеоског пољака, кмета или ваљавичара било је *рабоша*, комадића дрвета по коме се зарезима обележавао на пример неки број. На тај начин су писали неписмени.

Из оних примера, међутим, када се на уобичајеним народним скуповима и забавним играма, према изразу лица и уопште понашању играча противничке стране, погађа и дознаје решење неког задатка, свакако је стицано и извесно искуство из психологије, односно знања и искуство о понашању и могућној реакцији појединаца који се нађу у одређеним приликама.

Неки обичаји, као устаљене обавезе, несумњиво су позитивно утицали на здравље учесника у њима, као и на опште побошљање хигијенских прилика. За одређени празник, на пример, „ваљало се“ обавезно окупати и преобући, кућу и двориште добро почистити (и смеће спалити), ићи у природу, ухватити се у коло, јести младих коприва. Иако наши стари нису знали шта су бацили или витамини, ваљда их је дуже искуство уверило и научило да су одређене радње корисне. Као оно што се по обичају „ваљало“ после вечере опрати судове (да их не би чума преко ноћи загадила). Због тога што су наши преци корисност нечега наивно објашњавали не смемо их осуђивати. Раније су знања људска уопште била незнатна у односу на наше време.

Обичаји, било да их пасивно посматрамо и пратимо или и активно у њима учествујемо, могу заиста и психички да нас узбуде (особито кад је реч о каквом натјечању), али и разоноде, забаве, опусте, насмеју. У таквим приликама се заборављају личне невоље и проблеми. (Сетимо се овде данашњих навијача и њихова понашања на појединим спортским такмичењима).

Разуме се да не пристајемо уз мишљење старог Овидија, који је неком приликом казао да је прошлост била боља од садашњости. Из претходних примера могли смо се уверити да и онда када није било школа и много чега другог што ми данас имамо, да су наши преци одговарајућим обичајима, то јест одређеним и као обавезним радњама и активностима, у ствари сами себи помагали и, као обавезним активностима, једни од других спонтано учили, забављали једни друге. Разуме се да су код наших предака прохтеви и захтеви били мањи него код нас савремених (често оптерећених и неважним стварима).

У сваком случају, мора се признати да су обичаји у прошлости за наше људе били одређени оквири у којима су се одвијале све, или скоро све, њихове активности и понашање. Још више, они су често били не само оквири већ и правила, норме и путокази, често и једини, по којима су се људи управљали. Уосталом, кад човек нешто уради онако како обичај захтева, он не само да је код чланова своје друштвене заједнице сигуран већ је и психолошки миран за оно што је баш тако и урадио. Обичаји су људе опомињали на рад и обавезе. И то на рад за који се зна како нешто треба урадити. А то значи да се неко не мора у одређеној прилици домишљати и мучити како нешто треба да се обави. То, опет, значи да су они људима штедели и време и енергију.

Као што су нам неки обичаји, ако смо их се придржавали, штедели време и енергију, исто тако су неки од њих могли код људи, особито млађих, изазвати велика узбуђења, да значе неком прави доживљај, ча пак, понекад, и животни догађај. Сабори, на пример, били су истинске смотре (прегледи, изложбе) не само народне песме, игре, музике, одеће него и младих и здра-

вих особа: њихова изгледа, снаге, покрета, погледа, понашања. Тешко је знати колики је број момака, односно девојака, баш на тим традиционалним саборима први пут срео и видео, случајно или припремљено, свог будућег брачног партнера.

Као нека врста животне школе, често и једине, обичаји су зато и одржавани и неговани. Макар делом и у измењеном облику. Јер, били су они својеврсни помагачи, подстрекачи и ослонци у животу и раду. Зато би се у прошлости често и рекло да је боље да пропадне село него адет (обичај).

А зар, на концу, и ми, цивилизовани, поред свих промена и садашњих другачијих услова од негдашњих, на одређени начин не прослављамо постављање камена темељца за неку грађевину; зар не уносимо бадњак у кућу, макар га и не ложили и макар он данас био толики да може у цеп да стане?; зар у жалости не носимо црнину макар се она састојала од узане траке на реверу на капућу; зар и по „протоколу“ неко лице ваља обавезно ословити са: ваше величанство, преосвештенство, ексцеленцијо, господине председниче итд. (не помињући никако право име особе којој се обраћамо)? Данас то ми чинимо из неких других разлога а не из оних из којих су то радили наши даљи преци. Измењени животни услов дали су много чему и нове садржаје. Ипак се понешто, као што видимо, одржава и у ослабљеном и измењеном облику. То опет значи да су обичаји, ма какви они били, као сенка, наш вечити сапутник.

II

Погледајмо, укратко, сада како је Српска академија наука крајем XIX столећа отпочела систематско прикупљање, објављивање и проучавање грађе о нашим народним обичајима. Али, пре тога кажимо следеће. О нашим народним обичајима од пораније налазимо, мање или више, података код појединих списатеља, на пример, код: Матије Релковић, Доситеја Обрадовића, Вука Караџића, Милорада Медаковића, Николе Беговића, Вука Врчевића, Антуна Хангија, Валтазара Богишића итд. Матија Релковић Славонац (XVIII столеће) критикован је неке обичаје као превазиђене. После њега (првих година XX столећа) са више стручности и система то је у Београду радио Милан Јовановић – Батут.

Поменимо и то да је истих година када је у Српској академији наука отпочело објављивање Српског етнографског зборника, у Загребу почело излагање Зборника за народни живот и обичаје Јужних Славена, у издању Југославенске академије знаности и умјетности.

Како се из претходних излагања могло запазити, обичаји су се, као занимљив и значајан део народне културе, некакако сами наметали као предмет озбиљнијег проучавања. Зато су учени људи у Србији крајем XIX столећа

одлучили да се том делу традиционалног народног израза, мисли и активности посвети и дужна стручна и научна пажња. Тако је пре пуних 110 година (1894) отпочело и штампање Српског етнографског зборника (СЕЗБ), серије књига Српске академије наука. Прва свеска те сада већ познате и признате едиције књига била је *Живот Срба сељака* Милана Милићевића. Та серија брзо ће се умножити и разгранати, у четири правца (Насеља и порекло становништва, Живот и обичаји народа, Српске народне умотворине и Расправе и грађа), у којој је до сада објављено сто књига. Књ. 95. и 96. изашле су 1990. и 1992. једна у трећем одељењу (Драгутин Ђорђевић, *Народне песме из лесковачке области*) а друга у четвртном одељењу (*Етнографски списи Јеврема Грујића*, коју је за објављивање припремио Никола Павковић).

Истичемо одмах да у највећем броју књига те серије нема података о народним обичајима. Или занемарљиво мало. Често ни у књигама оног њеног одељења које носи наслов „Живот и обичаји народни“ (до данас објављено 38 књига), него су тамо штампани радови о питањим и проблемима етнографије уопште (како се тада говорило за етнологију) а која је иначе по своме предмету веома комплексна наука. Тако, баш у одељењу „Живот и обичаји народни“ објављивани су радови о: јелима и пићима, ношњи, занатима, еснафима, риболову, кирицилуку, изради црепуља, пчеларству, ватри, вештицама, вампирима, српским насељима у Русији, миграцијама становништва, астрономији у народним веровањима, психофизичком изражавању поглавито без речи код нашег народа, итд. Но, и поред такве и толике тематске шароликости радова објављених у СЕЗБ-у, у целини узето ова серија истински представља незаобилазну, незаменљиву и непоновљиву ризницу за поручавање наших народних обичаја.

Враћамо се за тренутак Милићевићу и његовој књизи (*Живот Срба сељака*), односно самом смишљеном и организованом отпочињању штампања Српског етнографског зборника. Милићевић је завршио богословију, али се доста и сам образовао. Био је то човек из народа (родом из околине Београда), радан, амбициозан. Рано се почео бавити публицистиком и књижевним радом, желећи да, као следбеник Вука Караџића, саопшти што више материјала о народу и из (самог) народа. То се, уосталом, види и по садржају његове књиге (*Живот Срба сељака*) састављене од већ објављених његових текстова, а у којој се говори о селу, годишњим обичајима, веровањима, чинима, бајању, народном лечењу, дечјим играма. И за своје литерарне текстове Милићевић је најчешће узимао мотиве и грађу из народа.

Кад се, пак, појавила Милићевићева књига оваквог садржаја (1894), млади али ровити Цвијић ју је оштро критиковао. Приговорио је и самој Академији да није „академски“ учинила што је објавила само грађу „без критичког одабирања и научног погледа“. Као што видимо, сам почетак СЕЗБ-а није баш добро кренуо. Као да је и овде требало применити народни обичај (и веровање) да прве кучиће ваља у воду бацити. Али, била су тада другачија времена и услови за рад.

Поменимо још неке фактографске податке.

Године 1907. у седмој књизи СЕЗБ-а биће објављена три лепа стручна рада. Заправо, овом књигом је, као првом и отпочео низ књига другог одељења СЕЗБ-а „Живот и обичаји народни“, у којој су штампани прилози:

- а) учитеља Станоја Мијатовића *Обичаји српског народа из Левча и Темнића*;
- б) попа Дене Дебелковића *Обичаји српског народа на Косову пољу*;
- в) рад Атанасија Петровића *Живот и обичаји народни у Скопској Црној Гори*. У сва ова три рада аутори имају (данас би се рекло не баш стручна, али) сваки свој рад описивања обичаја.

Исте, 1907. године, тринаест година после појаве Милићевићеве књиге, појавила се осма књига СЕЗБ-а. То је обимна монографија о племену Кучи у Црној Гори од Јована Ердџановића (доцента Филозофског факултета у Београду). Ово је доста комплексан рад (антропогеографске, историјске, антрополошке и етнолошке садржине) стручно и научно урађен, колико се то онда, и од младог стручњака, могло очекивати, али у коме има тек нешто мало података о обичајима (углавном друштвеним: рођење, женидба, погреб, гостопримство, поздрави). Ердџановић је ову студију савесно радио неколико година. Била му је то и докторска теза, којом је 1906. у Прагу, стекао звање доктора филозофије да би потом, исте године, био изабран за доцента етнологије на универзитету у Београду.

Године 1909, што значи петнаест година од појаве Милићевићеве књиге, објављена је четрнаеста књига СЕЗБ-а (а друга његовог одељења „Живот и обичаји народни“). У њој је штампан озбиљан, брижљиво урађен рад Саватија Грбића, учитеља из Бољевца, под насловом *Српски народни обичаји из среза бољевачког*, са приближно четири стотине страница. Ову књигу је за штампу припремио Тихомир Ђорђевић (такође од 1906. доцент етнологије на Филозофском факултету у Београду). Али, напомињемо овде да је, две три године пре тога, Ђорђевић, као већ зрео стручњак, саставио *Упутства за скупљање српских народних обичаја*, а које је дао Грбићу да по њима, и уз њихову помоћ, сабира и опише обичаје свога завичаја. У уводном делу Грбићеве књиге Ђорђевић ће сам, опширно, расправљати о томе шта су обичаји, чему они служе и како се дела. Каже да су то, зависно од прилика, искуством створена друштвена правила којих се људи чврсто држе и по којима се озбиљно управљају у свим животним приликама. Уз тај уводни део текста објављена су и она (кратка) упутства која је Ђорђевић претходно дао Грбићу (СЕЗБ, XIV, Београд, 1900, с. XXVI). Осим тога, Ђорђевић ће уз Грбићев рад штампати и свој рад, од 75 страна, под насловом *Грађа за српске народне обичаје из времена прве владе кнеза Милоша*, урађен на основи архивских података.

Године 1910, уз антропогеографски рад Владимира Николића *Лужница и Нишава* (СЕЗБ 16), и Ердџановић ће, као уредник те књиге, објавити *Упутства за испитивање народа и народног живота*.

Идуће, 1911. године у 17. књизи СЕЗБ-а (у четвртном одељењу „Расправе и грађа“) објављена су три рада:

а) Симе Тројановића – *Главни српски жртвени обичаји*, у коме се више говори о веровањима него о обичајима;

б) Јована Ердѣљановића – *Плеће Пипери*, монографија у којој нема података и о обичајима као у његовој ранијој књизи о Кучима;

в) Тодора Бушетића – *Народна медицина Срба сељака у Левчу*. Ни у овом раду се не говори о народним обичајима.

Године 1914, у 19. књизи СЕЗБ-а (а трећој другог одељења „Живот и обичаји народни“) објављен је рад учитеља Саве Милосављевића *Обичаји српског народа из среза хомољског*. Ту се даје подробна, према упутствима сабрана грађа. И ову књигу је за штампу приредио Тихомир Ђорђевић, који је, у њој штампао и други део свог рада *Грађа за српске народне обичаје из времена прве владе кнеза Милоша*, урађен такође на основи архивске грађе.

Ето тако је за првих двадесетак година Српски етнографски зборник све озбиљније настављао да објављује грађу о нашим народним обичајима. Додајмо да се из тих раних година излажења ове серије, прецизније од 1907. до 1914, јасно опажа стручни утицај наставника етнологије Тихомира Ђорђевића и Јована Ердѣљановића на квалитет и изглед књига Другог одељења Српског етнографског зборника. Нешто касније, 1924. године у 31. књизи Зборника, јавиће се и Веселин Чајкановић са студијама из религије и фолклора. Кад ово кажемо, истичемо још једну појединост. Тихомир Ђорђевић, пишући чланак о обичајима (објављен у Сарајеву 1922, Српској књижевној задрузи у Београду 1923 и, на крају у књизи *Наши народни живот* 1, Београд 1931) на једном месту каже да је наш свет за време владавине Турака почео да се враћа у примитивност и стање какво је било пре пропасти њихових држава. Тада су, вели, оживела и племена са својим организацијама и обичајима племенске управе (*Наши народни живот* 1, Београд 1931, 29). Ово истичемо зато што су неки наши историчари (особито Ђурђев) нападали наше раније етнологе да су погрешно тумачили време и постанак црногорских племена. За овај Ђорђевићев став очигледно нису знали јер су и они о настајању новијих балканских племена баш тако тврдили.

Прво одељење Српског етнографског зборника („Насеља и порекло становништва“) објављивало је антропогеографске радове (о пореклу становништва, о привреди, саобраћају и насељима) у појединим нашим крајевима, мада и у радовима тога одељења, зависно од самог аутора, гдекад има података о обичајима краја који је проучаван. У петој књизи, на пример, у раду Лалевић-Протић, *О Васојевићима* (1903) има краћих података о рођењу, женидби, побратимству, свадби, крстоношама, смрти, или у радовима Андрија Јовићевића *о Горњем Полимљу* (СЕЗБ 21, Београд 1901), *Црногорској Крајини* (СЕЗБ 23, 1923) (где се на крају књиге налазе подаци о кумству, сунету, свадби, смрти, побратимству, моби, умиру) и у раду *Зета и Љешкопоље* (као и у његовом раду о Малесији, СЕЗБ 27, 1923). У каснијим књигама ове едиције, зависно од стручности аутора, било је мање или више података о обичајима (на Косову, у Ругови, Такову, Алексиначком Поморављу).

Толико о обичајима као предмету организованог интересовања у Српској академији наука. То јест некој значајној серији књига „Српском етнографском зборнику“ у коме и даље излазе радови о том делу наше традиционалне културе, који сваког дане све више нестаје. Каквих нових обичаја врло мало је настало или је однекуд примљено. Градско становништво последњих неколико деценија, на пример, прихватало је нешто обичаја којих раније није било (спремање јелке за Нову годину, обележавање рођендана, прослава матуре, одлажење младића на одслужење војног рока, начин поздрављања са „здрво“). Рекло би се, међутим, да је све то урађено некако површно и помодарски, као што је било са новим поздравом („здрво“) који се последњих година већ и избичајио.

Summary

Mirko Barjaktarović

CUSTOMS AND THEIR SIGNIFICANCE IN SERBIA'S PAST and the beginning of their systematic study

This text begins with a definition of what is meant by customs, their origins and types and then about their role and significance in the life of our people in the past. This is followed by a survey of the beginning of organized work in collecting and studying customs by the Serbian Academy of Sciences, namely, about a series of publications entitled “Serbian Ethnographic Journal”.

Вера Шарац-Момчиловић

НОШЊА СРБА У СЕЛУ ГОЛУБИЋУ У КНИНСКОЈ КРАЈИНИ¹

Голубић се налази седам километара северно од града Книна у Републици Хрватској. Лежи на југозападном делу планине Динаре, источним деловима планине Велебит и на рубу Книнског поља. Географски положај села одредио је његов значај привредног и културног средишта на тремеђи Далмације, Лике и Босанске Крајине. Кроз село пролазе значајни међународни путеви и железничка пруга која повезује средњи Јадран, Книнску и Босанску Крајину. Археолошки налази потврђују да је место било у континуиту насељено од раног средњег века. У Голубићу се налази православна црква Св. Стефан из 1463. године, а године 1774. у Голубићу је учитељевао Досетиј Обрадовић. Захваљујући повољностима климе и земљишта, мештани су се традиционално бавили земљорадњом и сточарством. Село је било познато по гајењу семена за црни лук, а воћем и поврћем из Голубића снабдевана су готово сва већа и мања места од Бихаћа и Босанске Крупе до Дрниша и дуж јадранске обале.

Село је 1991. године имало 40 заселака са 610 домаћинства, у којима су живели Срби и само три породице хрватске националности. Године 1995. окончано је етничко чишћење Хрватске, Срби су прогнани, а њихова села спаљена.² Данас, на почетку XXI века, у Голубићу готово да нема Срба.³

---

¹ Рад је настао у сарадњи са мештанима села Голубић као прилог за монографију о Голубићу.

² Др Јован Илић, др Десанка Николић, академик Петар Влаховић, др Саша Кицошев, Страхиња Курдулија, Ема Миљковић, мр Бреда Влаховић, Срби у Хрватској – насељавање, број и територијални размештај, Београд 1993.

³ Према подацима Љиљане Радиновић – Капларевић, економског техничара, рођене 1957. у Голубићу од 1995. живи у Београду.

*

Тема рада *Ношња Срба у селу Голубићу у Книнској Крајини* јесте одевање Срба у овом селу пре и непосредно после Другог светског рата. Пажња је посвећена начину одевања који Голубићани препознају као своје етничко обележје и називају га својом народном ношњом. Рад је првенствено заснован на казивањима Голубићана⁴ и на подацима из литературе. У раду су као документациони и илустративни материјал коришћене фотографије и подаци из Етнографског музеја у Београду⁵ и фотографије из фотодокументације КУД-а „Крајина”.⁶

Ношња описана у овом раду била је у употреби двадесетих, тридесетих и четрдесетих година XX века. Током времена и под утицајем многобројних фактора, настајале су промене у начину одевања. Географски положај села и начин привређивања два су чиниоца који су у највећој мери допринели да људи у Голубићу, раније него у другим селима у околини Книна традиционални начин одевања замене савременим. Многи одевни предмети који су стилски чинили целину и давали особеност овој ношњи, изобичајени су после Другог светског рата. Поједини делови женске и неки делови мушке ношње задржали су се и дуже. Хаљина, *модрина* и девојачка *бјелача*, које су биле саставни делови женске зимске и свечане ношње, прегача и марама – *бошча*, ношене су као појединачни делови ношње спорадично до четрдесетих година XX века, а као комплет ношње веома ретко. Мушка капа, прслук- *ђилет* и опанци, делови су мушке ношње који су опстали до данас. Ретке до данас сачуване појединачне делове народне ношње – *модрину*, *прегачу* и *понеки зубун* – Голубићани с поносом чувају.

*

Ношња становника Голубића има одлике динарске ношње северне и средње Далмације и суседне Лике.⁷ То потврђују како целина народног одела Голубићана и њене стилске одлике, тако и њени саставни делови, било да је реч о свакодневној или свечаној, мушкој, женској или дечјој ношњи. Ка-

⁴ Милица Понош, домаћица, рођена 1928. у Голубићу, од 1995. живи у Београду; Љиљана – Радиновић Капларевић; Јелка Ђургуз, економски техничар у пензији, рођена 1946. у Голубићу, живи у Београду од 1964. године; Ђуро Цепина, генерал ЈНА, у пензији, рођен 1938. године, од 1995. живи у Београду; Овом приликом свим казивачима захваљујем на сарадњи.

⁵ Предмете је снимила мр. Ивана Масниковић, уметнички форограф.

⁶ Фотографије снимила Љиљана Радиновић-Капларевић.

⁷ Вјера Медић, *Српска народна ношња у Буковици*, Гласник Етнографског музеја, бр. 64, Београд 2001, 43–105.

рактеристике које то потврђују су и материјал од кога је одећа израђивана, крој њених основних делова, начин украшавања и начин ношења.

О одећи и одевању у свакој породици у Голубићу углавном су бринули њени женски чланови. Свака малада је у својој девојачкој спреми доносила одећу коју је сама, или уз мајчину помоћ, израдила и коју ће носити после удаје.⁸ Жене су ткале, бојиле, плеле, шиле и везле одећу за себе и за своје укућане. Изузетак од правила да се жене баве кројењем одеће била су два мушкарца из породице Цепина који су кројили мушку одећу од сукна.⁹

До средине XX века одећа је претежно шивена од тканина домаће израде, од памучног платана и од сукна. Казивачи памте да је пре Другог светског рата на сеоским вашарима куповн *лан – јута*, и да су га жене код својих кућа мукотрпним и дуготрајним традиционалним поступком прерађивале у нити. Од тако добијених ланених нити, на разбоју је, техником ткања у два нита, ткано домаће ланено платно. Од њега су жене кројиле и шиле кошуље и гаће. После Другог светског рата домаће платно је куповано на вашарима, најчешће од Босанки из суседних села. Касније је домаће ткано платно замењено куповним. Знатно више него памучне, за израду одеће коришћене су вунене тканине. Готово у сваком домаћинству жене су се бавиле прерадом вуне и израдом вунених тканина по традиционалној технологији. Шишање оваца био је мушки посао, а све остало, од предења и ткања до фарбања, било је посао жене. У кућној радиности израђивана је вунена нит различитог квалитета. Најквалитетнија је била вуна младе овце – *шилџета*, и она се највише ценила. Вуна овцова и старијих оваца била је на мањој цени и користила се за израду одевних предмета за свакодневну употребу.

Жене су биљним и анилинским бојама бојиле пређу и тканине. За бојење сукна – *тањгање* користила се кора јасена. У водени раствор боје додавани су и опилци гвожђа. Поступак је трајао петнаест до двадесет дана. Неке жене су и после Другог светског рата фарбале – *тањгале* вуну на тај начин.

Најчешће коришћени домаћи вунени материјал за израду зимских и свечаних делова мушке и женске одеће било је *сукно*. Сукно је вунени материјал мрке или црне боје, ткан у четири нита, дорађен ваљањем. Од сукна су кројени и шивени гуњеви, чакшире, прслуци, хаљине и кабанице. Сукно за гуњеве и прслуке кројили су мушкарци, појединци којима је то ишло од руке.

Прегаче и *појасеви* су вунени одевни предмети израђивани од разнобојне вуне ткањем на разбоју. За основу је коришћена куделна или бела памучна нит, а за потку разнобојна вунена нит. Ткало се у два и четири нита. У четири нита ткани су сукно и појасеви, а у два нита прегаче. Украшавањем геометријским орнаментима извођено је приликом ткања, техникама пребирања и клечања. Најчешће извођени ткани орнаменти били су ситнији и

⁸ У ковчегу, девојка је момковој кући доносила, осим одеће (кошуље, хаљине, зубуне, прегаче, тканице) и вреће, прекривке – *биљце*, торбе и ужад.

⁹ Никола Цепина и Лука Цепина кројили су сукно за капуте и прслуке до краја 50-их година XX века

крупнији ромбови и ромбоиди – *куке*, правилно распоређени у шире или уже појасеве и паралелне пруге различите боје и дебљине.

Ношња у Голубићу је, осим у ткању, украшавана и везом. Везени украс препознатљивог колорита и орнаментике који је карактеристичан за динарске ношње, јавља се и на ношњи Голубића. Према сећању казивача, у прошлости се више везло разнобојном свиленом и танко одређеном разнобојном вуненом нити, белом и жутом памучном нити и металном, позлаћеном или сребрном жицом. Средином XX века у везу, нарочито на женским кошуљама, преовладао је вез црвеним концем. Везло се иглом, на платну или на комадићима чоје који су аплицирани на рубове сукнене мушке и женске одеће. Вез је извођен техником *ланчанца*, *покрстице* и *исписаре*. На чоји се везло техником ланчанца, а на платну техником покрстице и исписаре. Орнаменти су геометријски.

Највише су везле девојке и младе удате жене. Мајке су училе девојчице да везу у најранијем узрасту, пре поласка у школу. Мајка би најчешће *полозала* – једнобојним концем извезла основне контуре орнамента, а девојчица би пажљиво везла преко тога.

Осим ткањем, шивењем и везом, жене су се бавиле и плетењем на пет игала и преплитањем. Плетењем је израђивана вунена обућа – чарапе и назувице – *нاراتци*. За плетење је коришћена домаћа и куповна вуна. Плело се на пет игала. У Голубићу је карактеристична употреба канета приликом плетења. Канет – *канел* је помагало вретенастог облика, израђено од јасеновог дрвета. Један крај је богато изрезбарен и на врху има отвор. У отвору је стајала игла на коју су приликом плетења намицане петље. На другом крају канела стајало је клупко вуне и тај крај је затицан за појас. Канел је обично правио брат сестри, трудећи се да га што боље и лепше украси.

Техником преплитања вунених нити жене су израђивале узице различите намене: за прегаче, подвезе и за торбе. Истом техником израђиване су и ресе за прегаче – *поткића*. Та пореклом веома архаична техника, изводи се преплитањем више струкова вуне без икаквих помагала. Узице је израђивала жена сама, док су за израду реса биле потребне две.

У кућној радиности израђивана је једна врста кожне обуће – опанци *опуташи*. Назив су добили по *опути* – узици од јагњеће коже од које је исплетено лице опанка. Стопало за опанке је кројено према величини и облику стопала онога коме је намењено. Израђивано је од козје или воловске коже уштављене сољењем и сушењем на сунцу. Опуту су правили мушкарци у време дугих зимских вечери. Већ припремљену јагњећу кожу, усолјену, осушену и исечену на уске дуге траке, увртала су два мушкарца помоћу нарочите справе. Кожа је увртана све док се не постигне одговарајућа дебљина и квалитет опуте. Припремљена на тај начин, опута је намотавана на калеме и тако чувана у свакој кући. Користила се по потреби.

Мушка ношња

Свечану мушку ношњу чинили су: *кошуља* и *гаће* од од платна, *прслук* – *ђилет* од сукна, сукнене *гаће* – *брневреци* и сукнени гуњ – *аљинак*. Кошуља је опасивана ткиним вуненим појасом – *каницом*. Преко тканице виђенији и богатији мушкарци су опасивали кожни појас – *паињачу*. Сукнени гуњ – *аљинак* био је обавезан део свечане одеће. Ношен је приликом боравка ван куће, као и кабаница – *кабан*. Кабаница је била саставни део одеће путника и чобана. Мушкарци су на глави увек носили *капу*. На ногама су ношене *чарапе*, *опанци* и *ципеле*.

Кошуља и гаће били су једина платнена одећа у мушкој ношњи. Остали делови ношње били су од вунених тканина и од коже.

Кошуља је шивена од домаћег ланеног или од куповног белог памучног платна. Дуга до колена, дугих, широких, равно углављених рукава. На раменима набрана, има широке манжетне. На грудима је разрезана, има шири усправно нашивен оковратник. Ношена је до тела упасана у гаће. Опасивана је тканицом. Била је саставни део свечане и свакодневне мушке одеће.

Чланови КУД „Голубић“

Такве кошуље су ношене и шивене до тридесетих година XX века. Од тада су више у употреби куповне кошуље.

Гаће су шивене од домаћег ланеног или од куповног памучног платна. Ногавице су биле при крајевима сужене и разрезане, везиване су *подвезама*. Гаће су у струку везиване узицом провученом кроз поруб. Ношене су непосредно на доњем делу тела. Лети су у свакодневним приликама биле једина одећа на доњем делу тела.

Чакшире – *сукнене гаће* или *брневреци* су уске чакшире од модрог или црног сукна. Састоје се од тура и ногавица. Ногавице се при крајевима сужавају, на спољним ивицама су разрезане и закопчавају се копчама – *спонама*. У струку, од појаса наниже, имале су по један вертикални прорез са сваке стране оивичен црвеном чојом. Ношене су преко платнених гаћа. Биле су саставни део зимске и свечане ношње.

Гуњ – *аљинак* је врста мушког капута од црног домаћег сукна. Украшаван је црвеном куповном чојом. Сашивен је од једне поле на раменима савијеног сукна, дуг до половине бедара, дугих равно углављених рукава. Спреда је био разрезан целом дужином. Украс од црвене чоје аплициран је на раменима, дуж разреза и на угловима предњих страна. Ивице чоје су зупчато изрезиване. У висини струка су два косо усечена цепа чији су отвори такође оивичени црвеном чојом. Ношен је у свечаним приликама, огрнут преко рамена. Био је саставни део летње и зимске ношње.

Прслук – *ђилет* је сашивен од црног сукна. Прслук намењен свечаним приликама био је украшен апликацијама од зупчато изрезане црвене чоје дуж предњих страна, око отвора и на раменима. На грудима је био украс од две ниске *пулија*. Имао је три усечена цепа: један у висини груди, са леве стране и два на доњем делу десне и леве стране. Отвори за цеп су такође украшени црвеном чојом – *ризом*.

Свакодневни прслук шивен је од куповних тканина и није био украшен.

Каница је појас изаткан од домаће разнобојне вуне тамних боја, са утканим светлим уздужним пругама. Ткан је у четири нита. Био је постављен и ојачан куповним платном. Са унутрашње стране су обично били у платну ушивени цепови, у којим је смештан прибор за пушење (лула, дуванкеса,¹⁰ кремен, огњило, мале машице за лулу и *лешка*¹¹). Каница је једном опасивала струк. Закопчавана је металним копчама. Тканица за свечане прилике била је украшена везеним апликацијама на црвеној чоји.

Појас – *пашњача* је широки појас од коже састављен од кожних листова, богато украшен геометријском орнаментиком изведеном од коситрених

¹⁰ Најбоља је била дуванкеса од свињског *мјехура*, препарирана у слами од јечма – према казивању Ђура Цепине.

¹¹ Детаљ веза – грађа. Према казивању Ђура Цепине, *лешка* је врста гљиве која је служила за паљење дувана у лули. Гљива је припремана посебним поступком. Кувана је у лужној води, а потом добро лупана дрвеним маљем док потпуно не омекша. Најбоља је била лешка од врбове гљиве.

Kana

зрнаца и разнобојног стакла. Опасиван је преко тканог појаса и служио је за ношење оружја и другог прибора. Био је статусни симбол мушкарца, угледног члана друштвене заједнице, симбол традиционалних вредности патријархалног друштва: храбрости, части, јунаштва и поштовања традиције. Изобичајен је после Првог светског рата.¹²

Кабаница – *кабан* је сукнени хаљетак који су зими или по лошем времену носили чобани и путници. Могло је бити са рукавима или без њих, али је обавезно имало капуљачу. Штитила је од ветра, кише и снега. Кабанице су ткане од црне небојене пређе, добијане од вуне црних оваца.

Kana, *личка kana* како је називају Голубићани, јесте плитка капа, округлог дна, израђена од црвене и црне чоје. Обод капе је црн и по њему су црном свиленом нити извезени спирални орманенти распоређени у четири паралелна реда. На рубу капе ушивено је девет кићанки – *кита* од црног свиленог конца. Мушкарац је увек носио капу.

Симболика црвене и црне боје сачувана је у народном предању и повезано је са косовским митом. Црвена боја симболише проливену крв косовских јунака, а црна – жалост за изгинулим косовским јунацима и изгубљеном битком на Косову пољу. Због тога је обод на капама Срба био од црне чоје извезен црним концем. Капе које су носили Хрвати биле су истог облика и биле су украшене на исти начин. Разликовале су се једино по томе што је обод капе био од црвене чоје и по њој је био вез црним концем. Девет црних кићанки ушевинех на ивици капе, симболише девет браће Југовића. Кићанке на капама Голубићана биле су краће од кићанки на капама Личана.

¹² Према сазнањима Игора Маринковића, који је вршио испитивања ношње у Голубићу за потребе КУД-а „Крајина“, био је саставни део свечане ношње неких угледних људи из Голубића.

Личка капа се разликовала од такозване *шибенске* – *шокачке капе*, коју су носили мушкарци католичке вере и хрватске националности у суседним и приморским селима. Она је била мањих димензија, плића, ужег обода и са краћим ресама.

Основна обућа већине сељана биле су плетене вунене чарапе и различити опанци. Имућнији су још почетком XX века почели да носе ципеле.

Вишеслојна обућа, карактеристична за динарски тип ношње у Голубићу је изобичајена, раније него у другим местима, после Првог светског рата.

Уобичајена обућа били су опанци – опутари и гумени опанци – *каишари*. Опанци – *опутари* израђивани су од пресне, неуштавњене козје или говеђе коже и опуте. Састоје од стопала са носем, лица опанка са каишем и дела за петом. Стопало је од неуштављене коже, а лице и део за петом од опуте. Каиш је био од куповне говеђе коже и закопчавао се металном копчом – *сапоном*. Лице исплетено од опуте, дубоко је покривало прсте и горњи део стопала. На врху опанка је мали *нос*, настао обликовањем коже према стопалу. Није било разлике између левог и десног опанка. Разлике у детаљима, мада незнатне било је између мушких и женских опанака. Трака на средини лица на женским опанцима – *преplet*, формирана преплитањем опуте преко дебљег памучног конца, била је црвене боје као и каиш. Понекад су женски опанци украшавани малим црвеним вуненим кићанкама.

Почетком и средином XX века овакви опанци су били и свечана и свакодневна обућа. Касније су постали искључиво свакодневна обућа.

Гумени опанци *каишари* састоје се од стопала и лица. Назив каишари потиче отуда што имају каиш за везивање. Стопало је било од гуме, а лице од црне говеђе коже. Делови опанка су међусобно састављени прошивањем, лепљењем и нитнама. Закопчавали су се каишем као и опутари. Каиш са пређицом за закопчавање провлачио се кроз прорез на лицу опанка.

Гума је чешће коришћена за израду стопала на опанцима јер се показала практичнијом, мање се клизала, била је еластична и прилагодљива конфигурацији терена. До гуме се једноставније долазило, а ноге су по влажном времену остајалке суве. Били су занатски производ.

Према казивању Голубићана ношена је још једна врста обуће. Били су то опанци каишари, звани *шлане*. То је била једноставна обућа са стопалом од гуме и каишима од коже, који су се укрштали на рису и остављали прсте и већи део стопала непокривен. Закопчавали су се каишем који је обухватао глежањ и имао металну копчу. Израђивни су у кућној радиности; радили су их и мушкарци и жене, свако према потреби.

Женска ношња

Свечана женска ношња се састојала од платнене кошуље, вуненог појаса, прегаче и зубуна. Кошуља је увек опасивана вуненим појасом – *тканицом*. За хладније време и у зимско доба године уз наведену одећу ношена је и *сукнена хаљина* – аљина.

Одећа удате жене разликовала се од одеће девојке. Најочљивије разлике биле су у боји одеће и у начину покривања главе. Девојке су носиле хаљине од белог сукна – *бјелаче*, а удате жене од модрог сукна – *модрине* или од црног – *црнине*. Боје на девојачкој прегачи и на прегачи млађих жена биле су светлије, док су на прегачама старијих жена биле тамније. Орнаментална композиција девојачких прегача била је знатно богатија. Девојка је у свакодневним приликама била гологлава, а у свечаним приликама је носила плитку црвену *капу*. Жена је, од удаје, до краја живота носила на глави платнену мараму – *бошчу*. И жене и девојке на ногама су носиле *чаране* и *опанке*, а имућније *ципеле*.

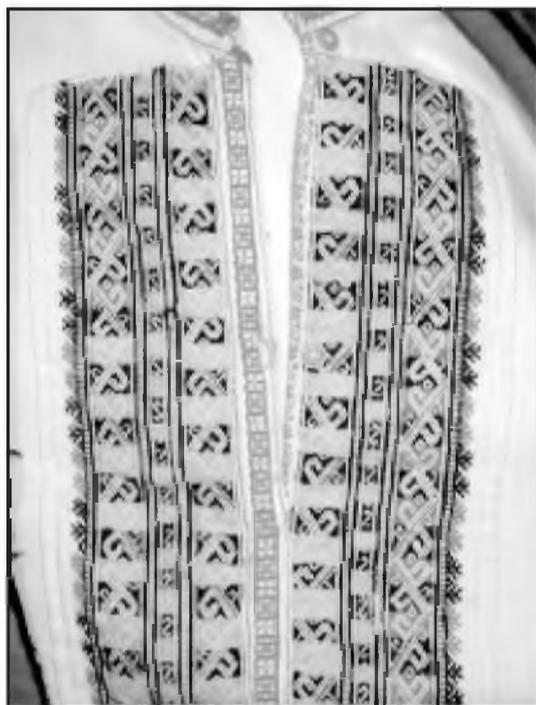

Чланови КУД „Голубић“

Свакодневна одећа се знатно разликовала од свечане одеће. Женску свакодневну одећу чинили су сукња – *котула*, блуза – *бљуза* и кецеља – *травежа*. Шивена је од куповних тканина фабричке израде према кроју грађанске одеће. Шиле су је жене у селу којима је тај посао ишао од руке или шнајдерке у Книну. Мушку свакодневну одећу чинили су изношени делови свечане ношње и куповна одећа. Занатски произведена одећа: капе, мараме, опанци и ципеле куповани су на сеоским вашарима или у продавницама у Книну и у суседним местима.

Кошуља је пивена од домаћег ланеног или од домаћег и куповног белог памучног платна; украшавана је везом. Дуга до средине листова, дугих рукава, са дужим прорезом на грудима. Сатоји се од једног комада на раменима савијеног платана, рукава, клинова и оковратника – *колира*. Рукави су широки, равно углављени, на раменима мало набрани. Оковратник је узак, усправно ушивен. Клинови проширују доњи део кошуље, од струка наниже. Било је и кошуља са доњим делом рукава скупљеним у манжетну, са дугметом и петљом за закопчавање.

Вез је распоређен дуж разреза на грудима, на оковратнику и на ивицама рукава. Везени украс на грудима састоји се од две симетричне правоугаоне целине дуж разреза. Орнаменталну композицију овог веза чине правилно распоређени ситни геометријски орнаменти, који образују уздужне паралелне

Детаљ веза на женској кошуљи

пруге. Вез је изведен техникама *веза по броју, провлаком и прутцем*. Те технике веза се убрајају у најстарије везилачке технике. Ивице уског оковратника и ивице рукава везене су техником покрстице. Везло се највише свиленим и памучним концем црвене боје.

Прслук је комад куповног белог или жутог памучног платна у облику пластрона. Богато је извезен белим памуком или је украшаван аплицирањем куповне чипке. Вез је цветне орманемтике. Везиван је око врата помоћу памучних трака, а могао је имати и пораменице. Имао је искључиво украсну функцију; везиван је преко кошуље. Пластриони су куповани код кројачица у Книну. То је новији део женске ношње.

Хаљина, локалног назива *бјелина, модрина* и *црнина*, јесте сукнена хаљина дугих рукава, која допире до испод колена, спреда целом дужином разрезана. Леђа и предњи делови су од једног комада савијеног на раменима. Рукави су равно углављени, на крајевима сужени, мало разрезани, са металном копчом за закопчавање. Од струка наниже, бочне ивице су проширене клиновима. Украшена је апликацијама трака црвене и зелене куповне чоје распоређених дуж предњих делова, и доње ивице хаљине и рукава. Везом је украшена само чоја аплицирана на доњој ивици задње поле. На лактовима су аплицирани правоугаоници од црвене и зелене чоје, оивичени жутим вуненим гајтаном. Облачена је преко кошуље, а преко ње се зими и у свечаним приликама носио зубун.

Хаљина, инв. бр. 42420

Зубун, инв. бр. 40 421

Зубун је горњи одевни предмет без рукава, сашивен од модрог или црног сукна. Састоји се од леђа и предњих делова, дуг је до испод кукова спреда целом дужином разрезан. Украшава се тракама зелене и црвене куповне чоје и везом. Украшен је дуж ивица и испод пазуха. Главни украс се састоји од правилно исечених и састављених комада плаве, црвене и зелене чоје, који су извезени разнобојним свиленим и вуненим нитима и белим памучним концем и аплицирани на доњој ивици задње поле зубуна и испод пазуха. Орнаментика веза је геометријска. Најчешће примењиван орнамент су *куке*.¹³ Везло се техником *ланчанца*.

Девојке су носиле зубуне – *ризичаре*. Били су украшени само *ризом* – тракама зелене и црвене куповне чоје, нису имали везене апликације.

Појас – *каница* је ткани уски или нешто шири појас од вуне, украшен у ткању и апликацијама црвене и зелене чоје, са везом или без њега. Ивице су често украшаване зупчасто исеченом црвеном ризом – *истригама*. У ткању су изведени правилно распоређени геометријски орнаменти ромбоидног облика.

¹³ Olga Oštrić, Motiv četvorokuke na vezenoj čohi u narodnoj nošnji zadarskog područja, Vrulje 2, Zadar 1972.

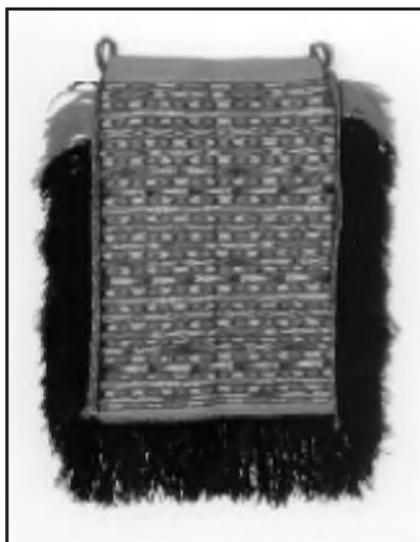

Детаљ веза – грађа

Било је и појасева украшених и металним полулоптастим украсима – *илицима*.¹⁴ Постављан је и и ојачаван куповним платном. Појасом је само једном опасиван струк, закопчавао се дугметом и памучном петљом. Ношен је преко прегача.

У свакодневним приликама преко кошуље жене су опасивале ужу једнобојну каницу од мрке вуне. Била је ширине подланице, није имала украсну већ практичну функцију.

Женска каница је била ужа од мушке.

Прегача

¹⁴ Илик је полулопта, која је могла бити шупља или испуњена. Служио је за украшавање свечаних одевних предмета. Изађиван је од сребра или од другог метала. Најчешће су илицима украшаване токе и појасеви.

Прегача је ткана од разнобојне вуне и белог памука. Ткана је у четири нита. Основа је од памучне, а потка од разнобојних вунених нити и белог памука. У ткању су техником клечања изведени геометријски орнаменти распоређени у уске паралелне појасеве. Преовлађују ситни ромбоиди живих боја. За већину орнамената нису сачувани називи. Прегача је оивичена вуненим, ручно рађеним ресама – *поткићем*, црне и црвене боје. На крајевима бочних ивица је само по један прамен црвених реса. Прегача је опасивана вуненим узицама које су укрштане на леђима, потом су крајеви враћани напред и везивани на средини струка.

Осим тканих прегача, жене, нарочито старије, носиле су у свакодневним приликама прегаче од куповних материјала плаве или црне боје – *травеже*.

Девојачка *капа* је сличног облика као мушка, само је мањих димензија. Израђена је од истог материјала. Састоји се од кружног дна и веома уског обода. На ивици су црне дуге свилене кићанке. Дно капе је украшено полукружним орнаментом извезеним црном свилом. Капа је причвршћивана прибадачама – *воркетама*.¹⁵

Као што је већ речено, начин покривања главе био је одређен брачним статусом жене и њеним старосним добом. Разликовало се оглавље девојке од оглавља младе – невесте, а оглавље удате жене од оглавља девојке или старије жене. Девојке су у свакодневним приликама биле гологлаве, док су удате жене увек носиле мараму на глави. У свечаним приликама девојке су носиле капе, а жене мараме – *бошче*. Младе удате жене су носиле *малу бошчу*, а удате старије жене *велику бошчу*. Мала бошча је марама од белог танког памучнох платна фабричке израде – *тамина*. Бошча за старију удату жену је велика бошча. Била је већих димензија, сашивена од белог куповног платна и без украса. Марама је савијена по дијагонали, са крајевима који су могли да се везују, као на малој бошчи, испод браде, или, као што су носиле жене у свакодневним приликама, са крајевима који слободно падају или су укрштени под брадом и уметнути уз лице.

Бошча

¹⁵ За разлику од воркете, воркун је била шнала којом су причвршћиване плетенице.

Бошче су куповане у Книну од жена које су их шиле и везле.

Постојале су регионалне разлике у украшавању, слагању и ношењу марама, али је марама, и кад су остали делови ношње изобичајени, остала као статусни симбол удате жене.

У свакодневним приликама жене су носиле куповне шарене марама, најчешће од свиле – *шудар*.

Основна обућа жена, као и мушкараца, биле су вунене чарапе, кожни опанци и, касније и код имућнијих, куповне ципеле. Осим црних вунених чарапа, које су носиле жене у Голубићу, девојке су обувале кратке вунене чарапе беле боје – *гете*. Гете су плетене од танко одређене вуне младих оваца. Краће су од чарапа, дуге до средине листа. Ношене су у летњем периоду године, као и у свечаним приликама.

Чарапе су плетене од домаће и од куповне вуне. Било је дугих чарапа преко колена и оних до испод колена. Краће су ношене лети. И дуге и кратке чарапе су имале широку ранфлу. Причвршћиване су вуненим *подвезама*. Мушке чарапе се разликују од женских само по дужини. У Голубићу су жене у свечаним приликама носиле црне вунене чарапе, док су у суседом селу Плавно, носиле беле.

Наратци су плитка вунена обућа која покрива само прсте, стопало и пету. Плетени су од домаће и од куповне вуне. Плетени су на пет игала. Подашивани су кожом и ношени као кућна обућа. Носила су их и деца.

Накит није био карактеристичан за ношњу у Голубићу. Према казивању Голубићана, девојке и жене се нису много китиле. Врста и количина накита зависила је од имовног стања породице из које девојка потиче. Жене су се мање китиле него девојке. Девојке из имућнијих кућа носиле су ниске дука-та, огрлице од стаклених зрна, ланчиће, минђуше¹⁶ и прстење.

У Голубићу је, као и у суседним динарским крајевима, ношен детаљ накита познат под општим називом *гендар*. *Гендар*, *гердан*, *ђердан* су локални називи под којим се овај украсни предмет јавља у другим крајевима. Првенствено је био статусни симбол девојке стасале за удају, симбол економског стања куће из које потиче и знак њене спремности да заснује породицу. Гендар је састављен од разноликог металног новца, који је пришивен на платнену подлогу. Дужина му је зависила од материјалног стања породице. Изобичајен је после Првог светског рата.¹⁷

¹⁶ Златне наушнице са археолошког налазишта у селу Голубићу (вероватно византијски импорт) сматрају се најстаријим словенским златним накитом, према: М. Гарашанин – Ј. Ковачевић, *Преглед материјалне културе Јужних Словена у раном средњем веку*, Београд 1950. 87. 209–214.

¹⁷ Братислава Владић–Крстић, *Сеошки накит у Босни и Херцеговини*, посебно издање Етнографског музеја у Београду, Београд, 1995.

Гердан са металним новчићима, што је његов првобитни и уобичајен облик, у Голубићу памте само према причи старијих. Гердан који казивачи памте, онај који су описали, уместо металних новчића имао је папирне новчице. Био је сашивен од домаћег или куповног платна, правоугаоног издуженог облика, као дугачка платнена прегача са прошивеним тракама у које су уметане папирне новчанице. Око врата је везиван памучним тракама.

Такав начин украшавања појавио се као мода и није се дуго задржао. Ношен је само тридесетих година XX века. О томе како се у селу гледало на такав начин кићења удавача јасно казују сачувани стихови:

*На чељаде не треба шљаде,
На несрећу шљаде се мећу.*

Дечја ношња

До поласка у школу, дечаки и девојчице су носили дугу белу платнену кошуљу – *царзицу*. Пре Другог светског рата шивена је од домаћег ланеног или памучног платна. После рата и педесетих година XX века шивена је од куповног дезенираног платна. Била је једноставног кроја, истог и за дечаке и за девојчице. Била је дуга до испод колена, дугих рукава, са отвором за главу и прорезом на грудима. Закопчавна је испод грла дугметом и петљом. После Другог светског рата још је по неко дете у селу носило овакву кошуљу. Поласком у школу деца су добијала одећу која је била иста као и за одрасле.

Торба – зовница

Голубићани су уз свечану одећу, празником, свецем и недељом, када одлазе на сајам, свадбу или у госте, носили торбу *зовницу*. Торба која је свакодневно коришћена, за преношење терета и за ношење хране била је – *торба*. *Зовница* је мања од торбе и, осим практичне, има и украсну функцију. Израђена је од домаће вунене тканине, украшена утканим пругама и клечаним ромбоидним орнаментима. Украшавана је и апликовањем црвене зупчато исечене чоје. Пруге су биле с наличја, а орнаменти с лица торбе. Отвор је оивичаван ширим појасом, а доња ивица зупчато исеченом траком црвене чоје. У колориту је преовладавала црвена боја. Ручно израђена дуга узица служила је за ношење преко рамена.

У *зовници* су ношене разне потрепштине и понуде за госте. Најчешће су на поклон ношени вино, ракија и шећер у коцкама, а деци, воће, јабуке, поморанце и *бајами* – бадеми.

Детаљ ткања – торба

Особени знак по коме су се на вашарима, сајмовима или у граду препознала Голубићани био је вертикално, по средини, постављен појас од клечаних, разнобојних, правилно распоређених ситних ромбоидних орнамената – кука, са обе стране оивичен уским пругама у бојама српске тробојке.

Шездесетих година XX века, ткану торбу домаће израде заменила је куповна торба. Међутим, још до краја XX века у многим далматинским селима ткане су голубићке и сличне торбе, које су као сувенири продаване у многим туристичким местима дуж Јадрана.

*

Мушка ношња у Голубићу, раније је изобичајена него женска. Већ тридесетих година XX века већина мушкараца углавном носи куповну одећу, док су се неки делови женске ношње задржали и до педесетих година XX века. Мушкараци су, одлазећи из села послом или одлазећи на рад на разне стране – од Београда, Македоније до Америке – прихватили грађанско одело као начин облачења средине у коју су долазили. Најчешће су га задржавали и по повратку у село. Грађанско одело су најпре прихватили млађи мушкараци, док су старији настојали да што дуже сачувају традиционални начин одевања. У мушкој ношњи најдуже су се задржали капа, опанци и прслук –

ђилет, а у женској прегача, зубун и аљина. Три жене из села Голубић до краја свог живота су носиле народну ношњу. По сопственој жељи и народном обичају, у њој су и сахрањене.¹⁸

До данас сачувани, ретки аутентични делови народне ношње из Голубића чувају се у КУД-у „Крајина”, у породицама које потичу из Голубића и у Етнографском музеју у Београду. Чланови КУД-а „Крајина” у бројним наступима у земљи и у иностранству наступају у ношњи из Голубића. Понеки зубун, прегачу, капу, бошчу или тканицу појединци чувају у својим кућама као знамените породичне драгоцености, а у Етнографском Музеју у Београду чувамо два одевна предмета из села Голубић (сл. 5 и сл. 6)¹⁹: хаљину – *модрину* (инв. бр. 42420) и зубун (инв. бр. 42421).²⁰

Summary

Vera Šarac-Momčilović

THE FOLK COSTUME OF SERBS IN THE VILLAGE OF GOLUBIĆ IN THE KNIN “KRAJINA”

The topic of this work is the clothing worn by Serbs in the village of Golubić in the Knin “Krajina” in the 30’s and 40’s of the 20th century. The work describes the festive and daily clothes worn by the men, women and children, with special mention of their headdress and footwear.

This text is based upon the statements made by the population of Golubić as well as on the relevant literature. The illustrative photographs are from the photographic documentation possessed by the “Krajina” Cultural Society and from family albums as well as from the collection of photographs in the Ethnographic Museum in Belgrade.

¹⁸ Ђурђија Плавшић (1878 – 1963), Сава Боровић (1879 – 1965) и Сава Плавшић (1864 – 1967).

¹⁹ Из других крајева Далмације (Врлика и Буковица) сачуван је већи број ношњи, било да је рач о комплетима мушке и женске ношње или о њиховим појединачним деловима.

²⁰ Предмете је израдила Марија Дмитровић око 1920. године за кћер Милицу (1901 – 1978), удагу Торлак. Били су део Миличине девојачке спреме. Откупљени су за Музеј од Миличиног сина, Душана Торлака 1999. године.

Марина Цветковић

САВРЕМЕНО ТКАЊЕ У БЕОГРАДУ (1991–2004)

Ткачка радиност је важна појава у нашем културном наслеђу. Богатство и разноврсност тканих рукотворина сведоче о дугом, сложеном и непрестаном развоју те делатности код нас. До Првог светског рата скоро свака сеоска кућа у Србији имала је разбој. У периоду између два светска рата ткачку делатност је захватио неизбежни процес индустријализације и модернизације. После Другог светског рата ткачка кућна радиност се скоро потпуно угасила. Руком рађене предмете за одевање и уређење ентеријера постепено су заменили индустријски текстилни производи. Разбоји су склањани на таване, у подруме, чувани за успомену или за нека друга времена.

До деведесетих година ткање се и у Београду сматрало мање више изумрлим занатом. Њиме су се жене бавиле ради забаве или из уметничких побуда. Данас је, међутим, ситуација другачија. Уметничка ткачка вештина постала је популарна. Све више жена похађа курсеве ткања и придружује се ткачким удружењима. Однос према ткању је позитиван а ткани производи све више улазе у моду. Ткање је не само хоби већ све више – занимање и допунска делатност.

У овом раду покушаћу да укажем на околности које су довеле до оживљавања овог заната и да његову обнову сагледам у културном и друштвено-историјском контексту. У раду се просторно ограничавам на Београд. Будући да и у Србији постоје значајна удружења ткаља, од којих су нека настала много пре београдских, намера ми је да после овог рада наставим истраживање у целој републици.¹ Попис свих удружења чије се чланице баве ткањем и ручном израдом текстилних предмета био би ми полазна основа за

---

¹ Навешћу само нека значајна удружења: Драгачевска задруга жена „Рајка Боројевић“ – Доњи Дубац, основана 1952; Атеље 61, Нови Сад, основан 1961. у Новом Саду.

даљи рад. Истичем, при том, да проблем *савременог ткања* посматрам пре свега са етнолошког и музеолошког становишта.

Процес обнове ткачке делатности у Београду почиње организовањем течаја старих заната у Манаковој кући (Етнографски музеј у Београду).² „Подстрек за израду новог програма дала је изложба *Торбе Србије*, аутора Софије Костић, одржана 1990. године у Манаковој кући. Уз њу је експериментално одржан и курс ручног ткања, пропраћен великим интересовањем“.³ Од оснивања до данас курс ткања води академски сликар, пројектант текстила Надежда Ристић – Влајков, а последњих година све чешће је замењује Вера Марковић, магистар уметности у области текстила. Течај је од оснивања до данас (од 1991. до 2004.) завршило око 400 полазница. Мотив те иницијативе је био музеолошке природе. Одржавање курсева старих заната настало је у жељи да се рад и образовање музејске публике осавремени, да се прилагоди тадашњим музеолошким схватањима и настајањима – „активним учешћем у курсевима успоставља се нови облик комуникације и едукације“.⁴ Од 1990. до данас (август 2004) број ткаља и њихових удружења знатно се повећао. Тренутно у Београду има девет регистрованих удружења, чија делатност обухвата ткање и ручну израду текстилија у којма је активно око 400 чланица. Курсеве (или школе) ткања је у Београду завршило је око 1000 жена.⁵

Евалуација ткачких удружења

Популарност ове делатности нарасла је у специфичним друштвено-историјским околностима – у ратном и непосредном послератном периоду, у раздобљу од 1991. до данас. Догађаји у време распада бивше Југославије, ратови (1991 – 1995), међународне санкције, бомбардовање (1999) били су узрок крупним социјалним, економским и демографским променама. То је време кад у Србији настоје нагло раслојавање друштва, масовна пауперизација и велике демографске промене: иселавање становника млађе старосне популације и масовно досељавање лица из ратом угрожених области Хрватске, Босне и Херцеговине и са Косова.

² Идеја је потекла од архитекте и ликовног реализатора изложби у Етнографском музеју Бранке Боројевић – Џокић.

³ Драгана Стојковић, *Етнографска спомен-збирка Христифора Црниловића*, 234, ГЕМ 65 – 66, Београд 2002.

⁴ Ирена Филеки, „Школе“ у Манаковој кући, 217, ГЕМ 58 – 59, Београд 1995.

⁵ Делатност удружења ткаља није искључиво ручно ткање. Чланице тих удружења баве се и осталим техникама ручне израде текстилних производа: плетењем, шивењем, кукичањем, непањем, везом...

Од 1991. године на нашој територији делују бројне хуманитарне организације са разноврсним програмима пружања подршке и помоћи лицима избеглим из ратом захваћених подручја. То су: UNCHR, JEN, OXFAM, IOCC, CARE international, USAID, Fund for open Society, CAFOD, TIFID... У склопу разноврсних програма помоћи избеглицима настали су пројекти који укључују ручну израду текстилних предмета. Основни циљ тих пројеката је психосоцијална подршка женама избеглицима. У центрима (канцеларијама) тих хуманитарних организација одржавани су курсеви ткања, веза, шивења, плетења... У вези са остваривањем тих пројеката настају и прва удружења, чија делатност обухвата и ручну израду текстилних предмета.

Прва организација тог типа званично регистрована 1993. јесте *Здраво да сте*.⁶ Она је настала из психосоцијалног програма намењеног избеглицима, првенствено мајкама с децом, које је 1993. спонзорисао UNCHR и Центар за антиратну акцију (CAA). *Ластавица* је основана 1996. као партнерски пројект OXFAM (британска хуманитарна организација) и Аутономног женског центра (невладине организације из Београда). Јапанска невладина организација (JEN) од 2000.године финансира пројект „Мобилизација локалне заједнице у циљу интеграције избеглих и расељених лица“. Пројектом је обухваћено 20 општина и 30 колективних центара широм Србије. Тада су у настали *Свитац* (при општини Чукарица) и *Жаба* (при општини Земун). Из тог пројекта је 2002. проистекла „Мрежа радионица ручних радова“ у коју се, укључују и *Отворена врата* (при општини Палилула).

У Београду је 2000. регистрована *Атвизија*, а две године касније, 2002., *Мрежа текстилних радионица*, коју подржава OXFAM.

Невладине организације чија делатност обухвата и ткање и ручну израду текстилних предмета, организације, дакле, које имају статус партнера на пројекту, временом прерастају у самосталне невладине непрофитабилне организације хуманитарног карактера. Тако пројект *Отворена врата*, 2003. престаје да буде партнер JEN-а и прераста у невладино самостално непрофитабилно удружење. Сличну евалуацију имају и *Здраво да сте*, *Ластавица*... Након промене статуса, избеглим и расељеним женама у текстилним радионицама придружују се и самохране мајке, економски угрожене и незапослене жене. Свој настанак *Мрежа текстилних радионица* овако описује: „Настали смо из потребе да превазиђемо тешку ситуацију на просторима бивше Југославије, укључени у пројекат британске хуманитарне организације. Полазећи од претпоставке да су жене те које морају да се носе са свакодневним проблемима и у кризним временима, пројекат се развијао у правцу економске самоодрживости.“⁷

⁶ Службено регистрован као невладина хуманитарна организација 1993. г. *Здраво да сте* се бави ручном израдом текстилних предмета и једина је од организација која се помиње у раду а не бави се ткањем.

⁷ Web site – мрежа текстилних радионица.

Невладина хуманитарна удружења чије се чланице баве ткањем и ручном израдом предмета добијају економску и финансијску помоћ од страних хуманитарних организација, локалних друштвених заједница, приватних донатора, малих компанија... На тај начин се покривају трошкови центра, сировина (предиво: вуница, памучни конац, лан...), средстава за рад (разбоји), и стално запослених на пројектима који брину о организацији, програму, пласману производа... У образовној структури чланица хуманитарних ткачких удружења преовлађују жене са незавршеном и завршеном основном школом. Та популација је у *Ластавици* заступљена са око 80% а, у удружењу *Отворена врата* са приближно 50%. То је условљено карактером удружења које претежно чине избеглице и економски угрожене жене.

Истовремено са оваквим невладиним удружењима ткаља у Београду су формирана и удружења ткаља која се воде као самостална удружења грађана. Чланице тих удружења самостално, најчешће чланарином, покривају издатке за изнајмљени простор, сировине, изложбenu активност... Прво удружење тог типа *Арахне* своју делатност је почело 12. децембра 1996. године. *Удружење за развој и очување ручног ткања* које своје чланице окупља у Манаковој кући регистровано је 1997. године.

Чланице ових удружења углавном су Београђанке, које се ткањем баве из забаве, уметничких и економских потреба. Образовна структура чланства у *Удружењу за развој и очување ручног ткања* је следећа: факултетски образованих жена је више од 50%, а скоро исто толико их је са завршеном средњом школом. У удружењу је чак 30% жена са завршеним ликовним школама или факултетима. Чланством у удружењу добијају се погодности за колективну и индивидуалну продају производа.

Излагање и продаја руком рађених текстилних производа није одређена типом удружења. Она се одвија на сличан начин. Већина удружења организује тематске и продајне изложбе. Најчешћи домаћини тих изложби у Београду су Манакова кућа и Етнографски музеј, Конак књегине Љубице, Кућа Буре Јакшића... На изложбама се најбоље сагледава идејни и ликовни профил удружења. Тако, у изложбеној делатности *Удружења за очување и развој ручног ткања* видна је инспирација традиционалним одевним предметима. О томе сведоче и њихови називи: *Од пастирске кабанице до...*, *Динарска и панонска кошуља*, *Од зубуна и прслука*, *Тканице у савременом текстилу...*⁸ Изложбе се организују не само у Београду већ широм Србије, па и у иностранству. *Мрежа текстилних радионица* је од оснивања 2001. до данас имала укупно 65 изложби у земљи и иностранству. Учествовали су на интернационалним сајмовима текстила у Немачкој, Словенији, Француској....

⁸ Популаризација традиционалног начина одевања, начина израде, кроја и ликовних вредности појединих традиционалних одевних предмета одражава се и на трендове на нашој модној сцени. Уочава се и све већа заступљеност етнолука у високој моди као и у моди прилагођеној ширим друштвеним слојевима.

Арахне су добили интернационалну, престижну Златну плакету Удружења, за учествовање на изложби ARTEXPO која је 2003. одржана у Шпанији.

Предмети се, осим на изложбама, продају у радњама галеријског типа комисионим путем и на разноврсним базарима, који се одржавају у хотели-ма Хајат, Интерконтинентал, у Центру „Сава“, међународним културним центрима, Дипломатском клубу... Предмети се продају и на разним културним манифестацијама, које најчешће организује Туристички савез Београда (Дани добрих вибрација...). Предмети се ипак највише продају индивидуално, по кућама, по препоруци и такозваним уличарењем. Под тим се подразумева улична продаја предмета изложених на импровизованим тезгама. Та продаја је легална и организује се по плану и распореду надлежне општине и полиције. „Уличарење“ се доскоро, док то није забранила Скупштина града, најчешће одвијало у најпопуларнијој београдској улици Кнез Михаиловој. Сада се продаја одвија у суседној, мање занимљивој улици – Чика Љубиној.

Асортиман текстилних рукотворина креће се од сезонских одевних до разноврсних декоративних предмета за уређење ентеријера. Нека удружења, такође, израђују и серијске производе по поруџбини.

Без обзира на то који су мотиви жена да се баве ткањем и ручном израдом текстилних предмета, уочава се да све оне успевају да се у процесу израде, излагања и продаје текстилних производа уметнички изразе, духовно обогате, економски осамостале и помогну своје породице. На тај начин оне стичу сигурност, самопоштовање, позитивно вредновање своје активности. Ангажовање у удружењу, тим вредним и предузимљивим женама омогућава и квалитетну интеграцију у друштво, осећање припадања и позитивно друштвено вредновање.

Ткачка делатност некад и сад

Иако већина ових удружења наводе као циљ своје делатности одржање континуитета традиционалне ткачке баштине, чување старих техника ручног рада, сматрам да је неопходно да у главним цртама, укажем на сличности и разлике традиционалног и савременог ткања.⁹

Улога ткања у свакодневном животу традиционалне заједнице знатно се разликовала од улоге коју оно има у данашњем друштву.¹⁰ Ткање је у срп-

⁹ *Арахне* истиче да им је основни циљ „да подстиче, развија и оживљава уметничке рукотворине, негује традицију и њено транспотовање на саврмени текстил“; *Удружење за очување и развој ручног ткања* као циљ наводи „очување и развој вештине ручног ткања као дела наше културне баштине“.

¹⁰ Ово се не односи на занатске ткачке радионице које су биле развијене у неким српским градовима крајем XIX и првој половини XX века.

ском традиционалном друштву настало као одговор на егзистенцијалне и културне потребе. То је комплексна делатност која садржи економску, друштвену, магијско-религијску, естетску, психолошку раван...

Ткање је имало важну улогу у кућном привређивању аутаркичне, економски самодоволне заједнице. Носилац ткачке производње била је жена. Она је производила текстилне предмете за одевање и опрему домаћинства, за личне и породичне потребе. Покаткад су жене успевале да вишак својих производа изнесу и на тржиште: поруцбином трговаца, продајом на пазарима... Ткање и ткани производи су, поред економске, имали и значајну обредно-религијску и друштвену улогу. Текстилни производи чија иконографија крије многе симболе и заборављена значења коришћени су у ритуалима прелаза и бројним другим магијско-религијским обичајима. О томе сведоче и текстилни предмети који се чувају у Етнографском музеју. У Збирку предмета уз обичаје уврштени су и разноврсни делови одеће, пешкири различитих функција, заставе, покровци, ћилими... Делови одеће и текстилног покућства у функцији дара и уздарја, који су се најчешће размењивали у ритуалу прелаза, имали су специфично друштвено-комуникацијско значење. Разменом дарова остваривале су се и потврђевале сродничке везе и односи и истицало се и потврђивало јединство уже (породице) и шире друштвене заједнице (братство, село).¹¹

Процес производње текстилне нити у традиционалној култури био је мукотрпан, дуготрајан и сложен. Коришћене су сировине животињског (овца, коза, свилена буба) и биљног порекла (лан, конопља, памук, брнистра, барска трска, слама неких житарица...). Прерада текстилних сировина обављала се у више фаза. Почињало се сађењем биљака, најчешће конопље, лана, као и шишањем оваца и коза, прањем, затим чешљањем, селекцијом власи и њиховом прерадом у нит (предења), препредањем, омекшавањем, бојењем. У преради текстилних сировина користиле су се бројне, разноврсне справе и помагала.¹² Квалитет одређене нити – дебљина, постојаност, савитљивост – одређивао је за шта ће се предиво користити. Дебело упредена вунена пређа дуго је коришћена за израду разних грубих прекривача (губера, черги, ћебета...). Танко одређена, постојана нит употребљавана је за основу у ткању, за вез и за предиво најфинијих текстилија.

У савременом, популарном ткању, технологија текстилних сировина веома је редукована. За ткање се користе готова, индустријски обрађена предива, а од традиционалних справа и помагала за производњу текстила користи се разбој, који је потпуно прилагођен савременим, урбаним условима живљења.

Традиционалне технике ткања су разноврсније од савремених. Од глатких техника основне су преткивање и клечање, као и допунска техника ткања

¹¹ Марина Цветковић, *Обичај даривања о свадбама у Ибарском Колашину*, ГЕМ 64, 2001.

¹² Братислава Владић – Крстић, *Текстилна радност Срба у XIX и XX веку*, 107–158, Народна култура Срба у XIX и XX веку, *Водич кроз сталну поставку*, Београд 2003.

„на дашчицу“. Од косматих техника примењује се ткање на петљу и чворање.¹³ Данас се у школама (курсевима) ткања ради на вертикалном и хоризонталном разбоју. Почиње се од сновања, увођења, а затим се уче технике чворања, клечања (на вертикалном разбоју)¹⁴. На хоризонталном разбоју се уче преплетаји у два и четири нита: платно, панама, кепер, ломљени кепер, атлас...

Оно што традиционални текстил чини аутентичним јесте, поред осталог, његово ликовно својство. Свака културна зона имала је „карактеристичан ликовни језик, без обзира на то која се врста мотива примењивала. То се одражавало у комбиновању орнамената у једну целину, употребом одређених боја, начином ткања“.¹⁵ Данас, на идејно и ликовно обликовање тканих производа највише утичу ликовно образоване жене – сликари, дизајнери. Значајан је и утицај жена „избеглица“, пореклом са села које су ткању пришле искуствено. Оне у себи носе дуго баштињено ткачко умеће. Повезивањем њиховог знања и искуства стеченог у месту рођења и искуства ликовно образованих жена створен је нови ликовни израз.

Носилац ткачке делатности и у традиционалном и у савременом друштву је жена. У савременом друштву ткаља је првенствено уметница. Произвођењем уникатних предмета она успева да се ликовно изрази, економски осамостали и помогне своју породицу. То је њен хоби или професија. У традиционалном друштву ткаља је такође уметница која ствара мала уметничка дела. Она је анонимна, неука, често и неписмена, а ткање јој је само једна у низу многобројних домаћих обавеза.

Улога музеја и кустоса за текстил у раду удружења ткаља

Улога кустоса за текстил у раду ткачких удружења треба да буде значајна и више заступљена. Својим саветима кустоси могу да делују као веома активни катализатори и посредници. Они треба да прате процес израде предмета – од идејног осмишљавања до продаје. Њихова дужност је да укажу на природну спону традиционалног и савременог, да мотивишу ткаље у стварању и иновацији нових, креативних производа.

Улога кустоса за текстил је едукативна. Они треба да омогуће увид у вредности наше традиционалне ткачке радиности. То се може остварити на теоријском и на практичном нивоу. Развој ткања код нас и у свету јесте део теоријског програма неких школа. Тим програмима је предвиђено и упо-

¹³ Братислава Владић – Крстић, *Традиционално ћилимарство у Србији*“, ГЕМ, 29, Београд 1985.

¹⁴ Клечање се учи само на неким курсевима ткања.

¹⁵ Ђурђица Петровић, *Ликовне карактеристике народних ткачких рукотворина*, 43, Чаролија нити – *Вјештина народног ткања у Југославији*, Загреб 1988.

знавање богатства наших ручно тканих предмета.¹⁶ Иако је то идејно добро осмишљено, сматрам да кустоси за текстил треба да дају јачу теоријску потпору овом делу програма. Полазнике треба упознати са културним и техничким одликама нашег традиционалног ткања, на пример путем предавања или их упутити на основну доступну литературу. Практични део програма могао би се одвијати у оквиру разноврсних радионица у текстилним збиркама у музејима. Радом са музејским текстилијама ткаље би стекле нова сазнања о функцији, посебним ликовним својствима, техници израде и улози коју су ти предмети имали у култури становања и одевања. Једна од тема радионица може бити и испитивање могућности примене традиционалних техничких и ликовних одлика на савремене текстилне производе. При томе, потребно је водити рачуна о укусу и потребама савременог човека. Један од циљева рада у радионицама је и креирање производних линија са етнодизајном. Производни програм, такође, може да садржи и израду копија музејских предмета који би носили аутентичну ознаку музеја, и слично.

Други вид сарадње Музеја и удружења односи се на изложбену делатност. У тој сарадњи кустоси могу деловати саветодавно, ауторски или коауторски. Етнографски музеј имао је успешну сарадњу са ткачким удружењима. Од 1990. године до данас у изложбеним просторима Етнографског музеја и Манакове куће гостовали су:¹⁷

Драгачевска задруга жена “Рајка Боројевић” – Доњи Дубац, Етнографски музеј

Руколади са разбоја, 1995, аутор Бранка Боројевић

Гуча у Београду, 1996, Драгачевска задруга жена „Рајка Боројевић” – Доњи Дубац и удружење самоуких сликара и вајара, Етнографски музеј у Београду

Сва наша ткања, 1999, Драгачевска задруга жена „Рајка Боројевић“, аутор Бранка Боројевић, Етнографски музеј у Београду

Здраво да сте, Етнографски музеј

Продајне изложбе, јун 1996.

Дечије манифестације: *Младенци, Врбица, Спасовдан, Св. Никола, Врбица*

Дуга-Бања Лука, Етнографски музеј

Продајне изложбе 1997. и 2000.

ЖЕН

Етнографски музеј

2000. продајна изложба за Сретење (обележавање 200 година Првог српског устанка), Етнографски музеј у Београду

Удружење за очување и развој ручног ткања

1998. Ткани јастуци, Манакова кућа

¹⁶ Драгана Стојковић, нав. дело, с. 235.

¹⁷ У навођењу изложби се не ограничавам на београдска удружења за ручну израду текстила.

1998. Од пастирске кабанице до... – Манакова кућа
 1999. јануар 2000.г Ткани поклони – Манакова кућа
 2000. Од зубуна до прслука – Манакова кућа
 2001. Ткане торбе – Манакова кућа
 2002. Моје крпице од чисог сна, Манакова кућа
 2003. Мала изложба ручног ткања, Манакова кућа
 2004. Сукња и прегача, Етнографски музеј у Београду

Атеље 061 Нови Сад

2003. Таписерија из збирке 061 – Етнографски музеј у Београду
 2004. Таписерије Илије Босилчића – Етнографски музеј у Београду

Ластавица –

2004. Флора и Фауна – Етнографски музеј у Београду

2003. Новогодишњи базар – учествовали *ЈЕН, Здраво да сте, Удружење за очување и развој ручног ткања, Драгачевска задруга жена „Рајка Боројевић“ – Доњи Дубац.*¹⁸

Перспектива

Иако је ткачка делатност тренутна популарна у Београду, а и у Србији, њена будућност је неизвесна. Након престанка ратова који су се водили на територији бивше Југославије, укидања мађународних санкција и промене власти у Београду (5. октобра 2000), Србију напуштају стране хуманитарне организација у чијим оквирима је настао највећи број удружења ткаља. Тешка економска ситуација, слаба куповна моћ станоништва, ограниченост тржишта, као и недостатак професионалног приступа у пласману руком рађених производа на тржиште, доводе у питање опстанак неких удружења. Тако, ове године *Ластавица* затвара свој центар у Панчеву; број чланица у *Здраво да сте* смањило се на 18, *ЈЕН* престаје да финансира пројект Мрежа радионица ручних радова.¹⁹ Намеће се питање: ко и како треба да им помогне? На који начин можемо да сачувамо ове оригиналне производе и претворимо их у национални производ? Континуитет са традицијом који остварују ови предмети дају им пуно право да добију свој национални, препознатљиви бренд. Руком рађених предмета у индустријском свету је мало и они у развијеним земљама достижу високе цене. Ти екопроизводи се могу довести у везу са еко-туризмом, еко-уметношћу... За сада је овај оригинални потенцијал препуштен стихији и сопственој иницијативи ткаља. Сада, док зарша-

¹⁸ Подаци су преузети из Архива изложби Етнографског музеја у Београду.

¹⁹ „Бољи начин“ и „Свитац“ настављају да раде у склопу невладиног сектора.

вам рад, стигле су, помало охрабрујуће вести. Скупштина града Београда одобрила је средства за 2005. годину *Удружењу за очување и развој ручног ткања* – за изложбenu делатност и *Мрежи текстилних радионица* – за радионицу ручног ткања. Скупштина града Београда је и покровитељ курса „Стари уметнички занати у функцији запошљавања жена“.²⁰ То су ипак ретки позитивни примери који сведоче о бризи друштва за савремено ручно ткање. Чињеница је, међутим, да су проблеми с којима се сусрећу ткаље и даље бројни. Суочавајући се са заједничким проблемима, нека удружења ткаља су 1998. покушала да оснују цеховско удружење – *Унију старих и уметничких заната* и да покрену заједнички пројекат. Године 2002. основана је и *Мрежа текстилних радионица*. Нажалост, и поред свих уложених напора, ткачка удружења се и даље осећају конкурентним. Свако појединачно, разноврсним самоиницијативама покушава да опстане и да изнесе своје производе на домаће и инострано тржиште.

Сматрам, да је први неопходни корак за прави пласман производа на тржиште оснивање јаке уније свих ткачких удружења или центра за ручно ткање, где би се формирао документациони центар и база података о свим удружењима, делатностима и услугама које пружају. Следећи корак је израда програма уније или центра. Њега би требало да сачине ткаље представнице својих удружења, професионални дизајнери и заинтересовани кустоси за текстил. Након тога, неопходно је изналажење заинтересованих финансијера: надлежних друштвених институција или приватних предузетника који би затражили услуге јаке маркетиншке агенције. Основни задатак те агенције била би израда пројекта и стратегије за наступ на тржиште. Повећано занимање за те производе и боља продаја подстакли би занатлије, што би доvelo до новог вредновања традиционалних материјала и техника. То би утицало на целокупни еколошки и економски развој културног пејзажа у нашем веку.²¹

И на крају, преостало ми је само да верујем да ће предузимљиве жене које воде ова мала производна предузећа, уз помоћ заинтересованих кустоса за текстил, успети да преброде бројне проблеме са којима се сусрећу и да ће њихов рад ускоро бити на одговарајући начин културно и друштвено вреднован.

²⁰ Обуку је организовао Регионални центар за развој малих и средњих предузећа у Београду. Жене су похађале курс ткања, грнчарства и сликања на свили. Циљ пројекта је да допринесе самозапошљавању жена старијих од 40 година које су из разних разлога остале без сталног запослења. Четири полазнице су добиле средства да би започеле свој „мали бизнис“. Данас, 15. септембар, 2004, с.19.

²¹ Dr Beate Wild, предлог за мултинационални пројекат *Textil routen*, необјављен текст, радионица одржана на III конференцији етнографских музеја за централну и југоисточну Европу, Мартин, Словачка, октобар 2003.

Summary

Marina Cvetković

CONTEMPORARY WEAVING IN BELGRADE (1991–2004)

Today in Belgrade and in other parts of Serbia there is an evident process of the revival of hand-woven materials. This process was prevalent in the period of 1991–2004, within specific historico-cultural circumstances during the armed conflicts in former Yugoslavia. The consequences of this were, among others, the enormous impoverishment of the population and the large-scale demographic changes. A large number of humanitarian organizations organized projects intended to offer psycho-social support to women coming from war-ravaged areas. In these projects hand-made products were one of the main activities. These projects led to the formation of non-governmental societies which are concerned, among other activities, with the production of hand-woven textiles. At the same time, there appeared independent weaving associations gathering mainly local populations (of Belgrade women). At present, there are 9 such Societies with about 400 active women members. The total number of women who have completed weaving courses is about 1000. Their work is inspired by our traditional weaving heritage whereby they are maintaining continuity with our national cultural inheritance.

Today, unfortunately, these organizations are meeting with numerous problems while their work is not receiving the place in society that it really deserves.

The question is how can this potential survive and become a national product?

Вилма Нишкановић

ТРАДИЦИЈСКА КУЛТУРА У ТУРИСТИЧКОЈ ПОНУДИ СРБИЈЕ

Намера нам је да у овом саопштењу покажемо у којој мери се у туристичкој понуди Србије користе елементи српске традицијске културе. У складу са постављеним циљем разматрамо улоге учесника у остваривању оваквих програма: организатори (туристичке организације, државне институције – министарство културе, културно-просветне заједнице, општине), извођачи програма (културно-уметнички друштва и појединци) и институције које се баве истраживањем традицијске културе (музеји, институти).

Увид у културна и забавна дешавања у Србији током године може се стећи из публикације *Календар приредби* (издавач Туристичка организација Србије), који се објављује крајем године и у којем се најављују манифестације, и време њиховог одржавања.

За годину 2003. евидентирано је 520 манифестација, смотри, приредби и других догађаја у Србији. Манифестације су наведене хронолошким редом, по месецима, означен је њихов пуни назив и кратка карактеристика (културно-забавни програм, смотра изворног народног стваралаштва, културна манифестација, привредно-културна манифестација), место одржавања и подаци о организатору.

Из прегледа се види да је у попису све, од изложби паса, сајмова аутомобила, спортских такмичења до фестивала класичне музике. Оквирно се, ипак, истичу три групе:

1) туристичке манифестације које негују и унапређују изворно народно стваралаштво, за које се наводи да привлаче „посебну пажњу домаћих и страних туриста“, јер су „посвећене неговању традиције, народних обичаја, фолклора и домаће радиности“. То су, пре свега, *Драгачевски сабор трубача* у Гучи, *Сабор фрулаша* у Прислоници, *Хомољски мотиви* у Кучеву, *Чобански дани* у Косјерићу, *Прођох Левач – прођох Шумадију* у манастиру Кале-

нић, Сабор народног стваралаштва *Златне руке* и друге. Већина тих манифестација одржава се током летњих месеци, поводом значајних историјских датума или у време бербе грожђа, жетве и сличних послова. Имајући на уму атрактиван и занимљив садржај тих приредби, туристички посленици сугеришу да се оне уврсте у аранжмане туристичких агенција;

2) манифестације које негују и развијају уметничко стваралаштво: БИТЕФ, ФЕСТ, БЕЛЕФ, БЕМУС, *Вуков сабор*, *Мокрањчеви дани*, *Мермер и звуци*, *Врњачке културне свечаности*, *Глумачка остварења* и ликовне колоније;

3) привредно-туристичке и спортско-рекреативне манифестације: *Љубичевске коњичке игре*, *Београдски маратон*, *Лето на Ади*, *Дани малине*, *Дани руже*, *Берба грожђа*, *Дужијанца* (жетва), *Косидба на Рајцу*.

Мада у све три групе манифестација можемо више или мање уочити примену елемената традицијске културе, за нас су најзанимљивије оне манифестације чији је предзнак Сабор изворног народног стваралаштва.

Све манифестације су *традиционалне*, што означава њихов дуги век трајања. Већина је основана пре двадесет или више година, а оснивају се и нове, које већ после првог појављивања постају *традиционалне*, као и оне друге.

Те манифестације, основане у време реалсоцијализма, опстајале су захваљујући строго утврђеним правилима и под контролом владајућих кругова. У остваривању програма учествовале су туристичке организације, а непосредни извршиоци били су културни посленици. Била су то бројна културно-уметничка друштва, чији је циљ био очување народне културе, а делимично су укључивани и музејски радници. Последица свега тога било је окупљање доста широког круга људи око ових манифестација. Финансијски издаци обезбеђивани су из буџетских средстава, чија је висина зависила од умешности главних носилаца и организатора. Због тога је било веома важно да се у савет манифестације укључе „важни“ људи из политичког естаблишмента и директори привредних организација.

Тако су своје манифестације добили готово сва општинска средишта, па и нека још мање значајна (месне заједнице), а крајњи циљ сваке манифестације је да превазиђе локални значај и достигне такозвани републички ниво.

Тако се процењује да је 2001. године у Савезу аматера Србије деловало око 400 000 чланова, организованих у 1 800 друштава.

Данас, у време корених друштвено-економских и политичких промена, поставља се питање опстанка већине поменутих манифестација. Реч је, пре свега, о изворима и начинима њиховог финансирања. Ако се у претходном периоду подржавао аматеризам заснован на издржавању од стране такозване друштвене заједнице, сада, у измењеним условима, све више се подржава професионализам, чије би издржавање имало економску основу.

Највећи број ових манифестација, данас, остајући без финансијске потпо-ре „државе“, укључује се у развојне, пре свега туристичке програме, покушавајући да опстане укључивањем донатора и спонзора. Томе унеколико погодује што је као једна од последица распада социјализма и његових вредно-

сних система отпочео веома снажан процес ретрадиционализације – враћања изворним вредностима српске народне културе.

За ову прилику изнећемо више података о манифестацији *Златне руке*, која се карактерише као *сабор народног стваралаштва*.

Манифестација *Златне руке* одржава се седамнаест година (организатор – Туристичка организација Србије и туристичке организације градова и општина). Манифестација има такмичарски карактер и у њеном програму се налазе следеће дисциплине: припремање традиционалних јела; вештина плетења, везења, предења; здравице; смотра најлепше народне ношње и изложба народних рукотворина. Током године одржавају се квалификациона такмичења по општинама и регионима да би се, почетком јесени, одржало финално такмичење.

Идеја о покретању манифестације *Златне руке* потекла је пре двадесетак година из Етнографског музеја у Београду, Туристичке организације Србије и ревије *Село*, с поруком *Очувајмо стара јела од заборава*. Међу првим општинама у Србији, Сокобања је прихватила улогу домаћина и *Златне руке* уврстила у туристички програм Бањског културног лета. Осим такмичарског дела програма у припреми јела и пецива на традиционалан начин, током наредних година придодати су пратећи садржаји: ревија народних игара и народне музике, и изложбе народне радности. Иницијатори *Златних руку* су већ следеће године организовали прво републичко такмичење у справљању традиционалних јела у Сокобањи, а друго у Доњем Милановцу. Деведесетих година XX века туристичке организације Србије су одлучиле да се завршно такмичење *Златне руке* убудуће одржава на имању манастира Свети Прохор Пчињски у Прохорову, у непосредној близини Бујановца, на југу Србије, са идејом да се обогати туристичка понуда овог краја. Крајем деведесетих година, међутим, услед неповољне политичке ситуације, одржавање те манифестације премешта се на север Србије: у Аранђеловац, Смедерево, Палић, Сокобању, односно у град домаћин прошлогодишњег победника *Златне руке* или град, општину у којој је туристичка организација заинтересована да прихвати улогу домаћина.

Организацију и финансирање регионалних такмичења спроводе градска или општинска управа, локални туристички савез, покровитељи, донатори и спонзори. Такмичење прати стручни жири, у коме је и етнолог из регионалног музеја. Осим оцењивања такмичара, етнолог је најчешће и стручни консултант културно-уметничког друштва које се озбиљно припрема за такмичење.

На завршном такмичењу, Сабору народног стваралаштва *Златне руке*, учествују победници из двадесетак општина, односно региона Србије.

Организатор Сабора, Туристичка организација Србије, именује Савет Сабора, у коме су представници покровитеља, спонзора и донатора (министар трговине и туризма, министар културе, председник општине и председник туристичког савеза домаћина, уредник часописа *Вива*, директори друштвених и приватних предузећа).

У последњих неколико година редовни гости Сабора су чланови дипломатског кора, а све бројнији новинари, посебно из београдских медија, праве опширне репортаже о овој манифестацији.

Програм Сабора се састоји из такмичарског и ревијалног дела. У такмичарском делу учесници се надмећу у следећим дисциплинама:

- 1) приправљање јела и постављање трпезе на традиционалан начин (припрема на лицу места на отвореном огњишту, донесена јела и сервирање);
- 2) традиционално одевање, народна ношња;
- 3) вештина и брзина плетива;
- 4) вештина и брзина везила;
- 5) вештина преља;
- 6) домаћа радиност;
- 7) казивање здравичара.

Именовани жири, у коме су етнологзи, професори угоститељства и хотелијерства, костимографи, туристички посленици и новинари, обавља оцењивање у складу с постављеним критеријумима:

- 1) аутентичност, укус јела и изглед, начин сервирања и изглед трпезе;
- 2) аутентичност ношње, квалитет израде и општи утисак;
- 3) аутентичност, квалитет плетива и финоћа рада;
- 4) аутентичност и квалитет веза, финоћа рада;
- 5) финоћа предива, вештин рада и аутентичност опреме (преслице и вретена);
- 6) готови производи: вез, плетива, тканина, кукичани (хеклани) предмети, дрводељство;
- 7) избор здравице, интерпретација и општи утисак.

Услов организатора је и да сви такмичари буду одевени у народну ношњу и користе посуђе и реквизите краја који заступају.

У ревијалном делу учествују културно-уметничка друштва и изворне групе, победници на локалним и регионалним смотрима. Запажа се да се последњих година све више пажње посвећује изворним народним играма, песмама и музичким инструментима. Сеоске групе играча негују облик орске игре у круг, *коло*, који често узимамо и као један од значајних елемената у етничкој идентификацији.

Циљ жирија је да на одговарајући начин награди оне такмичаре који чувају, негују и презентују *заборављене* елементе традицијске културе, а да остале такмичаре подстакну како би убудуће имали више успеха.

Општи утисак који оставља Сабор народног стваралаштва *Златне руке* јесте да организатор (Туристичка организација Србије) још трага за моделом који ће омогућити да ова и њој сличне манифестације постану део туристичке понуде Србије. У периоду транзиције, када држава све више смањује финан-

сијску помоћ за организацију туристичких приредби, значајна је помоћ и улога спонзора и донатора, власника приватних предузећа за одржавање оваквих манифестација, тако да су у овом случају интереси обострани.

Литература

1. *Календар приредби 2003, Србија*, Туристичка организација Србије, Београд 2003.
2. Зорка Кнежевић, *Спој векова и даљина*, Фолклор, 1, Београд 2001, 64.

Summary

Vilma Niškanović

TRADITIONAL CULTURE IN TOURISTIC OFFERING OF SERBIA

This paper is based on the observations of various touristic manifestations in Serbia in the last decade, where folk music, dance, costume, customs and „traditional“ dishes are commonly exploited. The goal of the paper is to present in which way the elements of traditional Serbian culture are employed in the touristic offering of Serbia. According to this aim, the role of the participants in this programs' realisation are considered: *organizers* (tourist organisations, state institutions – like Ministry of Culture, The Cultural and Educational Community etc), *immediate program realisers* (cultural-artistic societies) and institutions dedicated to the traditional culture researching (museums, institutes of science).

The „Events' Calendar“ publication of the Touristic Organisation of Serbia offers the insight into the cultural and entertaining events in Serbia during a particular year. This issue is published at the end of the year and it also announces the manifestations to be held during the following year. This year's issue – the one of 2003 – gives evidences of 520 manifestations, with their full titles and short sketches, all sorted chronologically by months and divided into the three groups. Although all of these three groups of manifestations more or less share the traditional culture's elements usage, as the most interesting among them were found those attributed by The Assembly of Genuine Folk Arts in-title-prefix.

The given example here is the final competition of the *Golden Hands* manifestation, the one characterised as *the assembly of genuine folk arts*.

General impression after the Assembly of Genuine Folk Arts *Golden Hands* is that its organiser, the Touristic Organisation of Serbia, is still in search for the model suitable to make this particular manifestation and the similar ones parts of the Serbian touristic offer. Sponsors and donors – which are the owners of private companies – play the significant role in this period of transition, when state financial support for the touristic manifestations is regularly decreasing.

Translated by Bojan Žikić

*Златне руке, такмичење везиња,
Палић 2003 године*

Златне руке, такмичење у предењу, Палић 2003 године,

*Златне руке, традиционална јела,
Палић 2003 године,*

„Победник београда“ Студентски град 2003 године

Вјера Медућ

О РУКАВИЦАМА према колекцији рукавица из Етнографског музеја у Београду

У Етнографском музеју у Београду чува се **колекција** мушких и женских рукавица (138 пари), распоређених у оквиру систематских збирки народних ношњи Србије, Војводине, Косова и Метохије, Црне Горе, Босне и Херцеговине, као и у збирке градске ношње. Обухваћене су у широком раздобљу – од најранијег примјера из 1820. године до најновијег, израђеног 1989. године. Изузев примјера из збирке градске ношње, највећи дио припадао је ношњи сеоског становништва на српском етничком простору. Разноврсност облика и украшавања, неке карактеристике израде и посебне функције разлози су за приказ ове колекције.

Ови одјевни предмети којима се шаке и прсти штите од хладноће и повреда, због оштећења при раду и коришћењу, ретко су налажени на терену; тек понегдје су спомињани приликом истраживања народне ношње,¹ а веома ретко су били издвојена тема.² Рукавице из збирке Етнографског музеја у Београду набављене су у оквиру истраживања обичаја годишњег и животног циклуса, али и свакодневне народне ношње. Чак и сама техника израде, плетење, ретко је међу истраживачима етнографског материјала из 19. вијека, побуђивала већу пажњу у односу на остале традиционалне текстилне технике. У трагању ка изворима појединачних техника, облика и развоја драгоцјен је увид у колекције рукавица из других крајева српског етничког простора, у првом реду Босне и Херцеговине и Црне Горе.

---

¹ Бјеладиновић Јасна, *Ношња у Ибарском Колашину, Штавици и околини Новог Пазара*, Гласник Етнографског музеја, књ. 43, Београд 1979, с. 92; исти, *Српска народна ношња на Сјеничко-пеишерској висоравни*, ГЕМ, књ. 45, Београд 1981, с. 94; исти, *Народна ношња у Титовоужичком, Пожешком и Косјерићком крају*, ГЕМ, књ. 48, Београд 1984, с. 173; Љиљана Тојага, *Народна ношња*, Културна историја Сврљига, књ. II, Језик, култура и цивилизација, Просвета, Ниш и Народни универзитет Сврљиг, 1992, с. 262.

Историјат

Током историје налазимо рукавице у функцији инсигније средњовјековних црквених достојанственика и ношње владара, затим униформи високих војних официра, да бисамо их у XIX вијеку нашли у оквиру луксузне женске и мушке грађанске моде. Шиване су од скупоцјених материјала: коже, свиле, финих тканина, постављане крзном и украшаване драгим камењем и перлицама, везом металном нити или свилом. Временом њихов облик се мијењао, усавршавао у кроју, димензијама, намјени, врсти материјала, али су увијек имале функцију истицања социјалне и економске моћи. У Србији је најочитији примјер у саставу војних униформи, па је тако, на примјер, 1870. г. парадно одело српског официра садржавало и бијеле рукавице шиване од јеленске коже а униформа подофицира бијеле, плетене од памука.³ Редови стајаће војске, пак, 1876. г. уз шајкачу, шињел и опанке имали су црвене једнопрсне рукавице.

У овом историјском низу обухваћене су и рукавице из колекције Етнографског музеја, које се најчешће повезују са мушким одијевањем. Тако је и најстарији примјерак у колекцији, велика и богато украшена рукавица из 1820. године, припадала мушкој ношњи. На попису Карађорђевих ствари приликом преласка у Срем 1813. године налази се укупно 36 пари и појединачних примјерака „српских рукавица“, од којих се за само два пара наводи да су били својина Карађорђеве жене Јелене и кћерке Велике.⁴ Иако се у највећој мјери конфисковани пртљаг најзначајније особе у Србији тога времена састојао од дијелова варошке или градске одјеће, специфичан предзнак уз рукавице, који стоји и уз чарапе, несумњиво је указивао на припадност типичној народној ношњи, и то углавном мушкој, с почетка XIX вијека. Уз групу новијих рукавица у колекцији Етнографског музеја, нарочито из периода средине XX вијека, сведеног украшавања и колорита, налазимо податак да се мушке и женске рукавице међусобно не разликују. У том раздобљу рукавице су постепено губиле наглашену социјалну функцију, задржану још у обредним ритуалима патријархалног друштва или у једноставној форми за свакодневно одијевање. Тек специфичан облик двопрсних рукавица, којима су издвојено плетени само палац и кажипрст, по узору на савремене војничке рукавице, ношених након Другог свјетског рата, карактеристичан је искључиво само за мушкарце.

² Zega Nikola, *O rukavicama*, Slavia, Časopis pro slovanskou filologii, IC/3, Praze, 1930.

³ Васић Павле, *Униформе српске војске 1808/1918*, Београд 1980.

⁴ Поповић Васиљ, *Карађорђево ствари и новац у бегству у Срем*, Гласник историског друштва у Новом Саду, књ I, св. 1, Сремски Карловци 1928, с. 129; Васић др Павле, *Ношња народа Југославије кроз историју*, Београд 1968, с. 106.

Типологија

Разнолике облике рукавица из колекције Етнографског музеја можемо разврстати на основу неколико показатеља. То је, пре свега, **социјална** категорија, по којој је највећи дио колекције рукавица припадао народној ношњи сеоског, а мањи дио (14 пари) одијевању градског становништва у српским градовима. Те двије социјалне категорије развијале су се у великој мјери неовисно, свака својим развојним путем, с незнатним међусобним утјецајем. Рукавице из градских средина: Београда, Новог Сада, Ивањице, Жагубице биле су дио грађанског одијевања, потпуно уклопљене у европске модне стилове крајем XIX и у првим деценијама XX вијека, одакле су често непосредно и набављане (у Пешти, Белгији). Женске „дамске“ рукавице бијеле, беж и црне боје, шивене су од финијих материјала: танке коже, свиле или фабрички израђених чипки и тила, различитих облика и димензија. Рукавице су најчешће петопрсне, малих димензија, а покривају шаке и прсте, или руке до лаката, са затвореним или отвореним прстима. Група рукавица из Београда, ношена четрдесетих година XX вијека, израђена од танког памучног конца у техникама плетења и кукичања, најближа је аналогија, у техничком смислу, рукавицама сеоског становништва тога периода. На тај начин може се посматрати и материјал, као што је кожа, од које су занатски израђене рукавице ношене у сеоским срединама у Војводини.

Рукавице сеоског становништва у Србији, на Косову и Метохији, у Војводини, Црној Гори и Босни и Херцеговини (124 пара) имале су самосталан развојни пут, потпуно уклопљен у развојне токове народне ношње одређених предеоних цјелина, односно појединих дијелова плетене обуће (чарапе, приглавци). Тако ће се даљња типологија односити искључиво на рукавице из сеоске народне ношње, а како би се добио преглед целокупне колекције, освјетлићемо поједине елементе: облике, израду и функцију тих предмета.

У колекцији рукавица разликују се два **облика**: *једнопрсне* и *петопрсне* рукавице, у овисно од тога да ли су прсти обједињени или одвојени. Општи, словенски **назив** *рукавице*, односи се на оба типа,⁵ и раширен је на читавом српском етничком простору, гдје се појављују и други називи: *мануш* код влашког, *дарза* код албанског и *елдивен* код турског становништва.

---

⁵ У руском језику, међутим, назив рукавице односи се на једнопрсни облик, док се облик петопрсних рукавица назива перчатки.

Техника израде и материјал

На облик рукавица знатно су утјецали **техника** израде, **материјал** и функција.

Већина рукавица израђена је техником *плетења*. То је систем преплитања једне непрекидне нити помоћу једне или пет игала, познат на ширем простору у изради и других плетених дијелова ношње. Плетење је било дио традиционалног народног рукотворства које су обављале жене, нерјетко у ходу, и врло често до дубоке старости, али су плели и мушкарци чобани. У Србији је плетење било и дио школског знања у основним и вишим женским школама, које је стицано у оквиру предмета *женског рада*, од самих почетака успостављања школског система средином XIX вијека.⁶ На основу програма, у првом разреду се учило *плетење разно без шара и са шарама*, у другом разреду *плетење са кукицом* (хекловање), *мрежање* (нецовање) и *потплетивање*, а у трећем разреду *вез са вуницом*.⁷ Непрестано се, па и 1899. године, као циљ наставе женског ручног рада наводило „спремање за домаћи живот“, ослањајући се на „обавезно прилагођавање програма месним и домаћим потребама и народној ношњи“.⁸

Основна функција рукавица сеоског становништва – заштита шака и прстију од хладноће, влаге и прљавштине – задовољена је, прије свега, одабиром материјала домаће производње. У истраживањима о традиционалном сточарству у појединим областима, налазимо податке о рукавицама као специфичном елементу „козара“, поред осталих предмета које други чобани не носе,⁹ или на податке о кориштењу козје *кострети*.¹⁰ Подаци су потврђени паром рукавица у музејској колекцији из Лучке Реке у Ибарском Колашину, које су израђене 1946. године. Кориштењем карактеристичних дугих неупредених власи *козине* рукавице су постале непромочиве, битно својство које се настојало постићи и код других материјала, особито овчје вуне, којом се могла избјећи грубост као лоше својство кострети. *Вуна* је најзаступљенији материјал за израду рукавица, и то у различитим фазама обраде. У колекцији се издваја група једнопрених рукавица од дебеле бијеле вуне, које припадају свакодневном инвентару сточарског становништва на широком етничком простору.¹¹ Такве *ов-*

⁶ Павловић Лазаревић Г., Станков Љ., *Везак везла мома млада, настава женског ручног рада*, Педагошки музеј, каталог изложбе, Београд, 2003.

⁷ Исто, с. 10.

⁸ Исто, с. 14.

⁹ Нећимовић Сеселја М., *Tradicijски život i kultura ličkoga sela Ivčević Kosa (Gospic)*, Zagreb, 1985. s. 29.

¹⁰ Николић-Стојанчевић Видосава, *Врањско Поморавље, Етнолошка испитивања*, Сезб књ. LXXXVI, Одељење друштвених наука, Живот и обичаји народни, књ. 36, Београд 1974, с. 259–310.

¹¹ Владић-Крстић Брагислава, *Текстилна радиноост у околини Дервенте*, Гласник Земалског музеја БиХ, Етнологија, нова серија, свеска XXX/XXXI, 1975/76. Сарајево 1978, с. 209; исти, *Текстилна радиноост на Змијању*, ГЗМ БиХ, нова серија, свеска XXXIII (1978), Етнологија, Сарајево 1979, с. 41.

чарске или дрварске рукавице великих димензија (33,34 cm), љевкастог облика и зашиљеног врха, израђивали су сами чобани од дебеле, грубо предене вунене нити техником *плетења* помоћу једне кукичаве дрвене игле, коју су такође сами правили (сл. 1.) Рукавице су плетене округ, плетаћим бодом *прављења омчи*, с почетком од врха или од отвора, што се наглашавало са неколико редова тамније, природно мрке вуне. Плетиво се на отвору продужавало у велику петљу *свитицу*, која је, вертикално ушивена на спољњој страни рукавице, служила за качење и чување када се не носе. На плетеним рукавицама из Јања у Босанској Крајини, уз које је приликом откупа 1939. године забиљежен податак да су рађене „најстаријом“ техником, уочљиво је накнадно ваљање, што отвара могућност употребе сукна за израду рукавица. Тиме би успоредба са развојним облицима слојевите обуће била још потпунија. На претпоставку о старијем облику указују и облик и положај издвојеног палца као јединог додатка на јединственом љевку ових рукавица, што би се могло сматрати почетном фазом у разликовању лијеве од десне рукавице.

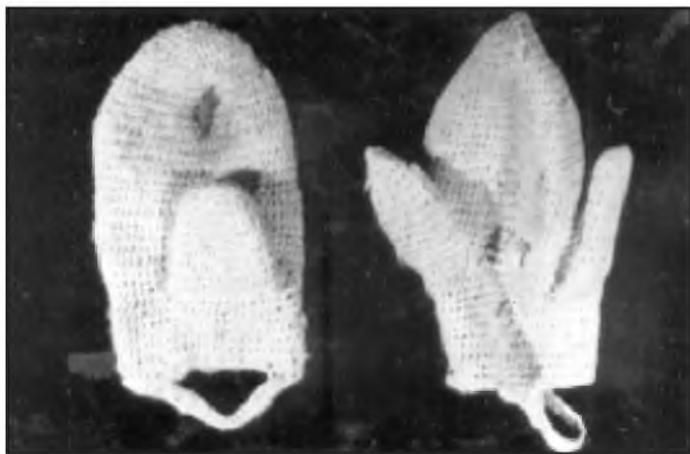
Сл. 1. Рукавице мушке, Стубло,
Чајетина, Златибор, инв. бр. 37313

Кориштењем и других плетаћих бодова помоћу једне игле са „кукљом“, као што је *плетење без навијутка*, на појединим примјерцима рукавица из колекције Етнографског музеја, постигнута је дебљина материјала, а потреба за непромочивост понекад је задовољена ојачањем длана и палца чвршћим материјалом. (сл. 2)

Сл. 2. Рукавице мушке, Мужинац, Сокобања, Србија,
инв. бр. 36 830

Поједини бодови плетења истакли су и карактеристичну особину еластичности, која је, у комбинацији са танко преденом вуном, утјецала на смањење димензија свакодневних радних рукавица, омекшавање првобитних крутих облика и прилагођавање облику руке. Пар рукавица из села Шљивовик у околини Беле Паланке, плетених од бијеле вуне једном дрвеном иглом бодом *провлачења кроз двије очице*, издвајају се из колекције својим необичним обликом (сл. 3). Са обе стране рукавице обликован је палац, те су обе рукавице једнаке и могу се мијењати када се на длану исцјепају. Њих је 1973. године „по старинском узору“ плела жена своме мужу за пословање око стокe у планини.

Сл. 3. Рукавице, Шљивовик, Бела Паланка, Србија, инв. бр. 18 354

Особине чврстог и неподеривог плетива имали су дијелови ношње израђивани плетењем једном иглом у техници *поплет*, познатој за израду чарапа и приглавака,¹² у тимочком крају званој „рубено“.¹³ Најчешће је поплет учвршћивао мекше плетиво са пет игала у облику појасева или ширих рубних прстенова, како је урађена велика група рукавица са Косова и Метохије. Та техника је сматрана веома тешком за рад због могућности украшавања комбиновањем различитих и разнобојних материјала, што се сматра и главним разлогом за њено рано напуштање у већини крајева. У појединим крајевима, међутим, као што је Жагубица, још између два свјетска рата, том техником израђивале су се рукавице, и то рукавице петопрсног облика. У већем дијелу Србије назив *поплет* задржао се до савремених дана као термин за завршетак плетива.

Украшавање

Пар рукавица из Жагубице у музејској колекцији израђен је у цјелини од бијеле вуне, техником поплета и украшене су уплетањем црвене и црне вуне у виду попречних пруга са ситним текућим геометријским орнаментом по цијелој површини. Такав **начин украшавања**, примјењен и на осталим дијеловима ношње овог краја, омогућава сагледавање развојног пута технике плетења, од плетења једном иглом до плетења са пет игала. У том смислу би уплетање вуне друге боје и обликовање орнаментике од бијеле и природно мрке вуне у облику најједноставнијег смјењивања, означавало прелазну фазу до технике *плетења помоћу пет игала*. Та фаза је у музејској колекцији представљена групом рукавица на којима се, након сваке очице или након сваке друге смјењују боје, у облику квадратића, званих „ситна шарка“ преко цијеле површине рукавица са Косова и из околине Врања. На мрко–бијелим рукавицама из Колашина набављеним за Музеј 1925. године, пратимо развој украшавања једнопрсних рукавица од двије боје, од јединствене површине до хоризонтално подјелене у два дијела. На основу те најшире подјеле доњи дио који покрива прсте редовно се плео у облику двобојних уздужних пруга, а горњи у виду поља које се украшавало ситнијом геометријском орнаментиком (растер трокутића, квадратића), композицијом или већим стилизованим вегетабилног мотива. Истовремено, пратимо и функцију тих дијелова ношње, од свакодневних до свечаних рукавица, повезаних са обичајима из годишњег и животног циклуса.

¹² Владић Крстић Братислава, *Украшене технике на вуненим предметима у источној Херцеговини*, Гзм БиХ, Сарајево, 1967, Шапоњић Ашанин Снежана, *Чарапе и назувнице*, Чачак 1996.

¹³ Поповић Видосава и Светозар, *Двопређе чарапе Тимока*, Књажевац 1985.

Сл. 4. Рукавице, женске, Брњак, Зубин Поток, Ибарски
Колашин, Косово, инв. бр. 21 613

Плетење са двије боје, познато по својим техничким особинама као **двопређно плетење** или *дупли рад*¹⁴ у музејској колекцији је заступљено великим бројем рукавица из разних крајева Србије, од прве половине XIX до средине XX вијека. Може се сматрати најзаступљенијим начином плетења помоћу пет игала у изради рукавица једнопрсног облика. И овдје је техника у великој мјери одредила форму, па је системом кружног плетења чврсто упредене вуне добијена глатка површина и облик круте навлаке са јасно одјељеном унутрашњом и вањском страном. Карактеристика ове технике је сте да се почиње плести од врха, бодом *право*, те се системом симетричног додавања очица са страна, формира дио у облику зашиљеног троугла, зван *разметак* (Ибарски Колашин) или *вршић* (Књажевац), на који се надовезује правоугаони дио који покрива длан и надлактицу, зван *прави* (Ибарски Колашин), *стан*, *наруквица* или *наставак* (Књажевац). Накнадно се плете палац, *палченик* и додаје узица. Такав начин обликовања плетива у којем се очице додају или одузимају са страна заступљен је на рукавицама са Косова и Метохије, из околине Врања и Ниша, из североисточне Србије, али и на најстаријим рукавицама из Шумадије и југозападне Србије, све до Сарајевског поља (сл. 4). Међутим, на већем броју рукавица из западне Србије, Црне, Горе, Босне и Херцеговине почетком XX вијека појављује се и готово доминира, до савременог доба, *заобљени облик врха* добијен додавањем или одузимањем очица дуж средине. У ликовном смислу одражава се на зони прстију: код једнопређног плетива у виду уздужне пруге, а код двопређног долази до гранања двобојних пруга, неовисно од тога с које стране плетиво почиње или завршава. Такве разлике у начину обликовања плетива видљиве су и на чарапама.

¹⁴ Поповић В. и С., исто, податак уз рукавице инв. бр 12 985, Лалинац, Сврљиг.

Колорит и украшавање двопређно плетених свечаних рукавица у великој мјери је овисио о употреби природних или вјештачких боја за бојање вуне или од додавања других материјала: памука или вунице. На најстаријим рукавицама, из прве и друге половине XIX вијека веома је заступљена комбинација природно мрке и црвене боје, која је у неким варијантама и црно-црвена или модро-црвена. Рукавица из Севојна поред Ужица, за коју је Никола Зега приликом набавке почетком XX вијека забиљежио податак да је рађена 1820. године, најстарији је сачувани примјерак са наших простора. Осим великих димензија (дугачка 31 cm), јединствена је и по очуваној под-

Сл. 5. Рукавица, мушка, Друговац, Колари,
Смедерево, инв. бр. 12 979

стави од коже, на којој се дјелимично задржало и крзно. Важност ове рукавице утврђује и богато изведено украшавање, урађено *током и након саме израде*. Цела рукавица плетена је од модре и црвене вуне, од које је на горњем дијелу обликован крупан стилизовани вегетабилни мотив готово непрепознатљивих облика јер је преко плетива везена жутом вуном, металном нити и апликацијама бијелих стаклених перлица. Украшавање познато на примјерцима из Црне Горе као *плетивез*, а по којем се чарапе у чачанском крају називају *плетиваре*,¹⁵ темељи се на везу у техници *ланчанца* којим се наглашавају линије у доњем дијелу и стилизовани вегетабилни или геоме-

¹⁵ Шапоњић Ашанин С., нав. дело.

Сл. 6. Рукавице, женске, Радошња, Нова Варош, Златар,
Србија, инв. бр. 26 079

тријски мотиви у горњем квадрату и на палцу. При томе се равноправно третирају надланица и подланица. Сличност спиралних и звјездастих орнамената на рукавицама из околине Смедерева или из околине Ниша, са орнаментиком на дијеловима ношње из источне Херцеговине, указује нам на могућност постојања јединственог типа рукавица на широком етничком простору у периоду прве и дјелимично друге половине XIX вијека, али и сагледавање различитих етничких процеса, у првом реду миграција (сл. 5). Имајући на уму и друге елементе, као што је начин израде, указује нам се један могући развојни пут рукавица једнопрсног облика. Пратимо га преко рукавица израђених крајем XIX вијека на Златибору, у Колашину и Сарајевском пољу. На рукавицама из тих етнографских области плетиво у горњем дијелу накнадно је богато украшено разнобојним везом од вуне и срме и густим апликацијама бијелих стаклених перлица у облику стилизоване цвјетне композиције, што дјелимично прелази на палац и на петљу. У доњем, двобојном дијелу који покрива прсте у облику запиљеног или заобљеног врха, пружене су двије или три попречне пруге од жуте вуне, мотив који је, у сведеној форми једноставно орнаментисане пруге, постао доминантан на новијим једнопрсним рукавицама из прве половине XX вијека на простору западне Србије (сл. 6).

Као друга цјелина издваја се група рукавица из источне Србије. Њихова заступљеност у музејској колекцији, нарочито из Тимочке области, објашњава се улогом у обичајима о свадби, када су дариване, што се одржало готово до савременог доба. Исту улогу имале су и чарапе, те је тако на рукавицама из тих крајева примјетна, више него другдје, сличност израде и украшавања са чарапама, у свим развојним фазама у које су укључене и петопрсне рукавице.

Сл. 7. Рукавице, мушке, Васиљ, Књажевац, Тимок, Србија,
инв. бр. 12 988

На основу примјерака насталих почетком XX вијека уочава се развој од заједничког типа једнопрсних двопређних рукавица из XIX вијека. Темељи се на промјени дотадашњег облика широког љевка другачијим завршетком плетива додавањем *оруквице*, ранфле зване *ведер* од еластичног плетива техником *двје очице право и двје обрнуто*, што је рукавицу стезало изнад шаке (сл. 7). На самој површини смањено се врх са двобојним плетивом *на редови*, на рачун све веће средине. Управо се та зона највише промијенила у ликовном смислу, наиме тај појас није више рађен као јединствена цјелина а јасно се издвајала горња страна надланице од доње стране подланице. То својеврсно схватање лица и наличја у готово истом облику налазимо и код чарапа, дијела који покрива стопала, те се тако длан третира као табан. Увећана зона длана, у коју је укључен и палац, украшена је уплетеним шарама у облику изломљених или косих линија, званих *на вргуљку*, *на реске*. Надланица се још донекле третира као квадратно поље са уплетеним већим мотивима ромба, *каракача*, низовима мањих ромбова, *на колца*, или композицијама сложеним од мањих квадрата са уписаним стилизованим вегетабилним орнаментима, *на шарке*. У колориту двопређно плетених рукавица из периода између два свјетска рата превладавају загаситији тонови вишњевоцрвене и црне, мрке и зелене вуне, док се ситнији детаљи наглашавају јарким бојама: модром, жутом, зеленом и ружичастом.

Управо посредством таквог колорита постепено је усвојена а након Другог свјетског рата и уобичајена нова фаза двопређних тимочких рукавица. Она се у развојном смислу може сматрати прелазном од једнопрсног до петопрсног облика рукавица, иако су у тим крајевима оба облика упоредо била у употреби још од првих деценија XX вијека. Облик једнопрсних рукавица остао је непромјењен само на шиљатом врху, плетеном мрком и црном вуном, док је остатак, горњи дио и палац плетен у једној, најчешће црној боји вуне. Украшавање разнобојном вуницом јарких боја сведено је на квадратну

површину надланице у виду стилизованих цвјетних мотива, изведено техником веза *покрстицом*, а јавља се и нови начин и мјесто украшавања; украсно плетење и разнобојно шарање на оруквици. При том је длан остајао редовно неукрашен, са ситним везеним детаљем на палцу.

Ликовни израз који је темељен на елементима цвјетних мотива јарких боја на тамној подлози, још кратко вријеме је био одређен квадратним оквиром и техником плетења, док ће се, већим могућностима везених техника и тањег материјала, украшавање све више осамостаљивати. Још се унеколико на појединим примјерцима задржавају и старији елементи израде и украшавања, као што су на рукавицама из околине Зајечара, гдје је, поред двобојног пругастог врха, поље надланице украшено попречним орнаментисаним пругама у техници поплета, а између њих – везом у облику развијене гране са листовима и цвјетовима. Мотиви цветне орнаментике, често у оквиру веће сложене композиције (вјенац, букет, грана), извезени у техници покрстице од вунице јарких боја заступљени су и на осталим дијеловима народне ношње средином XX вијека (чарапе, прегаче, сукње, јелеци). Они су истовремено и главна ликовна особина рукавица петопрсног облика у музејској колекцији из источне Србије и Поморавља (сл. 8).

Сл. 8. Рукавице, мушке, Звездан, Зајечар, Србија,
инв. бр. 12 987

Облик **петопрсне рукавице** у музејској колекцији налазимо већ у другој половини 19. вијека, захваљујући набавци С. Тројановића у селу Јелашница поред Ниша. Овај јединствени примјерак издваја се у колекцији како

по свом облику тако и по украшавању и колориту (сл. 9). У виду широке навлаке за шаку која се на отвору стеже помоћу узице, рукавица се у доњем дијелу завршава у облику пет кратких прстију шиљатих врхова. Украшена је крупнијим мотивима уплетеним од јарко црвене вуне и бијелог памука и дјелимично љубичасте, зелене и вишњево вуне. Распоред уплетених мотива преко читаве површине издваја овај примјерак од осталих рукавица и приближава га тканом текстилу из тих области. Доминантан геометријски крстолики мотив уписан у ромб, који се понавља у вертикалном низу, познат је као *старо врашко колено* са ћилимова из пиротског краја,¹⁶ а на овом јединственом примјерку пренесен је и у техници плетења. У селу Јелашница, Ћилимарска орнаментика се јавља и на прегачама, које су због карактеристичних крупних мотива зване *ћилимарке*.¹⁷ Остатак површине рукавице испуњен је низом косих назубуљених линија, такође заступљеним у украшавању ткачком техником клечења, али и на плетеним чарапама и једнопрним рукавицама из источне Србије, што овај примјерак ипак сврстава у развојне токове самог одјевног елемента.

Сл. 9. Рукавица, мушка, Јелашница, Ниш,
Србија, инв. бр. 12 982

¹⁶ Стојановић Добрила, *Пиротски ћилими*, Музеј примењене уметности, Београд 1987.

¹⁷ Пешић-Максимовић Надежда, *Матејевачка или зерчинска ношња*, Зборник 9, Народни музеј Ниш, 2000.

Функција рукавица

С почетка XX вијека потиче група мушких рукавица петопрсног облика из југозападне Србије, области: Златибор, Стари Влах, Сјеничко-пештерска висораван, Ибарски Колашин, Штавица, Студеница, Копаоник и Топлица, за које је у опису функције наведено да се носе само у свечаним приликама: на сабор, славу, свадбу или да их „мора имати сваки мушкарац кад сече бадњак“. Потврду такве **функције рукавица у обичајима годишњег циклуса** налазимо у многим истраживањима са широког етничког простора.¹⁸ Објашњена је у *Српском митолошком речнику*: „Бадњаци се секу уз особиту пажњу и уз такве обичаје који показују да се бадњак поштује као дух дрвећа, по неким, и као само божанство, од којег зависе плодност, срећа и напредак. По старијем обичају бадњаке су секли рано пре сунца. По бадњаке иду мушкарци, а обично их сече старешина који мора носити рукавице на рукама. И укућани који носе бадњаке морају навући рукавице“.¹⁹

Ритуална функција рукавица наглашена је величином (28 – 32 cm) и богатим украшавањем, које је, од најранијих у овој групи, из 1905. године, до новијих, из периода након Другог свјетског рата, претрпело знатно опадање. Плетене су од домаће вуне мрке, вишњеве (зване *чивитне*) или љубичасте (зване *морава*) боје помоћу пет игала, техником право, овдје звано *лијепо*, *лепо* или *клот* и обрнуто, звано *превртачки*. Плетење таквих рукавица започињало се одозго, од, у овом периоду неизоставне оруквице зване *наруквица*, а завршавало са пет прстију. Средишњи дио чине *надруку* и *длан* или *подланица*. Неизоставни дио рукавица била је и узица за вјешање *повраз*, *парвац* или *свитица*. Карактеристичан облик тим рукавицама дају изразито продужене оруквице, с једне стране, а, с друге стране, дугачки „прсти“, и то на рачун смањеног средишњег дијела. Истовремено су подланица и надланица, тек у виду попречне пруге, једине површине које су глатко плетене, док су, све чешће, оруквица и прсти украсно плетени комбинованим плетаћим бодовима: *ребрастим*, *плетеничастим* или *чипкастим*. Украсно плетене зоне се још и додатно украшавају ресама, кићанкама и једноставнијим везом разнобојном вуницом, док се главни везени украс ограничио на уске оквире надланице. Изводио се техником покрстице, цветним орнаментима: цвјетном граном или вјенчићем. На рукавицама из околине Сјенице, израђеним око 1919. године, осим мотива цвјетног вијенца на надланици, са кићанком и дугмићем у средини, извезен је на подланици цвјет-

¹⁸ Мијатовић С.М., *Левач и Темнић*, Сезб, књ. I, Београд 1907; Дебељковић Д., *Обичаји народа српског на Косову пољу*, Сезб, књ. I, 1907; Вукановић Т., *Срби на Косову*, II, Врање 1986; Петар Костић, *Новогодишњи обичаји у Ресави*, ГЕМ у Београду 28–29, 1965 – 1966; исти, *Годишњи обичаји у околини Зајечара*, ГЕМ 42, Београд 1978; Бјеладиновић Ј., *Ношња у Сјеничко-пештерској висоравни*, фусн. I

¹⁹ Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд 1970, с. 13.

Сл. 10. Рукавице, мушке, Чедово, Сјеница, Србија,
инв. бр. 6 736

ни букет, а на прстима машинице зване *путаче* (сл. 10). Изнад прстију везен је и низ орнамената, зван *вођица*, елемент украшавања познат и на тканим и плетеним дијеловима ношње. Налазимо га и на рукавицама са Златибора, поред уплетене цвјетне композиције на надланици и сведеног геометријског мотива на длану. Нерјетко су такве рукавице по отвору обрубљене украсним шавним бодом, смјењивањем фрагмената различитих боја. Такав посебан начин украшавања примењен је и при обрубљивању тканих површина у текстилу и ношњи динарских крајева: у источној Херцеговини и Црној Гори, што непосредно указује на миграције становништва из ових крајева. Једнака је раширеност и врло заступљеног елемента украшавања на рукавицама из југозападне Србије помоћу кићанки *туфа* од разнобојне вунице, аплицираних по врховима прстију, по узицама за вјешање и по површини саме рукавице, који не налазимо изван ове цјелине у музејској збирци.²⁰ Као аналогију у нашим крајевима, у широком смислу, узимамо аплициране прапорке на прстима рукавица коледарског коловође, елемент који га, уз штап, издваја од осталих учесника у поворци.²¹ Намеће нам се претпоставка да су управо аплицирани украси давали ритуалну улогу овим предметима, имајући на уму и неке поступке у вези са обичајем уношења бадњака. Осим што је бадњачар у рукавици носио жито, а понегдје кукуруз за посипање одабраног дрвета за сјечу,²² и приликом уношења бадњака у кућу укућани су из рукавица посипали по њему жито, шећер, кестење и разно воће. И приликом уношења сламе, понегдје су навлачили рукавице. Након полагања бадњака у

²⁰ За разлику од заступљености у неким областима у Бугарској.

²¹ Дебељковић Д., *Обичаји српског народа на Косову Пољу*, Сазб, књ. I, Београд 1907, с. 310.

²² Да овце дају вуну I, из: Костић П., *Годишњи обичаји у Драгачеву*, околини Чачка и Горњег Милановца, ГЕМ 60, Београд 1996, с. 32, Мијатовић М. С., нав. дело, с. 115.

Подриму, на пример, домаћин је рукавицу помоћу украшене узице објесио над огњиштем, гдје је остајала цијеле године неприкосновена.²³

Ову претпоставку о поријеклу кићанки у ситнијим плодовима који се такође нису смјели додиривати руком треба још истражити. У сваком случају, кићанке као мотив украшавања на вуненим рукавицама у југозападној Србији су изобичајене тридесетих година XX вијека. Тада се уобичајио облик рукавица знатно смањених димензија, без узица као неизоставног дијела, израђених најчешће од вуне тамновишње, *бордо* или *кавене* боје. Преовлађује украшавање рукавица сложеним плетаћим рељефним бодовима готово по цијелој површини, при чему се оставља гладак тек мали простор на надланици, у облику прозорчића, у који се смјестио фрагмент веза разнобојном вуницом. Примјетно је и мекше обликовање и заобљавање прстију постигнуто усвајањем плетаћег умијећа стеченог у склопу школског предмета. Иако је, на основу *Упутства за вршење програма за нижу основну школу* из 1892. године, наставницима женског ручног рада скренута пажња „строго да пазе да се туђински називи материјала за рад и називи у самом раду замењују српским називима“²⁴, вјероватно је тим путем усвојена и другачија терминологија. То се несумњиво десило обједињавањем школског програма за Краљевину Југославију, 1933. године. Тако се у Рашкој области, уз уобичајени назив за оруквице, плетене на пример у облику *чикме на листиће*, *са 5 правих и 10 преврнутих дирека*, јавља и термин *ранфла*, *плетена у пирнач*, или веома раширени израз - *клот*.

Око Другог свјетског рата на овом простору уобичајене су рукавице величине шаке, плетене глатком плетаћом техником и сасвим сведеног украшавања. Уобичајене рукавице црне, *вране* боје вуне, бојене у јаворовој кори и карабоји, украшавале су се везом покрстачким бодом вуницом зелене, *рујне*, *беловишасте*, *розе*, *шећерли*, *црвене*, *алене* и *ружичасте*, *пембаве* боје. Сведена стилизована цвјетна орнаментика на надланици још је последњи елемент који је давао свечани карактер овим рукавицама. Уз такве рукавице из периода уочи и непосредно након Другог свјетског рата нерјетко налазимо податак да су их носили мушкарци кад су полазили у *чаршију*, али и да су их носиле девојке и млађе жене у свечаним приликама. Приликом набавке рукавица из околине Куршумлије, 1967. године, такве рукавице су се још плеле, али без украшавања

Праћењем функције појединих рукавица у музејској колекцији, издваја се група рукавица која је имала улогу у **свадбеним обичајима**. При том, разликујемо рукавице из дјевојачке спреме, које су рађене и поклањане као свадбени дар најближој родбини, од рукавица које су биле дио ношње учесника у свадби: младе и младожење.

Већ приликом обичаја који су претходили свадби, у појединим етапама просидбе званим *уговор* или *китка*, као уздарје на даровану јабуку и дукат

²³ Вукановић Т., нав. дело, стр.

²⁴ Павловић-Лазаревић Г., Станков Љ., нав. дело. с. 13.

дјевојка је момку узвраћала најљепшим дијеловима *бочалука*, читавим одијелом или појединачним предметима, који чине: кошуља, чарапе, тканица, приглавци, подвезе и редовно рукавице и пешкир.²⁵ Та два предмета на сам дан свадбе младожења је стављао на пиштољ или дрвене кубуре које је држао задјенуте за појасом²⁶ или их је носио преко руке. Учесници свадбе су истицали дарове добијене од младе, те су рукавице ушивали за појас, за кошуљу, везивали воловима за палице, а коњима за узде.²⁷ У читавом систему даривања и ударја током трајања свадбе, пред сам крај, млада је учествовала у обреду прања руку сватова, тзв. *посипување*, током којег их је даривала ситним поклонима, пред осталог и рукавицама, а за то добивала новац.²⁸

Сл. 11. Рукавице, мушке, Дренова, Пријепоље, Стари влах,
инв. бр. 28 941

У функцији невјестинског дара свекру биле су рукавице из Старог Влаха које се налазе у музејској колекцији. Израђене 1905. године, ове рукавице по свом облику и стилским особинама припадају већ спомињаној цјелини свечаних рукавица. То су велике, петопрсне рукавице од црне вуне, украшене разнобојним везом дуж прстију и на надланици, али и на продуженој украсно плетеној оруквици. Мотив уздужних испреплетених линија јарких боја густо везеном покрстицом истакнут је по контурама плетенице. (сл. 11) Тај мотив украшавања налазимо и на рукавицама у збирци народне ношње са

²⁵ Станојевић Маринко, *Свадбени обичаји у Тимоку*, Прилози за проучавање Тимочке Крајине, Зајечар 1924, с. 28; Магић Милица, *Свадбени обичаји у Горњој Ресави*, ГЕМ, књ. 25, Београд 1962. с. 138.

²⁶ Исто, с. 30; исто, с. 139.

²⁷ Мијатовић М. С., нав. дело, с. 18.

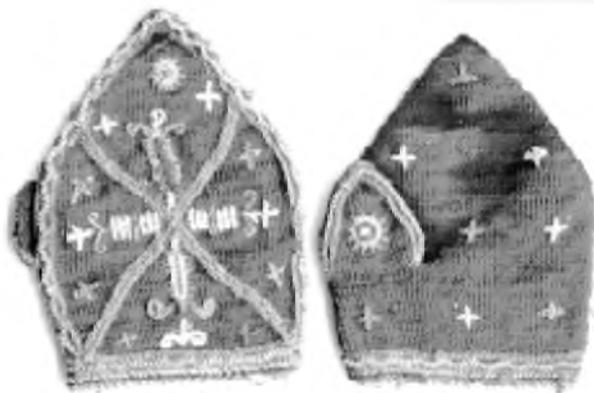
²⁸ Исто, с. 45; Дебелјаковић Д., нав. дело, с. 209; Вукановић Т, нав. дело, Свадбени обичаји.

Косова и Метохије. На рукавицама из околине Гњилана, исплетеним од разнобојне, претежно вишњеве *бојућак* вуне, мотив плетенице унутар ребрастог бода дуж читаве површине истакнут је низовима ситних бијелих и зелених перлица. Те рукавице, израђене пред Други свјетски рат, биле су дио младожењине ношње. Из тог периода, у музејској колекцији се налазе и рукави, плетени и украшени на исти начин као рукавице: у облику велике оруквице од зелене вуне, са провученом узицом за стезање. Такви *нарукавци* на Косову и Метохији плетени су и од памука или шивани од платна. Покривали су руке од зглавка до лаката и ношени испод рукава кошуље у цјелини свечане женске ношње. У складу са важећим моралним ставовима, покривање видљивих дијелова тијела било је изражено нарочито приликом свадбе. Тако је једна „техничка“ особина приближила младину и младожењину ношњу и истовременио их, као цјелину, издвојила од ношње других учесника на свадби.²⁹

Посебан третман младенаца, који је приликом свадбеног церемонијала у великој мјери имао карактер магијских радњи и заштите од урока, имао је за циљ обезбјеђивање плодности и потомства. У том смислу су рукавице младенаца имале значајну улогу, а на нашем простору највише података записано је на Косову и Метохији, одакле је у музејској колекцији сачувано неколико пари. Тако уз женске рукавице из околине Пећи у Метохији, набављене за Музеј 1902. године, налазимо податак да се „у оваквим рукавицама венчавају младенци и никако их не скидају 3-4 дана“.(сл. 12) Те једнопрсне рукавице се издвајају по специфичном малом срцоликом облику који је истакнут рубним украшавањем. Плетене су глатко, помоћу пет игала, и украшене ланчастим везом од црвене вуне, бијелог памука и металне нити, тако да су јасно одјељене површине длана и надланице. На надланици преовлађује облик дијагонално укрштених линија и крст са кукасто завршеним краковима, док су на длану и палцу површине попуњене ситним орнаментима кружића и крстића. Орнаментална стилизација несумњиво указује на заштитни значај овог свадбеног предмета, потврђен и у подацима из литературе, према којима је млада, *мланеста*, свечане рукавице скидала само у цркви за време прстеновања.³⁰ За време прстеновања, које је вршио свекар,

²⁹ Јаснију потврду добили смо увидом у обједињену грађу о ритуалној улози одјеће у традиционалним обичајима и обредима Источних Славена. У дијелу о руској свадбеној ношњи јасно се разликују атрибути учесника свадбе, свекра и свекрве, међу којима су и црне сукнене рукавице петопрсног облика од свилених рукавица из невјестиног костима, једнопрсног облика. Објашњен је, такође, обичај обавезног покривања руку учесника свадбе, односно избјегавања међусобног додиривања голом руком због вјеровања да би то могло утјецати на сиромаштво младенаца. Младожења и млада су се током свадбе држали за руке преко марамице, или преко продужених рукава невјестине кошуље; из: Маслова Г. С., *Народна одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX - начала XX в.*, Москва, 1984.

³⁰ Тројановић С., *Сретачка жуца и њена изумрла ношња*, Зборник радова посвећен Јовану Цвијићу, Београд 1924.

Сл. 12. Рукавице, женске, Дрсник, Клина, Метохија,
инв. бр. 39 375

дјевер или ко старији из младожењине куће, млада је држала састављене дланове.³¹

У колекцији Етнографског музеја налазе се и мале једнопрсне младине рукавице из Метохије, израђене око 1924. године, од бијелог памучног конца техником чврстог кукичања једном иглом. Украшене су током израде гушћим бодом у виду ромба с нашивеним шљокицама, *сјајкама* и турским парицама у средини, у облику јасне геометријске орнаментике. Чини се да их је младинској функцији највише привела техника, којом су израђене и остале метохијске рукавице, али са подвојеним прстима и од металне, златне жице. Управо такве рукавице од *златног тела*, са подвојеним прстима, спомињу се у литератури, као знак *силног господства косовске младе о венчању*, поред сребрне амајлије о врату.³²

Кориштењем тањих куповних материјала и применом нових техника израде, у првим деценијама XX вијека у функцији невјестинске опреме уобичајени су облици рукавица по узору рукавица из грађанског начина одијевања. То се одразило на усавршавање технике плетења и кориштење чипкастих бодова, као и на доминацију бијеле боје. Тим путем су на село, из града, као дио *младиног рува* које је дјевер куповао невјести, уз вијенац са шлајером, ципеле, чарапе и свадбени букет стизале и куповне, индустријски рађене рукавице.³³ Као такве, усвојене су и у редуковану цјелину младине народне ношње, а онда и у сасвим прихваћену грађанску свадбену одјећу у савремено доба.

³¹ Мијаговић М. Станоје, нав. дело, с. 26, 27.

³² Тројановић С., нав. дело; Станојевић Ст., *Народна енциклопедија*, III књ. Загреб 1928, с. 147.

³³ Босић др М., *Главни елементи сведбених обичаја Срба у Војводини*, ГЕМ 54–55, Београд 1991, с. 189.

Рукавице за младожењу из села Пасјане, поред Гњилана на Косову, израдила је око 1900. године мајка своме сину, *да их носи на венчање*. То су велике једнопрсне рукавице, са издвојеним палцем, *палчеником*, исплетене на пет игала, од двопрејне црвене и црне вуне. Изузетна намјена видљива је по технички савршеној изради и украшавању у виду плетених пруга и геометријског звездастог мотива, званог *симитколо*, али и по начину на који су ушивене узице. Оне су, наиме, ушивене по дијагонали, на исти начин као и на рукавицама из Жагубице у музејској колекцији. То непосредно указује на начин ношења: сложене у пару, преко лијеве руке, изнад шаке. У тимочком крају, овакве рукавице се за узице окаче о пиштољ, да се, поред пешкира, током свадбе нађу младожењи стално при руци. Вјероватно је пешкир у крајњем исходу преузео преимућство у тој функцији, те су рукавице у младожењиној опреми изгубиле континуитет до савременог доба. На ту функцију унеколико подсећа приказ прстена, рађен у техници веза на прстима неколико пари црних петопрсних рукавица, од којих су једне, из села Звездан подер Зајечара, набављене за Етнографски музеј 1953. године.

Завршна разматрања

Разматрањем функције рукавица, њихових техничких и ликовних особина, настојала сам приказати основне карактеристике рукавица, ријетко проучаваног елемента народне ношње, према предметима из колекције Етнографског музеја у Београду. Настојала сам приказати читаву колекцију, посебности појединих предеоних цјелина, њихове међусобне везе, развојне фазе током различитих периода, као и утјецаје различитих друштвених кретања (просвјешћеност, школовање, грађанско одјевање) на овај елемент народне ношње. Несумњиво је да су поједини елементи израде и украшавања дубоко укоријењени у традиционална народна знања, па и вјеровања, али многи елементи ће се моћи потпуно разјаснити даљњим проучавањима. То је, првенствено, ритуална улога рукавица у појединим обичајима, као и могућно преламање функције рукавица са функцијом пешкира, као и занимљиви путеви развоја облика.

Summary*Vjera Medić***ABOUT GLOVES**

I have endeavoured to present the main characteristics of 138 pairs of gloves on the basis of the glove collection in the Ethnographic Museum in Belgrade. They are a part of the folk costumes from the Serbian ethnic areas of Serbia, Vojvodina, Kosovo and Metohija, Montenegro and Bosnia and Hercegovina. Except for examples from urban dress (14 pairs), the majority belonged to clothing worn by the village population, dating from the earliest example from 1820 to the latest one made in 1989.

In addition to various forms workmanship and decorations, what is of interest in this collection is their complex role in everyday life and in festive events, and in rituals connected with annual and wedding customs.

Ирена Филеки

КОЛЕКЦИЈА ВЕЗОВА ИЗ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У ЕТНОГРАФСКОМ МУЗЕЈУ У БЕОГРАДУ

У саставу Збирке веза и чипке која је углавном класификована према географском принципу, налази се колекција везова из Босне и Херцеговине која не садржи велики број предмета, али својим уметничким изразом, орнаментиком и техником израде заслужује пажњу и стручно интересовање.

Збирка вез и чипка садржи везове из свих крајева бивше Југославије, од којих су највреднији они који су набављени почетком XX века, а неки су можда настали чак и у првој половини XIX века. Везови из Босне и Херцеговине углавном потичу из Динарске области, из крајева где је вез био најбогатији и најсадржајнији. Циљ овог рада је да се ти везови представе како због своје старости и вредности тако и због богатог украса, са његовим главним карактеристикама.

Вез у Босни и Херцеговини углавном се налази на ношњи и текстилном покућству. Неки од тих радова са драгоцен извор података о везу одређених области у Босни и Херцеговини.¹ Може се закључити да је вез био значајан веома богат украс ношње у динарској области.

Најстарије примерке из Босне и Херцеговине 1904. и 1906. године набавио је на терену Сима Тројановић, кустос, а потом и директор. Већи број предмета из тих крајева Музеју је поклонио Иво Холуб, учитељ који је радио у селима западне Босне и Херцеговине, тачније у Поповом пољу и Змијању. Митар Влаховић, кустос у Музеју између два светска рата инвентари-

---

¹ О везу у областима из којих су наши предмети податке дају Б. Владић-Крстић, *Текстилна радност на Змијању*, ГЗМ, св. XXXIII/1978; М. Карановић, *Женска ношња у Змијању*, ГЗМ, св. XXXVIII, Сарајево 1926; З. Чулић, *Народна ношња (у Имљанима)*, ГЗМ, св. XVII, Сарајево 1962; М. Карановић, *Имљанска народна ношња, вез и бојење*, Зборник ЕМ у Београду 1901–1951, Београд 1953; Б. Владић-Крстић, *Народни живот и култура Срба у источној Херцеговини*, Водич кроз прву сталну етнографску поставку Музеја Херцеговине у Требињу, Београд 1999; Т. Братић, *Народна ношња у Херцеговини*, ГЗМ, Сарајево 1906.

сао је већи број откупљених предмета, углавном са Змијања, и дао опис са драгоценим народним називима предмета, њихових делова, орнамената и техника.

Предмети у овој колекцији, као и у целој збирци нису системски и плански набављани па због тога нема предмета из Посавине и средишњих и источних крајева Босне. Везови у колекцији су искључиво из динарских области, из западних делова Босне и Херцеговине. Везови из Босне су углавном са Змијања и из Имљана и они се истичу својом лепотом и богатством и често се помињу у етнолошкој литератури. Појединачни примерци су из Јања, Бањалучке Врховине, околине Гламоча, Јајца, а постоји и један фрагмент бањалучко-козарске женске кошуље. Музеј поседује неколико примерака градског веза из Херцеговине (Мостар), а већина предмета су сеоски везови из Поповог поља, Надинића, околине Требиња и Билеће.

У колекцији се налази 112 везова, искључиво делова ношње, претежно женске, с обзиром на то да је она и била најбогатије украшена везом. Највише је везова са кошуља, док је мање везова на чоји – *грађе*, којима су украшавани сукнени одевни предмети: зубуни, хаљине, али и вунене чарапе.

За проучавање веза у једној културно-географској области био је значајан методолошки приступ. У нашој традиционалној култури вез на ношњи био је најважнија одлика и карактеристика те области. Постоје, међутим и заједничке особености веза ширих културно-географских зона и њима одговарајући типови ношње. Као што ношња Динарске области чини јединствену типолошку целину, без обзира на варијанте, тако и вез на динарском типу ношње чини јединство уз извесне регионалне разлике. Важни елементи као што су: технике веза, врсте орнамената и материјал који је коришћен за израду јесу заједничка црта везова на динарским ношњама, док распоред и боје нису у свим крајевима исти, па то ствара другачију слику и оставља различит утисак.

Динарска кошуља с везом као главним украсом јесте основни део одеће. Вез је красио различите делове кошуље, зависно од области. У динарским крајевима увек је био на прсима и спољној страни рукава, рок скути кошуље нису украшаване везом у свим крајевима. Такав изглед кошуље, карактеристичан за другу половину XIX и прву половину XX века, наслеђиван је вековима и аутори му порекло углавном налазе у античком времену. Повезују га са одевним предметима *tunica dalmatica* „која без сумње носи име по свом завичају, откуда је ушла у тадашњи културни свијет“.² Осим истог краја са динарском кошуљом, та врста античке кошуље била је украшена везом на рукавима, по доњој ивици и од рамена, вертикално, по целој дужини, с обе предње стране. Осим тога *tunica dalmatica* била је украшена тракама – *clavusa* које су се спуштале вертикално до ивице кошуље.³ Претпоставља се

² М. Гушић, *Тумач изложене грађе*, Загреб 1955, с. 167.

³ З. Чулић, *Прилог проучавању елемената старобалканске културне традиције у народним ношњама Босне и Херцеговине*, Годишњак АНУ БиХ, књ. IV, Центар за балканолошка испитивања, књ. 2, Сарајево 1966, с. 178.

да су ове врсте украса опстале до данас на динарској кошуљи у виду веза вуном или свилом и у виду трака од платна или чоје – *мавеза*, у другачијем распореду.

Попут античке тунике, и динарска кошуља је украшена на оним својим површинама које остају видљиве испод горњих сукнених хаљетака.⁴ Вез на кошуљи распоређен је на прсном делу, рукавима, на оковратнику и, зависно од краја, на скутима кошуље. Распоред веза на кошуљама у Босанској Крајини није у свим областима био исти и поред истог кроја кошуље и истих одевних предмета који се облаче преко кошуље. У свим областима: и у Имљанима, Јању, и Бањалучкој Врховини вез се налази и на скутима, док на змијањским кошуљама, на кошуљама у Ливањском пољу није било веза на доњој половини кошуље.

Основни украс на кошуљама јесте вез домаћом вуном, чије се боје разликују од краја до краја, и пришивање трака од црвеног платна или чоје тамномодре боје, званих *мавез* или *риза*. На Змијању је вез најпре био црне боје а касније тамномодре, док је у осталим областима вез био разнобојан, најчешће у четири боје.⁵ Једнобојних змијањских везова има највише у Збирци, и они се према својој лепоти и разноврсности разликују од везова осталих крајева.

Грађа је друга врста веза типична за динарске крајеве, а налази се у нашој колекцији. То је вез на чоји којим су украшени сукнени одевни предмети, вунена обућа, али и торбе и појасеви. Та врста веза рађена је свилом, бодом *ланчанца*, на мањим комадима чоје који су касније уклапани у веће целине и пришивани на ивице зубуна, хаљина или горњу ивицу чарапа, што је случај са *грађом* из колекције Музеја. Орнаменти су геометријски: у облику круга, спирале, куке, звездице, шаре у облику слова „S“. Њено порекло се везује за давну прошлост и, слично везу на сукну, према мишљењу Јелке Радауш-Рибарић, могла је настати у време кад нису биле познате технике ткања и кад се сукно добијало само ступањем вуне. Према орнаментима који се у истом облику јављају и на другим материјалима – на камену и керамици још у преисторији – *грађа* се повезује и са тако давном прошлошћу.⁶

Сточарски начин привређивања, главна особеност динарских крајева, и друштвено-историјски услови утицали су веома конзервативан однос према животу, тако да су се вековима одржали исти облици материјалне културе. С турским освајањем Босне и Херцеговине, у друштвеном погледу долази до враћања на старе племенске облике, а у култури – на „архаични балкански инвентар“. Више аутора налази везу уметности балканских сточара и антике.⁷

⁴ М. Гушић, нав. дело, с. 168.

⁵ З. Чулић, *Народне ношње у Босни и Херцеговини*, Земаљски музеј, Сарајево 1963, с. 13.

⁶ Везак везла, Загреб 1973, с. V.

⁷ Д. Антонијевић, *Балкански пасторални сунстрат у народној култури Босне и Херцеговине*, Зборник реферата међународног симпозијума – Босна и Херцеговина у токовим историјских и културних кретања у југоисточној Европи, Сарајево 1989, с. 77, 81; Ј. Радауш Рибарић, *О поријеклу везеног украса на сукненој одјећи западнодинарског подручја*, Етнологски прилози 1, Загреб 1978, с. 93.

Сви предмети из колекције везова из Босне и Херцеговине могу се поделити у четири целине, од којих прве три чине подтипове веза у Динарској области. Прва, најбројнија целина, јесу везови са Змијања, другу, са мање предмета, чине имљански везови, док су у трећој везови из Херцеговине. Остали предмети су појединачни примерци веза из Бањалучке Врховине, Јања, Гламоча и један број градских везова из Мостара.

Везови из Змијања

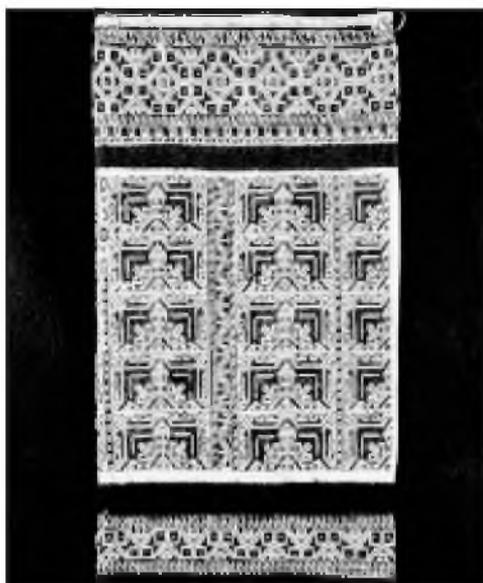
Слика 1.

Слика 2.

Змијањска ношња (сл. 1) била је распрострањена на територији много шириј од Змијања данас и протезала се од Врбаса на истоку до Сане на западу и од Санског Моста и Бањалучке на северу до Кључа и Мркоњић Града на југу, а заједно са Герзовом – до Пливе.⁸ То је и подручје на коме се јавља типичан *змијањски* црни, односно тамномодри вез, а њиме су, осим мушких и женских кошуља, украшаване и женске мараме за главу – *бошче*. О везу на Змијању драгоцене податке даје Братислава Владић-Крстић у раду о текстилној радиности тог краја, са локалним називима техника, орнамената и појединостима повезаним са израдом. Најстарије писане податке о том везу налазимо у раду Милана Карановића о ношњи Змијања.

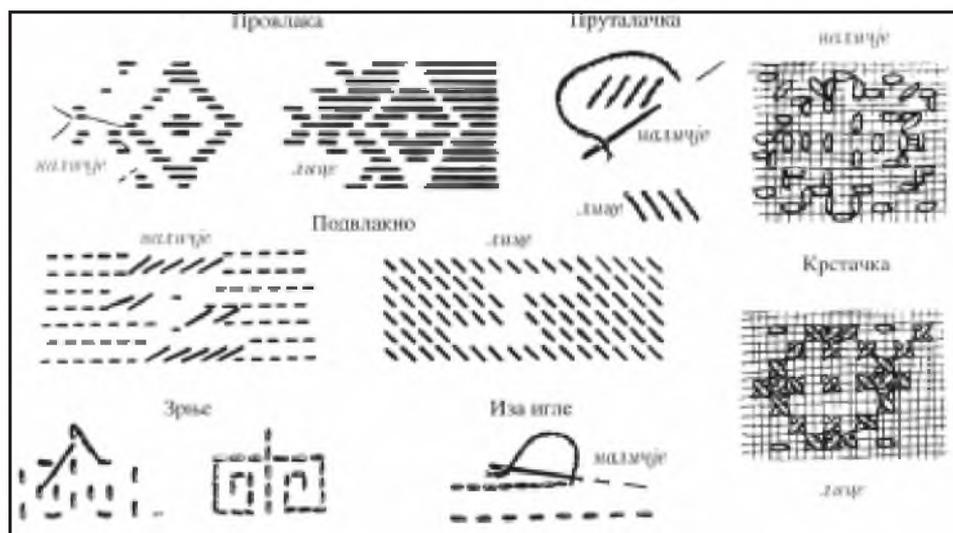
⁸ М. Драшкић, *Народне ношње северозападне Босне II*, Издања музеја града Зенице, Радови IV, Зеница 1972, с. 13.

Слика 3.

Слика 4.

Слика 5.

Колекција садржи 48 примерака змијањског веза, највише са рукава и делова са груди женских кошуља. Динарска кошуља, кројена од кудељног или ланеног платна, изједна, са равним рукавима нашивеним уз главни део кошуље и уметнутим правим клиновима испод руке (сл. 2), имала је на грудима нашивени део – *крпицу*, који је био прекривен везом.⁹ Рукави су понекад били украшени везом по целој површини (сл. 3), али најчешће на раменима – *прукавље*, рубовима – *зарукавље* и њиховом спољном делу (сл. 4). Још један везени део кошуље, био је оковратник – *колијер*.

Сви везови са кошуља у колекцији везени су танко упреденом вуном која је добијана од најфинијих делова званих *власи*.¹⁰ Прерада вуне, као и бојење, обављана је у сваком домаћинству. Црна боја је добијана кувањем корена црног јасена и отпадака гвожђа. Та боја је називана *мор*, а сам процес бојења *морече*. У колекцији су само два рукава извезена црном бојом. Бојење *чивитом*, од кога се добија тамномодра боја, почиње касније, у доба аустроугарске владавине. Та чивитна – тамномодра боја потискује црну боју из употребе.¹¹ Братислава Владић-Крстић налази употребу само црне односно тамномодре боје вуне за вез. Милан Карановић наводи да на Змијању, двадесетих година XX века, у везовима преовлађује све плаво и црно, али да је некад употребљавана и зелена и црвеносмеђа боја за вез.¹² Зелена боја је добијана од траве српак, а црвенкастосмеђа од коре плода зеленог ораха.

Међу техникама веза постоје оне врсте које су повезане са домаћим материјалима – вуном и домаћим платном. Њих представљају: *прорлак*, *подвлакно*, *пруталачка* и *крстачка* техника¹³ (сл. 5). Везови изведени тим техникама сврставају се у *везове по броју*, које Јелица Бернадзиковска убраја у старије технике будући да су сродније ткању и од њега су, према њеном мишљењу, и постале.¹⁴ Основна карактеристика тих техника је да се вез изводи са наличја, бројањем жица.¹⁵ Вез на спољној страни рукава женских кошуља рађен је претежно техником покрстице, мада има старијих примерака, као што је средишњи део рукава из друге половине XIX века рађен *провлаком* и *подвлаком* (сл. 6). Крпнице у Збирци су везене и *крстачком* техником али и *провлаком* и *подвлаком*.

⁹ З. Чулић, *Народне ношње у Босни и Херцеговини*, с. 13.

¹⁰ М. Карановић, *Женска ношња у Змијању*, с. 144.

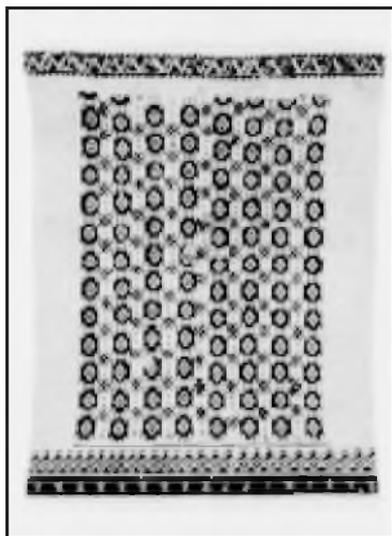
¹¹ Б. Владић-Крстић, нав. дело, с. 27, 42.

¹² М. Карановић, *Женска ношња у Змијању*, с. 144, 145.

¹³ Б. Владић-Крстић, нав. дело, с. 42.

¹⁴ Ј. Беловић-Бернадзиковска, *Везилачка уметност у Хрвата и Срба*, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, књига XI, св. 1, Загреб 1906, с. 1, 10.

¹⁵ М. Карановић, *Женска ношња у Змијању*, с. 145.

Слика 6.

Слика 7.

Орнаментика је геометријска али и геометријско-биљна. У распореду орнамената постоји утврђени редослед, али и велика разноврсност и богатство мотива. Према речима В. Скорића, таквог орнаменталног богатства нема нигде више у Босни и Херцеговини.¹⁶ То је и главни утисак кад је реч о змијањским везовима у Музеју. Разноврсност у орнаментима може бити повезана са односом према везу као вештини која се ценила, и са поштовањем према спретним везиљама и њиховој креативности. „Најбоље везиље уживају глас не само у свом селу него и у целој околини... Од њих узимају узорке, оне смишљају нове везове, комбинују јабуке и отпочињу рад младим почетницама.“¹⁷ Чест орнамент је ромб, који се, заједно са крстом и вишеугаоником, јавља на спољној страни рукава и чини *крст од јабука*, најважнију орнаменталну композицију. Ромб, квадрат и вишеугаоник развијене форме називани су *јабуком*. Целокупни орнамент називан је, зависно од броја вишеугаоника који га чине, *крст са пет јакуба*.¹⁸ Украшавао је спољну страну рукава празничних кошуља, а у нашој збирци постоји неколико примерака рукава са таквим орнаментима (сл. 7).

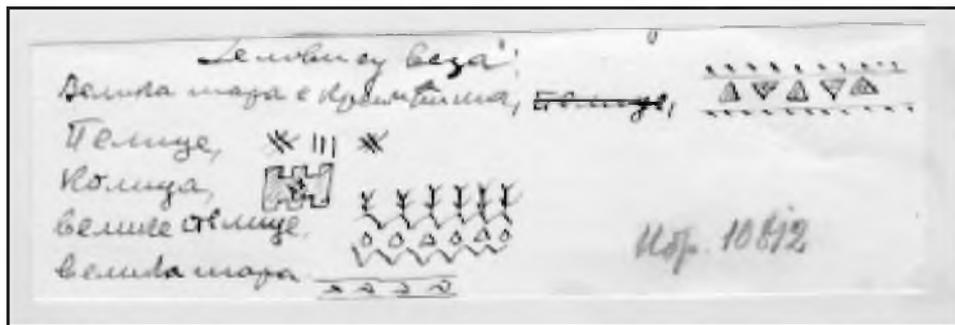
Некад је и цела спољна страна рукава била прекривена орнаментима, који су могли бити често геометријски или геометријско-биљни. Већ поменути примерак рукава из друге половине XIX века украшавају ситни геометријски мо-

¹⁶ В. Скорић, *Поријекло православнога народа у сјеверозападној Босни*, ГЗМ, св. XXX, Сарајево 1919, с. 225.

¹⁷ М. Карановић, *Женска ношња у Змијању*, с. 145.

¹⁸ Б. Владић-Крстић, нав. дело, с. 45.

тиви, распоређени по целој површини, под називом *пелице* и *колица*, док се уз горњу ивицу рукава налази појас – *велика шара са крстићима*, а уз доњу – *велике пелице* (сл. 8). Цео такав вез се назива *узуче*, што се може довести у везу с термином за вез на рукаву – *узрукављу*, то јест *узручју*.¹⁹

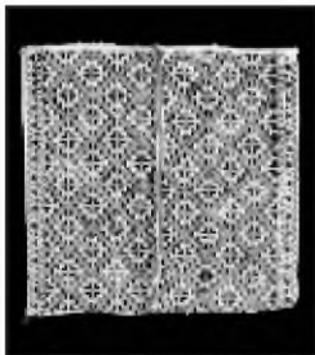

Слика 8.

На предметима из првих деценија XX века постоје бројни ситнији орнаменти у појасевима уз горњу и доњу ивицу рукава. Најчешћи орнаменти уз саму ивицу рукава јесу мотиви у облику латиничног слова „С“ или „З“ који се називају *мрке куке*, *кривујица*, *кљечица*. Уз њих се налази средишњи појас са крупнијим орнаментима: *скришке*, *лоза*, *лоза крстачка*, *ђулићи* (стилизовани цветови у облику звезда), *перлице прутачке*, *огњила*, и др. Ситнији орнаменти, попут *крстачких перлица*, *кукица*, *гранчица* чине трећи појас. Уз горњу ивицу рукава најчешће се јављају орнаменти из средишњег појаса уз доњу ивицу, као што су *бјелолишће*, *огњила*²⁰ (сл. 9).

Слика 9.

Слика 10.

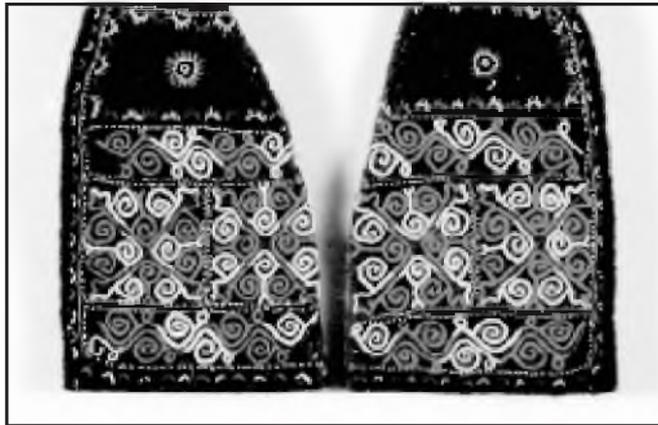

Слика 11.

¹⁹ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio XX, Zagreb 1971, 1972, s. 423.

²⁰ Б. Владић-Крстић, нав. дело, с. 48, 49.

На грудима кошуље – *крпици*, најчешћи орнамент је *коло*, у облику ромба у низовима, веома често комбиновано са ситнијим орнаментима. Све *крпице* у Збирци углавном су украшене на такав начин (сл. 10, 11).

Слика 12.

Обиље и разноврсност орнамената и њихових комбинација прати велик број назива и њихових варијација. Дешава се да орнаментална композиција с рукава добија и другачије називе од устаљених, а они су успостављени према неком другом орнаменту, техници израде, имену породице или краја одакле је везиља, што је био знак да је вез успео и да је општеприхваћен. Однос према везу на Змијању добро илуструје Милан Карановић: „Даровита и страствена везиља везе покрај слабе светлости ватре на огњишту, па чак и на месечини... Кад намисли да отпочне нов вез... целу ноћ не може да спава. Заспе пред зору и сања вез. Сутрадан отпочне нов вез, којему се сви диве и причају, како је смишљен. Таки одпочеци служе за узорак.“²¹

Друга врста веза са Змијања карактеристична за Динарску област јесте вез на чоји, такозвана *грађа*, а са Змијања имамо само два вешто израђена примерка с почетка XX века, и то са женских чарапа и са зубуна. Везени свиленим концем у две боје, и један и други предмет јесу леви примери тог веза. *Грађа* је могла бити и вишебојна, а жене су је везле специјалном иглом *свиралицом* у две технике – бодом *иза игле* којим је орнамент био обележаван да би затим био извезен *ланчанцем*, који је био главна техника у раду кад је о *грађи* реч.²² Шаре на *грађи* биле су разноврсне, увек кружних облика, а у нашој колекцији то су спирале или *везене куке* и орнаменти у облику волута и осмица (сл. 12).

²¹ М. Карановић, *Женска ношња у Змијању*, с. 145.

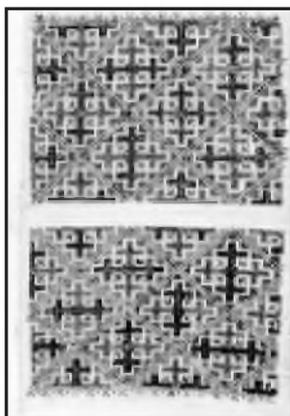
²² Б. Владић–Крстић, нав. дело, с. 53.

Везови из Имљана

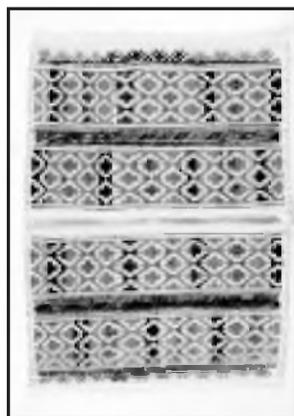
Другу групу везова из Босне чине везови из Имљана, области познате по богато везеној ношњи, нарочито женским кошуљама (сл. 13). За разлику од змијанске ношње, имљанска ношња је ношена на мањој територији, спорије се мењала и много дуже опстала у односу на остале динарске ношње.²³ Та чињеница се објашњава природно-географским положајем, изолованосту и удаљеношћу од путева.²⁴ Мада је ова област територијално близу Змијања разлике у везу су очигледне. Вез је рађен вуном, најчешће у три или четири боје, и био је распоређен на *јаки* око врата, на рукавима, на *крти* на прсима и позади на скутима. *Крта* или *нисприњача* је једини део кошуље који је везен на одвојеном комаду платна па затим пришиван на груди кошуље²⁵ (сл. 14, 15).

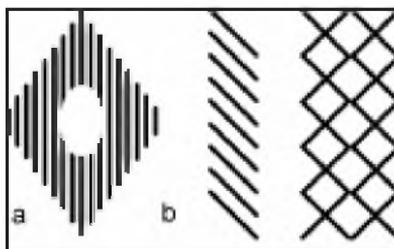
Слика 13.

Слика 14.

Слика 15.

Слика 16.

²³ М. Карановић, *Имљанска народна ношња, вез и бојење*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901–1951, Београд 1953, стр. 174; З. Чулић, *Народна ношња (Имљана)*, ГЗМ, св. XVII, Сарајево 1962, с. 99.

²⁴ М. Драшкић, *Народне ношње северозападне Босне I*, Бања Лука 1962, с. 119.

²⁵ Исто, стр. 124.

У колекцији везова Босне и Херцеговине налази се шеснаест предмета из Имљана, углавном везених делова имљанских женских кошуља, рукава, прса и скута. То су претежно примерци с краја XIX и почетка XX века, са локалним називима за предмете, њихове делове и орнаменте.

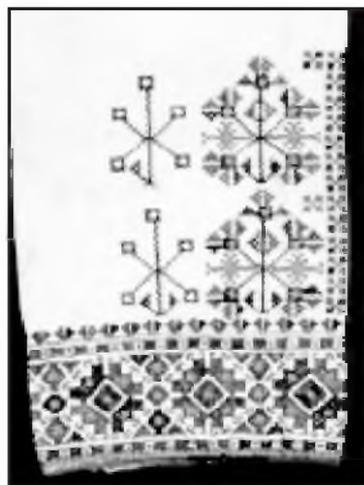
Кошуље су углавном од кудељног платна, а вез је рађен вуном. Боје веза су тамномодра или *чивитна*, црвено-мрка или *броћна*, тамнозелена и жута. Будући да су боје углавном биљне, њихови тонови су били тамнији. Црвена боја добијана је од биљке броћ, модра боја од чивита, жута боја од биљке *балучке* или лесковог листа, а зелена је добијана од жуте и модре боје.²⁶

Мада постоје велике разлике у изгледу веза са Змијања и из Имљана, у њиховој изради и материјалу разлика није било. Технике веза су исте, и то не само у овим двома областима него мање-више у свим динарским крајевима. Вез на кошуљи израђиван је, као што је већ наведено, старим техникама: *подлакницом* (а), *прутком* (б) и *крстачом* (ц) техником.²⁷ (сл. 16) Техника је великим делом диктирала изглед орнамената, па су орнаменти често добијали назив према техници: *прутачки мрки ребраш*, *јабучар подлакницом*, *чивитлорска прутачка*.²⁸

Имљанске кошуље одликују се богатом и разноврсном орнаментиком. На сваком везеном делу кошуље мотиви су били различити. Два главна орнаmenta које наводи Милан Карановић у свом раду о имљанској ношњи јесу *јабука* и *грана*, која је сложени орнамент од три *јабуке*.²⁹ Тако се на нашим предметима јављају *јабуке*, *гране*, али и *крстови*, *кола*, *крстате гране*, *чивитна кола*, *куке* (сл. 17, 18, 19, 20).

Слика 17.

Слика 18.

²⁶ М. Карановић, *Имљанска народна ношња, вез и бојење*, с. 176.

²⁷ М. Драшкић, *Народне ношње северозападне Босне I*, с. 124.

²⁸ Исто, с. 125.

²⁹ Исто.

Слика 20.

Слика 19.

Карактеристично за тај крај је да су кошуље добијале назив према шари, па се помињу: *јабучарка*, *чакмашица*, *мрка кукашица*, *пернашица*, *округла чивитловка*, *колашица*. Кошуље су такође називане према месту из ког потичу – *борчанка*, *домусорвка*.³⁰

Како М. Карановић истиче, врло је богат речник и терминологија кад је о везу реч, као што је и врло чест разговор о њему.³¹ Називи појединих орнамената врло су бројни и компликовани, будући да потичу од шаре, технике веза и ткања, с једне стране; с друге стране они настају према имену села, неке чувене везиље или засеока.³² Према М. Карановићу, везиље су се држале старих узорака, а кад везиља преузима неку шару, вез добија име према роду или селу из кога је власница веза.³³ Сви ти подаци сведоче о томе колико је вез био значајан у животу жена у тој области, колико му је пажње посвећивано и колико је труда, воље, маште и емоција улагано у тај посао.

³⁰ Исто, с. 125, 126; З. Чулић, *Народна ношња (Имљана)*, с. 100, М. Карановић, *Имљанска народна ношња, вез и бојење*, с. 176.

³¹ М. Карановић, *Имљанска народна ношња, вез и бојење*, с. 178.

³² М. Драшкић, *Народне ношње северозападне Босне I*, с. 124.

³³ М. Карановић, *Имљанска народна ношња, вез и бојење*, с. 176.

Везови из Херцеговине

Као што се ношње из Херцеговине сврставају у динарске, изразито сточарске ношње, тако и везови који их красе показују основне сличности са везовима на осталим динарским ношњама.³⁴ Сви предмети из наше колекције делови су *брдске* ношње, која припада једној од две варијанте херцеговачких ношњи. Осим *брдске* ношње која је раширена у источним крајевима Херцеговине, постојала је *умска* ношња, карактеристична за средњи и западни део Херцеговине. Једна од разлика између те две варијанте је у везном украсу. У *брдској* ношњи, у прошлости, вез на женским кошуљама и платненим оглављима био је богат. У *умској* ношњи веза је било много мање, а почетком XX века сасвим се изгубио.³⁵

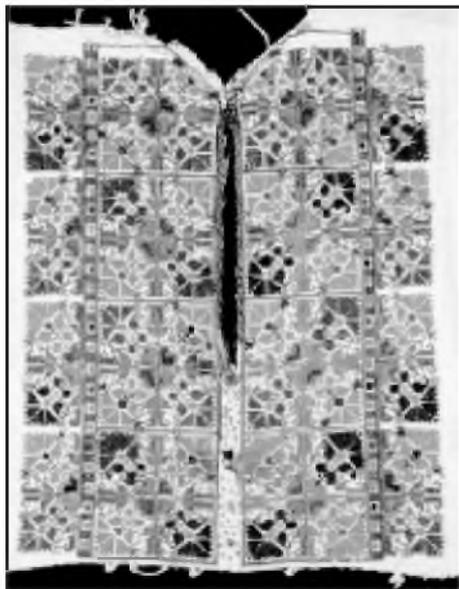

Слика 21.

³⁴ З. Чулић, *Народна ношња у Херцеговини*, Рад IX Конгреса Савеза фолклориста Југославије у Мостару и Требињу 1962, Сарајево 1963, с. 45.

³⁵ Б. Владић-Крстић, *Народни живот и култура Срба у источној Херцеговини*, Водич кроз прву сталну етнографску поставку Музеја Херцеговине у Требињу, Београд 1999, с. 135.

Међу примерцима из Херцеговине, а има из двадесет три у нашој колекцији, налазе се углавном делови женских кошуља. Остали предмети су мањи комади платна с једноставним везовима, поклон Ивана Холуба, који је једно време радио у Завали у Поповом пољу као учитељ. Претпостављамо да су ти предмети радови ученика. У колекцији је и део пешкира за главу – *повезача*, који је део невестиног оглавља *оврљине*. Везова са кошуља највише је из Надинића у околини Гацка, а појединачни примерци су из Билеће, околине Мостара, околине Требиња и из Поповог поља. Све су то везови који припадају типу старе брдске ношње и углавном су из друге половине XIX века, када је та одећа ношена.

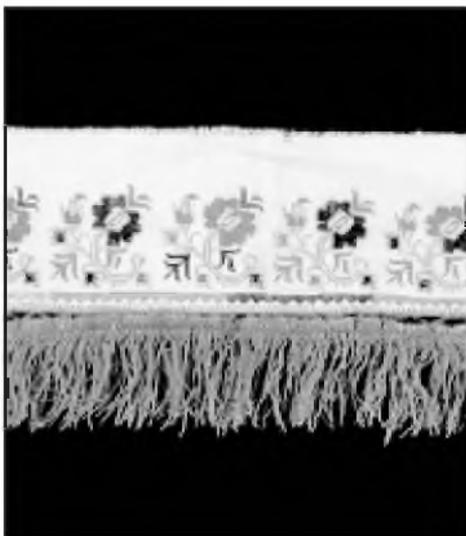
Слика 22.

Слика 23.

Слика 24.

Слика 25.

Кудељна или ланена кошуља типа *тунике далматинке*, део старе брдске ношње, према подацима Томе Братића, била је везена разнобојном вуном или свилом по дну, на прсима, рукавима и на јаки. Као и на Змијању и Имљанима, вез на прстима рађен је на посебном комаду платна – *оплећу* и пришиван је на кошуљу. Рукави на кошуљи су на спољној страни били везени – *узрукавље*, а вез на рубу кошуље био је једнако распоређен у *усперцима* који су сезали до колена³⁶ (сл. 21). С променама у ношњи вез се губи и своди на уску траку уз врат.

Везови су херцеговачких кошуља из колекције Етнографског музеја рађени су свилом и вуном на кудељном и ланеном, ређе памучном платну. Боје су углавном биљног порекла, тако да делују складно и смирено. Орнаменти су биљни – геометризовани, али и чисто геометријски. Од предмета у Музеју из тих крајева најбогатије су везена прса на кошуљама – *оплећа*. Тома Братић их овако описује: „Оплеће се везе само за се, велико је колико може покрити прса са једне и друге стране прореза кошуље на прсима“.³⁷ Описујући вез на прсима, он наводи термине: *ошвице*, *крстелјићи*, *вођица*, *кршике* и *обрвач*, који се односе на шаре али највероватније и на површине на којима се простиру. Може се уочити сличност са терминима за делове веза на Змијању. Вез уз ивицу рукава са карактеристичним орнаментом у облику латиничног слова „С“ или *мрких кука* назива се *родица*, док се крупнији мотиви у ширем појасу извезеном уз њега називају *скришке*. *Ошве* се као

³⁶ Т. Братић, нав. дело, с. 237.

³⁷ Исто.

термин за вез на прсима јављају у северозападној Босни, у више области, а у Конавлима се вез уз унутрашње ивице назива *попрснице*.³⁸ На прсима кошуља из колекције углавном су геометризовани биљни орнаменти (сл. 22, 23), мада им и чисто геометријских (сл. 24). Извезени су, углавном, у по два поља са сваке стране отвора, а орнамент *коло* у облику ромба, који доминира на прсима Змијања и суседних области, овде није јасно изражен.

Тома Братић наводи да су а рукави на кошуљи били везени и широки а „везени дио прихваћао је до лакта и звао се *узрукавље*.“³⁹ Тај термин је коришћен у Босни и помиње се у народним песмама.⁴⁰ Назив *узручје*, коришћен у Босни, на Змијању се јавља као *узуче* – старији термин за вез на рукавима.

У колекцији је и део пешкира за главу – *повезача*, украшен везом на оба краја; он је чинио део невестинског оглавља – *оврљине* (сл. 25). Као основни мотив на тим пешкирима јавља се цвет, грана или цветна витица. Тај мотив је могао бити изражен према преднацрту или бројањем по нити тканине, као што је то на нашем фрагменту. Маријана Гушић указује на сличност свиловеза тих *превезача* са везовима средње Грчке, Егејских и Јонских острва мада, осим медитеранских, наводи и исламске културне утицаје.⁴¹

Вез је рађен према броју, али и према писму, у техникама *пуњеvine*, *крижића* и *прутца*.⁴² На предметима из колекције налазимо и *ланчанац* и брод *плетеница* а, осим свилом и вуном, везе се и срмом, мада ређе.

Осим сличности с везовима севернијих динарских области у распореду орнамената, терминологији, мање њиховом облику, техникама и материјалу, уочавају се и медитерански и оријентални културни утицаји. Географски положај, близини мора али и динарско окружење, уз друштвено-историјске околности, односно сплет различитих културних прилика утицали су на стварање упечатљивог ликовног израза веза те области.

Посебну целину чини шест примерака градских везова из Мостара – делови женских кошуља, ивице рукава, углавном украшене белим везом. Откупљене су за Музеј 1951. године и све су углавном из српске мостарске породице Тутин, а како се у инвентарским књигама наводи, рађене су у тој породици средином XIX века.

Култура и живот у босанским варошима, као и ношња, без обзира на националност, трпели су јаке оријенталне утицаје. Варијанта и разлика између муслиманског и хришћанског становништва је било и оне су се испољавале у појединостима. Бели вез су углавном радиле Српкиње и он је у градовима био ређа врста веза; чешће су рађени шарени везови и златовез.⁴³

³⁸ К. Бене-Бошковић, *Конавоски вез у прошлости и данас*, Конавоски зборник I, Дубровник 1982, с. 161.

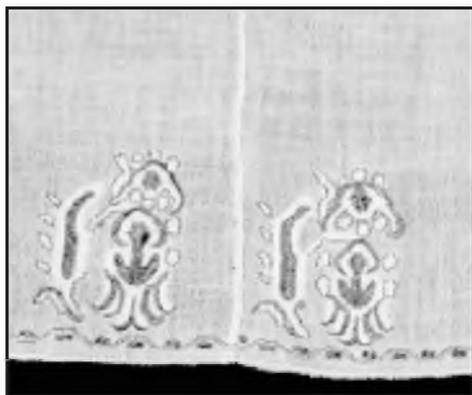
³⁹ Т. Братић, нав. дело, стр. 237.

⁴⁰ *Рјечник хрватскога или српскога језика*, дио XX, Загреб 1971, 1972, с. 423.

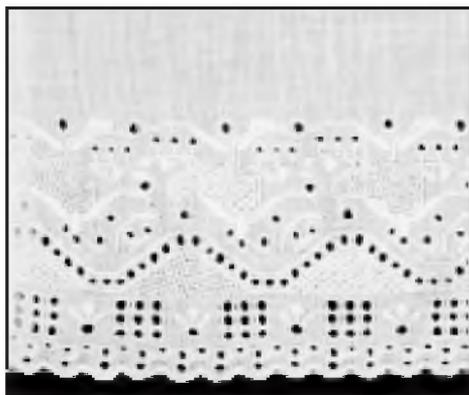
⁴¹ М. Гушић, нав. дело, с. 95.

⁴² Б. Владић–Крстић, *Народни живот и култура Срба у источној Херцеговини*, с. 113.

⁴³ З. Јањић, *Женски ручни радови у Сарајеву*, каталог изложбе, Сарајево 1964, с. 7.

Слика 26.

Слика 27.

Сви везови у колекцији делови су женских кошуља од танког памучног платна – *беза*. Судићи по квалитету и финоћи платна и изради веза, претпостављамо да је реч о свечаним женским кошуљама. Сви везови рађени су белим памучним концем, а само један примерак има уткане шаре белим памуком и вез срмом (сл. 26). Остали рукави украшени су само везом извезеним белим памучним концем, са ситним орнаментима у неколико низова (сл. 27). Орнаменти су геометријски, претежно ромбови у комбинацији са отворима у облику кружића – *шупљикама* и биљни, односно зооморфни, али веома стилизовани, тако да се не може поуздано тврдити о ком је орнаменту реч. Кад говоримо о изгледу орнамента, о распореду, односно техникама, постојала су утврђена правила која су се строго поштовала. „Везиља се једио усуђивала да промијени какав ситни детаљ или боју, као и да произвољно дадне назив урнеку (мотиву).“⁴⁴ Према неписаним правилима, вез никада није покривао целу површину тканине, а појединачни орнаменти су се понављали у хоризонталном или вертикалном низу, што је случај на везовима који се налазе у музејској колекцији.

Везови најчешће су извођени на ђерђефу, што се и појављује као податак за предмет са инв. бр. 43543. Вез се изводио бројањем нити, а кад је реч о *шупљикама* – и према претходно нацртаном узорку. У градском везу се јавља „изобилје начина везења, односно комбинације бодова.“⁴⁵ Сви примерци наших везова рађен ису углавном под утицајима везилачких техника Оријента и Средње Европе: *мушебак*, *шупљика*, *обамет*, *шлинга* и *раван вез*.⁴⁶

⁴⁴ З. Јањић, *Стара везена орнаментика у Сарајеву*, Прилози за проучавање историје Сарајева, год. II, књ. II, Сарајево 1966, с. 197, 199.

⁴⁵ З. Јањић, исто, с. 191.

⁴⁶ Ј. Беловић–Бернадзиковска, нав. дело, с. 30; З. Јањић, *Женски ручни радови у Сарајеву*, с. 8; Б. Петровић, *Бели вез*, Од пуста до златовеза, Београд 2003, с. 330, 338.

Нажалост, из осталих градова Босне и Херцеговине немамо предмете па је тешко, бар кад је о нашој збирци реч, стећи целовитији увид у ту врсту веза.

* * *

Иако колекција везова Босне и Херцеговине због непланског сакупљања и набавке предмета не садржи везове из свих области уједињено, у њој су предмети из крајева у којима се вез неговао и био важан начин испољавања креативности и техничке умешности. Циљ овог рада је да се таква врста стваралаштва представи како стручњацима тако и свима који су заинтересовани за тај вид народне уметности. Потребно је нагласити велику заслугу првих стручњака у Музеју, нарочито Симе Тројановића, али и дародаваца, за то што су набављени стари веома вредни предмети из ових крајева.

Збирке Земаљског музеја у Сарајеву и Музеја у Бањалуци много су богастије везовима из тих крајева и пружају много шире могућности за истраживање ове теме, тако да би свеобухватно проучавање везова из Босне и Херцеговине морало да обухвати првенствено предмете из тих музеја.

Каталог предмета

1. Примерак веза; рукави
Стричићи, Бањалука, Змијање; четрдесете одине XX века
Ланено платно; вез вуном тамномодре боје; апликација вунених гајтана у два реда и по три кићанке потките.
Орнаменти геометријски
Технике веза: *крстачка и прутац*
Откупљени 1965. године
Инв. бр. 4 927
2. Примерак веза; рукави
Рекавице, Бањалука, Змијање; четрдесете године XX века
Ланено платно; вез вуном тамномодре боје; апликација мавеза од тамномодре чоје; беле пантљике и поткрита од тамномодре вуне
Орнаменти геометријски
Технике веза: *крстачка и прутац*
Откупљени 1965. године
Инв. бр. 4 928
3. Примерак веза; рукави
Горње Ратково, Кључ, Змијање; четрдесете године XX века
Ланено платно; вез вуном тамномодре боје; апликација мавеза од црног платна; беле кукичане памучне чипке и поткрита од тамномодре вуне
Орнаменти геометријски
Технике веза: *крстачка и прутац*
Откупљени 1965. године
Инв. бр. 4 929
4. Примерак веза; рукави
Локвари, Добрња, Змијање; четрдесете године XX века
Ланено платно; вез вуном тамномодре боје; апликација беле памучне чипке и поткрита од црне вуне
Орнаменти геометријски
Технике веза: *крстачка и прутац*
Откупљени 1965. године
Инв. бр. 4 930
5. Примерак веза; рукави
Доње Ратково, Кључ, Змијање; четрдесете године XX века
Ланено платно; вез вуном тамномодре боје; апликација мавеза од црног платна, беле кукичане памучне чипке
Орнаменти геометријски
Технике веза: *крстачка и прутац*
Откупљени 1965. године
Инв. бр. 4 931
6. Примерак веза; рукав
Скендер Вакуф, Бањалучка врховина; прва половина XX века
Ланено платно; вез вуном тамномодре, смеђе и жуте боје
Орнаменти геометријски
Технике веза: *ланчанац и пуни вез*
Откупљени 1966. године
Инв. бр. 5 649
7. Примерак веза; рукав
Змијање; крај XIX века
Ланено платно; вез вуном тамномодре боје; апликација мавеза од тамномодре чоје, реса поткитица.
Орнаменти геометријски и стилизован биљни
Техника веза: *крстачка и прутац*
Поклоњен 1976. године
Инв. бр. 20 211
8. Примерак веза; *крпица*
Змијање; крај XIX века
Ланено платно; вез вуном тамномодре боје

Орнаменти геометријски

Техника веза: *крстачка*

Поклоњен 1976. године

Инв. бр. 20 212

9. Примерак веза; *грађа*

Стричићи, Бањалука, Змијање; око 1925.

Тамномодра чоја, вез концем љубичасте, плаве и зелене боје

Орнаменти геометријски

Техника веза: *ланчанац*

Полоњен 1977. године

Инв. бр. 22 327

10. Примерак веза

Босна; између два светска рата.

Куповно платно; вез златном жицом и жутим памуком

Орнаменти стилизовани биљни

Технике веза: *пуни бод и коси пуни бод*

Поклоњен 1979. године

Инв. бр. 22 887

11. Примерак веза

Босна; између два светска рата

Куповно платно, вез златном жицом и белим памуком

Орнаменти стилизовани биљни

Техника веза: *коси пуни бод*

Поклоњен 1979. године

Инв. бр. 22 888

12. Примерак веза; рукав

Босна; прва половина XX века

Кудељно платно; вез вуном плаве и црвене боје и белим памуком

Орнаменти геометријски

Техника веза: *крстачка, расплет, пуни бод*

Откупљен 1952. године

Инв. бр. 30 992

13. Примерак веза; *крпица*

Имљани, Котор Варош, Имљани; почетак XX века

Ланено платно, вез вуном плаве, зелене и црвеносмеђе боје

Орнаменти геометријски

Техника веза: *крстачка*

Поклоњен 1989. године

Инв. бр. 34 190

14. Примерак веза; *крпица*

Имљани, Котор Варош, Имљани; почетак XX века

Ланено платно; вез вуном тамномодре, плаве, црне и црвеносмеђе боје

Орнаменти геометријски

Техника веза: *крстачка*

Поклоњен 1989. године

Инв. бр. 34 191

15. Примерак веза; рукав

Стричићи, Бањалука, Змијање; почетак XX века

Памучно платно; вез вуном црне боје, апликација тамно плаве чоје и позамантеријских трака

Орнаменти геометријски и стилизовани биљни

Техника веза: *крстачка*

Поклоњен 1989. године

Инв. бр. 34 192

16. Примерак веза; рукав

Стричићи, Бањалука, Змијање; почетак XX века

Ланено платно, вез вуном тамномодре боје, апликација реса

Орнаменти геометријски

Техника веза: *крстачка и прутачка*

Поклоњен 1989. године

Инв. бр. 34 193

17. Примерак веза; рукави

Босна и Херцеговина; крај XIX и почетак XX века

- Ланено платно; вез вуном модре, тамнозелене и смеђе боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *крстачка и провлака*
Поклоњен 1990. године
Инв. бр. 35 209
18. Примерак веза; рукав (део)
Змијање; почетак XIX века
Кудељно платно; вез вуном тамномодре боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *подвлакно, крстачка, пруталачка*
Поклон Ива Холуба 1929. године
Инв. бр. 39 913
19. Примерак веза; *грађа* с чарапе
Змијање; почетак XX века
Чоја, вез свилом беле и вишњеве боје
Орнаменти геометријски
Технике веза: *ланчанац и бод за болом*
Поклон Ива Холуба 1929. године
Инв. бр. 39 914
20. Примерак веза; *крпа*
Змијање; почетак XX века
Памучно платно; вез памучним концем црвене и црне боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *крстачка*
Поклон Ива Холуба 1929. године
Инв. бр. 39 915
21. Примерак веза; *јака*
Змијање; почетак XX века
Кудељно платно; вез вуном тамномодре боје и апликација гајтана од вуне тамномодре боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *крстачка, прутачка, бод за бодом и зрње*
Поклон Ива Холуба 1929. године
Инв. бр. 39 916
22. Примерак веза; рукав (део)
Змијање; почетак XX века
Кудељно платно; вез вуном тамномодре боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *крстачка, прутачка, бод за бодом*
Поклон Ива Холуба 1929. године
Инв. бр. 39 917
23. Примерак веза; рукав (део)
Змијање; почетак XX века
Кудељно платно; вез вуном тамномодре боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *подвлакно*
Поклон Ива Холуба 1929. године
Инв. бр. 39 918
24. Примерак веза; *крпа*
Змијање; почетак XX века
Кудељно платно; вез вуном тамномодре боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *подвлакно, бод за бодом*
Поклон Ива Холуба 1929. године
Инв. бр. 39 919
25. Примерак веза; *крпа*
Змијање; почетак XX века
Кудељно платно; вез вуном тамномодре боје
Орнаменти геометријски и стилизовани биљни
Техника веза: *подвлакно, провлак, пруталачка, бод за бодом*
Поклон Ива Холуба 1929. године
Инв. бр. 39 920
26. Примерак веза; *крпа*
Змијање; почетак XX века
Кудељно платно; вез вуном тамномодре боје
Орнаменти геометријски

Техника веза: *подвлакно, провлак, пруталачка, бод за бодом*
 Поклон Ива Холуба 1929. године
 Инв. бр. 39 921

27. Примерка веза; *крпа*
 Змијање; почетак XX века
 Куделно платно; вез вуном тамномодре боје
 Орнаменти геометријски
 Техника веза: *провлак, пруталачка, бод за бодом*
 Поклон Ива Холуба 1929. године
 Инв. бр. 39 922

28. Примерак веза; рукави
 Босна и Херцеговина; почетак XX века
 Памучно платно; вез вуном црне боје и црвеним памуком и апликација китица од црвеног и белог памука и плаве вуне
 Орнаменти геометријски и стилизовани биљни
 Техника веза: *провлак, пруталачка, бод за бодом, подвлакно*
 Откупљени 1953. године
 Инв. бр. 39 923

29. Примерак веза; скути
 Грбавица, Јајце, Јањ; крај XIX века
 Платно од кудеље и памука; вез вуном црне боје и црвеним памуком и апликација китица од црвеног и белог памука и плаве вуне
 Орнаменти геометријски и стилизовани биљни
 Техника веза: *провлак, пруталачка, бод за бодом, подвлакно*
 Откупљени 1953. године
 Инв. бр. 39 924

30. Примерак веза; рукави
 Имљани, Котор Варош; почетак XX века
 Куделно платно; вез вуном тамномо-

дре, жутозелене, наранџасте и жуте боје и апликација кита од црвене, зелене, мркоцрвене, тамномодре и сивоплаве вуне

Орнаменти геометријски и стилизовани биљни
 Техника веза: *крстачка, пруталачка, бод за бодом, двобојна оплетуша и преплетенац*
 Откупљени 1940. године
 Инв. бр. 39 925

31. Примерак веза; рукави
 Имљани, Котор Варош, Имљани; почетак XX века
 Памучно платно; вез вуном црвеномрке, тамномодре, зелене, наранџасте и мрке боје
 Орнаменти геометријски
 Техника веза: *крстачка, бод за бодом, тробојна оплетуша и преплетенац*
 Откупљени 1940. године
 Инв. бр. 39 926

32. Примерак веза; *ниспришњача*
 Имљани, Котор Варош; почетак XX века
 Куделно платно; вез вуном црвеномрке, тамномодре, зелене и мрке боје
 Орнаменти геометријски
 Техника веза: *крстачка, бод за бодом, подлакница*
 Откупљени 1940. године
 Инв. бр. 39 927

33. Примерак веза; скути
 Имљани, Котор Варош; почетак XX века
 Куделно платно; вез вуном црвеномрке, тамномодре, зелене, мрке и беле боје
 Орнаменти геометријски
 Техника веза: *прутачки бод, подлакница, бод за бодом, тробојна оплетуша*

Откупљени 1940. године

Инв. бр. 39 928

34. Примерка веза; рукави

Имљани, Котор Варош, Имљани; почетак XX века

Кудељно платно; вез вуном црвеномрке, тамномодре, зелене и жуте боје

Орнаменти геометријски

Техника веза: *крстачка, прутачка, бод за бодом, тробојна оплетуша и преплетенац*

Откупљени 1940. године

Инв. бр. 39 929

35. Примерак веза; рукави

Влатковићи, Котор Варош, Имљани; почетак XX века

Кудељно платно; вез вуном црвене, модре, зелене и мрке боје

Орнаменти геометријски

Техника веза: *крстачка, прутачка, тробојна оплетуша и преплетенац*

Откупљени 1940. године

Инв. бр. 39 930

36. Примерак веза; рукави

Влатковићи, Котор Варош, Имљани; почетак XX века

Кудељно платно; вез вуном црвене, модре, зелене и мрке боје

Орнаменти геометријски

Техника веза: *крстачка, прутачка, тробојна оплетуша и преплетенац*

Откупљени 1940. године

Инв. бр. 39 931

37. Примерак веза; скути

Влатковићи, Котор Варош, Имљани; почетак XX века

Кудељно платно; вез вуном тамномодре, мрке, црвеномрке, тамнозелене, жутонаранцасте и беле боје

Орнаменти геометријски

Технике веза: *крстачка, прутачка,*

подлакница

Откупљен 1940. године

Инв. бр. 39 932

38. Примерак веза; рукав

Јањ; крај XIX века

Памучно платно; вез вуном тамномодре, црвеномодре, зелене и две нијансе плаве боје и апликација *кита* од вуне

Орнаменти геометријски и зооморфни
Технике веза: *прутачка, подвлакно, провлак, двобојна оплетуша и преплетенац*

Откупљен 1939. године

Инв. бр. 39 933

39. Примерак веза; рукави

Петрићевац, Бањалука; друга половина XIX века

Памучно платно; вез вуном плаве, зелене-две нијансе, црвене и црне боје и апликација *китица* од вуне црвене, плаве и зелене боје

Орнаменти геометријски

Технике веза: *крстачка, прутачка, провлак, обамет, расплет и украсни шавни бод*

Откупио Сима Тројановић 1904. године

Инв. бр. 39 935

40. Примерак веза; рукави

Бочац, Крупа на Врбасу, Бањалучка Врховина; друга половина XIX века

Кудељно платно; вез вуном плаве, зелене, црвене и смеђе боје и апликација по једне кићанке од вуне црвене и плаве боје

Орнаменти геометријски и стилизовани биљни

Технике веза: *подвлакно, крстачка, прутац и бод за бодом*

Откупио Сима Тројановић 1904. године

Инв. бр. 39 936

41. Примерак веза; рукави
Пецка, Мркоњић Град, Змијање; пр-
ва половина XX века
Кудельно платно; вез вуном тамномо-
дре боје и апликација белих памуч-
них трака и чоје тамносмеђе боје
Орнаменти геометријски
Технике веза: *подвлакно, крстачка*
Откуп
Инв. бр. 39 937
42. Примерак веза; рукави
Змијање; седамдесете година XIX века
Кудельно платно; вез вуном тамномо-
дре боје и апликација трака чоје там-
номодре боје
Орнаменти биљни стилизован
Технике веза: *пруталачка, крстачка*
Откупљени 1953. године
Инв. бр. 39 938
43. Примерак веза; рукави
Змијање; почетак XX века
Кудельно платно; вез вуном тамномо-
дре боје и апликација памучних тра-
ка црвене боје и реса од вуне тамно-
модре боје
Орнаменти геометријски
Технике веза: *пруталачка, крстачка,*
подвлакно
Откупљени 1946. године
Инв. бр. 39 939
44. Примерак веза; рукави
Змијање; почетак XX века
Кудельно платно; вез вуном црне и
тамномодре боје и апликација памуч-
них трака црвене боје и реса од вуне
тамномодре боје
Орнаменти геометријски
Технике веза: *пруталачка, крстачка*
Откупљени 1946. године
Инв. бр. 39 940
45. Примерак веза; рукави
Герзово, Бараћи, Змијање; почетак
XX века
Кудельно платно; вез вуном тамномо-
дре боје и апликација памучних тра-
ка беле боје и реса од вуне тамномо-
дре боје
Орнаменти геометријски
Технике веза: *пруталачка, крстачка,*
подвлакно
Откупљени 1939. године
Инв. бр. 39 941
46. Примерак веза; рукави
Герзово, Бараћи, Змијање; почетак
XX века
Кудельно платно; вез вуном тамномо-
дре боје и апликација реса од вуне
тамномодре боје
Орнаменти геометријски
Технике веза: *пруталачка, крстачка,*
подвлакно
Откупљени 1939. године
Инв. бр. 39 942
47. Примерак веза; *крпица*
Трново, Јајце, Змијање; почетак XX
века
Кудельно платно; вез вуном тамномо-
дре боје и апликација белих перлица
Орнаменти геометријски
Технике веза: *крстачка, подвлакно*
Откупљен 1935. године
Инв. бр. 39 943
48. Примерак веза; *крпица*
Трново, Јајце, Змијање; почетак XX
века
Кудельно платно; вез вуном тамномо-
дре боје и апликација чоје, вунених
реса и вунених гајтана тамномодре
боје
Орнаменти геометријски
Технике веза: *провлак, подвлакно,*
пруталачка

Откупљен 1935. године
Инв. бр. 39 945

49. Примерак веза; рукави
Трново, Јајце, Змијање; почетак XX
века
Кудељно платно; вез вуном тамномо-
дре боје и апликације чоје, *кита* и
вунених гајтана тамномодре боје
Орнаменти геометријски
Технике веза: *провлак, подвлакно,*
пруталачка, крстачка
Откупљени 1935. године
Инв. бр. 39 946

50. Примерак веза; рукави
Трново, Јајце, Змијање; почетак XX
века
Кудељно платно; вез вуном тамномо-
дре боје и апликација чоје, реса там-
номодре боје и перлица тамномодре
и беле боје
Орнаменти геометријски
Технике веза: *подвлакно, пруталач-*
ка, крстачка
Откупљени 1935. године
Инв. бр. 39 947

51. Примерак веза; рукав
Змијање; почетак XX века
Кудељно платно; вез вуном тамномо-
дре боје и апликација трака чоје там-
номодре боје, црвених памучних тра-
ка и реса од вуне тамномодре боје
Орнаменти геометријски
Технике веза: *пруталачка, крстачка*
Поклон Ива Холуба 1929. године
Инв. бр. 39 948

52. Примерак веза; рукав
Змијање; друга половина XIX века
Кудељно платно; вез вуном тамномо-
дре боје
Орнаменти геометријски
Технике веза: *подвлакно, провлак, пруталачка,*
крстачка

Поклон Ива Холуба 1929. године
Инв. бр. 39 949

53. Примерак веза; *оплеће*
Бочац, Крупа на Врбасу, Бањалучка
Врховина; друга половина XIX века
Кудељно платно; вез вуном тамномо-
дре, црвене, смеђе и зелене боје, апли-
кација три кићанке од вуне истих боја
Орнаменти геометријски
Технике веза: *подвлакно*
Откупио Сима Тројановић 1904. го-
дине
Инв. бр. 40 021

54. Примерак веза; рукави
Змијање
Кудељно платно; вез вуном тамномо-
дре боје
Орнаменти геометријски
Технике веза: *крстачка, пруталачка*
Откупио Сима Тројановић 1904. го-
дине
Инв. бр. 40 024

55. Примерак веза; рукав
Босанска Крајина
Кудељно платно; вез вуном тамномо-
дре и црвене боје, апликација кићан-
ки од кудеље беле боје и вуне тамно-
модре и црвене боје
Орнаменти геометријски
Технике веза: *подвлакно, пруталач-*
ка и украсни шавни бод
Инв. бр. 40 025

56. Примерак веза; рукав (део)
Змијање; почетак XX века
Кудељно платно; вез вуном тамно мо-
дре боје
Орнаменти геометријски и стилизо-
вани биљни
Технике веза: *пруталачка, крстачка*
Поклон Иве Холуба 1929. године
Инв. бр. 40 489

57. Примерак веза; рукав (део)
Змијање; почетак XX века
Кудељно платно; вез вуном тамномо-
дре боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *подвлакно*
Поклон Иве Холуба 1929. године
Инв. бр. 40 490

58. Примерак веза; пешкир (делови)
Босна и Херцеговина; почетак XX века
Ланено и памучно платно; вез памуч-
ним и свиленим концем зелене, жу-
те, плаве, ружичасте, љубичасте и цр-
не боје и срмом
Орнаменти биљни
Техника веза: *мушебак, исписара,*
прутац
Поклон Кола српских сестара
Инв. бр. 40 577

59. Примерак веза; *боића* (део)
Змијање; осамдесете године XIX века
Кудељно платно; вез вуном тамномо-
дре, плаве, светло и тамносмеђе боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *крстачка и исписара*
Поклон Неде Дорошки
Инв. бр. 40 684

60. Примерак веза; *приглавци* (део)
Имљани, Скендер Вакуф; почетак
XX века
Сукно мрке боје, вез памуком беле,
црвене, плаве и зеленоплаве боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *ланчана*
Откупљени 1952. године
Инв. бр. 40 812

61. Примерак веза; *ниспришњаче*
Имљани, Скендер Вакуф, Имљани;
крај XIX и почетак XX века
Кудељно платно, вез вуном модре,
црвеносмеђе и зелене боје

Орнаменти геометријски
Техника веза: *подлакница, прутац*
Откупљени 1940. године
Инв. бр. 40 813

62. Примерак веза; *ниспришњаче*
Имљани, Скендер Вакуф, Имљани;
почетак XX века
Кудељно платно, вез вуном модре, цр-
веносмеђе, зелене боје и мрке боје
Орнаменти геометријски
Технике веза: *подлакница, прутац*
Откупљени 1940. године
Инв. бр. 40 814

63. Примерак веза, *ниспришњаче*
Влатковићи, Скендер Вакуф, Имља-
ни; почетак XX века
Кудељно платно; вез вуном модре,
црвеносмеђе и зелене боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *прутац*
Откупљени 1940. године
Инв. бр. 40 815

64. Примерак веза; *крпица*
Змијање; крај XIX, почетак XX века
Кудељно платно; вез вуном тамномо-
дре боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *провлак и подвлакно*
Откупио Никола Зега 1922. године
Инв. бр. 40 818

65. Примерак веза; *ниспришњаче*
Имљани, Скендер Вакуф, Имљани;
крај XIX, почетак XX века
Кудељно платно; вез вуном црвено-
смеђе, модре, зелене и мрке боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *прутац и подлакница*
Откупљени 1940. године
Инв. бр. 40 819

66. Примерак веза; *ниспришњаче*
Влатковићи, Скендер Вакуф, Имљани; почетак XX века
Кудељно платно, вез вуном црвено-смеђе, модре и зелене боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *крстачка*
Откупљени 1940. године
Инв. бр. 40 820
67. Примерак веза; *крпица* Зеленци, Бањалука, Змијање; почетак XX века
Памучно платно; вез памучним концем црвене, плаве, црне и жуте боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *крстачка и прутац*
Поклон Иве Холуба 1929. године
Инв. бр. 40 821
68. Примерак веза; *крпица* (део) Радманићи, Бањалука, Змијање; почетак XX века
Памучно платно, вез памучним концем црвене, зелене, плаве, црне и жуте боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *ланчанац, раван и бод и коси бод*
Поклон Иве Холуба 1929. године
Инв. бр. 40 822
69. Примерак веза; почетно парче Зеленићи, Бањалука, Змијање; почетак XX века
Памучно платно; вез памучним концем наранџасте, бордо и црне боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *раван бод*
Поклон Иве Холуба 1929. године
Инв. бр. 40 823
70. Примерак веза; *крпица* (део) Шљивно, Бањалука, Змијање; почетак XX века
Памучно платно, вез памучним концем наранџасте, светлоплаве, зелене, жуте, плаве и црне боје
Орнаменти стилизовани биљни
Техника веза: *раван бод, коси бод*
Поклон Иве Холуба 1929. године
Инв. бр. 40 824
71. Примерак веза; *крпица* (део) Шљивно, Бањалука, Змијање; почетак XX века
Кудељно платно; вез памучним концем и вуницом плаве, ружичасте, зелене, жуте и црвене боје
Орнаменти стилизовани биљни и антропоморфни
Техника веза: *раван бод*
Поклон Иве Холуба 1929. године
Инв. бр. 40 825
72. Примерак веза; *крпица* (део) Хан Коло, Бањалука, Змијање; почетак XX века
Памучно платно; вез памучним концем црне, бордо и смеђе боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *крстачка, прутац*
Поклон Иве Холуба 1929. године
Инв. бр. 40 826
73. Примерак веза; *грађа* Стричићи, Бањалука, Змијање; почетак XX века
Чоја тамномодре боје; вез свиленим концем беле и смеђе боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *ланчанац*
Поклон Иве Холуба 1929. године
Инв. бр. 40 827
74. Примерак веза; *крпица* (део) Стричићи, Бањалука, Змијање; почетак XX века
Кудељно платно; вез памучним концем црвене, жуте и црне боје
Орнаменти геометријски

Техника веза: *провлак, бод за бодом*
 Поклон Иве Холуба 1929. године
 Инв. бр. 40 828

75. Примерак веза; *крпица* (део)
 Добрња, Бањалука, Змијање; почетак
 XX века

Кудельно платно; вез памучним кон-
 цем црвене, жуте и црне боје и апли-
 кација уске кукичане чипке

Орнаменти геометријски

Техника веза: *провлак, бод за бодом*
 Поклон Иве Холуба 1929. године
 Инв. бр. 40 829

76. Примерак веза; *крпица* (део)
 Добрња, Бањалука, Змијање; почетак
 XX века

Кудельно платно; вез памучним кон-
 цем црне и плаве боје

Орнаменти стилизовани биљни

Техника веза: *раван бод*

Поклон Иве Холуба 1929. године
 Инв. бр. 40 830

77. Примерак веза; *крпица* (део)
 Добрња, Бањалука, Змијање; почетак
 XX века

Кудельно платно; вез памучним кон-
 цем црне, црвене и жуте боје

Орнаменти стилизовани биљни

Техника веза: *бод за бодом и раван бод*

Поклон Иве Холуба 1929. године
 Инв. бр. 40 831

78. Примерак веза; *грађа*

Околина Јајца; почетак XX века

Сукно црвенкастосмеђе боје, вез ву-
 ном модре, зелене и плавозелене боје
 Орнаменти геометријски

Техника веза: *бод за бодом*

Откупио Никола Зега 1924. године
 Инв. бр. 41 392

79. Примерак веза; *грађа*

Околина Гламоча; крај XIX века

Чоја модре, зелене и црвене боје; вез
 вуном модре, зелене и смеђе боје, об-
 руби од чоје и вунених гајтана

Орнаменти геометријски

Техника веза: *ланчанац, бод за бодом*
 Поклоњен 1928. године
 Инв. бр. 41 962

80. Примерак веза; *грађа*

Околина Гламоча; крај XIX века

Чоја модре, зелене и црвене боје; вез
 свилом беле, црвене, наранџасте, жу-
 те, зелене и плаве боје, обрubi од чоје
 и вунених гајтана

Орнаменти геометријски

Техника веза: *ланчанац, бод за бодом*
 Поклоњен 1928. године
 Инв. бр. 41 963

81. Примерак веза; *грађа*

Околина Гламоча; крај XIX века

Чоја модре и зелене боје; вез свилом
 беле и бордо боје, обрubi од чоје и
 вунених гајтана

Орнаменти геометријски

Техника веза: *ланчанац, бод за бодом*
 Поклоњен 1928. године
 Инв. бр. 41 964

82. Примерак веза; *грађа*

Липовача, Шипово; почетак XX века

Чоја црвене боје; вез свилом беле,
 жуте и црне боје

Орнаменти геометријски

Техника веза: *ланчанац*

Откупљен 1936. године

Инв. бр. 41 966

83. Примерак веза; *грађа*

Западна Босна; почетак XX века

Чоја црвене, зелене и модре боје; вез
 свилом беле, жуте и наранџасте бо-
 је, обрubi од чоје, гајтана и златног

и сребрног ширита
Орнаменти геометријски
Техника веза: *ланчанац*
Откупљен 1954. године
Инв. бр. 47 997

84. Примерак веза; *оплеће*
Околина Билеће; друга половина XIX
века.
Памучно платно; вез свилом светло-
плаве, жуте и светлосмеђе боје
Орнаменти геометријски и стилизо-
вани биљни
Техника веза: *прутац, зрње*
Откупио Сима Тројановић 1906. године
Инв. бр. 42 995

85. Примерак веза; рукави
Мостар; средина XIX века
Памучно платно; уткане шаре од бе-
лог памука и вез срмом
Орнаменти стилизовани биљни и зо-
оморфни
Техника веза: *плетеница, бод иза
игле и пуњевина*
Откупио Сима Тројановић 1906. године
Инв. бр. 43 094

86. Примерак веза; почетно парче
Попово поље; почетак XX века
Памучно платно; вез памучним концем
жуте, зелене, плаве и љубичасте боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *бод прошивања, провлак*
Поклон Иве Холуба 1928. године
Инв. бр. 43 095

87. Примерак веза; почетно парче
Попово поље; почетак XX века
Памучно платно; вез памучним кон-
цем сиве, бордо и жуте боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *бод иза игле*
Поклон Иве Холуба 1928. године
Инв. бр. 43 096

88. Примерак веза; почетно парче
Попово поље; почетак XX века
Памучно платно; вез памучним концем
зелене бордо, жуте и љубичасте боје
Орнаменти геометријски и биљни
Техника веза: *бод иза игле и бод про-
ширивања*
Поклон Иве Холуба 1928. године
Инв. бр. 43 097

89. Примерак веза; почетно парче
Попово поље; почетак XX века
Памучно платно; вез памучним концем
зелене, бордо, жуте и љубичасте боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *бод иза игле и бод про-
ширивања*
Поклон Иве Холуба 1928. године
Инв. бр. 43 098

90. Примерак веза; почетно парче
Попово поље; почетак XX века
Памучно платно; вез памучним кон-
цем зелене, бордо, жуте, љубичасте
и сиве боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *бод иза игле и пуњевина*
Поклон Иве Холуба 1928. године
Инв. бр. 43 099

91. Примерак веза; почетно парче
Попово поље; почетак XX века
Памучно платно; вез памучним кон-
цем зелене, бордо и жуте боје
Орнамент биљни
Техника веза: *бод прошивања и пу-
њевина*
Поклон Иве Холуба 1928. године
Инв. бр. 43 100

92. Примерак веза; почетно парче
Попово поље; почетак XX века
Памучно платно; вез памучним кон-
цем беле боје
Орнамент биљни

Техника веза: *бод иза игле и пуњевина*
Поклон Иве Холуба 1928. године
Инв. бр. 43 101

93. Примерак веза; почетно парче
Попово поље; почетак XX века
Памучно платно; вез памучним кон-
цем љубичасте боје
Орнамент геометријски
Техника веза: *бод иза игле и пуњевина*
Поклон Иве Холуба 1928. године
Инв. бр. 43 102

94. Примерак веза; почетно парче
Попово поље; почетак XX века
Памучно платно; вез памучним кон-
цем зелене, бордо и жуте боје
Орнамент биљни
Техника веза: *бод иза игле и пуњевина*
Поклон Иве Холуба 1928. године
Инв. бр. 43 103

95. Примерак веза; почетно парче
Попово поље; почетак XX века
Памучно платно; вез памучним кон-
цем љубичасте, зелене, бордо и жу-
те боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *бод прошивања*
Поклон Иве Холуба 1928. године
Инв. бр. 43 104

96. Примерак веза; почетно парче
Попово поље; почетак XX века
Памучно платно; вез памучним кон-
цем љубичасте и бордо боје
Орнаменти геометријски
Техника веза: *бод иза игле*
Поклон Иве Холуба 1928. године
Инв. бр. 43 105

97. Примерак веза; почетно парче
Попово поље; почетак XX века
Памучно платно; вез памучним кон-
цем љубичасте зелене и жуте боје
Орнамент биљни

Техника веза: *бод иза игле и пуњевина*
Поклон Иве Холуба 1928. године
Инв. бр. 43 106

98. Примерак веза; *оплеће*
Попово поље; крај XIX века
Кудељно платно; вез свилом црвено-
смеђе, светлије зелене, тамноondre
и смеђе боје
Орнаменти биљни и геометријски
Техника веза: *плетеница, прутац,
ланчанац*
Поклон Иве Холуба 1928. године
Инв. бр. 43 107

99. Примерак веза; *оплеће*
Надинићи, Гацко; друга половина
XIX века
Ланено платно; вез свилом у три ни-
јансе зелене, две нијансе плаве, цр-
веносмеђој боји и срмом, апликаци-
ја свиленог гајтана
Орнаменти стилизовани биљни и ге-
ометријски
Техника веза: *крижићи, прутац*
Откупио Сима Тројановић 1904. године
Инв. бр. 43 109

100. Примерак веза; *оплеће*
Надинићи, Гацко; друга половина
XIX века
Ланено и памучно платно; вез вуном
црвене, две нијансе плаве и смеђе бо-
је, апликација вуненог гајтана и ки-
ћанки од вуне
Орнаменти стилизовани биљни и ге-
ометријски
Техника веза: *крижићи*
Откупио Сима Тројановић 1904. го-
дине
Инв. бр. 43 110

101. Примерка веза; *оплеће*
Надинићи, Гацко; друга половина
XIX века

Памучно платно; вез свилом црвено-смеђе, жуте, беле и плаве боје, апликација свиленог гајтана и кићанки од свиле у бојама веза

Орнаменти геометријски

Техника веза: *крижићи*

Откупио Сима Тројановић 1904. године

Инв. бр. 43 504

102. Примерак веза; *оплеће*

Околина Мостара; друга половина XIX века

Ланено платно; вез свилом црвено-смеђе, светлозелене, плаве и сиве боје и срмом и апликација свиленог гајтана и кићанки од свиле у бојама веза
Орнаменти стилизовани биљни и геометријски

Техника веза: *плетеница, прутац, ланчанац*

Откупио Сима Тројановић 1906. године

Инв. бр. 43 505

103. Примерак веза; рукави

Надинићи, Гацко; друга половина XIX века

Кудельно платно; вез свилом смеђе, жуте, плаве, сиве боје и вуницом црвене и плаве боје

Орнаменти геометријски

Техника веза: *плетеница, прутац*

Откупио Сима Тројановић 1904. године

Инв. бр. 43 506

104. Примерак веза; рукави

Надинићи, Гацко; друга половина XIX века

Кудельно платно; вез вуном мрке, модре, зелене, бордо и наранџасте боје

Орнаменти геометријски

Техника веза: *плетеница*

Откупио Сима Тројановић 1904. године

Инв. бр. 43 509

105. Примерак веза; *оплеће*

Околина Требиња; друга половина XIX века

Памучно платно; вез свилом смеђе, светлоплаве и светлозелене боје

Орнаменти стилизовани биљни и геометријски

Техника веза: *плетеница, прутац*

Откупио Сима Тројановић 1904. године

Инв. бр. 43 510

106. Примерак веза; рукави

Надинићи, Гацко; друга половина XIX века

Ланено и памучно платно; вез вуном црне, црвеносмеђе, модре, смеђе боје и срмом

Орнаменти биљни

Техника веза: *плетеница, пуњевина*

Откупио Сима Тројановић 1904. године

Инв. бр. 43 512

107. Примерак веза; *повезач* (део)

Попово поље; крај XIX века

Памучно платно; вез свилом модре, црвене, жуте, зелене, мрке и ружи-часте боје, апликација реса од црвене свиле

Орнаменти биљни и геометријски

Техника веза: *плетеница, ланчанац, пуњевина, обамет*

Поклон Иве Холуба 1929. године

Инв. бр. 43 540

108. Примерак веза; рукави

Мостар; средина XIX века

Памучно платно; вез белим памучним концем

- Орнаменти биљни стилизовани
Техника веза: *шупља, мушебак, шлинга, обамет, раван рез и плетеница*
Откупљени 1949. године
Инв. бр. 43 543
109. Примерак веза; рукав
Мостар; средина XIX века
Памучно платно; вез белим памучним концем
Орнаменти геометријски
Техника веза: *шупљика, мушебак, шлинга, обамет, раван рез*
Откупљени 1951. године
Инв. бр. 43 544
110. Примерка веза; рукави (делови)
Мостар; средина XIX века
Памучно платно; вез белим памучним концем
Орнаменти геометријски
Техника веза: *шупљика, мушебак, шлинга, обамет, раван вез*
Откупљени 1951. године
Инв. бр. 43 545
111. Примерак веза; рукав (део)
Мостар; средина XIX века
Памучно платно; вез белим памучним концем
Орнаменти геометријски
Техника веза: *шупљика, мушебак, шлинга, обамет, раван вез*
Откупљени 1951. године
Инв. бр. 43 546
112. Примерак веза; рукави (делови)
Мостар; средина XIX века
Памучно платно; вез белим памучним концем
Орнаменти стилизовани биљни
Техника веза: *шупљика, мушебак, шлинга, обамет, раван вез*
Откупљени 1951. године
Инв. бр. 43 547

Summary

Irena Fileki

COLLECTION OF BOSNIAN AND HERCEGOVINIAN EMBROIDERY IN THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE

In this collection of embroidery and lace which is classified in accordance with the geographical principle, there is a collection of embroidery from Bosnia and Hercegovina that does not contain a large number of objects but that given its artistic workmanship, ornamentation and technique deserves our attention and expert interest. Generally speaking, all the objects in this collection can be divided into four groups of which the first three represent sub-types of embroidery in the Dinaric area. The first largest cited, contains embroidery from Zmijanje; the second, with fewer objects, contains Imljani embroidery, while the third consists of embroidery from Hercegovine. The remaining objects are individual specimens of embroidery from the Banja Luka Vrhovina, Janja, Glamoč and a number of urban embroidery from Mostar.

Although the embroidery from Bosnia and Hercegovina does not contain equal numbers of examples from all the areas, it does have such from regions where embroidery was cultivated and represented an important way of showing creativity and skilled workmanship. The purpose of this study is to present this type of creativity to both experts and to all persons interested in this aspect of

folk art. One must mention the great merit of the earliest experts in the museum for this kind of work, especially that of Sima Trojanović as well as the gifts from donors who made it possible for old and very exceptional objects from these areas to be obtained.

Ранко Баришић

ФИРМЕ ИЗ ЗБИРКИ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ

Фирме, рекламе или цимери јесте тема која је ретко обрађивана у етнографској литератури. Етнографски музеј у Београду има у својој збирци заната један број *фирми*, које су до сада више успут објављиване. У овој музеолошкој студији све постојеће фирме се објављују на једном месту.

Рекламирање производа и продаја робе, који су данас достигли велике размере, имају своје корене у давној прошлости. Прве рекламе су изговаране гласно, а роба која се продавала рекламирала се на сав глас. Њен квалитет и изглед се наглашавао. На пијацама, трговима, раскрсницама, вашарима и саборима, све је одјекивало од гласова трговаца, продаваца и занатлија који су хвалили своје производе. Био је то једини начин којим су се привлачиле муштерије. Временске и климатске прилике нису увек дозвољавале да се на отвореном месту као што су били вашари, тргови или сабори, гласно „хвали“ роба и на тај начин продају производи.

Од друге половине XIX века, оријентални начин живљења замењен је западним начином трговања, а продаја занатских производа, обавља се у одређеном крају града или вароши. Стварају се улице са трговачким радњама, као и улице са занатским радионицама. На посебним, за то унапред одређеним и планираним местима продавали су се скоро сви занатски производи. У пазарне дане у свом или ближем месту занатлије су излазиле из радионица и своје производе продавали на импровизованим тезгама, а осим у радњи или испред ње, још на пијацама и трговима. Продаја се затим обављала на вашарима, панађурима и саборима који су најчешће одржавани у близини манастира или на раскрсницама у одређене дане. Роба и производи који нису имали најбољу прођу продавала се касније торбарењем или препродајом по варошицама или селима широм Србије.

Трговина на панађурима, вашарима и саборима била је веома развијена. Средином XIX века, од стварања модерне српске државе, обновљена је већина вашара у Србији као места традиционалног окупљања, али и размене

добра и трговине. На тим местима размењиване су и вести. Један од најпознатијих вашара у Србији је Ваљевски вашар, који се одржава три пута годишње, и то: 2. августа, у последњој недељи поста пред Ускрс и 12. октобра. Трајао је чак дванаест дана. Познат је био и Пиротски вашар, као и Неготински вашар. Пиротски вашар је трајао петнаест дана, а Неготински пет или шест дана током септембра.

На тим вашарима и саборима окупљали су се сељаци, трговци и занатлије из целе земље и нудили своју робу. Ту се нудило и продавало све: од разних кућних потрепштина, одеће и обуће, хране, алата, покућства и свих производа потребних за обављање свакодневних послова. Било је ту доста и производа из иностранства, највише из суседних земаља, који су привлачили пажњу као нешто ново и занимљиво. Већ од краја XIX века, а нарочито почетком XX века, на вашарима, саборима и пијацама нуди се и продаје техничка роба из западних земаља, чије ће машине и техничке направе временом преобразити занатство Србије. Те новине ће постепено мењати материјалну и социјалну културу житеља Србије, а уједно ће поставити и темеље индустрије у Србији. Поједине занатлије и трговци путују на вашаре и сајмове у Беч, Пешту, Трст да би набавили квалитетније сировине од којих су израђивали луксузније и скупље производе.

Увођењем еснафских и цеховских уредби о продаји али и о изради разних производа како прехрамбених тако и одевних, занатске радње се, према намени, окупљају у за то одређена места у граду. Тако и настају посебне занатске четврти. У предњем делу радње најчешће је смештена тезга са најнеопходнијим инвентаром, где се роба искључиво продавала. У задњем делу радње се производило, па се ту налазила радионица у којој су радили калфе и шегрти. Занатлија је био и продавац својих производа. По градовима су постојале читаве махале у којима се нудило и продавало све што је задовољавало свакодневне потребе све бројнијег грађанства.

Фирме које су уједно и врста рекламе прављене су наменски. Њихов основни циљ био је да скрену пажњу купца на робу која се производила и продавала или на услуге које нуди.¹ На тадашњим рекламама наглашавао се квалитет производа и услуга, као и цене, а давао се и попуст за исти производ. На пример, цене на пијаци биле су ниже, а у радњи мало више. За куповину навелико добијао се попуст. За одређене празнике или недељом цене су такође снижаване. Низ погодности – у виду попушта или куповине на кредит – биле су на располагању купцима. Све се то чинило како би се купци привукли, а производи продавали што брже јер није било лако продати производ. Због тога је реклама имала велику улогу у пропагирању и продаји произведене робе. Рекламом је такође требало победити и конкуренцију која је увек била заступљена и оштра. Рекламом је, исто тако, требало указати купцу на квалитет сопствених производа, који су увек били „најбољи“ и „најјефтинији“.

¹ Никола Пантелић, *Прилог проучавању берберског заната у Београду*, Гласник Етнографског музеја у Београду XVII, Београд 1954, 208.

Рекламирало се све, почевши од хране и прехранбених производа до одеће и обуће, ковачких и поткивачких производа, столарских производа, производа од коже (првенствено одеће и обуће од коже), производа од сукна и платна, итд. Важно место у рекламирању заузимали су грнчарски производи, који су се употребљавали у различите сврхе (припремања и чувања хране, украсни предмети, култни предмети, музички инструменти и сл.). Рекламирала се и продаја дувана, као и бербернице. У берберским радњама муштерије се нису само бријале већ су вршене и одређене медицинске услуге.

У Етнографском музеју у Београду, у збиркама заната, сада се чува шеснаест предмета који су употребљавани као *фирме*. Те фирме су сакупљане по селима и градовима у Србији како од сеоских тако и од градских занатлија. У то време велики број људи, како у селу тако и у градовима, био је неписмен. Начин да се купци привуку и купе оно што им је потребно био је да се обавесте разним симболима или осталим препознатљивим знацима. Фирме су најчешће биле од дрвета, и то углавном оне које потичу са села: на грубо отесаним даскама и довољно велике да се лако могу приметити и са веће удаљености. То су биле фирме или капци којима су се покривали излози радионица. Металне фирме су се налазиле по градовима, код градских занатлија, окачене изнад улаза у радионицу.

Сима Тројановић, први управник Етнографског музеја у Београду и његов оснивач, знајући значај свега наведеног, а посебно проучавајући занатство и занатске делатности, прикупио је, поред бројних предмета за остале збирке, и фирме занатских радњи. Не ограничавајући се само на предмете из тадашње Србије, он је прикупљао предмете и од Срба који нису живели у границама тадашње Србије. Први предмет те врсте који ће Сима Тројановић набавити јесте грнчарска фирма откупљена 1906. године од грнчара Лазара Живића, који је живео и радио у Косовској Митровици. Судбина овог предмета је занимљива па је због тога и описујем.

Непосредно после куповине, Сима Тројановић пакује предмет и шаље у Етнографски музеј у Београд. Приликом транспортовања предмет се положио на два дела и стога није ни унесен у књигу инвентара нити је описиван. Године 1976, дакле после 70 година од набавке, музејски саветник Персида Томић увела га је у инвентар и детаљно описала. Претходно је оправљен и, може се рећи, да је синуо у свој својој лепоти. Предмет је необичног облика – полуовал од печене глине. Прављен је ручно, док су украси обликовани руком или у калуцу. Фирма је истовремено била и етничка ознака, јер се на фирми налази грб Србије са оцилима, док је у унутрашњем простору четворокраки крст. Са стране су палмете и други вегетабилни мотиви. Изнад представе су сунчеви зраци са полумесецем. Тим симболичним представама Лазар Живић, аутор и грнчар, а и продавац овог предмета, желео је да укаже на своју етничку припадност. У то време Турска је још увек држала Косово и Метохију под својом окупацијом, па услови за живот Срба и осталог немуслиманског живља нису били ни мало лаки. Овај предмет – фирма, која је уједно истицала и националну припадност, била је знак свима који су хтели

да набаве грнчарско посуђе, али и показатељ етничког идентитета, на самом ободу етничког простора Срба. Касније ћемо видети да то није усамљен случај, бар кад су у питању фирме занатских радионица и њихова распрострањеност.

Ауторски радови грнчара Лазара Живића ће се још анализирати, јер у збирци керамике има још његових „необичних“ радова. Овај предмет – фирма (инв. бр. 20 422) никада није излаган нити је објављен у Каталогу збирке грнчарства, чији је аутор Персида Томић,² па је ово прво објављивање после седамдесет година од набавке.

После набавке те прве фирме, проћи ће много деценија да би се набавиле нове грнчарске фирме. За нову сталну поставку која се припремала за 1984. годину, набављено је неколико грнчарских фирми. Приликом истраживања и теренског откупа на подручју Шумадије набављена су три предмета који су сврстани у збирку керамике. Реч је о две тестије, односно о двама половинама, (инв. бр. 28 001 и инв. бр. 28 002) и зооморфној фигури, глави мечке постављеној на керамичкој плочи (инв. бр. 28 006). Сва три предмета су купљена од истог грнчара из Крагујевца. Пресеченим тестијама грнчар је хтео да прикаже како тестија изгледа изнутра. Тестије су обојене техником сливања, неједнаких су димензија и речито показују дебљину својих зидова. Тиме је мајстор хтео да прикаже квалитет својих израђевина и да привуче пажњу муштерија. Глава мечке, својом необичном појавом, такође је требало да привуче пажњу купаца и пролазника. Мајстор грнчар је тим предметом истовремено показао сав свој мајсторлук и умеће. Направити главу мечке није било једноставно, тим што је та зооморфна представа направљена руком. Ова јединствена зооморфна фигура на плочи обојена је тамносмеђом бојом и глеђосана. То су и једине грнчарске фирме у збирци заната који се бави изградом керамике.

Следеће по бројности су четири фирме којима се рекламирао ковачки и поткивачки занат. Та два заната су, наиме, скоро по свим селима била под истим кровом. Ковачке радионице су често обављале и поткивачке послове. Значајан је налаз Николе Зега, који је у Будимпешти нашао занатску ознаку – *цимер* (инв. бр. 23 040, ст. бр. инв. 2 700). Цимер је стајао изнад улаза у ковачку радионицу. Пронађен је 1919. године, непосредно по завршетку Првог светског рата и обнављања рада Етнографског музеја у Београду. Никола Зега, вероватно у потрази за предметима који су нестали из Етнографског музеја у току Првог светског рата, пронашао је и овај цимер,³ који је напра-

² Персида Томић, *Каталог збирке грнчарства 1*, Београд 1983, 8.

³ Цимер инв. бр. 23 040 донесен је у Београд под необичним околностима. Заплењени музејски предмети током Првог светског рата однесени су у музеј у Будимпешти. Новембра 1919. године запечаћен је у музеју јер је постојала опасност да га као ратни плен – „ердељско благо”, румунска војска однесе са собом. Захваљујући интервенцији савезника и помоћи генерала америчке војске који је запечатио сандуке са предметима, музејско благо је спасено. Никола Зега га је вратио у Београд новембра/децембра 1919. године. Архив Србије, Г 266, К, 1, П – 94/1919.

вљен од гвожђа и лима. Шипка на којој стоји је облика „П“ – профила, великих је димензија док су три представе на цимеру од лима. С једне стране постављена је фигура ратара са плугом, у средини је грб Србије са оцилима и, на крају, чокот грожђа. Ова велика фирма или цимер,⁴ како се некада називала, могла се видети са велике удаљености. Купац је на тај начин могао потражити услугу овог занатлије, ковача и поткивача. Фирмом великих димензија приказивала се величина али и техничке могућности радње и мајстора који је направио предмет овако великих димензија, украшен разноврсним и речитим симболима. Могућно је да је то био и испитни, тј. калфенски рад мајстора, каквих је тада било доста по Војводини.⁵ Касније су те мајсторске ремек радове постављали као фирме изнад улаза у занатске радње. Симболика овог цимера је слична као и код грнчарске фирме Лазара Живића из Косовске Митровице. Крст са четири оцила био је истовремено и показатељ како етничке тако и националне припадности, али и етничке границе. Орач је означавао могућност израде плугова са точковима, дакле тешке пољопривредне справе, што се у то време сматрало високим техничким радом ковачког занатства. Чокот грожђа био је знак да се мајстор бави и израдом алата потребног у виноградарству. Ова фирма цимер није никада излагана ни објављивана. У овом раду се први пут помиње – осамдесет пет година откако је набављена.

У току теренских истраживања у Доњој Белој Реци код Бора, П. Томић је 1968. године нашла и откупила фирму са ковачко поткивачке радње (инв. бр. 10 019). Ова фирма је богата у свом ликовном изразу. Састоји се из два дрвена прозорска капка који се споља затварају. На једном капку масним словима пише: „Снижене цене у раду само за готово“. На другом капку насликани су точкови, затим ковачко-поткивачки алат: чекић, клешта, затим коњске и воловске потковице, као и по један во и коњ. Капци су украшени цветовима и розетама у типичном домаћем сеоском маниру, насликаним масним бојама. Ту фирму је насликао Милош Недељковић, око 1934–1937. године, а наследио га је зет Милош Радосављевић. Отворени капци на радњи су значили да је радња отворена, а затворени капци – да мајстор не ради. Фирма је први пут објављена у каталогу изложбе: *Народно ликовно изражавање у Србији*.⁶

У Доњој Белој Реци код Бора, исте године, Персида Томић откупљује и фирму са поткивачке радње Милоша М. Радосављевића (инв. бр. 10 020). Испод имена власника радње насликани су во и коњ. Између њих су ковачки и поткивачки алат: клешта, чекић, коњска и говеђа потковица. Фирма је направљена 1965. године. Насликана је на правоугаоној дасци црне боје.⁷

⁴ Динко Давидов, *Грб Србије*, Чачак (б. г.).

⁵ Оливера Живковић, *Ремек-радови и оковано стабло у Етнографској збирци Народног музеја у Панчеву*, Рад Војвођанских музеја 2, Нови сад 1953, 243–244.

⁶ Група аутора, *Народно ликовно изражавање у Србији*, Галерија САНУ, Београд 1970, 8.

⁷ Ранко Баришић, *Ковање гвожђа у Србији*, Манакова кућа – каталог изложбе, Београд 1982, 17.

Још једна поткивачка фирма (инв. бр. 22 707) набављена је на терену Сокобање, 1960. године. Набавила ју је Ратислава Вукотић, а реинвентарисао Ранко Баришић. То је једноставна фирма, правоугаоног облика, од грубо тесане даске, зелене боје. Слова су исписана масним бојама: Ђорђе Милошевић; у другом реду је натпис: Поткивач. Фирма се стављала на улаз у поткивачку радионицу.

Како је време одмицало тако су се богатали фондови Етнографског музеја новим предметима. Опанчарски занат, некада веома развијен, морао се такође рекламирати. До 1941. године већину становника Србије, како у градовима тако и у селима, опанци су били једина обића. Опанчари су рекламирали своје производе посебно због велике конкуренције.

Један од занимљивих предмета који је служио као фирма, тј. опанчарска реклама, јесте опанак необичног облика. Опанчар Живко Новаковић из Сврљига, направио је, наиме, опанак од коже (инв. бр. 21 979, ст. бр. инв. 26 237), око 1934. године и изложио га у својој радњи. Израђен је по угледу на шумадијске опанке. Овај рекламни опанак има веома издужен „нос“, вероватно због тога да би привукао потенцијалне муштерије да купе обућу баш у његовој радњи. По величини је одговарао децем опанку. Ручне је израде. Предмет – фирму набавио је Никола Пантелић, а реинвентарисао Ранко Баришић.

Реклама (инв. бр. 22 847) за опанчарску радњу из Бујановца јединствена је и занимљивог облика. То је, наиме, рекламни плакат чији је власник Добривоје Арсе Поповић звани „Куке“ штампао још 1938. године у штампарији Глигорјевић у Куманову. Плакат је црвене боје, а текст је штампан црним словима. Власник је рекламирао своју опанчарску радњу тако што је плакате бацао из воза на путу за Ниш. Том приликом га је ухватила краљевска полиција јер је сматрала да врши комунистичку пропаганду, јер су плакати били црвене боје.

Занимљиво би било знати шта је све од опанчарских производа Добривоје Поповић рекламирао у својој радњи. Рекламирао је опанке: упуњете – ситан плет, просте плетене опанке, везене женске, пиротске гумене, просте гумене, ђоновске просте, беле опанке, обуваће и опасуваће каише, затим везене чарапе и лаковане каише, као и све остале украсе за опанке. Из те рекламе се види да је власник имао широк избор производа у својој радњи, али и друге производе које узимао у продају. Предмет је набавио Душан Маслова-рић 1978. године, а реинвентарисао Ранко Баришић.

У збирци заната постоји само једна реклама папуцијског заната (инв. бр. 33 648). Набављена је у Војводини, у Сомбору, где је папуцијски занат био веома развијен. Фирма је скромног изгледа. То је плехана плоча, осликана са обе стране. С једне стране је латинични „Фитуш Јосип, папучар, поправке примам“. Са супротне стране је исти натпис на мађарском језику. Насликана је и папуча као симбол заната. Фирма је била истакнута испред куће мајстора папучара. Из натписа рекламе сазнајемо да је папучар не само правио већ и поправљао папуцијске производе. фирма је била постављена све до 1980. године, а направљена је после Другог светског рата. Натпис на

српском језику увек је био окренут ка центру града Сомбора. Фирму је обрадио Зоран Родић 1988. године.

Турчијски занат је заступљен једном фирмом (инв. бр. 30 425). Реклама је од лима – жуто обојена, правоугаоног облика. Натпис је исписан ћирилицом, а садржи само име и презиме мајстора и назив заната. Предмет је из Сремских Карловаца. Набавила га је и обрадила кустос Зорана Васић, 1984. године.

Следе рекламе заната који се више убрајају у услужне делатности. То су берберски занат, реклама за храну и један цимер за продају производа од дувана.

Један берберски тас набављен је још 1954. године (инв. бр. 21 365, стари бр. инв. 22 294). Прикупљајући предмете за изложбу о београдским занатима Јелена Лазић је нашла овај берберски тас – *шилт*. Занимљиво је да изложба о београдским занатлијама није никад одржана. Заједно са пешкиром, овај берберски тас стајао је изнад берберница у Београду као специфична ознака те делатности. Све до појаве лекара и сталних лекарских установа, у берберницама су се вршиле мање медицинске услуге.

Још један берберски тас је употребљаван као реклама (инв. бр. 35 543). У збирку је стигао из Београда – поклоном. Берберски тас је набављен као реклама за радњу око 1928. године, а Томица Милић-Манојловић га је 1990. године поклонила музеју. Њен муж је имао берберску радњу до 1941. године. Предмет је инвентарисао Ранко Баришић.

Реклама за продају хране веома је необична. Етнографски музеј је и овај предмет (инв. бр. 35 527), као и претходни, добио на поклон, од Томице Милић-Манојловић из Београда. Предмет је стигао 1990. године. Био је постављен у излогу бакалнице све до 1941. године. Предмет је направљен од дрвета, а представља саламу. Вероватно плашећи се злонамерних људи који би из бакалнице можда отели храну, власници су направили копију од дрвета у жељи да их одврате од лоших намера. Предмет је обрадио Ранко Баришић.

Овај приказ реклама завршио би се цимером за дукан (инв. бр. 31 177). Набављен је у Браничеву код Голупца, 1985. године. Некада је красио бројне продавнице широм некадашње Југославије. Продаја дувана и производа од дувана била је државни монопол, па су се стога и места за продају посебно одређивала и означавала оваквом фирмом – цимером. Та фирма је метална правоугаона плоча. Покривена је белим емајлом, са грбом, испод кога се налази натпис ћирилицом и латиницом „Продаја дувана“. Предмет је набавио на теренском откупу и обрадио Ранко Баришић 1986. године.

Закључак

Фирме и рекламе су тема која је мало обрађивана у етнолошкој литератури. Етнографски музеј у Београду је од свог оснивања прикупио извештај број ових предмета.

У време кад су фирме и цимери настајали, није се ни слутило какве ће размере добити рекламирање производа. Прве рекламе су изговаране веома гласно. Роба се рекламирала, као и њен квалитет и цене. Приликом куповине нудиле су се разне погодности. Мање цене у одређене дане, празником, недељом итд. Бројни вашари, сајмови, пијаце и раскрснице били су места на којима се нешто продавало уз громогласну и различиту рекламу.

Од друге половине XIX века променом оријенталног начина живота и примањем западног начина трговања, продаја занатских производа се смешта у одређени део града, а настају посебне занатске махале и квартави. У пазарне и саборне дане занатлије износе своје производе и на импровизованим тезгама на пијацама и трговима нуде своје израђевине.

Од средине XIX века у Србији су обновљени сви вашари. Зависно од места, неки су трајали краће, а неки дуже. На тим састајалиштима окупљали су се људи из свих крајева Србије, нарочито занатлије, сељаци, трговци и купци занатских производа. Занатске чаршије имају своје посебности. У предњем делу занатске радње најчешће су се налазиле тезге за продају робе, а у задњем делу је радионица у којој се производи; у том делу раде мајстори, калфе и шегрти.

Скоро свака радња добија и фирму, која се обично поставља изнад улаза у радионицу. Циљ фирме је да обавести и скрене пажњу потенцијалном купцу. На фирми се налазе симболи који показују шта се у тој радионици може набавити, односно који алат или производ или која врста хране се може купити. У раду је приказано шеснаест цимера, фирми и реклама занатских радњи и услужних заната које су набавили кустоси током последњих 100 година постојања Етнографског музеја.

Као најбројнији предмети рекламе, цимери су ковачко-поткивачког заната, затим грнчарског заната, потом следе израда предмета од коже, опанчарски и ћурчијски занат. Следе берберски шилтови, којима се рекламирају услуге брица, као и реклама за продају дувана, који је био државни монопол.

Најзанимљивије фирме које су попуниле фондове Етнографског музеја су оне које су набавили Сима Тројановић, први директор Етнографског музеја, а потом Никола Зега. Наведени предмети до сада су ретко објављивани или презентирани на некој изложби. Они су праве музеолошке реткости, јер се њима указивало и на границе српског етничког простора простирао.

Већи број фирми набавила је и Персида Томић, музејски саветник. То су најзначајније набавке екипних истраживања и откупа. Свој допринос прикупљањук, обради и налажењу тих ретких и надасве занимљивих предмета дали су музеалици Душан Масловарић, Јелена Лазић, Ратислава Вукотић, Зоран Родић и други. Највећи број предмета је обрадио или реинвентарисао Ранко Баришић.

Каталог предмета

Папуцијска фирма, инв. бр. 33 648

Фирма од метала, правоугаона плоча. Осликана са обе стране. Натпис је двојезичан. С једне стране је на српско-хрватском-латинични, а с друге стране је на мађарском језику. У видном пољу, на средини плоче, са обе стране, насликане су папуче – мушка и женска. Текст гласи „Футуш Јосип, папучар, поправке примам“. Фирма је била истакнута испред куће папучара у Сомбору.

Дужина: 56 cm; ширина: 33 cm

Опанчарска реклама, инв. бр. 21 979; ст. инв. бр. 26 237

Мањи кожни опанак. Ђон, пета, врх, преплет и исплет су од говеђе коже. Рађен је у Сврљигу, по угледу на шумадијске опанке, али са веома издуженим носом. По величини би одговарао децјем опанку, а израђен је за рекламу око 1934. године. Припадао је опанчару Живку Новаковићу из Сврљигу. Набавио Никола Пантелић, реинвентарисао Ранко Баришић.

Реклама за опанчарску радњу, инв. бр. 22 847

Реклама за опанчарску радњу Добривоје Арсе, Поповића, званог „Куке“. Штампана је на црвеној хартији. Налази се у дрвеном оквиру зелене боје. С предње стране је застакљена, а са задње стране је заштићена картоном и стаклом. На реклами је власник пропaгирао производе из своје радње: опанке упуњете – ситан плет, просте плетене, везене женске, пиротске гумене, ђновске просте, беле, обуваће и опасуваће каише, везене чарапе и лаковане каише, као и све друге украсе по веома ниским ценама. Радња је била у Бујановцу. Набавио Душан Масловарић на терену 1979. године, а инвентарисао Ранко Баришић.

Дужина: 26 cm; ширина: 19 cm

НОВО!**НОВО!**

НОВА ОПАНЧАРСКА РАДЊА
Добривоја Арсе Поповића
званог „КУКЕ“

Извештавам своје поштоване муштерије, да сам моју опанчарску радњу снабдео свим моделима опанке и **багателно** снизео цену за исте.

Говори на паперу имам:

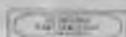
- 1.) Упуњете (ситан плет);
- 2.) Просте плетене;
- 3.) Везене женске;
- 4.) Пиротске гумење;
- 5.) Гумење просте;
- 6.) Ђоловске просте;
- 7.) Веле;
- 8.) Обуваће и опасуваће каише;
- 9.) Везене чарапе и ливњани каиши, као и све други накит за опанке; но врло снаженим ценама.

Приватељу, кад будете пошало куповати опанке ти прво наврети у мојој радњи и прегледај изваду како би се уверио за горе наведене опанке као и прабор за исте.

Сетљаче, да не би патило муко, дођи изабрати опанке код мајстор „КУКЕ“

С поштовањем,

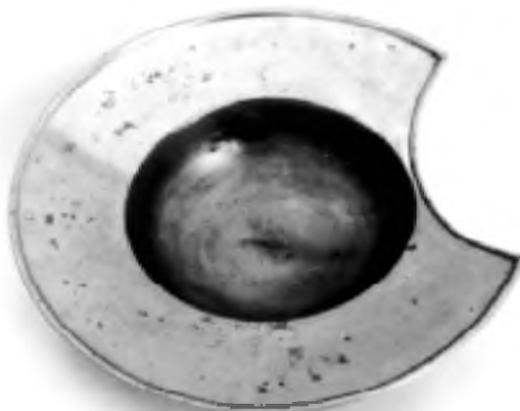
Добривоје Арсе Поповића зв. „Кукe“
 опанчар из Бујановца — преко пута поште.

Берберски тас, инв. бр. 35 543

Берберски тас од бакра, калајисан. Заобљеног дна, са широким ободом. Део обода је обликован у виду полумесеца, а ивице обода су ојачане. На једном делу ивице је мања закачка. Стављан на улаз изнад берберске радње, као фирма. Обрадио Ранко Баришић.

Пречник: 30 cm; висина: 7,5 cm.

Поткивачко-ковачка фирма, инв. бр. 10 019

Састоји се од дрвених прозорских капака, који се отварају удвоје. Састоји се из два крила. На једном крилу је масном бојом исписано *Снижене цене сеамо у раду за готово*. На другом крилу су насликани ковачки и поткивачки атрибути: точкови, чекић, клешта, коњска и воловска потковица. Такође су насликани коњ и во. Празан простор између њих испуњен је цветним орнаментима. Сваки цвет је другачије боје, а точкови су стилизовани као розете. Кад су капци отворени, значи да је радња отворена, а када су затворени – радња не ради. Направљен око 1934–1937. године. Набавила Персида Томић у доњој Белој Реци код Бора, 1968. године.

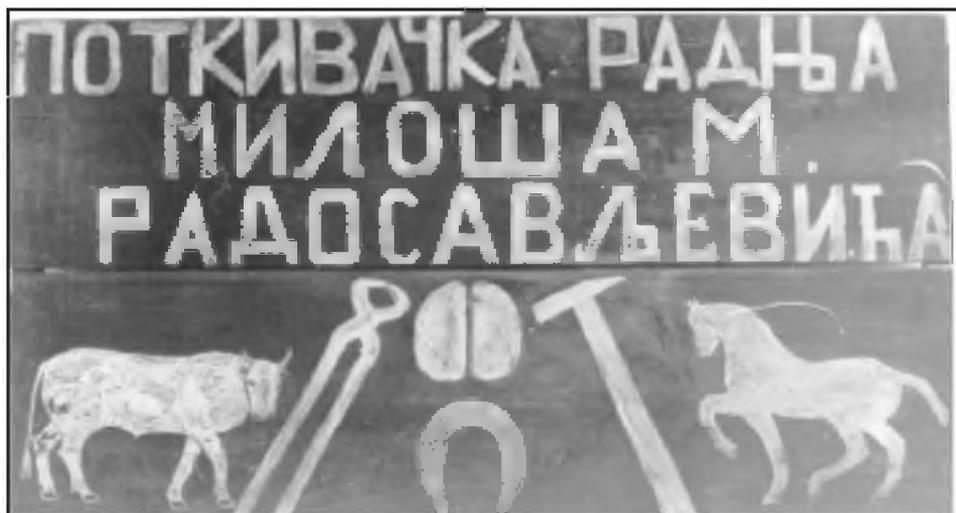
Дужина: 100 cm; ширина једног крила 65 cm, другог 75 cm

Поткивачка фирма, инв. бр. 10 020

Правоугаона плоча од чамовине, зелене боје. Масном бојом исписана је фирма: *Поткивачка радња Милоша М. Радосављевића*. Испод наслова фирме су насликани во и коњ. Између њих је алат: клешта, коњска и говеђа потковица и чекић. Израдио Милош Радосављевић 1965. године. Предмет је набавила и обрадила Персида Томић 1968. године.

Дужина: 100 cm; ширина: 54 cm

Поткивачка фирма, инв. бр. 22 707, ст. инв. бр. 26 632

Фирма од буковог дрвета правоугаоног облика. С предње стране обојена зеленом бојом, а слова су исписана тамном бојом. На предњој страни исписано је име и презиме власника: *Ђорђе Милошевић*, а у другом реду пише: *поткивач*. Фирму је набавила у Сокобањи Ратислава Вукотић 1960. године. Реинвентарисао Ранко Баришић.

Дужина: 103 cm; ширина: 20 cm

Грнчарска фирма, инв. бр. 20 422

Грнчарска фирма од печене глине, у виду равне плоче полукружног облика. Доња ивица је равна, а горња заобљена и таласаста. На плочи су рељефни украси: у средини је грб Србије са двоглавим орлом и крстом са четири оцила, а изнад њега мања антропоморфна представа са полумесецем и зрацима. Испод грба је стилизован украс са два цветна мотива. Са стране су рељефни прикази винове лозе, грожђа, као и розете и палмете. При дну плоче је печатом утиснут натпис: *1906. у Митровици*, а на другом крају је утиснуто: *Лазар Живић*. Украсна ивица на дну је ред кругова и уреза. Преливена је белом енгобом. Рељефни украси су бојени златном бојом, розета и палмета зеленом и црвеном бојом. Руком је рађена преко калупа и печата. Набавио Сима Тројановић 1906. Обрадила Персида Томић 1976. године.

Дужина: 45 cm; висина: 30 cm

Рекламни експонат, инв. бр. 28 001

Тестија од печене глине, неглеђасана. Половина тестије са две дршке украшена је сливањем, светлом бојом; употребљавана је као рекламни експонат у излогу или на тезги. Предмет је набављен у Крагујевцу. Набавио и инвентарисао Ранко Баришић 1982. године.

Висина: 27,5 cm

Рекламни експонат, инв. бр. 28 002

Тестија од печене глине, неглођасана. Половина тестије са две дршке украшена је кружним светлим украсима. Употребљавана је као рекламни експонат на тезги. Набавио и обрадио у Крагујевцу Ранко Баришић 1982. године.

Висина: 23 cm

Рекламни експонат, инв. бр. 28 006

Глава медведа од печене глине, глеђосана. На равној плочи постављена је зооморфна представа тамносмеђе боје, црвеног језика. Употребљавана као рекламни експонат на тезги. Предмет је набављен у Крагујевцу. Набавио и обрадио Ранко Баришић 1982. године.

Дужина: 26,5 cm; ширина: 19 cm

Тас берберски, инв. бр. 21 365

Бакарни тас берберски, калајисан. Обе стране су истоветне, са две профилације. На врху је кружна алка за провлачење, шипка којом се углави и стави изнад берберске радње. Заједно са пешкиром служила је као ознака за берберску радњу. Набавила Јелена Аранђеловић – Лазих.

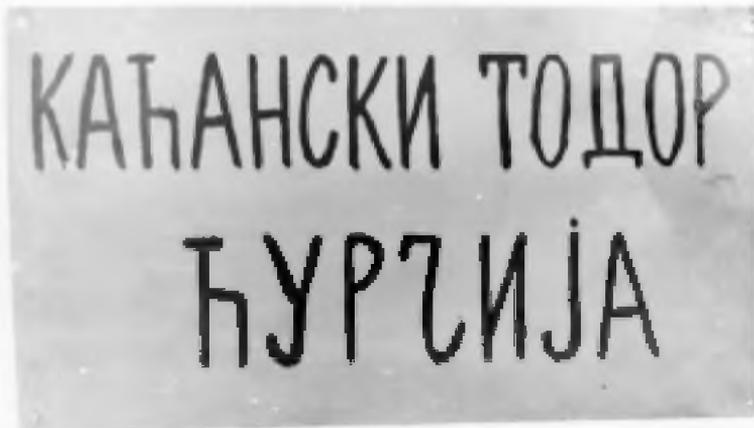
Пречник: 25,5 cm; дужина шипке: 70 cm

Реклама за ћурчијску радњу, инв. бр. 30 425

Лимена реклама за ћурчијску радњу, жуто обојена, правоугаоног облика. На жутој основи црним словима је ћирилицом исписано *Каћански Тодор – Ћурчија*. Реклама је била постављена на вратима ћурчијске радње Тодора Каћанског у Сремским Карловцима. Набавила и обрадила Зорана Васић.

Дужина: 46 cm; ширина 26 cm

Реклама за храну, инв. бр. 35 527

Дрвена реклама у облику саламе. Зелене је боје, са косо одрезаним крајем, који је црвене боје. Целом дужином везана канапом. Набавио и обрадио Ранко Баришић 1990. године.

Дужина: 51 cm

Цимер за рекламирање продаје дувана, инв. бр. 31 177

Цимер за рекламирање продаје дувана. Састоји се из гвоздене ракле са правоугаоном плочом. Плоча је бели емајл на којој је грб Краљевине СХС. Испод и изнад грба је натпис латиницом и ћирилицом: *Продаја дувана*. Полеђина плоче је истоветна. Био је постављен изнад продавнице дувана. Откупио га на терену Браничева и обрадио Ранко Баришић 1985. године.

Дужина: 35 cm; ширина: 25 cm; дужина дршке: 52 cm

Занатска ознака – цимер, инв. бр. 23 040, ст. инв. бр. 2 700.

Занатска ознака од гвожђа и лима. Састоји се из полуге „П“ профила, на којој су три представе. Једна страна полуге је усправно постављена. У том углу је представа орача са плугом; боје су смеђа и бела. Капа орача је црвене боје. Поред ковача је српски грб, који је на овалној позадини, црвене боје. Крст и оцила су златне боје. На врху грба је круна с крстом. Крај полуге је стилизовано цвеће са клиповима кукуруза и грожђем. Обојени су зеленом, златном, црвеном и смеђом бојом. Предмет је донео Никола Зега из Будимпеште 1919. године. Реинвентарисао Ранко Баришић.

Дужина полуге: 197 cm; висина орача: 43 cm; висина грба: 65 cm; дужина грожђа: 90 cm.

Summary

Ranko Barišić

SIGNBOARDS IN THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM'S COLLECTION IN BELGRADE

Signboards, advertisements and other signs are topics which have been little studied in ethnological works. This contribution analyzes 16 advertisements in the Ethnographic Museum's collections assembled during the past one hundred years.

Advertisements of food and craftsmen's products are as old as is the mutual exchange of goods. The earliest advertisements were orally expressed and this was done in public places in squares, at crossroads, in markets, at fairs, public gatherings, and the like.

During the second half of the 19th century trading products was "relegated" to specific parts of the city. In addition to trading in shops, improvised stalls were also used. With the setting up of craft guilds and the introduction of crafts decrees concerning the production and sale of articles, craftsmen gathered in special parts of the towns and settlements. This in turn led to the creation of signboards which became a special kind of advertisement for craftsmen and their products.

This work analyzes the signboards that refer to the pottery, shoemaker, furrier and barber's crafts. In addition to these, signboard advertised both foods and tobacco.

Љиљана Радуловачки

ЗАОСТАВШТИНА МИТРОВАЧКОГ ВОСКАРА И ЛИЦИДЕРА ПАНТЕ РЕПАЈИЋА ДАРОВАНА МУЗЕЈУ СРЕМА

Етнографско одељење Музеја Срема у Сремској Митровици настоји да истраживачко-сабирачким пословима стално увећава своју, по броју предмета (1 383), скромну збирку. Осим откупом (278), и путем поклона (1 049) набављен је знатан број предмета, па је тиме увећан број музеалија.

Део дарованих и на други начин набављених предмета публикован је у разним часописима и каталозима (488), што је један од основних задатака музеологије. Посебан дуг сваки музеалац осећа према дарованим предметима: да их оболедају стручној и широкој јавности као врсту уздарја.¹

Овом приликом ми се одужујемо интелектуалцима из породице Репајић², који су заоставштину свог оца, митровачког воскара и лицидера Панте Репајића, даровали Музеју Срема.

Заоставштина воскара и лицидера Панте Репајића пружа могућност да се открије и сагледа порекло и употребна вредност дарованих предмета, њихов значај и улога са етнолошког становишта.

Даровани предмети имају документирану вредност јер сведоче о алаткама и помагалима у воскарско-лицидерском занату, који је у одређено време био значајан извор прихода за многочлану породицу Репајић (било их је дванаесторо). Истовремено је представљао и занат који је имао значајну улогу за становнике Митровице и шире околине; занатски производи продавани су на вашарима и пијацама Срема.

У заоставштини митровачког воскара и лицидера Панте Репајића већина предмета односи се на колачарски занат, а има и оних који су имали употребну вредност у воскарском занату.

---

¹ Караџић, Стефановић Вук, *Српски рјечник*, Нолит, Београд 1969, с. 111.

² Сва деца (њих деветоро) Панте Репајића завршила су високе школе.

Панта Репајић је на II занатској, индустријској и I пољопривредној изложби, одржаној од 16. до 23. августа 1925. године у Сремској Митровици, за сремску област, награђен сребрном медаљом и сребрном дипломом за лицидерске радове (и колаче). И медаља и диплома дароване су Музеју Срема на чување и презентацију.

1.

Воскарско-лицидерски занат веома је стари занат. Још се, међутим, не може поуздано утврдити његова старост. Зна се да су се у Римском царству,³ па и у старом Сирмијуму, месили и пекли колачићи од меда, што бисмо могли подвести под вештину медичарског заната. За лицидерске колаче, међутим, зна се знатно касније. Правили су их по манастирима у којима су, поред осталих, живели и пчелари. У њима су гајене пчеле, од меда прављени колачи, а од воска свеће.⁴

У вези са организованом занатском производњом, савршенијим уређајима и алатом, могло би се рећи да воскарски и лицидерски занати воде порекло из Немачке, односно Аустрије, одакле је касније преузето искуство напредније производње.⁵ Отуда се у овим занатима примењује терминологија на неправилном немачком језику.

Воскари су се снабдевали пчелињим воском од пчелара или преко њихових посредника. Пчела и меда је, како сазнајемо из забележака турског путописца Евлије Челебије (1661), било доста у Срему. У Рачи је, према истом аутору, било доста хлеба и медовине, а у Фрушкој гори је тада био на гласу „бијели мед“.⁶

У нашим крајевима било је толико воска и меда да су их из Војводине (XVIII век) највише извозили у Венецију.⁷

³ Лаловић Анка, *Исхрана у античком Риму*, За здравље, Из историје народне медицине и здравствене културе, IV и V, Научни скуп, Зајечар 1999, с. 102.

⁴ Милутиновић Вера, *Леџедерски калупи у музејима Војводине*, Рад војвођанских музеја бр. 1, Нови Сад 1952, с. 92.

⁵ Исто, 91, 92.

⁶ Челеби, Евлија, *Путопис*, Свјетлост, Сарајево 1967, с. 480, 509.

Сл. 1. Шатор са изложеним производима митровачког воскара и лицидера Панте Репайића

2.

Први писани извори о „лебцелдер“ мајсторима и воскарима у Митровици знатно су каснијег порекла. Најстарији сачувани подаци потичу из 1786. године. Тада се у вароши Митровици помињу четири воскара и лицидера. Били су то Тасе (Таше) Христовић, Тодор Никодимовић, Стеван (Александар) Крстоношић и Александар Радовановић. Они су произведену робу продавали на трговима (пијацама) и на митровачким вашарима (било их је пет).⁸ Продавали су је и крај манастира за време манастирских слава у Срему, а редовно су обилазили и сеоске славе и вашаре⁹, што се касније показало у пракси. Произведену робу продавали су под малим шаторима (сл. 1), за

⁷ Идвореан, Стефановић Братислава, *Воштана свећа, Воштаница*, ПШЕСА, књ. 2, Багрем бели, Нови Сад 1986, с. 88.

⁸ Гавриловић Славко, *Митровица, трговиште у Срему XVIII и XIX века (1716–1848)*, САНУ, Посебна издања, књ. DLVIII, Београд 1984, с. 80.

⁹ Константиновић, В., *Благо Срема, најзнатније извор-воде, чесме и бунари*, Нови Сад 1893, с. 19.

шта су арендаторима плаћали вашарску таксу, која је 1848. године износила пет крајцара сребра.¹⁰

У Регистру пријава и одјава обрта из каснијег периода (1874–1903) сазнајемо за медичаре Александра Јовановића, Јелену Борић и Лазара Константиновића, за које немамо забележене године пријаве и одјаве заната. Године 1883, под редним бројем 447, забележен је Јаша Костић као митровачки лицидер.¹¹

Из каснијих извора сазнајемо да је под редним бројем 13 уписана (1903) воскарска и лицидерска радионица Панте Репајића. Године 1919. као воскар и лицидер забележен је Јован Терзић. Из истог извора је и податак о Сави Костићу, митровачком воскару и лицидеру. Осим Саве, помиње се и Срета Костић као мајстор исте струке.¹² Душан Скулић је после изученог воскарско-лицидерског заната (1920) почео у Митровици самостално да ради; он је обележио послератне године воскарско-лицидерског заната у Митровици.

Данас се воскарским занатом бави Душан Хаџић, рођен 1956. године. Он је самоуки мајстор, који је за наук ишао код старих мајстора свећара у Шабац (код мајстора Доце) и у Панчево код Зорана Вијатова.

После две до три године учења, савладао је воскарски занат, а сав потребан алат је, према сопственој замисли и цртежима, израдио код митровачког ливца Миливоја Стошића. Све његове машине за израду свећа су аутоматизоване и раде на електрични погон.

3.

У воскарском занату временом су се мењале сировине за израду свећа и начин производње.

Знатно касније, уместо чистог пчелињег воска, употребљавали су јефттинији сурогати (замене), на пример: биљни восак (карнауба), вештачки восак из лоја (стераин), нафтин дериват (парафин) уз додаток воска.¹³

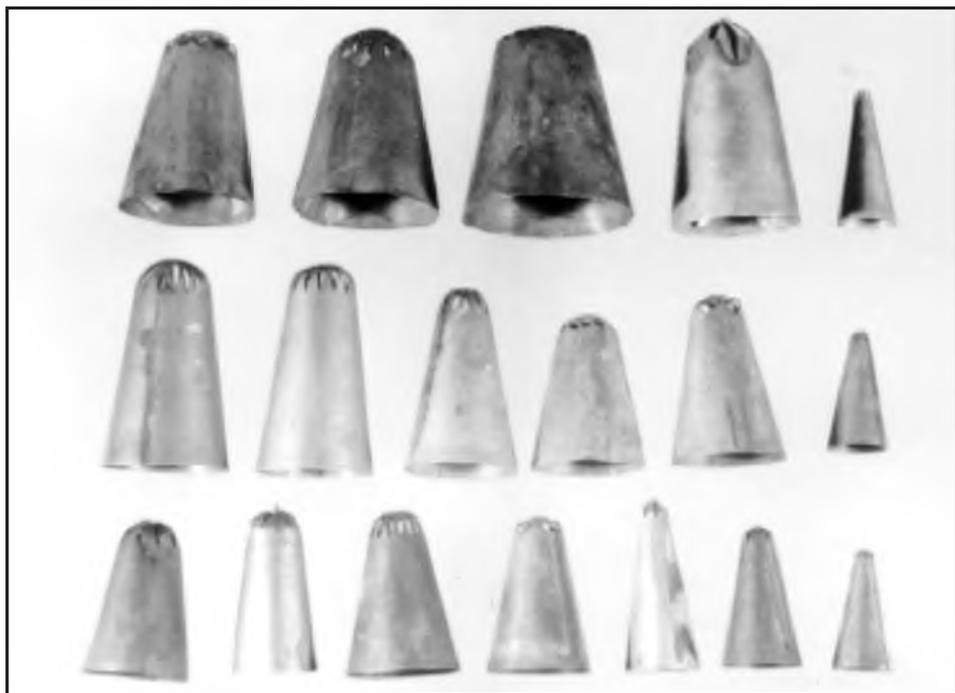
Израда свећа поливањем на *рингу* (точку) касније је фаза у изради свећа. Испод ринга био је озидан бакарни казан одакле се захвата восак, односно парафин, а ту се слива и сувишна материја. Испод казана је ложиште. Пошто се скину са ринга, свеће се ваљају (рољају) глатком дашчицом од меког дрвета. Танком дашчицом су засећане и скидане са ринга. Врх свеће је обликован уском дашчицом *штуц-пертлом*. При раду су још коришћени оштри и

¹⁰ Гавриловић, С., навођени рад, с. 80.

¹¹ *Регистар пријава и одјава обрта (1874–1900)*, Градско поглаварство Митровице, Архив Срем, Сремска Митровица, књ. 50.

¹² Градско поглаварство Митровице, *Обртничке књиге, Регистар пријава и одјава обрта 1874–1903*, Архив Срем, Сремска Митровица, књ. 51.

¹³ Идвореан, Стефановић Братислава, наведени рад, с. 88.

Сл. 2. Калибратори за формирање правилног облика свећа

тупи ножеви, маказе за резање фитиља свећа, пробојци или *кремови* за бушење отвора за свећњак.

На рингу се, преко конца, техником поливања, равномерно наносио слој, а затим течног воска у жељеној дебљини свећа. При раду је било потребно да се ринг постепено обрће, с тим што се забележи почетни, односно завршни фитиљ. За израду најтањих свећа потребно је 30 до 40 поливања, што зависи од тплоте воска, односно парафина, чија је радна температура 60°C. За свећу средње величине потребно је 90 обртаја ринга (10 у килограму). За највеће свеће потребно је 130–140 обртаја ринга, што зависи не само од температуре парафина него и од вештине мајстора.

Да би свеће добиле правилан облик, морају да се провлаче кроз месингани прстен *калибратор* (сл. 2).

Савршенији начин производње свећа у нашим приликама је *танковањем*, умакањем одједанпут великог броја фитиља окачених на рингу. За израду танких свећа, такозваних провлака, најповољнији је уређај *цугбанк*, који ради на принципу поливања и премотавања фитиља са ваљка на ваљак. На средини се провлаче кроз *калибар – кајбну*.

Фитиљ за израду свећа је набављан у робној кући Владе Митића у Београду, а данас се набавља у Памучном комбинату Београд или код Каје Мишур у Новој Пазови.

Основни елемент за одређивање величине свећа јесте килограм воска, односно колико се свећа добије од једног килограма. Због тога је вага увек неопходан инвентар сваке воскарске радионице. Раније су израђиване ситне свеће, и до две стотине комада од једног килограма, а данас највише 150 свећа од једног килограм масе.

Свеће се пакују у свежњеве од једног килограма, а на омоту се исписује број комада. Свежњеви свећа се до продаје чувају у хладном простору.

Свеће су у прошлости служиле за свакодневно осветљавање просторија, а данас, претежно у свечаним приликама, ради стварања одређене визуелне атмосфере. Свеће су паљене за рад ван куће на селу (код стоке), и то у фењерима. Паљење свећа је део садржаја готово свих домаћих обичајних радњи и, много више, религиозних обреда.

Од куповног материјала, углавном парафина, савремени воскари израђују класичне свеће за црквене и домаће обичајне радње, а све чешће и свеће разноврсних облика, које имају украсну функцију.

У не тако давној прошлости воскари су у специјалним дрвеним калупима израђивали вотивне (жртвене) фигуре, које су најчешће продавали на културним местима: на дан Св. Антуна пред црквом у Сремској Митровици и за време ходочашћа пред црквом Снежне Госпе у Петроварадину. За израду вотивних фигура дрвени калупи су морали бити премазани сапуницом. У њих је затим, у два до три наврата, сипан врућ парафин. Калупи напуњени парафином су потом потапани у хладну воду да се маса што пре охлади и обликује. Сувишан парафин је поново могао бити коришћен. Тако обликоване фигуре представљале су обично људске фигуре, оболеле делове тела, бебу у повоју, фигуре кућа, којима се желео напредак и благостање.

4.

Воскарски и лицидерски занат били су обједињени на једном месту, код једног занатлије, вероватно због тога што су оба заната користили као сировине пчелиње производе. Воскарски занат је као основну сировину користио восак, а лицидери мед. Осим меда, у лицидерско-колачарском занату коришћени су још брашно и прашак назван *салакарија*. Салакарија је употребљавана због постојаности колача, а набављана је у Нашицама. Умешени колачи паковани су у калупе (са дном), назване *итехери*, и модле без дна.

Тесто за лицидерске колаче вађено је различитим калупима или модлама и печено у тепсијама у којима су колачи сушени на температури од 50° С. Лицидерски колачи су најчешће бојени ружичастом јестивом бојом за колаче. Колачи су још украшавани декоративном хартијом и сличицама, а огледалца на сцима лепљена су туткалом за колаче.

Осим лицидерских колача, мајстор Панта Репајић припремао је и друге колаче, који су били радо куповани и трошени. То су биле *маргарон пусле*, *тафле* и *пусле на други начин*, сличне медањацима.

Маргарон пусле мешане су од лешника, беланаца и меда (снег од четири беланца и 200 g млевених лешника). У горњи део колача стављен је један лешник. Овај колач сушен је на температури од 50°C. И тафле су биле колачи припремани од меда, а после печења сечени у коцке. Пусле на други начин прављене су такође од меда, брашна и орашчића као зачина. Печене пусле су умакали у снег од беланаца и посипали шећером у праху (*штаубом*).

Маргарон пусле, тафле и пусле на други начин мајстор Панта Репајић печатно је специјалним печатима од слонове кости, које је стављао на сирово тесто пре печења.

Лицидери су, осим колача, припремали и продавали и медовину названу *звири*. Медовину су припремали од воде и меда, као омиљени напитац многих.

Каталог

1. Рекламна фирма

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Рекламна фирма састоји се од обрубљене гвоздене плоче, која је окачена на гвоздену полуку. На плочи је, с једне стране, написано ћирилицом: Панте Репајић, лицидер, а на полеђини – исти текст латиничним писмом. С обе стране рекламне плоче окачене су две дрвене, смеђе и бело обојене свеће. Недостаје гвоздена полука помоћу које се рекламна фирма поставља.

Почетак XX века

Димензије: ширина 50 cm, висина 77 cm
Инв. бр.: 857/1

2. Диплома

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић.

На дипломи је уписан следећи текст:
На II занатској, индустријској и I

пољопривредној изложби за сремски округ, одржаној од 16–23. августа 1925. године у Сремској Митровици, награђује се са дипломом сребрном, излагач ПАНТА РЕПАЈИЋ, воскар и лицидер, Сремска Митровица, за лицидерске радове (и колаче). Потпис председника (нечитак) и секретара Јована Ж. Војиновића.

Диплома је са леве стране украшена фигуром девојке у народној ношњи са снопом жита на левом рамену. Испред женске фигуре је лик краве, иза ње коња, код ногу, доле, овца. Испод девојачких ногу је прострт ћилим са утканим шарамима и бундевом. С десне стране текста је лик ковача са чекићем помоћу кога се наслања на ковањ. Иза фигуре ковача је назубљени точак. Доле, на ћилиму са геометријским шарамима, постављен је угломер и столарски нож (хобл). Између описаних мотива, а испод текста, стављен је суви жиг изложбе. Диплома

је штампана у Загребу у штампарији Ражнаковски и друг Д. Д.
Димензије: ширина 60 cm, висина 43 cm
Инв. бр.: 857/2

3. Медаља

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Сребрна медаља са II занатске индустријске и I пољопривредне изложбе за сремску област / 16–23. август 1925. године – исписано је ћирилицом на аверсу. На реверсу – исти текст латиничним писмом.

Димензије: пречник 5,5 cm
Инв. бр.: 857/2

4. Печат

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Печат са негативом текста: Панта Репајић, воскарско-лицидерска радња, Сремска Митровица. Текст је исписан ћириличним писмом. Изнад текста, коре, кошница око које су пчеле.

Почетак XX века

Димензије: висина 7,2 cm, ширина 6 cm
Инв. бр.: 857/49

5. Радни сто (пулт)

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Радни сто (пулт) начињен је од храстовог дрвета. То је правоугаона плоча са благо заобљеним постољем. На ужим странама – отвори за учвршћивање.

Почетак XX века

Димензије: дужина 58,5 cm, ширина 20 cm, висина 6,5 cm
Инв. бр.: 857/3

6. Воскарски точак (ринг)

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Воскарски точак (ринг) има пет наплотака који су ојачани гвозденом шином и десет жбица. Главчина точка појачана је са два гвоздена прстена. У отвор главчине био је усађен дрвени стуб (недостаје) да би точак могао да стоји и покреће се у водоравном положају. За гвоздену шину заковани су ексери (33 x 33) да се о њих окаче фитиљи, на које је, обртањем, равномерно наносен восак, односно парафин.

Почетак XX века

Димензије: пречник 86 cm, ширина 12 cm

Инв. бр.: 857/4

7. Воскарска када

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Воскарска када начињена је од бакра. Изнутра калаисана. Служила је за сакупљање отопљеног воска, односно парафина приликом изливања свећа на рингу. Јајоликог дна у средини.

Почетак XX века

Димензије: дужина 66 cm, ширина 48 cm
Инв. бр.: 857/5

8. Месингани прстен или калибратор

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Месингани прстен или калибратор је технички инструмент за проверавање размера и облика будуће свеће. Левкастог је облика, са отвором у горњем делу. Има их 19 комада, а

израђени су од месинга.

Крај XIX века

Димензије: пречник 1: 2 cm, висина 1: 4,8 cm, пречник 2: 0,50 cm, висина 2: 2,5 cm

Инв. бр.: 857/6

9. Дрвени клинови

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Дрвени клинови за чишћење калибратора. Има их три комада. На једном од њих је кружно профилисано заобљење – као рукохват.

Почетак XX века

Димензије: висина 1: 13,5 cm, пречник 1: 1,5 cm, висина 2: 8,2 cm, пречник 2: 1 cm

Инв. бр.: 857/7

10. Сито

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Два сита од кружног дрвета савијеног на пари и мрежастог дна. Служила су за прочишћавање (сејањем) већ употребљеног воска или парафина као сировине за израду свећа.

Почетак XX века

Димензије: пречник 1: 34 cm, висина 1: 20 cm, пречник 2: 29 cm, висина 2: 16 cm

Инв. бр.: 857/8

11. Кантар

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Кантар је начињен од гвожђа, са четвороугаоним дном од гвоздених полуга које се укрштају, ланца и мерача тежине са рукохватом.

Крај XX века

Димензије: висина 69 cm, ширина 36,5 cm

Инв. бр.: 857/9

12. Тегови за вагу – гевихти

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Пет тегова (гевихта) од гвожђа и месинга, различите тежине и старости.

Инв. бр.: 857/10

13. Мала апотекарска вага

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Мала апотекарска вага за мерење малих тежина. Начињена је од гвожђа, бакарних тасова и увоштеног конца.

Крај XX века

Димензије: висина 26 cm, ширина 21 cm

Инв. бр.: 857/11

14. Лот

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Лот – стара мера за тежину. Састоји се од четири месингане посуднице које се уклапају једна у другу (два примерка).

Средина XX века

Димензије: пречник 1: 6 cm, пречник 2: 3 cm

Инв. бр.: 857/13

15. Цимента

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Цимента – емајлирана посуда индигоплаве боје, са бело исписаном мером: 5 dcl. Служила је као мера за течност.

Почетак XX века

Димензије: висина 7 cm, пречник 4 cm

Инв. бр.: 857/14

16. Нож за сечење свећа

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Нож за сечење свећа дугог челичног сечива и дрвене дршке.

Почетак XX века

Димензије: дужина 33 cm, ширина 2,8 cm

Инв. бр.: 857/12

17. Челична пинцета

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Челична пинцета је служила за сакупљање конца из окапина (претопљених старих свећа).

Почетак XX века

Димензије: дужина 9,5 cm

Инв. бр.: 857/19

18. Цезве (четири комада)

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Цезве су начињене од бакра. Служиле су као мера за течност.

Почетак XX века

Димензије: пречник 1: 7 cm, пречник 2: 4,8 cm, пречник 3: 6,2 cm, пречник 4: 4,8 cm

Инв. бр.: 857/18

19. Печатне шаралке (осам комада)

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Печатне шаралке стављене су на неке колаче. Начињене су од слонове кости, дрвета и гвожђа, а две од месин-

га са дрвеним дршкама.

Крај XIX века

Димензије: дужина 1: 9 cm, ширина

1: 1,3 cm, дужина 2: 5,8 cm, ширина

2: 2 cm

Инв. бр. 857/17

20. Шаралице за колаче (18 комада)

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Шаралице за колаче су месингане посуднице левкастог облика, с перфорацијама у вршном делу.

Крај XIX века

Димензије: пречник 1: 1,5 cm, пречник

2: 3,5 cm, пречник 3: 1 cm

Инв. бр.: 857/15

21. Левци за шаралке (шест комада)

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Левци за шаралке начињени од беголог лима. У њих се умеће шаралица за лицидерске колаче. Два левка су са дршкама и они имају сасвим мали отвор на горњој страни.

Крај XIX века

Димензије: ширина 1: 8 cm, висина

1: 13,5 cm, ширина 2: 3 cm, ширина

3: 2 cm

Инв. бр.: 857/16

22. Стругалица или шпахтла

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Стругалица или шпахтла служила је за чишћење воска, односно парафина са радног стола (пулта). Начињена је од гвожђа.

Почетак XX века

Димензије: висина 14 cm, ширина 9 cm

Инв. бр.: 857/50

23. *Дрвени сандук*

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Дрвени сандук са бравицом и металном ручком. Служио је за чување модли и калуца за лицидерске колаче.

Почетак XX века

Димензије: висина 22 cm, ширина 29 cm, дужина 49 cm

Инв. бр. 857/20

24. *Калуци за коњиће – штехери (10 комада)*

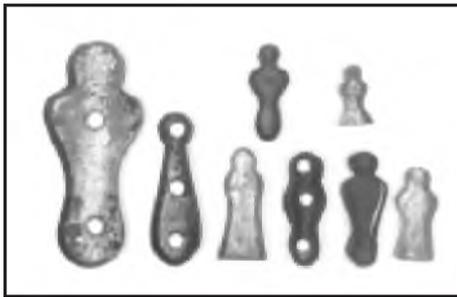
Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Припремни калуци за лицидерске колаче у облику коњића. Направљени су од белог лима, са кога је услед употребе отпала глеђ, па је остао црни лим.

Средина XIX века

Димензије: висина 1: 30,5 cm, ширина 1: 24 cm, висина 2: 10 cm, ширина 2: 8,2 cm

Инв. бр.: 857/21

Сл. 3. Калуци – штехери у облику лутки

25. *Калуци за лутке – штехери (осам комада)*

Припремни калуци за лицидерске колаче су у облику шематизоване лутке. Начињени су од белог лима, који

је оштећен услед корозије (црни лим) Средина XIX века

Димензије: висина 1: 13 cm, ширина 8,5 cm, висина 2: 10 cm, ширина 2: 6 cm

Инв. бр.: 857/22

26. *Калуци у облику птица – штехери (два комада)*

Лицидерски калуци у облику птица. Начињени су од белог лима, који је током употребе и времена кородирао у црни лим.

Средина XIX века

Димензије: висина 1: 13 cm, ширина 1: 8,5 cm, висина 2: 10 cm, ширина 2: 6 cm

Инв. бр.: 857/23

27. *Калуци – штехери у облику животиња (три комада)*

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Припремни калуци за лицидерске колаче начињени су у облику животиња (веверице, зеца и јагњета). Од белог су лима, који је услед употребе кородирао у црни лим.

Средина XIX века

Димензије: висина 1: 17 cm, ширина 1: 16 cm, висина 2: 12 cm, ширина 2: 17 cm

Инв. бр. 857/24

28. *Калуп, штехер у облику срца*

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Припремни калуп за лицидерске колаче у облику срца са дном. Начињен од белог лима, који је услед употребе оштећен.

Средина XIX века

Димензије: висина 15,5 cm, ширина 13 cm

Инв. бр. 857/25

29. *Калупи – штехери (два комада)*
Припремни калупи за лицидерске колаче трапезастог облика. Начињен од белог лима, који је услед употребе оштећен.

Средина XIX века

Димензије: висина 1: 4 cm, ширина 1: 10,2 cm, висина 2: 7,9 cm, ширина 2: 10,2 cm

Инв. бр.: 857/26

30. *Калупи – штехери у облику сунца (два комада)*

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Припремни калупи за лицидерске колаче у облику сунца. Мањи калуп у средини има цилиндрични, а већи – кружни отвор. Начињен је од белог лима, који је током времена оштећен.

Средина XIX века

Димензије: пречник 1: 23,8 cm, пречник 2: 7,5 cm

Инв. бр.: 857/27

31. *Калупи – штехери у виду крушколике лутке (2 комада)*

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Два припремна калупа крушкастог облика који су представљени као лутка. Начињен је од белог лима, који је оштећен током употребе.

Средина XIX века

Димензије: висина 1: 10 cm, ширина 1: 11 cm, висина 2: 12 cm, ширина 2: 9 cm

Инв. бр.: 857/28

32. *Калупи – штехери крушкастог облика (два комада)*

Сремска Митровица, поклон Катице

Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Припремни калупи за лицидерске колаче крушкастог облика. Начињени су од белог лима, који је временом кородирао.

Средина XIX века

Димензије: висина 1: 11 cm, ширина 1: 10,5 cm, висина 2: 9,5 cm, ширина 2: 7,3 cm

Инв. бр.: 857/29

33. *Модла*

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Припремна модла (без дна) за лицидерске колаче, полулоптастог облика. Начињена је од белог лима, који је кородирао.

Почетак XX века

Димензије: висина 6,5 cm, ширина 10 cm

Инв. бр.: 857/30

34. *Модла за лицидерске колаче (два комада)*

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Припремна модла за лицидерске колаче јајоликог облика. Начињена је од белог лима, који је временом кородирао.

Почетак XX века

Димензије: висина 1: 11 cm, ширина 1: 7,5 cm, висина 2: 6 cm, ширина 2: 4 cm

Инв. бр.: 857/31

35. *Модла машинице*

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Припремна модла за лицидерске колаче у облику машинице. Начињена је

од белог лима, који је употребом кородирао.

Почетак XX века

Димензије: висина 9,7 cm, ширина 5 cm

Инв. бр.: 857/32

36. Модла папучица (пет комада)

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Припремна модла за лицидерске колаче у облику шематизоване папучице. Начињена је од белог лима, која је услед употребе кородирао.

Почетак XX века

Димензије: висина 1: 14,5 cm, ширина 1: 6 cm, висина 2: 11 cm, ширина 2: 4,5 cm

Инв. бр.: 857/33

37. Модле у облику круга (27 комада)

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Припремне модле за лицидерске колаче у облику круга. Начињене су од белог лима, који је кородирао.

Почетак XX века

Димензије: пречник 1: 11 cm, пречник 2: 7 cm

Инв. бр.: 857/34

38. Модла у облику коњића (три комада)

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Припремне модле за лицидерске колаче шематизоване у облику коњића. Начињене су од белог лима, који је услед употребе корозирао.

Почетак XX века

Димензије: висина 1: 22 cm, ширина 1: 16 cm, висина 2: 12,2 cm, ширина 2: 10 cm

Инв. бр.: 857/35

39. Модла за лицидерске колаче у облику папагаја

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Модла за лицидерске колаче у виду шематизованог папагаја. Начињена је од белог лима, који је услед употребе кородирао.

Средина XIX века

Димензије: висина 21 cm, ширина 6 cm

Инв. бр.: 857/36

40. Модла у облику лутке (12 комада)

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Припремна модла за лицидерске колаче у облику шематизоване лутке. Начињена је од белог лима, који је услед употребе кородирао.

Почетак XX века

Димензије: Димензије: висина 1: 35 cm, ширина 1: 12,5 cm, висина 2: 6 cm, ширина 2: 2,1 cm

Инв. бр.: 857/37

41. Модла за лицидерске колаче у облику правоугаоника (осам комада)

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Припремна модла за лицидерске колаче у облику правоугаоника. Начињена од белог лима, који је услед употребе кородирао.

Димензије: висина 1: 13 cm, ширина 1: 9 cm, висина 2: 9,2 cm, ширина 2: 2,8 cm

Инв. бр.: 857/38

42. Модла за лицидерске колаче шестоугаоног облика (три комада)

Сремска Митровица, поклон Катице

Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Модле за лицидерске колаче у облику шестоугаоника. Начињене су од белог лима, који је услед употребе кородирао.

Почетак XX века

Димензије: висина 1: 10,8 cm, ширина 1: 9,8 cm, висина 2: 8,6 cm, ширина 2: 10,6 cm

Инв. бр.: 857/39

43. Модла за лицидерске колаче у облику ромба

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Припремна модла за лицидерске колаче у облику ромба.

Начињена је од белог лима, који је услед употребе кородирао.

Почетак XX века

Димензије: висина 5 cm, ширина 5 cm

Инв. бр.: 857/40

44. Модла неправилног облика (три комада)

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Модле за лицидерске колаче неправилног четвоространог облика, с попречним држачем као рукохватом.

Начињене су од белог лима, који је услед употребе кородирао.

Почетак XX века.

Димензије: висина 1: 16 cm, ширина 1: 15 cm, висина 2: 12,2 cm, ширина 2: 8 cm

Инв. бр.: 857/41

45. Модла у облику срца (седам комада)

Сремска Митровица, поклон Катице

Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Модле за лицидерске колаче у облику срца. Начињене су од белог лима, који је услед употребе кородирао.

Почетак XX века

Димензије: висина 1: 22,5 cm, ширина 1: 19 cm, висина 2: 9 cm, ширина 2: 8 cm

Инв. бр.: 857/42

46. Модла у облику крста

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Модла је начињена од белог лима, који је услед употребе кородирао. Модла је у облику крста.

Почетак XX века

Димензије: висина 7,2 cm, ширина 5 cm

Инв. бр.: 857/43

47. Модла у облику дечје руке

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Модла за лицидерске колаче у облику дечје руке начињена је од белог лима, који је услед употребе поцрнео.

Почетак XX века

Димензије: висина 7 cm, ширина 6,2 cm

Инв. бр.: 857/44

48. Модла у облику чизмице

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Модла за лицидерске колаче у облику чизмице начињена је од белог лима, који је услед употребе поцрнео.

Почетак XX века

Димензије: висина 7,3 cm, ширина 4,3 cm

Инв. бр.: 857/45

49. Модле у облику зимзеленог дрвета (два комада)

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Модла за лицидерске колаче у облику зимзеленог дрвета начињена је од белог лима, који је током употребе кородирао.

Почетак XX века

Димензије: висина 1: 15 cm, ширина 1: 7,5 cm, висина 2: 11 cm, ширина 2: 4,5 cm

Инв. бр.: 857/46

50. Модла у облику кружића

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Модла за лицидерске колаче у облику кружића за израду колачића за ђердане. Начињена је од белог лима, који је услед употребе поцрнео.

Почетак XX века

Димензије: пречник 2,5 cm

Инв. бр.: 857/52

51. Модла у облику трапеза

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Модла за лицидерске колаче у облику трапеза. Начињена је од белог лима, који је услед употребе кородирао.

Почетак XX века.

Димензије: висина 1: 5,9 cm, ширина 1: 8,5 cm, висина 2: 6 cm, ширина 2: 3 cm

Инв. бр.: 857/54

52. Модла у облику сунца (три комада)

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Модла за лицидерске колаче у облику сунца, а начињена је од белог лима, који је услед употребе поцрнео.

Димензије: пречник 1: 15 cm, пречник 2: 9 cm

Инв. бр.: 857/47

53. Дрвени калупи за вотивне фигуре (12 комада)

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Дрвени калупи за вотивне предмете начињени су од липовог дрвета. Вотиви су прилагани као жртвене фигуре приликом ходочашћа цркви Снежне Госпе у Петроварадину. Негативи калупа су у облику очију, руку, ногу, куће, брачних парова (вероватно), жене нероткиња и слично.

Крај XIX века

Димензије: Д 1: 12,5 cm, ширина 1: 10 cm, висина 2: 10,5 cm, ширина 2: 6,5 cm

Инв. бр.: 857/48

54. Грумен воска

Сремска Митровица, поклон Катице Марковић и Иванке Петровић из Београда.

Грумен воска задржан је као отпадни материјал приликом прављења свећа.

Средина XX века

Инв. бр.: 857/51

Сл. 4. Калуп за вотивне фигуре са ликом
детета

Сл. 5. Калуп за вотивне кколаче са ликом
птице

Summary

Ljiljana Radulovački

THE LEGACY OF THE MITROVCA CHANDLER AND PRODUCER OF GINGERBREAD HEARTS, PANTA RAPAJIĆ; BEQUETHED TO THE SREM MUSEUM

The work entitled “Legacy of the Mitrovica Chandler and Producer of Gingerbread Hearts. Panta Rapajić, bequethed to the Srem Museum” consists of an Introduction, four chapters and a Catalogue.

The above-mentioned parts discuss the history of the candle and gingerbread heart craft in Mitrovica and separately about the candle-making and gingerbread heart craft in general. The Catalogue presents the individual objects and groups of similar objects in the legacy of the Mitrovica chandler and producer of gingerbread hearts Panta Rapajić whose descendants bequethed them to the Srem Museum in Sremska Mitrovica.

Светлана Митровић

ПРЕГЛЕД АРХИВСКЕ ГРАЂЕ О ДР СИМИ ТРОЈАНОВИЋУ

У Архиву Етнографског музеја, чува се обимна документација о раду Музеја; од оснивања Етнографског одељка Народног музеја, његовог издвајања из матичне куће, и формирања Етнографског музеја. Значајни део сачуване архивске грађе односи се на делатност др Симе Тројановића, првог чувара, а касније и управника Музеја која нам је омогућила да бар унеколико створимо слику о његовом животу и раду.

Реч је оставштини Симе Тројановића, коју је његова породица уступила Музеју 70-их година XX века. Грађу је Љиљана Ћертић, уз помоћ Архива Србије, разврстала је у следеће целине: рукописну грађу, јавна предавања, документа која се односе на живот и Тројановићев рад у Етнографском музеју и писма.

* * *

На основу архивске грађе, прва стална изложба планирана је као део прославе стогодишњице Првог српског устанка и крунисања Петра Првог Карађорђевића. Један од предлога је дао и др Сима Тројановић, према коме је организатор прославе у националном духу требало да буде Етнографски музеј. Од тог обимног програма остварена је само стална изложба, чија је концепција представљала „ширење свести о заједничким тежњама за уједињење“.¹ За потребе изложбе, Тројановић и Зега пропутовали су Срем,

---

¹ Радмила Лазаревић, *Изложбе Етнографског музеја 1901–1976*, Зборник радова Етнографски музеј у Београду 1901–1976, Београд, 1976, 25–27.

Славонију, Хрватску, Далмацију, Црну Гору, Албанију, Стару Србију и Македонију и набавили су 83 предмета и 21 костим.²

Прилог: извештај из дневног листа Политика од 7. септембра 1904. године

ПОЛИТИКА

Уторак, 7. септембар 1904. године

Данас у 10 и по часова пре подне Краљ је свечано отворио Музеј Српских земаља, који се налази у згради пок. Стевче Михајловића. Пред музејом краља су дочекали сви чланови Владе и многи позвани гости са стране. Краљ је прво ушао у природњачко одељење, где га је дочекао г. Јован Жујовић, као представник тог одељења. После говора г. Жујевића, у коме је истакао клатурни значај ове установе. Краљ је приступио пажљивом разгледању изложених ствари, распитујући се о појединим предметима из свију природњачких група. По свршеном разгледању у природњачком одељењу, које је смештено на I спрату. После говора Симе Тројановића, представника етнографског одељења, Краља је у име Чеха поздравио г. Др Паливка изасланик Чешког етнографског друштва што је учинило веома пријатан утисак, како на Краља тако и на слушаоце. У томе одељењу Краљ се дуже задржао и прошао је све одаје етнографске изложбе, вратио се потпуно задовољан, испраћен одушевљеним поздравима.

Учешће на међународним изложбама у периоду од 1902. године до почетка Првог светског рата имало је за Србију како културни тако и политички значај. Једна од првих међународних изложби на коју је позвана нека од тек формираних националних институција као што је Етнографски музеј, била је Прва међународна изложба костима у Петрограду 1902. године.

Најзначајнија набавка предмета за новоосновани музеј обављено је управо за потребе поменуте изложбе, као и Прве сталне поставке 1904. године.³ То је био један од главних задатака Етнографског музеја, са Симом Тројановићем на челу. Тадашњи кустоси Музеја Тројановић и Зега набављали су предмете у Србији и другим земљама које је насељавало српско становништво (Турској и Аустроуграској) у чему су им знатну помоћ пружали бројни сарадници, као што су учитељи, свештеници и државни службеници.

У то време Музеј је учествовао на многим међународним изложбама, као што су:

Прва међународна изложба костима, одржана у Петрограду 1902⁴; Индустриска изложба у Лијежу 1905 (Музеј је био представљен са осам комплетних ношњи и 169 различитих предмета, скицу за изложбу је урадио

² Митар Влаховић, *Етнографски музеј НР Србије*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901–1951, Београд 1953, 11–22, Архив Србије, Т. Ф. 15-р. 10/1903, Архив Етнографског музеја, инв. бр. 50

³ Радмила Лазаревић, *Изложбе Етнографског музеја 1901–1976*, Зборник радова Етнографског музеја у Београду 1901–1976, Београд, 1976, 25–27

⁴ Архив Србије Т-Ф XV р. 28 –1903. г или у Архиву Етнографског музеја инв. бр. 49

Ђорђе Јовановић, вајар; изложбу је потпомогло Министарство народне привреде и вратио се са дипломом части);⁵ *Јубиларна изложба*, у Букурешту, 1906 (изложено је 12 комплета народних ношњи и 396 предмета. Изложба је била отворена од 1. маја до 1. октобра 1906. године);⁶

Новинарска изложба, у Паризу 1906 (приказано је 54 примерка веза, хаљетака и тканина)⁷; *Балканска изложба*, у Лондону 1907 (Етнографски музеј је учествовао са 35 комплета народних ношњи и 635 разних етнографских предмета. Генерални секретар био је др Марко Леко, а изложбу је поставио;⁸ и изложба *Српске жене* у Прагу 1910 (Београдско женско друштво, уз помоћ Етнографског музеја и др Симе Тројановића, приредило је изложбу народних ношњи и ручних радова (осам комплета и 54 предмета) на позив тамошњег Женског друштва и њихове председнице госпође Зорке Ховоркове (прилог);⁹ *Јубиларна изложба*, у Турину 1911 (Музеј је учествовао на изложби са 10 комплета ношњи и 523 предмета. Предмети су били постављени у специјално изграђеном павиљону, који је копија манастира Грачанице).¹⁰

Прилог:

Инв. бр. 83, државна акта, Архив Симе Тројановића, Архив Етнографског музеја

Праг 3. IV 1910

Поштовани господине,

колико сте ме умирили и обрадовали са својим малим писмом, зато се осећам захвална. Мој идеал, који ми се чинио немогућим, као неки сан – да добијемо само некоје ствари из Етнографског музеја, сад кад ми се сан остварио, колико ме је узбунио, да већ неколико ноћи неспавам. Нисам ни смела да помислим, да ће изложба таквог одазива у српству наћи, те сам мислила, само да напуним мање просторије, да Чесима не изгледа српска жена као убога сиротица. А гле она је наједаред богата као краљица, а ја немам места за сав њен сјај и њену лепоту. Молим Вас зато да пречкате са наковањем још који дан, ја на све стране тражим просторију и витрине (...).

Зорка Ховоркова

Праг 7. IV 1910

Поштовани господине,

Тек данас ми паде камен са срца, са којима сам ишла већ све више од три недеље. Нашла сам zgodно место, дворану од 300 метара дугачку и

⁵ Архив изложби Етнографског музеја

⁶ Архив изложби – Јубиларна изложба у Букурешту

⁷ Архив изложби Етнографског музеја – Новинарска изложба у Паризу

⁸ Архив Србије М. П. Ф. 52-94/1907 или Архив Етнографског музеја инв. бр. 64)

⁹ Занимљив је материјал који се односи на изложбу *Српска жена*, у Прагу. Чини га преписка са Зорком Ховорковом, директорком Женског друштва из Прага и организаторком са чешке стране, на основу које до детаља сазнајемо цео ток настанка и реализације ове изложбе. (инв. бр. 81. државна акта Архив Симе Тројановића).

¹⁰ Архив изложби Етнографског музеја јубиларна изложба у Турину.

доста широку, набавила сам и доста витрина, па макар и да не одговарају у свачем Вашим захтевима, мислим да ће ви бити задовољни. (...) дакле молим дођите што пре, не оклевајте да можемо изложбу отворити 24. 4 За сандуке сам се побринула, могу доћи на таван.

Молим донесите акварале мушке и какве слике (фотографије, оригинале) или лепе Шумадинке, по којој бисмо могли направити Ausichts karte.

До скоро виђења

Зорка Ховоркова

21. I 1910 Праг

Поштовани Господине

(...).

Што се тиче ваше друге жеље, да Вам тачно јавим кад ће се изложба затворити, то још сасвим сигурно не знам. Али мислим, да ће најдуже трајати до 15. јуна по римском. У основном, Ви можете доћи и пре, и небу је увек весело, а Вас сви радо виде јер још никоме нисте редослед покварили. (...).

Примите много поздрава од Ховоркове

За годину 1914. било је предвиђена да се Прагу одржи Свесловенска изложба за коју је при Етнографском музеју образован одбор са др Јованом Цвијићем на челу. Одбор је радио од 1912. г. до почетка Првог светског рата 1914. године. Сима Тројановић је, за потребе ове изложбе, а средствима одобреним од Министарства просвете и црквених послова, путовао у Далмацију да прикупи што више етнографских предмета који се односе на српски народ.¹¹ Изложба није одржана због избијања Првог светског рата.¹²

¹¹ Инв. бр. 29 државна акта, Архив Симе ТројановићаБр. 157

11. јуна 1912.

Министру Просвете и Црквених Послова

Част ми је замолити Господина Министра за одобрење да могу на месечни пут отићи у екскурзију у Далмацију, и по околним Српским земљама, од којих неке успут морам и иначе проћи, а у друге би уске далматинске границе често пута треба такође посетити због истоветне културе, па да се због распрострањања извесних етнолошких објеката ухвати граница, која ће се после учртати у карту, као што је предвиђено да ваља учинити за "Словенску изложбу" у Прагу.

На Првој седници Одбора за словенску Изложбу мени је иначе одређен посао да 20 дана побавим у Дициму, између Сплета и Сиња, и да тамо снимим старинска задружна имања, двор и окућницу и да под мојим надзором неки зидар изради о зградама верне моделе. Овом приликом исказана је жеља да се за путовање по Далмацији помогнем и музејским буџетом, јер задатак је врло велики и за 20 дана једва ће довољно бити да пробави саму у Дициму, а где је време по околини за компаративне даље, да резултат да што шири што опширнији, генерални појам Далмацији. (...)Трећи је разлог, што је садашњи Господин Министар просвете изволео одобрити ПБр. 6686. од 12. 4. о. г.: да се из овогодипшег буџета за Словенску Изложбу у Прагу може утрошити 7000 динара за сликање живота и народних обичаја по Далмацији, Црној Гори и Херцеговини, па ми ради погодбе и уговора са сликаром г. Јусуфом Лалићем у Дубровникуопет ваља тамо путовати. Овај предлог једногласано је усвојен на I седници Одбора за „Словенску изложбу” у Прагу.

Посебан део фонда чине писма која је Тројановић добијао током свог живота а која садрже грађу за његове најзначајније научне радове. У томе су помагали многобројни сарадници – колеге, професори и учитељи, али их је било и међу ђацима, годинама је радио као професор у Лозници, Ваљеву, Чачку и Београду. Можемо закључити да је Тројановић на територији Србије и Црне Горе „оформио широку и дубоку мрежу сарадника“. Овако сакупљени теренски подаци односили су се на крај XIX и почетак XX века, и представљали су драгоцену грађу за његова најзначајнија дела, као што су: *Старинска јела и пића*,¹³ *Шароњање у Црној Гори, антрополошка белешка*,¹⁴ *Српске старине*,¹⁵ *Стари словенски погреб, етнолошка студија*,¹⁶ *Ватра у животу и обичајима српског народа, с девет слика и картом*.¹⁷

Најзначајнијим сарадници били су ученици Богословске школе из Призерена, који су сакупили веома значајне податке о Божићу и божићним обичајима.¹⁸ (*Божић*, Српски књижевни гласник, књ. XIV, бр. 1, Београд 1905, 35–46 и бр. 2, 130–139), ученици Треће београдске гиманзије, као и Тројановићев верни пријатељ Милан Матић, учитељ из Рибника,¹⁹ коме се Тројановић често обраћао за помоћ. Матић је Тројановићу послао информације значајне за рад *Ватра у животу и обичајима српског народа, с девет слика и картом*, и добар део података за дело *Некадашња привреда и путеви у српским земљама поглавито на Конаонику*.

За то молим Господина Министра да изволи решити: да ми се на том путу рачуна уобичајена чиста дијурна двадест пет (25) дин. , и засебно плати железница II класа брзог воза, лађа I класа, а кола или коњ по потреби.

С одличним поштовањем

Кустос Етнографског Музеја Сима Тројановић

бр. 220.

22. авг. 1912.

Господину Министру просвете

Част ме поднети реферат о свом путовању по Далмацији, куда сма кренуо 21. о. в. и пробавио тамо равно педесет дана сакупљајући ствари за Етнографски музеј и Одбор Свесловенске изложбе. Могу рећи да је ова екскурзија крунисана успехом и преко очекивања, јер сам био срећан да нађем многе објекте за које сам држао да до њих никада нећу доћи. (...) Врло ми је угодно што могу много захалити Вама Госп. Министре, на љубазности, што сте ми изволели поверити ову мисију за то ми је част и дужност назвати се вашим поштоваоцем.

Кустос Етнографског музеја др Сима Тројановић

¹² Архив Симе Тројановића, државна акта, инв. бр. 83

¹³ Инв. бр. 53 и инв. бр. 262, писма, Архива Симе Тројановића, Архив Етнографског музеја

¹⁴ Инв. бр. 17, 218 и 219, писма, Архив Симе Тројановића, Архив Етнографског музеја

¹⁵ Инв. бр. 302 и 303, писма, Архив Симе Тројановића, Архив Етнографског музеја

¹⁶ Инв. бр. 73 и 113, писма, Архив Симе Тројановића, Архив Етнографског музеја

¹⁷ Инв. бр. 83, 88, 89, 90–92, 96 и 236, писма, Архив Симе Тројановића, Архив Етнографског музеја

¹⁸ Инв. бр. 271–300, 367–381, писма, Архив Симе Тројановића, Архив Етнографског музеја

¹⁹ Инв. бр. 13, 36, 56, 122–129, 159–162, 182, 187, 188, 259–263, 331, 335–342, 352, 365–366, 372, 373, 411–417, 487, писма, Архив Симе Тројановића, Архив Етнографског музеја

Потребно је напоменути да Етнографски музеј чува оригиналне рукописе његових дела: *Ватра у животу и обичајима српског народа, с девет слика, Божић, Загледање или углед, Тур и зубар.*

Преписка Симе Тројановића с познатим личностима из Београда, Србије и иностранства оживљава културно-друштвени и научну средину, живот тог времена и пружа драгоцене податке о кореспондентима. Значајна је преписка са Михајлом Валтровићем, директором Народног музеја,²⁰ Стојаном Новаковићем,²¹ Костом Херманом,²² директором Земаљског музеја у Сарајеву, Мирославом Хирцом из Загреба,²³ Пером Павловићем,²⁴ Живојином Јуришићем,²⁵ Јованом Цвијићем,²⁶ Тихомиром Ђорђевићем.²⁷

Прилог: нека писма

Prepiska sa Valtrovićem

in. br. 600

pismo od 20. avgusta 1891, Beograd

Poštovani gospodine,

Po želji Vašoj šaljem Vam članak o moravičkim umkama. Bio sam ga već uvrstio među članke za Satarinar 1891. Ali pošto se radi da članak preradite jf Vam ga vraćam.

Orambečkog antropološkog društva u kome ima članaka o bosanskim praiistorijskim starinama zove se: Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. Ove godine izlazi XXI (...) u šest svesaka. Staje godišnje 10 forinti. Želim Vam lepop uspeha.

S pozdravom i poštovanjem

Vaš Mih. Valtrović

20. avgusta 1891 u Beogradu

ин. бр. 604.

11. јануара 1894

у Београду

Драги господине,

Хитам да Вам одговорим да можете слободно узети времена и до краја марта за израду чланка о ватри. Ми ћемо се о Годишњици договарати тек 31. јан. ако Бог да, и чекаће се и остали, те ће у најбољем случају,

²⁰ Инв. бр. 599–600, писма, Архив Симе Тројановића, Архив Етнографског музеја

²¹ Инв. бр. 600–608, писма, Архив Симе Тројановића, Архив Етнографског музеја

²² Инв. бр. од 482 до ин. бр 490 писма, Архив Симе Тројановића, Архив Етнографског музеја

²³ Инв. бр. 54, писма, Архив Симе Тројановића, Архив Етнографског музеја

²⁴ Инв. бр. 110, писма, Архив Симе Тројановића, Архив Етнографског музеја

²⁵ Инв. бр. 72, 546, 547, 548, писма, Архив Симе Тројановића, Архив Етнографског музеја

²⁶ Инв. бр. 29 писма, Архив Симе Тројановића, Архив Етнографског музеја

²⁷ Инв. бр. 30 писма, Архив Симе Тројановића, Архив Етнографског музеја

штампање почети тек у пролеће. Користиће се, дакле тим, а пожуриће се само да не изотаневе. Мени би било мило да се уведете међу раднике упознавања наше народности баш кроз Годишњицу, која је од почетка па све до сад леп глас у нашој књижевности (...).

С поздравим Ваш Ст. Новаковић

Преписка са Мирославом Хирцом

ин. бр. 486

Штовани пријатељу.

Но он Вам без завичног одобрења босанксе владе не може лиферовати ону карту. Ви бисте стога морали на бос. херц. владу у Сарајево управити писмену молбеницу, да Вам дадне овлаштење, да код Хелцела наручите за дијело, које приправљате 700 или 500 екс. оне карте. (...) Сарајево 8 нов. 1897.

Драги господине професоре,

Ако тако дуго шутим, онда је знак да нисам на чисту са собом. Ваше племенито писмо и старање за мој бољи живот и бољу будућност дубоко ме је дрмнуло. Одлука није никако лака. Не ради се о Београду јер је голема моћ моје асимилације. Ради се о томе, да бих морао започети нов живот под старије дане. (...) Научни рад је мени све на овом свјету ...научни рад у сретној средини природе. Ако бих се одлучио, онда би се одлучио за Музеј Српске земље, гдје бих се могао посве предати проучавањем наше фауне и другом научном раду. Као директор зоолошког врта морао бих бацити перо у кошару. Тамо је рад врло многострук и одговорност силна. Дакако позиција је управо на врхунцу. (...) Дакле – понављам, ако бих већ загризао у тај мед, онда би се одлучио за музеј. И то је одличан положај бити директор музеја у престоници. Ако ви одиста држите, да би то било од неке предности ето-ја ћу онда да се одлучим. (..)

Ваш искрени Мирослав Хиртз

Потребно је напоменути да фонд који се односи на др Симу Тројановића садржи и лична и породична документа, као што су: тестамент његовог оца, сведочанства, дипломе, укази о постављењу и напредовању у служби, указ о пензионисању.

* * *

У првим годинама по оснивању, превасходни задатак Музеја био је сакупљање предмета за музејске збирке, као и његово учешће на бројним међународним изложбама и сајмовима. То је потпуно разумљиво, будући да је за тек основани Музеј требало сакупити што више етнографског материјала,

до кога се, у то време, на терену, још лако долазило. Како је то било време романтизма, у све културне делатности уношен је национални занос, нарочито кад је била реч о народној прошлости. Захваљујући том заносу, разумљив је велики број Тројановићевих сарадника на терену, који су са великим ентузијазмом сакупљали податке о народном животу и култури. Осим сарадника са територије Србије, драгоцене податке слали су и сарадници из других јужнословенских земаља под турском и аустроугарском окупацијом. Уз жељу да сакупи што више „српског материјала - чисто српског градива“, Тројановићу није била далека ни идеја о сакупљању грађе о свим јужнослаовенским народима, у складу са жељом да „музеј постане жижа просте народне културе“.

Учешће на међународним изложбама и сајмовима, како сазнајемо из архивске грађе, (Лијеж, Букурешт, Торино и др.), остварено је на основу позива из иностранства. Жеља младе државе била је да се што боље прикаже иностраној публици, а то је у то време могла да оставри, пре свега, излагањем оригиналних предмета богате народне културе. Учешће на свакој манифестацији Етнографски музеј, чији су фондови у то време били скромни, користио је за набавку нових предмета и научноистраживачки рад. Музеј је на тај начин попуњавао своје фондове.

Архивски материјал је сведочанство о студиозном раду и истраживању, прикупљању етнографских предмета, уређењу збирки, концепцији прве сталне поставке и изложбама које су приказане у иностранству у првим деценијама XX века. То је био период афирмације националних и културних вредности, којима је, самопрегорним радом, знатно допринео др Сима Тројановић, први управник Етнографског музеја у Београду.

Summary

Svetlana Mitrović

A SURVEY OF ARCHIVAL SOURCES ABOUT Dr. SIMA TROJANOVIĆ

The primary task of the Ethnographic Museum in Belgrade during the early years of its establishment, was to collect objects for museum collections and to participate in various international exhibitions and fairs. This is entirely understandable given the fact that for that early museum it was necessary to assemble as much ethnographic material as possible in the field where such material was at that time still easily available. As that was the period of Romanticism, all cultural activities were imbued with a nationalist fervour, especially when it dealt with the nation's past. Consequently, it is easy to understand why there were so many Trojanović collaborators in the field who enthusiastically collected data on folk life and culture. In addition to collaborators active on the territory of Serbia, others from the South Slav lands under Turkish and Austrian occupation also sent out valuable information. With the wish to accumulate as much "Serbian material from purely, Serb sources", Trojanović also entertained the idea to assemble data on all the South Slav peoples in keeping with his wish for the Museum "to become the focal point of the ordinary folk culture".

Participation in international exhibitions and fairs as the archives tell us (Liège, Bucharest, Turin, etc.) was realized on the basis of invitations from abroad. It was the wish of the young state to be represented as well as possible to the foreign public and this was possible at that time by predominantly exhibiting original objects from our rich folk culture.

By taking part in such manifestations, the Ethnographic Museum, whose holdings were modest at that time, used such occasions to acquire new objects and to promote research activities. In this way, the Museum enlarged its holdings. The archival materials are a proof of the Museum's studious work and research activities, its assemblage of ethnographic objects, the arrangement of collections, the conception for the first standing exhibit and the exhibitions presented abroad, during the first few decades of the 20th century. That was the period of affirmation of the national and cultural values of the country that were respected by Dr Sima Trojanović, the first curator of the Ethnographic Museum in Belgrade.

Ентони Д. Бакли

РЕЛИГИЈА И КОНФЛИКТ*

Људи који пишу о религији у Северној Ирској, било да су историчари или социолози, склони су да тврде како је религија у Ирској искључиво у вези са етничким питањем и политиком етничке припадности. Мисли се да религија пружа интелектуални изговор за заметање симболичних и других битака¹. Није да се не слажем са таквим мишљењем, али желим да кажем да се религија много више односи на широку жељу да се пронађе ред и смисао у свету. Тачније речено, она указује на трагедију која постоји у човековом бићу. И заиста, у новијем периоду религија је у Северној Ирској постала извор помирења, пошто су се и цркве укључиле у екуменски покрет.

Верујем да је важно разумети религију у свим њеним облицима и уочити да су различита становишта религије у Северној Ирској међусобно по-

---

* Др Ентони Д. Бакли је антрополог у Алстерском музеју народне културе и транспорта у Северној Ирској. Писао је о народној медицини народа Јоруба у Нигерији, о религији, братствима, ритуалима и етничкој припадности у Северној Ирској. Посебно га занимају музеји у ситуацијама етничког конфликта.

Написао је, поред осталог: *Љубазни људи: студија о мирној заједници у Северној Ирској* (Калтра 1982); *Медицина народа Јоруба* (Оксфорд 1985); *Преговарачки идентитет: реторика, метафора и социјална драма у Северној Ирској* (Вашингтон 1995) и *Симболи у Северној Ирској* (Белфаст 1982).

Др Ентони Бакли је боравио у Србији два пута: октобра 2001. био је гост YU NC ICOM-а и одржао предавање *Музеји и конфликт* на семинару о југословенској музеологији „Како даље?“ у Крушевцу, а затим га поновио у Лозници и у Етнографском музеју у Београду. У Етнографском музеју је одржао и предавање *Тајна друштва у Северној Ирској*, а у Музеју Афричке уметности *Народна медицина Јоруба у Нигерији*.

Септембра 2002. у Етнографском музеју у Београду, у организацији Весне Бижић – Омчикус одржао је предавања: *Музеји на отвореном у Северној Ирској* (9. септембра) и *Религија и конфликт* (11. септембра).

Весна Бижић-Омчикус

¹ Дobar преглед библиографије о Северној Ирској урадио је Вајт (Whyte): Whyte, J., 1991 *Interpreting Northern Ireland*. Oxford, Clarendon

везана. Било би корисно, бар на самом почетку, раздвојити их. Зато ћу најпре посматрати религију у односу на етничку припадност и етнички конфликт, а затим ћу покушати да посматрам нека друга питања пронађена у религији.

Северноирске невоље

Северна Ирска је позната као друштво у којем постоје две велике групе – протестанти и католици – које су у великом сукобу од 1969. године. Позадина тог конфликта добро је позната. Католици су увек доминирали на југу Ирске али, од XVII. века, протестанти чине већину на северу. Када је 1922. основана Република Ирска, протестанти са севера су одбили да се прикључе, па је Северна Ирска одвојена од Јужне Ирске, остајући део Уједињеног Краљевства. Северној Ирској је почело сопствени парламент у којем је већ постојала устаљена протестантска већина. Ефикасно искључени из политике, католици у Северној Ирској су се жалили на дискриминацију, посебно у вези са становањем и запошљавањем, али и на много општијем плану жалили су се на свој статус „грађана другог реда“.

Од 1969. спроводи се терористичка кампања Ирске републиканске армије с циљем да се север Ирске прикључи Ирској Републици. Да су у томе успели, протестанти би постали сићушна мањина у ирској популацији.

Времена су се ипак променила. Према Белфастском договору из 1998, ИРА је прекинула многе насилне кампање. Постигнута је подела власти у администрацији и скупштини у Белфасту са протестантским првим министром и католичким другим министром. Многе локалне управе такође су организоване на основу поделе власти. Иако многи политички аранжмани наилазе на потешкоће и мада има неких остатака насиља, мир и даље траје.

Постоје такође и друге секундарне струје. Огромна протестантска већина, која је некада постојала у Северној Ирској, сада се смањила. Сваких десет година се спроводи попис становништва у Уједињеном Краљевству. Кад су објављени резултати последњег (из 2001.), очекивало се да ће број католика и број протестаната у Северној Ирској бити скоро изједначен. Према следећем попису, 2011, католици ће вероватно бити у већини. Према томе, вероватно је и да ће у том десетогодишњем раздобљу већинска популација Северне Ирске желети да се прикључи Ирској Републици. Стога протестанти пролазе кроз тежак период, када престају да буду доминантна сила у Северној Ирској. По Белфастском споразуму, већинска партија у Скупштини даје покрајинског првог министра. Постоји реална могућност да ускоро први министар буде католик.

Вера и сукоб

Средиште основног проблема јесте питање религије. Религија је, тврдим, део друштвене организације етничке припадности у Северној Ирској. Она је, међутим, само један део ове друштвене организације. Главна црта друштва Северне Ирске која производи етничке поделе и етничке сукобе јесте *друштвена сегрегација*.² Једно становиште у вези с тим. Вера, међутим, није најважнија црта подељеног живота у Северној Ирској.

Прво, католици и протестанти су подељени правилом ендогамије. Католици и протестанти ретко склапају међусобне бракове. Тај обичај се променио током последњих тридесет година. У прошлости, ако би се католик оженио протестанткињом, одлазили би да живе у Енглеској или, чак, у Америци, да би се избегао скандал који би њихов брак изазвао. Ово могу да илуструјем анегдотом. Пре неколико година упознао сам пар који је славио двадесет пет година брака. Она је била католикиња, а он протестант. Двадесет пет година раније тајно су се венчали. Прве брачне ноћи иселили су се у Енглеску. Годину дана после венчања, жена је дошла кући да посети родитеље. Била је трудна. Упркос томе, неки од локалних становника решили су да је претуку. Тај пар сада живи у тајности на другом крају Северне Ирске, где нема ниједног бившег познаника.

У данашње време је уобичајено да мешовити парови остану у Северној Ирској, јер има више толеранције. Још увек је, међутим, тешко венчати се с неким ко је с „друге стране“.

Учинак помањкања међусобних брачних веза јесте подела друштва. Сви чланови породице једне особе: родитељи, бабе и деде, деца, унуци, братанци, братанице, браћа и сестре од ујака и стриचेва итд. припадају истој друштвеној страни, као и та особа. Ендогамија, једноставно, дели друштво напола.

Таква друштвена подела је појачана подељеним образовањем,³ подељеним простором за становање и, наравно, подељеном вером. Доста друштвених активности, посебно на католичкој страни, организује црква, па је последица религијске подвојености у томе да је велики део друштвеног живота – нарочито деце – такође подељен.

Друга последица је да удруживање по верској основи представља главну ознаку етничке групе. Етничке групације се дефинишу верском одредницом. Најједноставније је назвати их „католици“ и „протестанти“. С друге стране, још једна последица јесте што су верски симболи и идеје почели да *припадају* одређеној етничкој групи. Верски симболизам и религијско знање јесу део културног власништва етничке групе.

² Видети: Buckley, A. D. and M. C. Kenney, 1995, *Negotiating identity: rhetoric and social drama in Northern Ireland*. Smithsonian Institution Press, Washington, 5-6.

³ Вајт (Whyte) истиче значај подељености у образовању у односу на друге врсте подела. Whyte, J., 1986, "How is the boundary maintained between the two communities in Northern Ireland?" *Ethnic and racial studies* 9, 219-34.

Антрополог Симон Харисон (Simon Harrison) тврди да се људи често боре за културу коју поседују. Каже да постоје различите врсте надметања око културног власништва:⁴ *надметање у стварању*, *надметање око вредности*; *надметање око власништва* и *надметање око ширења*. Све су то начини употребе културе као средства за свађу са људима .

Надметање у стварању. У вези с тим људи покушавају да граде различите врсте културе која им припада. Ово се на веома необичан начин догодило крајем XIX. века, када су националне и етничке групе у читавој Европи на брзину измислиле културу. Последица тог крупног покрета је била да су многе етничке групе и националности стекле сопствену традиционалну музику, традиционалне приче, традиционалну ношњу и „традиционални начин живота“. Ирска није изузетак. Веома много од онога што се назива „ирска традиционална култура“ – музика, приче, ношња – било је измишљено или бар прилагођено у то време да би постало симбол ирске националности.

Један елемент тога била је религија. Средином XIX века у Ирској је почело стварање посебне верске културе као дела општег верског сукоба. На католичкој страни, развијао се **ултрамонтанизам** (учење по коме апсолутни ауторитет цркве треба да припадне папи), с развијеним видовима обожавања, са свецима и огромним, импозантним црквама, а све ради истицања значаја католичке вере.⁵ На протестантској страни прихватила се евангелистичка арминијанска теологија, упадљиво различита од католицизма, али свакако импозантна.⁶

Надметање око вредности. Друга врста културног сукоба је онај који Харисон назива *надметање око вредности*. Овде, људи покушавају да докажу да је њихова култура *вредна*, а да је култура њихових противника *безвредна*. Има много облика ове појаве у Ирској, а нарочито кад је реч о религији.

Загрижени протестанти, на пример, стално тврде да римски католицизам *измишља* већину својих доктрина, које се не заснивају на Библији. Постоји такође добро установљено мишљење да је папа, као „Христов намесник“ или представник Бога на земљи, узурпирао средишно место Исуса. У складу с тим погледом, папа је антихрист или чак „вавилонска курва“, као што је описано у *Књизи откровења*. Та врста антикатоличке протестантске реторике била је веома важна. Неколицина водећих политичара Северне Ирске верује да је Папа антихрист. и веома много људи опште популације дели ово мишљење⁷.

⁴ Harrison, S., 1992, 'Ritual as intellectual property.' *Man* (HC) 27, 225-244; 1995, "Four types of symbolic Conflict." *Journal of the Royal Anthropological Institute* (NS) 1, 255-273.

⁵ Ултрамонтанизам је имао присталице у Ирској од касних 1820-тих, али је највећи процват имао за време Кардинала Калена (Cardinal Cullen). Видети: Bowen, D., 1983, *Paul Cardinal Cullen and the shaping of modern Catholicism*. Dublin Gill and Macmillan.

⁶ Bowen, D., 1978, *The Protestant crusade in Ireland 1800-1870*. Dublin, Gill and Macmillan

⁷ Buckley, A. D., 1989, "'We're trying to find our identity': употреба историје међу Алстерским протестантима.' In E. Tonkin, M. McDonald and M. Chapman (eds), 1989, *History and ethnicity ASA Monographs 27* Routledge, London, 183-191; also Brewer J D with G I Higgins, *Anti-Catholicism in Northern Ireland, 1600-1998: the mote and the beam*.

У сличном маниру, нашироко се тврди да су у прошлости католици инсистирали на херетичкој природи протестантизма. Закључак је очигледно донесен да, на пример, протестантско венчање није важило пред Богом, а да су деца из таквог брака копилад.

Тако постоји дуга историја покушаја и католика и протестаната да обезвреде веру својих противника и уједно истакну позитивне вредности сопствених погледа.

Надметање око власништва. Постоји и оно што Харисон назива *надметање око власништва*. Ту чланови једне групације настоје да присвоје оно што је вредно у интелектуалном власништву других. Поново бих могао да наведем неколико примера надметања око власништва, где се различите цркве такмиче у томе ко поседује одређене вредне делове културе. Поменућу само један.

Опште је прихваћено да је Св. Патрик донео хришћанство у Ирску у V веку. Како протестантизам није постојао у V веку, католици најчешће претпостављају да је Св. Патрик био католик. Постоји стара традиција међу протестантима⁸ да је Св. Патрик ипак живео пре стварања модерног облика католицизма. У складу с тим мишљењем, Св. Патрик није донео римско католичанство у Ирску. Пре је донео примитивни облик хришћанства, сличан хришћанству из Библије. Ново, херетичко, и посебно, римско католичанство збрисало је тај квазибиблијски облик хришћанства у XII веку, али чисто хришћанство је обновљено у Ирској у време протестантске реформације. У том смислу, Св. Патрик је био протестант. На тај начин су противници присвојили важан део католичког културног власништва.

Надметање око ширења. Постоји, коначно, и надметање око ширења, где је циљ да се сопствена култура прошири тако да истисне културу оне друге стране. Поново, на пољу религије, то је имало историјски значај за Ирску.

Раних година XIX века, између 1820. и 1860. или нешто касније, постојао је озбиљни покушај да се католици преобрате у протестанте. Понекад се тврди, а није нетачно, да су се протестанти користили својом економском надмоћи да купе конвертите, дајући, на пример, сиромашним људима храну у замену за њихове душе⁹.

Католици су, са своје стране, од почетка XX века па донедавно, настајали да се деца васпитавају као католици. На југу Ирске, где је било више мешовитих бракова него на северу, учинак овакве политике био је смањење протестантске популације на веома мали број. На југу Ирске, католицизам је

⁸ За једну од првих верзија таквог схватања, видети: Sedden, H. S., 1886 *The church of Ireland: an historical study*. Dublin, Hodges, Figs & Co.

⁹ Bowen, D. 1970 *Souperism: myth or reality*, Cork Mercier; Buckley, A. D., 1992, 'The case of the Cushendall schoolmaster.' *The Glynns: Journal of the Glens of Antrim Historical Society* 20, 30-35; Taylor, L. J., 1995, *Occasions of faith: an anthropology of Irish Catholics*, Lilliput Press, Dublin ch, 5.

много година присвајао јавна религијска изражавања, чинећи католицизам практично, иако не легално, државном религијом, и скоро протерујући схватања мањине.

На сличан начин су, између два светска рата, многи протестанти покушавали да протестантизам учине преовлађујућом религиозном силом на северу. И то се унеколико наставило све доскора. Седамдестих година, на пример, покушавало се преко многих локалних власти да се спроведе карактеристична протестантска идеја о задржавању недеље као светог дана. У неким деловима Ирске било је топло недељом играти голф или извести децу у парк.

Укратко, постоји традиција, која потиче још од Реформације, али свакако од 1820. па надаље, сукоба верских идеја допуњених политичким сукобима, који се настављају између две ривалске етничке групације.

Помирење: екуменски покрет

Многи историчари и социолози (укључујући и мене) истицали су ово гледиште религије у Ирској. Не би, међутим, било исправно зауставити се само на томе, с обзиром на то да постоје други видови односа религије и конфликта.

Прво, многе цркве и њихови чланови улажу велики напор, нарочито последњих двадесет година, да премосте јаз између две стране. Шездесетих и седамдесетих година било је широко распрострањено истицање значаја припадности некој етничкој групи. Сада је то знатно смањено.

Сада постоји добро установљен екуменски покрет који се труди да успостави пријатељски однос између различитих цркава. Можда је најважнији Ирски савет цркава, али постоје и остале значајне организације, као што је Протестантски и католички сусрет ПАСЕ (Protestant and Catholic Encounter), лаичка организација и Међуверски форум група људи различитих религија, поред осталих Хиндуса, Муслимана и Јевреја, као и протестаната и католика, који се састају и сарађују. Такође је веома важна Заједница Коримила (Corrumeela), која је од самог почетка невоља покушала да окупи протестанте и католике у дискусијама и сусретима мимо секташке поделе.

У сваком случају остаје да су многи чланови цркава, многе целокупне црквене заједнице, као и неке комплетне вероисповести и даље непријатељски расположени – на верској основи – према хришћанима друге врсте. Католичка црква и мања од две главне протестантске цркве, Ирска црква, формално су обавиле помирење. Највећа протестантска црква, презвитеријанска, има веома распрострањену црквену организацију, па и њен формални однос према помирењу није тако јасан. У све три цркве, међутим, читаве црквене заједнице и многи појединци су одани принципу „верског помирења“, или „екуменизму“.

Религија и стање човека

Кад је реч о религији, не мисли се само на етничку припадност и етнички сукоб. Напротив, чак и у време верских сукоба и неслагања, вера је увек била – барем једним делом – одговор на трагедије људског стања.¹⁰

Корисно је посматрати религију као средство којим људи откривају ред и смисао света. На тај начин се може објаснити зашто људи често изједначавају своје религијске идеје са својим групним идентитетом и, посебно, са својим осећањем етничке припадности, али без свођења религије само на групни идентитет или етничку припадност. Желим да кажем да помоћу религије људи сакрализују свет – чине га светим. Један аспект света који желе да сакрализују јесте питање: ко су – њихов идентитет.

Прво, да видимо начине на које религија сакрализује свет и уноси ред у њега. Корисна полазна тачка јесте феноменологија религије. Овде посебно мислим на појам „свето“ Рудолфа Ота (Rudolf Otto)¹¹, али постоје и други изрази којима се користе други аутори. Елиаде, на пример говори о „хирофанијама“, под којима подразумева наметање светог у профани свет обичног постојања.¹²

А ван дер Лив (van der Leeuw) пише о светој „сили“.¹³

Код свих тих аутора постоји занимљива двосмисленост. Ото види Свето раздвојено у два правца. На једној страни постоји уређеност заснована на религијској мисли и пракси, ритуалима, теологији и формулама. На другој страни, пак, постоји нерационално страхопоштовање, *Мустериум Тремендум*, засновано на зебњи од голе Реалности коју он назива Божанство, или сасвим Свети Други. За Елиадеа, хирофанија се слично дешава у оним приликама или на местима на којима силази у „хаос“ и претвара се у нови „космос“. За ван дер Лива, такође, света сила је истовремено и креативна и деструктивна.

Иста дијалектика реда и нереда налази се у општеприхваћеним социјално антрополошким објашњењима религије. В. В. Тарнер (V. W. Turner) сјајно показује како се у обреду иницијације народа Замбије појединци крећу између, како он назива, „структуре“ и „антиструктуре“. Како обред напредује, учесници се издвајају из свакодневних видова структурираног друштва у посебну заједницу где преовлађује анти-структура, да би се појавили, преобликовани, у ново структурираном животу.¹⁴

¹⁰ A. D. Buckley, 1999, "Religion, ethnicity and the human condition: a view from a Northern Irish museum." In (ed.) Paine, C., 1999, *Godly Things: Museums, Objects and Religion* Leicester University Press, Leicester, 80-96.

¹¹ Otto, R., 1917, *The idea of the Holy* translated by J. W. Harvey, Harmondsworth, Penguin, 1959.

¹² Eliade, M., 1958, "Patterns in comparative religion". Sheed and Ward, London and New York, 5ff.

¹³ Van der Leeuw, G., 1938 *Religion in essence and manifestation*. Allen and Unwin, London.

¹⁴ Turner, V. W., 1969 *The ritual process: structure and anti-structure* Routledge and Kegan Paul, London.

Леви-Строс, чија је антропологија сасвим друкчија, ипак наглашава појаву структуре. У његовом вероватно најзбудљивијем есеју о миту,¹⁵ на пример, он показује како је света прича у средишту многих супротно и метафорички постављених идеја које чине засебни социјални свет, повлачећи све у сједињену структуру кохерентности.

За све ове писце, који се умногоме, међусобно разликују, унутрашњи продор идеја, као што су структура и антиструктура, космос и хаос, култура и природа, ред и неред, у срцу су религије.

Наравно, дијалектичке супротности између реда и нерета нису ограничене само на религију. Супротности те врсте вероватно су у средишту људске бити. Људи троше много енергије уносећи ред у токове дневног постојања. И улажу много енергије поништавајући структуре које се налазе у њиховом свакодневном постојању. Од комадића културе и природе око нас ми непрестано стварамо нове ситуације, нове односе и нове социјалне контексте. И непрестано се, једнако брзо, ослобађамо старих. Део те дијалектике је покушај да се открије ред у хаосу и *кроз* њега. Тако је религија само посебан део онога што свакако чинимо.

У идејама и искуству о Светом, људи откривају сједињујуће принципе који организују, и стално реорганизују, дивергентне делове својих живота, чинећи своје појединачне животе и светове које настајују кохерентним и смисленим.

Ова идеја је пронађена, пре свега, у космологијама и космогонијама и есхатологијама које постоје у већини религија, т.ј. у великој идеји да универзум има структуру; да је он на почетку настао ни од чега, и да је имао сврху, судбину и можда, крај, Омегу као и Алфу.¹⁶ Пронађена је такође у другим митологијама и причама које су универзални део религијских традиција. И пронађена је у мноштву филозофија и теологија које дефинишу људске патње и предлажу пут до спасења.

Међутим, као што се односила на широки спектар дефиниција реда, хаоса и бола људског стања, религија такође указује на пут којим ово мноштво слика и идеја пружа метафоре за обичније, свакодневне догађаје. И управо ту ова шира разматрања имају непосредни значај за саме религиозне људе. Једна од главних функција религије јесте да пружа утеху пред несрећама и смрти.¹⁷ Религија је ретко само систем мишљења. Она је више душа у бездушним околностима, цвеће у ланцима наших живота, одговор живих, дишућих и умирућих појединаца на конкретне патње.¹⁸ Доживљавање хаоса и чежњу за космосом свакодневне несреће могу учинити подједнако и тешким и личним.

¹⁵ Lévi-Strauss, C., 1961, 'La geste d'Asdiwal'. Les Temps Modernes no 179.

¹⁶ Eliade, M., 1964 *Myth and reality* Allan and Unwin, London, pp 54ff.

¹⁷ Stark, R. and W. Bainbridge 1987 *A theory of Religion*. New York, Peter Lang

¹⁸ Неке од ових познатих формулација дао је Маркс (Marx), К., 1844, "Towards a critique of Hegel's *Philosophy of Right*: introduction" In ed David McLellan 1972 *Karl Marx: Early texts*, Basil Blackwell, Oxford, 115-129.

Одговор религије на личну несрећу има много различитих облика. Један је идеја да особа може бити *спасена*. То се налази, на пример, у идеји да молитва може донети ослобађање од несреће, заправо, решити конкретне тешкоће. У Алстеру, на пример, могу се наћи исцелитељске праксе „лек“ и божанско исцељење,¹⁹ а такође и свети извори²⁰ у вези са свим оним где молитва представља важан део. Тај приступ такође постоји, на пример, међу пентекосталцима и следбеницима Харизматског покрета (али не само међу њима).

Они не само да практикују божанско исцељење већ и преко снова, пророчанстава, језичких интерпретација, и личним молитвама и медитацијом, трагају за поимањем и практичним решењима да би се избавили из личних тешкоћа.²¹

Тесно повезане са идејама избављења од несрећа јесу веровања у неку врсту загробног живота. Заиста, идеја да поновно рађање следи након смрти, као што космос израста из хаоса, централна је слика којом се, и дословно и метафорички, користе скоро све религије.

Суптилније од пуког веровања у загробни живот или у практично избављење од несреће јесте оно што се може назвати „контемплација“ („размишљање“). Све веће религије, и многе мање, упражњавају медитацију која појединцу дозвољава да се смирено супростави несрећи и смрти. Такав приступ дозвољава појединцу да пронађе мир непрестано доживљавајући оно што му се чини као нека друга, виша и фундаменталнија стварност. . Тако људи могу желети да живе своје животе *суб специе аетернитатис*, откривајући један надређени ред који превазилази очевидни наред обичног постојања.

Закључак

Овакав приступ религији чини се на први поглед веома удаљен од схватања да је религија у вези са етничком припадношћу и етничким сукобом. Те идеје, међутим, у потпуном су складу. Свака од ирских етничких група, мада на различите начине, у зебњи од божанског, проналази бар неке своје етничке идентитете.

Заиста, будући да је етничка припадност често људима важна, уопште не изненађује што појам етничке припадности понекад има свети садржај и што се етнички сукоби одражавају у верским неслагањима.

¹⁹ Buckley, A. D., 1980, 'Unofficial healing in Ulster.' Ulster Folklife 26, 15-34.

²⁰ Brenneman, W. L. and M G Brenneman, 1995, Crossing the circle at the holy wells of Ireland.. University Press of Virginia, Charlottesville and London.

²¹ Buckley and Kenney, Negotiation Identity, chs 7-8.

Лако је омаловажити употребу религије као извора друштвене и политичке реторике. У стварности, скоро свако ко се придржава религиозних веровања настојаће да користи религију да би потврдио одређену визију друштва. У прошлости Северне Ирске, више него данас, религија је одражавала (па је чак у томе била и оружје) рат између етничких група. Недавно је постала извор помирења. Па ипак, ако бисмо озбиљно схватити однос између религије и групног идентитета, погрешили бисмо ако бисмо религију свели само на политички или етнички идентитет, или, чак и *vice versa*. Везу између религије и етничке припадности пре би требало посматрати као један аспект генералног покушаја религије да сакрализује свет и да створи ред из хаоса. Где је реалност друштвених односа заснована на дубокој социјалној подели, и религијски погледи различитих група највероватније ће и изразити тај сукоб. Тамо где се надају да ће створити хармонију, међутим, користиће религијске идеје за своје циљеве.

Summary:

Anthony D. Buckley

RELIGION AND CONFLICT IN NORTHERN IRELAND

Religion has provided a focus for ethnic conflict in Ireland, and especially in the North of Ireland, since at least the seventeenth century. This article suggests that a major source of this conflict has been social segregation rather than religion itself. Religion and other forms of culture do provide opportunities for symbolic conflict. However, it is a mistake to see religion entirely in this light. First there have been religious movements, which have tried to overcome social differences. Second, for many people, religion is also a means of addressing the problems of the human condition.

Ентони Д. Бакли

МУЗЕЈИ НА ОТВОРЕНОМ У СЕВЕРНОЈ ИРСКОЈ

У Северној Ирској постоје два музеја на отвореном: Алстерски музеј народне културе и транспорта (Ulster Folk and Transport Museum) и Амерички етно парк Алстера (Ulster Folk and Transport Museum). Упркос неким површним сличностима, њихове се приче знатно разликују и обрађају се различитој публици.

Први од ова два музеја основан је 1958. и првобитно се називао Музеј народне културе Алстера. Основан је одлуком Парламента, којом је одређен и његов основни задатак: да илуструје „начин живота, прошлост и садашњост, и традицију народа Северне Ирске“.¹ Две године касније, Музеју народне културе припало је око 55 ha земље у Калтри у округу Даун, око 12 km од Белфаста, поред реке Лаган. Музеј је 1966. купио још један значајни посед у непосредном суседству Музеја народне културе. То је значило да се Музеј простирао од узвишења Холивуд брда на југу, низ обалу реке Лаган, на северу. Овај други део земљишта је употребљен за историјски значајну збирку саобраћаја, која је до тада припадала граду Белфасту. Све у свему, Музеј сада заузима 71 ha, од којих је на приближно 25 ha постављен сам музеј на отвореном. Због збирке транспорта, Музеј је 1973. променио назив у Алстерски музеј народне културе и транспорта.

Амерички етно парк Алстера отворен је много касније, 1976, и смештен је на простору од 36 ha у западном делу Северне Ирске, на приближно 130 km од Белфаста, у близини града Ома. Тај музеј прича о ирском иселљавању, са посебним нагласком на иселљавање из Северне Ирске у Сједињене Америчке Државе.

---

¹ Alan Gailey 1986 'Creating Ulster's Folk Museum' Ulster Folklife 32, 1986, 54 - 77, p 54. G B Thompson, "The road to Ballycultra", in (ed.) Trefor M. Owen, 2000, From Corrib to Cultra: folklife essays in honour of Alan Gailey, Institute of Irish Studies, Queen's University, Belfast, in association with the Ulster Folk and Transport Museum. Ова два текста су посебно значајна за настанак и историју Музеја народне културе и транспорта Алстера. Наш текст је осврт на оба поменута текста.

Донедавно, сваки од ових музеја радио је одвојено. Године 1998, међутим, два музеја на отвореном су се интегрисала са трећим музејом у Белфасту, Музејом Алстера, у једну институцију – Национални музеји и галерије Северне Ирске (The National Museums and Galleries of Northern Ireland), познату као MAGNI.

Северна Ирска је, наравно, позната по великој друштвеној подели на католике и протестанате. У пракси, међутим подела на католике и протестанте, иако важна, није пресудна за рад кустоса у музеју. Кустоси морају бити свесни те друштвене поделе, али живот који приказују не могу да сведу само на ту друштвену поделу. Живот у Северној Ирској подразумева обраду земље и друге послове, кување, исхрану и забаве, и људи у Северној Ирској све то обављају на исти начин, без обзира на то да ли су католици или протестанти.

Оба ова музеја су нешто више него музеји на отвореном. Музеј народне културе Алстера има три галерије народног живота, значајну збирку спорта и веома важан истраживачки део снабдевен архивима и складиштинама.² Као и у осталим музејима, од стручног особља се очекује да објављује резултате својих истраживања, и заиста, имају веома значајан број објављених публикација. У том простору се такође налази библиотека и архиви, који садрже писана документа, фотографије и звучне записе. Ту се налазе студијске збирке материјалне културе, укључујући богату збирку текстила.

Амерички етно парк Алстера никада није имао исто постављена истраживања. Такође нема ни сличне збирке артефаката. То је ипак, данас често посећен Центар за Студије миграција, усредсређен да помаже иностраним посетиоцима да поново открију историју својих ирских предака.

Алстерски музеј Народне културе и транспорта

Порекло

Музеј је творевина многих људи, али четворица имају посебан значај за развој Музеја народне културе Алстера.

Два човека су имала почетну визију. Један је био Сидни Стендал (Sydney Stendall), који је од 1910. био кустос асистент, а од 1942. кустос (директор) Музеја и уметничких галерија Белфаста. Стендал је 1929. посетио музеје на

---

² Тревор Овен (Trevor Owen) сматра да су архиви, галерије и музеј на отвореном главне црте Етно музеја. Видети Trevor M. Owen, 1988, "The role of a folk museum". In (ed.) Alan Gailey The Use of Tradition: Essays presented to GB Thompson Ulster Folk and Transport Museum, Cultra, 75 – 84.

отвореном у Скандинавији и, по повратку, оживео идеју да и Северна Ирска има такав музеј. На овоме је Стендал радио са професором Естин Евансом (Estynom Evans), велшким географом на Краљичином универзитету у Белфасту. Еванс је дошао у Белфаст 1928. и убрзо постао харизматска личност која је имала знатан утицајна читаву генерацију северноирских географа. Интелектуални етос, посебно раних година, био је инспирисан Евансовим радом. Сам Еванс је од 1968. био председавајући Управног одбора Музеја народа.

Прва два директора Музеја народне културе Алстера били су ученици Естин Еванса, и заиста су те две особе најзаслужнији за практичну примену оригиналне визије. Први је био Џорџ Томпсон (George Thompson), који је почео каријеру у Музеју и уметничкој галерији Белфаста, и који је 1959. постао први директор Музеја народне културе Алстера. Томпсон је био (и још увек је) човек неодољивог шарма, који је знао ненаметљиво да инспирише публику и особље и, што је значајно, утицајне и моћне људе важне за коначно остварење своје визије. Куд год би кренуо, људи су га следили.

Други је био Алан Гејли (Alan Gailey), који је дошао у Музеј као истраживач 1960. Убрзо је постао Томпсонова десна рука и преузео водећу улогу у развоју музеја као интелектуалног средишта. Упркос административним оптерећењима, Гејли је остварио многе публикације. Такође је инсистирао, дајући сопствени пример, да се изложбе морају заснивати на озбиљним истраживањима. После Томпсоновог пензионисања, Гејли је био директор Музеја од 1975. до 1996.

Сва четворица су развила посебну перспективу новог Музеја народне културе Алстера.

Прво, они су били под утицајем покрета народних музеја у северној Европи крајем XIX и почетком XX века: Сканзена Артура Хацелијуса, (Artur Hazelius) у Шведској, Фрилансмузеја Бернарда Олсена (Bernhard Olsen) у Данској и Норск Фолкмузеја Ханса Ала (Hans Aall) у Норвешкој. До 50-их је основано безброј музеја на отвореном свуда по Европи, укључујући и Британска острва. Под шведским утицајем, 1948. је основан Музеј народне културе Велса у Сент Фагану у близини Кардифа. Тај музеј на отвореном највише је инспирисао нови музеј у Северној Ирској. Велшки географ, професор Х. Ј. Флер (H. J. Fleure), који је утицао на градњу Музеја народне културе Велса, био је професор Естина Еванса³.

Друго, постојала је научна грана етнологија, коју су Еванс и његова дружина волели да зову „народни живот“. Етнологија је била инспирација за музеје на отвореном у континенталној Европи, а Велшки музеј био је под непосредним утицајем ове дисциплине у етнологији. Етнологија није била (и није) предмет који ћете наћи на британским и ирским универзитетима. Дисциплина најближа етнологији у Британији била је социјална антропологија. У то време, социјална антропологија се концентрисала на живот обичних људи у Афри-

³ Trevor M. Owen, „The role of a folk museum”, p. 76.

ци и Азији, посебно у Британској Империји, што је сада Британски Комонвелт. Фолклор је такође постојао у Британији, али већина фолклорних студија остала је прилично старомодна и аматерска – што се тек сада мења. Насупрот британским фолклористима, европски етнологзи су били високо професионални и проучавали су живот обичних људи у самој Европи. Посебно их је занимао живот сељака и занатлија у руралним срединама. Такође их је интересовала материјална култура, посуђе, намештај и грађевине, као и земљорадничке справе. Тако се етнологија нашла у музејском делокругу. И под утицајем Евансовог учитеља Х. Ј. Флера успела да добије упориште у Велсу.

Према Евансовом схватању, етнологија је зависила од методологије, коју је он видео као подражавање географског распореда типова народних обичаја и типова артефаката. Такође је сматрао да су многи данашњи предмети културе „остаци” преживели можда из преисторијских времена. Такве идеје су раних двадесетих доведене у питање, и његови наследници у Музеју, док нису напустили то схватање временом су, усвајали лекције модерније антропологије. Ипак, у време кад су се историјска истраживања још односила на живот елите – краљева, политичара и богатих – Еванс је био необичан. Он не само да је озбиљно схватао живот обичних људи већ је и необично ценио, скоро на естетски начин, односе међу људима пејзаж и артефакта. Његове књиге су још вредне пажљивог читања⁴.

Трећи стуб у његовој филозофији може се окарактерисати као „национализам малих нација” Гејли баш на то мисли кад каже да су рани музеји на отвореном „били инспирисани локалним, регионалним или националним сентиментом”⁵. Главни циљ музеја на отвореном јесте неговање осећања за национални идентитет и национално јединство, посебно малих нација, као што су биле Шведска, Данска и Норвешка. Идеја је била да се покажу суштинске вредности нације описивањем живота људи из прошлости. Посебно је живот сељака и сеоских занатлија требало да обједини суштину нације.

Овај националистички дух је без сумње инспирисао Велшки народни музеј у Сент Фагану, и кад је Еванс дошао у Белфаст, изгледао је као неко ко се жарко залаже за север Ирске. На исти начин на који је Музеј народне културе Велса покушао да покаже постојање особене неенглеске културе у Велсу, тако је Алстерски музеј народне културе и транспорта покушао да покаже постојање особене неенглеске културе у Алстеру.

Евансово интересовање за етнолошка достигнућа и за покрет народних музеја јак је зазвонило у срцима северноирских студената географије и многи од Евансових најбољих ученика постали су посредно или непосредно укључени у оснивање Музеја народне културе и транспорта Алстера.

⁴ Видети посебно: E. Estyn Evans, 1957, *Irish Folk Ways*, London; 1973 *The personality of Ireland: habitat, heritage and history* Cambridge University Press, Cambridge. A perceptive critical appraisal of Evans is found in Megan McManus, “Some notions of folklore, history and museum interpretation: a time for reappraisal”. in (ed.) Trefor M. Owen, 2000, *From Corrib to Cultra*.

⁵ Alan Gailey, “Deeply domestic realms”, p. 19.

Секташтво и заједништво

Није могућно говорити о Северној Ирској – посебно ако се говори о „национализму малих нација“ – а да се не помене верска подела између католика и протестаната.

Северна Ирска, је наравно, најпознатија по „секташкој“ подели; „секташтво“ је облик етничког шовинизма. Мање је позната по свом веома истинском осећању за локалну заједницу, а чињеница је да католици и протестанти већ дуго успевају да живе у слози једни поред других. Желим да нагласим да је Музеј народа Алстера израстао на подстицају заједништва у касним педесетим и раним шездесетим.

Ирска је вековима била расцепљена високим степеном друштвене поделе између своје две друштвене групе. Уопштено говорећи, католици у Северној Ирској себе виде као Ирце. У целој Ирској, католици су већина, а протестанти мањина. Према томе, не изненађује чињеница што би северноирски католици више волели да буду у уједињеној Ирској, где би доминирали католици. Насупрот томе, протестанти себе виде као Британце, и поглед им је усмерен ка Уједињеном Краљевству. У Северној Ирској, протестанти су дуго били већина, а католици мањина (мада се ова ситуација можда сада мења). Тако не изненађује што су северноирски протестанти желели да имају самоуправу у Северној Ирској у оквиру Уједињеног Краљевства, у коме су били већина.

Ипак је веома лако говорити о Северној Ирској као месту где постоје две врсте људи у међусобном сукобу. Ситуација је, у ствари много двосмисленија. Људи у Северној Ирској су растрзани у два правца. С једне стране су ограничени својом етничком оданошћу, али су растрзани и жељом да буду од помоћи и добри суседи људима друге стране секташке поделе.⁶

С једне стране, народ Северне Ирске нагиње ка менталитету повлачења у гето, друштвено се одвајајући од људи на другој страни. На тај начин, обе стране су склоне супротстављању политичким амбицијама супротне стране уместо да искажу своје политичке захтеве. С друге стране, међутим, постоји много разумевање са обе стране границе, и људи у Северној Ирској би заиста желели да престану социјалне поделе. У пракси, веома много људи у Северној Ирској жели да негује добре суседске односе са људима с друге стране секташке поделе. Овај дух заједништва који је веома стваран у Северној Ирској, ја често називом „комунитарианизам“.⁷

Социолог Џорџ Симел (George Simmel) рекао је, пишући за време Првог светског рата, да многи односи садрже и пријатељство и нетрпељивости. Сигмунд Фројд (Sigmund Freud), чувени психолог, пишући у исто време, ре-

⁶ John Darby, 1995. *What's wrong with conflict?* Coleraine. University of Ulster.

⁷ Anthony D Buckley 2002 „Conflicting histories: approaching the ethnic histories of Ireland”. Oral History 30, 2, 85–92.

као је да чланови породице могу једни друге волети и мрзети у исто време. Он је и смислио кованицу љубав – мржња. У многим релацијама (нпр. родитељи и деца, мужеви и жене, послодавци и запослени) добри односи се јављају заједно са конфликтима. Стога не чуди што је неколико антрополошких студија објављених седамдесетих година, у којима су описани хармонични односи између католика и протестаната, имали двозначне наслове. Розмари Харис (Rosemary Harris) на пример написала је књигу *Предрасуда и толеранција*. Постоји чланак Елиота Лејтона под насловом *Опозиција и интеграција*. У Северној Ирској има много непријатељстава на живот и смрт, али има доста и социјалне сегрегације. Такође има и жеље и добре воље за пријатељством и миром. Има секташтва, али има и заједништва. И све то је помешано.

Заједништво и оснивање Музеја народне културе

Као што Гејли напомиње, национализам може означавати много различитих ствари, неке сасвим нешкодљиве и друге дубоко опакe.⁸ Музеј народне културе представљао је национализам у малом (или, можда, регионализам) у његовом пуном облику. Основан је 1958, када су се многи људи у Северној Ирској почели надати да би дух заједништва могао триумфовати над познатијим северноирским духом секташтва. Иако је ИРА имала безуспешне кампање током касних педесетих, опште осећање је било да стара подела на католике и протестанте припада прошлости.

Посебно су многи унионисти мислили да, упркос историјском антагонизму, католици и протестанти Северне Ирске имају више сличности него разлика. У следећих десет година унионистичка влада Северне Ирске покушавала је да изглади секташку поделу у друштву Алстера. Почела је да чини практичне и симболичне кораке како би помирила старе непријатеље – алстерске протестанте, Републику Ирску; и пријатељски је поступала са опозицијом у Северној Ирској – с католичким националистима.

Овај покушај да се започне процес помирења свечано је пропао. Католици су умногоме сматрали да су ови поступци униониста нудили сувише мало и да су дошли сувише касно. Касних шездесетих ојачао је студентски покрет, који је, по угледу на Мартина Лутера Кинга, тражио „људска права”. Међу протестантима је јачало опозиционо осећање према унионистима, које је у први мах водио свештеник Јан Песли (Ian Paisley). Године 1969. избили су озбиљни грађански сукоби, који су бивали све жешћи, све до почетка седамдесетих, када је буквално избио грађански рат.

Те „невоље”, како су ове сукобе називали, наставиле су се наредних тридесет година упркос Белфастском договору из 1998, а насиље се наставило и до дана данашњег. Укратко, покушаји унионистичких либерала крајем пе-

десетих и почетком шездесетих да се отклоне секташке поделе, једноставно су пропали.

Без обзира на мане овог развоја заједништва, истина је да је Музеј народне културе израстао у периоду када су многи веровали да се две стране северноирског друштва могу помирити. Постојала је, тврдило се, древна северноирска култура, другачија од британске, и различита од оне у Републици Ирској, која је била заједничка и католицима и протестантима у Алстеру. Две групе људи из Северне Ирске имали су више сличности него што су се разликовали и тако је било могућно да и католици и протестанти буду поносни на оно што им је било заједничко.

Такав покушај препознавања заједничке културе није био само фантазија мале групе унионистичких политичара. Имао је своје корене у свакодневним животима обичних људи, посебно у руралним деловима Северне Ирске и у мањим градовима и селима, који се одражавао на историјске интересе ових људи. У целој Северној Ирској било је (и још увек их има) локалних историјских друштава посвећених проучавању сопствене историје. Та историјска друштва имају своје часописе и периодичне публикације, и постављају изложбе о својој локалној историји. Такве организације су, осим врло мало изузетака, чврсто анти-секташке. Њихови чланови су и католици и протестанти и не баве се спорним историјским темама⁹.

Музеј народне културе настао је наслањајући се на дух заједништва, чији се значај развијао током две деценије пре невоља, и који је, упркос свим бомбардовањима, сакаћењима и пуцњавама, наставио да постоји и даље. Сви се слажу с тим да је увек било великих тема око којих се нису слагали и великих „културних” разлика. Али је такође било нашироко признато да људи у Северној Ирској морају наставити једни с другима и да имају много елемената заједничке културе. Локални историјски покрет, са својим локалним историјским друштвима, израстао је из перцепције заједнице која се дели са свима, па је тако било и са Музејом народне културе.

Музеј народне културе Алстера

Музеј народне културе, чија је градња почела почетком шездесетих, био је пројектован у складу с неколико основних принципа. Од почетка је било одлучено да ће се музеј концентрисати на уобичајеном типу грађевина, а то је тип кућа које нису пројектовали архитекте, него градитељи по угледу на народно градитељство. Требало је да такве грађевине буду примери онима у

⁸ Alan Gailey, „Deeply domestic realms”, 34.

⁹ A. D. Buckley 2002 „Conflicting histories: approaching the ethnic histories of Ireland”. Oral History 30, 2, 85–92.

Алстеру. Такође је било одлучено да се не праве копије зграда. Музеј је, у ствари, требало да пресели зграде из њихових постојбина у различите крајеве Алстера.¹⁰ Један од резултата овакве одлуке било је пресељавање зграда, пажљиво идентификујући сваку кућу са местом из кога је пренесена, и са људима који су је настањивали.

Друга одлука је била да се куће поставе у одговарајући пејзаж, представљајући заједницу у периоду 1900 – 1910. У томе се принцип Музеја народне културе Алстера разликовао од Музеја народне културе Велса, који је своје зграде користио да прикаже узорак развоја друштвеног живота у различитим историјским периодима.

На почетку, Музеј је требало да представља окружење у којем је изложено разбијено насеље, превасходно сеоске куће и економске зграде. За разлику, на пример, од слике насеља у Енглеској, сеоска насеља у Ирској ретко су била заснована на пољопривредном занимању. У Ирској су сеоска насеља била „расута“ и „без језгра“. То значи да су у Ирској сеоске куће, а тако и остале грађевине, као што су цркве, школе и јавне зграде, рашткркане по околини, а не груписане. Разбијено сеоско насеље постојало је у Алстеру од пеисторијских времена, а постоји и данас.

Тако настало рурално окружење свакако да посебно истиче пољопривреду. Ту се налазе многе сеоске куће, економске зграде и куће у којима су својевремено живели радници без поседа. Осим тога, ту је и школа, Оранжерија, ковачница, млин и ваљавица (за прераду лана). Те потоње зграде су сведочанство да је разбијена рурална економија Северне Ирске на почетку XX века укључивала јавне и приватне зграде. Сеоско подручје Музеја такође има фарму на којој се ради, гаје лан, житарице, кромпир, као и стока, укључујући живину, свиње, овце и рогату стоку. Многе од тих животиња јесу расе својевремено нађене у Алстеру, а које су сада прилично ретке. У приказивању тог сеоског пејзажа, водило се рачуна да се зграде поставе у правилан просторни однос једна с другом, као и да се направе аутентичне капије, међе између поседа, итд. То је заиста мукотрпно урађен приказ села у Алстеру.

Касније, осамдесетих година одлучено је да се поново прикаже мала варошица или село. У Алстеру, 1910. такви градови су били сасвим мали, понекад само са 200 становника. Крајем XIX века у њима су се појавиле радње и остали услужни објекти који су опслуживали сеоску заједницу. У музејском градском подручју сада се налазе пивница, судница, школа, трговина угљем, неколико радњи, полицијска станица, банка, место где се служи безалкохолна пића, парохијски дом, кућа протестантског свештеника и две (ускоро три) цркве. Музеј планира да изгради лекарску ординацију и биоскоп за приказивање немих филмова.

¹⁰ Оваква политика била је флексибилна. На пример, понекад је било неопходно заменити оригинал копијом, када је, на пример, грађевина била крхка или, једноставно, непокретна, или када је требало заменити греду, итд. У 1980-им неке копије грађевина биле су укључене у садржај малог града.

Амерички етно парк Алстера

Амерички етно парк Алстера који се сада простире на 33 ha, основан је 1976, за време управе Ерика Монтгомерија (Eric Montgomery). Његов оснивач био је Шкотско-ирски фонд Алстера, организација коју је финансијски помагала једна америчка добротворна установа, Мелон Фондација (Mellon Foundation). Веза са породицом Мелон, посебно др Метју Мелоном (Matthew Mellon), била је кључна за дух новог музеја. Томас Мелон је био алстерски презвитеријанац, кога је 1818, када је имао пет година, његов отац Ендрју Мелон (Andrew Mellon) одвео у Питсбург у Сједињеним Америчким Државама. Тамо је стекао иметак и основао огромну индустријску империју. Музеј, који су створили његови потомци, требало је да покаже искуство многих исељеника који су отишли у Нови свет.

У ствари, иако је етно парк почео као независна институција, он је постао део. Националних музеја и галерија Северне Ирске (MAGNI). Иако га сада углавном финансира влада, он и даље прима сталну и великодушну подршку Мелон фондације. Иако је још увек чврсто усмерен ка Америци, он се све више бави општијом идејом исељавања из Ирске.

Прича о исељавању

Од почетка XVIII века настало је велико исељавање из Ирске, не само у Британију него и у крајеве који су постали Америка и Канада. Касније се то исељавање проширило и на остале земље, као што је Аустралија, Нови Зеланд и делови Африке.

У први мах, већина исељеника били су презвитеријанци Северне Ирске. Презвитеријанци су били група протестаната који су одбили да се прикључе, у то време званичној протестантској цркви, Ирској цркви. Због тога што нису приступили Ирској цркви, трпели су разне врсте дискриминације и прогона. Из различитих историјских разлога, међутим, презвитеријанци су били међу најбогатијим и најуспешнијим сељацима у Ирској. Због тога су многи од њих били вољни да окушају срећу у Новом свету, у нади да ће се обогатити. Тако је из Ирске у XVIII веку почело стално исељавање, посебно презвитеријанаца, и посебно у Америку.

До средине и краја XIX века та река људи из Ирске претворила се у поплаву у којој су преовлађавали католици.

Између 1845. и 1850. дошло је до многих недаћа, када је годину за годином пропадао род кромпира. Кромпир је био главни усев и основна храна Ираца¹¹ – ирски сељаци су обично јели пет килограма кромпира дневно – и,

¹¹ Kenneth H Connell, 1962, „The potato in Ireland” *Past and Present* 23.

кад је род кромпира бивао уништен, наступала је масовна глад. Осим глади, друга последица велике глади била је огромна миграција ирских сељака у Сједињене Америчке Државе. Процењује се да се за четири године глади иселило око четири милиона људи. У дужем периоду, ирска пољопривреда и ирски сеоски живот су се драматично променили.

Пре велике глади, био је обичај да сељак, за живота подели земљу између својих неколико синова. То је било прихватљиво све док је број становника био стабилан. Почетком XIX века, међутим, становништво се повећало. Поседи су се тако све више уситњавали, а становништво било више изложено несрећама као што је глад.

После велике глади, ирски фармери су променили обичаје, у вези са наслеђивањем. Почели су да преносе своја имања на само једног сина. Пошто је само један син наслеђивао имање, остали синови морали су да потраже посао на другом месту. Ако је, према томе, само једна ћерка постајала жена фармера, онда су и преостале жене морале да оду на неко друго место да живе.

Други разлог за овај нови начина живота била је склоност мушкараца да се касно жене. У типичној породици крајем XIX века сељак и његова жена су имали бројну породицу, са можда десеторо или дванаесторо деце. Међутим, један син који би остао на имању, обично је остајао и нежењен све до своје четрдесете или педесете, или чак и касније. Онда, кад би му отац умро, он би се оженио младом женом која би му рађала децу. Од средине XIX века јавља се целибат међу младима. Родитељи би се озбиљно заузели како би били сигурни да се њихови синови неће прерано везати за младу жену – а посебно не ако је она трудна.

Обичај касне женидбе продужио се и у XX веку. И заиста, кад сам почео теренски рад у Ирској, касних седамдесетих, још сам наилазио на неке остатке тог обичаја. Често се могло наићи на имање о којем се брине средовечни нежења. Он је чекао да његова обудовела мајка умре, пре него што себи нађе жену. Или је можда одлагао женидбу све док не би схватио да је за то прошло време. У неким случајевима, имање је могла водити група браће и сестара који никада нису ступили у брак.

Од синова се углавном очекивало да остану на имању и да се ожене врло касно, или да отпутују у иностранство и тамо нађу некога с ким би се венчали. Деца која нису наследила имање и девојке које нису нашле старијег сељака да се удају, најчешће су се исељавали из места. Неки су одлазили у Даблин или Белфаст, или у Енглеску или Шкотску. Многи су, међутим, отишли у Сједињене Америчке Државе, Аустралију, Нови Зеланд или негде другде.

Према томе, исељавање није било нешто што је чинила тек неколицина. То је постало главна ствар у начину живота Ираца. Амерички етно парк Алстера истиче ове главне црте ирског живота. Због тога што га је основала Мелон корпорација, Музеј има особито протестантску – чак презвитеријанску атмосферу. С обзиром на популарно схватање да је ирска миграција била католички феномен, и будући да Музеј не покушава да присвоји причу о миграцијама за презвитеријанце, овај осврт даје занимљиву и корисну исправку.

Амерички етно парк Алстера

На први поглед, Амерички етно парк Алстера веома подсећа на музеј на отвореном у алстерском Музеју народне културе и транспорта у Калтри. И заиста, очевидно је да је етно парк упио много истих утицаја као и његов старији брат. Ипак, убрзо се схвати да је овај први утисак погрешан. За разлику од Музеја у Калтри, пут кроз Амерички етно парк је потпуно структуриран, да би испричао јасну причу.

Посетиоцу се најпре пружа приказ живота Алстера у прошлости. Овде – исто као и у Музеју народне културе и транспорта Алстера – постоје куће за становање, школа, и неке цркве расуте по руралном пејзажу. Те зграде – опет као у Музеју народне културе и транспорта Алстера – причају о одређеним појединцима, у овом случају о онима за које се зна да су се одселили у Америку. Одатле посетилац прелази у ирску градску улицу са радњама, поштом и апотеком. Коначно, са импровизованог дока, посетилац се пење на брод и, напослетку, стиже у руралну Америку са брвнарама, амбаром, покривеним запрежним колима и осталим посебним одликама америчког пејзажа. На почетку, етно парк је постављен с средиштем које су чиниле копије зграда. Од 1983 (са изузетком панорама града које су најобичније имитације) све зграде које су пренесене у Парк јесу оригиналне, са оригиналних локација Северне Ирске и Америке.

Писац Дејвид Брет (David Brett), користећи Амерички етно парк, у расправи о индустријском наслеђу, жали се на „бинарну опозицију“ коју сугерише овакво уређење. Посетилац, каже писац, најпре се уводи у пасторални Алстер, са каменим кућама покривених кровином, начичканим у густој и разбарушеној шуми.. После симулираног путовања морем, посетилац се нађе у углађеној, уређеној, озелењеној средини, са правоугаоним дрвеним кућама и правоугаоним пољима. Претпостављени природни и питеорескни квалитети Ирске су, према томе у контрасту са рационалном и модерном Америком. Не само да су ове митолошке супротности непријатно и превише познате, каже он, већ та разлика истиче несигурни однос са реалношћу насељавања Новог света у XVIII веку. За ирског досељеника, каже он, Америка је била много више „разбарушена“, „густа“ и „природна“ него што је то било место које су напуштали.¹²

Моје лично мишљење је да ова митолошка опозиција није ни близу са тако оштрим цртама, како Брет истиче, и да посетилац заиста може да стекне утисак бар о неким аспектима трансформације коју су искусиле генерације ирских иселеника.

¹² David Brett, *The Construction of Heritage*, Cork, Cork University Press 1996

Образовне и остале активности два музеја

Сваки од ова два музеја на отвореном у својим зградама организује и приказивање догађаја.

У Музеју народне културе и транспорта Алстера у 2002. години одржавају се: фестивал приповедања, више концерата традиционалне музике, прослава жетве, певање божићних песама у једној од музејских цркава, Дан ретких врста – када се ретке сорте животиња излажу, купују и продају на пијаци. Постоји такође много образовних курсева за одрасле, посебно занатских вештина, као што је обрада дрвета, музика, као и многих вештина у вези са текстилом.

Програм 2002. у Америчком етно парку Алстера укључује оживљавање и приказивање алстерске свадбе и, упоредо, америчке свадбе са целокупним обредом и одговарајућом музиком за сваку посебно, прослављање америчке независности 4. јула, уз оживљавање појединости из америчког грађанског рата. Реконструише се и оживљава живот из 1750. приказивањем односа између досељеника и Индијанаца из планинског подручја из шест племена; одржава се и годишњи фестивал музике Апача и Плаве Траве.

Све то се дешава у свакој од институција где водичи, који брину о зградама и одржавају их, као и специјализоване занатлије, обављају своје редовне и различите послове. Редовно се могу видети занати као што су: шивење, ткање, земљорадња, ковање гвозђа, кување, плетење корпи. Иако се током деценија више пажње посвећивано приказивањима и догађајима, потребно је истаћи да је у обе институције, инсистирање на „живом музеју“ одувек било основни циљ. На пример, једна од првих грађевина–експоната пренесених у Музеј народне културе Алстера јесте радионица за израду ашова са маљем на водени погон. Та радионица је омогућавала вештим занатлијама да прикажу ручну израду ашова, што се може повремено видети и данас.

Рад са школама заузима посебно место у музејима на отвореном. Школске групе долазе у музеје током читаве године, и деца се даје да раде теме које се односе на рад ове две установе.

Један вид музејског образовног програма јесте сузбијање друштвене поделе међу школском децом. Велики је степен друштвене поделе између католика и протестаната у Северној Ирској. а нигде није тако изражен као међу младима. У многим деловима Северне Ирске, дете које се роди, на пример, у протестантској кући, највероватније ће живети у дела насеља које насељавају протестанти. Таква особа одлази у цркву, која је, наравно, протестантска. Такође посећује омладинске клубове и остале рекреативне активности које организује његова црква или школа. Ако је извиђач, биће у протестантској трупи. Укратко, та особа може провести цело детињство а да никада не сретне ниједног католика. Веома је тешко да се деца различитих верских опредељења међусобно сусрећу.

Као одговор на то, у 1980. државна политика је поставила нешто што се назива Образовање за узајамно разумевање, шире познато као EMU (Education for Mutual Understanding). Обично би се повезале протестантска и католичка школа. Разреди у тим школама би се окупљали око образовних активности. Посебно су биле важне ваншколске посете. Одељење мог сина (протестантско), на пример, ишло је на скијање у Бугарску, са децом из одељења оближње католичке школе. Замисао је да се успостави пријатељство и можда изгубе предрасуде које би се могле имати о „другој страни“.

Оба музеја посебну пажњу поклањају EMU раду. У пракси, то не значи да се музеји непосредно баве темама везаним за невоље. То пре значи да два музеја удовољавају групама састављеним и од католичке и од протестантске деце.

Због тога оба музеја имају центре за смештај. Те спаваонице се користе за различите намене, али њихова главна улога јесте да смештају љаке из EMU програма. Алстерски музеј народне културе и транспорта посебно је срећан. У музеју на отвореном постоје два платоа градских кућа копираних по угледу на градске платоје Белфаста. Оне споља изгледају као обичне куће из XIX века, али изнутра су спаваонице. Деца ту остају по неколико ноћи и међусобно се упознају, радећи на различитим пројектима.

Образовна одељења у обе институције развила су знатне активности. У Америчком етно парку Алстера одељење школске деце може учествовати у посетама с посебним циљем. Под тим се подразумева „Исељеничко путовање“, „Проучавање емиграције“, „Живот у руралном Алстеру“, „Одлазак у град“, „Прва америчка граница“, „Медицина XIX века“, као и друге општије туре.

Закључак

Да би био успешан, музеј се мора обраћати одређеној публици. Музеј на отвореном у Музеју народне културе и транспорта Алстера одражава неке племените тежње народа Северне Ирске. Као што велича животе обичних људи Алстера, такође испољава и осећање за заједништво, што је важно локалном становништву, потврђујући осећање различитости, као и јединствености унутар провинције.

Амерички етно парк Алстера обраћа се нешто другачијој публици: обраћа се онима којима је Северна Ирска део светске заједнице људи са ирским коренима. Многи Ирци имају рођаке у Америци и на другим местима, а многи Американци и други који дођу у Ирску желе да чују њихове појединачне приче.

Упркос чињеници да се обраћају посебној публици с посебним интересовањима, и упркос чињеници да у конфликтној ситуацији није могућно бити политички невин, ова два музеја покушавају (понекад успешно) да испричају своје различите приче истинито и потпуно.

Summary:

Anthony D. Buckley

OPEN-AIR MUSEUMS IN NORTHERN IRELAND

The Ulster Folk and Transport Museum had its origins in the wider open-air museum movement, in European ethnology and in the nationalism of small nations. It is also motivated by a “communitarian” impulse that takes a pride in local communities that transcends sectarian loyalties. Its mission is to present the way of life and traditions of the people of Northern Ireland past and present. The Ulster American Folk Park in contrast tells the story of Irish migration to America, conducting the visitor from a Northern Irish landscape into one in nineteenth century America. Both museums engage in educational work that addresses Northern Ireland’s long-standing sectarian conflict.

Наташа Скрињик Цветковић

**КОНЗЕРВАЦИЈА И РЕСТАУРАЦИЈА
КАПЕ СА ЗЛАНОВЕЗОМ – „ЗЛАНАРЕ“
из збирке народне ношње Војводине у Етнографском музеју у
Београду**

У Збирци народне ношње Војводине у Етнографском музеју у Београду, у колекцији женских оглавља, односно покривала за главу, најбројније су *златне капе*, заступљене са 23 примерака. Зависно од величине и површине коју покрива златовез, извршена је класификација на велике и мале *златне капе*.

Великих златних капа је 10 примерака, а једна од њих је и *капа златара*, инвентарни број 33 604, израђена 1895. године. Капу је набавио Никола Зега, тадашњи кустос Музеја, у Меленцима у Банату 1904. године.

Овај тип капе био је саставни део невестинског и свечаног костима с краја XIX и у првим деценијама XX века. Осим на венчању, младе су, наине, носиле *капу златару* и неколико година након свадбе. Квалитет израде и квантитет златовеза на капама зависили су од материјалног стања породице, односно новчаног улагања у одећу, тако да су капе златаре, осим што су биле симбол невестинског оглавља, представљале и богатство куће из које млада потиче.

Капе златаре су се израђивале у локалним занатским радионицама, а сам процес израде једне богато украшене капе трајао је два до три месеца.

Опис

Капа је издуженог елипсоидног облика. На затиљку су нашивене две дуже, а преко њих две краће траке, *шлајфне*, и машна. Сви делови су израђени од свиленог бруката плаве боје са утканим цветним мотивима црвене и

зелене боје. Површина је богато извезена техником златовеза, који је рељефно изведен преко картона различитог облика и прихватањем кроз бело платно, *сади*. Преко златовеза су нашивени украси од белих стаклених перлица, ситних металних детаља, златних шљокица и разнобојних стаклених каменчића. На краћим тракама је великим ћириличним словима извезен монограм, *Ч* и *М*, а на машини је извезена година 1895. На крајевима трака пришивене су златне ресе, а на предњој страни капе пришивен је букетић од вештачког цвећа. Капа је постављена свиленим атласом ружичасте боје, који је веома оштећен; очуван је само на већим тракама. Облик и чврстину капе одржава картонски калуп.

Ток конзерваторског поступка

После извршене детаљне анализе капе, фотографисања затеченог стања, капа је рашивена на осам делова и сваки појединачни део је конзервиран, да би, на крају, сви делови били састављени и капа добила пређашњи изглед.

Опаране ресе конзервиране су: потапањем у 4%-ном раствору фосфорне киселине, благо механички очишћене меком четкицом, неутралисане у 10%-ном раствору соде бикарбоне, испране у дестилованој води и лакиране у 5%-ном раствору бедакрила у ацетону.

Постава, која је у траговима очувана на великим тракама, пажљиво је пришивена између два тила, а затим опрана 10%-ним неутралним детерџентом, испрана у дестилованој води; у мокром стању скинута је са тила и са налицјем нагоре постављена на радну плочу, при чему се водило рачуна да се ослабљене и оштећене флотирајуће нити што боље исправе и поставе. Док се постава сушила, припремљен је бели памучни тил, на који је нанесен 8%-ни LASCAUN ACRYUC RESIN P 550 – 40 ТВ. Када се постава осушила, пеглом загрејаном на температури од 45°C, прилепљен је тил на налицје поставе. Затим се приступило пришивању флотирајћих нити свиленим концем одговарајуће боје *конзерваторским бодом*.

Услед немогућности прања плавог броката, приступило се механичком чишћењу златовеза стакленом четком и лакирању са 5%-ним бедакрилом у ацетону. Након тога су *конзерваторским бодом* пришивене флотирајуће нити, плавим свиленим концем.

Цветни аранжман са лица капе је исправљен, очишћен и пришивен на њен обод.

Машна са извезеном годином и мањим тракама са монограмом растављена је и потплаћена белим памучним тилом, који је причвршћен загрејаном пеглом за тканину 8%-ним лепком за текстил. Флотирајуће нити су учвршћене *конзерваторским бодом* свиленим концем плаве боје. Искројена

је постава од нове свиле ружичасте боје, јер стара свила није сачувана. Машина је постављена на затиљачни део и пришивена на капу.

По завршетку конзервације свих делова капе, приступило се њиховом састављању, тако што су сви делови ручно пришивени памучним концем неутралне боје.

На крају поступка капа је постављена на посебно искројен и направљен картонски калуп и смештена у Збирку народне ношње Војводине Етнографског музеја у Београду.

Литература

1. Вера Шарац Момчиловић, *Кепе са златовезом у Банату*, Гласник Етнографског Музеја у Београду, књ. 58-59.
2. Ђурђица Петровић, *Златовез*, Гласник Етнографског Музеја у Београду, књ. 51.
3. J. E. Leene, *Textile conservation*, 1972.
4. Karen Finch & Greta Putnam, *Caring for textiles*, 1977.
5. М. Малуцков, *О једном типу капа златара са краја XIX века из средњег Баната*, Гласник Етнографског Музеја у Београду, књ. 54-55.
6. *Conservazione e restauro dei tessili*, 1980.

Сл. 1. Изглед машине са годином израде и иницијалима - детаљ капе, затечено стање

Сл. 2. Предњи изглед капе златаре (део са цвећем) - детаљ затечено стање

Сл. 3. Бочни изглед горњег дела капе златаре - детаљ, затечено стање

Сл. 4. Изглед капе по обављеном конзерваторском поступку

IN MEMORIAM

ПРОФЕСОР ДР БУРЉИЦА ПЕТРОВИЋ Музеалац на Универзитету¹

Кад смо крајем деведесетих година сада већ прошлог века, као саставни део испита *Увод у етнологију* на последипломским студијама на Катедри за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду добили за задатак да припремимо и *Предлог библиографије и извора за проучавање одевања с посебним освртом на истраживања обављена на Косову и Метохији*, нисмо могли ни наслутити да ће *Предлог* једног дана представљати веома подстицајан текст за осврт на рад и стваралаштво професора др Ђурђице Петровић. Како то само живот може да донесе, у нашем примеру ни мало случајно, професор-ментор задужена да прати свог студента постдипломца била је, управо, професор др Ђурђица Петровић.

Осим атласа, речника и студија страних аутора, првих записа, часописа, зборника и упутстава, посебно Јована Ердџановића (1910) и Тихомира Ђорђевића (1926), уредно пописаних антропогеографских и етнолошких монографских истраживања која нас прате цео један век, у нашем видокругу јасно су се издвојила три периода са значајним ауторима и темама које смо својим уваженим професорима и представили на испиту.

---

¹ Поводом годишњице смрти проф. др Ђурђице Петровић (1927–2003), а на предлог Уређивачког одбора Гласника Етнографског музеја у Београду, настао је текст *Професор др Ђурђица Петровић: МУЗЕАЛАЦ НА УНИВЕРЗИТЕТУ*.

За израду текста коришћене су следеће библиографске јединице:

1. Предговор, *Човек међу људима*, Миленко С. Филиповић, избор и предговор Ђурђица Петровић, Београд 1991, VII–XXIV
2. Ђурђица Петровић, *Од пуста до златовеза: ткања и вез – изабране студије*, ПОГОВОР: Говор предмета: културна историја испричана језиком текстилија, Мирјана Прошић–Дворнић, Београд 2004, 377–404.
3. Биљана Миленковић–Вуковић, Библиографија проф. др Ђурђица Петровић, 1. део (1927–2003), Гласник Етнографског института САНУ, књ. LII, Београд 2004, 335–355.

У периоду између два рата, који смо условно назвали *О Јовану Цвијићу као узору истраживачима народног живота* на листи су се, поред најзначајнијих имена истраживача повезаних са радом Етнографског музеја, као што су Сима Тројановић, Никола Зега, Митар Влаховић, нашла и многа друга, од којих смо посебно издвојили радове о народним ношњама Босне и Херцеговине (1896–1930) Ђуре Трухелке, *Карактерологију Југословена* (1939) Владимира Дворниковића и изузетно остварење Војислава Радовновића *Народна ношња у Маријову* (1935).

У периоду између 50-их и 70-их година прошлог века, који смо означили као време *Узлета у истраживању националних костима* издвојили смо радове Ирме Чремошник о средњовековној капи из Биле код Травника (1952), Јована Ковачевића *Средњовековна ношња балканских Словена* (1953), Миленка Филиповића о романтизму у народним ношњама (1953 и др. 1962, 1970), Маријане Гушић *Тумач изложене грађе* (1955), Љиљане Бељкашић о орјенталним елементима у ношњама балканских Словена (1962), Зориславе Чулић о словенским елементима у ношњама Босне и Херцеговине (1963) или о елементима старобалканске традиције (1966), Павла Васића, Мирослава Драшкића и Бојане Радојковић. За тај период и почетак следећег карактеристично је и објављивање првих синтетских студија о народним ношњама једног ширег подручја као што су *Народне ношње у Босни и Херцеговини* (1961) Зориславе Чулић и *Народне ношње Хрватске* (1975) Јелке Радауш - Рибарић.

У периоду од 70-их година до пред крај века, који смо условно назвали *Богатирјев-одоцнели функционализам, или ништа није као пре*, издвојиле су се две, само привидно супротстављене, линије истраживања културе одевања и текстилија народа са (сада) бившег југословенског простора: музејска проучавања заснована на теренским истраживањима као извору првог реда која нису запостављала ни друге изворе, писане, пре свега. Доследно их је спроводила група музеалаца окупљена око Етнографског музеја, Музеја примењене уметности и Музеја града Београда: Јасна Бјеладиновић, Јерина Шобић, Јелена Аранђеловић - Лазич, Братислава Владић - Крстић, Добрила Стојановић, Верена Хан са изузетним радом о *Турском почасном кафтану у служби хришћанске литургије на Балкану XVI–XVII* (1988). Другу групу истраживача која ствара на Универзитету и при институтима САНУ, чинили су: Десанка Николић, професор др Ђурђица Петровић која управо почетком 70-тих из Војног музеја, где је радила од 1952. године прелази на Универзитет и Мирјана Прошић - Дворнић као најмлађа. Сви истраживачи, осим Мирјане Прошић - Дворнић, имали су богато музејско искуство. Да је *једном музеалац, увек музеалац* тачно, најбоља потврда је и изузетан научни и стваралачки рад професора др Ђурђице Петровић.

Избор тема и начин обраде материјала или појава, методологије, условљен је конкретним радним окружењем и избором извора за које се опредељујемо. Свеукупан приступ решавању пробелма се обликује, изграђује и употпуњује остваривањем подстицајне и креативне сарадње и стварањем спонтаних веза са личностима истих или сличних интересовања и погледа

на начин „ишчитавања“ различитих друштвених феномена. Да рад у музејима јесте и научни рад и да такво опредељење зависи од личности истраживача и личног схватања професионалне одговорности указала је управо професор др Ђурђица Петровић описујући свој први, врло значајан сусрет са Миленком Филиповићем.

„По повратку у земљу (мисли се на повратак Миленка Филиповића са студијског рада и боравка у Америци 1952/53. године, прим. М. Менковић) наставио је с радом у Етнографском институту САН. Тада је био испитивач етнолог у Државној комисији за полагање испита ради добијања виших музејских знања. Том приликом сам први пут дошла у контакт са М. Филиповићем. На испиту су се наша мишљења размимоишла око важних претпоставки у мом поднетом раду. Свако је бранио свој став, а последица тога „сукоба“ било је будуће колегијално пријатељство уваженог научника и почетника у науци“ (подвукла М. Менковић).

Још једна личност ће пресудно утицати на начин рада професор др Ђурђице Петровић, а то је Радован Самарџић, члан комисије за одбрану тезе (*Оружарски занати у нашој земљи за време османске управе*, 1964) који је, уочивши јаку историјску димензију у њеним истраживањима, упућује на архивска документа као извор за истраживање (М. Прошић - Дворнић: 392). Од тада, па до краја свога живота, професор др Ђурђица Петровић биће свакако не први етнолог који се користи архивским изворима, али најупорнији и најдоследнији истраживач у архивама, пре свега, Дубровника, а ређе Задра, Трогира, Сплита и Котора. Веома солидно знање страних језика и латинске палеографије омогућиће да правилно тумачи записе и извлачи податке (М. Прошић - Дворнић: 393).

Да би се што свеобухватније сагледао рад професор др Ђурђице Петровић, посебно везе за које сматрамо да су постојале између начина рада на музејским збиркама (предмети материјалне културе), темама које су касније биле део интересовања проистеклог из рада на, пре свега, архивским изворима, али и ликовним (врсте текстилија којима се бавила, однос град – село и културна историја свакодневице), до формирања и конципирања предмета Етнологија југословенских народа – материјална култура на Катедри за етнологију и антропологију Филозофског факултета 70-их година прошлог века, сматрамо корисним да се истакну научне тенденције и интересовања која су постојала почетком 50-их година у светлу истраживања одевања, када и почиње да ради у Војном музеју, као и основна запажања о темама и методологији рада Миленка Филиповића, које је сама дала. Верујемо да то на прави начин објашњава и њено лично опредељење за одређене теме, изворе и метод истраживања.

За период који смо у већ поменутој листи припремљеној за испит означили као *Узлет у истраживању националних костима*, карактеристична је заинтересованост истраживача за сваку врсту дубинских истраживања одевања и елемената који су саставни део традиционалног костима, било да је реч о римским траговима, старобалканској, словенској или оријенталној

култури и утицајима. Ти „ветрови посебно дувају“ из правца Сарајева, што не треба да чуди ако се има на уму снажан утицај усавршене немачке културно-историјске школе између два рата “(Ђ. Петровић: XVI). Са тих простора долази и стално им се враћа и Миленко С. Филиповић.

Говорећи о методолошким поступцима Миленка С. Филиповића, професор др Ђурђица Петровић заправо говори о ономе што је и сама усвојила у своје раду: „...географски размештај података, вођење рачуна о терминима и њиховом семантичком значењу, временском датирању грађе, историјској димензији, с намером да се што даље продре у прошлост да би се утврдило постојање или настанак појаве, донекле компаративност“ (Ђ. Петровић: XVI).

Као резултат појачаних и оправданих научних интересовања за српски средњи век из периода између два светска рата, тек 60-их година прошлог века формира се и Катедра за средњи век на Универзитету у Београду, где професор Јован Ковачевић има пресудну научну реч. Нажалост, у домену истраживања традиционалног одевања у Србији не иде се тако систематично и заинтересовано у дубинска историјска истраживања као у другим наведеним срединама, па и изостаје, на пример 60-их година, синтетичнија студија са темом српског традиционалног костима. Имајући на уму и чињеницу да су 70-те године на плану истраживања српског традиционалног костима донеле у ствари низ изложби на тему *народне уметности*, што је, с једне стране, увело и друге видове материјалне културе у жижу научних и музејских истраживања, а, с друге стране, реално, имало за последицу кашњење у изради синтетских студија, истраживања предузета у Етнографском музеју тих деценија вишеструко су значајна. Не само да су осмишљено и систематично попуњаване „беле мрље“ на етнолошкој карти Србије већ су и збирке знатно увећане.

О контексту у коме је Миленко С. Филиповић истраживао задате теме професор др Ђурђица Петровић пише: „У својим радовима, нарочито оним већим по значају, трудио се да тему испитивања постави у оквире постојећих друштвених односа, начина живота, привреде, демографске или етничке структуре релевантне средине и погледа на свет тамошњих житеља. Више пута је понављао у разговорима, а и у радовима, да се не сме заборавити динамика у развоју, да је све процес, да све подлеже неминовности настајања, преобликовања, нестајања у зависности од општих услова, духовне климе, потребе и навика појединаца или група. Мада не увек експлицитно изречено, то провејава кроз његова излагања, а посебно је изражено у радовима етносоциолошког садржаја. Такође је био први, или међу првим послератним етнолозима који су сматрали да друштво руралних насеља не представља хомогену категорију и да је оно раслојено исто као и градско. У складу са својим научним назорима стављао је појаве, установе, културна добра и културне комплексе које је проучавао у широке контексте, упоређујући податке из сеоских и градских средина, како би проблем што боље представио и осветлио, утврдио узроке и последице“ (Ђ. Петровић: XIII).

До сазнања о материјалном предмету професор др Ђурђица Петровић дошла је дугогодишњим радом у Војном музеју у Београду. Све је заправо и почело са предметом, збиркама оружја и бављењем оружјем у историјској перспективи, посебно Балкана, што је подразумевало солидно познавање оружја Средоземља, средње и западне Европе, као и Блиског и Далеког истока. Бављење оружјем прерашће, сходно интересовањима и темама откривеним у архивама, у бављење другим материјалима, а не само металом, материјалним предметима и архитектонским облицима, традиционалним градитељством, надгробним споменицима, оруђем, покућством, обућом, одећом. Бављењу збиркама оружја професор др Ђурђица Петровић посветила је цео свој радни век. Иако текстилно покућство заузима веома значајно место у њеном раду, збиркама оружја се увек вараћала, било као кустос почетник кроз прве водиче на којима је сарађивала, чешће као стручњак и истраживач који обрађује поједине збирке: Тоше Андрејевића Аустралијанца, *Оружје из Океаније* (1962), Данила Петровића - Његоша, *Оружје Кавказа* (1968), *Збирке предмета из Океаније, Азије и Африке* у Војвођанском музеју у Новом Саду (1964), *Збирке оружја из Индонезије и Океаније* у Народном музеју у Вршцу (1964), или каталожке обраде *Оружја* у Заводу за заштиту споменика културе града Београд (1966), до *Збирке средњовековних мачева нађених у ријеци Зети* (2001). Истраживање веза између појединих области које се баве производњом оружја, *Бококторско оружарство, Сарајевски мајстори оружари*, али и радови о златарима и зонама деловања појединих златара на Балкану, део су ширих, комплекснијих тема.

Архивска грађа као извор, потпора је свим спроведеним истраживањима и темама којима се бавила професор др Ђурђица Петровић, али и извор над којим се често запитала и проверавала методе критичке анализе писаних извора, *Значај средњовековних архивских вести за етнолошка проучавања* (1974,1978).

Са зналачки савладаним музејским збиркама, окренута предмету и у потрази за новим темама које ће се обрађене њеном систематичном и студизном методом појавити као мали бисери културних збивања из минулих епоха, спремно је крочила на Универзитет 1971. године. Делатност утемељена на раду у музејским збиркама, отворена и заинтересована исто тако као и научник, колега кога је посебно уважавала, Миленко С. Филиповић, са изграђеним сензибилитетом за нова подручја истраживања, „профилом окренута ка прошлости, а лицем ка будућности“ била је права личност за дефинисање новог (старог) предмета посвећеног материјалној култури. И зато ни мало не чуди што у моменту формирања предмета професор др Ђурђица Петровић није била повучена најновијим истраживањима те врсте у свету, инспирисаним новим теоријским правцима насталим у оквиру лингвистике, семиологије, Нове археологије и Нове историје (М. Прошић - Дворнић: 388). Она је била одличан музеалац и поштовалац рада Миленка С. Филиповића.

Читав низ изузетних научних прилога, чланака и неколико монографских публикација резултат су рада професор др Ђурђице Петровић на култури одевања и текстилијама. Нижу се кристално јасно као и језик и научни апарат којим су стварана: *Космач* (1973), *Средњовековни вунени покривачи* (1976), *Пуст* (1979), *Ракно* (1980), *Запис о черги* (1983), *Склавина* (1986), *Градски вез и Златовез* (1987), *Ликовне карактеристике народних ткачких рукотворина* (1988), *Шкуфија* (1991), *Од пуста до златовеза* (2004). *Лексикон српског средњег века* (1999) даје савршен и необичан пресек истраживачког рада професор др Ђурђице Петровић: Биљац. Вериге. Губер. Гуњ. Јеђупци (Цигани, Роми). Калиге. Калце. Капе. Карпета. Клобук. Колевка. Контуш. Кошуља. Ланац. Лежај. Марама-марамица. Намештај. Нануле. Обућа. Огањ. Оглавља. Огњиште. Огртач. Одав. Одећа. Околица. Окрој. Опанак. Папуче. Перница. Плашт. Покривало за главу. Покривачи. Покров. Покућство. Преслице. Простирке и простирачи. Пуст. Разбој. Ракно. Рукавице. Сагови. Сандале. Седишта. Склавина. Скорње. Столови. Сукња. Убрус. Умиваоник. Ципеле. Цревље. Черга. Чизме. Шешир. Шкриња. Шуба.

Закључке је доносила на основу пажљивог праћења етимолошког развоја и распрострањености термина, одређивања културног слоја– старобалкански (черга, гуњ, фелтрум, клашње), словенски, да ли је предмет донешен на Балкан или је преименован словенским називом (биљац, космач, пуст, покров, покровац), или је реч о импорту (лексичком/предметном) из суседних култура (М. Прошић - Дворнић: 394).

Професор др Ђурђица Петровић била је један од најбољих познавалаца музејских фондова, од Истре и Прекомурја, до Неготина и Ниша, и од Вараждина, Загреба, Ђакова и Суботице до Имотског, Конавла, Сарајева, Призрена, Охрида и Дебра (М. Прошић - Дворнић: 399).

Сазнања стечена радом у Музеју, уграђена и проширена у оквирима научног рада на Универзитету, годинама проверавана и потврђивана континуираним радом у музејским збиркама, најлепша су и најбоља потврда присне, природне и дубоко подстицајне везе која постоји између („мртвог“) музејског предмета, креативног и виталног научног рада и истраживања на терену, у архиву, или рада на другим изворима. Отвореношћу ка другим темама, традиционално „неетнолошким“, које је професор др Ђурђица Петровић знала да очу, привукла је велики број младих етнолога, студената, постдипломца. Зато ни мало не чуди што су нека истраживачка и научна интересовања, иначе ван научног рада саме професор др Ђурђице Петровић, наишла на њено пуно разумевање и подршку. Резултат те сарадње су изванредни дипломски радови са темама о савременој београдској свадби, суседству на Дорћолу, журевима у Београду (М. Прошић - Дворнић: 382), као и одбрањена докторска теза њене најбоље и најуспешније ученице у домену одевања, др Мирјане Прошић - Дворнић, *Одевање у Београду од 1878. године до 1915. године* (1984).

Професор др Ђурђица Петровић била је одговорна, марљива, систематична и доследна. Инсистирала је на темељним истраживањима, прецизним

формулацијама и кристално јасним језиком саопштеним чињеницама. Била је захтеван и строг професор, правична и подстицајна у најлепшем смислу речи. Професор са којим се понекад „тешко излазило на крај“, али и професор чије се речи, упутства и дело живе заувек.

Мирјана Менковић

ХРОНИКА

АКАДЕМИК ПЕТАР ВЛАХОВИЋ, ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА Уз 75 година живота и рада

Влаховић Петар, етнолог и антрополог. Рођен 1927. у селу Слатини (код Бродарева). Основну школу завршио у Слатини, а гимназију похађао у Колашину, Београду и Вршцу. Студирао етнологију (1948 – 1952) на Филозофском факултету у Београду, где је и докторирао (1958).

Антропологију специјализирао на Пекиншком универзитету (Кина, 1955 – 1957) код професора Пеј Ван Џуна, код професора Н. Н. Чебоксарова из Москве, код професора Божа Шкерља у Љубљани, у Пољској (Познањ, Вроцлав, Краков) и Италији.

Службовао је на Филозофском факултету у Београду (1950 – 1992), где је прошао кроз сва универзитетска звања, од асистента до редовног професора. Гостовао је као професор на универзитетима у Југославији, Пољској, Кини, СССР-у (Русија). Утемељио је етничку и историјску антропологију на Филозофском факултету у Београду. Учествовао је у оснивању Антрополошког друштва Југославије (1959), чији је председник непрекидно од 1969. до данас. Основао је (1963) и непрекидно уређује издања Антрополошког друштва Југославије.

Обављао је дужност шефа Катедре за етнологију народа Југославије и управника Одељења за етнологију, продекана Филозофског факултета (1975 – 1977), директора Етнографског института САНУ (1977 – 1982) и активно сарађивао са Етнографским музејем у Београду (1951 – 2001). Руководи Одбором за етнологију и Одбором за демографију Црногорске академије наука и умјетности. Учествовао је у научноистраживачким пројектима из антропологије и етнологије, и руководио њима, као и у њиховој реализацији и у земљи и у иностранству. Уз многа стручно-научна признања у земљи и иностранству, одликован је Орденом рада са златним венцем (1980) и Орденом заслуга за пољску културу (1985) у Пољској.

Уредио је више од 150 свезака часописа, зборника и посебних издања из етнологије и антропологије. Објавио је преко 350 прилога, чланака и расправа и више од 20 књига у земљи и иностранству. Међу књигама су: *Бродарево и његова околина* (1968), *Обичаји, веровања и празноверице народа Југославије* (1972), *Живот и обичаји народа Кине* (1973), *У вртлогу живота* (1978), *Народи и етничке заједнице света* (1984), *На животним раскрсницама* (1987), *Kultura ludowa w Serbii* (Краков, 1991), *Човек у времену и простору* (1996), *Србија – земља, народ, живот, обичаји* (1999. и 2002) и друге.

За редовног члана Црногорске академије наука и уметности изабран је 1988, за почасног члана Пољског антрополошког друштва 1996. а за члана Белоруске антрополошке академије наука 1996. године.

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
THE L'YU YUAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY

ІНСТИТУТ СЛАВІСТИКИ
вул. Університетська, Львів, 319
79000, Львів, УКРАЇНА
тел./fax (0982.322) 364.154
тел./факс (38 0982) 722-001
e-mail: iust@iust.franko.lviv.ua

INSTITUTE OF SLAVIC STUDIES
1 University St., 317 room
79000, Lviv, UKRAINE
tel. (38 0982.322) 364.154
tel./fax. (38 0982) 722-001
e-mail: iust@iust.franko.lviv.ua

Високоевропейський паже академік Петар Влаховіч!

Українські колеги-славісти сердечно вітають Вас із славним ювілеєм – 75 роком від народження.

Ми щиро цінуємо Ваші наукові доробки і вважаємо, що він є вагомим внеском у скарбницю світової славістики.

Щиро бажаємо Вам міцного здоров'я, довголіття, творчої енергії та нових здобутків на нині етніографічній науці.

За дорученням колег

Директор Інституту славістики
Львівського національного університету
імені Івана Франка
Голова спеціалізованої комісії
Наукового товариства ім. Шевченка

доц. Володимир Чорний

Львів, 15.07.2012.

Понедељак, 3. септембар

9 – 10 часова: пријематиме учесника
 10 - 12 часова: Скупштина Етнолошко-антрополошког друштва (заборна)
 13 - 13.30 преузв за кифу
 13.30 - 15 часова: Закључни Саветовања и затварање Саветовања

15 часова - ручак и одлазак до Милешева (по жељи)

Напомена се да ће одржавање нашег скупа материјално подржати Министарство културе, Министарство туризма, Министарство просвете и Министарство за националне мањине у Влади Републике Србије. Трошкове превоза не би били обезбеђени.

Молимо нас да, уколико сте заинтересовани, попуните и пошаљете пријаву и на једној страници сачиници за разлогор у оквиру радног листа у којој желимо да учествујете, као и разлог референца на нашу презентацију за оран од Саветовања

Последњи датум за примјем пријава је 1. јул 2002. године по име Милана Матића, секретара Саветовања ЕтНДС, Етнографски музеј, Београд, Ступењски брг 13

Према прихваћеној пријави НО ЕТНДС, Организативног одбора Саветовања и Реализација ЕТНДС спроводиће програм са саопштењем о коме ћете бити обавештени.

С поштовањем

Др Милана Раданковић

Председник Скупштине Етнолошко – антрополошког друштва Србије

Manja Piguljak
 Institut za etnologiju
 pr. Slobode 15
 79000 LAVOR
 Ukrajina

Postovan
 g-n Peter Vlahović
 Otona Zupančiča 43/15
 11070 Beograd
 Jugoslavija
 100000 Beograd

Dragi i postovani gospodine
 Akademiku,

Iz celog srca čestitam Vašu dijamantnu
 75-tu godišnjicu. Želim Vam da i dalje Vaša
 životna energija bude čista i snažna, brza
 poput Crnogorskog izvora, jer čovek koji takvu
 energiju ima, može sve što poželi. Da se realizuju
 Vaši planovi: bilo životni, bilo naučni, jer ste
 uzetom spoj ljudske osuština kao što je Vaša
 zemlja spoj prirodni lepota: neba, mora
 i zelenila.

2/07/02.

Uz poštovanje,
 vaša M. Piguljak

Бранко Зејак

АКТИВНОСТ ПЕТРА ВЛАХОВИЋА У ЗАВИЧАЈУ

Назначио бих само неке од послова и акција професора Петра Влаховића у његовом завичају. И то без ширих образложења и коментара.

Потиче из честите породице из села Слатине. Отац Шако био је угледни домаћин, којим се шири крај поносио.

Слатина је 1941. године доживела велику трагедију окупатор и квислинзи убили су двадесет домаћина. Становништво је морало да тражи спаса у збеговима, далеко од свога села. Један број младих људи, међу којима је био и Петар, одржавао је сталну везу јединица НОВЈ и становништва; храбрили су га, пружали му помоћ, подизали морал и распламсавали борбу за слободу. О том бурном времену за зборник сећања написао је опширнији прилог.

Још се дим са ратишта није ни дигао, а Петар је ангажован на тронедељни курс фебруара 1945. у Пријеполу за обуку учитељског заступника. Прва мисија на „учитељској дужности“ било је Бродарево, где је добио задатак да организује и отвори основну школу и изводи наставу, а после успешног рада прешао је у родну Слатину. Ту је радио док са породицом није отишао за Банат. Дакле, у родном крају започео је просветарску мисију и остао јој доследан до данас.

Блиско дружење нас двојице почеће од 1957 – 1958. године. Тада је дошао на терен Бродаревске општине, која је обухватала простор од Јадовника до Лисе и Црног врха, предао на десној и левој страни Лима. Дошао је да прикупља грађу и проучава ово подручје за докторску тезу. Препешачио је села од Милаковића до Водица, од Гостуна до Брајковца, више упознао село и његове житеље, проверавајући у пракси и на лицу места стечено теоријско знање. С пуним бисагама драгоцених података отишао је и на Београдском универзитету са успехом одбранио докторску тезу *Бродарево и његова околнина* (етнолошка расправа). То је прва дисертација из Рашке области одбрањена после Другог светског рата. Наши би рекли – „прво – па мушко“.

Биће везан за родни крај, па и онда када је био у Кини, био је дописник нашег локалног гласила „Полимља“.

Док се налазио на терену „прикупио је песме које су певане у току НОР-а, а које је писао Душан Томашевић Ћирко, ратни секретар Српског комитета КПЈ. Сакупио је 27 песама са 1193 стиха и Српска академија наука и уметности објавила их је (1960) као посебну збирку. Збирка је драгоцен а јер остаје за науку као трајан документ од кога се може поћи у расправљању многих питања у вези с настанком НОР-а“. Ово је такође значајан прилог за проучавање историје НОБ-а милешевског краја, јер је Влаховић у збирци дао опширан текст о развоју и особеностима ослободилачке борбе на том подручју.

Пружио је помоћ свима којима је била неопходна. Тако је 1963. године подстакао народног песника Милосава Пузовића да изда збирку *Епске песме о догађајима из НОБ-а*, уредио је и написао уводни текст. Касније ће Пузовић, уз помоћ Влаховића и других, издати још три збирке.

Један од највећих, рекао бих и највећи допринос Петра Влаховића овом крају јесте организовање и успешан рад научног скупа „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, који се одржава од 1973. године. Није моје да говорим о овом скупу, има компетентнијих, али ја ћу рећи како је дошло до овог главоитог скупа.

У пролеће 1972. године, у разговору са Велибором Љујићем, каже ми „да би требало да организујем предавање о Сретену Вукосављевићу: прође десетогодишњица његове смрти, а ми је не обележисмо. То би требало твоја установа да организује“. Ја сам желео да предавање буде на нивоу какав заслужује наш Сретен, па сам се обратио, а коме бих другом него пријатељу и другу Петру Влаховићу. Молим га да ми обезбеди предавача, по могућству академика Радомира Лукића. А он ми каже: „Зашто само једно предавање, Сретен је таква личност да о њему треба опсежније говорити“. Он ће организовати један шири састанак на факултету, вероватно ће доћи и Лукић, па „дођи да разговарамо“. Из Пријепоља смо дошли нас двојица – потпредседник СО Милинко Пузовић и ја у име Самоуправне интересне заједнице основног образовања. На том састанку је утврђен предлог о одржавању овог скупа, а Лукић рече: „Нека то буду 'Сеоски дани Сретена Вукосављевића'“. Професор Петар Влаховић је замољен да осмисли садржај и обезбеди предаваче. То је успешно обавио, што ће чинити и наредних двадесет година; Био је стручни научни руководилац и уредник зборника. Први скуп је био 16/17. јуна 1973. године. „По јутру се дан познаје“ – тако се и по овом првом скупу видело да ће то бити важан културни и научни догађај.

Професор Радомир Лукић, велики познавалац дела и личности Сретена Вукосављевића, своје излагање на првом скупу је почео: „Са великим делима је као и са великим планинама. Што се више удаљавају, то се јасније види њихова величина. С делом Сретена Вукосављевића је исти случај“.

Идеју да се трећи дан ради у неком селу дао је Влаховић. То је била значајна копча села и научних посленика. Челници села су се трудили да писаном и усменом речју представе свој крај. Били су то свечани дани, вели-

ки празници, када су сви житељи били на окупу да чују речи научника. Јуна 1975. у Бабинама је обележена стота годишњица Бабинске буне. Тако нешто догађа се заиста једном у веку.

У Милешевском памтивеку забележио сам ово: „Познати стари социолог Олег Мандић, учесник Симпозијума у Бабинама, када је видео огромну масу света и софру за ручак коју су припремили домаћини, изјавио је да је обишао много крајева и земаља, али у животу већи скуп да слуша научнике и богатију софру није видео“.

На сваком скупу Влаховић је подносио саопштења. Ја сам их сврстао у три целине: о Сретену и његовом научном раду и доприносу науци поднео је четири саопштења; у другој групи – о милешевском, пријепољском крају, као и о резултатима научних проучавања десет, и општих, универзалних тема које имају фундаментални значај, шест саопштења. Када би се објавила сва саопштења заједно, то би била позамашна књига, школски уџбеник.

Симпозијум и презентација овог краја заинтересовали су медије и друге научне установе да се баве овим крајем. Телевизија Београд, аутор Милан Ковачевић, снимила је, емитовала и на захтев телевизијског аудиторијума репризирала емисију *Караван* у три наставка.

Убрзан је рад на издавању *Историје сељачког друштва (социологија сељачких радова)* Сретена Вукосављевића, у редакцији академика Лукића.

Јула 1985. године у организацији Српске академије наука и уметности, Дома револуције и манастира Милешева обележена је 750-годишњица ове Немањинке задужбине одржавањем научног скупа у Београду, Пријепољу и манастиру Милешева: *Милешева у историји српског народа*. Издат је зборник 1988. године на 320 страница.

На стоту годишњицу рођења Сретена Вукосављевића, 25. септембра 1981. године откривено је попрсје, а о његовом делу говорио је академик Радомир Лукић.

Професор Влаховић је у континуитету пратио и проучавао завичај. Неколико генерација студената доводио је да проучавају овај крај, град и села, с десне и леве стране Лима. Како-кад биле су то групе до 30 учесника с професором и асистентима.

Као председник Антрополошког друштва Југославије предложио је да се крајем маја 1987. године одржи 36. конгрес антрополога Југославије. Поднесено је 80 научних саопштења уз учешће 120 научника из више од 20 места и неких страних земаља.

Дужа је листа драгоцене помоћи завичају и његовим људима које је чинио Влаховић. Соколио је младе људе и њихове родитеље да уписују децу на студије, пружао помоћ почетницима, охрабривао их да пишу, а неким је помогао да им радови изађу на светлост дана. Ових дана ми рекоше да је Пријепоље, иако мање место, у прошлој години, која је била у великим тешкоћама, имало запажену издавачку делатност.

У многим местима у овом крају, у њиховим музејским установама, раде млади људи који су завршили студије код професора Петра влаховића.

Срећан је и одушевљен кад год би се родила нова институција у области образовања и културе. Припала му је част да пре десет година отвори први музеј у општини Пријепоље.

На крају, треба нагласити да је за сваку значајну годишњицу која се обележава стављао себе на располагање да помогне, било као члан републичког или општинског одбора.

Није нам се дало: нас двојица смо припремили енциклопедијске радове о општини Пријепоље у оквиру републичког пројекта. Ратови су нас омели.

На крају желим да посебно нагласим: било где да је путовао академик Влаховић, било ради научних проучавања, на научне скупове или за другим потребама, увек се враћао завичају да би га обишао и помогао, да би био на услузи.

Сигурно је да ми нисмо умели ни приближно да му се одужимо. Овај скуп је за ту прилику добро дошао.

Хвала академику, професору Петру Влаховићу за све што је учинио за његов и наш милешевски крај.

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ

Зборници радова
Књига 10

ЗБОРНИК РАДОВА ПОСВЕЋЕН АКАДЕМИКУ ПЕТРУ ВЛАХОВИЋУ

Уредник
ЗОРАН ЛАКИЋ

Подгорица, 2003.

САДРЖАЈ

Академик Драгутин Вукотић НАУКА О НАРОДУ У СТВАРАЛАШТВУ ПЕТРА ВЛАХОВИЋА	7
Академик Владо Стругар ПЕТАР ВЛАХОВИЋ У ЦРНОГОРСКОЈ АКАДЕМИЈИ НАУКА И УМЈЕТНОСТИ	9
Академик Драгослав Антонијевић АКАДЕМИК ПЕТАР ВЛАХОВИЋ	13
Милош Јевтић ПЕТАР ВЛАХОВИЋ	29
Др Сенка Ковач ПОВОДОМ 75 ГОДИНА ЖИВОТА АКАДЕМИКА ПЕТРА ВЛАХОВИЋА – РЕДОВНОГ ПРОФЕСОРА ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ	63
Проф. др Живко Микић ДОПРИНОС АКАДЕМИКА ПЕТРА ВЛАХОВИЋА РАЗВОЈУ АНТРОПОЛОГИЈЕ – ДЕЛАТНОСТ НА ФИЛОЗОФСКОМ ФАКУЛТЕТУ У БЕОГРАДУ	67
Др Никола Пантелић ДОПРИНОС АКАДЕМИКА ПЕТРА ВЛАХОВИЋА ОРГАНИЗАЦИЈИ И РАДУ ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ	71
Проф. др Нада Милошевић - Ђорђевић УСМЕНА ПОЕТИКА И ЕТНОЛОГИЈА	75
Јасна Бјеладиновић - Јергић ДОПРИНОС ПРОФЕСОРА ПЕТРА ВЛАХОВИЋА ЕТНОЛОШКОЈ НАУЦИ У ПРОУЧАВАЊИМА МАТЕРИЈАЛНЕ КУЛТУРЕ СТАНОВНИШТВА НА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ПРОСТОРУ	85
Мр Мирјана Јекелић - Мамула КОСЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ	91
Prof. dr Malgorzata Maj NIEPUBLIKOWANE MATERIAŁY SŁOWIAŃSKIE PROF. KAZIMIERZA MOSZYŃSKIEGO	101
Малгожата Мај НЕОБЈАВЉЕНИ СЛОВЕНСКИ МАТЕРИЈАЛИ ПРОФ. КАЗИМЈЕЖА МОШИЊСКОГ	111

Академик проф. др Зоран Лакић ДОДИРИ ИСТОРИЈЕ И ЕТНОЛОГИЈЕ У НАУЧНОМ ДЈЕЛУ АКАДЕМИКА ПЕТРА ВЛАХОВИЋА	117
Мр Зорица Мрваљевић ОДИЈЕВАЊЕ У КУЧИМА НЕКАД И САД	125
Академик Божина Ивановић АКАДЕМИК ПЕТАР ВЛАХОВИЋ И ЈУГОСЛОВЕНСКА АНТРОПОЛОГИЈА	131
Ольга Нечай БЕЛГРАД – БЕЛАРУСЬ – БЕЛЫЙ АНГЕЛ	143
Олга Нечай БЕОГРАД – БЕЛОРУСИЈА – БЕЛИ АНЂЕО	149
Лидија Ивановна Тегако ИСТОРИЧЕСКАЈА АНТРОПОЛОГИЈА – СОВРЕМЕННИЙ АСПЕКТ ...	155
Лидија Ивановна Тегако ИСТОРИЈСКА АНТРОПОЛОГИЈА – САВРЕМЕНИ АСПЕКТ	161
Академик Татјана Ивановна Алексејева ЭТНОГЕНЕЗ И ЭТНИЧЕСКАЈА ИСТОРИЈА ВОСТОЧНЫХ СЛАВЯН ПО АНТРОПОЛОГИЧЕСКИМ ДАННЫМ	167
Академик Татјана Ивановна Алексејева ЕТНОГЕНЕЗА И ЕТНИЧКА ИСТОРИЈА ИСТОЧНИХ СЛОВЕНА ПО АНТРОПОЛОШКИМ ПОДАЦИМА	183
Janusz Piontek SPORY O ETNOGENEZE SŁOWIAN: RETROSPEKCJE I STAN OBECNY	199
Јануш Пјонтек СПОРОВИ У ВЕЗИ СА ЕТНОГЕНЕЗОМ СЛОВЕНА: РЕТРОСПЕКТИВА И САДАШЊЕ СТАЊЕ	223
Анджеј Малиновски ЧТО ТАКОЕ СОВРЕМЕННАЯ АНТРОПОЛОГИЈА С ПОЛЬСКИМ АКЦЕНТОМ?	257
Марија Аџић БИБЛИОГРАФИЈА ПЕТРА ВЛАХОВИЋА	269

Марко Стојановић

СРБИ У ИСТОЧНОЈ ХРВАТСКОЈ I међународни научни скуп

Напори да се Република Хрватска приближи европским стандардима у статусу националних мањина омогућили су да се у Осјеку 7. и 8. јуна 2002. године одржи I међународни научни скуп под називом *Срби у источној Хрватској*. Организатор овог научног скупа било је Српско културно друштво „Просвјета“ Пододбор Осјек, уз спонзорство Уреда Владе Републике Хрватске за националне мањине и покровитеља, Осјечко-барањске жупаније, са жупаном Ладиславом Богнармом на челу. Целокупни програм скупа остварен је у просторијама Еванђеоско-теолошког факултета из Осјека.

Циљ окупљања више од 40 научника из целе Хрватске, СР Југославије, Мађарске, био је научно утемељена процена квалитативног и квантитативног учешћа Срба, почев од средњег века до данас, у настанку традиционалне и данашње урбане културе, као и у даљим процесима културних прожимања и преузимања, па према томе, свестраног учешћа у свим подручјима рада и живота на тлу овог дела југоисточне Европе и Балкана, где постоји вековно преплитање различитих етничких заједница. У самом наслову скупа употребљена је новонастала географска одредница источна Хрватска, иако је у питању антропогеографски предео Славоније, Барање, западног дела Срема. Ради лакше сарадње учесника и слушалаца, потоње дискусије, као и пријемчивијег сагледавања резултата, научни скуп био је подељен у следеће групе: *Наука и медицина; Култура и уметност; Друштво; Црква; Етнографија*; у којима су излагане сродне теме.

Наука и медицина

У излагањима на тему доприноса српске заједнице науци представљени су академици Радивоје Кашанин, Славко Боројевић, Душан Чалић и Милутин Миланковић, коме су посвећена два рада. У сваком излагању, осим већ познатих чињеница о доприносу светској науци, осветљена је и њихова улога својеврсног узора и вође у српском националном корпусу, а на пољу очувања етничког и културног идентитета.

Култура и уметност

У овом делу скупа вреднована је улога српске заједнице у традиционалној и грађанској култури у књижевном, музичком, ликовном, и, напоследку, филмском стваралаштву. Милка Жицина, као авангарда социјалне књижевности између светских ратова, и Милутин Миланковић, као врстан писац есеја, представници су писаца са овог подручја. Рад проф. Душана Иванића са Филолошког факултета Универзитета у Београду говори и о својеврсном „тихом“ етноциду српских књижевника заменом тезе да *хрватско*, као територијално одређење порекла и места стваралаштва, прераста, намерно и наменски, у наводни етнички идентитет ствараоца. Аутор је аргументовано показао тенденциозно негирање српског идентитета, почев од Илирског покрета на тлу Хрватске, преко Социјалистичке федеративне Републике Југославије као вишенационалне творевине, до данашњих дана пуних националног заноса у новој држави, Републици Хрватској.

Ликовна уметност представљена је несвакидашњим ликом Димитрија Бапичевића Мангелоса који је, као и Сава Шумановић, родом из Шида. Своја *филозофскопоемска језгра* уградио је у Модерну галерију, Галерију примитивне уметности, Музеј савремене уметности, Архив Југословенска академија знаности и уметности (данас Хрватска академија знаности и уметности), потом Центар за филм, фотографију и телевизију. Други стваралац визуелних уметности, поглавито филма, јесте Боровој Довниковић Бордо, великан светске филмске уметности, анимације, карикатуре и стрипа, који и данас ради.

Црква

Наслеђе које Српска православна црква, као један од носилаца идентитета српске заједнице на тлу данашње Хрватске, преноси новим генерацијама овде је посматрано кроз улогу знаменитог појединца, Арсенија III Чарнојевића, и његову борбу за очување православља и српских привилегија у аустријском царству. У два рада се образлаже настанак и одржање црквено-престоних структура Карловачке митрополије на тлу Срема и Славоније које својом градитељском и симболичком традицијом у украшавању представљају својеврсни историјски *temento* за Србе у расејању.

Етнографија

Радове о традиционалној култури Срба на тлу Славоније и Хрватске уопште чине три чланка и сви њихови аутори су из СР Југославије. Етномузиколог Данка Лајић - Михајловић изнела је релевантне податке управо о томе да су гајде део инвентара српског корпуса у Хрватској, барем равноправно са хрватским, ако не и као елемент који су управо српски досељеници, граничари, унели на нови простор где су се вековима одржали. Етнолог Вера Шарац - Момчиловић обрадила је прегледно, исцрпно и инспиративно за будуће истраживаче ношњи, музеолошки обрађене предмете, који су делови народних ношњи из Славоније, Барање, западног дела Срема. Последњи рад у овој групи посвећен је једном пастирском штапу из Славоније као предмету који, осим употребне функције, „размењује“ мноштво симболичких порука у комуникацији појединца и заједнице и једне етничке заједнице, у овом случају српске, према осталим социјалним групама на истом мултиетничком подручју.

За овај део научног скупа посебно је значајно што су сви радови утемељени на елементима материјалне културе исказаним према доступним, музеолошки обрађеним предметима. Опишљив предмет, потпомогнут научним апаратом при истраживању и исказивању резултата рада, оставља мало простора за могућне манипулације подацима. Потпуна проверљивост исказаних ставова итекако иде у прилог реалном сагледавању културног, цивилизацијског доприноса српске етничке заједнице на тлу данашње Хрватске.

Учесници скупа из Југославије својим излагањима су дали битан тон првом оваквом саветовању, у чијој су организацији и реализацији учествовале до јуче зарађене стране. Научни углед излагача и саме теме које су обрадили указали су на проблеме које би требало отклонити у будућој сарадњи, како матице и дијаспоре тако и већинског народа у Хрватској и српске националне мањине. Професор Иванић својим опсежним прегледом *Књи-*

жевна традиција славонских Срба, потом Славица Гароња – *Милутин Миланковић као књижевни стваралац*, Вера Шарац - *Момчиловић са излагањем Ношње Срба у Славонији, Барањи и Западном Срему*, Данка Лајић истичући улогу инструмента – *Гајде у музичкој традицији Срба у Славонији* и Марко Стојановић *Алатка и симбол – пастирска кука из Славоније*, глобално су заокружили допринос српске заједнице у овом делу Хрватске уграђен у традиционалну и савремену културну стварност. Народ, као колективни стваралац и истакнути појединци, *genius* српског народа, у основи изражавају исту тежњу да буду чувари колективног несвесног у српском етничком бићу.

Посебан печат целокупном скупу дали су сви учесници другог дана при посети девастираној родној кући Милутина Миланковића у Даљу. Научник светског гласа, човек по чијем се имену назива кратер на Месецу, кратер на Марсу, и небеско тело, заслужује да се у његовој обновљеној породичној кући заснује завичајни музеј комплексног типа, који би у својој поставци уједно приказао допринос значајних представника тог подручја, етнографско благо и археолошке предмете са налазишта блиских Даљу, Осјеку и Вуковару.

Весна Марјановић

**Међународна конференција
ПРЕРУШАВАЊЕ: ИСТОРИЈСКА УПОТРЕБА МАСКЕ И
МАСКИРАЊА**

**Лондон, Велика Британија
16 – 17. мај. 2003. године**

Конференција је одржана у организацији Warburg Фолклорног Института, Друштва за фолклор у Лондону (Woburn Square, London WC1N0AB; web: www.folklore-society.com) и Одељења за економску и друштвену историју Универзитета из Глазгова, које је представљао проф. др Давид Хопкин.

Током дводневног рада изложено је четрнаест реферата. Излагачи су били универзитетски професори и докторанти из Сједињених Америчких Држава: Мичигена, Пенсилваније, Бостона; Јапана – Аичија; Исланда; Шведске – Упсала; Немачке – Хајделбер; Велике Британије – универзитети из Лондона, Честера, Барнхама, Њуфаундленда, Ирске – Шефилд; Србије и Црне Горе – Београд, Етнографски музеј у Београду.

На конференцији је у мултидисциплинарном светлу представљено и расправљано о маски и маскирању као, још увек, издвојеном и не довољно проученом феномену човечанства. Са становишта културне антропологије, археологије, етнологије, фолклористике, театрологије, психологије, књижевности, историје и историје уметности, учињен је покушај да се новим подацима којима располажу научне дисциплине расветли значај маскирања и маске како у општем културолошком светлу тако и у локалним, мањим заједницама и њиховим културама. Стручну јавност још заокупља феномен вековне потребе човека да се трансформише у неког другог или нешто друго, шта све утиче на прерушавање, везе и утицаји географског, културног, економског и сл. Тако на пример, професор Џекобсон Вајдинг (Jakobson Widing) са Универзитета Упсала користио се фројдовском анализом јужне

Африке да би приказао како се преносе фигуре „млекарица“ у непосредном прерушавању и како изазивају осећање страха о којем се не говори отворено. Професор Умичи (Uemichi) са Универзитета Аичи у Јапану, описао је традиционалне облике и прилике у којима се маскира у његовој земљи и све то упоредио са чувеним делима јапанске књижевности. Кејт Хеслоп (Kate Heslop) из Њукастл Универзитета приказала је како се третира Гретир (Grettir), исландски лопов из касне средњовековне легенде, у маскираним поворкама које су означене и као пријатељске и као непријатељске нпр. Сара Сиера (Sarah Sierra) из Бостона бавила се представљањем трансформације личности познатог књижевника шпанског порекла у касном XIX веку, ликовима у његовим делима који су засновани на фолклору. У групи учесника који су представили маску и маскирање у уметности истакла бих Џил Вотсоа (Giles Watson) из Енглеске и Нина Траут (Nine Trauth) из Немачке. Они су експлицитно показали колико су црквена уметност, с једне стране и народни живот с друге стране, били повезани и како се може тумачити средњовековни хумор. Тери Гинел (Terri Guinnell) са Универзитета у Исланду, дао је са археолошког становишта опис одређених паганских ритуала и повезао у смислу континуитета одржавања обреда са прерушавањем у региону Северног мора. Професор Питер Хероп (Peter Harrop) са Колеца за уметност Јестер (Chester), Енглеска, бавио се термином „постати неко други“ или „постати странац“, у вези с маскираним поворкама, износећи тезу да „бити странац“ под маском је заправо латентно у карактеру саме особе, а маска јој омогућава да изрази оно што он већ поседује. Саопштење Тед Мервин (Ted Merwin) односило се на играње улога Јеврејина оних који нису Јевреји, тј. маскирања у Јеврејина и слично као и расправа о томе шта је заправо основна карактеристика Јевреја и како се она манифестује у перформансама оних који су неЈевреји. Џенис Хенинг (Janice Henning) изложила је виђење односа полова и оних који праве маске, и због чега се у многим културама заправо и данас прављењем маске баве искључиво мушкарци. У том контексту је истакнуто да се женама не да за право да се прерушавају и немају исту слободу као мушкарци. Тамара Вокер (Tamara Walker) са Универзитета из Мичигена приказала је како перформансе са маскама прелазе границе позоришта и самог ритуала и пребацују се на улице Боливије. Моли Картер (Molly Carter) са Шефилд универзитета указала је на аналогије између одеће маскираних поворки у зимском периоду и народних прича о натприродним бићима. Мол Смит (Maul Smith) са Меморијалног универзитета из Њуфаундленда бавио се проблемом фолклорних драма и мимичара који су били наводно забрањивани од 1861. године и упутио је предлог фолклористима да ревидирају своја истраживања и ставове и да се усредсреде на истраживања односа закона и праксе.

Обреди под маскама у Србији, као и на подручју Балканског полуострва представљени су у синтетичком, реферату под називом *Маскиране поворке у традиционалној народној култури Србије* уз презентацију начињену у Power point – у (мр Весна Марјановић, музејски саветник Етнографског музеја у

Београду). Излажући реферат под поменутиим насловом, стекла сам утисак да учесници конференције нису поседовали довољно знања о културној баштини Балкана, њеним процесима и форми у којој се данас традиционална култура негује и чува. О томе сведочи и петнаестоминутна дискусија која је вођена након излагања, као и исказана захвалност присутних за добијене, истина сажете чињенице о култури маскирања на Балкану.

Овако осмишљен тематски скуп, кад је реч о феномену маске и маскирања, оцењен је веома високо и сматра се изразито значајним, јер су се након дужег времена окупили стручњаци различитих занимања и из различитих земаља око исте теме, расправљали о историјском развоју прерушавања, али и о данашњој потреби људи у свим културама света за ставрањем „другог“ лика (индивидуалног и колективног) како у обичном животу и ритуалима, тако и у позориштима, народном усменом и писаном стваралаштву, књижевности. На конференцији ипак нису донесени неки посебни закључци, јер то није била ни намера овог окупљања стручњака из различитих земаља и различитих научних дисциплина. Организатори су истакли да је веома значајно инсистирати на тесној сарадњи фолклора и других дисциплина, укључујући примењене студије, историју уметности, студије књижевности, историје и, чак, и права.

У том смислу, сматрам да је присуство стручњака из Србије било добро дошло на оваквом скупу, самим тим што се и у високонаучним круговима потврдило да се одређени географски простори не могу и не смеју културолошки издвајати, да су процеси кретања народа током историје оставили трагове у свим културама које се до данас међусобно преплићу у различитим видовима, па и у потреби људи за прерушавањем у одређеним приликама.

Учешће на конференцији представника Етнографског музеја у Београду финансирано је средствима Министарства за културу Републике Србије.

GUIISING
The historical uses of masks and disguises

Friday 16 – Saturday 17 May, 2003
 A conference jointly hosted by
 the Warburg Institute and the Folklore Society
 Warburg Institute
 Woburn Square,
 LONDON WC1H 0AB
 Tel: 0207 862 8564
 web: www.folklore-society.com

PROGRAMME

Friday 16 May

- Session 1   Anita Jacobson–Widding
                   'The Woman in the Pool or the Mermaid/Mother in Disguise:
                   An Analysis of Southern African Folk Tales'
                   Isao Uemichi
                   'Guising in Japan'
                   Tamara Walker
                   'Slaves in Citizens' Clothing: Consuming Property in Lima,
                   1800–1821'
- Session 2   Sarah Sierra
                   'The Fiction of Disguise: Galdos' *La Desheredada*'
                   Peter Harrop
                   'The Making and Unmaking of Strangers: Verfremdungseffekt
                   and its Antithesis as a Basis for Performance Anthropology'
                   Ted Merwin
                   'Impersonating Jews on the Mainstream Stage'

Saturday 17 May

10:00–10:15

Registration

Session 3

- Rose Furlonger
 'Masks, Transformation and the Afterlife: Mask Rituals As-
 sociated with Death'
 Molly Carter
 'Turn Your Cloaks: An Examination of Supernatural Elements
 in the Winter Guising of the British Isles and Ireland'
 Janice Henning

- 'Arlecchino and the Mounstrous Regiment: Gender Identity and Maskwork'
- Session 4 Terry Gunnell
'The Evidence for the Use of Masks in Early Scandinavia'
Kate Heslop
'Chivalric Incognito, Roguish Ridicule: Strategies of Disguise in *Grettis Saga*'
- Session 5 Vesna Marjanovic
'Ritual Processions with Masks in The Popular Culture of Serbia'
Paul Smith
'According to the Act: The 1861 Ban on Mummers in Newfoundland'
Lizanne Henderson
'The Image Behind the Cloth: Visual Representations of Newfoundland's Mummers in teh Work of David Blackwood'
- Session 6 Nina Trauth
'Representations of Cultural and Sexual Identity using Masquerade: Orientalizing Portraiture in Baroque Europe'
Giles Watson
'Reynard the Fox as Guiser: Images of the Trickster in Fifteenth and Sixteenth Century English Church Decoration'
Lynn Holden
'Masks in the Work of the Artist Koert Linde'

Вера Шарац - Момчиловић

ЕКИПА ЕТНОЛОГА У СТАПАРУ

На позив месне заједнице Стапар, екипа етнолога, коју су сачињавали четири кустоса из Етнографског музеја у Београду, два сарадника Етнографског института Српске академије наука и два студента етнологије и антропологије Филозофског факултета у Београду, боравила је од 20. до 24. маја 2002. године у селу Стапару, у општини Сомбор.

Сврха и циљ боравка на терену били су рекогносцирање терена и упознавање са традиционалном духовном и материјалном културом становника Стапара да би етнологии помогли Стапарцима у реализацији прославе 250. годишњице од помена имена села.

Екипу етнолога из Етнографског музеја у Београду сачињавали су: Ранко Баришић, музејски саветник (истраживао старе занате, мере и керамику), мр. Весна Марјановић, музејски саветник (испитивала годишњи циклус обичаја), Марко Стојановић, кустос (истраживао традиционално привређивање) и Вера Шарац – Момчиловић, виши кустос (истраживала одевање Стапара крајем XIX и почетком XX века).

Сараднице Етнографског института Српске академије наука и уметности мр Младена Прелић и Милина Баришић истраживале су теме у вези са становништвом и обичајима: *Регионални идентитет* – Младена Прелић и *Савремени годишњи обичаји* – Милина Баришић .

Студенти Јасмина Матић и Павле Карабасил, апсолвенти студија етнологије и антропологије, обавили су у Стапару истраживања у вези са темама својих дипломских радова: Јасмина Матић – *Ћилимарство у Стапару*, а Павле Карабасил – *Амбари у Стапару*.

Екипа је била смештена у удобне и комфорне домове гостопримљивих мештана. Осим обиласка села и кућа, тавана и дворишта, екипа је обишла и два сеоска гробља, цркву и водицу која се налази у непосредној близини насеља.

Коста Буњевчев са породицом, женом Маринком, сином Каменком и ћеркама Катом и Вуком (рођена 1910.)

Обављени су интервјуи са многим казивачима, од којих ћу поменути само неке: Јован Поповић – чика Јоца или Јоца фотограф, рођен 1920. у Стапару; Момир Ковчин, рођен 1924. у Стапару; Милован Волић – Лакини, рођен 1920; Зорка Поповић, рођена 1927; Симка Томић (девојачко Катанић), рођена 1940; Драгиња Стајшић (девојачко Цепанчић); Фарбарова, рођена 1934, ћерка фарбара Теодора Цепанчића; Ђура Лукић, рођен 1917; Јелена Аперлић, рођена 1925; Божанка Мартоношки, пођена 1941; Стеван Трифунов, рођен 1934; Милисав Лукић, рођен 1947, син ћурчије и крзнара Славка Лукића; Живка Радин, рођена 1928; Ђурђа Стајшић, рођена 1923. у Бачком Брестовцу; Драгица Трифунов (девојачко Парабуцки).

Захваљујући жељи Стапараца да сачувају своју традиционалну културу, музејске збирке су обogaћене за 36 предмета, који су дати као поклон. С предметима који су у Стапару набављени приликом ранијег боравка кустоса Музеја у овом српском селу – први је био пре више од сто година, давне 1901. године, а други крајем XX века, 1987. године – настала је значајна колекција предмета традиционалне српске културе северозападне Бачке. Сви предмети су обрађени и распоређени у одговарајуће збирке. Са власницом *џеге*, а џега је марама или капа која је била статусни симбол удате жене из богате куће, договорено је да се у конзерваторској радионици Музеја уради реконструкција тог предмета. Музеј поседује значајну колекцију женских покривала за главу, међу којима џега заузимају посебно место. Иако је, међутим, била широко распрострањена и ношена у свим областима Војводине (носиле су је жене свих националности) у Колекцији не постоји ни једна џега Српкиње из Бачке. Сврставањем ове џега у колекцију женских покривала за главу употпуње се систематска збирка ношњи из Војводине.

Свим дародавцима су послате захвалнице.

На терену је снимљен изванредан број фотографија, које су обрађене и распоређене у фототеци Музеја. Три старе фотографије, приватно власништво Драгиње Стајшић преснимљене су и враћене власници.

Вера Шарац-Момчиловић

ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ МУЗЕЈ ВЕТРЕЊАЧА И ВОДЕНИЦА У ГИФХОРНУ

Интернационални музеј ветрењача и воденица у Гифхорну, јесте музеј под отвореним небом посвећен млиновима. Налази се у живописном северном предграђу градића Гифхорн, у близини града Волфсбурга у североисточној Немачкој, у области Доња Саксонија. Смештен је на реци Исе, на раскршћу два главна пута, *Пута соли* и *Пута жита*. За публику је отворен 1980. године. Власник музеја је господин Хорст Вробел, макетар (*Hobby Miller*).

Музеј се простире на имању од приближно 100 000 m² (7 хектара) значајки уређеног простора. Музејски комплекс је смештен на обалама речице Исе, у житним пољима Доње Саксоније, која краси неколико малих језера и канал који опасује цело имање. На имању је изграђено 13 оригиналних млинова из целе Европе: зграда Музеја, руска православна црква Св. Никола, импозантно и рустично здање Института *Мост* и неколико зграда у традиционалном стилу градње, пекара, Кућа ношњи, гостинска кућа, Кућа жита. Млинови, ветрењаче и воденице из источне Немачке, Холандије, Украјине, Француске, Шпаније, Португалије, са грчког острва Миконос, из Шкотске, из аустријске покрајине Тирол, названи су женским именима уобичајеним за земље из којих потичу (Ирена, Наташа, Викторија, Емануела...) . Сваки објект, ветрењача или воденица – осим механизма за млевење жита, има и одговарајући изложбени простор с пригодном изложбом о земљи из које је млин.

Средишњо место у музејском комплексу заузима зграда Музеја, у којој је и дом породице Вробел. У архитектонски атрактивном здању, налази се око 800 m² изложбеног простора, са сталном изложбеном поставком. Инвентивна поставка изложбе *Историјски развој млинова* приказује све могућне форме млинова, ветрењача и воденица, и представља интернационалну слику млинова из свих делова света. Приказана је ветрењача из Авганистана и Персије и ветрењача са Крита, ветрењача из Бесарабије и Одесе, као и млинови из других крајева Русије. Изложено је око 40 модела ветрењача, и, осим

једног изузетка, све представљају спољашњи изглед млинова. Код већине модела, могућно је притиском на дугме покренути крила ветрењаче. Готово све експонате израдио је господин Хорст Вробел својеручно. Аутор концепције и поставке изложбе је госпођа Розита Вробел.

Значајно место у простору *Интернационалног музеја ветрењача и воденица* у Гифхорну заузима руска православна црква *Св. Никола*. Смештена је на узвишењу у североисточном делу парка. У њеној непосредној близини је ветрењача *Наташа* из Украјине и зграда института *Мост*. Тај део парка пресецају канали. На једном од њих је живописни покретни дрвени мост, који се недељом спушта и омогућава посетиоцима да најпре оду у цркву, а потом у музејски простор. Посматрана из далека, црква Св. Николе са препознатљивим златним кубетима руске православне цркве, чини целокупни предео нестварним, дајући му препознатљив идентитет. Изграђена је према цркви из једног украјинског села недалеко од Кијева. Цркву је 1996. године освештао владика српске православне цркве господин Лаврентије. У доњем делу цркве је изложбени простор.

На питање шта Црква има заједничко са парком млинова, власник овог музеја под отвореним небом духовито одговара: „У нашој земљи као и у Русији, у једном селу чују се млин и црква. Обоје су за живот људи подједнако важни“.

Пекара ради у склопу Музеја од 1983. године. Смештена је у дрвеној кући изграђеној у традиционалном стилу градње Доње Саксоније. Пецива, неколико врста хлеба и две врсте колача, пеку мајстори пекари по старим рецептима, на традиционалан начин, у каменим пећима на дрва. При мешању се користи природни квасац. Печење у пећима се одвија пред очима посетилаца Музеја.

Кућа ношњи отворена је 1990. године. То је гарђевина ресторанског типа. У њој може да се поједе традиционално јело Доње Саксоније, кромпир чорба и колач (једноставни колач какав се недељом припремао у сеоским домаћинствима). Простор у Кући ношњи могућно је изнајмити за одржавање разних свечаности. У једном делу ресторана изложене су мушка и женска ношња. Кућа је изградјена у истом архитектонском стилу као и пекара. Може да прими око 500 људи.

Кућа жита је тип куће за становање. У њој је смештена богата колекција алкохолних пића добијених од житарица.

Гостинска кућа је зграда са више станова и у њој живе пекари и столари са својим породицама као и други који су неопходни за редовно одржавање Музеја. У овој кући су и собе у којима бораве гости и сарадници Музеја.

Интернационални институт *Мост*, за публику је отворен 2003. године. Настао је према замисли господина Хорста Вробела. Његов циљ је очување и неговање старих ручних заната, успостављање сарадње и преношење искустава између источних и западноевропских култура, уметника и занатлија.

Институт је смештен у рустичном здању, изграђеном од дрвета у духу руског градитељства. Замишљено је да у комфорно опремљеним становима

у здању бораве уметници из разних земаља, да се ту друже, размењују искуства, стварају и излажу своје рукотворине.

Изложба којом је отворен Интернационални институт *Мост* била је изложба Етнографског музеја Србије *Народна култура Срба крајем XIX и почетком XX века*.

Музеј је отворен за посетиоце од 15. марта до 31. октобра.

Ранко Баришић

**МУЗЕЈ ЦИВИЛИЗАЦИЈА ЕВРОПЕ И МЕДИТЕРАНА У
МАРСЕЉУ
Le Musee des civilisations de L'Europe et de la Mediterranée a
Marseille**

У Паризу је 2002. године одржан разговор о пројекту којим је предвиђено оснивање музеја цивилизације Европе и медитерана у Марсељу. У разговору су учествовали стручњаци из више земаља. Под руководством Мишела Колардела (Michel Colardell), директора у Музеју човека у Паризу, покренут је научни и културолошки пројекат „Створити поново један музеј“, што је новост у музеолошком раду. У конструкцији уједињене Европе на политичком, економском и културолошком плану, Република Француска даје свој допринос на пољу културе према предвиђеном пројекту. Национални Музеј човека из Париза и национални Музеј уметности и народних традиција који се налази у Булоњу селе се у Марсељ. Питање је зашто се ти музеји селе баш у Марсељ? Сматра се да су се преко Марсилије – данас Марсеља, једне од највећих лука и пристаништа античког света – медитеранске културе прошириле на Галију. У каснијем периоду, преко потоње Француске, ове културе су се прошириле на остали део западне, а касније и средње и источне Европе. У питању су културе Феничана, Арабљана, Грка, Римљана, Јевреја, које су се уградиле у европске цивилизацијске токове. У просторијама старе тврђаве „Saint Jean” и „мола J4”, у марсељској луци, основаће се музеј не само као класична институција већ као истраживачки центар. Тај нови музеј – истраживачки центар уједно ће проширити поље свог истраживачког деловања, а радиће на стварању и истраживању односа међу цивилизацијама Европе и Медитерана.

Идеја о стварању таквог музеја цивилизација, који би у својим збиркама и изложбама обухватио наведене културе, јавила се још 1999. године. Кроз семинаре, дискусије, програме и сесије на разним нивоима започело је креирање новог музеја. Последњих петнаест година у француској штампи као што

су: Дебат, Монде, Фигаро и др. водила се дискусија о будућности Музеја човека као и музеја у Булоњу. Оба музеја су годинама пролазила кроз кризу а проблеми су избили на површину истовремено у оба музеја. После анализе стања, сви наведени разлози су ишли у прилог чињеници да треба коренито променити организацију, рад и деловање у ова два музеја. Класична истраживања, етнографска пре свега, требало је обновити и обогатити новим сазнањима, на идејама традиције, као и истраживања материјалне, социјалне и духовне културе. Такође је требало укључити и социјалне односе, тј. колективно памћење, као и помно праћење еволуције у народу, као и истраживања о блиским етносима. Укратко речено, музеј би вршио истраживања и презентирање основних елемената социјалне, материјалне и духовне културе европских и медитеранских цивилизација, као и њихове утицаје на данашње културне европске токове.

Усвајање идеје о музеју цивилизација јесте реалност, а вероватно и будућност етнографских музеја Европе. Савременим речником речено, те цивилизације се ослањају једне на друге и представљају културолошки цивилизацијски продужетак на простору Медитерана и Европе. Ново истраживачко поље се отвара пред етнологима, археолозима, социолозима, историчарима и историчарима уметности. То истраживачко поље рада у географском смислу речи је Европа и медитеранско подручје са свим историјским, археолошким и етнографским артефактима. Како се обећава, у будућем музеју неће бити места за шовинистичку глорификацију неке европске и медитеранске културе. Треба да буде управо супротно. Имаће се на уму све оно што уједињује народе овог подручја у њиховим организацијама, њихове уједињене духовне вредности, митове и народне легенде, али и оно што им се супротставља и што је било разлог њихових подела, сукоба, интерних и локалних бруталности, њихових лутања и тражења етоса, и трагања кроз робовања, расизам, колонијализам, рат или геноцид. Интердисциплинарност ће такође бити неопходно да би се проучила ова културна појава. Тај нови музеј „цивилизација“ биће средиште културне акције пре него музеј у класичном смислу речи.

Да би се тај музеј потпуно оформио, дат је хронолошки редослед догађаја:

- ♦ током 2002. године постављен је центар у музеју у Марселу. Расписан је међународни архитектонски пројект и дефинисан музеографски програм;
- ♦ у 2003. години у Марселу је одржан II међународни научни сусрет. Започет је архитектонски пројекат као и рестаурација тврђаве Saint Jean. Отворена је и изложба у музеју у Марселу *Говорите ми о Алжиру*;
- ♦ у 2004. години почеће радови на тврђави Saint Jean. Организован је међународни колоквиј: *Антропологија Европе и антропологија Медитерана*;

- ♦ у 2005. години инаугурација ателеа и простор за посете;
- ♦ у 2006. години предвиђен је завршетак обимнијих грађевинских радова на простору Тврђаве Saint Jean;
- ♦ у 2007. години требало би да се доврши музеолошка поставка;
- ♦ у 2008. години отварање музеја европских цивилизација и Медитерана.

Идеја о новом музеју није прошла без отпора, бројних штрајкова, као и делимичне парализе рада музеја у Паризу. Одређени број француских интелектуалаца сматра идеју о музеју цивилизација промашеном. Остаје нам време као неумитни судија да докаже и покаже ко је био у праву. За то време радови у Марсељу напредују, а први пут у Француској један национални музеј ће се отворити у регији у Марсељу.

Саша Срећковић

ЈЕДАН СТРАТЕШКИ ПРИСТУП ЗА ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈ

Стратешка важност Етнографског музеја као институције је у актуелном тренутку вероватно већа него током претходних сто година. Друштвени статус музеја се мења у савременој цивилизацији, па се мењају и очекивања заједнице у односу на музеје. Мислим пре свега на пораст јавне одговорности музеја и њихову изразитију образовну функцију и мисију.

Основни предмет делатности Етнографског музеја може се одредити као *традиционална народна култура*. Ако културни идентитет наше средине још уопште постоји као испрофилисан ентитет, он првенствено произлази из традиционалне народне културе – мислим при том претежно на сељачку културу – и по томе се најпре можемо препознати. Тешко ће страни гост јасно идентификовати специфичне карактеристике културе Србије (у смислу *differentia specifica*) ако му једини извор утисака буду тековине њене модерне грађанске, „елитне“ културе, да не говоримо о градским поткултурама. Обрасци „елитних“ култура су такоређи свуда у свету међусобно конвергентнији и сличнији, чак и кад су у питању удаљене земље на различитим континентима. У томе је и огроман компаративни образовни потенцијал Етнографског музеја.

С друге стране, некада солидни буџетски фондови за испуњење мисије музеја као да сасвим пресушују, те смо доведени у парадоксалну ситуацију у односу на све веће захтеве према музејима. Да ли ће стварни значај Етнографског музеја у будућности достићи његов стратешки значај данас?

Овде ћу изнети организационе претпоставке за суочење с таквом стварношћу и основне елементе стратешког плана. Наравно, не могу тежити ка апсолутној објективности сопственог увида у ситуацију, јер је реч о личном виђењу једног члана колектива. Уз то је наглашен нормативни карактер овог текста.

Анализа организационих питања

Ако кренемо хронолошким редом, на првом месту је потреба за *дијагнозом стања* и целовитим увидом у актуелну ситуацију Етнографског музеја у програмском, кадровском, организационом и просторно-техничком смислу.

Међу једнако важним питањима, предност бих дао анализи међуљудских односа у колективу, разматрању интерне пословне комуникације, односно комуникационих токова организације имајући на уму њен „животни циклус“. Потребно је разлучити да ли су (и који) проблеми генерисани унутрашњим или спољашњим чиниоцима. Сматрам да неговање међуљудских односа, постизање и одржавање здравих комуникационих токова и канала у организацији има велики значај за даљи успешан рад Етнографског музеја, још пре него што почнемо да се бавимо етнолошким и музеолошким програмом установе. Поступно решавање тог питања је предуслов за изградњу просперитетне организације и испуњење мисије Музеја. Пре свега, неопходно је успоставити климу поверења и узајамног поштовања у колективу. Без тога је немогуће доћи до *тимског рада*, а без њега ни организација нема повољних изгледа за будућност.

Корак ка решењу су отворени разговори (појединачни и групни) руководства са свим запосленим радницима, за чије стручно усавршавање ће вероватно бити потребна помоћ искусних кадровских менаџера и психолога.

Упоредо с радом на том проблему обављали би се анализа и дијагностификовање стања у другим видовима делатности Музеја. Требало би образовати тим за евалуацију. Тај тим би, опет, чинило неколико мањих тимова који би вредновали актуелну ситуацију у основним програмским делатностима: аквизицији, обради, заштити и чувању предмета и збирки, научноистраживачком раду и презентацији. Осим тога, посебни тимови би оцењивали рад и концепцију у уже менаџерским областима: кадровској политици, организационој структури, просторно-техничким капацитетима организације, њихово актуелно стање и њихове реалне потребе.

Предлажем да тимови буду делом састављени од стручњака из Етнографског музеја, али би на челу тимова требало да буду музејски стручњаци и менаџери – координатори евалуације из осталих музеја. Они би усмеравали процес рада и били би гаранти веће објективности резултата. Стручњаци би се при том руководили нормативима и стандардима савремених музеолошких програма у свету. Такође предлажем примену SWOT анализе, која подразумева преглед инвентара особености музеја у смислу јаких и слабих страна у садашњости, односно позитивних и негативних потенцијала у будућности зависно од чинилаца окружења.

Најзад, и анализе економске природе биле би добродошле (input-output и cost-benefit анализа за област финансијског пословања институције).

Верујем да ће извесни независни тимови за евалуацију и у каснијем периоду бити потребни у контроли пословања Музеја, за анализу редовних извештаја о раду запослених.

Стратешка питања

У односу на резултате истраживања и анализе актуелног стања у пословању Етнографског музеја, разматра се *стратешки план* установе, њени циљеви, као и адекватност и одрживост затечене организационе структуре. У тој фази одабира се једна стратегија или се формулише примерени однос између више различитих стратегија.

Можемо се послужити методом GAP анализе, тј. понудити одговор на питање како премостити јаз између актуелног и жељеног стања, о чему ће још бити речи у закључном делу текста.

Савремени тренутак вероватно налаже потребу за редефинисањем *мисије* Етнографског музеја – од концепта музеја као чувара традиционалне народне културе ка његовом активнијем јавном учешћу у развоју и добробити заједнице, ефективном применом вредности традиционалне културе у савременим животним токовима. Мој лични став је да жељено стање у будућности – односно *визија* Етнографског музеја – треба да буде један отворен, живи организам, у сталној жижи јавности, као незаобилазан извор информација и знања за потребе не само културног живота и образовања већ и за области уметности, економије, еколошких програма и сл.

Кад је реч о пословној филозофији и организационим вредностима, Етнографски музеј би могао легитимно да истакне искуства пословне успешности у задружном принципу организације на негдашњем српском селу, користећи неке од тих вредности као начела своје будуће организације. На тај начин се усвајају позитивна искуства из традиције, која би се још могла обогатити сродним искуствима из других средина, на пример из Јапана (партиципативни менаџмент, организација као породица и сл.).

Затим следи одређивање предност, конкретних циљева, задатака и посебних тактика за процес пословања. У даљем тексту износим претпоставке о основним правцима деловања.

1) Организација

Музеј ће се током времена све више усмеравати на пројектне задатке, док ће уобичајено функционално организовање и одговарајућа организациона структура, услед учесталије контроле учинака пословања, постати рационалнији. Ради остваривања пројеката који ће имати и утемељен научни карактер, сматрам да је неодржива даља строга подела на „културне“ и „научне“ установе, јер на основу таквих атрибута Етнографски музеј, према сада важећој организацији, не би могао да самостално спроводи научне пројекте.

Могући сукоби који произлазе из дуализма између административне службе и програмских служби могли би се избећи увођењем менаџмента по задацима, где се делегирају ауторитет, одлучивање и контрола ка посебним стручним службама, којима би се, на тај начин, у пракси признала кључна надле-

жност и, следствено томе, релативна програмска аутономност у раду у односу на администрацију, односно директора. То би се позитивно одразило на одговорност и мотивацију запослених. Сходно томе, главне функције директора могле би бити: а) лидерска улога; б) координација различитих послова; в) усмеравање радног процеса на остваривање стратешких циљева институције (последња функција односи се и на очекивање у вези са Управним одбором, који треба да понуди програмски оквир за делатност установе); г) идентификација извора средстава за финансирање делатности Музеја.

Етнографски музеј ће се успешније суочити с будућим изазовима ако буде флексибилнији као институција усред узбурканог окружења у савременом свету. Зато је пожељно често освежавати особље младим и маштовитим стручњацима, уз организовано преношење искустава старијих колега. Њихово ангажовање може понекад бити и само пројектно, а Музеј ће напредовати ако буде „проточан“ за нове идеје, пројекте, иновације, као и носиоце тих иновација. Ангажовање повремених и сталних спољних сарадника и консултаната такође је на трагу ове потребе. Сматрам, на пример, да ће убудуће бити неопходан финансијски стручњак као стални консултант у пословању Музеја.

Поновно образовање стручног већа или сличног стручног тела могло би ублажити могуће неумесне интервенције администрације. У принципу би требало приступити изради нових систематизација, пословника и правилника којима би се поближе дефинисале надлежности, права и обавезе запослених. Потребна је и ревизија статута Музеја, односно неких евентуалних спорних одредби из њега. Постигнута атмосфера узајамног поверења међу запосленима може знатно олакшати разматрање и тако деликатних питања као што је финансијско пословање Музеја.

За ефикасније пословање била би веома корисна израда краткорочних и дугорочних планова, по могућству што тачнијих, са разрадама ставки као што су : ангажовани кадрови, буџет, рокови, модалитети реализације и сл. Састанци треба да буду што краћи и оперативнији. У току и након остваривања планова треба обављати евалуације. За свако радно место морају постојати нормативи, а био би установљен механизам да се на основу периодичних извештаја контролише да ли је радни учинак у складу с нормативима и стандардима у погледу квалитета, квантитета, трошкова и времена реализације. Због тога је неопходно увести и начело реизборности.

2) Кадровска политика

У одређивању кадровске политике, осим руководиоца, требало би да учествују и стручњаци разних одговарајућих профила, укључујући и консултанте који нису стално запослени у Музеју.

Веома су важне мере за мотивацију кадрова. Без мотивисаних радника не могу се очекивати значајни резултати, чак и ако би најбољи стручњаци

применили оптималне музеолошке програме. С обзиром на то да висина зарада у Музеју очито не може бити једини нити главни подстрек за рад, требало би приступити разради осталих механизма мотивације.

3) Едукација

Непрестана обука кадрова и развој су основни захтеви савременог света. Већ данас су запосленима неопходна знања страних језика, понављање рада на рачунарима, менаџмента, па и педагошког рада, реторике и односа с медијима. Већ је појачана потреба за специјализацијама и доквалификацијама радне снаге.

4) Програмске активности

Кад је реч о основним делатностима у оквиру мисије Музеја, предложио бих најпре да се повремено преиспитују критеријуми и политика аквизиције и попуне збирки. Ипак, често и нисмо у могућности да бирамо. С обзиром на физичко пропадање многих материјалних сведочанстава народне културе која нису под надзором Музеја, такви задаци се могу сврстати у превасходне задатке. Осим теренског откупа, требало би да постоји план спровођења повремених кампања за подстрек потенцијалних донатора. Ради тога предлажем и да се подстакне формирање посебних финансијских фондова за откуп вредних предмета, али и за њихову конзерваторску заштиту и обезбеђивање техничких услова за сигуран смештај и чување збирки. Такви финансијски фондови морали би бити фаворизовани у оквиру законодавства, односно пореске политике државе. Посебну бригу у непосредној будућности треба посветити музејским предметима који се налазе ван зграде Етнографског музеја и Манакове куће, односно важно је хитно се изборити за што боље услове њиховог чувања. У том погледу би се у најскорије време дефинисао програм заштите текстилних предмета који су пре неколико година страдали.

Све стручне службе морале би бити бар информисане о актуелним светским научно-технолошким достигнућима и савременој опреми у разним областима. Нарочито истичем неопходност поуздане обавештености у свим ступњевима музеолошког процеса. Поменућу овде велики значај умреженог система дигитализоване документације, добро дизајниране интернет презентације Музеја, као и на израду одговарајућих медијских носача, и сл. У свакој повољној прилици, у складу с могућностима, требало би обнављати опрему и технику.

Проблеми финансијске природе испречавају нам се и на задацима унапређења научноистраживачке делатности. С једне стране, набавка неопходне стране стручне литературе већ дуго је била такоређи неостварива, те је потребно надокнадити велики заостатак у обавештености о савременим токовима у научном свету. С друге стране, нестајање или промене у народ-

ној култури нам налажу нам потребу за обимним теренским истраживањима. Те активности изискују извесне – не мале – своте новца, те сматрам да се решење може наћи само у јаком програмском повезивању са неким делатностима из економског сектора, о чему ће бити речи. Наша монографска и слична истраживања неких културно-географских области лакше ћемо остварити у оквиру ширих програма интердисциплинарних истраживања, а у функцији развоја одређених области и региона.

Са теренским истраживањем повезано је и питање обнове рада на Етнолошком атласу Србије, јер се и ти резултати могу вишеструко применити. Ту нам може помоћи обнова сарадње са Загребом, а вредело би сарађивати и са бугарским ДИУС-ом и сличним асоцијацијама које припремају програм за систематизацију грађе за балкански етнолошки атлас. Активну сарадњу са колегама из иностранства, уз освежење концепције и програма рада, очекујем и од делатности Музеја на пољу етнолошког филма, у смислу редовне годишње организације фестивала и унапређења рада на етнофилму као сталној активности Музеја.

Велике путујуће изложбе представљаће наше музеје и културу у другим срединама. Потребно је, ипак, истаћи да су владајући токови музеологије данас у свету такви да се на изложби ставља јачи нагласак на контекст, културолошки амбијент и информацију (чији је предмет носилац) него на сам предмет. Тако схваћена изложба најчешће је илустрација неке сложеније идеје и концепта. Убудуће ће бити охрабривана истраживања на пољу нових музеолошких приступа. У свету се изложбе концепирају на тај начин да кључну важност има доживљај теме од стране посетиоца изложбе. Доживљај се постиже коришћењем најразноврснијих аудиовизуелних и концептуалних средстава. Услед такве динамике у токовима струке све је наглашенија потреба да се сталне изложбене поставке чешће мењају. Етнографски музеј ће се вероватно и даље развијати у правцу специфичног научно-културног центра комплексног типа, уз учесталије коришћење интерактивних медија.

5) Финансирање

У последњих десетак година посебно болно је било питање финансирања музејских делатности. Чак су због тога запостављана организациона питања. За основне музејске делатности морају се наћи стабилни финансијски фондови и тај проблем не може да зависи од тржишних кретања. Очигледно је, међутим, да државни буџет ни данас, а вероватно ни убудуће, неће моћи да задовољи многе потребе Музеја. Последњих година кустоси су често бивали принуђени да као „слободни стрелци“, *ad hoc* и индивидуално траже средства за остваривање својих пројеката. Зато је неопходно тражити, идентификовати и трајно се везати за одређене привредне организације или фондације које би финансирале наше активности. У том смислу добар је пример Музеја науке и технике, који је финансирао стални конзорцијум предузећа – спонзора.

Како да артикулишемо начине за тешњу сарадњу са спонзорима и могу ли се неке активности Музеја и његових спонзора прожимати? Пожељно је, пре свега, да спонзори у својим редовним активностима имају додирне тачке с програмском оријентацијом Музеја. Тако би, на пример, било природно да се Етнографски музеј веже за организације типа Агробанке, ПКБ-а и сл. За добијена финансијска средства Музеј би, заузврат, као пуни еквивалент, могао да понуди различите услуге из свог делокруга. Таква "органска" веза између делатности Музеја и делатности његових финансијера и пословних партнера требало би да дође до изражаја и кад је реч о располагању и издавању пословног простора у згради Музеја. Сматрам да то до сада углавном није био случај и да би ваљало ствари мењати. На пример, мислим да програмски садржај рада клуба Музеја не одговара нивоу наше установе. Требало би ревидирати уговоре и проценити учинак који Музеј постиже издајући простор разним организацијама и предузећима.

Самофинансирање

Етнографски музеј би могао, свм или у сарадњи с партнерима да конципира програме самофинансирања својих делатности. За то постоје широке могућности, а ја ћу овде навести следеће:

- продукција атрактивних изложби и других културних приредби;
- могућност подстицања обнове неких старих заната и експлоатација већ постојећих занатских делатности ; производи би имали декоративну и употребну вредност као сувенири, и били би, заправо, копије и реплике музејских предмета. У нашем етнодућану и другим пунктовима могла би се обављати њихова промоција и продаја;
- у клубу Музеја с понудом која одговара његовом програму у свим сегментима: а) угоститељском - традиционална српска јела и пића; б) амбијенталном - ентеријер сеоске куће; в) садржајном - могу се одвијати и разне културне активности;
- етнолошке и музеолошке експертизе наших стручњака;
- услуге конзерваторске радионице или тима за поставку изложби;
- издавање пословног простора;
- лиценцирање идеја и програма под одређеним околностима може се лиценцирати право на експлоатацију материјала и предмета из фондуса Музеја.

На основу следећих елемената могла би се формирати сопствена продукција из области културне индустрије:

- развој издавачке делатности и атрактивних едиција: публикације из области етнологије и музеологије, CD и остали медији који могу ефектно активирати музејске фондове;
- музичка издања и пројекти - етно музика и савремени музички из-

- рази њоме инспирисани (нпр. у сарадњи с Музиколошким институтом САНУ и Одељењем за етномузикологију ФМУ);
- филмска и видео-продукција Етнографски музеј већ има сопствену продукцију етнолошког филма, која би сада могла да се прошири на различите теме из области етнологије, антропологије и документарног филма;
  - остали видови уметничке продукције (фолкорни театар и сл..).

Једну од могућности видим у томе да наши стручњаци конципирају и остваре неке туристичке програме (нпр. обилазак изложбе нашег музеја организованих туристичких група, у оквиру обиласка неких локација у Београду; сеоски и културни туризам). На овом месту не могу опширније изложити ту идеју, јер би то заузело исувише простора, али желим да напоменем значај остварења оваквог програма, што се може довести у непосредну везу с финансирањем и лакшим обављањем наших теренских истраживања.

б) *Маркетинг и педагошка делатност*

Уско повезана са претходном облашћу јесте потреба за увођењем елемената тржишног приступа у пословању и маркетиншког концепта, али не као егзотичне функције (као што је до сада било), већ као интегрисаног дела филозофије управљања музејском организацијом.

Маркетиншка активност је нераскидиво повезана са другим културно-педагошким активностима Музеја. Радило би се на повећању броја посетилаца, на формирању и продубљивању културних потреба код публике, методама едукативне анимације, при чему би стварна и потенцијална публика учествовала у остваривању програма (пример с радионицама). У осмишљавању јавних програма имају се на уму њихове следеће димензије: квалитет, квантитет, разноврсност и конкурентност. Уз то, пажњу заслужују и питања оданости публике и стварања нове публике методама и програмима као што су: попусти на цену улазница, рад *Друштва пријатеља Музеја*, приредбе у које је укључена локална заједница, и сл. Анализа наших `повереника` требало би да прерасте у сталну делатност музејске маркетиншке службе. Активност педагошких служби у светским музејима данас све више избија у први план, нарочито од тренутка када кустоси реализују изложбу и врате се обради својих збирки. Етнографски музеј има много тога да прикаже јавности. Према томе, то је шанса и за нас.

Верујем да ће наш музеј ускоро поново бити заинтересован за реализацију идеје о етно-парку, заједно са осталим надлежним установама културе. С обзиром на то да је класичан концепт етно-паркова већ помало превазиђен, мислим да ће нам бити корисна нека искуства такозваних тематских паркова и „индустрије културног наслеђа“ (нпр. Астра комплекс у Сибиу, Румунија) јер таква места имају значајну едукативну и забавно-рекреативну

функцију, тј. могу послужити и као важан извор прихода.

У најскорије време требало би се суочити с проблемом објеката народног градитељства у Војводини који су у надлежности Етнографског музеја, а већ годинама пропадају.

На пољу односа с јавношћу истакао бих потребу за развојем „корпоративне културе“, што подразумева креирање пријатног радног амбијента, нови осмишљенији визуелни идентитет простора, као и изглед запослених – њихово облачење, опхођење и понашање. То би се могло извести тако што би се сви запослени, уз радни уговор, обавезали и на одређена правила лепог понашања. Већ сада је уочљива интензивна оријентација културних институција на разне услужне делатности. То треба имати на уму у дугорочним програмима развоја кадрова.

7) Сарадња са другим организацијама и појединцима

Најзад, област сарадње с другим музејима и сличним културним институцијама и „умрежавање“ са организацијама у земљи и иностранству (нарочито на Балкану) имаће све већи значај. Повратак у светске токове треба да буде плански и систематичан. Тако би се разрадио план размене : а) стручњака; б) информација; в) литературе; г) програма, односно изложби и сл.

Културне институције ће, уопште узевши, бити отвореније и за иницијативе које буду долазиле од невладиних организација у вези с пословима организације заштите, чувања и презентације културне баштине. У том погледу и за наш музеј првенствени значај има етнографски материјал с Косова и Метохије, а затим и са простора целог Балкана и бивше Југославије. Сарадња с *трећим сектором* вероватно ће се интензивирати након нових законских промена. Невладине организације ће од фондиција лакше добијати материјално-техничка средства за разне пројекте, а то могу искористити и културне институције ако се повежу с њима.

У вези с проблемима на чије решавање тешко може утицати само једна институција (нпр. законска регулатива у областима као што су социјална сигурност и статус запослених; врсте радног односа и ангажовања радне снаге; висина зарада; пореска политика у контексту финансирања културних делатности од стране привреде; закон о културним добрима), Етнографски музеј би могао да делује заједно са осталим културним субјектима у изради програма и покретању акција посредством стручних група за лобирање утицајних људи, за притисак на законодавство. Све већи значај имаће и независни струковни синдикати, рад музејског друштва, ИКОМ-а и сличних асоцијација.

* * * * *

Етнографски музеј свакако поседује завидан фактички и стратешки потенцијал да би као институција не само опстао већ и да би успешно преузео улогу својеврсног генератора развоја друштвене заједнице, не само у моралном и образовном смислу већ, барем посредно, и у економском погледу.

Многи регионални и еко-музеји у свету већ годинама знатно доприносе одржању, развоју и добробити својих локалних заједница. Етнографски музеј у Београду, у поређењу с таквим типовима музеја, има с једне стране компликованији задатак и теже може утицати на своју локалну заједницу, јер се налази у строгом градском језгру метрополе, у економском, политичком и културном средишту. И још при том емитује вредности традиционалне културе изумирућег села, кога су се све доскора стидели и становници наших градова и сами сељаци...

С друге стране, он у својим фондовима поседује значајна сведочанства минулог схватања света, које је данас у „дефанзиви“, али би могло – уз одговарајућу стимулативну културну политику – бити усмерено према друштвеној заједници на њену општу добробит. То је превелико оптерећење само за један музеј, али синхронизоване активности више таквих институција могу створити повољну климу и амбијент за опоравак једне увелико посустале националне културе.

Сигурно је, међутим, да ће велики број стално мењајућих унутрашњих и спољашњих фактора утицати на судбину Етнографског музеја у будућности. Остварење његових потенцијала умногоме ће зависити од организационе прилагодљивости Музеја на динамику промена у савременом свету.

Литература

1. Исак Адигес, Менаџмент за културу, *Adizes management consulting, Нови Сад 1995.*
2. Милена Драгићевић-Шешић и Бранимир Стојковић, Култура: менаџмент, анимација, маркетинг, *CLIO, Београд 1994.*
3. Александар Дунђеровић, Менаџмент у позоришту, *Музеј позоришне уметности и АТЛ, Београд 1993.*
4. Eduard Kale, Uvod u znanost o kulturi, *Školska knjiga, Zagreb 1997.*
5. Радослав Пенезић и Урош Ђурчић, Маркетинг, *АЛЕФ, Нови Сад 1994.*
6. Данијел Рен и Ден Војч, Менаџмент: процес, структура, понашање, Пословни систем „Грмеч“ АД и Привредни преглед, Београд 1994.
7. Жарко Ристић, Менаџмент људских ресурса, *Економски факултет Универзитета у Београду, 1998.*

8. Ранко Финдрик, Етнопарк под Авалом (програмска скица), *Етнографски музеј у Београду и Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 1984.*

9. Лазар Цамић, Односи с јавношћу (приручник за практичне предузетнике), *UFA MEDIA, Smart communication, Београд, 1995.*

10. Томислав Шола, Маркетинг у музејима, *СЛИО, Београд 2002.*

Оазе аутентичног традиционалног народног живота и културе у Србији, иако ретке, представљају добру прилику да истраживачи стекну солидну огледну теренску грађу. Међутим, оне су и значајан потенцијал за будуће економске програме (туризам, еколошка пољопривредна производња...)

Музејске активности могу се проширити изван основног, класичног одређења установе. На сликама су презентације музичког наслеђа из неких иностраних културних традиција, које су се последњих година одржавале у Етнографском музеју

ПРИКАЗИ И КРИТИКЕ

LE VOYAGE DE LA KORRIGANE DANS LES MERS DU SUD ПУТОВАЊЕ „LA KORRIGANE“ ЈУЖНИМ МОРИМА

У циклусу великих изложби, Музеј човека у Паризу организовао је презентацију етнографског блага са отока јужних мора, Пацифичких отока. По наслову *La Korrigane* приређена је велика изложба која је трајала од децембра 2001. до јуна 2002. године, од материјала сакупљеног 30-их година XX века. Изложба је названа именом јахте којом је група ентузијаста доспела на отоке јужних мора и при том сакупила знатан број предмета од различитих етничких група. Јахта *La Korrigane* саграђена је 1915. године. Од тада па до путовања 1934. године променила је више власника, али и намена. Назив „Korrigane“ узет је из бретонске митологије. Тако се, наиме, називају бретонски патуљци и духови у легендама. Два брачна пара, Французи Etienne и Monique de Ganay и Charles и Regine van der Broek упутише се у авантуру дугу више од две године. Са тог дугог али надасве занимљивог крстарења вратише се пуни незаборавних утисака, као и бројних етнографских предмета, бележака, докумената, цртежа, али и много фотографија. Сав тај материјал биће касније изложен у Музеју човека у Паризу. Осим брачних парова названих Korrigans на брод ће се укрцати и фотограф Jean Ratisbonne. Посао фотографа је прихватио са задовољством и урадио је огроман број фотографија снимљених током целог путовања, на свим етапама. Његове фотографије су и данас предмет интересовања истраживача и етнологa. Марта 1936. године из луке Марсељ, јахта се упутила на своје велико путовање. Средином априла исте године били су у луци Тангер на обали Атлантика. Током маја и јуна нашли су се на оточима Мартиник и Гваделупе. Средином јуна прошли су кроз Панамски канал. Крајем јуна и почетком јула стигли су на оток Галапагос у Тихом океану. Током јула и августа боравише на оточима Сатаму, Худу, Флориана, Албермале, да би се 1. авгу-

ста упутили ка Маркиским оточима. Од септембра до новембра боравише на Друштвеним оточима. До краја 1934. године обићише отоке Тахити, Мороа, Угуроа, затим Бора Бора и, најзад, оток Раратонга, односно Куково острво. На дан 24 децембра стигли су на Нови Зеланд у Окланд. У Окланду ће остати све до марта следеће, 1935. године, током целе сезоне циклона, јер се тада не може путовати због често неповољних временских прилика. У марту поново крећу на пут. Обилазе оток Kawau, Dip Vater, Cove, затим отоке Опуа, Расел. Почетком априла обилазе острвља Фици, данас Вити. У априлу ће још обићи отоке Матуку, Макудру Даро – данас Андако, затим Ломођи и Мури Мури, Молао Оток, потом Вити Леву, и оток Бау. Крајем априла и у мају боравише на Новој Каледонији. Током маја и у јуну наћи ће се на Новим Хебридима, данас Нанаату. Првог јула су на отоку Санта Круз. У јулу и почетком августа обилазе Соломонске отоке. У августу и током септембра биће у Рабулу и на Каравији. Одмах потом одлазе на Адмиралске отоке. Већ од септембра и током целог октобра и део новембра бораве на Новој Гвинеји. Кратко ће се задржати на Макасару – данас Целебес – у новембру. Већ у јануару су на Јави, а почетком фебруара у Сингапуру. Све до почетка марта су на Цејлону, тј. у Коломбу. Почетком априла путују у Аден на Арабијском полуоток. Затим обилазе Џибути, Порт Судан, Суец, Исмаилију и Порт Саид. Тако пролазе кроз Суецки канал и улазе у Медитеран. У Медитерану ће обићи Месину на Сицилији и Ајачо на Корзици, да би се 17. јуна 1936. године вратили у Марсељ, после 28 месеци крстарења око света.

Њихово путовање, дуго две и по године, повезано је са многим авантурама, бурама и недаћама, понекад и са неразумевањем и негостољубивошћу мештана. Они су, углавном, постигли свој циљ. Обишли су сва места која су планирали. Обишли су и посетили места која бели људи нису упознали. Посетили су етничке групе и цивилизације које, више или мање, чине јединствени простор, данас називан полинежанском или микронежанском цивилизацијом. Њихово путовање, уз бројне тешкоће пре-

лепо је искуство, са бројним новим сусретима и познанствима и упознавањем Европљана са до тада непознатим цивилизацијама.

Више од две и по хиљаде предмета донесено је са овог путовања. Морали су да унајме један трговачки брод да би већи део овог драгоценог етнографског блага пренели до француских лука. Током целог путовања супруге су вредно сакупљале етнографске податке, од домородаца, али и од њихових поглавица, као и од мисионара. Предмети су добијени поклоном или откупом. У својим белешкама оставили су и такве детаље, на пример – од кога су и шта откупили и за коју суму новца. Некада су предмете добијали пуком разменом. За неколико килограма дувана куповане су маске и други предмети којима су се домороци свакодневно користили. На Тахитију су свечано дочекани а бројни плесачи и играчи извели су пред њима све своје разноврсне певачко и играчко умеће. Подаци које су Кориганци сакупили изузетно су драгоцени за етнолошку науку. Ни у другим музејима Европе 30-их година XX века није било много више предмета и података са ових отока.

Управо се може рећи да је овом експедицијом, али и истраживачким пројектом, Музеј човека у Паризу знатно обогатио своје фондове предметима из овог дела света. Путовање Kottigane подстакло је и многе локалне мисионаре, државне службенике и остале да сакупљају и донесу на брод предмете на поклон или на откуп. Ова експедиција је подстакла и многе друге мање познате истраживаче да крену пут далеких мора и донесу нове предмете и прикупе различите податке о животу и култури овог мање познатог дела света.

Цело путовање Кориганаца било је медијски добро пропраћено. Окландски лист *La „New Zealand Observer“* донео је више репортажа под англеском: *Цигани мора Коригани*, током јануара 1935. године. Бројне новине у Аустралији, Америци и Француској помно су пратиле сваки њихов корак на овом дугом путовању и бележиле и најмање догађаје у свакој луци.

Не мала прашина се дигла по новинама, нарочито француским, а и велика потрага кренула је за њима кад је јахта запала у снажну олују. Са њом је прекинут сваки контакт недеље дана. После дужег трагања, међутим, они су нађени.

После повратка у Француску и свечаног дочека у марсељској луци Коригани су дали сакупљени материјал Музеју човека у Паризу. Од тог материјала, заједно са фотографијама и цртежима, организована је изложба 1938. године. У међувремену је објављено неколико едиција. Тако је Regine v.d. Broeck 1936. године приредила изложбу цртежа са каталогом у Географском друштву. Писац Пол Валери (Paul Valery) објавиће *Путовања Коригана*, у Паризу 1938. године. Музеј човека у Паризу отвориће и нове просторије за изложбу „Коригана“. Би-

ће то права научна сензација, али и ново поглавље у етнографском истраживању Француза.

Поводом изложбе поставило се питање да ли су Кориган одузели део културе народима јужних мора и да ли је то било само крстарење са истраживањем или је, једноставно, отето благо далеких народа? То је питање са којим се суочава сваки истраживач. Кад се узме у обзир чињеница да су данас готово сви становници истражених отока напустили веру и културу предака, онда је сакупљање ових предмета било веома корисно за етнолошку науку. Наиме, готово сви становници поменутих отока, под утицајем мисионара прешли су у католичку веру.

Ова велика изложба није крај авантуре и истраживачког пројекта Кориган. То је данас део великог истраживања, које је започето 1996. године, а наставиће се до 2006. године.

Изложба је пропраћена каталогом са стотинама фотографија, цртежа и бележака, које нам детаљно описују живот на оточима јужних мора.

Ранко Баршић

Слободан М. Ненадовић, ИЛУСТРОВАНИ
РЕЧНИК ИЗРАЗА У НАРОДНОЈ
АРХИТЕКТУРИ

Просвета, Београд 2002, ISBN 86-07-01362-9

Проучавање народне архитектуре од давнина привлачи подједнаку пажњу етнолога и архитеката. Не може се рећи да њихова проучавања стоје у међусобној колизији, већ се с правом може тврдити да се изузетно добро допуњују. Архитекте, свакако, већу пажњу посвећују грађевинској страни, конструкцији, материјалима итд, док етнологи већу пажњу посвећују социјалној и духовној страни и функцији појединих елемената народне архитектуре. Укратко, можемо рећи да је народна архитектура један од најквалитетније проучених феномена традиционалне материјалне културе на Балканском полуострву.

Да се, и поред великог броја научних и стручних радова посвећених народној архитектури, може увек рећи или урадити још нешто, доказује управо књига Слободана М. Ненадовића *Илустровани речник израза у народној архитектури*. Реч је о једној веома занимљивој и корисној синтези знања, датих у облику речника. Ненадовићева књига није класична синтетичка студија о народној архитектури, али она кроз облик који има не излаже само научна сазнања о том сегменту традиционалне културе већ даје и знања самог народа.

Веома обимну књигу, која укупно има 430 страна (тврди повез), можемо поделити у две обимне целине, иако сам аутор грађу дели у 20 поглавља. Прву целину представља речник народних израза у народној архитектури у ужем смислу. Ту је укупно дато око 1 500 појмова, сврстаних по азбучном реду, укључујући и све синониме. У другом делу књиге аутор појмове из речника разврстава у одговарајућа поглавља и уз већину њих даје једну или више илустрација. Један број илустрација аутор је урадио сам, док је један број преузео од других аутора. Поглавља у која су сврстани појмови су: Примитивна станишта људи и стоке, Сеоска кућа у Србији, Сеоске куће у Црној Гори, Босни, Македонији и Хрватској, Преноснице и повезнице, Сеоска кућа у Словенији, Сеоска камена кућа у Приморју, Црној Гори и Хрватској, Кула за становање на Косову, Метохији и у Црној Гори, Сеоска кућа Војводине, Воденице и суваче, „Кућа“, огњиште, ватреница, кухина, Градска кућа оријенталног стила, Ханови, мезулане, пандурице, магазе, Исламске верске и јавне грађевине, Православне верске и профане грађевине; манастирски и други конаци, Јавне зграде, Утврђења, Конструкције, Производња материјала и Мајстори, пренос материјала на градилишту, алати. На крају књиге аутор је дао преглед скраћеница литературе, дајући уједно и преглед основне литературе коју је користио.

Свој приступ раду приликом израде овог речника и своје намере аутор сам открива у кратком уводу на почетку књиге. Његова основна намера јесте да на једном месту пружи све науци познате термине који се користе у народној архитектури, као и да дв њихово тумачење. Друга битна намера јесте да народни изрази, али и народна архитектура уопште, буду сачувани од заборавља.

Све термине и њихова тумачења аутор је преузео из литературе, осим неколико изузетака које је сам забележио на терену. Преузимајући термине из литературе, није се користио само радовима високог степена неопортности, попут Дероковог *Народног неимарства*, већ и већим бројем писаних архитектонских, етнографских и историјских извора, као и постојећим речницима, попут Шкаљићевог *Речника турцизама*. Из библиографије видимо да је аутор се користио, на пример, *Српским етнографским зборником*. Прикупио је термине са простора читаве бивше Југославије, а такав поступак је објаснио неопортност чињеницом да се елементи народног неимарства чврсто преплићу на том простору.

Идеја аутора да на почетку дв класичан речник исправан је поступак. На тај начин читалац може сам да одлучи да ли ће једноставно погледати значење неког појма или ће се обратити другом делу књиге како би се са неким појмом упознао на начин који је веома користан у архитектури – помо-

ћу цртежа или слике. С обзиром на то да је у другом делу аутор појмове сврстао према теми, први део књиге знатно олакшава тражење онога чему се тежи. У том смислу предност је речника (у ужем смислу) то што аутор уз одређене појмове даје и одговарајући број слика из другог, илустрованог дела речника. Како је реч о илустрованом речнику, разумљиво је и оправдано што аутор даје управо односне бројеве слика, а не бројеве страна. Треба похвалити и чињеницу да се уз многе појмове налази више објашњења, што доприноси потпунијем разумевању тих појмова и делимично омогућује читаоцу да уочи разлике у схватању истог појма у различитим географским областима.

Други део речника, онај илустровани, завређује посебну пажњу. Највећи број појмова илустрован је цртежима, а не фотографијама, мада ни оне не изостају. Примена цртежа делимично указује на шематизам, што у овом случају треба сматрати предношћу. Фотографија је у архитектури често неподесна за представљање нечега, док цртеж може квалитетније да прикаже суштину. Тако је, на пример, појам *ћерт* и *слени ћерт* много погодније објаснити цртежом него фотографијом.

У другом делу речника појмови су сврстани у одређена поглавља, тематске целине, које је аутор пажљиво одабрао и знатно олакшао проналажење неког појма и разумевање његовог значења. Сврставање грађе у тематске целине уједно омогућује да се читалац, кроз низ појмова поређаних по архитектонско-конструктивном, а не по азбучном редоследу, систематски упознаје с читавим сегментима народне архитектуре. Свакако исправан и користан ауторов потез, који овај речник поставља на виши ниво.

Значајну предност *Илустрованог речника* представља и то што аутор у њему не представља традиционалну архитектуру у ужем смислу, већ даје и појмове из области материјала, мера, техника градње, алата, сакралне архитектуре, а не мала пажња посвећена је и манастиру Хиландар. Аутор чак даје и појмове у вези са покућством, али се ограничава на покућство које се налази у „кући“, односно крај огњишта. Такав рационалан потез је разумљив јер би речничка обрада укупног традиционалног покућства одвела аутора на другу страну, обесмислила његову основну намеру, а књигу учинила неколико пута обимнијом.

Постоји у књизи неколико места која заслужују критички осврт. Аутор, на пример привредним зградама не посвећује посебно поглавље, што је можда требало да учини. Због тога су неки елементи народног градитељства непотпуно обрађени. Посебну пажњу, на пример, посвећује воденицама и сувачама, али чак ни ту није дао све релевантне појмове, па тако из речника нисмо сазнали шта су, рецимо, жабица или кобила, и многи други термини из архитектуре воденица и млинова.

У првом делу *Речника*, у речнику у ужем смислу, аутор повремено грешни приликом давања објашњења уз синониме. Наиме, он често објашњење појма ставља уз онај синоним који је ређе у употреби, али у речнику, сходно азбучном редоследу, долази пре синонима који су чешћи и на ширем простору. Тако аутор ставља објашњење уз појам *бајта* (уз који касније наводи да је из Словеније), иако је реч *бачија* или *катун* много раширенија. Штавише, дато објашњење се пре свега односи на изразе *бачија*, *катун*, *стан*, *колиба*, *трло* итд. У неким случајевима поступа исправно па, на пример, објашњење ставља уз појам *чатма*, који јесте раширенији, а не уз појам *чакма*, који је у речнику први. У неким случајевима, уз појмове које наводи као синониме, наводи и посебна објашњења. Тако уз појам *држава* стоји да је синоним са појмом *салаш*, али уз појам *салаш* наводи друго објашњење, у оквиру кога опет наводи да може бити исто што и „држава“. Упућивање на синониме уз које стоји објашњење понекад је недоследно. Уз појам *огњиште* упућује на појам *ватреница*, уз који стоји објашњење да је то просторија са огњиштем (!), односно просторија у којој гори ватра. Аутор овде очигледно грешни, што се види већ из објашњења термина *ватриште*, за који наводи да је исто што и огњиште. Недоследности има и при везивању појмова из првог дела *Речника* са појмовима из илустрованог дела *Речника*. Код појма *преклад* најпре упућује на појам *завала*, који објашњава као *камен* крај огњишта на који се наслањају цепанице. Затим упућује на слику на којој су приказани искључиво *гвоздени* преклади.

Речник садржи и један број појмова који су општи, али аутор наводи објашњења која се односе на појединачне случајеве. Тако он уз појмове *муљача*, *млин*, *бунар* и друге наводи објашњења која се односе искључиво на манастир Хиландар. Осим тога, наводи и појмове који, очигледно је из датог објашњења, немају везе са архитектуром, као што су појмови *панајир*, *портар*, *вордар* итд.

Узрок грешкама и недоследностима у *Речнику* треба тражити у методу ауторовог рада. Он је, како сам наводи у уводу, термине и објашњења преузимао из литературе, дакле термине и објашњења које су дали други аутори. Кад размотримо литературу којом се користило, видимо да се један број библиографских јединица односи на појединачне случајеве, било из народне архитектуре било из других области народног живота. Некритички преузимајући објашњења из литературе, аутор их је на извесан начин извукао из контекста, што представља суштинску грешку. Због тога нека објашњења делују непотпуно, нејасно и недоследно, што оставља утисак да је читав *Речник* непотпун и недоречен. Мишљења смо да је било потребно да аутор превасходно сам да дв универзална архитектонска објашњења појмова, па да тек

онда презентује тумачења из литературе. На тај начин не би дошао у ситуацију да за појам *даска* дв само споредно објашњење, док уз друге сродне појмове (*бондрук*, *грета*, *балван*, *брвно* итд.) даје адекватна објашњења. Јамачно су други аутори сматрали да је свима јасно шта је то *даска*, па *Ненадовић* једноставно није имао одакле да преузме објашњење за тај појам. То, наравно, није разлог да он сам не да одговарајуће објашњење.

Укратко, *Илустровани речник израза у народној архитектури* је добродошло стручно штиво, корисно онима који се професионално баве проучавањем народне архитектуре и ширем кругу читалаца. Позитивну страну издавања ове књиге треба сагледати и из угла изразите потреба за речницима из ужих области науке.

Остаје препорука да се ускоро појави друго, допуњено издање са боље објашњеним појмовима.

Милош Матић

Драган Трифуновић, НАРОДНИ ОБИЧАЈИ И ИГРЕ У БЕЛИЧКОМ КРАЈУ

Завичајни музеј у Јагодини, Јагодина 2003,
ISBN 86-902543-5-8

Књига Драгана Трифуновића *Народни обичаји и игре из беличког краја* једно је не много обимно дело (100 страна, мек повез), али свакако занимљиво за данашњу етнографију, а можда и више за етнокореологију.

Сам наслов књиге казује нам да се она бави двема основним темама: народним обичајима и народним играма. Садржај књиге, међутим, подељен је у девет поглавља: Област и њене карактеристике, Годишњи обичаји, Крстоноше, Мобе, прела и седељке, Крсна слава, Играње поводом значајних датума у животу појединца, Игре Белице, Забаве у Јагодини, Народна ношња. Аутор нам, уз то, даје и податке о неколико културно-уметничких друштва и о казивачима од којих је добио податке.

У првом поглављу сажето су приказане „основне карактеристике“ Белице, навођењем описа које су дали стари путописци пролазећи Белицом и детаља који се могу наћи у старим документима. Нешто више пажње аутор посвећује кући и становању, ослањајући се на збирку Завичајног музеја у Јагодини.

Највећи део књиге посвећен је народним играма у беличком крају. Све прилике у којима се у традиционалном начину живота јављају песме, игре и уопште забаве, аутор је поделио у три групе: циклус годишњих обичаја, значајни моменти у

животу појединца, обављање неких (колективних или заједничких) послова.

Кад је реч о годишњем циклусу обичаја, аутор даје податке о Бадњем дану и Божићу, покладама, Ускрсу и Ђурђевдану, а уз то се осврће и на лазарице, обредну поворку која је у Белици походила села уочи празника Цвети, и на додоле. У оквиру поглавља Годишњи обичаји дато је и неколико основних података о манастиру Јошаница. Аутор, међутим, о крсној слави говори у посебном поглављу иако је реч о појави која припада комплексу годишњих обичаја. Кад је реч о важним моментима у животу појединца, у књизи се говори о рођењу, свадби, погребу, а дато је и неколико значајних података о проигравању младих. Проигравање младих јесте увођење девојака и, нешто ређе, момака у круг оних који су стасали за удају или женидбу. Увођење у такав социјални и статусни круг изводи се, заправо, свечаним увођењем у коло, то јест у игру. Након што су „проиграни“, млади су у локалној сеоској заједници означени као неко ко је спреман за ступање у брак.

Уз све наведене ситуације у којима се у традиционалном начину живота забављало, аутор даје податке и о крстоношама и мобама, прелима и седељкама.

Након основних етнографских података о ситуацијама у којима се забављало, аутор пржа обимну грађу о самим играма, односно даје 18 лабанотних записа игара, наводећи и локалне варијанте за оне игре које су се разликовале од једног до другог села. Аутор уз то даје и податке о музичким инструментима који су коришћени, о оркестрима, даје вербалне дескрипције игре у колу и карактеристичне термине.

Оно што ову књигу чини занимљивом јесте и кратак приказ забава које су у Јагодини одржаване почетком XX столећа. Реч је о урбаним забавама које су одржаване у кафанама и другим јавним објектима.

Да би употпунио слику о народном животу и, пре свега, о играма у беличком крају, аутор даје и кратак приказ народних ношњи, укључујући и кројеве. Сви подаци о ношњама преузети су из рада М. Прошић – Дворнић о народним ношњама Шумадије.

Основна карактеристика књиге *Народни обичаји и игре из беличког краја*, осим што пружа релативно квалитетну етнокололошку и исто тако квалитетну али не много обимну етнографску грађу, јесте и то што покушава да народне игре смести у одговарајући контекст, односно игре из Белице нису посматране изоловано, као појава за себе. Таквим приступом аутор је показао сазнање о чињеници да у традиционалној култури игра и забава нису структурирани као засебан функционални елемент, и, самим тим, није институционализована. Дајући нам сажете дескрипције поједи-

них обичаја, аутор покушава да нам дочара на који начин су игра и забава уграђени у свакодневни живот, који се одвијао према традиционалним културним обрасцима. Управо је потоња институционализација забаве у традиционалној култури, која се одиграла под утицајем урбаних образаца понашања, допринела томе да књига Драгана Трифуновића не буде великог обима. Аутор је сву грађу прикупио током сопствених теренских истраживања, а могао је да прикупи само грађу која је „преживела“ процес урбанизације и модернизације традиционалног начина живота.

Драган Трифуновић је етноколог и, како се испоставило управо у овој књизи, етнограф аматер. Аматерски приступ огледа се у неколико момента. И поред тога што сам прави класификацију ситуација у којима се играло и забављало, чини се да није обавио систематизацију грађе онако темељно како то захтевају научни принципи. Грешка је можда најочљивија кад се говори о мобама, прелима и седељкама. Њих је на почетку издвојио у посебну групу ситуација, али их касније третира као годишње обичаје. Иако се мобе, прела и седељке јављају сезонски, не могу бити третиране као годишњи обичаји, већ управо онако како је то аутор урадио дајући првобитну класификацију. Дале, на почетку књиге дате су „основне карактеристике“ беличког краја на основу старих записа и, уопште, подаци из прошлости, да би потом била презентована савремена етнографска и етнокололошка грађа.

И сам свестан свог аматерског приступа, аутор се није упуштао у тумачење грађе, већ је то оставио науци. Тиме је књига ослобођена сумњивих, непроверљивих и нетачних закључивања која би деградирала квалитет грађе и књиге уопште.

Милош Матић

НОВИ ПАЗАР У ВАКТУ И ЗЕМАНУ МУРАДИЈЕ КАХРОВИЋ (Нови Пазар 2003; с. 360)

Мурадија Кахровић, етнолог, под романтично-поетским насловом *Нови Пазар у вакту и земану* (Нови Пазар 2003, с. 360), са једном турском и једном персијском речју у наслову, које су синоними, а код нас ипак мало особене, подарила је свом родном граду, ширеј јавности и нашој науци у целини веома занимљиву књигу. Приказала је настанак и историјски развој Новог Пазара, одлике његове чаршије, живот његовог становништва и развој ове урбане целине у минуло и наше време.

Мурадија Кахровић ову књигу скромно и не-претенциозно сврстава у „фотомонографију“, у којој је Нови Пазар приказан „у слици и речи“. Садржај књиге, међутим, на основу фотографија повезаних у одговарајуће целине које прате ауторови осврти и одговарајућа разматрања, улази у знатно шире научне проблеме.

Нови Пазар је, као што је познато, основао Иса-бег Исаковић између 1455. и 1461. године као заповедник Скопског крајишта, недалеко од средњовековног Раса, у време отоманских продора према Босни, Херцеговини и Црној Гори. Град му је био неопходан да, дуж Босанског и Дубровачког друма, настави освајања према северозападним деловима Балканског полуострва и да, каснијим ширењем мостобрана, као заповедник Босанског крајишта, изградњом Сарајева створи нови управно-административни центар, а Нови Пазар, као развијени шехер, препусти даљем култном, културном и привредном развоју.

Првобитно језгро Новог Пазара, односно Јени Пазара, како га Турци називају, чинила је џамија, уз коју се груписао извештан број кућа, дућана, занатских радњи, хамам, караван – сарај за прихват путника и пролазника и, разуме се, тврђава која је служила војним потребама. Иса-бег је, сходно оријенталним приступима у локацији и архитектури урбаних насеља, за разлику од дотадашњих српских урбаних целина које су се налазиле на врховима брда, свој шехер подигао у равници, у подножју брда, на реци, водећи рачуна и о свим другим елементима неопходним за развој оријенталних урбаних целина.

Развој Новог Пазара, као што се из монографије Мурадије Кахровић види, олакшала је погодност повезивања града са непосредним земљорадничко-вођарско-сточарским залеђем и, преко Дубровачког, Зетског, Босанског и Цариградског друма, са знатно удаљенијим крајевима у Јадранском приморју, северозападним деловима Балканског полуострва и Малом Азијом. Захваљујући овим околностима, Нови Пазар је, краком преко Цариградског друма, повезао централне делове Балканског полуострва и јадранско залеђе са Цариградом и Малом Азијом, што је, помоћу трговине и занатства, омогућило привредни, културни и урбани развој Новог Пазара у најширем смислу речи. Нови Пазар је, ходом историје, често и сурово рушен и разаран. Упркос томе, међутим, живот се релативно брзо обнављао захваљујући развоју привреде и повољном географском положају самога града.

Привредну основу града чинила је размена добара и развој трговине и занатства. Сходно томе, широко се урбани простор чије је оличење било развој оријенталне архитектуре и усељавање разноврсног становништва (Дубровчани, Јевреји, Роми и други) као и ширење броја махала у простору.

Нови Пазар је, осим привредног, временом постао и значајан културни центар. О томе сведоче мектеби, руждије, модересе, основне школе, гимназије, школе за припрему занатског и трговачког подмлатка и друге.

Град се брзо развијао и стабилизовао као насеље, са свим одликама оријенталног урбаног развоја (дућани, пекаре, млинови, сокаци, куће са диванханама, мусафирхана, ханови и друго).

Образовање у граду је прилагођено деци и мушког и женског пола. Јављају се женске занатске школе које су омогућиле развој домаће радности. То богатство уметничког надахнућа и префињеног израза види се на фотографијама које приказују грађане одевене у народне ношње, на текстилним производима који су употребљавани за опремање стамбеног простора, као и на занатским производима свих врста.

Бројне фотографије које је Мурадија Кахровић са много труда и самопрегора, уз одрицање и умешност, прикупила и обелоданила, сведоче о породичном и друштвеном животу у Новом Пазару. На њима се види свакодневна и свечана ношња, заједно са накитом и украсима друге врсте као њеним саставним делом.

Обелодањене фотографије, уз пригодан коментар и одговарајућа објашњења Мурадије Кахровић, сведоче о довођењу невесте из села у град, о сватовима и свадбеним поворкама, о свадбама које се организују по хановима.

Извештан број фотографија показује да се сунету (обрезивање мушких), придаје посебан обредни, религиозни и друштвени значај. Усталом, дар се за ту прилику доноси уз пратњу свирача па се и на тај начин сунету као догађају даје веома широк породични и друштвени значај.

Друштвени живот је имао, па и данас има, значајну улогу у Новом Пазару. То потврђују разне прославе, окупљања грађана, одржавање колективних манифестација, прославе државних и других празника, окупљања по удружењима (Друштво „Гајрег“, Добротворно друштво „Мерхамет“ и др.), разне врсте дефилеа у којима учествују старији, омладина и деца, свако са својим знамењима.

Посебну драж и значај имали су у Новом Пазару одмори, забаве и излети. Они су уносили свежину у монотонију урбаног живота. Реч је о разбијању доколице међусобним разговорима, посматрањем онога што се дешава, сеирењем, пијењем шербета и кафе у доколици. Таква окупљања привлачила су и мушку и женску популацију, нарочито млађе. Жене и девојке окупљале су се по кућама, дворштима и баштама, а младићи су то чинили на јавним местима. Опунштању и одмору су доприносили пеливани са својим шеретглицима, акробате, циркуси, вођење мечке и мајмуна по граду. Релаксацији и разбијању досаде доприносили су

и излети у Новопазарску бању, Рајчиновиће или на друга места у околини Новог Пазара.

Подаци са фотографија сведоче да се Нови Пазар веома динамично развијао и у архитектонском и у сваком другом погледу, нарочито после Другог светског рата. Калдрму је на многим местима заменио асфалт, а ћепенке нови дућани. Модернизоване су куће, апчине, посластичарнице. Изграђени су јавни објекти. Регулисано је корито реке Рашке у делу који пролази кроз град. Солитери и вишеспратнице су одраз новог доба. Друго је питање да ли то одговара традиционалном схватању живота или је то одраз тежњи ка интернационализацији и глобализацији. Интернационализација и глобализација доводе у питање опстанак локалних обележја и померају са историјске сцене многа обележја идентитета. То су проблеми на које живот и наука морају дати одговоре.

Књига *Нови Пазар у вакуу и земању* Мурадије Кахровић, ослоњена на историјске изворе и одговарајућу литературу, историјским следом, дијакроно, осветљава развој новопазарске урбане средине од њеног настанка у XV веку па све до савременог доба. На исти начин приказан је живот са свим његовим особеностима. Осветљено је привредно, друштвено и културно-историјско наслеђе од најранијег времена до савременог доба. Због тога ова књига, сумње нема, представља драгоцен прилог проучавању етнологије града, о чему у нашој науци до сада није било много речи, јер су више проучаване руралне него урбане средине.

Мурадија Кахровић је овом својом књигом указала на значај проучавања урбаних средина и показала конкретним примером на постанак, пропадање и будућност даљег развоја Новог Пазара у раздобљу које следи. Због тога овај њен подухват заслужује сваку похвалу.

Петар Влаховић

СТАРИ ВЛАХ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ
Београд 2003, с. 374

Радови објављени у овом зборнику саопштени су на научном скупу *Стари влах у времену и простору*, који је одржан у Новој Вароши од 29. до 31. октобра 1998. године. Циљ је био да се Стари Влах, као део Старе Рашке и најуже средиште српске средњовековне државе у њеном формирању, проучи и осветли из нашег времена – од преисторије до савременог доба. Домаћини оваквих скупова требало је да буду заредом свих седам општина Старог Влаха (Нова Варош, Ивањица, Но-

ви Пазар, Сјеница, Ариље, Прибој и Пријепоље). Јединосу своју обавезу испуниле Нова Варош и Ивањица.

Радови у овом зборнику су сврстани у четири веће тематске целине, које се односе на: 1. антропо-географске одлике, 2. културно-историјске одлике, 3. становништво и његове одлике и 4. заштиту културног наслеђа у Старом Влаху. Пошло се од природне средине и друштвено-историјских прилика у којима се живело на простору Старог Влаха од најранијих времена до савременог доба.

Интердисциплинарни приступ (археологија, историја, етнологија, историја уметности, заштита споменика културе) омогућио је да се сагледају природно-географске особине, осветли историјска прошлост, прикажу у више радова етничке и етнолошке особености, укаже на разлоге и потребе заштите културно-историјског наслеђа у Старом Влаху. Све то поткрепљује 28 илустрација у боји о природним лепотама и културно-историјској баштини, која је вековима негована на просторима Старог Влаха.

Прилози о антропогеографским одликама Старог Влаха Петра Влаховића, Милосава Обућине и Изудина Шушевића приказују антропогеографске и етничке одлике Старог Влаха које су омогућиле живот и развој људских популација на овим просторима. Овоме се придружују разматрања Миљане Радовановић о Ивањичком Старом Влаху у осамдесетим годинама XX века и Љубомира Марковића о сточарству које је столећима било основна привредна грана на старовлашком простору.

Из Зборника се јасно види да је мало крајева где се, као у Старом Влаху на релативно малом простору, налазе овако повољна физичко-географска разуђеност и очуваност природних лепота, што прелази у еколошку благодет у којој је од најранијих времена текао и развијао се човеков живот. Ту чињеницу, коју су и раније истицали многи страни истраживачи, добронамерни путници, поклисари разних врста и унајмљене уходе, који су оставили записе, потврдила су и наша најновија проучавања.

Раде Јовановић је у свом надахнутом прилогу указао на значај неговања традиције ослободилачких ратова на овим просторима. Наш познати археолог Драгица Премовић – Алексић открила је на Пештерској висоравни и на основу артефаката утврдила континуитет и ток живота људских популација од давне преисторије па све до XVII века. Учила је у то време и промену етничке структуре у старовлашком крају. Наши врсни историчари и познаваоци Старог влаха др Војислав Суботић, др Изудин Шушевић, др Петар Опачић, Миљан Петровић, др Саво Скоко и Драгољуб Мирчевић осветлили су бурну историју и вишевековне немире који су обележавали друштвена збивања

на старовлашком простору и у његовом ширем залеђу од XVII века до завршетка Другог светског рата. Приближена је читаоцу новија повесница Старога Влаха и све оно што су велике силе предузимале после Берлинског конгреса 1878. године ради територијалног раздвајања старих српских држава Србије, Црне Горе и Босне, које су неколико векова живеале у турском ropcтву.

Злехуда историјска прошлост успоравала је, али није могла спречити, развој народног живота на овом простору. О томе сведоче прилози наших врских етнологa, познавалаца нашег народног живота. Зоран Родић, заменик директора Етнографског музеја у Београду и Бреда Влаховић, сарадник Етнографског института САНУ, проучавали су и описали кућу и културу становања у Старом Влаху. Из њихових радова се види развој простора за становање у старовлашкој брвнари, најаутентичнијој кући на централном Балкану, од најранијих њених облика до најновијег доба. Мирослав Нишкановић из Етнографског института САНУ указао је на улогу старовлашког рода Љубојевића, а Синиша Дилпарић обелоданио је податке о хронологији развоја задружне породице Дилпара. Непосредна теренска проучавања др Браниславе Владић – Крстић о текстилним предметима профаног и сакралног значаја показују да су жене и девојке крајем XIX и почетком XX века, попут Јефимије, „златним концем“ још везле „страшне боли“ о својим милим и драгим и остављале прилоге за покој њихових душа црквима и манастирима у виду везених тужбалица, благослова, успомена и молитви за здравље и срећу.

Јасна Бјелединовић – Јергић, саветник Етнографског музеја у Београду, проучавањем *Српске народне ношње у Нововарошком крају*, скинула је вео заборава који је ову народну творевину прикривао све до осамдесетих година XX века. Сагледала је нововарошку ношњу у оквиру старовлашке традиционалне одеће и све то повезала са ношњама Србије на ширем плану.

Божидар Крстановић, етнолог из Завода за заштиту споменика културе Србије, кратко и језгровито, у прилогу *Шатра у Доњој Јабланици* обрадио је једну друштвену и културну институцију, која је као „собрашница“ имала значајну улогу у традиционалном народном животу, не само у Старом Влаху него и на ширим просторима Западне Србије. Овове се придружује, по значају и тајновитости, традиционално народно лечење у Старом Влаху, које је обрадила др Софија Костић из Етнографског музеја у Београду и указала како се човек вековима трудно да, поред емпиријске медицине, анимистичким и магијско-религијским поступцима, исцели не само болесно тело него, често, и болесну душу. Мурадија Кахровић, етнолог из Музеја „Рас“ у Новом Пазару, упознала нас је са традиционалним забранама и обичајима који се из-

воде уз ритуал на почетку орања и сејања у околини Новог Пазара и његовом ширем залеђу.

Неколико прилога обрађује традиционално усмено народно стваралаштво. Чини то, зналачни и учено, Добрило Аранитовић приказивањем друштвено-политичких прилика у Старом Влаху на основи књиге Томе Бацетића *Стара Србија, њена прошлост и садашњост*, која сведочи о политичким и културно-историјским приликама у Старом Влаху средином XIX века. Књигу је открио Д. Аранитовић и превео са руског на наш језик. Придружују се, опет заслугом Д. Аранитовића, народне умотворине из Нове Вароши и њене околине, које је побележио својевремено Михаило Тановић и објавио у листу „Кића“ 1913, 1922. и 1925. године. Усменом народном стваралаштву нововарошког краја придружују се и песме које су се певале у породичној задрузи Дилпара, које је у свом прилогу у Зборнику обелоданио Синиша Дилпарић.

Усмено народно стваралаштво, посебно песме, прате и народне игре. У то нас уверава прилог др Оливере Васућ, професора Факултета музичке уметности из Београда, под насловом *Трагови обредних игара у селима Старога Влаха* које се изводе у свадбеном и породичном ритуалу, о покладама, Петровдану, при завршетку жетве и у неким другим приликама.

Прилог Радојка Николића, врсног истраживача старовлашког краја, под насловом *Старовлашки каменоресци и њихови натписи* указује на једну врсту уметности у којој су старовлашки каменоресци, знани и незнани, на посебан начин сачували бројне историјске истине исказане преко личних судбина великог броја појединаца, а које нису забележили ни калуђери, ни попови, ни деловође па ни званични историчари. Због тога Радојко Николић, његовим питким стилем, беседи о многим људима из народа које су током XIX и почетком XX века „живели у насељима... између Ивањице, Сјенице, Прибоја и Пријепоља“ и оставили писане податке о њиховим надгробним обележјима.

На поменути начин се приводи крају етнолошки приказ Старог Влаха у прошлости и данас и улази се у заштиту традиционалног архитектонског наслеђа. Заштитом споменика културе позабавили су се Споменик Милошевић унутрашњих делова зидних слика и питањем идентификације мајстора зографа у цркви Светог Николе у Ковиљу, из XVII века. Петровићев рад је богато и функционално илустрован са 19 слика и шест цртежа, које дочаравају ову високу уметност и сврставају је високо заслужено место у токовима развоја европске и светске уметности.

Радови објављени у Зборнику *Стари Влах у времену и простору* сврставају се у драгоцене истраживачке подухвате. Због тога Организациони одбор изражава посебну захвалност издавачима Зборника, односно Општини Нова Варош, Завичајном удружењу Нововарошана у Београду и предузећа МБ Графика из Београда, који су ово дело ставили на увид јавности и показали како треба служити науци, части, имену и отачаству. Надамо се да ће ово бити подстицај да и остале општине Старог Влаха изврше дуг према свом завичају.

Петар Влаховић

ЦРНОГОРСКО БРАТСТВО БЕЛОЈЕВИЋИ ИЗ
БРАТОНОЖИЋА И ЊЕГОВИ ОГРАНЦИ
Александар – Ђабо Алексе Белојевић књигом
*Историја једног братства у црногорском
племени Братоножићи* (Београд 2003)

Проучавања етногенезе и етничке историје у Црној Гори имају релативно дугу традицију. Доста система у та проучавања унела је такозвана Цвијићева антропогеографска школа, која је, уз иторичаре, поставила темељ проучавању црногорског родовско-братственичког и племенског друштва. Овој плејади врских прегалца из земље и иностранства придружио се и *Александар – Ђабо Алексе Белојевић* књигом *Историја једног братства у црногорском племени Братоножићи* (Београд 2003) у којој се детаљно говори о *братству Белојевићима* и оградницама *Павличићи, Пунишићи, Илићи, Ђулевићи, Миковићи и Николићи*.

Истражујући ову проблематику, Александар – Ђабо Белојевић неосетно је ушао у веома сложене процесе настанка братства, његовог развоја и гранања у трајању од приближно десет кољена, односно више од три стотине година историјског развоја ове заједнице. На овај начин, полазећи од познатог ка непознатом, Александар – Ђабо Белојевић је изнедрио и сачувао од заборава за науку драгоцену народно памћење о генези братства и његових огранака, не само у Црној Гори и Србији него и у прекокеанским земљама: Америци, Аустралији и другим крајевима савременог света. Аутор је, на основу народне традиције, историјских извора и критички одабране упоредне литературе приказао не само лозу Белојевића него и читаво потомство Љајка Пешина.

Утврђено је да братство Белојевића и његови огранци воде порекло из села Горнице у Бјелопавлићима. Склањајући се од крвне освете, Љајко Пешин је са мајком дошао у Братоножиће и наставио се у селу Павличићи код угледног домаћина

Ђуршана Вукова Вуковића, који није имао потомства, па је Љајка посинио и увео у нека племенска права. Љајково потомство, преко сина Милоша, разгранало се у два породична стабла. Једно стабло чини потомство Милошевог сина Јанка Љајковића, а друго породично стабло чини потомство Милошевог сина Ђула Љајковића. Јако Милошев је имао сина Белоја, од кога потичу Белојевићи, Илићи и Павличићи, а Ђуле Милошев Љајковић имао је синове Николу и Мика, од којих воде порекло Ђулевићи, Павличићи, Пунишићи, Николићи и Миковићи.

Претходне назнаке гранања братства Љајковића, кроз minulih десет кољена, сведоче о неким питањима и проблемима који имају шири научни и друштвени значај. Омогућавају да се у црногорско-херцеговачкој традицији издвоји бар три слоја кроз која је прошло савремено црногорско друштво. Први, најмлађи, данашњи слој, као што је утврдио и Александар – Ђабо Белојевић, историјски се може пратити до родоначелника братства и племена у XVI или, најраније, до краја XV века. У тај оквир се уклапа и развој братства Љајковића у Бјелопавлићима, из кога су се пре десетак кољена разгранали Белојевићи, Павличићи, Пунишићи, Илићи, Ђулевићи, Миковићи и Николићи, без обзира на то што су презимена Миковићи и Николићи временом напуштена. Други, средњи слој, који се историјски такође може пратити, представљају такозвани Лужани или стари Зећани, који припадају средњовековном словенском становништву, које је, по доласку у ове крајеве, затекло остатке романизованих Илира припаднике услужних римских легионара, остатке чиновничког римског апарата, па и робове који су се као радници затекли на латифундијама и постепено се сви словенизирали, и сучелило се с њима. У трећи, најстарији слој, убрајају се Илири, Грци, Римљани, Букумири, Шпањи, Кричи и други, који су по доласку Словена у ове крајеве, као и поменуте етничке заједнице постримског периода, нарочито после продора Турака, постепено асимиловани и тако ишчезли са историјске позорнице.

Друго научно важно питање на које студија Александра – Ђабо Белојевића указује, односи се на племе као етничку и друштвену категорију. Прелазак Љајковића из Бјелопавлића у Братоножиће и њихово ширење по насељима Павличићи, Морачнице и Мала Ријека, односно њихово постепено сплемењивање са Братоножићима, указује да наша племена нису, као што се мислило, крвно сродничке заједнице, него су састављена од различитих братстава која су историјски процеси и борба за опстанак повезали у одређену друштвену целину.

Проучавање генеалогичке историје братстава показује да се у народу, посебно међу братственицима, као што је указала и ова књига, из генерације у генера-

цију, нарочито раније, преносе успомене о виђе-нијим личностима, а посебно о родоначелницима братстава и племена. Уочљив је, такође, процес раслојавања братства на огранке који се временом лагано могу повезати у ново братство које постепено напушта презиме које га је у претходном времену повезивало са родоначелником.

Студија Александра – Таба Белојевића, о којој је реч, показује да су ближе и даље сродничке везе имале велику улогу у окупљању братственика и хомогенизацији братства у братственичку целину. Ако се живело у истом крају са породицама другог порекла, сродство је увек било изнад суседства. Окупљање у братству је представљало заштиту. Братственици су се међусобно помагали, бранили од туђина, шпитили част и углед припадника, бринули о свакој породици и појединцу. Такве братственичке заједнице, међусобно повезане крвним сродством, раније су се затварале по селима и катунима у свој локални свет, који је жестоко одговарао на увреду и изазове споља. У сукобима до којих је долазило због увреда, међа и испаша, братственици су, у бескрајном ланцу крвне освете, давали главе један за другог. У свему томе, ближе и даље сродничке везе имале су посебан и морални и практични значај. Створено је братственичко самоуправно друштво, које је водило родитељску бригу по неписаним добро знаним нормама обичајног права о сваком свом члану, а члан је био дужан да поштује и извршава све обавезе према својој широј братственичкој и племенској заједници.

Књига Александра – Таба Белојевића, за разлику од многих сличне намене, издваја се и по томе што, у причама и предањима дочарава живот братственика у различитим приликама кроз које је прошло свих десет кољена о којима се у књизи говори. Породично огњиште, види се, било је реликвија око које се породица окупљала и чувала свој породични и братственички идентитет. Описани су многи догађаји из борби за опстанак и слободу. Међу њима су сукоби са иноплеменицима, учешће у братственичким друштвеним процесима; говори се о улози жене (супруге, мајке, сестре, жене ратника и жене старешине породице) у друштвеном животу: о чувању угледа и достојанства; о мудрој мирољубивом решавању наизглед нерешивих проблема; о мирењу и прекидању ланца крвне освете. Два-три примера то најбоље илуструју. Убиство „на мах“ у породичној грани Павличича смирено је посредовањем рођака. Белојевићи су,

са Радоњићима из Куча, без туђег посредовања, репнили сукоб тако што се један Радоњић оженио одицом Белојевића па се свађа заменила чврстим пријатељством у коме се прелазило, као и у другим случајевима, преко неправди, штета, увреда, па и проливане крви. Тежило се миру и слози с обе стране, па су се због тога, као јемства, склапали међусобни бракови, кумства, посестримства, побратимства и обнављала ранија пријатељства. У сваком случају, међутим, у свему томе максимално се чувао лични, породични и братственички углед и идентитет.

Књига Александра – Таба Белојевића, о којој је овде реч, скреће пажњу, онолико колико је то неопходно, и на неке етнопсихичке одлике братственика, међу којима су шале, досетке, разоноде, забава, весеља, туговања за изгубљеним чланом породице и братства. У свему томе су јунаштво и култ ратника уздигнути на ниво врхунских и неприкосновених норми понашања, којима су прожете све области живота у братству, племени и држави. Дирљиве су исповести о учешћу у борбама за слободу, затим о рањавањима на бојном пољу, примању ратних и мирнодопских одликовања, о јавним признањима. Све је то део живота који окупља и хомогенише братство и његове органске у одређене друштвено-историјске заједнице.

Александар – Таба Белојевић, богатим фактографским материјалом, до кога се мукотрпно долазило, подвргнутом строгој научној анализи, зналачки осветљава настанак и прати развој братства у раздобљу више од три стотине година. На тај начин повезује прошлост са садашњошћу и олакшава да у ово, надајмо се пролазно бурно и хировито време, садашњи и будући нараштаји упознају са својим пореклом, предањима и родбином и тако схвате да нису „репа без коријена“. Због тога је аутор урадио и генеалогску карту о потомцима Љајка Пешина.

Поменути су само нека обележја књиге о којој је овде реч која имају шири научни и друштвени значај. Пред читаоцем је научно дело, писано сваком разумљивим стилем, које има поруке трајне вредности о чувању нашег културно-историјског наслеђа. На тај начин је Александар – Таба Белојевић одужио дуг својој, породици, братству и племени у свему томе подигао најтрајније знамење. Зато ће му, уверен сам, бити захвални, осим научних прегалаца, и садашњи и будући нараштаји.

Петар Влаховић

ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ

ИЗЛОЖБА НАРОДНА КУЛТУРА СРБА У ИНТЕРНАЦИОНАЛНОМ МУЗЕЈУ МЛИНОВА У НЕМАЧКОМ ГРАДИЋУ ГИФХОРНУ

На позив господина Хорста Вробела¹, власника Интернационалног музеја ветрњача и воденица у Гифхорну, Етнографски музеј у Београду био је гост овог Музеја од јуна до септембра 2003. године. Повод за гостовање било је отварање Интернационалног института за очување старих ручних заната, симболичног назива *Мост*², који је основан при овом музеју. Стручњаци из Етнографског музеја су за ову прилику приредили изложбу *Народна култура Срба крајем XIX и у првој половини XX века*. Изложба је, према концепцији вишег кустоса Вере Шарац – Момчиловић реализована у једној од сала рустичног здања Института *Мост*³ на приближно 200 m² изложбеног простора. Уз изложбу је штампан проспекат на српском и немачком језику, који, осим података о изложеним предметима, садржи и кратак преглед културне историје Срба, као и основне податке о Етнографском музеју у

---

¹ Господин Хорст Вробел по занимању макетар идејни је творац, главни реализатор и власник Интернационалног музеја млинова и Интернационалног института *Мост*, који се налазе у градићу Гифхорн недалеко од града Волфсбурга у области Доња Саксонија у североисточној Немачкој.

² Институт *Мост* настао према идеји и замисли господина Вробела и под покровитељством бившег председника Русије Михаила Горбачова отворен је 2003. године. Према његовој замисли Институт би требало да буде место сусретања уметника и занатлије из различитих делова Европе и света, место на коме ће они да живе и раде, сусрећу се и размењују искуства и идеје ради очувања и неговања старих ручних заната. Поводом отварања института, у Гифхорну су, осим кустоса Етнографског музеја, боравили уметници и занатлије из Украјине, Немачке и Русије.

³ Комплексно здање Института *Мост* изграђено је у дрвету стилу традиционалног руског градитељства. Пружа потпуни комфор и услове за боравак уметника у овом здању и осим изложбеног простора који чине две веће и неколико мањих сала, уметницима и занатлијама су на располагању станови, радионице, заједничка кухиња, трпезарија и библиотека.

Београду. Изложба је реализована уз финансијску подршку Министарства културе и медија Републике Србије.

Народна култура Срба је публици у иностранству представљена одабраним примерцима народног стваралаштва из домена материјалне културе, који су на изложби груписани у три тематске целине: сеоске и градске ношње и накит, традиционално покућство (текстилно, дрвено и метално) и занати (опанчарски, терзијски и грнчарски, кујунџијски, копаничарски и зографски). Бирајући одевање, покућство и занате као значајне и репрезентативне сегменте у представљању културног идентитета једног народа, изложени су предмети који то на најбољи начин документују. У складу са основном идејом с којом је институт *Мост* и основан, са жељом да се иностранна публика упозна са културном баштином српског народа, приказани су предмети који садрже архаичне елементе који су вишевековним трајањем у народној култури Срба сачувани до прве половине XX века. Изложено је око 300 предмета који потичу с територије државне заједнице Србије и Црне Горе али и из Славоније, Далмације, Босне и Херцеговине и Скопске Црне горе, са простора који су Срби током своје вишевековне историје насељавали од доласка на Балкан и у јужну Панонију, а данас припадају другим државама. Тумачењу изложбе и бољем разумевању теме, надамо се, допринели су карта српског етничког простора, репродукције уметничких слика ношње, документарне фотографије и кратка текстуална обавештења која су прагма сваки сегмент изложбе.

Сеоски и градски начин одевања представљени су појединачним одевним предметима мушке и женске ношње. Излажући појединачне делове ношње, желели смо да укажемо на архаичност и заступљеност културних елемената из различитих култура и различитих периода, који су сачувани у начину израде и украшавања одеће, у разноврсним техникама ткања, плетења и веза. Истичући појединачни предмет, желели смо да, осим наведеног, укажемо и на естетске и ликовне вредности сваког изложеног предмета. Око деведесет предмета – делова свечане ношње (покривала за главу, капе и мараме, мушке и женске кошуље, кабанице, гуњеви, зубуни, сукње, прегаче, чарапе, појасеви, рукавице и обућа) илуструју културу одевања сеоског становништва, а десетак предмета грађанске ношње, репрезентативних примерка уобичајених делова ношње оријенталног типа (џубе, јелек, салта) и карактеристични делови женског српског грађанског костима (либаде и тепелук) одевање градске популације. Типолошка разноврсност у народној ношњи илустрована је репродукцијама слика комплета ношњи, насталих према предметима из збирке Етнографског музеја у Београду, аутора – академских сликара Марије Живковић и Олге Бенсон.

Према истом критеријуму одабрани су и предмети кућне текстилне радности. Око двадесет изложених рукотворина, ћилима и пешкира пореклом из различитих области Србије (Војводина, Пирот и западна Србија) репрезентују ћилимарство и ткачку традицију целокупне области.

Традиционално дрвено и метално покућство изложено је као саставни део делимично реконструисаног ентеријера дрвене куће типичне за планинске области западне Србије. Изложено је око четрдесет најкарактеристичнијих предмета: вериге, преклад, котао и сач као елементарна опрема коришћена уз отворено огњиште, као и столовача, софра са трonoшцима, колевка и ситни дрвени предмети различите намене (кашике, дрвене посуде, сланик, корпе и други типични делови дрвеног покућства) употребљавани у свакодневном животу и у другим областима Србије. Осим наведених предмета, изложено је неколико ђугума, сахана и ибрика.

Занатска традиција у народној култури Срба приказана је са приближно стотину предмета. Осим занатских производа изложених у претходним сегментима изложбе, приказан је алат коришћен у процесу ручне израде предмета, као и документарне фотографије које тај процес илуструју. Представљени су: опанчарски, терзијски, грнчарски, кујунџијски, копаничарски и зографски занат. Овај део изложбе осмислили су музејски саветник Ранко Баришић, и виши кустос Драгана Стојковић.

Према идеји господина Хорста Вробела, у истом изложбеном простору, чинећи посебан сегмент, али и саставни део изложбе, биле су изложене репродуковане фотографије из књиге *Распето Косово*, које сведоче о уништавању културног наслеђа Косова и Метохије током последњих деценија XX и почетком XXI века. Страдање и борба за опстанак на простору који је природни мост између Истока и Запада, чињеница је која у највећој мери одређује српску културу. Разарање и уништавање, али и настајање и трајање, основна је идеја и порука ове изложбе. Изношење сведочанстава прошлости (предмети из музејских збирки) која сведоче о континуитету народне културе, и савремених сведочанстава садашњости са једног дела територије Србије (потресне фотографије разрушених споменика), које сведоче о њеном суровом и бруталном уништавању, непосредно суочавање сведочанстава прошлости и садашњости, актуелизује ову изложбу и даје јој ангажовани карактер. Додавши изложби *Народна култура Срба* изложбу фотографија о страдању споменичког наслеђа Косова и Метохије, господин Хорст Вробел је указао и на неопходност стварања мостова и у осталим сферама живота.

Вера Шарац – Момчиловић

ЈЕДАНАЕСТИ МЕЂУНАРОДНИ ФЕСТИВАЛ ЕТНОЛОШКОГ ФИЛМА

Традиција је подложна променама, остајању или нестајању, па је на испит стављен и организатор Једанаестог међународног фестивала етнолошког филма. Претходних десет фестивала одржавани су сваке године током септембра; међутим, највише због финансијске ситуације која је одржавање ове најзначајније филмске манифестације етнолошког филма на Балкану довела до границе опстанка, програми су представљени од 12. до 15. децембра 2002. године. Организатор фестивала остао је Етнографски музеј у Београду, додуше, под промењеним називом Етнографски музеј Србије, уз суорганизаторе Радио телевизију Србије и Југословенску кинотеку. Међу изменама у раду фестивала истиче се наименовање новог савета фестивала, који је ове године, први пут, сачињавао и Селекциону комисију у саставу: председник, др Драгана Радојичић, етнолог; чланови: Божидар Зечевић, драматург; Динко Туцаковић, филмски редитељ; др Бојан Жикић, етнолог; мр Слободан Наумовић, етнолог, Саша Срећковић, етнолог.

С обзиром на то да је радом на претходних десет фестивала заокружен одређени период, Округли сто са темом *Ка визуелној антропологији*, представљао је својеврсни уводни програм. Четири теме за дискусију, као резиме досадашњих напора на унапређењу фестивала, поставио је уводничар и модератор мр Слободан Наумовић и назвао их: 1. *Поређење стања визуелне антропологије у свету и у нашој средини, као и проблем продукције и дистрибуције етнолошких филмова код нас*; 2. *Питање садашње и будуће друштвене улоге фестивала*; 3. *Потреба формирања центра за визуелну антропологију у нашој средини*; 4. *Модалитети дистрибуције знања из визуелне антропологије у нашој средини*. У прилог дискусији мр Весна Марјановић приредила је мултимедијску презентацију о етнолошком филму као посебној делатности у Етнографском музеју Србије. У дискусији су учествовали етнологи: академик Петар Влаховић, др Душан Дрљача, мр Весна

Марјановић, доајени Каменко Катић и Љубомир Рељић; филмски критичар Божидар Зечевић, као и гост из Хрватске, Алексеј Готхарди - Павловски. Велико интересовање присутних студената етнологије, са свих семестара, потврдило је актуелност визуелне технологије у етнологији и жељу студената да буду активно укључени у развој визуелне антропологије у Србији.

Свечано отварање протекло је на уобичајени начин, уз програм народних изворних песама женске групе *Грлице* Балетске школе „Лујо Давичо“ у Београду. Фестивал је отворио свестрани стваралац етнолошког филма Каменко Катић, а потом је приказан филм *Љубав, завет*, у режији Владе Перовића, БК Телеком, 2001, као добитник Grand Prix на Десетом међународном фестивалу етнолошког филма. Исто вече су трку за наградом у *Конкуренцији* отворила два филма: *Јеремијин дан у Гораждевцу*, ТВ Приштина; и *Бркови (Bişik)*, VVA; Истанбул, Турска.

Током фестивала, у званичним и посебним програмима, приказано је укупно 65 филмских остварења; од тога су у *Конкуренцији* приказана 34 филма, у *Информативној секцији* 20 филмова, и у *Аматерској секцији* четири филма. У овогодишњи *Гостујући програм*, у оквиру кога је представљен Кисуцке регион из Словачке, односно локални музеј у Чадци, који је организатор бијеналног фестивала етнолошког и документарног филма, уврштено је пет филмова, а последња два филма приказана на фестивалу чинила су програме *Почасне пројекције*. У оквиру свих програма учествовале су следеће продукцијске куће из укупно 13 земаља, као и аматери из Југославије:

Конкуренција: РТС – ТВ Приштина: 1. *Јеремијин дан у Гораждевцу*; VVA, Истанбул, Турска: 1. *Бркови (Bişik)*; Милан Брајовић, Брезна: 1. *Ми о нама- „Црнућанка“*; РТС ТВ Нови Сад: 1. *Терани животним недаћама*, 2. *Јеремија*, 3. *Радост у рисаревом срцу*, 4. *Дванаест орлова лете*, 5. *Споменик на плећима старице*, 6. *Ревена је женски светац прави*; Slovak Television, Братислава, Словачка: 1. *Господари ватре (Vládovia ohňa)*, Дунав филм, Београд: 1. *Врачарење*; Музеј на Македонија, Скопље, Македонија: 1. *Београдски казанџија*, 2. *У име Господа (Во името на Господ)*; Тихомир Радетић и Midicihause, Цирих, Швајцарска: 1. *Виолина и љубав*; Hrvatska radio televizija, Загреб, Хрватска: 1. *Пучка интима*; 2. *Тета Лиза*; Соко ТВ, Сокобања: 1. *Кучињава кошуља*; TVR Timisoara, Темишвар, Румунија: 1. *Маскирани (Mascatii)*; АФЦ Студентски град: 1. *Чинске приче*; Expedicoes, Рио де Жанеиро, Бразил: 1. *Јаномами (Yanotami)*; РТВ Црна Гора, Подгорица: 1. *Морињско сијело*; СИНЕРPOINT, Праг, Чешка: 1. *Механички вертеп*; РТВ П, Пирот: 1. *Здравче венче*; Dunatelevision/Antroprodukcio, Будимпешта, Мађарска: 1. *Дар вила (Tündérek Aja 'ndéka)*; БК Телеком: 1. *Нестајање*; European Folklore Institut, Будимпешта, Мађарска: 1. *Чобански плесови (Czsova 'nola 's)*; Ieva Freinberga – Umpale, Рига, Летонија: 1. *Ивањдански обреди I и II (Klétis I-II)*; РТС ТВ Београд: 1. *Кирицијски каравани*; 2. *Етнолошки записи – Света ноћ у цркви код Ђуниса*; Czech Television, Trš – Štinglová creative Team, Праг, Чешка: 1. *Кап из пехара бесмртности*; ПП и Фикс фокус, Београд: 1.

Игра глином; 2. Српско село; PROXAR film, Софиа, Бугарска: 1. Вера (Вяра); Cedric Dallier & LAMIC (Laboratoire d' anthropologie, mémoire, identité, cognition sociale, Université de Nice, Sophia – Antipolis) Ница, Француска: 1. Жива ватра (Feu vivant).

Информативна секција: РТС ТВ Београд: 1. *Етнолошки записи – Пударски дани у Иригу, 2. Етнолошки записи – Манастирска слава Свети Роман; РТС ТВ Нови Сад: 1. Ковиљске коње шишају, 2. Море Турци, не газ те орања, 3. Кад испаде Јован на лабуду, 4. Моба у Соко граду; Museum of ethnography – МТУРТ, Будимпешта, Мађарска: 1. *Од цера дрвета до умивања невесте (A cераfa 'tól á menyekemosdatásig); KULCSA'R GYÖRGYI – UNIO CIVILIS, Сегедин, Мађарска: 1. *Наша невеста; РТВ Крајина, Неготин: 1. *Ерделези или нека друга прича; Hrvatska radio televizija, Загреб, Хрватска: 1. *Подравска писаница, 2. *Од тамбура самица до електричних гитара; СINE-POINT, Праг, Чешка: 1. *Божјиње сцене из места Усти над Орлицом; TVR Timisoara, Темишвар, Румунија: 1. *Салаш (Sálasul); TVR Timisoara – ТВР 2, Темишвар, Румунија: 1. *Тата Оанчеа; Виша школа за образовање васпитача, Алексинац: 1. *Фолклорне лутке на штапу; Audiovizualni laboratorij – Inštitut za slovensko narodopisje – ZRC SAZU, Љубљана, Словенија: 1. *Из тишине; Перник, Бугарска: 1. *Мартовски ритуал у Пернику; АФЦ Студентски град: 1. *Бела недеља у селу Мијатовцу код Јагодине; Museum of ethnography – МТУРТ, Будимпешта, Мађарска: 1. *Црквене слике на дрвету (Festett templomi fatennyezetek); The Village Museum, Букурешт, Румунија: 1. *Животно искуство у дрвету.***************

Аматерска секција: Стојан Јовановић, Жагубица: 1. *У Хомољу, на бачији; Љубица Стојадиновић, Жагубица и Културно-просветни центар Жагубица: 1. *Рајско цвеће; 2. *Старци; Владимир Манић, Ниш: 1. *Кад звона утихну.****

Гостујући програм из Словачке, Кисуцке музеј у Чадици: Studio kratkych filmov, popularno-vedecky film, Братислава, Словачка: 1. *Вода и живот; Slovak Television, Братислава, Словачка: 1. *Садашњост и прошлост; Kysucke muzeum, Словачка: 1. *Бистричка железница; Czech Television, Острава, Чешка: 1. *Сведоци прошлости; Gevex Agency: 1. *Добродошли у Кисуце.*****

Почасне пројекције: Vikram Jayanti, САД: 1. *Живели: Лек за срце (A Toast: Medicine for heart); Русија: 1. *Руска барка**

Тешкоћа у раду принудиле су организатора фестивала да број награда преполови и преименује у три *Равноправне награде за изузетан допринос етнолошком филму*, уз традиционалну *Награду за најбоље аматерско остварење*. Од ове године главна награда назива се *Grand prix Фестивала „Драгослав Антонијевић“*, као скроман прилог поштовању изузетних напора, академика Антонијевића, етнолога, у развоју етнолошког филма. Жири Фестивала радио је у саставу: председник, Здравко Шотра, филмски редитељ, и чланови: др Душан Дрљача, етнолог; мр Сања Радиновић, етномузиколог, Каменко Катић, етнолог; Драгослав Лазиф, филмски редитељ.

У оцени квалитета програма Фестивала, Жири је у свом саопштењу установио да му је понуђен на увид велики број филмова, домаћих и страних, у скоро подједнаком размери, најчешће осредњег квалитета, уз свега неколико остварења више вредности. Већина пријављених филмова због тога је ушла у *Конкуренцију*, иако су неки филмови недоречени у тематском смислу и непотпуни у техничком погледу. Страни филмови су, према оцени Жирија, за нијансу осмишљенији, па и бољи од наше овогодишње продукције. Одзив аматера био је слаб, и понуда аматерских филмова оскудна. Задатак Жирија био је нешто сложенији у односу на прошлу годину, с обзиром на то да је број признања, услед поменутих тешкоћа, сведен на половину. При том је Жири имао на уму да су страни филмови за нијансу у квалитетнијој продукцији, у техничком погледу супериорнији, што је незаобилазан чинилац у визуелним уметностима којима припада и етнолошки филм. Жири је пет пута заседао како би одлуке биле усаглашене, како би позитивно оценио избор филмова за пратећи и почасни програм доделио награде:

Нграда за најбоље аматерско остварење филму *Кад звона утихну*, режија и производња Владимир Манић, Ниш, Југославија.

Балканска трансхумана у условима Старе планине. Деценијама уздрманом овчарство и подсећање на прошлост. Посвећеност аналитичара – аматера и веома квалификованог консултанта, који поетски названу појаву следе на једино могући начин, искрено и током сва четири годишња доба.

Равноправна награда за изузетан допринос етнолошком филму и новчани износ, остварењу *Пучка интима*, режија Влатка Воркапић, производња Hrvatska radio televizija, Загреб, Хрватска.

Пре три деценије хрватска кинематографија смело је изашла са етнографским филмом *Цопрнице* (вештице) Петра Креље, са темом од које су други зазирали или избегавали да је пренесу на екран. Сада то чини загребачка телевизија у циклусу филмова остварених, рекло би се, без икаквог снелбивања, а на основу добро простудираног предлошка. Семантичко, а уз то и етносоциолошко тумачење народних, понекад скатолошких израза – на основу језичке и поетске грађе народног лирског стваралаштва. Прецизна анрополошка визуелизација друштвеног уређења односа међу половима, на основу изговореног и отпеваног. Храбро и са мером саопштено је оно о чему се у такозваном добром друштву шапуће, или у најбољем случају, прича полугласно. У сваком случају, смео подухват, у једну, у докумантарном филму, досад табуисану тему.

Равноправна награда за изузетан допринос етнолошком филму и новчани износ, остварењу *Бркови* (*Biyik*), режија Беламин Сојлемез, производња VVA, Истанбул, Турска.;

Медитерански симбол мушкости свестрано осветљен, озбиљно и духовито и без икакве женске суревњивости иначе одличне сценаристкиње. Бркови као знак зрелости, бркови којима се улива страх непријатељима, политички и помодни бркови и, наравно, они љубавнички... Посебан угао по-

сматрања, веома успела филмско-телевизијска обрада једне наизглед невелике теме. Прича о менталитету, готово филмски есеј, сликана у одговарајућем окружењу. Одлична камера и динамична монтажа; у целини – веома гледљив и духовит филм.

Равноправна награда за изузетан допринос етнолошком филму и новчани износ, остварењу *Етнолошки записи - Света ноћ у цркви код Ђуниса*, сценарио и режија Иља Слани, производња РТС ТВ Београд, Југославија.

Повратак религијско-обредној пракси обележен је и дубоком вером у указање светитељских ликова одабраним. Само три седмице након Рождества Пресвете Богородице, силан свет средишње Србије пробдео је ноћ у очекивању да му се, уз капелу покрова Светитељке, укаже у зору лик Мајке Божје Чудотворке. Изливи добоких верских осећања потиснули су у други план некадашња атеистичка тумачења. Камера и редитељ ничим не нарушавају нити ремете овај аутентичан догађај и доносе слику попут оне у филму *Нада* М. Мутавчића од пре неколико деценија. Један верски обичај који спаја традицију и масовни повратак религији приказан је с правим осећањем за меру, филмски ритам и аутентичност.

Grand Prix Фестивала „Драгослав Антонијевић“ и новчани износ најбољем филму фестивала, остварењу *Кап из пехара бесмртности*, режија Вилиам Полтикович, производња Czech Television, Trř – Stinglová creative Team, Праг, Чешка.

Многољудна Индија, са приближно милијарду становника, света река Ганг чије је извориште у Хималајима, хиндуизам као продужетак браманизма, уз изванредан утицај ислама. Верници настоје да се отргну претећем сељењу душа. Људи се у реци моле, купају и просипају пепео својих предака. Али једанпут у дванаест година, кад се небеска тела нађу у одговарајућем положају, сјати се на ставама светих река неколико стотина хиљада заветованих и поклоника. То је светковина Маха Кумб Мела. Тај догађај из прошле године, обликован као филм – доживљај, посредују нам само једном камером чешки аутори: добар познавалац источњачких религија и јоге – Вилијам Полтикович, режисер, и Михал Хибек, врсни сниматељ. Подређујући оптику успореном дешавању, ствараоци као да нигде не журе, а свуда стижу. Знају, наиме, да ће се овако нешто, грандиозније или сведеније, поновити тек 2013. године. Вредност филма није само у приказу једног прастарог обичаја већ у настојању да се открије суштина самог обреда. Дубоко веровање, старо вековима, у стању је – као што смо имали прилику да видимо – да покрене масу од неколико стотина хиљада људи. Остаје нада да ће и окупљање око етнолошког филма оросити кап из пехара бесмртности.

Шести по реду, каталог Једанаестог међународног фестивала етнолошког филма, публикација чији је уредник Божидар Зечевић, штампан је двојезично – на српском и енглеском. Осим неопходних информација о организацији фестивала, распореду пројекција, програмима и филмографски и етнографски обрађеним подацима о филмовима, у каталогу се може про-

читати уводни текст *Grand Prix Драгослав Антонијевић*, који је написала др Драгана Радојичић. Посебан значај текста је и у томе што је својом смрћу, последњег дана Десетог међународног фестивала етнологског филма, академик Антонијевић једини пут изневерио фестивал јер је требало, те вечери, да додели признања награђеним ауторима. Подаци у тексту само су показали део неизмерног доприноса свестраног прегаоца, визионара, на пољу домаћег етнологског филма, и етнологије уопште.

Фестивалске пројекције филмова су и ове године биле веома добро посећене. Иако је извештај број прилога о фестивалу објављен у средствима информисања, утисак је да је укупна медијска пажња подбацила с обзиром на овогодишњу знатно богатију фестивалску филмску продукцију у односу на претходних десет година. Ове године, међу ауторима били су присутни и бројни гости, као и представници дипломатских служби појединих земаља учесника. Од домаћих аутора били су присутни: Бранко Станковић, Голуб Радовановић, Владимир Манић, Љубица Стојадиновић, Славуј Хаџић, Вера Бојић, Светлана Парошки, Боро Раичевић и Радивоје Брновић, Зденко Поп, Тихомир Радетић, Влада Перовић, Иља Слани, Иван Мандић, а од гостију из иностранства: Јанош Тари и Золтан Сабо из Мађарске; Вилијам Полтикович из Чешке, Владо Боцев и Елизабета Конеска из Македоније, Иваило Иванов и Цветана Манова из Бугарске; Алексеј Готхарди - Павловски, Владимир Шпицер и Влатка Воркапић из Хрватске; Седрик Далије из Француске; Миодраг Обрадов из Румуније; Марија Хуштјавова и Вероника Шарлинова из Словачке.

Марко Стојановић

ДВАНАЕСТИ МЕЂУНАРОДНИ ФЕСТИВАЛ ЕТНОЛОШКОГ ФИЛМА

XII међународни фестивал етнологског филма одржан је од 3. до 7. децембра 2003. године у наменском простору Етнографског музеја. Уз техничку и медијску подршку Радио Телевизије Србије, као и сваке године, организатор манифестације и пратећих програма био је Етнографски музеј у Београду. Протоколарни део програма на свечаном отварању био је садржан и инспиративан. Уметнички део је извело Друштво за културу и туризам „Вукашин – Вуле Јевтић“ из Рибарске Бање код Крушевца. Сплет изворних народних песама био је увод у својеврсну реконструкцију обичаја, ритуалну поворку *вучара*, а напослетку је за учеснике, госте и представнике медија приређено послужење народним јелима и пићима из тог краја. Целокупан доживљај може се сматрати и својеврсним упознавањем елемената традиционалне културе једног подручја.

Фестивал је отворио наш познати филмски редитељ Срђан Карановић, а на отварању су приказана два филма: *Grand Prix Једанаестог међународног фестивала етнологског филма: Кар из пехара бесмртности (Карка z poháru nesmrtnosti)*¹ производња: Czech Television, Trš-Štínglová creative Team, режија: Вилијам Полтикович; *Из конкуренције Дванаестог међународног фестивала етнологског филма Помашки дивани*, производња: Beta VХ, Будимпешта, Мађарска, 2003, режија: Аурел Киш и Предраг Лончарски.

На фестивалу је приказано укупно 50 филмова, из продукционих кућа 14 држава, и домаћих продукција, сви у оквиру три званична и два пратећа програма. У термине **Конкуренција**, где су приказана остварења у борби за награде, сврстано је 28 филмова; преглед савремене продукције под називом **Информативна секција** чинило је 15 филмова, а четири филма одређени су као

---

¹ Због уједначеног приступа наслови филмова и програма фестивала наведени су као и у каталогу Дванаестог међународног фестивала етнологског филма.

Аматерска секција. Већ традиционалне пратеће програме чинила су два филма за *Специјални програм* и један филм *Визуелна антропологија*.

Конкуренција

РТС ТВ Нови Сад, Србија и Црна Гора: 1. МИ И НАШЕ КОМШИЈЕ БАРАЧКОВИ, 2003; 2. СТАРА ПЛАНИНА И КОСОВСКИ МИТ, 2002.

РТС ТВ Београд, Србија и Црна Гора: 1. ВИДО, ВИДОВДАНЕ, 2002; 2. ЛАЖА, 2002;

РТВ Крајина, Неготин, Србија и Црна Гора: 1. РАЈАЧКЕ ПИВНИЦЕ, 2003; 2. ВЕЖИ ДОБРО И ЧУВАЈ, 2003

Радио телевизија Зајечар, Србија и Црна Гора: 1. БОКАН, 2003; 2. БЛАГА БУБА, 2003

Народни музеј Пожаревац, РТС ТВ студио Пожаревац, Србија и Црна Гора: 1. БЕЛЕ ПОКЛАДЕ У ХОМОЉУ, 2003.

Christos Voupouras, Greek Film Centre, Costis Gikas, The Municipality of the Therme Spa, The Ministry of the Aegean, Грчка: 1. ПЛЕС КОЊА (Ћ СНО-ROS TON ALOGON), 2001;

Theodore Kalessis, Атина, Грчка: 1. ТРГ ХЕРОЈА (PLATEIA IROON), 2003 Beta ВХ, Будимпешта, Мађарска: 1. ПОМАШКИ ДИВАНИ, 2003.;

Hrvatska radio televizija, Загреб, Хрватска: 1. БЕДЕРСКЕ ПРИЧЕ, 2003; 2. КУХАРИЦЕ ИЗ МАРТИНА, 2003; 3. КУВАРИЦЕ, ЗЛАТО МОЈЕ, ТЕБЕ ХВАЛИ ЈЕЛО ТВОЈЕ, 2003.

TV Romania, studio Timișoara: 1. СУНЦЕМ ОБАСЈАНА ОБРЕЖА (LA OBREJA, VIRUIND LUMINA), 2003.

Народен музеј, Куманово, Македонија: 1. СЕОСКИ ЦАМАЛАРИ – ОРАШАЧКИ МОМЦИ (СЕЛСКИ ЦАМАЛАРИ – ОРАШАЧКИ МОМЦИ), 2002.

Музеј на Македонија, Скопље, Македонија: 1. ГОВЕДАР КАМЕН, 2002. Vremefilm studio, Софија, Бугарска: 1. ОПРОШТАЈ (ПРОШКА), 2003.

Lux Fugit Film, Formosa productions, Wallonie Image production, Triangle 7, Брисел, Белгија: 1. ДОМ (ТАТА), 2002

IWF WISSEN UND MEDIEN, Гетинген, Немачка: 1. ДУКИНА ДИЛЕМА (DUSA'S DILEMA), 2000; 2. ЈЕЗЕРО ЧАД, МАЈКА СВИХ ВОДА (THE LAKE CHAD, MOTHER OF ALL WATERS), 2002.

Asier Altuna, Xanti Ezkurra, Сан Себастијан, Шпанија: 1. ТОПЕКА (ТОПЕКА), 2002

Nichem BEN AMMAR, Тунис: 1. О РАЙСЕ, МОРСКИ КАПЕТАНЕ (OH RAIS LABHAR, THE CAPTAIN OF THE SEAS), 2002

Midicihause, Цирих, Швајцарска: 1. ЦИГАНИ, ПСИ И ЉУДИ (GYPSIES, DOGS AND PEOPLE), 2003.

Latvias TV, Рига, Летонија: 1. ПСАЛМИ ИСТОЧНЕ ЛЕТОНИЈЕ (SINGING OF PSALMS IN EASTERN LATGALE), 2002.

Seminar für Volkskunde/Europäische Ethnologie der Universität Münster & die Volkskundliche Kommission des Landschaftverbandes Westfalen-Lippe, Минстер, Немачка: 1. МЛАДА МИСА У ХАГШТЕДУ (PRIMIZ IN HAGSTEDT), 2001 – 2003.

Nigol Bezjian, Јерменија: 1. СВЕТО МИРО (MURON), 2003.

Информативна секција

РТС ТВ Београд, Србија и Црна Гора: 1. ПЛЕТЕМ ВЕНАЦ ЂУРЂЕВОМЕ ДАНКУ, 2002; 2. МУТАВЕ ВОДЕ, 2002; 3. БИСЕР ДУЊА БОГА МОЛИ, 2003

РТС ТВ Нови Сад, Србија и Црна Гора: 1. НЕШТИН – КУЋА ЗА СЕЋАЊЕ, 2002; 2. СТРПЉЕЊЕ, 2003; 3. АЗБУКОВИЦА, 2003

РТВ Крајина, Неготин, Србија и Црна Гора: 1. ЉАЉИНА ВОДЕНИЦА, 2003.

Радио телевизија Зајечар, Србија и Црна Гора: 1. ТЕТКИНДАН - БИБИЈАКО ЂИВЕ, 2002

Шумадија филм, Велика Плана, Србија и Црна Гора: 1. БИЉАНИ ПЕТАК, 2003.

Народен музеј, Куманово, Македонија: 1. ЕРДЕЛЕЗЕ – ЖИВА ТРАДИЦИЈА (ЕРДЕЛЕЗЕ – ТРАДИЦИЈАТА ПРОДОЛЖУВА), 2003.

Hrvatska radio televizija, Загреб, Хрватска: 1. АНИНЕ ПЕСМЕ, 2003; 2. ПОСЉЕДЊИ ЗАЉЕВ ПАНОНСКОГ МОРА, 2002;

Производња: Midicihause, Цирих, Швајцарска: 1. БОСНА МОСТ СВЕТОВА, 2003.

Nigol Bezjian, Јерменија: 1. ЖАР (VERVE), 2003.

Аматерска секција

Добривоје и Добрила Пантелић, Д. Брезовице, Србија и Црна Гора: 1. ДАЈ БОЖЕ И ДОГОДИНЕ, АЛ' У БОЉЕМ, 2003.; 2. ДУКАТИ ПЕТРОВДАНСКИ, 2003. 3. БОЖИЋ У ГАЈУ, 2003.;

Љубица Стојадиновић и Културно-просветни центар, Жагубица, Србија и Црна Гора: 1. ПУТ ДО ВЕЧНОГ БОРАВИШТА, 2001.

Специјални програм

IWF, WISSEN UND MEDIEN, Goettingen, Немачка: 1. РЕЧНИ РИБОЛОВ НА ВЕЗЕРУ У НИНБУРГУ – РУТИНА ПОРОДИЦЕ ДОБЕРШУЦ (WE-SER RIVER FISCHERY AT NIENBURG – DAILY ROUTINE AT THE DOB-BERSHÜTZ FAMILY), 1986/87; 2. РАДНИ ДАН У СОЛАНИ (DAILY ROU-TINE IN A BOILERY), 1986.

Визуелна антропологија

Продукција ПЛУС, Скопље, Македонија: 1. АДАК, 2003.

Каталог фестивала, где су филмографски обрађени сви филмови који су ушли у било који од програма, штампан је двојезично. Уредник каталога је Божидар Зечевић, драматург и филмски критичар, стручни сарадник Марко Стојановић, етнолог-кустос, а уводни текст *Етнографски филм – између документа, реконструкције и стилизације* припремио је др Душан Дрљача, етнолог, чија су запажања о стази и странпутицама етнолошког филма у протеклим деценијама, закључно са садашњим стањем, антиципирани одређена преиспитивања која су потакла дискусије на округлом столу фестивала као и неке од закључака жирија.

Уводничар и модератор разговора за *Округли сто* био је Божидар Зечевић, а експозе *Визуелна антропологија у светлу новије продукције*. Адина Варгату, председник жирија, потом је целовито изложила активности филмског студија *Астра* у граду Сибиу у Румунији, односно искуства у организацији бијеналног фестивала етнолошког филма у Сибиу, што је представљало увод у дискусију. Током дискусије искристалисан је проблем, нова организација програма и категоризација филмова на фестивалу, услед чињенице да остварења иностраних продукција све више одређују правац фестивала, и првенствено имајући пред собом очигледно неповољне услове за развој домаћих стваралаца, што њихове филмове поставља у други план. Потоњи закључак био је да рад на јасном разграничењу аматерске и професионалне продукције, такође, и непосредно зависи од материјалног стања потенцијалних аутора. Потребно је, такође, инсистирати на афирмацији филмских аматера, чији број и учешће последњих година знатно опада.

Приспела остварења прошла су кроз тријажу Савета Фестивала, који је ове године обављао и функцију Селекционе комисије, и радио је у саставу: др Бојан Жикић, етнолог, мр Слободан Наумовић, етнолог, Божидар Зечевић, драматург, Саша Срећковић, етнолог. Жири Фестивала, који је одлучивао о наградама, радио је у саставу: Адина Варгату, филолог и антрополог, председник Жирија, и чланови Жирија: мр Слободан Наумовић, етнолог, мр

Весна Марјановић, етнолог, Нада Замфировић, етномузиколог и Вера Влајић, филмски редитељ. Потребно је истаћи да је ово, у ствари, прва година фестивала када је у Жирију био или председавао један члан из иностранства с обзиром на то да је председник стручњак и филмски радник из Румуније. Та чињеница, као и већ наведена преиспитивања и изазови који су толико нарасли да је неопходно спровести промене, свакако су током формалних или неформалних окупљања на фестивалу резултовали садржајем саопштења Жирија током проглашења награђених филмова:

Свако ново издање фестивала доноси другачије изазове. Мењајући се од године до године, укупна понуда филмова утицала је на то да и карактеристике сваке селекције филмова имају своје посебности. Реагујући на такве изазове, концепција Фестивала се мења, а са њом и критеријуми вредновања. Оригинална идеја била је да фестивал омогући приказивање, вредновање и уважавање филмова о народној традицији региона. Временом, дошло је до проширења тематских оквира за прихватање филмова, што се одразило и на промене у концепцији и улози фестивала. Посебан проблем приликом вредновања филмских остварења чине разлике у типу продукција, од технички усавршених продукција научних и антрополошких институција са богатом логистичком подршком, преко универзитетских одсека за антропологију, ТВ студија, до независних филмских стваралаца. Заправо, од филмова који имају квалитетну материјалну основу и могућност да на ефектан начин, импресивно, пуног доживљаја – зато што је филм првенствено уметност, технички на завидном нивоу представе феномен – до оних који су рађени скромнијим средствима, али чине вредан допринос према захтевима визуелне етнологије/антропологије.

У складу с таквим виђењем тренутног стања на фестивалу, Жири се определио да награде додели следећим филмовима:

Награда за најбоље аматерско остварење додељује се филму ПУТ ДО ВЕЧНОГ БОРАВИШТА аутора Љубице Стојадиновић због чињенице да је награђени филм целовит и вредан етнолошки запис погребних обреда у североисточној Србији, са добро очуваном архаичним елементима и симбиозом предхришћанских и хришћанских ритуала. Визуелни материјал верно документује све значајне моменте ритуала, успешно транспонујући емотивна стања учесника. Коментар веродостојно излаже ставове и веровања хабитаната локалне средине, без наметања постојећих стручних тумачења приказаног ритуала. Посебну вредност даје поштен и непосредан ауторски приступ осетљивој теми какву представљају погребни обичаји.

Равноправна награда за изузетан допринос етнолошком филму додељује се остварењу ПЛЕС КОЊА аутора Христоса Вапураса, у коме снажно истакнут спој играно-наративне и документарне структуре експресивно преноси обиље традиционалних митова, обичаја и веровања грчке заједнице избеглих становника из Мале Азије, а насељених на острву Лезбос. Преплитањем византијског начина појања и оријенталне игре ножем, уз звуке тарабуке, музичким језиком, аутор сведочи о синкретичном споју

две културе које су дубоко усађене у становнике острва. Интимне исповести, сећања о учешћу у ритуалу, потпомогнути сценама ритуалног жртвовања бика, и надасве архетипском игром коња, потом богатство у детаљима, тренуци када прсти и зуби постају инструменти за музичку асоцијацију на галоп, све то надраста личну причу и постаје докуменат о људима у времену и простору.

Равноправна награда за изузетан допринос етнолошком филму додељује се подједнако филмовима: 1. ДУКИНА ДИЈЕМА аутора Жана Лидала, који је настао на основу материјала сакупљаног током вишегодишњег проучавања заједнице Хамара у јужној Етиопији. Филм нуди интиман али ненаметљив поглед у живот хамарске породице. Публика прати њихову свакодневицу, посматра значајне моменте из њихових живота, сазнаје о њиховим односима, као и о малим, и не тако малим породичним сукобима. Дуге секвенце у широком плану истичу хуману лепоту, емоције и поједине сегменте уоквирене причом. Повлашћени увид у динамику сукоба остварен је захваљујући дуготрајном боравку на терену и посебном квалитету односа аутора и чланова посматране породице; 2. МЛАДА МИСА У ХАГШТЕТУ, групе аутора: Кристина Ака, Кристина Мух, Јоаким Возидло, резултат је „визуелне антропологије домаћег терена“, у продукцији Семинара за европску етнологију Универзитета у Минстеру, зато што показује да етнологи веома успешно могу представити локалну заједницу која се припрема да увећа прву службу свога свештеника. Филм сведочи о значају првог обреда и церемонијала прве мисе младог свештеника за целокупну заједницу. Уверљиво доказује како се убрзаном урбанизацијом сеоских насеља солидарност и осећање припадности, заједништва, не морају изгубити, као ни устаљене форме њиховог исказивања. Ефектним преплитањем народних игара, свирке месног блех-оркестра и духовне музике дочарана је музичка слојевитост у традицији.

Иако су снимани у битно различитим културним срединама и баве се другачијим темама, оба филма веома успешно илуструју основне вредности антрополошког приступа визуелном регистровању друштвене стварности. Одликује их систематичност и прецизност представљања сложених друштвених односа у заједници.

Равноправна награда за изузетан допринос етнолошком филму додељује се подједнако филмовима: 1. МИ И НАШЕ КОМШИЈЕ БАРАЧКОВИ аутора Светлане Парошки; 2. БЕДЕРСКЕ ПРИЧЕ, аутор Иво Кузманич. Филмови су рађени као телевизијске репортаже. Први показује снажну тежњу да се одвоји од стереотипа и приближи чисто документаристичком изразу, а други, у обратном поступку, открива наративне конвенције и инсистира на сумњи аутора у веродостојност телевизијске документарне грађе. *Барачкови* документују пропадање салаша услед дугогодишњег односа најшире заједнице према газдинским имањима и право су сведочанство о губљењу вредности које су давале смисао људским животима. Инсистирањем на контрасту крупних планова лица и панорамских снимака равничарских по-

ља са животињама појачава се утисак њихове немоћи и изгубљености. У другом филму аутор осмишљено ствара илузију уобичајеног телевизијског портрета мале заједнице, да би у наглom обрту показао сва ограничења са којима се ТВ екипа сусреће у покушају за кратко време разоткрије затворену локалну средину. Филм се приближава дебатама које карактеришу савремену антрополошку продукцију, у којима се преиспитују наративна средства и доводи у питање могућност веродостојног преношења „друштвене стварности“.

Grand Prix Дванаестог међународног фестивала етнологског филма додељује се остварењу О, РАИСЕ, МОРСКИ КАПЕТАНЕ аутора Хишем Бен Амара. Снажна, емоцијама набијена прича једног рибара са рта Бон у Тунису поткрепљена је приказима архаичног лова на туњеве. Измењено стање трансa у коме се одвија борба рибара са будућим уловом представља својеврстан ритуал, у коме се преплићу радост и туга у њиховим животима. Узбудљива прича о преотимању тајних техника рибарења од јапанских капетана испричана кроз страсним казивањима тунижанских рибара. Специфичан начин рибарења, презентован ефектном употребом камере, постаје естетски доживљај раg excellence. У целини, филм надахнуто, и надамсе искрено, показује недаће и сиромаштво заједнице рибара, али и срчаност, храброст и оптимизам, што га чини изузетним уметничким делом и прворазредним антрополошким документом.

Целокупни ток фестивала, у односу на претходне године, пратила је јача медијска промоција, реализовани су нови ТВ спот и цингл. Прилози у штампаним медијима, у ТВ и радио програмима локалних и националних електронских медија, ТВ спот, цингл и инсерти из филмова, емитовани су по разрађеном медија-плану. Радио Телевизија Србије, као медијски спонзор, приредила је специјалну емисију посвећену овој манифестацији, а урађена је и web-презентација фестивала, што представља даљи рад на изласку пред што ширу јавност.

Гости овогодишњег фестивала били су многи аутори филмова, бројни новинари, представници дипломатских служби у Београду, па су међу домаћим гостима запажени: Љубица Стојадиновић, Светлана Парошки, Тихомир Радетић, Светлана Азањац, Зоран Миленовић, Даринка Михајловић, Даница Ђокић, Сузана Антић, Зденка Голубовић; док су од иностраних гостију фестивала били присутни Владо Боцев и Анита Ђорђиеска из Македоније, Павла Раковска из Бугарске, Алексеј Готхарди-Павловски и Иво Кузманић из Хрватске, Василе Богдан и Миодраг Обрадов из Румуније, Нигол Безјан из Јерменије, Христос Вупурас из Грчке, Гинта Калдава и Иева Фрејнберга-Упмале из Летоније (Латвије).

Марко Стојановић

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ У 2002. ГОДИНИ

Етнографски музеј у Београду, као национална установа културе у области заштите традиционалног културног наслеђа, током 2002. године своју делатност обављао је са основом на развијању, унапређивању и извршавању послова истраживања, прикупљања, проучавања, стручне обраде, чувања и презентације етнографског културног блага.

Овај период рада Музеја био је јасно обележен пословном политиком директора Музеја, затим, радом Управног одбора, као и односима са Министарством културе и јавног информисања, осталим министарствима и државним органима, установама културе и бројним институцијама.

Управни одбор Музеја, у саставу: мр Драгана Антонијевић, председник, Радован Драшклић, др Зоран Ваџић, Тијана Чолак – Антић и Мирослав Таџић одржао је осам седница, на којима је усвојио извештаје о раду и донео програм рада, доносио општ акта Музеја, и својим одлукама, мишљењима и закључцима утицао на рад Музеја.

Надзорни одбор, у саставу: Новица Антић, председник, Донка Аврамовска – Велован и Зоран Родић, чланови, није се састајао током године.

Музеј је својуделатност остварио извршавањем следећих послова:

1) Научноистраживачки рад, писани радови и учешће на стручним скуповима

Екипна теренска истраживања појединих културно географских целина и етнолошких феномена, као и појединачна истраживања на терену битан су елемент рада и делатности Музеја.

У овом периоду обављено је екипно истраживање у Стапару, у којем су учествовала четири кустоса Музеја.

Индивидуална теренска истраживања обављена су у Зајечару, Ужичкој Црној гори и у Великој Хочи на Косову и Метохији.

Као припрема за наставак теренских истраживања Књажевца и околине, завршен је елаборат пројекта *Књажевачки крај у XIX и XX веку – етнологска студија*, који ће бити основа теренског рада у наредне две до три године.

Поједини музејски стручњаци извршили су увид у етнографске збирке појединих музеја у Србији ради допунских истраживања и упоређивања материјала.

За потребе изложбе о др Сими Тројановићу, првом директору Музеја, обављена су истраживања у архивама Југославије, Србије, Српске академије наука и уметности, у Народној библиотеци Србије, Универзитетској библиотеци, Народном музеју, Музеју Јована Цвијића.

Написан је и припремљен за штампу каталог сталне поставке Музеја *Традиционална култура Срба* (аутори: Јасна Бјеладиновић – Јергић, др Братислава Владић – Крстић, Зоран Родић, Ранко Баришић и Велибор Стојаковић).

Кустоси Музеја написали су следеће стручне радове:

- ◆ Водич кроз збирку ускршњих јаја (публикован), Јелена Тешић;
- ◆ Водич кроз колекцију шкриња (Зоран Родић);
- ◆ Водич кроз колекцију торби (др Софија Костић);
- ◆ Водич кроз колекцију дрвених кључаоница (Милош Матић);
- ◆ Водич кроз колекцију божићних хлебова и божићних обичаја (мр Весна Марјановић);
- ◆ Библиографија радова на тему „Камен у животу“ (др Софија Костић);
- ◆ припремљен је за штампу Зборник радова *Косово и Метохија у светлу етнологије*.

Предати су радови за гласник Етнографског музеја, свеска 65 (у припреми).

За Зборник са међународног научног скупа *Срби у источној Хрватској* написани су и предати радови:

- ◆ *Ношња Срба у Барањи, источној Славонији и западном Срему из збирке ношњи Етнографског музеја у Београду* (Вера Шарац – Момчиловић).
- ◆ *Алатка и симбол – пастирска кука из Славоније у Етнографском музеју у Београду* (Марко Стојановић).

Написани су радови:

- ◆ *Етномедицина у гласницима Етнографског музеја у Београду*, за часопис „Здравље“ у Зајечару;
- ◆ *О дејим играма у Војводини* за Кодове словенских култура (Весна Марјановић);

- ◆ О акварелима Олге Бенсон (Весна Душковић);
- ◆ Текст о воденицама (Весна Душковић);
- ◆ Музејски информациони систем (Мирослав Митровић);
- ◆ Изложбе Етнографског музеја 1901 – 2001 (Светлана Митровић).

За повремене изложбе, кустоси Музеја написали су текстове каталога за изложбе:

- ◆ *Здраво сванули – пешкири из збирке Етнографског музеја у Београду* (Ирена Филеки);
- ◆ *На почетку* (Весна Бижић-Омчикус и Светлана Митровић), за монографију *Сима Тројановић – живот и рад и Библиографија радова Симе Тројановића*;
- ◆ *Светлост – дух и тело* (Марко Стојановић);
- ◆ за изложбу А. Дудана *Опсесија металом* (Ранко Баришић).

Кустоси Музеја учествовали су на стручним симпозијумима, конгресима, конференцијама и радним скуповима, на којима су саопштили реферате:

- ◆ *Музеји, медији и туристичке атракције*, Хелсинки, Финска (Весна Марјановић);
- ◆ Друга међународна конференција етнографских музеја централне и југоисточне Европе, Беч, Аустрија (мр Весна Марјановић и Мирјана Менковић);
- ◆ Конгрес „*Europa nostra*“ – *Заштита наслеђа Косова и Метохије*, Дубровник, Хрватска;
- ◆ *Ургентна заштита наслеђа у Метохији*, презентација пројекта у Београду, Новом Саду, Подгорици (Мирјана Менковић);
- ◆ *О маскама* – предавање у Петници (мр Весна Марјановић);
- ◆ на смотри *Стара јела Пиротског краја* (Вера Шарац – Момчиловић);
- ◆ на симпозијуму *Митски и демонски свет...* у Сврљигу учествовала је мр Весна Марјановић.

Музејски стручњаци били су у радним посетама (у Фиренци, Италија – Драгомир Антонић и Милош Матић); учествовали на саветовањима о етномедицини *Штап као апотропејон* (Марко Стојановић), изложили реферате на округлом столу у Вуквој задужбини, Скупштини музејског друштва, трибини Етнографског института САНУ.

Израђен је веб сајт Музеја, који посетиоцима даје основне податке о историји, збиркама и делатности Музеја.

2) Допуњавање музејских збирки

Набавка предмета за музејске збирке одвијала се у Музеју и на терену. Набављено је 294 предмета.

од тога је:

- ♦ откуп на терену   7 предмета;
- ♦ поклон на терену   45 предмета;
- ♦ откуп у Музеју   16 предмета;
- ♦ поклон у Музеју   226 предмета.

Од укупног броја набављених предмета, 58 су за фонд фотодокументације, један за ликовну збирку, а остали предмети су етнографског карактера. За резервни фонд набављено је шест предмета, а за потребе реконструкције два предмета.

У току је примопредаја уметничко-историјских предмета од сребра, углавном накит и метално покућство, који су предмет донације Јелене Беговић – Нанић из Београда.

3) Стручна обрада музејских предмета и рад у збиркама

Кустоси, руковаоци збирки инвентарисали су 274 музејска предмета. Реинвентарисан је 91 предмет, 179 фотокартона и 63 фотографије.

Ради заштите фонда музејских филмова, преснимљено је 220 VHS касета на DVD и сачињени одговарајући спискови. У инвентарску књигу филмског видео материјала уведене су видео касете закључно са бројем 290.

Према Програму рада за 2002. годину, рађене су ревизије збирки Музеја. Руковаоци збирки и препаратори Музеја завршили су ревизију и систематизацију збирки:

- ♦ Народних ношњи Војводине;
- ♦ Народних ношњи Хрватске;
- ♦ Народних ношњи Славоније.

(Вера Шарац – Момчиловић)

У току су ревизије збирки:

- ♦ Народна ношња Косова и Метохије;
- ♦ Народна ношња Црне Горе;
- ♦ Народна ношња Македоније;
- ♦ Сеоска архитектура и покућство;

- ◆ Земљорадња и воћарство;
- ◆ Метално покућство и градска архитектура;
- ◆ Текстилно покућство;
- ◆ Предмети из обичаја.

Инвентарисано је 10 предмета из збирке дечјих играчака, и делимично сређена и систематизована збирка након поплава.

Сачињен је извештај, са пропратном документацијом, о досадашњем раду на санирању деградације металних нити са текстилним предметима, и садашњем стању материјала. (Данијела Радовановић и Вилма Нишкановић)

4) Документација музеја

У Главни инвентар музејског материјала уведено је 294 новонабављена предмета.

Вођена је књига улаза музејског материјала (84 „улаза“), књига бројева, евиденција предатих музејских картона и књига дародаваца.

Унети су подаци за 13000 музејских предмета (картотечки подаци) у бази података Централног регистра. Скенирано је 3000 фотографија музејских предмета са картона.

Фотослужба Музеја обновила је опрему са новим савременим светломером и дигиталним фотоапаратом. Урађене су фотографије за сва музејска снимања на терену, као и све музејске програме и акције.

О музејском информационом систему рад је написао кустос документариста Мирослав Митровић.

У току је ревизија фонда старих дијаслајдова (1000 примерака).

Инвентарисано је 850 исечака хермеротека.

Инвентарисане су фотографије и други материјал за припадајуће збирке, издвојени ликовни материјали за потребе штампе, за издавање поштанских марака и коверти, илустровање стручних и научних радова.

Кустоси из Одељења за документацију сарађивали су са Савезним министарством иностраних послова у вези са реституцијом културних добара из Русије и Војне мисије у Берлину.

Пружене су услуге корисницима документационог фонда, остварена сарадња са студентима, костимографима, сценографима и другим стручним и научним радницима и грађанима.

5) Конзерваторска заштита музејских предмета

Веома значајни послови физичко-хемијске заштите музејског фонда и брига о условима смештаја и чувања предмета у депоима и на изложбама, део су стручног рада Одељења за заштиту музејског материјала. Подељено је у две лабораторије: за конзервацију текстила и за конзервацију метала, дрвета и керамике.

Конзерваторски третман извршен је на 675 предмета. Од тога 246 од текстила (на 34 је извршена реконструкција), и 429 предмета од различитих материјала.

Урађена је конзерваторска документација.

Обављени су редовни послови ветрења текстилних предмета.

Стручњаци – конзерватори и препаратори учествовали су у редовним ревизијама збирки, поправљали изложбена помагала и вршили стручне послове паковања предмета за транспорт.

За Музеј града Новог Сада конзервиран је један мундир и две капе.

Стручњаци Одељења активно су радили на припреми материјала у вези са опремањем лабораторија за конзервацију из донације Владе Републике Србије.

Конзерватор Данијелка Радовановић припремила је и саопштила рад *Начин смештаја текстилних предмета у депоима Етнографског музеја у Београду* на саветовању о превентивној заштити музејских предмета, у организацији Народног музеја у Београду. Одржала је и предавања о превентивној заштити, конзервацији и техникама студентима Факултета примењених уметности, студентима етнологије и ученицима Машинске школе.

У Нишу је започет рад на снимању процеса гајења свилене бубе и производњи свилене тканине.

Одељење је сарађивало и помагало стручни рад колега у Ваљеву и Крагујевцу, а пружене су стручне услуге и давани савети и другим установама и појединцима.

6) Изложбена делатност

Током целе године, стална изложбена поставка Музеја Традиционална култура Срба била је отворено за посетиоце.

Музеј је поставио и своје тематске изложбе:

- ♦ *Здраво сванули* – Пешкири из збирке Етнографског музеја у Београду (аутор: Ирена Филеки);
- ♦ *На почетку* (аутори Весна Бижић – Омчикус и Светлана Митровић);
- ♦ *Светлост – дух и тело* (аутор Марко Стојановић);

Пригодна изложба *Занатске алатке* постављена је на Сајму предузетништва (Ранко Баришић),

- ◆ За Ускрс је постављена пригодна изложба уз пратеће програме;
- ◆ *У сусрет пролећу* – изложба са пратећим програмом постављена је у Скадарлији;
- ◆ изложба *Руско сребро* постављена је у Подгорици (аутор Ирена Гвозденовић).

У Музеју су гостовале изложбе:

- ◆ *Грчки костим* из позоришног музеја Дора Страту из Атине, Грчка. Изложбу су припремиле радионице за ношњу, фризуру и игру;
- ◆ *Руски пачворк* из Москве, у оквиру дана културе Руске Федерације у Београду;
- ◆ *Србија – живот и људи*, изложба фотографија Драгољуба Замуровића и Иље Сланог.

Стручњаци Музеја израдили су концепцију и експозициони план за изложбу Спомен – собе припадника ПВО – јединице одбране Београда, на Бањици (Зоран Родић и Велибор Стојаковић).

Израђена је концепција и експозициони план сталне поставке спомен-изложбе на Мраковици, Кордуну, Република Српска (Велибор Стојаковић).

Урађена је концепција, написан текст и извршен избор предмета градске ношње за изложбу у оквиру манифестације *Дани Београда у Лиону*, као и изложбе *Традиционална српска култура од Берлинског конгреса до 1914. године* за гостовање у Паризу (Татјана Зец) – ове изложбе нису реализоване.

Кустоси Музеја припремили су изложбе које ће бити остварене у 2003. години:

- ◆ *Оружје у Србији – крај века* (др Софија Костић);
- ◆ *Невестински накит у XIX и XX веку* (Јелена Тешић);
- ◆ *Традиционални судови и посуђе у нашем народу* (Зоран Родић);
- ◆ *Женска оглавља са златовезом* (Вера Шарац – Момчиловић).

Стручњаци Музеја су у консултацијама и раду на реализацији концепције сталне изложбене поставке Народног музеја у Крагујевцу (Зоран Родић и Вилма Нишкановић).

Уз наведене изложбе, у просторима Музеја биле су током године постављене бројне гостујуће, ауторске изложбе.

Укупно је приређено 39 повремених изложби.

7) Просветно-педагошки рад, јавни програми и сарадња са медијима

Уз сталну и повремене изложбе Музеја и гостујуће изложбе других музеја, у просторима Музеја организован је велики број других програма и манифестација:

- ◆ промоције (32);
- ◆ драмски програм (20);
- ◆ предавања (40);
- ◆ концерти (63);
- ◆ приредбе (19);
- ◆ курсеви/радионице (8);
- ◆ пројекције (78);
- ◆ остали програми (8).

Укупно је, заједно са постављеним изложбама, организовано 307 културних програма. Музеј је посетило 28 459 посетилаца.

Организоване су и групне посете кроз сарадњу са школама, факултетима, као и сарадњу са предшколским установама.

Одржане су бројне конференције за штампу, на којима су представници медија упознати са предстојећим програмима и активностима Музеја.

У оквиру сарадње са страним представништвима организовано је седам изложби и три друга програма. Сарадња је остварена са Иранским културним центром, Амбасадом Мексика, Амбасадом Финске, Амбасадом Чилеа, Југословенско-македонским друштвом, Амбасадом Руске Федерације и Позоришним музејем из Атине.

У Музеју је организовано осам хуманитарних програма.

У биоскопској сали Музеја одржавао се део Фестивала ауторског филма *Поглед у свет*, у организацији „Југославија филма“.

Музеј је, као оснивач и организатор, организовао XI међународни фестивал етнолошког филма. Фестивал је одржан од 12. до 15. децембра. Укупно је приказано 65 филмова. Учествовали су филмови из 14 земаља. Гран при Фестивала, који од 2002. године носи име угледног етнолога и једног од утемељивача фестивала – др Драгослава Антонијевића, додељен је филму *Кап с пехара бесмртности*, аутора Вилијема Полтиковича из Чешке. Три равноправне награде за изузетан допринос етнолошком филму добили су филмови *Пучка интима*, Влатке Воркапић из Хрватске, *Бркови* Белмина Сојлемеза из Турске и *Света ноћ у цркви код Ђуниса*, Иље Сланог из Београда. Награду за аматерски филм добио је Владимир Манић из Ниша за остварење „Кад звона утихну“.

8) Библиотека музеја

Библиотека је у 2002. години приновљена са 1.694 публикације. Од тога, књиге: куповином 128, поклоном 324, разменом 62. Издање Музеја 151. Часописи: куповином 1, поклоном 781, разменом 222. Издање Музеја 25. Све новонабављене публикације уведене су у Привремени инвентар за 2002. годину.

У Главни инвентар књига уведено је 350 књига (210 књига на већ постојеће инвентарске бројеве).

У Главни инвентар часописа уведено је 1 029 свезака часописа, од којих су 32 нова наслова са 36 свезака.

За Ауторски каталог откуцано је и распоређено 985 каталожких листића.

Извршена је обрада часописа донесених са коричења (стављање печата и сигнатуре и проверавање са списком истих).

Интензиран је рад на библиографији *Косово и Метохија*.

Завршена је прва фаза прикупљања релевантних података из стручне и научне литературе из наше библиотеке, која се односи на област Косова и Метохије. До сада је обрађено 3 350 библиографских одредница.

Библиотека је, сходно својој намени, извршавала своје задатке.

Помагало се при одобравању литературе за писање научних и стручних радова, студентима за спремање испита, као и грађанима који су се интересовали за многе податке из наше баштине.

Било је студената из Русије, Јапана, Белгије, Француске и из југословенских бивших република.

На коришћење у Библиотеци дато је више хиљада књига и свезака часописа. На реверс је издато 677 књига и свезака часописа, а раздужено 480.

„Гласник Етнографског музеја“ (број 61, 62, 63 и 64) није послат у размену, из финансијских разлога.

9) Издавачка делатност

Као издавач, Музеј је објавио следеће публикације:

Каталози изложби:

- ◆ *Здраво сванули;*
- ◆ *На почетку;*
- ◆ *Светлост – дух и тело;*
- ◆ *Руско сребро* (репринт);
- ◆ *На лудом камену* (репринт);

Уз изложбу *На почетку* штампана је и монографија о др Сими Тројановићу. Штампан је и водич кроз збирку ускршњих јаја, аутора Јелене Тешић.

Уз каталог, Музеј је био издавач књига:

- ◆ *Здравље лавље – дечје песме*, аутора?
- ◆ *Старе српске шале*, аутора др Радмила Марковића.

Музеј је био суиздавач следећих књига:

- ◆ *Антологија геста*, I и II;
- ◆ *Војничка кухиња*;
- ◆ *Карађорђе*;
- ◆ *Свети Сава*;
- ◆ *Германија*;
- ◆ *Историја Србије*;
- ◆ *Београд, 30. новембра 1806.*;
- ◆ *Трнава које више нема*.

10) Манакова кућа

У Манаковој кући отворена је за посетиоце стална изложбена поставка *Народне ношње и накит централнобалканског подручја у XIX и првим деценијама XX века*, на којој је изложен део легата Христифора Црниловића, који садржи више од 2 600 етнографских предмета, затим рукописну грађу, фото материјал и друге документе, књиге и часописе. Легат се чува у депоима Манакове куће.

Током 2002. године обављен је годишњи преглед легата и превентивно ветрење текстилних предмета.

Управница Манакове куће написала је рад *Фотографски и картографски рад Христифора Црниловића*.

Музеј је у галерији Манакове куће поставио изложбу *Ретроспектива – изложбе у Манаковој кући 1991 – 2001*. (аутор Драгана Стојковић).

У галерији је организовано 12 гостујућих изложби:

- ◆ *Прича о анђелима*, слике и скулптуре Доре З. Кљајић;
- ◆ *Људи и ентеријери*, слике Миле Поповић и Жака Андријеа;
- ◆ *Народни вез Словака из Војловице и Селенче*, у организацији Културно-просветног друштва Словака;
- ◆ *Дванаест календара Телефоније*, аутора Милоша Мајсторовића;
- ◆ *Моје крпице од чистог сна*, Удружење за очување и развој ручног ткања;
- ◆ *Стилизација орнамената културе Маја*, Јелена Рађен;

- ♦ *Испирација наслеђа*, керамика Радмиле Бојовић;
- ♦ Изложба скулптура Милутин Ранковића;
- ♦ *Метална опсесија*, Анастаса Дудона;
- ♦ Изложба керамичке радионице Манакове куће;
- ♦ *Душе узвођење*, Иконе С. З. Заблаћанског;
- ♦ *Изложба школе калиграфије при Храму Светог Александра Невског*.

У Манаковој кући, током претходних година, успешно је организован рад Школе старих заната са курсевима за полазнике. Одржана су два тромесечна курса керамике и три курса ручног ткања.

Отворен је „Етно излог“ – мали продајни пункт за сувенире, копије уметничких дела, производа школе старих заната.

11) Стручна усавршавања

Звање вишег кустоса стакла је Мирјана Менковић, а вишег конзерватора Иван Тричковић.

Мр Весна Марјановић радила је на припреми докторске тезе, а Мирјана Менковић, Марко Стојановић, Милош Матић, Александар Крел и Тијана Чолак-Антић на магистарским радовима.

Препаратор Саша Жаревац завршило је курс конзервације трошне керамике у центру „Дијана“ Народног музеја.

Препаратор Љиљане Јанићијевић похађала је курс ручног ткања.

12) Општи послови

Рад Одељења за заједничке послове одвијао се у складу са организационом поделом послова на правно-административне (Секретаријат), финансијско-књиговодствене (Рачуноводство) и послове Службе техничког и физичког одржавања објекта.

Обављени су послови израде нормативних аката Музеја – Статута, Правилника о раду, Правилника о јавним набавкама мале вредности, као и измена и допуна других општих аката.

У области облигационо-правних односа израени су Протоколи о сарадњи, уговори и други правни акти. Посебно значајни су Правилник о сарадњи са Музејом народне традиције и уметности из Париза, Туристичком организацијом Београда, А. Д. „Путник“, Д. Д. „Јадран арт“ из Пераста. Такође, потписани су уговори о гостовању изложби Музеја у другим градовима

(Подгорици, Краљеву, Цетињу, Сремској Митровици...), затим, уговори о уступању музејских предмета другим институцијама, као и низ других уговора (о сарадњи, уговори о делу и сл.).

Музеј је заступан пред судовима и органима управе, поднесене су тужбе (кривично правне): за накнаду имовине и средстава, у стечајним и ликвидационим поступцима (ГОМА, Извозна банка...).

Обављени су правни послови у вези са осигурањем имовине и лица, и сви послови из радно-правних односа. Кореспонденцији Музеја са другим институцијама посвећена је знатна пажња.

Обављени су сви кадровски – административни послови вођења кадрове евиденције, персонална и друга досијеа, документација при пријему и престанку рада, статистички упитници, здравствена и лична документа, послови пријема поште, вођење деловодног протокола, Архиве Музеја, припреме за рад органа Музеја, евиденција о службеним посетама и сви остали административни послови Музеја.

Извршени су послови персоналног референта (обrade за пензионо, социјално и инвалидско осигурање, из радних односа и др.), као и послови интерних евиденција.

Обављени су послови противпожарне заштите, као и послови безбедносне заштите (до маја месеца).

Редовно су извршавани дактилографски послови и службена кореспонденција Музеја. Израђивана су акта, одлуке, решења, друга акта, програми и извештаји, као и послови у вези са организовањем програма, спискови, позивнице и слично, а и послови секретарице директора Музеја.

Редовно су обављани финансијско-књиговодствени послови, у складу с прописима о финансијском пословању, раду Рачуноводства и другим актима с којима се уређује ова област. Редовно су рађени финансијски планови, обрачуни и Завршни рачун, предрачун програмских активности и обрачуни законских и уговорних обавеза, контирања, налога за књижење, вођење контроле Главне књиге, исплата зарада и контрола благане, испостављање фактура, меница, чекова и слично.

Рачуноводство је обавило послове израде новог контног оквира Музеја, у складу са измењеним прописима.

Благајна је спровела поступак преласка на нови систем платног промета, отворен је порески број, нови рачун Музеја и послови у Управи за јавна плаћања.

Израђен је финансијски план за период јун 2002 – јули 2003. године.

Обављени су послови у вези са инвестиционим, техничким и текућим одржавањем зграде Музеја, одржавани су противпожарни, телефонски и машински, као и електро уређаји.

Обављани су послови домаћина зграде Музеја као и електротехничара и кинооператера.

Посебно је значајан пројекат техничке заштите Музеја који је израдио Институт за безбедност МУП-а Србије у сарадњи са запосленима у Музеју.

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ У 2003. ГОДИНИ

I увод

Делокруг

Етнографски музеј у Београду делокруг у 2003. години засновао је на одредбама Закона о културним добрима, смерницама Министарства културе и медија и увиду у потребе струке у оквиру музеолошке заштите етнографског културног наслеђа. Отвореност према међународним организацијама заштите и сарадња са страним институцијама допринела је проширењу делокруга усклађивањем са страним искуствима и развојем струке.

Организација

Музеј организационо можемо сагледати као систем од пет одељења: Проучавање народне културе; Документациони центар; Истраживање, конзервација и рестаурација и претходна физичко-хемијска заштита; Дизајн, маркетинг, однос са јавошћу и комерцијални програми; Правно-финансијски и административни послови и послови техничког одржавања и безбедности. Посебан део Музеја је Манакова кућа, извршно осамостаљена, али програмима и финасирањем повезана са одлукама органа управљања Музеја.

Правилник о организацији рада и систематизацији послова Музеја донесен је 1996. године, на који је Министарство културе дало сагласност актом бр. 110-651/9601. Ради рационализације рада и мањих реорганизација, допуњаван је и мењан више пута (последња измена је од 27. јануара 2003. године). Током 2003. године сачињен је предлог новог правилника којим се дубље задире у реорганизацију установе. Циљ је, „у ходу“ рационализовати рад установе и ускладити га са савременим светским искуствима, следити реформски курс али и задржати досадашње организационе облике и односе који су се показали рационалним и ефикасним.

Новина је увођење паралелног система организације и управљање формирањем мањих „тимова“ за поједине акције. Одлуком директора образује се радна група и њен руководилац, одреде се послови, рокови и облици сарадње са сталним организационим јединицама. Искуство показује већу ефикасност таквог начина рада и знатно повећање мотивације, одговорности, као и квалитетније резултате.

II Основни циљеви рада у 2003. години

Пажљива анализа програма рада Музеја у 2003. години и његовог спровођења у дело може дати поделу циљева рада Музеја на две основне групе послова:

1.

Унутрашњи, интерни део програма, који обухвата научна, теренска и појединачна истраживања; попуњавање збирки; уређивање збирки - музеолшки и техничко превентивно; знатно унапређење документационог рада; опремање и стручна едукација конзерваторских радоница и стучњака. У оквиру тог дела рада остварени су значајни циљеви – наставак вишегодишњих теренских истраживања културно-географских зона Србије (Пирот и Књажевац); бројна појединачна теренска истраживања кустоса појединих збирки; знатно повећање откупа у односу на 2002. годину - посебно систематске попуне збирки, уз теренска истраживања и изузетне донације, збирке сребрног накита госпође Јелене Нанић. Набавком нове опреме за поједине збирке (комплетна опрема за збирку накита...) и преуређењем односно додатним инвестицијама, побољшани су смештејни услови. Физичко сређивање збирки омогућило је ревизију фондова. Документациона заштита етнографских и културних добара, осим редовних послова, снажно је усмерена на формирање базе података за целу Србију. Иницијативе Етнографског музеја на том плану дају видљиве резултате; захваљујући Италијанској донацији, опремљене су конзерваторске радионице и купљени апарати и опрема за формирање лабораторије за претходна конзерваторска истраживања (пројекат „Винча“);

2.

Спољни круг циљева обухватио је програме и послове усмерене ка јавности – изложбе (размене и гостовања у земљи и иностранству), остале програме (предавања на музеолошке теме, остала предавања, промоције књига и часописа, концерте и сл.), затим, Међународни фестивал етнологског филма и попуну видео фонда. Издавачка делатност Музеја (каталози свих изложби, Гласник, посебно издање). Развијени односи са медијима. Остварен је, стратешки циљ, повећање броја активних посетилаца заинтересованих за поједине теме.

Остварен је и планирани стратешки циљ сарадње са иностранством. Стратегија Музеја била је изнајмавање и афирмисање „резидената“ (значајних институција, истакнутих појединаца, привредних субјеката...) Музеја за поједине делове света (земље). У 2002. години „покривена“ је Република Немачка (сарадња са Музејем у Гифхорну - помоћ СПЦ-а); са Бугарском (Несебар - изложба - туристичке и културне организације). Затим, Аустралија (ЈАТ и Српски колеџ у Сиднеју); САД (Michael I. Savic, dr. Eng. Sc. Professor Emeritus - „REHSSSELAER“); Етнографски музеј у Петрограду и др. Тај стратешки циљ оствариће се трајним везама ради стручног усавршавања, размене знања и програма и могућних, комерцијалних ефеката.

Један од циљева је и финансијско осамостаљивање Музеја преко бројних извора паралелног финансирања (издавачка делатност штампаних и електронских издања, продаја копија, накнаде за уступање права, наплаћивање стручних услуга, донације и сл.).

Нови концепт рада је и темељно преиспитивање фондова Музеја и њихово стављање у функцију активирања потенцијала Музеја. Брзе и ефикасне реакције на промене „културног тржишта“ и усаглашавање с потребама научног, културног и уметничког амбијента, као и корак са светском праксом искуствима и захтевима.

III Најзначајније активности у 2003. години

- ♦ Међу најзначајније активности Етнографском музеја у Београду свакако треба уврстити увид у Српску збирку Етнографског музеја у Петрограду и све позитивне перспективне могућности сарадње два музеја, што је већ прелиминарно договорено (под V опширније);
- ♦ истичемо и примену нове методе у заштити и ревитализацији оштећених текстилних предмета са металном нити (IV опширније);
- ♦ истакли бисмо још и гостовања музејских изложби у Немачкој и Бугарског (под V опширније).

- ♦ у оквиру програма рада Музеја је и веома значајна манифестација континуираног одржавања Међународног фестивала етнолошког филма. У 2003. години одржан XII међународни фестивал етнолошког филма од 3. до 7. децембра, који је пратио већ устаљени двојезични (српско-енглески) каталог. На фестивалу су учествовали представници из 14 земаља са 70 филмова. У конкуренцији је било 33 филма, од којих је прву награду GRAN PRIX „Драгослав Антонијевић“ добио тунижански филм *Ој, Раисе, морски капетане*, аутора Хишем Бен Амара. Музејска документација и филмотека обогаћене су са седамдесет наслова различите тематике етнолошког (и антополошког) филма, којима се покривају културне средине региона европског и ваневропског поднебља. Значај одржавања фестивала етнолошког филма је вишеструк, како за визуелно обогаћивање рада и програмске делатности Музеја тако и у смислу чувања преваходно традиционалне културе која нестаје и која се убрзано мења. Јединствен у региону, овај фестивал окупља како филмске и телевизијске ствараоце тако и етнологе који филмском камером бележе друштвену стварност и на тај начин је чувају од заборава
- ❖ Заштита музејских предмета
- ♦ Радници лабораторије за конзервацију текстила радили су на санацији деградације металне нити на текстилним предметима. У току је конзервација према упутствима Института „Винча“;
- ♦ Врше се испитивања новом методом вакуумирања и замрзавања предмета.
- ♦ Донацијом Италијанске владе реализована је (око 85%) набавка опреме за конзерваторске лабораторије Музеја. Посебно истичемо набавку истраживачке опреме коју ће Институт „Винча“ користити за пројект санације и заштите деградираних текстилних предмета са металном нити.

IV Ефекти рада установе

Збирке

- ❖ За збирке Музеја набављено је, путем поклона, 500 предмета и откупом (на терену и у Музеју) 149 предмета.
- ❖ Извршена је ревизија и физичко сређивање збирки Етнографског музеја у Београду: дела народне ношње (Хрватска, источна Србија, Косова и Метохије); народна радиноост, текстилно покућство; справе и помагала за прераду текстила; вез и чипке; сеоско и градско покућство; пољопривреда (земљорадња и сточарство); надгробни споменици;

- ❖ Почетна фаза у раду на ревалоризацији и категоризацији музејских текстилних предмета.

Изложбе

- ❖ Реализоване су тематске изложбе у Музеју:
  - ◆ *Невестински накит у Србији у XIX и првој половини XX века;*
  - ◆ *Оружје у Србији кроз векове*
- ❖ Реализована су гостовања тематских изложби Музеја у земљи:
  - ◆ *Руско сребро из збирке Етнографског музеја у Београду* у простору Музеји и галерије Подгорице у Подгорици, Црна Гора;
  - ◆ *Невестински накит у Србији у XIX и првој половини XX века* у Музеју Војводине у Новом Саду;
  - ◆ *Здраво сванули, пешкир у традиционалној култури Срба у Музеју „Старо село“ у Сироогојну.*
- ❖ Остварена је међумузејска сарадња са Музејем Војводине из Новог Сада и приказана у изложбеном простору Музеја приказана је тематска изложба *Ћилим Срба у Војводини.*

Истраживачки пројекти

- ❖ Остварена су екипна теренска истаживања у научноистраживачким пројектима:
  - ◆ *Књажевачки крај у XIX и XX веку;*
  - ◆ *Етнолошка истаживања народне културе становништва на подручју општине Пирот*
- ❖ Остварена су индивидуална теренска истаживања:
  - ◆ *покладних поворки у шумадијским селима Крњево, Милошевац, Старо Село;*
  - ◆ *традиционалних заната у Стапару, Бачка;*
  - ◆ *истаживања у музејима и архивима Србије: градска култура у Пироту; Градска ношња у Пироту и Нишу.*

Стручно представљање музеја

- ❖ Стручњаци Првог одељења, као предавачи, представљали су Етнографски музеј на јавним трибинама, семинарима и у медијима (у Београду, Вршцу, Аранђеловцу) – координатори и референти.

V Међународне активности

У 2003. години Етнографски музеј у Београду остварио је веома добре резултате у међународној сарадњи са музејима западне и источне Европе, научним институцијама и другим организацијама.

Међународна изложбена активност - гостовања Етнографског музеја у Београду:

- ❖ Постављена је изложба *Народна култура Срба* у Интернационалном музеју воденица и ветрењача у Гифхорну, Немачка.
- ❖ Остварена је изложба *Здраво сванули, пешикир у традиционалној култури Срба* – у Етнографском музеју у Несебару, Бугарска.

Међумузејска сарадња

- ❖ Извршен је увид у српску збирку Етнографског музеја у Петрограду, Русија: пописан је сав српски материјал који се чува у Етнографском музеју у Петрограду а потиче из друге половине XIX и почетка XX века.
Значај те сарадње јесте у томе што ће се успоставити билатерални културни односи са Русијом и сарадња са Етнографским музејем у Петрограду, као и организовање изложбе на која би део српске колекције из Етнографског музеја у Петрограду био приказан у Етнографском музеју у Београду током 2005. године.

Конгреси, конференције, симпозијуми

- ❖ стручњаци Музеја учествовали су на конгресима:
  - ♦ *Прерушавање: историјска употреба маске и прерушавања*, мултидисциплинарна истраживања, предавање одржано у Варбург институту у Лондону, Вел. Британија;
  - ♦ 31. међународни фестивал фолклора *Фолклор, културно наслеђе и туризам*, Бургас, Бугарска;
  - ♦ *Етнологије поставке у регионалним етнографским музејима региона у 21. веку*, Трећа регионална конференција етнографских музеја, одржана у Мартину, Словачка;
  - ♦ *Срби у Хрватској*, Осјек, Хрватска;
  - ♦ присуствовање отварању изложбе *Мостарски мост-мост пријатељства* у Музеју Мимаре у Загребу, Хрватска.

Стручна усавршавања

Кустоси Музеја били су на студијским стручним путовањима у музејима у:

- ❖ Мађарској - Будимпешта (Етнографски, Национални музеј);
- ❖ Аустрији – Беч (Етнографски музеј);
- ❖ Хрватској – Дубровник;
- ❖ Француској – Париз; Лимож (Музеј човека и Национални музеј Андријан Дибиже), у сарадњи са Француским културним центром из Београда.

Објављивање стручних и научних публикација, каталога и прилога

- ❖ Гласник Етнографског Музеја у Београду, бр. 65-66;
- ❖ водич кроз Сталну поставку Етнографског музеја у Београду (монографија) (у штампи);

- ❖ каталог *Невестински накит у Србији у IXI и првој половини XX века*;
- ❖ каталог тематске изложбе *Оружје у Србији кроз векове*;
- ❖ водич кроз колекцију предмета уз божићне обичаје;
- ❖ појединачни прилози и студије публиковане у другим стручним и научним издањима (Етнографски инстит, Рад музеја Војводине, монографија *Дестића кућа и заоставитина породице Дестић у збирци Музеја у Сарајеву* и др.);
- ❖ Манакова кућа - Етнографска спомен збирка Христифора Црниловића - уз Сталну изложбену поставку Христифора Црниловића, у Манаковој кући организовани су бројни музејски програми: етнографске и уметничке изложбе и друго.
Веома је значајна активност која се спроводи у школи народне традиције, на курсевима старих заната (керамика, ткање, калиграфија...);
Трајна сарадња са Друштвом за неговање ручног ткања Србије јесте угледни пример успешног повезивања невладиног сектора и државне институције у области културе.

ОДЛУКА О ДОДЕЛИ НАГРАДЕ БОРИВОЈЕ ДРОБЊАКОВИЋ ЗА 2002. ГОДИНУ.

На основу члана 4. Став 3. Одлуке о додељивању награде „Боривоје Дробњаковић“, Одбор за доделу награде у саставу Драгослав Михајловић, председник, Божидар Крстановић, Бојан Жикић, Вилма Нишкановић и Драгомир Антонић, чланови, дана 19. септембра 2002. године, донео је следећу

О Д Л У К У О добитнику награде „Боривоје Дробњаковић“ за 2002. годину

Награда Етнографског музеја за значајан допринос у области етнологије и етнографске музеологије, за 2002. годину додељује се проф. др Мирку Барјактаровићу, етнологу из Београда.

У Београду, 23. септембра 2002. године

На основу члана 4. став 2. Одлуке о установљавању и начину додељивања награде „Боривоје Дробњаковић“, Одбор за додељивање награде, на седници одржаној 19. септембра 2003. године, донео је

О Д Л У К У

да се награда „Боривоје Дробњаковић“ за најбољи дипломски рад у области етнологије и етнографске музеологије у 2002. године, додели

ЈЕЛЕНИ ЈОВЧИЋ

за рад „*Филм о вампиру као комуникацијски феномен*“.

У Београду, 19. септембар 2003. године

На основу члана 4. став 2. Одлуке о установљавању и начину додељивања награде „Боривоје Дробњаковић“, Одбор за додељивање награде, на седници одржаној 19. септембра 2003. године, донео је

О Д Л У К У

да се награда „Боривоје Дробњаковић“ за најбољи дипломски рад у области етнологије и етнографске музеологије у 2002. године, додели

МАРИНИ СИМИЋ

за рад „*Конструкција идентитета једног фудбалског клуба на примеру ФК Обилић*“.

У Београду, 19. септембар 2003. године

Издавач
 ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ
 Студентски трг бр. 13

Главни и одговорни уредник
 Велибор Стојаковић

Уредник
 Мр Весна Марјановић

Уређивачки одбор
 Академик Петар Влаховић,
 Мр Весна Марјановић,
 Вилма Нишкановић

Секретар редакције
 Милош Матић

Технички уредник
 Катарина Стојсављевић Новаковић

Лектор
 Лепосава Жунић

Коректура
 Александра Левнаић

Тираж
 800

Штампа

Чигоја
 Ш Т А М П А

Студентски трг 13
 Београд
 e-mail: chigoja@eunet.yu

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39

ГЛАСНИК Етнографског музеја = Bulletin
of the Ethnographic Museum / главни и
одговорни уредник Велибор Стојаковић. - 1926,
књ. 1-1940, књ. 15; 1953, књ. 16-
Београд (Студентски трг 13) : Етнографски
музеј у Београду, 1926-1940; 1953-
(Београд : Чигоја штампа). - 24 cm

Годишње.

ISSN 0350-0322 = Гласник Етнографског
музеја у Београду
COBISS.SR-ID 4253698